

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)

ANABİLİM DALI

**TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E OSMANLI TÜRKLERİNDE SİYER
YAZICILIĞI (1839-1923)**

Doktora Tezi

Muhammed İhsan HACİSMAİLOĞLU

ANKARA – 2022

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)

ANABİLİM DALI

**TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E OSMANLI TÜRKLERİNDE SİYER
YAZICILIĞI (1839-1923)**

Doktora Tezi

Muhammed İhsan HACİİSMAİLOĞLU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Eyüp BAŞ

ANKARA – 2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E OSMANLI TÜRKLERİNDE SİYER
YAZICILIĞI (1839-1923)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Eyüp BAŞ

Tez Jürisi Üyeleri

İmzası

1- Prof. Dr. Eyüp BAŞ

.....

2- Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN

.....

3- Doç. Dr. Yasin MERAL

.....

4- Doç. Dr. Halide ASLAN

.....

5- Doç. Dr. Mustafa Necati BARIŞ

.....

Tez Savunma Tarihi: 07.06.2022

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Eyüp BAŞ danışmanlığında hazırladığım **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Türklerinde Siyer Yazıcılığı (1839-1923)** başlıklı doktora tezimideki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bütün bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak danrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

07.06.2022

Muhammed İhsan HACİSMAİLOĞLU

ÖNSÖZ

Tarih boyunca bütün ilahi dinler ve onlara tâbî olan inananlar için Yaratıcı'dan sonraki en değerli varlık, Allah tarafından gönderilen dinleri insanoğluna tebliğ etmekle görevlendirilen peygamberler olmuştur. Çünkü peygamberler, Yaratan'dan aldıkları vahyi insanlara yalnızca bildirmekle kalmazlar aynı zamanda bu vahyin esaslarını bizatihi kendileri uygulamak suretiyle tüm inananlara örneklik de teşkil ederler. Bu örneklikten dolayı peygamberler, kendilerine iman eden toplumlar tarafından sürekli yakından takip edilerek, hayatları hakkında her detay öğrenilmeye çalışılmıştır.

Arap toplumu içinden ortaya çıkan İslam peygamberi Hz. Muhammed (sas), gelmiş geçmiş bütün peygamberler arasında belki de en fazla ilgi ve alaka gören kişi olmuştur. Bu ilgi, hakkında en fazla malumat olan peygamber olması dolayısıyla hem kendisine iman eden Müslümanlar hem de iman etmemiş olan gayri müslimler nezdinde görünmektedir. Müslümanlar onu daha yakından tanıyıp örnek alarak, onun hal ve hareketlerini kendi hayatlarında tatbik edebilmek adına, gayri müslimler ise belli başlı istisnai durumlar olmakla birlikte genelde onu zemmedip yalanlamak adına ilgi göstermektedirler.

Hz. Muhammed'in hayatını tüm safhalarıyla öğrenebilmek için onun hakkında bilgi sahibi olmaya çalışan milletlerden biri de Türkler olmuştur. Nitekim İslamiyet ile tanışıp, inanç sistemi olarak bu dini kabul eden Türk toplumlarında, Hz. Muhammed'i tüm yönleriyle ele alan çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bunlar içerisinde baştan sona kadar Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen siyerler olduğu gibi Hz. Peygamber'in fiziki özelliklerini inceleyen "Şemâil", peygamberliğini ispatlamak amacıyla deliller öne süren "Delâil", Allah'ın yalnızca Hz. Muhammed'e lutfettiği ve sadece ona has özelliklerin anlatıldığı "Hasâis", Miraç olayından bahsedilen "Miraciye" tarzında Hz. Peygamber'in münhasır özelliklerini inceleyen eserler de bulunmaktadır.

Türk toplumu ve özellikle de Osmanlı'da Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve daha da ötesinde bir ibadet şevkiyle kaleme alınan bu tür eserlerle birlikte Türkler'de Siyer ve İslam Tarihi yazıcılığı kendisini göstermeye başlamıştır. Osmanlı'nın ilk devirlerinde ilmî olmaktan uzak ve yalnızca Osmanlı halkına Hz. Peygamber sevgisini aşlamak maksadıyla, daha ziyade hikayeci tarzda ele alınan siyer yazıcılığı, 19. yüzyıldan itibaren şekil değiştirmiştir. Bu yüzyılda Batı dünyasının bilimsel ve teknolojik bir dizi atılım gerçekleştirmiş olması İslam toplumunu da etkilemiş ve Osmanlı aydınlarının bir kısmını, Osmanlı'nın Batı karşısında geri kalışının çözümünün Batı bilimsel zihniyetinin benimsenmesi gerektiği düşüncesine itmiştir. Bu düşünceye sahip aydınların tam tersi yönde bir kesim daha ortaya çıkmıştır ki bunların savunduğu düşünce ise, Osmanlı'nın tekrar ayağa kalkmasının ancak ve ancak devletin altın çağında sahip olduğu geleneksel Osmanlı zihniyeti ve İslam anlayışına dönüş ile mümkün olabileceğidir. İşte 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda ortaya çıkan bu iki farklı düşünce yapısı siyer yazıcılığında da kendisini hissettirmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı'da ortaya çıkan yenileşme ve dönüşüm ortamında kaleme alınan siyer türü eserlerin, Osmanlı toplumunda Hz. Peygamber tasavvurunu nasıl şekillendirdiğini ve dahası bu yeni fikrî yapının siyer yazıcılığına nasıl yansıdığını ortaya koyabilmektir.

Tez, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun kapsam, yöntem ve amaçları belirtilmiştir. Birinci bölümde Tanzimat sonrası siyer telif eden müellifler ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, müstakil bir siyer olmamakla birlikte genel İslam Tarihi eserleri içerisinde yer alan siyer bölümleri ve bunların yazarları incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Osmanlı'da Tanzimat sonrasında Hz. Muhammed tasavvurunun nasıl bir süreç izlediğini görebilmek adına, siyer yazımının ilk dönemlerinden itibaren eserlerde yer alan ve daha sonraki devirler içerisinde birtakım

tartışmalara sahne olan siyer konuları ele alınmaya ve Tanzimat sonrası Osmanlı siyer yazarlarının bu olaylara nasıl bir bakış açısı oluşturdukları incelenmeye çalışılmıştır.

Her çalışma şahsi gayretin yanı sıra müşterek bir mesainin ürünüdür. Öncelikle çalışmamızın konusunun belirlenmesi ve yürütülmesi esnasında en başından itibaren teşvik ve değerlendirmeleriyle yol gösteren, bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim tez danışmanım Prof. Dr. Eyüp BAŞ Hocam'a en derin minnet ve şükranlarımı sunarım. Tezimizi okuma zahmetinde bulunarak gerek tashih ve gerekse ufuk açıcı tespit, eleştiri ve kıymetli değerlendirmeleri ile tezin ikmalinde desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ, Prof. Dr. Yakup ÇOŞTU, Doç. Dr. Halide ASLAN ve Doç. Dr. Yasin MERAL'e şükranlarımı sunarım. Yine tezin düzenlenmesinde, son halini almasında hem bilgi hem de teknik açıdan yardımlarıyla yanımda olan Doç. Dr. Nurullah YAZAR, Dr. Muharrem Samet BİLGİN, Dr. Abdullah BAŞARAN ve Arş. Gör. Fahrettin HALİLOĞLU'na ve çalışmamız esnasında moral motivasyon anlamında yanımda olan, isimlerini teker teker zikredemeyeceğim tüm dostlarıma çok teşekkür ederim.

Lisans yıllarımdan itibaren, tüm İslami ilimler sahasındaki derin vukufiyetinden her daim istifade etmeye çalıştığım ve bu noktada hiçbir zaman beni geri çevirmeyen, değerli fikirleri ve bilgi birikimi ile bana yol gösteren, kendisiyle aynı çatı altında görev almaktan onur duyduğum değerli hocam ve kıymetli ağabeyim Prof. Dr. Kâşif Hamdi OKUR, minnettar olduğum ve ismini zikretmeden geçemeyeceğim önemli bir isimdir. Bunun yanı sıra akademik hayata adım atmamda çok büyük bir yeri olan ve hakkını asla ödeyemeyeceğim dostum Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÖL'ü minnet ve şükranla zikretmem gerekir. Yine ilmî anlamda bana örnek ve kılavuz olan, ilim yolunda olmamı tavsiye ve teşvik ederek yol gösteren, üzerimde çok büyük emekleri bulunan, ilahiyat sahasında dünya çapında mümtaz bir yere sahip çok kıymetli aile büyüğüm, muhterem

eniştem Prof. Dr. Hayreddin KARAMAN'a da gönülden en derin ihtiram ve muhabbetlerimi sunarım.

Son olarak bu uzun soluklu yolculukta her daim yanımda olan, desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen, büyük bir sabır ve heyecanla çalışmanın bitmesini bekleyen kıymetli eşime sonsuz teşekkür ederim.

Muhammed İhsan HACİSMAİLOğLU

Ankara 2022

KISALTMALAR

- Bkz. : Bakınız
- BCA : Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
- BOA : Başkanlık Osmanlı Arşivi
- C. : Cilt
- çev. : Çeviren
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- ed. : Editör
- H. : Hicrî
- Haz. : Hazırlayan
- İA. : Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
- Krş. : Karşılaştırmız
- M. : Milâdî
- MEB : Millî Eğitim Bakanlığı
- ö. : Ölümü
- R. : Rûmî
- s. : Sayfa
- S. : Sayı
- Sad. : Sadeleştiren
- TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
- Thk : Tahkik
- t.y. : Tarih Yok
- y.y. : Yayın Yeri Yok

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	İ
KISALTMALAR.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN EVRENİ.....	1
1. AMAÇ/PROBLEM	1
2. YÖNTEM.....	9
3. KAPSAM/SINIRLILIK	14
4. LİTERATÜR.....	18

I. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E MÜSTAKİL SİYER YAZAN

MÜELLİFLER VE ESERLERİ

1. Yusuf Şükrü el-Harputî – Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafa (1286/1869).....	20
2. Eyüb Sabri Paşa – Mahmûdü's-Siyer (1287/1870).....	23
3. Hafız İbrahim–Cilâu'l-Kulûb fî Risâleti'n-Nebiyi'l-Mahbûb (1292/1875).....	31
4. Manastırlı Mehmed Rifat – Tuhfetü'l-İslâm (1308/1890).....	36
5. Mehmed Tevfik (Çaylak) – Levâmiu'n-Nûr (1308/1891).....	41
6. Yusuf Ziya (Yozgadî) – Mir'ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye, 1313/1896.....	45
7. Ali Cevad – Ravzatü'l-Enbiya (1316/1898).....	47
8. Osman el-Ezherî – Kifâyetü'l-Ahbâr fî Siyer-i Nebiyi'l-Muhtâr (1322/1905) .	50
9. Düzceli Yusuf Suad (Neğuç) – Mir'âtü'ş-Şuûn (1317/1899).....	53
10. Mehmed Zühdi – Nazmu's-Siyer-i Zühdi (1324/1906).....	62

11. <i>Karaferiyeli Abdullah – İstifâ’ –Hayât ve Ahlâk-ı Fahr-i Kâinat İle İ’lâ-yı Kelime-i İslâm’a Dairdir – (1326/1910)</i>	68
12. <i>Recaizâde Ahmed Kâzım – Seyf-i Rasûl (1328/1910)</i>	73
13. <i>Düzceli Yusuf Suad (Neğûç) – Akvemü’s-Siyer (1327/1911)</i>	74
14. <i>Zâkir Kâdirî (Ugan) – Hayât-ı Muhammed Aleyhi’s-Selâm (1911)</i>	81
15. <i>Lütfullah Ahmed (Naci Kasım Açikel) – Hayât-ı Hazret-i Muhammed (1331/1912)</i>	92
16. <i>Mustafa Fevzi b. Numan – Şümûsu’s-Safa fî Evsâfi’l-Mustafa (1331/1913)</i>	101
17. <i>Celâl Nûri (İleri) – Hâtemü’l-Enbiya (1332/1914)</i>	105
18. <i>İzmirli İsmail Hakkı – Siyer-i Celîle-i Nebeviyye (1332/1914)</i>	126
19. <i>Aksekili Mustafa Hakkı b. Ahmed Rüşdî – Ecmelü’s-Siyer li Ekmeli’l-Beşer (1340/1921)</i>	134
20. <i>Tâhirü’l-Mevlevî (Olgun) – Hazret-i Peygamber ve Zamanı (1341/1923)</i> ..	137
21. <i>Abdullah Âtîf (Tüzüner) – Sîretü’n-Nebi (1341/1922)</i>	141
22. <i>Mustafa Takî – Tarih-i Nûr-u Muhammedî (1341/1923)</i>	144

II. BÖLÜM

GENEL İSLÂM TARİHİ ESERLERİ İÇERİSİNDE YER ALAN SİYER

BÖLÜMLERİ VE MÜELLİFLERİ

1. <i>Nişancızâde Mehmed b. Ahmed (Ramanzâde Mehmed Kudsi Nişancı) – Mir’at-ı Kâinat (1257/1842)</i>	149
2. <i>Ahmed Cevdet Paşa – Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ (1291/1874)</i>	151
3. <i>Abdülatîf Subhi Paşa – Hakâiku’l-Kelam fî Târihi’l-İslam (1297/1880)</i>	160
4. <i>Abdurrahman Şeref – Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye (1301/1883)</i>	166
5. <i>İbrahim Hakkı–Mehmed Azmî (Vezîrî) – Muhtasar İslam Tarihi (1306/1889)</i>	170
6. <i>Ahmed Midhat – Beşâir (Sıdk-ı Muhammediyye) (1312/1895)</i>	175
7. <i>Mahmud Esad Seydişehrî – Târih-i İslâm (1314/1896)</i>	178

8. Mahmud Esad Seydişehrî – Tarih-i Dîn-i İslâm (1315/1897).....	182
9. Ali Cevad – Muhtasar Târih-i İslâm (1308/1891).....	189
10. Mehmed Vecîhî–Mehmed Hâlid – Mufasssal Tarih-i İslam (1316/1899).....	192
11. Mehmed Azmî (Vezîrî) – Muhtasar İslam Tarihi (1322/1904).....	198
12. Hüseyin Hıfzî – Hulâsâ-i Târih-i İslâm (1324/1906)	200
13. İbnü'l-Cevad Mehmed Efdaleddin (Tekiner) – Muhtasar İslam Tarihi H. 1326/R.1328 (1908).....	202
14. Ali Seydi (Armaner) – Târih-i İslâm (1326/1908).....	205
15. Ali Seydi (Armaner) – Hükûmât-ı İslamiye Tarihi (1327/1909).....	208
16. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi – Târih-i İslâm (1326/1910).....	210
17. Ali Reşâd-Ali Seydî – Târih-i İslâm – Haritalı ve Resimli (1327/1911).....	216

III. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ SİYER YAZICILIĞININ ZİHNİYET ANALİZİ

1. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E OSMANLILAR'DA SİYER YAZMAYA ETKİ EDEN FAKTÖRLER.....	220
2. TANZİMAT SONRASI OSMANLILARDA FARKLI SİYER ANLAYIŞLARINA ETKİ EDEN ZİHNİYET AYRIŞMALARI	228
3. TANZİMAT SONRASI OSMANLI'DA SİYER YAZICILIĞININ NİTELİĞİ.....	270
4. TANZİMAT SONRASI OSMANLI'DA YAZILMIŞ SİYERLERİN MUHTEVA ANALİZİ	278
4.1. Hz. Peygamber'in Doğumu ve Doğumu Öncesindeki Hadiseler	280
4.2. Şakkı-ı Sadr/Şerh-i Sadr	285
4.3. Rahip Bahîrâ Hadisesi	290
4.4. Garânîk Meselesi.....	295
4.5. İnşikâk-ı Kamer/Şakk-ı Kamer Mucizesi	298
4.6. İsrâ ve Mirac Hadisesi	303
4.7. İfk Hadisesi.....	307

4.8. Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile Evliliği Meselesi	310
SONUÇ	315
KAYNAKÇA.....	324
1. <i>TELİF VE TERCÜME ESERLER.....</i>	324
2. <i>SÜRELİ YAYINLAR.....</i>	344
3. <i>SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ.....</i>	355
4. <i>ANSİKLOPEDİ MADDELERİ</i>	357
5. <i>TEZLER.....</i>	359
6. <i>ARŞİV BELGELERİ.....</i>	362
7. <i>İNTERNET SAYFALARI.....</i>	366

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN EVRENİ

1. Amaç/Problem

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Türklerinde Siyer Yazıcılığı (1839-1923)

başlıklı bu konunun ele alınmasının ana sebebi; Osmanlı döneminde siyer alanında yazılanlar üzerinden altı asır boyunca ayakta kalmış ve geniş coğrafyalara yayılma imkânı bulmuş olan bir toplumda siyer müellifleri tarafından nasıl bir Hz. Muhammed algısı ortaya koyulduğunu görebilmektir.

Osmanoğulları Beyliği'nin 1299 tarihinde beylikten devlete geçiş yapmasının ardından, beyliğin kurulmuş olduğu bölgenin stratejik konumunu çok iyi değerlendiren Osmanoğulları, tam anlamıyla bağımsız ve resmi bir devlet olma özelliğini kazanmıştır. Devletleşme sürecini tamamlayan Osmanlı Beyliği, daha sonra farklı milletlerin, kendi sınırları içerisinde dâhil olması neticesinde imparatorluk hüviyetini de elde etmiştir. İçerisinde birçok farklı millet, kültür ve medeniyet unsurunu barındıran Osmanlı İmparatorluğu, tüm bu farklı unsurların gücü ile 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonrası İslam âleminin dinî ve siyasî liderliği makamı olan hilâfeti de ellerine almayı başarmıştır.¹ Osmanlılar'ın, bu liderlik vasfını yalnızca dinî ve siyasî olarak değil, kadim İslâm Medeniyeti noktasında da sürdürmesi gerekmektedir. Bundan dolayı, Hz. Peygamber döneminde temelleri atılan, Hz. Ömer döneminde devlet teşkilatlanmasının büyük ölçüde başlaması ile büyük atılım gösteren ve Emeviler ile Abbasiler döneminde Müslümanların hızlı bir şekilde ilim ve sanat faaliyetlerine girmeleri neticesinde

¹ Hilafetin Osmanlı'ya geçip geçmediği hususunda tartışmalar olsa da Ahmed Cevdet Paşa Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Hicaz bölgesini fethiyle "Hâdimü'l-Haremeyni'-Ş-Şerifeyn" unvanı ile "İslam'ın Halifesi" lakabını deruhte ettiğini belirtmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet (Tertîb-i Cedîd)*, Dersaadet (İstanbul), Matbaa-i Osmaniyye, 1309, I, s. 39.

yükselmeye başlayan İslam medeniyetinin sancaktarlığını üstlenen Osmanlılar, söz konusu medeniyetin her sahasında kendilerini göstermeye başlamıştır.

Osmanlılar, devraldıkları medeniyet mirasının izlerini gerek mimari unsurlarla gerekse kültürel yapılanma ve dünya tarihine kazandırmış oldukları ilmî müktesebat ile ulaşabildikleri her yere bırakma gayreti içerisinde olmuşlardır. Ancak şu bir gerçektir ki; Osmanlı'nın, İslam coğrafyasına hatta dünya tarihine böylesine büyük bir medeniyet mirası bırakmasına rağmen söz konusu bu ilmî ve kültürel miras imparatorluğun yıkılışını takip eden süreç içerisinde tarihin tozlu raflarına sıkışıp kalmış ve hakettiği ilgiyi tam manasıyla görememiştir.

Osmanlı tarihi, bugüne kadar yapılan çalışmalarda genelde bir siyasî ve askerî tarih olarak ele alınmaya çalışılmış, Osmanlı'nın bilim tarihi ise görece daha az tetkik edilmiştir. Devletin tarih boyunca ortaya koymuş olduğu idarî ve askerî gücü veya başarısı dolayısıyla Osmanlı; Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da nasıl ilerledi, nasıl bir cihan imparatorluğu haline geldi, farklı devletlerle ilişkileri nasıl oldu gibi konular üzerinden genellikle bir siyasi tarih okuması yapılmış ve Osmanlı yalnızca siyaset ağı içerisinde ele alınmıştır. Ancak, gerçekleştirdiği fetihler neticesinde üç kıta üzerinde sağlamış olduğu coğrafi hakimiyet ile dünya tarihinde siyasî, askerî ve kültürel üstünlüğünü ortaya koymaya çalışan Osmanlı'nın, 624 yıl boyunca korumuş olduğu o gücünü yalnızca siyasî ve askerî başarıya bağlamak hem Osmanlı'ya hem de İslam Medeniyeti'ne büyük bir haksızlık olacaktır. Zira Osmanlı tüm yönleriyle hâkimiyet kurmaya çalıştığı dünyada, siyasî ve askerî alanda kazandığı güç kadar, geçmişten devraldığı İslam medeniyetini ilim, sanat ve kültür alanında da zirveye taşıdığı düşünülmektedir. Fakat bu noktada Osmanlı toplumunun ilim dünyasına bıraktıklarını anlama gayretimiz biraz daha sınırlı kalmıştır. Söz konusu ilmî katkılar ancak son dönemlerde disiplinler arası çalışmalarla yeni yeni irdelenmeye başlamıştır. Bunun geç kalınmış bir gayret olduğu açıktır. Bu

duruma sebep olan ve en önde gelen etkenlerin başında alfabele yapılan değişikliğin olması muhtemeldir. Zira böylesi bir değişimden ötürü, Osmanlı tarafından dünya tarihine bırakılmış olan bu ilmî müktesebatı anlama ve üzerinde çalışma noktasında tarihi süreç içerisinde yetersiz kaldığını söylemek yanlış olmasa gerektir.

Osmanlı döneminde yazılan eserler uzunca bir süre kütüphanelerde beklemek zorunda kalmıştır. Elbette ön plana çıkan bazı eserler arasında transkripsiyon veya sadeleştirme yapılanlar olmuştur. Yani bu işten tamamen uzak kaldığını söylemek yanlış olacaktır. Ancak burada dikkat çekmek istediğimiz husus, o dönemin literatürünün hakettiğı şekliyle kapsamlı olarak ele alınamamış olmasıdır. İşte bu çalışmada, spesifik bir konu olarak Osmanlı ilmî mirası içerisinde Osmanlı toplumunun siyer yazıcılığı birikim ve tecrübelerinin nasıl olduğunu ve bunların ilim dünyasına ne gibi katkılar sağladığının araştırılması hedeflenmiştir.

Osmanlı'nın özellikle son dönemlerinde her alanda bir yenileşme çabası bulunmakta idi.² Bu durum, Hz. Peygamber'in hayatının yazıya geçirilmesi noktasında da kendisini gösterme eğiliminde olmuş ve Siyer'e yeni bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ele alınan bu çalışma, Osmanlı'yı etkisi altına alan yenileşme hareketinin siyer tasavvuru üzerinde ne ölçüde etkili olduğunu da ortaya koymayı hedeflemektedir.

İslam dininin tebliğcisi ve peygamberi olan Hz. Muhammed'i (sas) tüm yönleri ile tanımak ve doğru anlamak İslam tarihi boyunca bütün Müslümanlar için büyük bir önem arz etmiştir. Bizatihi Kur'an'da Hz. Peygamber'in tüm Müslümanlar tarafından örnek alınması gereken bir şahsiyet olarak tanıtılmasından dolayı, onun hayatının öğrenilmesi dinî bir vecibe olarak görülmüş ve bu ilginin bir neticesi olarak Hz.

² Mustafa Karabulut, "Tanzimat Döneminde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos 2010, S. 187, s. 127-130; Tarık Soydan, Mahmut Tünel, "Osmanlı'da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetmel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi", *Milli Eğitim Dergisi*, 2013, 43/198, s. 110-111.

Peygamber'in yaşantısı hakkında ortaya konulan yazılı ve sözlü malzemeler, İslam toplumunda özelde siyer, genelde de tarih yazıcılığının gelişmesi noktasında büyük rol oynamıştır. Bahsedilen bu durum Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan siyas, askerî, sosyal ve bunlara bağlı olarak kültürel hareketlilik neticesinde daha farklı boyutlarla ele alınmaya başlanmıştır. Zira bu süreçte özellikle Batı toplumunda görülen değişim ve dönüşümle birlikte Osmanlı toplumunun peygamber tasavvurunda ve ona bakış açısında da değişimlerin ortaya çıktığı müşahade edilmektedir. Bilhassa 19. yüzyılda Batı'da zikredilmeye başlanan Hz. Muhammed (sas) tasavvurunun, Batılılaşma sürecinde batıcı aydınlar kanalıyla Osmanlı toplumunda etkilerinin görülmeye başlandığı bir gerçektir. Böyle bir fikrî ortamda bu değişime karşı bir reaksiyon olarak Osmanlı toplumunda Hz. Muhammed'i doğru tanıma ve tanıtmaya yönelik yeni çalışmaların ele alındığı görülmektedir.

Son iki yüzyıl içerisinde hem Batı'da hem de Doğu'daki tarih anlayışı büyük bir değişim ve dönüşüm içerisinde bulunmaktadır. Genelde tarih ilminde görülen bu değişim, "Hz. Muhammed'in Tarihi" olarak görülen siyerde de kendini hissettirmiştir. Zira Osmanlı özelinde bakıldığında, siyer yazımında ilk dönemlerden itibaren yalnızca kronolojik bir tarih anlatımı görülürken sonraki dönemlerde kronolojinin yanı sıra tarihe metodolojik bir bakış açısı da getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle Hz. Peygamber'in hayatına dair anlatılagelen mucize ve olağanüstü haller gibi olayların gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespiti hususunda yeni yorum ve ispat veya redde yönelik fikirler ortaya koymaya gayreti içerisinde olunmuştur. İşte bu noktada Hz. Peygamber'in hayatı hakkındaki eski düşünce ve kabuller artık yerini daha akılcı bir tetkike bırakmış ve siyer içindeki olaylar üzerinden söz konusu bu hususlar incelenmeye başlamıştır.

Tanzimat sonrası dönemde siyer yazıcılığındaki tartışmaların odak noktasında İslam Peygamberi'nin şahsiyetinin hakiki hüviyetine kavuşturulması ve onun hayatının

gerçek dışı menkıbelerden arındırılması gayreti yatmaktadır. Bunun yanı sıra geleneği savunan kesim tarafından Batıcı düşüncelere karşı savunmacı bir yaklaşımla kaleme alınan siyerler de bu dönemin siyer yazıcılığının genel karakterini bizlere göstermektedir.

Milâdî 610 yılında Kur'an vahyinin gelişi ile başlayan Müslümanların tarihinde, dinin tebliğcisi Hz. Muhammed (sas)'in hayatını konu edinen "Siyer Yazıcılığı", İslam Tarihçiliği'nin teşekkül sürecinde kendi geleneğini erken dönemden itibaren oluşturmayı başaran bir disiplindir. Hz. Peygamber'in örnek hayatını öğrenerek kendi yaşantılarına tatbik etme arzusunun yanı sıra Kur'an-ı Kerim'de geçmiş peygamberler, toplumlar, devlet ve hükümdarlar hakkında yer alan çok sayıda kıssa, bu yeni dinin mensubu olan Müslümanları da tarih araştırmalarına sevketmiştir. En başta Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen Megâzî ve Siyerler ile başlayan İslam Tarihçiliği ilerleyen dönemlerde Tabakât, Terâcim, Ensâb, Vefeyât gibi ilgi ve ilim dallarıyla zenginleşmiştir.

Hz. Peygamber'in hayatı ve şahsiyetini konu edinen siyer ilmi her ne kadar elde mevcut olan birtakım malzemelerin varlığı nedeniyle sahabe döneminde ortaya çıkmaya başlamış ise de Hz. Peygamber'in dinî, siyasî, askerî ve sosyal hayatının değişik yönleriyle alakalı bilgilerin toplanması neticesinde tam anlamıyla tâbiûn dönemiyle birlikte gelişim göstermiştir. Hicrî birinci asır ortalarından itibaren siyer ve megazi çalışmalarının kendine has bir güzergâhta seyretmeye başladığı görülmektedir.³ İlk dönem siyer yazıcılığı ile alakalı bu konu bin yılı aşkın bir süredir pek çok siyer ve İslam tarihi araştırmacısı tarafından ele alınmış olduğundan dolayı burada daha fazla bir bilgi eklemeye gerek görülmediği gibi Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen siyer ve megazi

³ Siyer ilminin ortaya çıkışı ve gelişimi için bkz. Josef Horovitz, *İslam Tarihçiliğinin Doğuşu İlk Siyer/Megazi Müellifleri ve Eserleri*, çev. Ramazan Özmen, Ramazan Altınay, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2019; Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul, İSAR (İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı) Yayınları, 2008.

ilimlerinin ortaya çıkışı hakkında var olan bilgileri tekrar etmenin de bir lüzumunun olmadığı kanaatindeyiz.

Siyer ilmi bütün tarih boyunca üzerinde en fazla söz söylenen, yazılıp çizilen ilim dallarından biri haline gelmiştir. İslami ilimlerin, Kur'an'ın yanı sıra Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları etrafında şekillenmesi itibariyle tüm bu ilimlerin merkezinde Siyer'in bulunduğunu söylemek yanlış bir ifade olmasa gerektir. Zira Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslam öğretisinin anlaşılmasının odak noktasında onun hayatının tam ve doğru olarak kavranılabilmesi yatmaktadır.

Tefsir, fıkıh, hadis gibi İslami ilimlerin tamamı Hz. Peygamber'in hayatı, yani onun yapıp ettikleri ile bağlantılı bulunmaktadır. Bu noktada, hadis ilminin bir adım öne çıktığı, siyerin merkezinde hadis ilminin yer aldığı ve ilk siyer yazarlarının da muhaddisler olduğu fikrinden hareketle, başlangıçta siyer-megazi ile hadis ilminin birbirinden ayrı olmadığı düşünülebilir. Ancak hicrî birinci asrın ortalarından itibaren siyer yazıcılığının kendine has bir güzergâhta ilerlediği görülmektedir.⁴

Siyer'in bu denli önemli görülmesinden dolayı tarihin ilerleyen dönemlerinde Müslümanlar, hayatta görme imkânına kavuşamadıkları Hz. Peygamber'i daha yakından tanıyabilmek amacıyla onun hayat hikâyesini öğrenme ve nesilden nesile aktarma gayretinde olmuşlardır. Bu gayret ve çaba içerisinde Osmanlı toplumunun ve ilim camiasının yeri de ayrıdır. Hz. Peygamber'in İslam Tarihi boyunca tüm Müslümanlar nezdinde olduğu gibi Osmanlılar nazarında da seçkin bir konumda bulunması, Müslümanların onun hayatını kendilerine rehber ve en iyi örnek olarak görmeleri, geçmiş dönemlerde olduğu gibi Osmanlı ilim ve kültür hayatında da Hz. Peygamber'in yaşantısı

⁴ Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal*, Eylül-Aralık 2007, 4/3, s. 130. Bu hususta siyer alanının öncülerinin esasen çoğunlukla muhaddisler olduğu ve siyer ile megazi ilminin başlangıçta hadis ilmine dahil olduğu görüşü de ağırlıklı olarak dile getirilmektedir. Bkz. Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, y.y., Mektebetü'l-Üsra, 1997, II, s. 338; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi-İlk Dönem*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 36.

hakkında çok ciddi bir literatür ve ilmî birikimin oluşmasını sağlamıştır. İslam Peygamberi'ne duyulan muhabbet Osmanlı'yı diğer İslami ilimlerde olduğu gibi siyer alanında da büyük bir azim ve çaba ile birçok eser kaleme alarak Hz. Peygamber'in hayatı hakkındaki bilgileri topluma aktarmaya sevk etmiştir.

Osmanlı'nın gün geçtikçe genişleyen hâkimiyet alanı içerisinde dünyanın farklı bölgelerine İslamiyet'in yayılması ve böylece farklı milletlerin Osmanlı'ya dâhil olmasıyla birlikte Hz. Peygamber'in ve onun getirmiş olduğu evrensel ilkelerin bu yeni toplum yapısına tanıtılması ihtiyacı her zamankinden daha fazla kendisini hissettirmiştir. Bu süreçte İslam Peygamberi'ni insanlara tanıtmaya ve böylece İslam'ı daha iyi kavrayabilmeye yönelik ortaya konan siyer yazıcılığı, erken dönem Osmanlı'da tarih ilminden ziyade edebiyat alanı içerisinde şekillenmiş ve bu yönde eserler kaleme alınmıştır.⁵ Tanzimat sonrasında ise hem yenileşme hareketleri çerçevesinde ilmî bir tarih anlayışı ve buna bağlı bir siyer yazıcılığı ortaya koymak amacıyla hem de özellikle Batılı tarihçilerin Hz. Muhammed (sas)'e yönelik kimi zaman takdir, kimi zaman da tenkit içeren eserlerinin Osmanlılar tarafından tanınması neticesinde bunlar karşısında bir savunma mekanizması oluşturabilmek adına siyer yazıcılığının daha sistematik ve bilimsel bir hüviyete büründüğü görülmektedir. İşte bu tarihî süreç içerisinde telif edilen çalışmalarda siyer yazıcılığının nasıl bir dönüşüm geçirdiği sorusu, günümüz itibarıyla pek çok bakımdan üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Osmanlı dönemi siyer yazıcılığına bakıldığında bunun oldukça geniş bir konu olduğu görülmektedir. Çeşitli zamanlarda siyer konusunda yapılan çalışmalarda genelde Hz. Peygamber'in hayatının belirli bir dönemi, onun kişiliği, beşerî özellikleri, peygamberliği gibi müstakil tematik mevzular ele alınmıştır. Ancak siyer literatürü

⁵ Yasin Beyaz, "Tanzimat'tan Bugüne Siyerdeki Paradigmatik Değişimler", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak 2005, S. 43, s. 161-162.

üzerinde daha az araştırmanın yapılmış olduğu gözlemlenmektedir.⁶ Bu çalışmada, Osmanlı'da yenileşme hareketlerinin ve köklü değişimlerin mihenk taşı olarak kabul edilen Tanzimat'tan, Cumhuriyet'e kadar geçen süreç içerisinde Türkçe olarak neşredilen siyer ve İslam tarihine dair eserler ele alınmış, böylece hem Osmanlı'nın bu döneminde siyer alanında literatürün nasıl şekillendiği görülmeye hem de bu literatür üzerinden ne gibi bir peygamber tasavvuru oluştuğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ana problemi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar kaleme alınan siyer eserlerinin üslup, dil ve muhteva yönünden klasik ve Osmanlı erken dönem siyer yazıcılığından ne gibi farklılıklarının veya onlara katkılarının neler olduğunu tespit edebilmektir. Bu açıdan araştırmada şu varsayımlardan hareket edilmiştir:

- Tanzimat sonrası Osmanlı Türklerinde siyer yazıcılığında ana kaynaklara dayalı bilimsel bir tarih yazımı benimsenmiştir.
- Klasik dönem siyer yazıcılığında eksik görülen hususlar Tanzimat sonrası siyer yazıcılığında giderilmeye çalışılmıştır.
- Tanzimat dönemi siyer yazarları olayların anlatımında klasik siyer kaynaklarına inebilmiş ve tenkidi bir metodla bu kaynakları tetkik edebilmişlerdir.
- Siyere dair olaylar, sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır.
- Tanzimat dönemi siyerlerinde halkın her kesiminden insanların anlayabileceği, sade ve akıcı bir dil kullanılmıştır.
- Siyer yazıcılığında genel olarak rivayetçi bir tarih usulü kullanılmıştır.
- Tanzimat Dönemi Batılılaşma ve yenileşme hareketi Osmanlı'daki siyer yazıcılığında daha akılcı bir yaklaşıma zemin hazırlamıştır.

⁶ Adnan Demircan, "Cumhuriyet Dönemi (1923-2010) Siyer Çalışmaları", *Türkiye'de Sîret Yazıcılığı: Sîret Sempozyumu-I*, Yayına Hazırlayan Tahsin Koçyiğit, Ankara, TDV Yayınları, 2012, s. 52.

Araştırmada bu varsayımlar ele alınırken şu soruların cevabı aranmıştır:

- Tanzimat sonrası süreçte Osmanlı siyer yazıcılığında erken dönem siyer kaynaklarının kullanımı nasıl olmuştur?
- Ana siyer kaynaklarına dayalı bilimsel tarih yazımı hangi noktalardan eleştirilmiştir?
- Klasik dönem siyer yazıcılığı ile Tanzimat sonrası siyer yazıcılığı arasındaki farklar nelerdir?
- Tanzimat sonrası siyer yazıcılığında erken dönem siyer yazıcılığına dair ne gibi eleştiriler yöneltilmiştir?
- Tanzimat sonrası süreçteki siyer yazıcılığında hangi tarih aktarım türleri kullanılmıştır?
- Siyer yazıcılığında kullanılan üslup ve anlatım sade ve akıcı mıdır?
- Tanzimat Dönemi yenileşme hareketlerinin Osmanlı siyer yazıcılığına etkileri nasıl olmuştur?
- Osmanlı siyer müellifleri siyer yazıcılığında, klasik siyer kaynaklarının yanı sıra Batı kaynaklarından da etkilenmişler midir?

2. Yöntem

Bu çalışma, Tanzimat sonrası Osmanlı'da siyer ilminin mahiyetini ortaya koymayı hedefleyen ve doküman analizi ile veri toplayarak bu verileri çözümlenme yöntemleri ile oluşturulan bir araştırma türü olarak ifade edilen⁷ nitel bir araştırmadır. Osmanlı siyer müelliflerine ait eserlerin incelenmesi neticesinde tümevarım yöntemi ile Tanzimat sonrası siyer yazıcıları özelinde Osmanlı toplumunun siyer algısı ve Hz. Peygamber tasavvuru ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu sayede dönemin siyer

⁷ Fatma Çapçioğlu, Öznur Kalkan Açıkgöz, "Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri", *Bilimsel Araştırma Süreçleri*, Ed. zcan Güngör, Ankara, Grafiker Yayınları, 2018, s. 203.

yazarlarının Hz. Peygamber ve onun dönemine dair olay ve olguları ne şekilde algılayıp yorumladıkları, bu yorumları ile Hz. Peygamber'in hayatıyla alakalı nasıl bir fikrî zemin hazırladıklarının görülmesi hedeflenmiştir.

Araştırmada, Tanzimat sonrası süreçte Osmanlı siyer bilgisinin ortaya konulma düşüncesi, bu bilgiyi sunan dönemin telifatının tetkik edilmesi neticesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. “Doküman İncelemesi Tekniği”⁸ adı verilen bu yöntem ile “Örnek Olay İncelemesi veya Vaka Çalışması”⁹ olarak ifade edilen yöntem birlikte ele alınarak Hz. Muhammed'in (sas) hayatına ve onun döneminin olaylarına Osmanlı siyer müelliflerinin nasıl bir bakış açısı geliştirdiklerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki süreç içerisinde Osmanlı siyerciliğinin; tarih metodolojisi bakımından rivayetçi, öğretici, hikayeci veya tenkitçi tarih yaklaşımlarından hangilerini benimsediğini ortaya koyabilmek amaçlanmıştır. Bu sayede Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki süreç içerisinde Osmanlı siyer yazıcılığının mahiyetinin anlaşılabilceği düşünülmüştür.

Bu çalışmada öncelikle belirlenen tarih aralığında Osmanlı'da siyere dair neşredilmiş Türkçe eserlerin tespiti yapılmıştır. Bu tespit; kütüphane katalog taraması ile “Siyer”, “Hz. Muhammed”, “Hz. Peygamber”, “Hayat-ı Hz. Muhammed”, “İslam Tarihi” gibi anahtar kelimeler girilerek 1839'dan 1923'e kadar her yıl için teker teker arama yapılmıştır. Ayrıca bibliyografya taraması yapılmak suretiyle konuyla alakalı Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*¹⁰, Seyfettin Özege'nin *Eski Harflerle*

⁸ Fatma Çapçioğlu, Öznur Kalkan Açıköz, “Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri”, *Bilimsel Araştırma Süreçleri*, s. 213-214.

⁹ Fatma Çapçioğlu, Öznur Kalkan Açıköz, “Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri”, *Bilimsel Araştırma Süreçleri*, s. 215.

¹⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Matbaa-i Âmire-Ali Şükrü Matbaası, 1333-1342, I-III.

*Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*¹¹, Franz Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*¹² adlı eserler incelenmiştir.

Bu türden bir inceleme neticesinde, Osmanlı döneminde basılan eserlerin basım tarihlerinin milâdî olarak belirlenmesi hususu çalışmamız esnasında karşılaşılan problemlerden biri olmuştur. Bilindiği üzere Osmanlı döneminde 17. asrın ikinci yarısına kadar özel ve resmî işler ile vesika ve kitaplarda hicrî-kamerî takvim kullanılmıştır.¹³ Ancak kamerî yılın şemsî yıla göre 11 gün kadar kısa olması ve dolayısıyla bu tarihlendirmenin mevsimlerle uyuşmaması, Osmanlı'da mevsimlere göre yürütülen mâlî işlerde birtakım düzensizliklere ve özellikle de güneş yılının esas alındığı vergi hesaplamalarında karışıklıklara sebep olmaktaydı. İşte bu türden karışıklıkların önüne geçilebilmesi adına hicrî 1087 (1676-77) yılından itibaren kademeli olarak güneş yılını esas alan Jülyen Takvimi'ne geçiş yapılmış ve hicrî 1255'ten (1839-40) itibaren de bütün resmî ve mâlî kayıtlar için rûmî takvim kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴ Ancak konumuzla alakalı olarak, bu tarihlendirmenin eserler üzerinde belirtilen baskı tarihleri için kullanılıp kullanılmadığı hususunda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.¹⁵

Osmanlı matbuatında, basılı kitapların basım yeri ve tarihi genel olarak aksatılmadan belirtilmeye çalışılmıştır. Ancak bu baskı tarihlerinin hangi takvime göre ele alındığı noktasında bir belirsizlik söz konusu olmuştur. Zira Cumhuriyet öncesi basılmış kitapların bir kısmına baktığımızda hicrî tarihlendirmeyi esas aldıkları görülürken kimi kitapların basım tarihinde ise rûmî tarihlendirmenin kullanıldığı fark

¹¹ Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe eserler Toplu Kataloğu*, İstanbul, Fatih Yayınevi Matbaası, 1971, I-V.

¹² Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

¹³ Faik Reşit Unat, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 159.

¹⁴ Faik Reşit Unat, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, s. 160.

¹⁵ Jale Baysal, *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar 1729-1875*, s. 13.

edilmiştir. Bu husus eserlerin basım tarihlerinin milâdî yıl olarak karşılıklarının tespiti noktasında bir karışıklığa sebebiyet vermektedir.

Tarih alanında kronolojik sıralandırma önem arz etmektedir. Osmanlı’da siyer yazıcılığının geçirmiş olduğu gelişim evrelerini tam olarak tespit edebilmek için kaleme alınan eserlerin tarihi sırasının bilinmesi gerekir. Zira bu durum hangi müellifin kimden esinlendiğini veya hangi fikrin hangi yazardan önce dile getirildiğini anlamak ve siyer yazıcılığının nasıl şekillendiğini görmemiz açısından büyük öneme sahiptir. İşte bu sebeple, kaleme alınan eserlerin tarihlendirme sıralamasını yapabilmek ve hicrî–milâdî ve rûmî takvim dönüşümlerini tespit edebilmek amacıyla Türk Tarih Kurumu’nun “Tarih Çevirme Kılavuzu”¹⁶ ile Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hazırladığı “Tarih Dönüşüm Cetveli”¹⁷ esas alınmıştır. Eserlerin yazılış tarihlerinin farklı takvim karşılıklarının tespitinde müracaat ettiğimiz kaynaklardan biri de Seyfettin Özege tarafından kaleme alınan *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*’dur.¹⁸ Ancak burada da tespit ettiğimiz bir karışıklık göze çarpmaktadır. Seyfettin Özege, Arap alfabesi ile yazılan bu Türkçe kitapların basım tarihlerini genellikle rûmi olarak kabul etmiş ve milâdî dönüşümlerini bu tespite göre yapmıştır. Ancak Özege’nin, dönemin tüm kitaplarının basım yıllarını rûmi olarak kabul etmesi büyük bir hata olmuştur. Zira kimi eserlerin basım yılı Özege’nin düşündüğü şekliyle rûmi olarak verilirken kimi eserlerde ise bu tarihlendirme hicrî olarak yapılmıştır. Bazı eserlerde ise hem hicrî tarih hem de rûmi tarih bir arada verilmiştir.

Osmanlı döneminde basılan kitapların basım tarihlerinin milâdî tarihe dönüştürülmesi noktasında Seyfettin Özege’nin düştüğü hataya örnek vermek gerekirse;

¹⁶ <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>. Erişim Tarihi: 07.12.2020.

¹⁷ <http://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/HicridenMiladiye.aspx>. Erişim Tarihi: 07.12.2020.

¹⁸ Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul, Fatih Yayınevi Matbaası, 1971-1979, I-V.

Özege, Düzceli Yusuf Suad tarafından kaleme alınan *Akvemü's-Siyer* adlı eserin basım yılı olarak verilen 1327 tarihini hicrî yıl olarak kabul etmiş ve bunun milâdî yıl olarak karşılığını 1909 şeklinde vermiştir.¹⁹ Oysaki kitabın kapağında verilen bu tarih hicrî değil rûmî yıldır. Zira Düzceli Yusuf Suad'ın yayımlamakta olduğu *Ğuâze* adlı gazetenin 10 Rebiülevvel 1329/28 Mart 1327/10 Nisan 1911 tarihli 2. nüshasında eserin bir tanıtımı yapılmış ve eserin formalar halinde basılmış olduğu bildirilmiştir.²⁰ Buna göre *Akvemü's-Siyer*'in kapak sayfasında 1327 olarak verilen basım yılı, milâdî tarih olarak Özege'nin ifade ettiği gibi 1909 yılı değil, 1911 yılı olduğu açıkça görülmektedir.

Kitapların basım yıllarının hicrî-rûmî-milâdî dönüşümleri ile alakalı görülen karışıklığa diğer bir örnek de Lütfullah Ahmed'in yazdığı *Hayât-ı Hazret-i Muhammed* adlı eserin baskı tarihinde görülmektedir. Özege, kitabın kapağında verilen 1331 tarihini rûmî yıl olarak almış ve bunu milâdî 1915 şeklinde dönüştürmüştür.²¹ Oysa basım yılı olarak verilen 1331 yılı rûmî değil hicrî tarihtir. Zira kitap için Tâhirü'l-Mevlevî tarafından 20 Zilhicce 1331/7 Teşrinisânî 1329 tarihli *Sebîlü'r-Reşâd Dergisi*'nin 271. sayısında kaleme alınan bir tenkit yazısı yayımlanmıştır.²² *Sebîlü'r-Reşâd*'in tarihlendirmesinde açıkça görüldüğü üzere Tâhirü'l-Mevlevî'nin kitap için baskıdan iki yıl önce bir eleştiri yazısı yazamayacağına göre Özege kitabın baskı yılının tarihler arası dönüşümünde hataya düşmüştür.

Verilen örnekler Osmanlı döneminde neşredilen kitapların basım yıllarının tarihler arası dönüşümünde tespit edebildiklerimizdir. Ancak bütün kitaplar için böyle bir tarih sağlaması yapabilmek mümkün değildir. Kitap üzerinde baskının yapıldığı ay bilgisi

¹⁹ Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, I, s. 31.

²⁰ "Akvemü's-Siyer", *Ğuâze*, 10 Rebiülahir 1329/28 Mart 1327/10 Nisan 1911, S. 2, s. 8.

²¹ Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, II, s. 525.

²² Tâhirü'l-Mevlevî, "Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Ünvanlı Eser Hakkında -1-", *Sebîlü'r-Reşâd*, 20 Zilhicce 1331/7 Teşrinisânî 1329 (20 Kasım 1913), C. 11, S. 271, s. 166.

verilmediği sürece kitapların milâdî olarak kesin baskı tarihlerini tespit etmek mümkün olamamaktadır.

3. Kapsam/Sınırlılık

Çalışmanın evreni yukarıda ifade edildiği üzere Tanzimat sonrası dönemde Cumhuriyet'e kadar Osmanlı toplumunda görülen siyer yazıcılığıdır. Araştırmanın kapsamı ise Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki süreç içerisinde siyer yazıcılığında bulunmuş müellifler ve bu müelliflerin eserlerinde sunmuş oldukları fikirleri üzerinden siyere bakış açılarının tetkiki olmuştur. Belirlenen bu kapsam dahilinde 1839-1923 yılları arasında Türkçe basılmış olan 22 müstakil siyer kitabı ile 17 adet genel İslam Tarihi eseri içerisinde yer alan siyer bölümleri incelenmiştir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki sürecin yaklaşık olarak yüzyıllık bir zaman dilimini ihtiva ediyor olması araştırmanın sınırının da oldukça geniş bir çerçevede yer almasına sebep olmaktadır. Çalışmanın başlangıç aşamasında yeterli derecede malzemeye ulaşıp ulaşılamayacağı hususunda bir belirsizlik olmakla birlikte, literatür araştırması sonucunda konu ile alakalı Osmanlı döneminde büyük bir ilmî birikimin varlığı görülmüştür.

Osmanlı'nın son dönemi olan Tanzimat sonrası süreçte, ortaya konulan ilmî malzemenin sanıldığından çok daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Esasında dışarıdan bakıldığında 1839'dan 1923'e kadar olan süre yani 84 yıllık bir zaman dilimi çok da abartılacak bir süre gibi görünmemekle birlikte basılı eserlerin zenginliği tüm ilmî sahada kendisini açıkça göstermektedir. Bu zenginliği Siyer ve İslam Tarihi alanlarında da görmek mümkündür. 1729'da Müteferrika Matbaası'nın kitap basmaya başlamasıyla birlikte, matbuat hayatı canlanmış ve pek çok eser basılmaya başlamıştır. Tanzimat

sonrası dönemde bu sayının bir hayli fazla olduğu gör÷lmektedir.²³ Siyer sahasında basılan eser miktarı da küçümsenmeyecek derecededir. Bununla birlikte, yazılan eserlerin bazılarının hacim olarak oldukça geniş olduğunu ifade etmemiz gerekir. Bir örnek vermek gerekirse Düzceli Yusuf Suad tarafından kaleme alınan *Mir'atü's-Şuûn*²⁴ adlı 3 ciltlik eserin birinci cildi 536, ikinci cildi 412, üçüncü cildi ise 584 sayfadan oluşmaktadır.

Bu türden geniş hacimli eserlerin yanı sıra o dönemde çok canlı bir basın hayatının varlığı da göze çarpmaktadır. Dönemin gazete ve dergilerinde siyere dair çok sayıda makalenin bulunuyor olması araştırmayı derinleştiren hususlardan birisidir. Esasında araştırmamızın yalnızca matbu kitaplarla sınırlandırılmış olmasından dolayı gazete ve dergilerde yer alan siyer yazıları, çizilen bu sınırlandırmanın dışında kalmaktadır. Ancak böylesine canlı bir yayım süreci içerisinde telif edilen kitap ve makaleler vasıtasıyla müelliflerin birbirlerine karşı kaleme aldıkları reddiyeler, Tanzimat dönemi siyer tasavvurunun nasıl olduğunu göstermesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. O nedenle gazete ve dergilerde yayımlanan bu yazılar, dönemin siyer yazıcılığı hakkında gözardı edilemeyecek türden malzemeler sunmaktadır. Mesela yazılan bir esere yönelik olarak başka bir müellif tarafından bir reddiye kaleme alındığını, bu reddiyenin üzerine ilk eser sahibinin cevap niteliğinde bir makale yazdığını ve daha sonra reddiye yazarının, bu cevaba yönelik başka bir reddiye ile karşılık verdiğine şahit olmaktadır. Bu açıdan baktığımızda, tetkik edilmesi gereken malzemenin daha da fazlalaşması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Tüm bunların yanı sıra aslında ele alınan konuyla tamamen alakalı olmamakla birlikte çalışmanın dışında bırakılamayacak malzemelerden birisi de Batılı yazarlarca telif edilmiş olan ve Tanzimat sonrasında Osmanlı müellifleri tarafından tercümesi

²³ Bu dönemde telifatta yaşanan hareketlilik için bkz. Jale Baysal, *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar 1729-1875*, Haz. Hasan S. Keseroğlu, İlkin Mengülerek, İstanbul, Hiperlink Yayınları, 2010.

²⁴ Çalışmamızın ilerleyen safhalarında müellif ve eseri hakkında detaylı bilgi verilecektir.

yapılan, siyer ve İslam tarihine dair eserlerdir. Esasında bunlar araştırmanın konusu açısından birinci derecede lüzumlu olan malzemeler değildir. Çünkü biz bu çalışmamızda Tanzimat dönemi ve sonrasında Osmanlı yazarlarının siyer hakkındaki görüş ve fikirlerini ele almaya çalıştık. Bir müsteşrikin Hz. Peygamber hakkında ne yazıp çizdiği konumuz dahilinde bizi pek de ilgilendiren bir husus değildir. Ancak bir müsteşrik tarafından kaleme alınmış eserin, bir Osmanlı fikir adamı tarafından tercüme edilmiş olması, Osmanlı dönemi siyer tasavvurunu az da olsa ortaya koyan bir husustur. Zira tercüme eser, tam manasıyla sadece onu kaleme alan yazara aittir diyemeyiz. Çünkü tercüme bir kitap, o eserin yazarı kadar onu tercüme eden mütercime de aittir.

Ele alınan araştırma açısından söz konusu bu tercüme eserleri değerli ve gerekli kılan husus şudur: Esasında bir eseri genişletip, açıklayan şarih-muhaşşi ile eseri tercüme eden mütercimler de yazar gibidirler. Çünkü onlar, kendi duygu, düşünce, ideoloji ve bilgi birikimleri çerçevesinde ister istemez esere müdahalede bulunurlar, eser içerisine kendilerinden birşeyler katarlar. Hatta istinsah edilmiş eserlerde bile bu husus kendisini açıkça göstermektedir. Çoğaltılan eserlerde, her ne kadar eserin metnine herhangi bir müdahalede bulunulmamış olsa da yazıda kullanılan üslup ile müstensihinin şahsiyetini, kendi iç dünyasını, tecrübe ve bilgi birikimini görmek mümkün olmaktadır.²⁵ Bu açıdan baktığımızda, Osmanlı'nın son döneminde Batılı yazarlardan tercüme edilmiş eserler de Osmanlı ilim adamlarının fikrî arka planını barındırmaktadırlar. O nedenle araştırmamız içerisinde ufak bilgilerle de olsa bu türden çalışmalara vurgu yapma ihtiyacı hatta gerekliliği kaçınılmaz olmuştur. Böyle bir gereklilik, araştırmanın çerçevesini biraz daha genişletmiş olmakla birlikte bunun bir nebze daraltılabilmesi amacıyla sadece Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Türklerinin siyer yazıcılığına bakış açıları ele alınmaya çalışılmıştır. Bundan maksat; Tanzimat Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi arasında Türk

²⁵ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitabhânesi, 1332/1914, s. 12.

müellifler tarafından kaleme alınan siyer eserlerini incelemektir. O nedenle ele alacağımız eserlerin tamamı Türkçe ve matbu eserler olacaktır. Zaten çalışmanın başlığında “Osmanlı Türkleri” ifadesinin kullanılmasının sebebi de bu hususa dikkat çekebilmektir.

Osmanlı coğrafyası çok geniş bir coğrafyadır. Üç kıtada hüküm sürmekte ve içerisinde birçok farklı milletten insanı barındırmaktadır. Bunların hepsi Osmanlı tebası olması nedeniyle “Osmanlı” olarak tanımlanmaktadırlar. Tüm bu Osmanlı coğrafyası içerisinde farklı bölgelerde Osmanlı adına çalışan matbaalar bulunmuş ve bu matbaalarda çeşitli dillerde baskılar yapılmıştır. Mesela Mısır’daki Bulak Matbaası’nda Osmanlı dönemine ait Türkçe, Arapça ve Farsça birçok eser basılmıştır.²⁶ Yine aynı şekilde Tataristan bölgesindeki Kazan Matbaası’nda Türkçe, Rusça, Kırgız, Azeri ve Tatar Türkçeleri ile birçok eserin basıldığını görmekteyiz.²⁷ İşte bu nedenle biz Osmanlı sınırları içerisinde Türkçe’nin dışında farklı bir dille kaleme alınmış eserleri çalışmamızın dışında bırakmak suretiyle araştırma alanımızı biraz daha dar bir çerçevede tutmak istedik. Dolayısıyla çalışma malzemelerimizin sadece Osmanlıca veya diğer bir ifade ile Osmanlı Türkçesi ile yazılan matbu eserler olmasını hedefledik.

1729 yılında kurulan Müteferrika Matbaası’nın ardından yazma eserler yerlerini kademe kademe matbu eserlere bırakmaya başlamıştır. Bundan dolayı Tanzimat sonrasında yazma olarak kalan eser sayısı oldukça sınırlıdır. Elde var olan yazma eserlerin bir kısmının da basılma imkânı bulunamadığından dolayı yazma olarak kaldığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Çünkü Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerinde birçok matbaa faaliyet halinde olmuş ve basım işleri oldukça yaygınlaşmıştır. O nedenle çok

²⁶ Burada Türkçe basılan kitapların sayısı 259 olarak belirtilmiştir. Bkz. Turgut Kut, “Bulak”, *DİA*, VI, s. 389.

²⁷ Mehmet Beydilli, “Matbaa”, *DİA*, XXVIII, s. 109.

özel ve sıradışı bir durum olmadıkça kaleme alınan eserlerin basım işi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

4. Literatür

Osmanlı'da siyer ve İslam tarihi yazıcılığına dair bugüne kadar yapılan birkaç farklı çalışma olmuştur. Bunlardan çalışmamıza en yakın olanlardan biri 2004 yılında Mehmet Çog tarafından hazırlanan ve 1908-1918 yılları arasını kapsayan II. Meşrutiyet dönemi İslam tarihçiliği konusunu ele alan doktora tezidir. Bir diğeri ise Mehmet Çog'un II. Meşrutiyet dönemi genel İslam tarihçiliği çalışmasını siyer yazıcılığı özelinde sınırlandıran ve Nesime Beyza Kemikli tarafından yapılmış olan *Meşrutiyet Dönemi Türkçe Siyer Yazıcılığı Üzerine Bir İnceleme* başlıklı yüksek lisans çalışması olmuştur. Yine Hz. Peygamber tasavvurundaki değişimin İlhami Oruçoğlu tarafından ele alındığı *Başlangıcından Günümüze İslam Dünyasında Peygamber İmajı* adlı doktora araştırması da Tanzimat dönemi isyer yazıcılığı ve bunun mahiyeti hakkında konumuzla alakalı olan çalışmalardan biridir. Ancak bizim ele aldığımız çalışma, hem Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasında kalan altmış dokuz yıllık zaman dilimini de içermekte hem de Tanzimat'ın Osmanlı'ya getirmiş olduğu yenileşme havasının bu dönemde eserler veren müelliflerin tarih ve siyer yazımına ne gibi etkilerinin olduğunu görme imkânı vermeyi hedeflemektedir.

Tanzimat sonrası siyer yazıcılığına bir bakış açısı getirilmesi hedeflenen bu çalışmada birincil kaynaklar bu dönemde Osmanlı müellifleri tarafından kaleme alınmış olan siyer ve İslam tarihi kitapları olmuştur. 1839'dan 1923 yılına kadar basılmış olan bu eserler çalışmanın ana hareket noktasını teşkil etmektedirler. Sözü edilen yıllar arasında telif edilen siyer ve İslam tarihine dair kitaplarda, Tanzimat döneminde Osmanlı müelliflerinin nasıl bir siyer ve Hz. Muhammed tasavvuru ortaya koyduklarını görebilmek adına incelenmiştir.

Osmanlı dönemi siyer yazıcılığının tam profilini anlayabilmek ve hangi kesimden insanların siyer yazımında bulunduğunu görerek Osmanlı toplumu içerisinde Hz. Peygamber tasavvurunun kimler tarafından ve ne şekilde oluşturulduğunu anlayabilmek önem arz etmektedir. Bunun için siyer yazarlarının hayatlarına dair bilgilerin ve buna bağlı olarak da siyer konusundaki bilgi birikimlerinin tespiti gerekli görüldüğünden dolayı eserlerin belirlenmesinin ardından müelliflerinin biyografileri incelenmiştir. Ele alınan bazı müellifler hakkında kaynaklarda oldukça bol bilgi ve malzeme bulunurken bazı müelliflerin hayatları hakkında malumat alabilmek için satır aralarında geçen bilgi kırıntılarından birtakım bilgiler elde edebilmeye çalışılmıştır. Bu çaba zaman zaman tabiri caizse samanlıkta iğne arama şeklinde olmuştur. Söz konusu bilgilere ulaşabilmek adına çoğu zaman Başkanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri taranarak, onlarca arşiv evrakı içerisinden yazarların biyografileri hakkında ilk elden bilgiler edinilmeye çalışılmıştır.

Arşiv kayıtlarının yanı sıra müellifler hakkında en başta müracaat edilen kaynaklar yine Bursalı Mehmed Tahir ile Franz Babinger olmuştur. Bunların dışında Mücellidoğlu Ali Çankaya'nın *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*²⁸ ve Orhan Bayrak'ın *Osmanlı Tarih Yazarları*²⁹ adlı eserleri de incelenerek Osmanlı dönemi siyer ve İslam tarihi yazarları hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın dönemini ve konularını ihtiva eden tezler, makaleler ve kitaplar da ayrı ayrı taranarak hem Tanzimat sonrası siyer muhtevaları ile Hz. Muhammed tasavvurları hem de siyer yazarları hakkında elde edilen bilgiler tetkik edilmiştir.

²⁸ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, Örnek Matbaası -Mars Matbaası 1964-1970, I-VIII.

²⁹ Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarih Yazarları*, İstanbul, Milenyum Yayınları, 2002.

I. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E MÜSTAKİL SİYER YAZAN MÜELLİFLER VE ESERLERİ

1. Yusuf Şükrü el-Harpûtî – *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafa (1286/1869)*

Yusuf b. Osman el-Harpûtî, Hz. Peygamber'in soyağacı hakkında kaleme alınan ve tafsilatlı bilgiler ihtiva eden *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafa* adlı eserin sahibidir. 19. yüzyıl sonlarında ilmî ve tasavvufî yönüyle tanınan Harpûtî, tam künyesini daha çok matematik ve mantık alanlarındaki çalışmalarıyla şöhret bulan Osmanlı âlimi Gelenbevî'ye (ö. 1791) ait olan *el-Burhân fi İlmi'l-Mîzân* adlı esere hâşiye olarak kaleme aldığı *Nâmusu'l-Îkân fi Şerhi'l-Burhân*'da “Yusuf b. Osman b. Mustafa b. Feyzullah el-Harpûtî” şeklinde belirtmektedir.³⁰

Yusuf el-Harpûtî hem ilim dünyasında hem de tasavvuf çevrelerinde önem kazanmış bir isimdir. Müderrislik görevinde bulunan Harpûtî, *Nâmûsu'l-Îkân* adlı eserini İstanbul'da Vefa Medresesi'nde Celaleyn ve Kadı Beyzâvî tefsiri ile sâir ilimlerin talimiyle meşgul olduğu bir dönemde kaleme almıştır. Bu ilmî vasfının yanısıra Nakşibendiliğin Hâlidî halkasından olmak suretiyle tasavvuf ehli bir yönünün olduğu da bilinmektedir.³¹ İlim tahsili için 1246 (1830-1831) yılında 12 yıllığına Mısır'a gittiğini ve Câmîu'l-Ezher'de birçok âlimin ders meclislerinde hadis ve tefsir gibi ilimler tahsil

³⁰ Yusuf Şükrü b. Osman el-Harpûtî, *Nâmusu'l-Îkân fi Şerhi'l-Burhân*, İstanbul, Litografya Matbaası, 1274, s. 241-242.

³¹ Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Nâmusu'l-Îkân*, s. 1; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1333, II, s. 57; Süleyman Yapıcı, *Harput, Bir Havza Kültürünün Mânevi Hüviyeti Âlim-Müellif ve Mutasavvıfları*, Ankara, Sistem Ofset Basım Yayın, 2013, II, s. 371; Gülgün Uyar, “Bir Peygamber Şeceresi Olarak Yûsuf Şükrü El-Harpûtî'nin Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ Adlı Eseri ve Önemi,” *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu Elazığ 14-16 Mayıs 2015 Bildiriler*, Ed. Enver Çakar vd., Elazığ, Fırat Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2016, I, s. 3.

ettiğini bizatihi kendisi ifade etmiştir.³² 1273 (1856-1857) yılında Medine’de bulunan Mahmûdiye Medresesi’ne müderris olarak tayin olmuştur. Harpûtî, *Nasihât-nâme* adlı eserinde Medine’de 3 yıl kaldığını belirtmektedir.³³ Bu süre sonunda muhtemelen İstanbul’a dönen Harpûtî daha sonra Medine’ye tekrar gitmiş ve hayatının geri kalan kısmını burada hizmet ile geçirdikten sonra³⁴ 1292 (1875) yılında yine Medine’de vefat etmiştir.³⁵

Yusuf Şükrü Harpûtî hakkında öne çıkan iki farklı ilmî çalışma yapılmıştır. Bunlardan birinde Harpûtî’nin hayatı, eserleri ve felsefi görüşleri ele alınırken,³⁶ diğerinde ise daha müstakil bir çalışma olarak onun eserlerinin hadis ilmi açısından değeri ve bu konudaki görüşleri ele alınmaya çalışılmıştır.³⁷

Yusuf b. Osman el-Harpûtî’nin, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ* adlı eseri Hz. Peygamber’in soyu hakkında oldukça derin tafsilat barındıran bir eserdir. Çalışmamızın konusu bakımından tam bir siyer olmasa da siyer kitaplarına başlangıç teşkil eden Hz. Peygamber’in nesebini ele alan bir çalışma olması bakımından önem arz etmektedir. Bu

³² Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Şerhu Usûli’l-Hadîs li Dâvûdi’l-Karsî alâ Risâleti’l-Birgivi*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1293 (1876), s. 132.

³³ “...1273 senesinde mahatt-ı rihâl-i efâdil olan İstanbul’dan Medîne-i Münevvere cânibine revân edip üç sene mikdârı ol diyâr-ı celilü’l-âsârda gâh ashâb kıyl u kâl ile bahs ü cidâl ve gâh erbâb-ı vecd ü hâl ile müzâkere-i cemâl ü celâl idüp...” Bkz. Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Nasihât-nâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, nr. A.3590, 1276 (1860), 1b. *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, adlı eserinde de bazı değişikliklerle beraber benzer ifadelerin yer aldığı ve burada “3 yıl” yerine “birkaç yıl” dediği görülmektedir:

“Yusuf b. Osman el-Harpûtî bu veçhile şerh-i hâl ve bast makâl eder ki iş bu 1273 senesinde mahatt-ı rihâl-i efâdil olan İstanbul’dan Medîne-i Münevvere cânib-i âlîsine rûmâl idüp çend-i sâl ol diyâr-ı celilü’l-âsârda gâh ashâb kıyl u kâl ile bahs ve cidâl ve gâh erbâb-ı vecd ve hâl ile müzâkere celâl ü cemâl idüp bilâhare muktezâ-yı kadr mübtelâ-yı belâ-yı hicret oldukta...”

Bkz. Harpûtî, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, s. 2.

³⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, s. 57; Nevzat Ülger, “Harput’ta Yetişen İlim Adamları (Yukarışehir’in Işık İnsanları)”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu Elazığ 14-16 Mayıs 2015 Bildiriler*, I, Ed. Enver Çakar vd., Elazığ, Fırat Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2016, s. 393.

³⁵ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifin Terâcimü Musannifi’l-Kütübü’l-Arabiyye*, Beyrut, Müessesetür’r-Risâle, 1993, IV, s. 164; Abdullah Develioğlu, *Büyük İnsanlar (Üç Bin Türk ve İslam Müellifi)*, İstanbul, Yayıncılık Matbaası, 1973, s. 525. Başka bir kaynakta ise vefat tarihi olan 1291 yılı milâdî 1876 olarak ifade edilmiştir. Bkz. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1959, II, s. 83.

³⁶ H. Hüseyin Çeloğlu, *Harputlu Yusuf Şükrü Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Felsefi Görüşleri*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2013.

³⁷ İbrahim Saylan, *Yusuf Şükrü Harpûtî ve Eserlerinin Hadis Açısından Değeri*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008.

yönüyle eser, siyer yazıcılığının temel eserlerinden biri konumundadır. Söz konusu kitabın iki farklı baskısı bulunmaktadır. İlk baskı 48 sayfa olarak İstanbul'da el-Hâc Osman Efendi Matbaası'nda 1286 (1869) tarihinde,³⁸ diğer baskı ise ilk basımdan bir yıl sonra 1287 (1870) yılında Mısır Bulak Matbaası'nda 93 sayfa olarak yapılmıştır.³⁹ Bu özelliği ile Tanzimat sonrası dönemde Hz. Muhammed'in hayatını konu edinen kitaplar arasında ilk basılan eser olma özelliğine sahiptir. Yusuf Şükrü Harpûtî, eserini 1279 yılı Şaban ayı ortasında (M. 1869) tamamladığını ve *Silsiletü's-Safâ fî Nesebi'l-Mustafâ* olarak isimlendirdiğini söylemektedir.⁴⁰ Bulak baskısında ise yine; *Silsiletü's-Safâ fî Nesebi'l-Mustafâ* adı ile Mısır'da 1287 senesi (1870) Muharrem ayının başlarında basım işinin tamamlandığı belirtilmektedir.⁴¹

Eser, "Nûr-ı Muhammedî"nin yaratılışı ve "Hakikat-i Muhammedî" mevzusu ile başlamaktadır.⁴² Hz. Peygamber'in isminin Muhammed olarak belirlendiği ifade edilmiş ve Araplar arasında âhir zamanda Muhammed isminde bir peygamber geleceğine dair bir bilginini bulunmasından dolayı birkaç kişinin, çocuklarına bu ismi verdiklerinden bahsedilmiştir.⁴³ Bu türden bilgiler, eseri diğer müstakil şecere ve neseb çalışmalarından ayırarak siyer yazımı ile örtüşen bir metod sergilendiği düşüncesine götürmektedir. Zira bu özellikleri sebebiyle eserin bu bilgileri ihtiva eden bölümü Aziz Mahmud Hüdâî'nin *Hulâsâtü'l-Ahbâr fî Ahvâli'n-Nebiyyi'l-Muhtar*, Kastallanî'nin *Mevâhiü'l-Ledünniyye* adlı eserleri ile Kadı İyaz'ın *Şifâ'sı* ile özdeşleştirilebileceği yönünde yorumlar yapılmıştır.⁴⁴ Hz. Muhammed'in nesebi, dedesi Abdülmuttalib'ten başlatılarak son neseb

³⁸ Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, İstanbul, el-Hâc Osman Efendi Matbaası, 1286 (1869).

³⁹ Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, Kahire, Bulak Matbaası, 1287 (1870). Bu iki baskının sayfa sayılarında görülen farklılık kitabın içeriğindeki farklılıktan değil, basım tekniği ve sayfalarındaki satır sayılarının farklılığından kaynaklanmaktadır.

⁴⁰ Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, 1286, s. 48.

⁴¹ Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, Bulak Baskısı, s. 92-93.

⁴² Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, s. 2.

⁴³ Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, s. 3.

⁴⁴ Gülgün Uyar, "Bir Peygamber Şeceresi Olarak Yusuf Şükrü el-Harpûtî'nin Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ Adlı Eseri ve Önemi," *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, s. 13-14.

halkası olarak siyer kitaplarında da yer edinmiş olan Adnan'a kadar ulaştırılmıştır.⁴⁵ Harpûtî Hz. Peygamber'in şeceresini âmûdî olarak ifade edilen ve soyun dikey düzlemde yani babalar ile oğullar arasındaki sıralamaya göre almış ve yatay düzlemde yani amca, hala, dayı, teyze gibi aile bireylerini soyağacı içerisinde zikretmemiştir.⁴⁶

Harpûtî eserinde Cahiliye dönemindeki Arapların örf, âdet ve kültürleri hakkında bilgiler vermektedir.⁴⁷ Bu yönü ile eser, siyer konularının genellikle ilk mevzusu olarak görülen Cahiliye dönemi hakkında da malumat vermesi bakımından yine diğer ensab eserlerinden ayrılmakta ve siyer yazımı ile örtüşen bir özellik kazanmaktadır.

Harpûtî, mevzular üzerinde gerekli bilgileri verdikten sonra durumla alakalı kendi kanaat ve yorumlarını da belirtmektedir. Farklı rivayetler üzerinde daha doğru olduğunu düşündüğü rivayeti özellikle ifade etmekte⁴⁸ ve yanlış olduğu kanaatini taşıdığı ve doğru kabul etmediği bilgileri de batıl olarak değerlendirmektedir.⁴⁹ Değindiği malumatı kendi düşünce ve çıkarımları ile aktarma gayreti içerisinde olmuştur. Eser bu yönü ile yalın bir şecere olmaktan öte verilen bilgilerin ilmî usul ile tartışıldığı özgün bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Eyüb Sabri Paşa – *Mahmûdü's-Siyer* (1287/1870)

Eyüb Sabri Paşa'nın hayatının ilk dönemleri hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır.⁵⁰ Hayatının son dönemlerine dair ise, yaptığı devlet görevlerinin öneminden ve saygın bir şahsiyete sahip olmasından dolayı var olan bilgiler

⁴⁵ Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, s. 5-29.

⁴⁶ Gülgün Uyar, "Bir Peygamber Şeceresi Olarak Yûsuf Şükrü el-Harpûtî'nin Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ Adlı Eseri ve Önemi," *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, s. 13.

⁴⁷ Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, s. 15, 24.

⁴⁸ Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, s. 21.

⁴⁹ Yusuf b. Osman el-Harpûtî, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, s. 11, 17.

⁵⁰ Eyüb Sabri Paşa'nın hayatı ve eserleri için bkz. Mehmet Akif Fidan, *Eyüp Sabri Paşa ve Tarihçiliği*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011; Muhammed İhsan Hacıismailoğlu, *Eyüp Sabri Paşa'nın Mahmûdü's-Siyer'i*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008, s. 26-28.

artmaktadır.⁵¹ Bu hususta, Osmanlı Devleti'nin arşivciliğe vermiş olduğu önem oldukça etkilidir. Zira devletin her kademesinde, yapılan işler titiz bir şekilde arşiv kayıtlarına alınmakta idi. Bu şekilde Eyüb Sabri Paşa gibi devletin önemli memuriyetlerinde görev yapmış olan kişilerin nerede, ne zaman, hangi görevlerde buldukları ayrıntılı bir şekilde kaydedilmekteydi. Sabri Paşa'nın önemli bir devlet adamı olması onun hakkında resmi kayıtlarda bilgiler bulunmasına neden olmuştur.⁵²

Yoğun devlet görevlerinin yanı sıra, Eyüb Sabri Paşa'nın bir de ilmî yönü bulunmaktadır. Yaklaşık 60 yıllık ömrüne sığdırdığı altısı telif (*Mahmûdü's-Siyer*, *Azîzü'l-Âsâr Şerhi Kasîde-i Bânet Suâd* (İstanbul-1291/1875), *Tekmiletü'l-Menâsik* (İstanbul-1292/1876), *Târih-i Vehhâbiyyân* (İstanbul-1296/1880)⁵³, *Riyâzü'l-Mûkinîn* (İstanbul-1298/1881), *Mir'atü'l-Haremeyn*⁵⁴), ikisi tercüme⁵⁵ olmak üzere sekiz eseri Sabri Paşa'nın yoğun devlet işlerinin yanında ortaya koyduğu ilmî çalışmalarını gözler önüne sermektedir. Bu eserleri arasında ilk olarak kaleme aldığı *Mahmûdü's-Siyer*'i çalışmamız açısından oldukça önemlidir. Zira ulaşabildiğimiz eserler içerisinde Tanzimat

⁵¹ Mehmet Akif Fidan, *Eyüp Sabri Paşa ve Tarihçiliği*, s. 41

⁵² Bkz. Eyüb Sabri Paşa'nın Künye Defteri, Deniz Müzesi Arşivi, *Künye Defteri*, No:31, s. 21.

⁵³ Vahhabiler'in ortaya çıkışları, inançları, yayımları ve yaptığı faaliyetlerini konu alan eser, 1992 yılında tek kitap halinde orijinal metin, Latinize edilmiş metin ve sadeleştirilmiş hali ile yayınlanmıştır. Bkz. Eyüb Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyyân (Vehhâbiler Tarihi)*, Haz. Süleyman Çelik, İstanbul, 1992, Bedir Yayınları.

⁵⁴ İstanbul-1301-1306/1883-1888. *Mir'atü'l-Haremeyn*, ilk cildi *Cezîretü'l Arab*, ikinci cildi *Mir'at-ı Mekke* ve son cildi de *Mir'at-ı Medîne* adı ile 3 cilt halinde kaleme alınmıştır. Eyüb Sabri Paşa bu eseri, siyerinden sonra kaleme almıştır. Görev icabı Hicaz bölgesinde uzunca bir süre kalarak Hz. Peygamber ve ashabının yaşadığı toprakları yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Edindiği bu bilgileri, daha önce kaleme aldığı siyer eserinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla kitap haline getirmiştir. Zira tarih ve coğrafya birbirinden ayrılmaz iki ilim dalıdır. Tarihi hadiselerin geçtiği coğrafyayı ve ortamı bilmek, vuku bulan hadiselerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Sabri Paşa da bu eseriyle daha önce neşrettiği siyer eserinin daha iyi ve doğru anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır. *Mir'atü'l-Haremeyn* daha sonra *Hac ve Umre Yolcularına Mekke-Medine Rehberi "Mir'at-ı Haremeyn"* adı ile muhtasar olarak sadeleştirilmiştir. Eser bu haliyle, kutsal topraklara giden hacı ve umre adaylarına bölge hakkında bilgi vermek, Mekke ve Medine'de ziyaret edilmesi gereken yerleri tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır. Bkz. Eyüb Sabri Paşa, *Hac ve Umre Yolcularına Mekke-Medine Rehberi "Mir'at-ı Haremeyn"*, İstanbul, 2000, Ensar Neşriyat. Eserin bir diğer kısmı sadeleştirilmesi de 2004 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada *Mir'atü'l-Haremeyn*'in yalnızca ikinci cildi olan Mekke bölümü ele alınmıştır. Bkz. Eyüb Sabri Paşa, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, Sad. Osman Erdem, İstanbul, 2004, Osmanlı Yayınevi. Son olarak Yazma Eserler Başkanlığı eserleri arasından transkripsiyonu yayınlanmıştır. Eyüb Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn – Haremeyn Tarihi*, Haz. Ömer Faruk Can-F. Zehra Can, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018, I-II.

⁵⁵ Tercüme Eserleri: İmam Tirmizî'nin (ö. 279/892) meşhur eseri *Şemâilü'n-Nebeviyye ve Hasâsü'l-Mustafâviyye* adlı eserini *Tercümetü's-Şemâil* (İstanbul-1299/1882) adıyla ve İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Bidâyetü'l-Hidâye* adlı eserini ise *Esbâbü'l-İnâye fî Tercemeti Bidâyeti'n-Nihâye* (İstanbul-1306/1888) ismi ile yayınlamıştır.

sonrası Osmanlılarda kaleme alınmış ve Hz. Muhammed'in hayatını baştan sona kadar ele alan ilk siyer kitabıdır. Eserin içeriği de o dönem Osmanlı toplumunun Hz. Muhammed tasavvurunda yoğun olarak değindiği duygusal ve tasavvuf yönünü⁵⁶ net bir şekilde göstermesi açısından oldukça önemlidir.

1287 (1870) yılında 599 sayfa halinde yayınlanan *Mahmûdü's-Siyer*⁵⁷, Hz. Peygamber'in hayatının kronolojik olarak sıralandığı bir siyer kitabıdır. Hz. Peygamber'in yaşadığı olayların yanı sıra eserde Dört Halife, Aşere-i Mübeşşere ve bazı sahabilerin hayatlarına da kısaca değinilmiştir. Eserin yazımına ne zaman başlandığı belirtilmemekle birlikte Eyüb Sabri Paşa, kitabın son sayfasında 12 Ramazan 1287 (6 Aralık 1870) tarihinde eserini tamamladığını ifade etmiştir.⁵⁸ Eser, Eyüb Sabri Paşa'nın diğer eserleri gibi İstanbul'da Şeyh Yahya Efendi Matbaası'nda basılmıştır. Franz Babinger, eserin basım tarihini 1287 olarak doğru vermiş olmasına rağmen, basım yerini Edirne olarak belirtmiştir.⁵⁹ Bu hatalı bilginin nedeni *Mahmûdü's-Siyer*'in iç kapak sayfasındaki; "Bahriye Şeş-hâneci Alayı Kâtibi Eyüb Sabri Efendi'nin eser-i hâmesidir. Edirnekapısı hâricinde kâin Mustafa Paşa Tekyesi Post-nişini Şeyh (Yahya) Efendi'nin matbaasında birinci def'a olarak 1287 senesi tab' olunmuştur" ifadesini yanlış anlamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu bölümde, kitabın basıldığı matbaanın İstanbul'daki Edirnekapı civarında olduğu açıkça belirtilmiştir. Babinger'in, Edirnekapı olarak bahsedilen yeri vilayet olan Edirne şeklinde algıladığı anlaşılmaktadır. Tek baskısı

⁵⁶ Osmanlı siyer yazıcılığının genel karakterlerinden biri sayılan tasavvufî niteliğin *Mahmûdü's-Siyer*'de de açıkça görüldüğü ifade edilmektedir. Özellikle nübüvvet anlayışının tasavvufî dayanağı olan "Nûr-i Muhammedî" telakkisinin Eyüb Sabri Paşa'nın eserinde de yer aldığına dikkat çekilmiştir. Bkz. Seyfettin Erşahin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 18, Sayı 3, Ankara, 2005, s. 335; Mustafa Özkan, "Mahmûdü's-Siyer'in Son Dönem Osmanlı Siyer Mirası İçindeki Yeri Üzerine", *Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ed. Eyüp Baş v.d., Ankara, Özel Ofset Basın Yayın Matbaası, 2016, s. 411.

⁵⁷ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü's-Siyer*, İstanbul, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1287 (1870), 599 Sayfa; Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu, III*, İstanbul, Fatih Yayınevi Matbaası, 1975, s. 997.

⁵⁸ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü's-Siyer*, s. 599.

⁵⁹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 404.

yapılan eserin çeşitli kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Eserini dönemin padişahı II. Abdulhamid'e takdim eden Eyüb Sabri Paşa, buna karşılık padişahın övgü ve Mecîdî Nişanı almıştır.⁶⁰ *Mahmûdü's-Siyer* daha sonra sadeleştirilerek yayımlanmıştır.⁶¹

Eyüb Sabri Paşa mukaddimede eseri yazma amacı olarak herkesin anlayabileceği ve rağbet göstereceği bir eser kaleme almak istediğini belirtmektedir. Kendi zamanına kadar Hz. Peygamber hakkında çok sayıda siyer yazıldığını ancak bunların birçok yönden eksikliklerinin bulunduğunu, bu nedenle de Osmanlı halkına Hz. Peygamber'in hayatını tüm yönleriyle öğretme maksadının tam olarak hâsıl olamadığını ifade etmektedir. O döneme kadar kaleme alınan siyerlerin, ya halkın anlayamayacağı dilde Arapça veya Farsça yazıldığını ve bunların ihtiva ettiği rivayetlerin pek de sağlam olmadığını, ya da Türkçe yazılsalar bile halkın kolayca anlayabileceği türde sade ve akıcı bir dile sahip olmadıklarını söylemektedir. İşte bu eksiklikleri tamamlamak ve halkın anlayabileceği sade bir Türkçe ile bir siyer eseri kaleme alma cür'etinde bulunduğunu ve bu hususta Hz. Peygamber'in yardımına sığındığını belirtmiştir.⁶² Buna benzer bir ifadeyi eserin hâtimesi olarak nitelendirebileceğimiz son kısmında da görmekteyiz.⁶³ Sabri Paşa mukaddimede, Osmanlı ulemasınca âdet olduğu üzere besmele ve hamdele ile başlamasının ardından eseri kaleme alma nedeni olarak şu ifadelerle yer vermiştir:

“Vukûfundan âsâr ve havâdis-i rûz-kâra vâzih ve âşîkar olduğu üzere efrâd-ı beşer için mutessavvir olan kâffe-i muhassenât ve füyûzât-ı suveriyeye ve ma'neviyyenin medâr-ı istinâd ve intisârı mahzan hikmet ve mutlakan saadet ve hidâyetden ibaret bulunan Siyer-i Pâkize-i Cenâb-ı Peygamberî olmasıyla eslâf-ı

⁶⁰ Mehmet Akif Fidan, *Eyüb Sabri Paşa ve Tarihçiliği*, s. 91.

⁶¹ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdu's-Siyer Peygamber Efendimizin Hayatı*, Sad. Fatih Başpınar, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2010.

⁶² Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü's-Siyer*, s. 2.

⁶³ “Seyyidü'l-Beşer aleyhi ve alâ mine's-salavâti mâ hüve'l-evfer Efendimiz hazretlerinin imdâd-ı rûhâniyet-i nebeviyelerine mütevevssilen cem-u' tertîbine vaz'ı hâme-i cür'et olunan iş bu eser-i nâçizin hadd-i ihtitâmına îsâli müyesser olmuştur.” Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü's-Siyer*, s. 597-598.

ulemâ-yı kirâm tedkîk-i siyer ve temhîd-i âsâr-ı Cenâb-ı Seyyidi'l-Beşer emr-i mu'tenâsında bezl-i mesaî ile iş bu fenn-i celîle dâir hesâba gelmez kitaplar tasnîf ve te'lîf buyurmuşlardır. Lâkin bunlardan ekserî lisân-ı Arabî ve birazları zebân-ı Farisî üzre yazılmış olduğundan ebnâ-yı vatanımızın cüz-i a'zamı ıstıtla'-ı mezâyalarından mahrûm ve lisân-ı Türkîde tasnîf olunmuş olanlardan bazıları mahsûs-ı nükte-şinâsân-ı havâss olan münşeât-ı belîga ve mustalahât-ı muakkade ile tahrîr olunmasıyla avâm için istikşâf-ı nükât ve mezâyâ-yı dakîkaları muhâl ve ba'zıları dahî birtakım rivâyât-ı zaîfe ve akvâl-i sahîfeyi cami' olduğundan mütâlaaları cümleye mûris-i melâl ve kelâl olduğu ma'lûm olub binâberîn fenn-i mezkûre dâir herkesin nazar-ı rağbet ve i'tibârını celb edecek surette bir eserin lüzûm ve vücûdu bu ahkâr-ı ibâd-ı aceze-i asâkir-i bahriyeden Eyyûb Sabrî-i nâmurâd tarafından tahattur ile şevken muvaffakiyeti bir vakitden berû aksâ-yı âmâl edinmiş ve böyle bir emr-i azîmin uhdekârlığında egerçi kendimde zerre kadar liyâkat ve iktidâr göremez isem de... 've mâ erselnâke aleyhi ekmelü's-salavât ve't-tahiyyât hatta mâdâreti'l eflâk hazretlerinin ruhâniyet-i füyûzât-ı âyet-i cenâb-ı risâlet penâhîlerinden bi'l-istimdâd almış olduğum cesâret ve asr-ı hümâyûn muhessenât-ı makrûn hazret-i mülûkânenin teshil-i emniyye-i heveskârân-ı maârif hakkında meşhûd ve müsellem-i âlemiyân olan envâr-ı hasâis-i fâikasından iktibas eylediğim pertev-i istitâat sayesinde tertîb ve ikmâl-i müyesser olan eser-i kemterânemi Mahmûdu's-Siyer nâmıyla tevşîh ederek...'”⁶⁴

Bu satırlardan da anlaşıldığı üzere Eyüb Sabri Paşa'nın bir siyer kaleme almasının asıl sebebi, Osmanlı halkına yönelik doğru, onların anlayabileceği tarzda Türkçe lisan ile yazılmış bir eser kazandırmaktır. Sabri Paşa eserini yazma gerekçelerini bu şekilde

⁶⁴ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü's-Siyer*, s. 3.

belirttikten sonra yine de eseri hakkında mükemmellik iddiasında olmadığını, eserinde eksikliklerin bulunabileceğini de ifade etmiştir.⁶⁵

Eserin mukaddimesinden önceki kısımda, Yenikapı Mevlevihanesi Postnişin'i Osman Selahaddin Efendi (ö. 1886), Maarif Mektubî Kalemi'nden Mehmed Nühed Efendi (ö. 1886) ile Eyüb Sabri Paşa'nın "Müderrisin-i Kirâm'ın Seçkinlerinden"⁶⁶ diye ifade ettiği Niyazi Efendi (ö. 1894) ile Bahriye Mektubî Kalemi'nden Hasan Tevfik Efendi'nin (ö. 1908) birer takrizleri bulunmaktadır. Yazılan bu takrizlere bakıldığında, eserin o dönemde nasıl bir yankı uyandırdığını görmek mümkün olmaktadır. Bunlardan Osman Selahaddin tarafından yazılan takrizde daha önceki siyer eserleri ile Eyüb Sabri Paşa'nın eserinin bir kıyaslaması yapılmış ve daha önceki müelliflerin, kitaplarını kaleme alırken çok ağır bir dil, çok ağdalı bir üslup ve ifade tarzı kullandıklarını ifade edilmiştir. Buna karşın ilmi geniş, kalemi kuvvetli diye nitelendirdiği Sabri Paşa'nın kitabını ise Osmanlı halkının menfaatine uygun, sade, anlaşılır bir anlatım tarzı ile yazılmış, rivayetleri sağlam, Hz. Peygamber'i ve ashabını doğru bir şekilde konu alan bir eser olarak değerlendirmiştir.⁶⁷

Eserin içeriğine baktığımızda, isminden de anlaşılacağı üzere bir siyer olması bakımından Hz. Peygamber'in hayatı en başından vefatına kadar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Müellif, Hz. Peygamber'in peygamberler zincirinin son halkasını teşkil etmesinden dolayı ve âlemlere rahmet olarak gönderilen⁶⁸ Hz. Peygamber'in hayatının daha iyi anlaşılması amacıyla diğer siyer müelliflerinin çoğunun yaptığı gibi eserine âlemin yaratılışından ve ardından ilk peygamber Hz. Adem'den kısaca bahsederek başlamıştır. İslam öncesi dönemin anlatımı sonrası Hz. Peygamber'in soyu, dedesi,

⁶⁵ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü's-Siyer*, s. 598.

⁶⁶ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü's-Siyer*, Giriş Kısmı, s. 4.

⁶⁷ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü's-Siyer*, s. 2-3.

⁶⁸ 21/Enbiya; 107

babası, annesi hakkında ayrıntılı bilgilere geçilmiştir. Bunlar asıl konuya geçiş amacıyla hemen hemen bütün siyer kitaplarında ele alınan konulardır.

Kronolojik sıralamaya göre yazılan ve altı yüz sayfayı bulan eser, bir mukaddime, bir hâtîme ve on iki fasıldan oluşmaktadır. Eserin geneline baktığımızda müellif Mekke dönemine Medine döneminden daha az yer vermiştir. Hz. Peygamber'in 63 yıllık hayatının yalnızca 10 yılını teşkil eden Medine dönemine dört yüz sayfayı aşkın yer verilirken, hayatının daha uzun dönemini teşkil eden Mekke dönemine yalnızca seksen sayfa kadar ayrılması, Medine döneminde yaşanan hadiseler ve Hz. Peygamber'le birlikte onun ashabının daha hareketli bir dönem geçirdiklerine dikkat çekme amaçlı olsa gerektir. Zaten müellif Hicret sonrası dönemdeki olayları, Mekke dönemindeki olaylardan çok daha fazla ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Medine dönemindeki savaşlara ayrıntılı bir şekilde yer vermesi, çeşitli hükümdarlara gönderilen mektupların metinlerini olduğu gibi eserine kaydetmesi, Müslüman olan kabile ve topluluklara ayrı ayrı değinmesi bu ikinci kısmın zenginliğini artıran bir durum olmuştur.

Eyüb Sabri Paşa, eserin içerisinde tartışmalı ve önemli gördüğü konularda *Fâide*, *Hikmet*, *İstitrâd* başlıkları ile bazı noktalara dikkat çekmek istemiştir. *Fâide* başlığı ile fikhî tartışmalar yapılmış, *Hikmet* başlığı ile konuya çeşitli ilavelerde bulunulmuş ve *İstitrâd* başlığı ile de konunun aslından olmayıp da yeri gelmişken anlatılmak istenen ilave hususlardan bahsedilmiştir. Tüm bunların yanı sıra Hz. Peygamber'in hayatı dışında Dört Halife, Aşere-i Mübeşşere (dünyada iken cennetle müjdelenen 10 sahabe) ve 12 İmam'ın biyografilerine yer vermesi, *Mahmûdü's-Siyer*'i diğer siyer eserlerinden ayıran önemli bir özellik olarak karşımıza çıkarmaktadır. Ancak birçok hususa ayrıntılarıyla yer verilirken, siyer içerisinde oldukça önem arz eden bir konu olan, Medine'ye hicretin hemen ardından Yahudilerle yapılan "Medine Sözleşmesi" hakkında eserde herhangi bir bilgi bulunmaması oldukça dikkat çekicidir.

Eserin sonunda yer verilen liste ve cetvellerde “İlâve-i Mufassala-i Müfide” başlığı ile tafsilatlı ek bilgiler şeklinde Hz. Muhammed’in soy ağacı, amcalarının, eşlerinin, çocuklarının, amcasının çocuklarının, gönderdiği elçilerinin, ordu komutanlarının, azatlı kölelerinin, vahiy kâtiplerinin vs. isimleri tek tek kaydedilmiştir.⁶⁹ Daha sonra Aşere-i Mübeşşere ve 12 İmam hakkında kısa fakat ayrıntılı bilgiler verilmiştir.⁷⁰ Verilen tabloda 12 İmam’ın isimleri, doğum yerleri, gün-ay-yıl şeklinde doğum ve vefat tarihleri, hilafet ve imamet süreleri, çocukları tafsilatlı olarak ele alınmıştır.⁷¹ *Mahmûdü’s-Siyer*’i diğer siyer eserlerinden ayıran önemli özelliklerden biri de yine tablolar halinde Hz. Peygamber zamanında önemli dönemlere göre ashabın sayısı verilerek İslam’a giriş sırası, aldıkları görevler gibi niteliklemlerle sahabenin tabakalar halinde sıralanmış olmasıdır.⁷² Tüm bunların yanı sıra Hz. Peygamber’in kullandığı yay, zırh, kalkan gibi silahları, âsâları, çadırları, çeşitli binekleri gibi özel eşyalarının isimleri, sayısal bilgileri ve bunlar hakkında kısa açıklamalar da eser içerisinde verilen detaylardandır.⁷³ Tüm bu bilgiler ışığında *Mahmûdü’s-Siyer*, Hz. Peygamber devrini ayrıntılarıyla anlatan önemli bir bilgi deposu halinde sunulmuştur.

Mahmûdü’s-Siyer’in içeriği ile alakalı yukarıda vermeye çalıştığımız bilgilere, esere takriz yazan isimlerin ifadelerine ve eserin hacmine bakıldığında, her ne kadar tek baskı yapılmış olsa da yazıldığı dönem içerisinde yankı uyandıran bir kitap olduğunu söylemek mümkündür. Zira Eyüb Sabri Paşa da eserini kaleme almaya oldukça iddialı bir şekilde başlamış ve o döneme kadar yazılmış olan siyerlere göre halkın ilgisini cezbedecek bir eser kaleme alma niyetinde olduğunu da giriş kısmında açıklamıştı.⁷⁴ Konuları ele alış şekli ve içerdiği istatistiki tablolar ile *Mahmûdü’s-Siyer*, o zamana kadar

⁶⁹ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü’s-Siyer*, s. 529-557.

⁷⁰ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü’s-Siyer*, s. 558-581.

⁷¹ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü’s-Siyer*, s. 577.

⁷² Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü’s-Siyer*, s. 581-587.

⁷³ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü’s-Siyer*, s. 587-597.

⁷⁴ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü’s-Siyer*, s. 2.

yazılmış siyerler içerisinde farklı bir noktaya yerleşmeyi başarmış bir eser olma hüviyetini elde etmiştir.⁷⁵

3. Hafız İbrahim–*Cilâu'l-Kulûb fî Risâleti'n-Nebiyi'l-Mahbûb* (1292/1875)

Tanzimat sonrası erken dönemde siyere dair kaleme alınan eserlerden biri olan *Cilâu'l-Kulûb fî Risâleti'n-Nebiyi'l Mahbûb*'un⁷⁶ yazarı Hafız İbrahim olarak anılmaktadır. Müellifin hal tercümesi hakkında sınırlı bilgi bulunmasıyla birlikte askeriye kökenli bir eğitimci olduğu bilinmektedir. Kitabının kapağında yer alan bilgiye göre eserin basıldığı tarih olan 1292 (1875) yılında, Osmanlı'da Rüşdiye mezunlarını yüksekokullara hazırlamak için kurulan ve günümüzdeki liselere denk bir ortaöğretim kurumu olan⁷⁷ Mahrec-i Mekâtib-i Askeriye'de öğretmen olarak görev yapmakta idi.⁷⁸

Hafız İbrahim, kaleme aldığı bir diğer eseri olan *Kenzü'l-Hikem*'de yer alan; “Piyade Zâbitânından ve Beşiktaş Rüşdiye-i Askeriyesi Muallimlerinden H. İbrahim” ifadesinden anlaşıldığı üzere 1328 (1910) yılında Beşiktaş Rüşdiyesi'nde öğretmenlik yapmıştır.⁷⁹ Hafız İbrahim'in, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 17 Aralık 1908-18 Ocak 1912 yılları arasındaki 3. döneminde Kosova'da İpek Bölgesi'nden mebus seçilen ve daha sonraları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden biri olan Hafız İbrahim olabileceği ihtimali akıllara gelse de 1908 ile 1912 yılları arasında görev yapan Mebusan Meclisi üyeleri listesinde zikredilen Hafız İbrahim⁸⁰ ile çalışmamıza konu olan Hafız

⁷⁵ Bu özelliğine rağmen Mükrimin Halil Yinanç eser için; “Eyüb Sabri Paşa'nın *Mahmûdî's-Siyer*'i biraz mesai mahsulü olmakla beraber tarih intikadlarına tahammül edemeyecek derecede zayıf ve halka mahsus bir eserdir” yorumunu yapmaktadır. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, “Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat*, I, s. 583.

⁷⁶ Hafız İbrahim, *Cilâu'l-Kulûb fî Sîreti'n-Nebiyi'l-Mahbûb*, İstanbul, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, 1292 (1875), 384 Sayfa. Eser 2021 yılında sadeleştirilerek neşredilmiştir. Hafız İbrahim, *Cilâu'l-Kulûb fî Sîreti'n-Nebiyi'l-Mahbûb*, Sad. Cenap Ayık, Kahramanmaraş, Samer Yayınları, 2021.

⁷⁷ Cemil Öztürk, “İdâdî”, *DİA*, XXI, s. 464.

⁷⁸ *Cilâu'l-Kulûb*'un kapak sayfasında “Mahrec-i Mekâtib-i Askeriye Hocalarından Hafız İbrahim” ibaresi yazılıdır.

⁷⁹ Hafız İbrahim, *Kenzü'l-Hikem*, Konstantiniyye, Mekteb-i Harbiye Matbaası, H. 1327/R. 1325 (M. 1909).

⁸⁰ “Meclis-i Mebusan 3. Dönem Mebusları Listesi”, <https://www.wikiwand.com/tr/Meclis-i-Mebusan-3.-d%C3%B6nem-mebuslar%C4%B1-listesi> (Erişim Tarihi: 24.06 2020); H. Yıldırım

İbrahim aynı kişiler değildir. Zira zikredilen bu tarihte *Cilâu'l-Kulûb* müellifi olan Hafız İbrahim'in Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'nde öğretmen olarak görev yaptığı bilgisi kendisinin ifadesi ile *Kenzü'l-Hikem* adlı eserinde açıkça görülmektedir.⁸¹

1915 tarihine gelindiğinde ise Hafız İbrahim'im Kuleli İdâdi-i Askeriyesi'nde Türkçe öğretmeni olarak görev yaptığı görülmektedir. Bu bilgiye 1915 tarihinde ilk baskısını ve 1917 yılında da ikinci baskısını yaptığı *Evâbid-i Kalemîyye* adlı eserinden ulaşmaktayız. Söz konusu kitabın müellifi olarak Kıdemli Yüzbaşı Hafız İbrahim ibaresi kaydedilmiştir.⁸² Hafız İbrahim ismi ile kütüphane kataloglarında kayıtlı bir diğer eser ise Hafız İbrahim'in Türk Edebiyatçılarının çeşitli yazılarını bir araya getirdiği *Ahlâki ve Edebî Yazılar*'dır. 1346 (1927) yılında yayımlanan eserin kapak sayfasında Hafız İbrahim'in o dönemde Binbaşı rütbesiyle Türkçe ve Edebiyat dersi öğretmeni olarak Bursa Askerî Lisesi'nde görev yapmakta olduğu görülmektedir.⁸³ Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere Hafız İbrahim çeşitli zamanlarda farklı askerî okullarda öğretmenlik görevinde bulunmuştur. Osmanlı arşivlerinde yer alan bir belgede Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Fransızca Muallimi Muavini Yüzbaşı İbrahim Bey'e bir nişan verildiğinden söz ediliyor olsa da bahsi geçen bu şahsın Hafız İbrahim olup olmadığını kesin olarak tetkik edememiş bulunmaktayız.⁸⁴

Hafız İbrahim'in basılı kitaplarının dışında *Sebîlü'r-Reşâd*'ta yayımlanan yazıları da bulunmaktadır. Genellikle kaleme aldığı yazılarda “Beşiktaşlı Hafız İbrahim” ibaresini kullanmıştır.⁸⁵

Ağanoğlu, *Bağcılar'dan İpek'e Kültür Köprüleri-Osmanlı Belgelerinde İpek*, İstanbul, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, s. 33.

⁸¹ Hafız İbrahim, *Kenzü'l-Hikem*, Kapak Sayfası.

⁸² Kuleli İdâdi-i Askeriyesi Türkçe Muallimlerinden Beşiktaşlı Kıdemli Yüzbaşı Hafız İbrahim, *Evâbid-i Kalemîyye*, İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, Ağustos 1333/Şevval 1335 (Ağustos 1917), Kapak Sayfası.

⁸³ Hafız İbrahim, *Ahlâki ve Edebî Yazılar*, İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, 1346 (1927), Kapak Sayfası.

⁸⁴ *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)*, İ.DH. (İrade, Dahiliye), 986.77814, H. 10.07.1303.

⁸⁵ Beşiktaşlı Yüzbaşı Hafız İbrahim, “Sebîlürreşâd Ceride-i İslâmiyyesi Müdüriyeti'ne”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 21 Receb 1331/26 Haziran 1913, C. 10, S. 250, s. 267; Hafız İbrahim (Beşiktaş'tan), “Makâlât-Büyük Üstad Hacı Zihni Efendi Merhûm”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 26 Muharrem 1332/12 Kanunuevvel 1329, C. 11, S. 276, s.

Hafız İbrahim *Cilâu'l-Kulûb fi Risâlet-i Nebiyyi'l-Mahbûb* adlı eserini, ileride Osmanlı ordusunda birer subay olarak görev alacak olan Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne⁸⁶ öğrencilerinin dinî ve dünyevî faziletlerle donanmış, din konusunda taklitten uzak iyi birer Müslüman olarak yetişmeleri amacıyla bu öğrencilere dîni bilgiler vermek için kaleme almıştır.

Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye öğrencileri, idâdî yani bugünkü karşılığı ile lise öğrenimine geçmeden önce devam ettikleri okul, medrese veya askerî rüşdiyelerde dînî ilim tahsil etmelerine rağmen daha sonra girdikleri askerî okullarda sadece askerlikle alakalı dersler almakta idiler. Bununla birlikte askerî okullardaki öğrencilerin uhrevî ve dünyevî saadetlerini temin amacıyla dînî ilimler askerî okullarda da okutulmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Mekteb-i Harbiye'nin 4. ve 5. sınıf müfredatında İlmihal, Akaid-i İslamiye ve Diniyye dersleri bulunmaktaydı.⁸⁷ Askerî okullardaki bu derslerde daha önceki dönemlerde fıkha dair “Nûru'l-Îzâh” ve “Dürr-i Yektâ” ile siyer konusunda “Halebî” okutulurken 1284/1868 yılı Ramazan'ından itibaren “Emâlî” adlı manzum risale de okutulmaya başlamıştır.⁸⁸

Askerî okullardaki dînî dersler içerisinde Hz. Peygamber ve ashabının hayatının ayrı bir yeri bulunmaktadır. Zira öğrencilere İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber ve ashabının İslam'ın yayılışı için nasıl bir gayret sarfettikleri, askeri seferlere çıkılırken hangi özelliklere sahip sahabelerin sefer için seçildiği ve sefere ne şekilde hazırlandıkları anlatılmak suretiyle din uğrunda savaşın faziletlerinden bahisle, ileride ordu içerisinde

247-248; Hafız İbrahim, “Cihâd Hatıralarından: Bir Ketîbe-i İclâl”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 3 Rebiülahir 1333/5 Şubat 1330, C. 13, S. 327, s. 135-137; Hafız İbrahim, “Muhârebe-i Hâzıra ve İçkiler”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 12 Ramazan 1334/13 Temmuz 1916, C. 14, S. 354, s. 127-128.

⁸⁶ 1835'te Sultan II. Mahmud zamanında subay yetiştirmek için açılan ve ilk adı Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye olan askeri okuldur. Daha sonraları Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne, Mekteb-i Cedîd-i Harbiye-i Şâhâne adları ile de anılmıştır. Bkz. Gülşah Eser, “Türkiye’de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, 2012, 13/2, s. 105-106.

⁸⁷ Mehmed Esad, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1310 (1893), s. 15.

⁸⁸ Mehmed Esad, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 130-131.

üst rütbelerde görev alacak bu subay adaylarının İslam'ın yayılışı ve müdafaası noktasında dini hassasiyet ile yetiştirilmelerine gayret sarfedilmekteydi.⁸⁹

Bu bilgiler ışığında bakıldığında *Cilâu'l-Kulûb fî Risalet-i Nebiyyi'l-Mahbûb* Sultan Abdülaziz döneminde neşredilmiştir. Dönemin seraskeri Hüseyin Avni Paşa'nın (ö. 1876) isteği ile Harbiye öğrencilerinin öğrenim gördükleri süre zarfında her sene Ramazan ayı içerisinde akaid, siyer, kısas-ı enbiya ve fıkha dair birer risale okutulması öngörülmüş ve bu risalelerden Hz. Peygamber'in hayatına dair olanının yazımı görevi de Hafız İbrahim'e tevdi edilmiştir.

Eser 25 Şevval 1292 (24 Kasım 1875) tarihinde tamamlanmış ve müellif kaleme aldığı üç beyit ile tarih düşmüştür.⁹⁰ Bir mukaddime ve beş ana bölümden oluşan eserde ana bölümler de başlıklar halinde farklı fasıllara ayrılmıştır. Hafız İbrahim eserinin mukaddimesinde nübüvvet konusunu işlemiş ve nübüvvetin Allah tarafından, seçtiği kulları üzerine yüklediği bir vazife olduğu üzerinde durmuştur.⁹¹

Dört kısma ayrılan birinci bölümde Hz. Peygamber'in nesebi ve fiziki özellikleri anlatılmıştır.⁹² İkinci bölümde Hz. Muhammed'in yumuşak huyluluğu, cesareti, ahlakı, diğer insanlarla iyi ilişkileri gibi yaratılış olarak güzel bir mizaca sahip olduğundan bahsedilmiştir.⁹³ Üçüncü bölümde ise Hz. Muhammed'in peygamberliğinin delilleri ve ispatı üzerinde durulmuştur. Oldukça uzun ve kapsamlı bir bölüm olan eserin bu kısmında Hafız İbrahim, öncelikle Hz. Muhammed'in mucizeler gösteren biri olmasından hareketle, mucizenin bir peygamberlik alameti ve delili olduğunu anlatmış ve ardından en büyük mucizesi olduğunu ifade ettiği Kur'an'da onun peygamberliğine dair delilleri sıralamıştır. Yine bu bölümde Hz. Muhammed'in, peygamberlikten önce ve sonra

⁸⁹ Mehmed Esad, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 132.

⁹⁰ Hafız İbrahim, *Cilâu'l-Kulûb*, s. 384.

⁹¹ Hafız İbrahim, *Cilâu'l-Kulûb*, s. 2-14.

⁹² Hafız İbrahim, *Cilâu'l-Kulûb*, s. 15-20.

⁹³ Hafız İbrahim, *Cilâu'l-Kulûb*, s. 20-41.

göstermiş olduğu olağanüstü hallerin de onun peygamberliğinin birer delili olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte diğer dinlerin ve Hz. Muhammed’den önceki peygamberlerin de kendilerinden sonra gelecek olan Hz. Muhammed’in peygamberliğini müjdeledikleri ve eski dînî metinlerde bu yönde ifadelerin yer aldığından bahsedilmiştir.⁹⁴ Eser bu yönü ile siyer edebiyatı içerisinde yer alan ve Hz. Muhammed’in peygamberliğini ispatlamak amacıyla yazılmış olan “Delâilü’n-Nübüvve” ve “Şevâhidü’n-Nübüvve” tarzındaki eserleri andırmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümü, Mekke döneminde aleni davetin başlangıcının ardından Kureyş müşriklerinin Müslümanlara karşı uyguladıkları baskı ve işkence döneminden başlayarak, Hicret’e kadarki geçen süre içerisindeki peygamberliğin Mekke dönemini ihtiva etmektedir.⁹⁵ Beşinci bölüm Hz. Peygamber’in gazve ve seriyyelerine tahsis edilerek bu askeri seferlerin sayısı, tarihleri ve meydana geliş şekilleri hakkında detaylı bilgiler verilmeye çalışılmıştır.⁹⁶

Eserin bu bölümünde Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen askerî mücadele safhası hususunda diğer din mensupları tarafından öne sürülen, İslam’ın bu savaşlar neticesinde kılıç zoru ile yayıldığı iddiaları karşısında Hafız İbrahim’in savunmacı bir yaklaşım içerisinde olduğu göze çarpmaktadır. O, dini yaymak uğruna yapılan savaşların yalnızca Hz. Peygamber döneminde olmadığını ve ondan önceki peygamberler zamanında da gönderilen hak dine uymayanlar karşısında peygamberlerin büyük mücadeleler verdiklerini hatta yeri geldiği durumlarda ehl-i küfür ile savaşın dînî bir vecibe olduğunu peygamberler tarihinden verdiği örneklerle açıklamaya çalışmıştır.⁹⁷

⁹⁴ Hafız İbrahim, *Cilâu’l-Kulûb*, s. 41-171.

⁹⁵ Hafız İbrahim, *Cilâu’l-Kulûb*, s. 171-218.

⁹⁶ Hafız İbrahim Hz. Peygamber’in bizzat katıldığı askeri seferler olan gazvelerin sayısını 25, Hz. Peygamber’in katılmayıp kendisi yerine görevlendirdiği bir kumandan komutasında gerçekleştirilen seferler olan seriyyelerin sayısını da 57 olarak vermiş ve bunları art arda sıralayarak açıklamalar yapmıştır. Hafız İbrahim, *Cilâu’l-Kulûb*, s. 250-352.

⁹⁷ Hafız İbrahim, *Cilâu’l-Kulûb*, s. 219-228.

Eserin “Hâtîme” kısmı iki bölüm halinde ele alınmış ve birinci bölümde hem ayetlerden hem de hadislerden örnekler verilerek sahabenin faziletinden bahsedilmiş ve onlar hakkında kötü söz söylemenin şer’i hükümleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise dört mezhep imamının kısaca hayat hikayeleri anlatılmıştır.⁹⁸ Kitabın bu bölümünde eserin asıl kaleme alınış amacı da kendisini açıkça göstermektedir. Zira Hafız İbrahim, ileride Osmanlı ordu ve bürokrasisinde üst kademelerde görev alacak olan subayların, Hz. Peygamber ile ashabının hayatını örnek olarak tam bir dinî bilgi ile yetişmeleri amacıyla eserini yazdığını ve bu bilgilerin de birilerini taklit ile değil, dinin ana kaynaklarından öğrenilerek elde edilebileceğini ifade etmektedir. Bu noktada, kendilerini tasavvuf ehli olarak nitelendiren birtakım cahil grupların varlığından söz etmiş ve öğrencilerin bu gruplara meyletmeksizin bizatihi ilmin nuru ile ebedi saadete ulaşabileceklerini belirtmiştir. Esasen Hafız İbrahim’in, siyer kitabı olarak yazılan bir eserde Dört Mezhep İmamı’ndan da bahsetmiş olması, kitabın muhatabı olan öğrencilerin bu hak mezhepler dışında birtakım dinî gruplara meyletmeksizin, dini taklitten uzak bir şekilde Hz. Peygamber ve neslinin hayatlarından örnek olarak İslam’ı ve onun öğretilerini ana kaynaklarından öğrenmeleri gerektiğinin açık bir göstergesidir diyebiliriz.

4. Manastırlı Mehmed Rıfat – *Tuhfetü’l-İslâm* (1308/1890)

Osmanlı ordusunda subay ve aynı zamanda da Tanzimat dönemi edebiyatçılarından biri olan Manastırlı Mehmed Rıfat 1267 (1851) tarihinde, Makedonya sınırları içinde bulunan Manastır’da doğmuştur.⁹⁹ Hem askeriyede hem de ilmiyede önem

⁹⁸ Hafız İbrahim, *Cilâu’l-Kulûb*, s. 354-381.

⁹⁹ Mehmed Rıfat Efendi’nin lakabından da anlaşılacağı üzere doğum yerinin Manastır olduğu kesindir. Ancak doğum tarihi kaynaklarda ya hiç belirtilmemiş ya da farklı tarihler zikredilmiştir. Farklı tarihler için bkz. Mehmed Nâil Tûmân, *Tuhfe-i Nâilî*, I, Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. B 611/1, s. 520; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969, III, s. 1457. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rıfat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 2001; Mehmet Şimşir, “Manastırlı Mehmet Rıfat’ın “Tuhfetü’l-İslâm” Adlı Eseri Özelinde Osmanlı’da Türkçe Siyer Çalışmaları”, *İSTEM (İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi)*, 2017, 15/30, s. 311-316.

arzeden bir mevki sahibi olmasına rağmen araştırabildiğimiz kadarıyla çocukluk yıllarının nerelerde geçtiği, eğitim öğretim hayatının ilk yıllarında hangi okullarda bulunduğu, İstanbul'a ne zaman ve ne şekilde geldiği gibi hayat hikayesine dair pek fazla belge ve bilgiye rastlanamadığı görülmüştür. Mekteb-i Harbiye'den mezun olmuş ve burada ders vermeye başlamıştır. Bu okulun yanı sıra Dârü's-Şafaka'da da dersler vermiştir. Mekteb-i Harbiye'de hem öğrencilik hem de öğretmenlik döneminde göstermiş olduğu gayretlerden dolayı Askerî Okullar Nâzırı (Mekâtib-i Askeriyye Nâzırı) Süleyman Paşa tarafından binbaşı rütbesine terfi edilmiştir. 1308 (1890) yılında Erkân-ı Harbiye'de, Osmanlı'da binbaşı ile miralay arasında yer alan ve günümüzdeki yarbay rütbesine karşılık gelen Kâim-makam rütbesinde bulunduğu bilinmektedir.¹⁰⁰ Süleyman Paşa'nın, kendisine göstermiş olduğu iltifat ve Harbiye'deki öğrenciliğinden itibaren kendisine duyduğu güven neticesinde Erkân-ı Harb Kolağası görevine getirilmiş olan Mehmed Rıfat, bu görevi esnasında Osmanlı Tarihindeki en önemli hadiselerden biri olan Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği 30 Mayıs 1876 darbesinde görev alan komutanlardan biri olmuştur.¹⁰¹ Sultan Abdülaziz'in ardından tahta geçen II. Abdulhamid, 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda göstermiş olduğu kahramanlık ve ilmi sahadaki başarılı çalışmalarına rağmen Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine yönelik gerçekleştirilen darbeye karışmasından dolayı Mehmed Rıfat'ın suçlu olduğu kanaatine varmış ve saltanat merkezinde kalmasını uygun bulmamıştır. Bundan sonraki süreçte

¹⁰⁰ Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslam (Manzum Olarak İlm-i Hâl, Kıyas-ı Enbiyâ, Sire-i Muhammediyye'den İbarete Üç Kitabdan Mürekkektir)*, Dımaşk-Şam, Suriye Vilayet Matbaası, 7 Cemaziyevvel 1308 (18 Aralık 1890), Kapak Sayfası.

¹⁰¹ Ebüzziya Tefvik, Manastırlı Mehmed Rıfat'ın, istibdat döneminde beladan belaya uğrayarak en sonunda Halep'te öldüğünü söylemektedir. Ayrıca Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi hadisesinde sarayı kuşatan öğrencilere kumanda etmesinin affedilemez bir kabahat olduğunu da açık bir dille ifade etmiştir. Bkz. Ebüzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Haz. Şemssettin Kutlu, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1973, II, s. 518-519; Mahmut Kemal İnal da aynı şekilde Mehmed Rıfat'ın darbe günü Dolmabahçe Sarayı'nı muhasara altına alan ve Harbiye Mektebi öğrencilerinden oluşan tabura komuta etme görevini üstlendiğini belirtmektedir. Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, III, s. 1457. Fethi Tevetoğlu ise, Süleyman Paşa'nın hayatını anlattığı kitabında Mehmed Rıfat'ın, darbe hazırlıkları esnasında Süleyman Paşa'nın birtakım talimatlarını iletme ve bir nevi kuryelik görevi ile vazifelendirildiğini belirtmiştir. Bkz. Fethi Tevetoğlu, *Süleyman Paşa: Hayatı ve Eserleri*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 29.

Manastırlı Mehmed Rıfat, 1882 yılında bir daha geri dönmek üzere kaymakamlık vazifesi ile önce Şam'a daha sonra da Halep'e gönderilerek Pâyitaht'tan uzaklaştırılmıştır.¹⁰² Sürgünde bulunduğu Halep'te 1324 (1906) yılında vefat etmiştir.¹⁰³

Aslen asker kökenli olmasına rağmen Manastırlı Mehmed Rıfat genel kültürden mimarlığa, edebiyat, matematik ve askerliğe kadar çok çeşitli alanlarda yapmış olduğu ilmî, dinî ve edebî çalışmalarıyla ön plana çıkmış ve bu sahalarda çok sayıda eser kaleme almıştır.¹⁰⁴

Mehmed Rıfat'ın neşrettiği eserlerden biri, araştırmamıza konu olan ve *Tuhfetü'l-İslâm* adıyla manzum olarak kaleme aldığı peygamberler tarihi ile Hz. Muhammed'in hayatını konu edinen siyeridir. Eser 1308 (1891) ve 1315 (1898) yıllarında iki defa basılmıştır. Şam'da Suriye Vilayet Matbaası tarafından 1308'de yapılan ilk baskı, manzum olarak *İlm-i Hâl*¹⁰⁵, *Kıyas-ı Enbiyâ*¹⁰⁶ ve *Sîre-i Nebî*'den¹⁰⁷ ibaret üç kitaptan oluşmaktadır. Müellif, kitabının girişinde, daha önce neşretmiş olduğu *İlm-i Hâl*'inin baskısı tükendiği için bu yeni eseri ile birlikte yeniden neşrettiğini belirtmiştir.¹⁰⁸ Kitabın 1315'teki ikinci baskısında¹⁰⁹ *İlm-i Hâl* kısmı çıkarılmış ve yalnızca peygamberler

¹⁰² Mustafa Koç, "Mehmed Rıfat (Manastırlı)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 2008, II, s. 178.

¹⁰³ Mezarı Halep'te Halep Mevlevihanesi Kabristanı'nın Dış Hazire kısmında yer almaktadır. Mezar taşında; "Erkan-ı Harbiyyeden ve aslıab-ı kemalden Manastırlı Rıf'at Bey Veladeti Manastır 1264/1847, Vefatı Halep 1324/1906" yazılıdır. Sezai Küçük, "Halep Mevlevihânesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 1998, C. 3, S. 2 s. 103.

¹⁰⁴ Bursalı Mehmed Tahir liste halinde 14 eserin ismini zikretmiştir. İbnülemin Mahmud Kemal ise 25 eserin adını vermektedir. Manastırlı Mehmed Rıfat ve eserleri hakkında yapılmış en geniş araştırma olan Ahmet Bozdoğan'ın doktora çalışmasında ise Manastırlı'nın toplamda 43 adet yayımlanmış ve 31 adet yayımlanmamış eseri konular halinde tasnif edilmek suretiyle ayrı ayrı zikredilmiştir. Krş. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Ali Şükrü Matbaası, 1338, II-İkinci Kısım s. 211-212; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, III, s. 1457-1458; Ahmet Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rıfat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 2001.

¹⁰⁵ Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm*, 1308, s. 4-14.

¹⁰⁶ Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm*, 1308, s. 15-30.

¹⁰⁷ Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm*, 1308, s. 31-43.

¹⁰⁸ Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 3.

¹⁰⁹ Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm (Manzum Olarak Kıyas-ı Enbiyâ ve Sîre-i Muhammediyye'den Mürekkebirdir)*, Dersaadet (İstanbul), Cemal Efendi Matbaası, 1315 (1898), 65 Sayfa. Burada dikkat çeken husus şudur ki; 1898 yılında yapılan bu ikinci baskıda *İlm-i Hâl* kısmının çıkarılmasına rağmen ilk baskıya göre sayfa sayısının artmış olduğu görülmektedir. Bu durum yeni baskıda kitabın içeriğine eklemelerde bulunulmuş olabileceğini düşündürse de her iki baskının siyer bölümünün

tarihi¹¹⁰ ile Hz. Peygamber'in siyerinin¹¹¹ yer aldığı bölümleri yayınlanmıştır. Eser, Hz. Âdem'den itibaren sırasıyla peygamberler tarihini ve ardından Hz. Peygamber'in hayatını konu edinmektedir. Manzum olarak kaleme alınan eserde konular oldukça muhtasar bir şekilde anlatılmıştır. Öyle ki siyer bölümü yalnızca 24 sayfalık bir bölümde ele alınmış ve Hz. Peygamber'in doğumu ile başlayıp vefatı ile sona ermiştir.

Manastırlı, nazmın nesre göre hem daha akıcı bir üsluba sahip olmasından hem de ezberlenmesinin daha kolay olmasından dolayı Hz. Peygamber'in hayatına dair anlatılan hadiselerin çocuklar tarafından ezberlenerek zihinlerinde daha kalıcı hale gelebilmesinin sağlanabilmesi amacıyla eserini manzum olarak kaleme aldığını ifade etmiştir.¹¹² Eserinin “İlm-i Hâl” kısmının konu edindiği birinci bölümün vezninin “Müstef’ ilâtün/Müstef’ ilâtün”¹¹³, “Peygamberler Tarihi”ni konu edindiği ikinci bölümün hece vezninin “Fâ’ ilâtün/Fâ’ ilâtün/Fâ’ ilâtün/Fâ’ ilün”¹¹⁴ ve son bölüm olan “Siyer” kısmının hece ölçüsünün ise “Fâ’ ilâtün/Fâ’ ilâtün/Fâ’ ilün”¹¹⁵ olduğu belirtilmiştir. Siyer bölümünde bu vezni kullanmasının sebebi Süleyman Çelebi'nin *Mevlid* adıyla meşhur olan *Vesiletü'n-Necât*'ını kendisine örnek almasıdır. Zira Manastırlı, pek çok yerde Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inde bulunan mısraları aynıyla iktibas ettiğini ve bunları parantez içerisinde belirttiğini ifade etmiştir.¹¹⁶ Ayrıca Manastırlı burada önemli bir bilgi

muhteviyatı da aynıdır. Sayfa sayısında görülen bu farklılık ikinci baskıda kitap içeriğine herhangi bir ekleme yapılmasından değil, sayfa düzeni ve baskı şeklinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

¹¹⁰ Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm*, 1314, s. 4-39.

¹¹¹ Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm*, 1314, s. 40-64.

¹¹² “İmdi: Kelâm-ı manzumun – tabiatında olan halâvet ve selâset cihetiyle – zabt ve hıfzı eshel olduğundan ve çecuklukta ezber edilen manzum sözler zihinlerde yer ederek birçok zamanlar unutumadığından dolayı malumat-ı dîniyyeden olan (İlm-i Hâl, Kıyas-ı Enbiyâ, Sîre-i Muhammediye)’nin en mühim cihetlerini iş bu (Tuhfetü'l-İslâm)’da nazmen icmâl ile etfâl-i İslâm’a yâdigâr eylediğimi ve usûl-i nazmda medhûl olan kasr ve imâle ve emsali şeylerden herçend ictinâb olunduysa da zikr ve iradî zaruri olan bazı esmâ-i âliyye husûsât-ı ma’rûzanın ihtiyârını icâb eylediğini ve esas maksad hâşâ ibrâz-ı hüner olmayub dine müteallik ma’lûmât-ı ibtidâiyye ve lâzımeyi unutulmayacak surette kolaylıkla belletmek için bir hizmet-i dîniyyede bulunmak hevesine mübtenî olduğumu suret-i mahsûsada arz ile vezn ve kavâfi ve sair şerâit-i nazmda vâkî olan nevâkısın hüsn-ü niyyet-i âcizâneme bağışlanmasını kâriîn-i kiramdan niyaz ederim”.

Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 3.

¹¹³ Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 4.

¹¹⁴ Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 15.

¹¹⁵ Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 31.

¹¹⁶ Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 31.

de paylaşılarak, ortalarda dolaşan pek çok hatalı matbu *Mevlid* nüshasının mevcut olduğunu, bu nedenle de Süleyman Çelebi'den alıntılar yaparken, Bursa'da ikamet ettiği sıralarda edindiği yazma nüshadan iktibasta bulunduğunu söylemiştir.¹¹⁷ Bu bilgilerden Manastırlı Mehmed Rıfat'ın edebiyata da derin bir vukufiyetinin olduğu anlaşılmaktadır.

Tuhfetü'l-İslâm'ın siyer bölümü 304 beyitten oluşmaktadır. Hacminin küçük olmasına rağmen sekiz başlık altında Hz. Muhammed'in doğumu, çocukluk devri, ticari seferleri ve Hz. Hatice ile evliliği, risaletin başlangıcı, mucizeleri, miracı, hicreti ve vefatına kadarki hayatı genel hatları ile ele alınmaya çalışılmıştır. Siyer literatüründe önem atfedilen ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılan birçok konunun *Tuhfetü'l-İslâm* içerisinde bulunmadığını görmekteyiz. Eserdeki bu kısa ve sade anlatımın, Manastırlı'nın ifade ettiği kitabın yazılış maksadına uygun düştüğü söylenebilir. Zira Manastırlı, amacının hiçbir surette hüner gösterisinde bulunmak olmadığını ve eserini Hz. Peygamber'in hayatını çocuklara öğretebilmek gayesi ile neşrettiğini belirtmektedir. Eserin asıl okuyucu hedef kitlesinin çocuklar olmasından dolayı muhteviyatın da onlara yönelik olarak kısa ve öz bir şekilde, teferruata girmeksizin hazırlandığı görülmektedir.

Sonuç itibariyle diyebiliriz ki, *Tuhfetü'l-İslâm* genellikle erken dönem Osmanlı'da karşımıza çıkan geleneksel manzum siyer yazıcılığını Tanzimat sonrası döneme taşıyan ve ilmî olmaktan ziyade küçük yaştaki medrese öğrencileri başta olmak üzere halk nazarında Hz. Muhammed sevgisi ve heyecanı oluşturma gayreti gösteren bir eser olmuştur.

¹¹⁷ Manastırlı Mehmed Rıfat, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 32.

5. Mehmed Tevfik (Çaylak) – *Levâmiu'n-Nûr* (1308/1891)

1876-1877 yılları arasında 162 sayı halinde çıkardığı mizah dergisi *Çaylak*'tan dolayı Çaylak Tevfik¹¹⁸, geçirdiği çiçek hastalığından dolayı da Çopur Tevfik¹¹⁹ lakabları ve genellikle de Mehmed Tevfik-i Dehlevî ve Mehmed Tevfik isimleriyle¹²⁰ meşhur olan gazeteci, tarih-biyografi müellifi, divan şairi ve mizah yazarıdır.¹²¹ Kendi ifadesi ile babasının bir risaleye kaydettirdiği bilgiye göre 1259 yılı Şaban ayında (Eylül 1843) İstanbul'da doğmuştur.¹²² Babası; vezirlerin kapı çuhadarlığı¹²³, emtia gümrüğü tahsildarlığı görevlerinde bulunmuş olan Mustafa Ağa'dır.¹²⁴ Mustafa Ağa bir rivayete göre berberlik de yapmıştır.¹²⁵ Annesi, Şûrâ-yı Devlet Tanzimât Dairesi reisi Besim Efendi'nin babası Ali Rıza Paşa'nın okuma yazma bilen azatlı cariyelerindendir. Bundan dolayı Mehmed Tevfik ilk eğitimini anne ve babasından aldığını, hatta Fransızca öğrenmesi için özel hocalardan ders aldıklarını fakat yine de muntazam bir tahsil hayatı

¹¹⁸ Necdet Rüştü Efe'nin izahına göre gazeteye bu ismin verilmesinin sebebi; çocuk yaşlarda iken Mehmet Tevfik'in üzerine bir çaylak kuşunun saldırması ve bu hatıranın Mehmet Tevfik üzerinde büyük bir tesir bırakmış olmasıdır. Bkz. Necdet Rüştü Efe, *Türk Nüktecileri*, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1967, s. 87.

¹¹⁹ Ebuzziya Tevfik, dönemin önde gelen yazarlarından biri olarak kabul edilen Mehmed Tevfik hakkında neredeyse hiçbir malumat vermemiş ve onu yalnızca "Çopur Tevfik" adı ile zikretmiştir. Bkz. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Sad. Şemsettin Kutlu, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1973, I, s. 111. Ahmed Rasim onu:

"Çaylak" sahibi Tevfik'in iki lâkabı vardı: Biri çiçek bozuğundan dolayı ömür boyu söylenecek olan "Çopur", diğeri "Çaylak" gazetesini çıkardığı için sonradan verilen Çaylak idi. Orta boylu, esmer, yüzü, içki düşkünlüğünden etlerin gevşeyip büzülmesinin çizdiği muntazam olmayan hatlarla çiçeğin meydana getirdiği yaralardan müteessir, gözlerinin siyah dâireleri çevresini beyazları yemiş gibi çentik, galiba biraz irice burunlu, seyrek sakallı, fakat dâima hoş söyler, hoş yazardı." şeklinde anlatmaktadır.

Bkz. Ahmed Rasim, *Matbuat Hatıralarından Muharrir, Şair, Edip*, Haz. Kazım Yetiş, İstanbul, 1980, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 55.

¹²⁰ Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, "Tevfik, Mehmed Tevfik, Çaylak Tevfik, Çopur Tevfik, Mehmed Tevfik-i Dehlevî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tevfik-mehmed-tevfik-caylak-tevfik>. (Erişim Tarihi: 05.02.2019).

¹²¹ Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* eserinin sadeleştirilmiş 1972 baskısında müellifin ismi Muhammed Tevfik şeklinde yazılmıştır. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul, Meral Yayınevi, 1972, II, s. 415. Ayrıca, "Çaylak" Mehmet Tevfik, *Yâdigâr-ı Macaristan Asr-ı Abdülhamid Han*, Haz. İsmail Tosun Saral, Fahri Sezer, Emre Saral, Ankara, Türk Macar Dostluk Derneği Yayını No: 7, 2009, s. 23.

¹²² Mehmed Tevfik, *Yâdigâr-ı Macaristan Asr-ı Abdülhamid Han*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1294 (1877), s. 29.

¹²³ **Kapı Çuhadarı:** Ayak Hizmetlerinde ve özellikle de evrak getirip götürmek gibi posta işlerinde görevlendirilmiş kişidir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983, II, s. 171.

¹²⁴ Mehmed Tevfik, *Yâdigâr-ı Macaristan*, İstanbul, 1294 (1877), s. 29.

¹²⁵ İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, IV, s. 1784.

olmadığını belirtmiştir.¹²⁶ 1269/1853 yılında Bayezid Camii civarında bulunan Mekteb-i Rüşdiye’de derse devam etmiş ve 4 sene sonra Harbiye Nezareti’nin Nizamiye Muhasebesi kâtipliğine girmesinin ardından 1276/1859 yılı başlarında Hazîne-i Hassa Mebtûbî Kalemî’nde eğitim öğretimine devam etmiştir.¹²⁷ Osmanlı padişahları Abdülaziz ve 2. Abdülhamid dönemlerinde birçok önemli gazetenin yayımcısı olan Filip Efendi’nin (ö. 1900)¹²⁸ çıkartmış olduğu ve Ali Suavi’nin (ö. 1878) başyazarlık yaptığı ve Osmanlı sınırları dışında yayımlanan ilk Türkçe gazete olan *Muhbir Gazetesi*’nde¹²⁹ yürüttüğü tashih işleri ve yazdığı ufak çaplı yazılarla gazetecilik hayatına başlamıştır.¹³⁰

Mehmed Tevfik İstanbul, İzmit, Bursa, Bosna gibi şehirlerde sürdürdüğü memuriyet hayatının yanı sıra zaman içerisinde Osmanlı matbuat hayatında da oldukça söz sahibi olan bir kişi haline gelmiştir. Birçok gazete ve derginin kuruculuğunu ve muharrirliğini yapmıştır. 1867 yılında *Muhbir* gazetesinde gazetenin tashih işleri ve küçük haberler ile basın hayatına giren Mehmed Tevfik, 1870’te kendi neşrettiği *Asır Gazetesi*’nde haftalık olarak yayımladığı eğlence nüshaları ile süreli yayınlarda mizah kültürünü başlatmış oldu. Bu haliyle Türk mizah basınının kurucusu ve öncüsü olmuş ve “Türk Mizah Yazarlarının Ağabeyi” olarak tanımlanmıştır.¹³¹ Gazeteciliğinin yanı sıra farklı alanlarda pek çok eser neşreden Çaylak Tevfik biyografî, hatırat, hikâye ve mizah eserlerinin yanısıra¹³² çalışmamıza konu olan bir de siyer eseri kaleme almıştır. Hz. Peygamber’in isimleri başlığıyla kısa bir konu ile başlayan *Levâmiu’n-Nûr* adlı eser 1308 (1890) yılında

¹²⁶ Mehmed Tevfik, *Yâdigâr-ı Macaristan*, İstanbul, 1294 (1877), s. 29.

¹²⁷ Mehmed Tevfik, *Yâdigâr-ı Macaristan*, s. 30; Theodor Menzel, “Tevfik, Mehmed”, *İ.A. (MEB İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, XII/I, s. 212.

¹²⁸ “Filip Efendi”, *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, y.y., Anadolu Yayıncılık, t.y., XXXIX, s. 2170.

¹²⁹ “Ali Suavi”, *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1983, V, s. 255.

¹³⁰ Mehmed Tevfik, *Yâdigâr-ı Macaristan*, İstanbul, 1294 (1877), s. 31.

¹³¹ Ömer Faruk Akün, “Çaylak Tevfik”, *DİA*, VIII, s. 240; Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, “Tevfik, Mehmed Tevfik, Çaylak Tevfik, Çopur Tevfik, Mehmed Tevfik-i Dehlevî”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tevfik-mehmed-tevfik-caylak-tevfik>. Erişim Tarihi: 25.07.2019.

¹³² Eserleri için bkz. Ömer Faruk Akün, “Çaylak Tevfik”, *DİA*, VIII, s. 242-244; “Çaylak” Mehmet Tevfik, *Yâdigâr-ı Macaristan Asr-ı Abdülhamid Han*, Haz. İsmail Tosun Saral, Fahri Sezer, Emre Saral, Ankara, 2009, Türk Macar Dostluk Derneği Yayını No: 7, s. 43-47.

İstanbul Ebu'z-Ziyâ Matbaası'nda 124 sayfa olarak neşredilmiş ve kaliteli baskı tekniği ile oldukça dikkat çekmiştir.¹³³ Eserin tek baskısı olduğu bilinmektedir.¹³⁴

Mehmed Tefvik, hayatının son yıllarında Mekteb-i Mülkiyye-i İdadiyye'de öğretmenlik, Mekteb-i Mülkiyye-i Tıbbiyye'de başkâtiplik görevlerinde bulunmuştur. 1893 yılında ölümünün ardından İstanbul Çamlıca'da Çakaldağı adı verilen yere defnedilen müellif¹³⁵, ardında bıraktığı neşriyat ile yüzyıllar sonra da adından söz ettirmeye devam etmektedir.

Mehmed Tefvik'in kaleme aldığı *Levâmiu'n-Nur*; Hz. Muhammed, onun ailesi ve Asr-ı Saadet'in önde gelen şahsiyetlerin hayatlarının konu edildiği bir eserdir. Hz. Peygamber'in Hilyesi'nden¹³⁶ bahisle başlayarak doğumu,¹³⁷ peygamberliği,¹³⁸ hicreti,¹³⁹ Mekke'nin fethi,¹⁴⁰ fetihten sonra Mekke'ye dönüş ve Hz. Peygamber'in vefatı¹⁴¹ konu başlıkları ile devam etmektedir. Bundan sonraki kısımlarda ise Hz. Peygamber'in savaşlarına yer verilmiştir. Bu açıdan baktığımızda kitapta kronolojik bir sıralamanın yerine konu bazında bir sıralama tercih edildiği görülmektedir. Savaşların anlatıldığı bölümde ise önce gazveler¹⁴² daha sonra da seriyyeler¹⁴³ teker teker özet bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

124 sayfalık *Levâmiu'n-Nur*'un 58. sayfasına kadarki kısım direkt olarak Hz. Peygamber'in hayatını ele alırken bundan sonraki kısımda ise öncelikli olarak Hz. Peygamber'in ailesi (anne-babası ile hanımları ve çocukları) hakkında bilgiler

¹³³ Matbaa-i Ebu'z-Ziya, Ebu'z-Ziya Tefvik tarafından Almanya'dan getirttiği baskı makineleri ile 1881 yılında İstanbul'da kurulmuş ve o dönemde Osmanlı'da kaliteli baskıları ile ön plana çıkmıştır. Bkz. Turgut Kut, "Matbaa-i Ebüzziya", *DİA*, XXVIII, s. 114-115.

¹³⁴ Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, III, s. 966.

¹³⁵ İbrahim Alaattin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, Yedigün Neşriyat, t.y., s. 93.

¹³⁶ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, Konstantiniyye (İstanbul), Matbaa-i Ebu'z-Ziya, 1308 (1891), s. 4.

¹³⁷ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 9.

¹³⁸ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 13.

¹³⁹ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 14.

¹⁴⁰ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 20.

¹⁴¹ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 29.

¹⁴² Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 36-41.

¹⁴³ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 41-58.

verilmiştir.¹⁴⁴ Daha önce de ifade edildiği şekliyle *Levâmiu'n-Nur* Hz. Peygamber ve ahabın ileri gelen şahsiyetleri hakkında bilgi içeren bir kitaptır. O nedenle eserin ilerleyen sayfalarında başlıklar halinde Hz. Peygamber'in amcaları,¹⁴⁵ halaları,¹⁴⁶ aile efradına mensup olan ve Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın soyundan devam eden ve daha sonraki dönemlerde Ehl-i Beyt olarak anılan gurup olan torunları hakkında kısa bilgiler verilmiştir.¹⁴⁷ Bunlar içerisinde 12 İmam olarak anılan ve Hz. Ali soyundan gelen isimlerin teker teker zikredilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Eseri diğer birçok siyer kitabından ayıran önemli özelliklerden biri de Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunanların isimleri ile Hz. Peygamber'in gerek gündelik hayatta gerekse savaşlarda kullandığı at, mızrak, kalkan gibi eşyalarının isimlerini tek tek sıralanmış olmasıdır.¹⁴⁸

Bahsedilen bu tür bilgilerin genellikle birçok siyer kitabında yer alan malumat olmasına rağmen Mehmed Tefvik'in, eserinde bunları derli toplu halde birarada sıralaması siyer araştırmacılarının bu bilgilere kolaylıkla ulaşmasını sağlayacak olan önemli bir ayrıntıdır. Yine aynı şekilde "Küttâb" başlığı altında Hz. Peygamber'in vahiy katiplerinin,¹⁴⁹ "Süferâ-yı Peygamberî" başlığı altında da Hz. Peygamber'in çeşitli zamanlarda civar topluluklara elçi olarak görevlendirmiş olduğu şahısların,¹⁵⁰ müezzinlerinin,¹⁵¹ hatiplerinin,¹⁵² şairlerinin¹⁵³ kimler olduğu hakkında da bilgiler verilmiştir. Taberî, İbn Seyyidinnas, Diyarbekrî vb. müelliflerin kitaplarında gördüğümüz bu tür listeler Osmanlı dönemi siyerlerinin pek azında bulunan bilgilerdendir. Bu tür bir tasnif *Levâmiu'n-Nur*'a önem katan önemli ayrıntılardan biridir.

¹⁴⁴ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 58-70.

¹⁴⁵ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 70-77.

¹⁴⁶ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 77-80.

¹⁴⁷ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 80-85.

¹⁴⁸ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 85-96.

¹⁴⁹ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 117-119.

¹⁵⁰ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 119-122.

¹⁵¹ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 122-123.

¹⁵² Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 123.

¹⁵³ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nur*, s. 123-124.

Bu bahsetmiş olduğumuz konuların yanı sıra Hz. Peygamber hayatta iken onun en yakınında bulunan ve onun vefatından sonra da halife olarak İslam Devleti'nin başına geçecek olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile onların aile efradı ve İslam Tarihi literatüründe Aşere-i Mübeşşere olarak anılan isimler hakkında da özet ama bir o kadar da siyer araştırmacıları için derli toplu bilgiler verilmektedir.

Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında *Levâmiu'n-Nur*, ihtiva ettiği konular hakkında detaylı bilgiler veren bir siyer kitabı olmamakla birlikte, içeriğinde Hz. Peygamber ve onun yakın çevresinde bulunan isimler hakkında malumatlar barındırması bakımından dikkate değer bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

6. Yusuf Ziya (Yozgadî) – *Mir'ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye*, 1313/1896

Yozgat'ın varlıklı şahıslarından biri olan Yusuf Ziya Efendi, 1854 (H. 1270)'te doğmuş ve babasına atfen Hasan Hayri Paşazâde olarak da şöret bulmuştur.¹⁵⁴ Yozgat'ın tarihte şöret bulmuş ailelerinden biri olan Çapanoğulları'na mensup olduğu söylenmektedir.¹⁵⁵ Mutasarrıf olan babası Hasan Hayri Paşa gibi kendisi de çeşitli memuriyet kademelerinde görevlerde bulunmuştur.¹⁵⁶ Bu memuriyetlerden biri olan ve 1892 yılında tayin olduğu¹⁵⁷ Çankırı Sancağı Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisliği görevini yürüttüğü sıralarda,¹⁵⁸ mukaddimesinde bir mısra ile dönemin padişahı II. Abdulhamid'e ithaf ettiğini belirttiği¹⁵⁹ ve *Mir'at-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı*

¹⁵⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1969, Milli Eğitim Basımevi, IV, s. 2028; Orhan Sakin, *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*, İstanbul, 2012, Doğu Kütüphanesi Yayınları, s. 379.

¹⁵⁵ Orhan Sakin, *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*, s. 276.

¹⁵⁶ "Ziya", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Ankara, 2006, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, VIII, s. 735.

¹⁵⁷ Ali Tavşancıoğlu, *Yusuf Ziyâ Yozgâdi ve Kastamonu Küre İnebolu Temâşası*, Yozgat 2011, Kün Yayıncılık, s. 27.

¹⁵⁸ *Mir'ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye* eserinin kapak sayfasında "Çankırı Sancağı Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi Yusuf Ziyâ" ibaresi yer almaktadır. Yusuf Ziya, *Mir'ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye*, İstanbul, 1313 (1896), Matbaa-i Âmire.

¹⁵⁹ Yusuf Ziya, *Mir'ât-ı Muhammediyye*, s. 2.

Ahmediyye nâmını verdiği bir siyer kitabı kaleme almıştır. Eser 1896 tarihinde İstanbul Matbaa-i Âmire’de basılmış olup toplamda 152 sayfadan ibarettir. Bunun yanı sıra çeşitli konularda yazılmış 12 farklı eseri daha bulunmaktadır.¹⁶⁰

Devlet memuriyetinin yanısıra önemli bir şair ve muharrir de olan Yusuf Ziya, zikrettiğimiz siyerine ilaveten 16 eser daha kaleme almıştır. Bunların bir kısmı görev icabı bulunduğu farklı şehirlerde geçirmiş olduğu günlere dair hatırat niteliğinde eserlerdir.¹⁶¹

Yusuf Ziyâ Yozgadî, Meşrutiyet’in ilanının ardından 1908 (Recep 1336) yılında Üsküdar bidayet mahkemesi azalığına tayin edilmiş ve kayıtlara geçen son memuriyeti de burası olmuştur. Buradaki 10 yıllık görevinin ardından mesaide bulunduğu bir sırada felç geçirerek birkaç gün sonra da vefat etmiştir.¹⁶²

Müellif, eserini yazma sebebinin Hz. Peygamber’in vasıflarını dile getirme arzusu olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra dönemin padişadı II. Abdülhamid’e duyduğu muhabbetten ötürü de ona böyle bir eser sunma isteği içerisinde olduğunu da ifade etmiştir.¹⁶³ Yusuf Ziya, *Mir’ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye*’yi sade ve bir dil ve üslupla kaleme almıştır. Ancak kendisinin edebiyatçı özelliğinden kaynaklanan sebeplerden dolayı olsa gerek ki, nesir tarzında edebi ifade ve Arapça, Farsça terkiplerin de eser içerisinde zaman zaman yoğunluk kazandığı görülmektedir.

Yusuf Ziya, eserinde Hz. Peygamber’in hayat hikayesini kronolojik olarak ele almaktadır. Neredeyse kendi zamanına kadar ortaya konulmuş olan tüm siyer kitaplarında anlatılan olaylara teker teker değinmiştir. Müellif, eserinde siyere dair ikincil kaynaklar yerine rivayetlerde direkt olarak birincil kaynakları ve sahabe rivayetlerini

¹⁶⁰ Bkz. İsmail Yıldırım, “Yusuf Ziyâ Yozgadî’nin Siyere Dair Bir Eseri: Mir’ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2019, C. 12, S. 67, s. 200-201.

¹⁶¹ Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal, IV, s. 2029; Ali Tavşancıoğlu, *Kastamonu Küre İnebolu Temâşası*, s. 34.

¹⁶² İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, IV, s. 2029.

¹⁶³ Yusuf Ziya, *Mir’ât-ı Muhammediyye*, s. 2.

kullanmıştır.¹⁶⁴ Siyere dair olayların nakledilmesinde ana siyer kaynak ve kitaplarının hiç kullanılmamış veya kullanılsa bile hiç zikredilmemiş olması bir eksiklik gibi görünse de bu durum esasen Yusuf Ziya'nın, olaya şahit olan veya şahit olandan nakleden raviden direkt olarak olaylar hakkında bilgi edinmeye ve bunları aktarmaya çalıştığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında eserin orijinal ve güvenilir bir özellik kazandığı söylenebilir.

Tüm bu yönleriyle bakıldığında Yusuf Ziya (Yozgadî) tarafından kaleme alınan *Mir'ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye*'nin, hem müellifinin edebiyatçı yönü itibarıyla edebiyat sahasında hem de eserde direkt olarak birincil kaynaklara atıf yapılması sebebiyle siyer alanında muteber bir kitap olduğu ifade edilebilir.

7. Ali Cevad – *Ravzatü'l-Enbiya* (1316/1898)

Tarihçi, yazar, coğrafyacı ve bir Osmanlı subayı olan Ali Cevad Bey İstanbul Üsküdar doğumludur.¹⁶⁵ Doğum tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Yanya Defterdârı Mehmed Emin Nühed Bey'in (ö. 1867) büyük oğlu ve meşhur şairlerden Üsküdarlı Mustafa Sâfi'nin (ö. 1901) ağabeyidir. Babalarının vefatından sonra kardeşi Mustafa Sâfi, Ali Cevad Bey tarafından yetiştirilmiştir.¹⁶⁶ İstanbul'da Harbiye'de eğitim görerek 1297 (1879) yılında Piyade Sınıfı'ndan subay olarak mezun olmuş¹⁶⁷ ve mezuniyetinin ardından çeşitli askerî okullarda öğretmenlik yapmıştır. Öyle ki 1311 (1893) yılında kaleme aldığı *Memâlik-i Osmâniyye'nin Musavver Târih ve Coğrafya Lugatı* adlı eserinin ön sözünde yer alan; “14 sene imtirâr eden askerî ve mülkî

¹⁶⁴ Yusuf Ziya, *Mir'ât-ı Muhammediyye*, s. 130, 136, 141,

¹⁶⁵ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 432.

¹⁶⁶ Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969, III, s. 1557, 1559; Azmi Bilgin, “Üsküdarlı Sâfi”, *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, Ed. Âlim Kahraman, İstanbul, Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müd. Yayınları, 2012, s. 381.

¹⁶⁷ Mehmed Esad, *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiyye*, İstanbul, Artın Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1310 (1892-93), s. 573. Burada Ali Cevad Bey, Ali ismi ile ve Selimiyeli olarak kaydedilmiştir.

mektebelerindeki coğrafya ve tarih muallimliğim esnasında...”¹⁶⁸ ifadesinden de anlaşıldığı üzere mezuniyetinin hemen ardından öğretmenliğe başlamıştır. Eserlerindeki unvan bilgilerine göre; 1307 (1889) yılında yüzbaşı rütbesiyle Üsküdar Askerî Rüşdiyeleri ve Mekâtib-i İdâdiyye-i Mülkiye Coğrafya Muallimi¹⁶⁹, 1308 (1890) yılında Kolağası (Osmanlı’da yüzbaşı ile binbaşı arasındaki askeri rütbe) rütbesiyle Toptaşı ve Paşakapısı Askerî Rüşdiyeleri Coğrafya Muallimi¹⁷⁰ ve 1317 (1899) senesinde Hamidiye Taburu’nda Binbaşı¹⁷¹ olarak görev yaptığı görülmektedir.

Ali Cevad Bey, İstanbul’un çeşitli okullarında öğretmenliğinin yanı sıra askeriyede de görevleri bulunmaktadır. Yukarıda geçtiği gibi Hamidiye Taburu’nda binbaşı idi. 1320 (1902) tarihli bir arşiv belgesine göre Bursa Merkez Taburu Kumandanı Kaymakamı ve 1324 (1906) tarihli diğer bir belgeye göre ise Bursa Redif Alayı Kaymakamlığı gibi görevlerde bulunduğu ve bu görevleri esnasında taltif almıştır.¹⁷²

Ali Cevad Bey’in 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası sürgüne gönderildiği görülmektedir.¹⁷³ Bu olayla ilgili olarak hangi sebeple ve nereye sürgüne gönderildiği, ne kadar süre ile orada kaldığı ve hangi tarihte İstanbul’a geri döndüğü hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Yalnızca herhangi bir yer ismi bildirmeksizin bazı arkadaşlarıyla Anadolu’ya sürün edildiği kaydedilmiştir.¹⁷⁴ Sürgünden dönmesinin

¹⁶⁸ Ali Cevâd, *Memâlik-i Osmâniyye’nin Musavver Târih ve Coğrafya Lugatı – Kısım-ı Evvel Lugat-ı Coğrafya*, Dersaadet (İstanbul), Kasbar Matbaası, 1311 (1893), s. 2.

¹⁶⁹ *Resimli Fezleke-i Coğrafya-yı Umûmî*, Mütercimi Ali Cevad, İstanbul, Kasbar Matbaası, 1307 (1889), Kapak Sayfası.

¹⁷⁰ Ali Cevad, *Muhtasar Târih-i İslâm*, Dersaadet, Kasbar Matbaası, 1308 (1890), Kapak Sayfası.

¹⁷¹ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye’nin Tarih ve Coğrafya Lugatı –Kısım-ı Sâni-*, İstanbul, Kasbar Matbaası, 1317 (1899), Kapak Sayfası.

¹⁷² BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), *İ. TAL. (İrade-Taltifat)*, 284-87, Tarih: H. 1320; BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), *İ. TAL. (İrade-Taltifat)*, 408-86, Tarih: H. 1324.

¹⁷³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1342, III, s. 111.

¹⁷⁴ *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2000, II, s. 460.

arından emekliliğe sevk edildiği bilinmektedir.¹⁷⁵ 1332 (1914) yılında vefat eden Ali Cevad Bey İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁷⁶

Ali Cevad Bey'in özellikle coğrafya üzerine basılmış pek çok eseri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İslâm tarihi ve Osmanlı tarihine dair de kaleme almış olduğu kitapları mevcuttur. İslam tarihi ve siyer alanında yazmış olduğu eserlerden biri çalışmamıza konu olan *Ravzatü'l-Enbiya*'sıdır.¹⁷⁷ Eserinin kapağında müellif ismi olarak "Toptaşı Askerî Rüştîyesi Coğrafya Muallimi Kolağası Ali Cevad" ibaresi yer almaktadır. Zaten Ali Cevad Bey esas itibarıyla Osmanlı Coğrafyası çalışmaları ve eserleri ile daha çok şöhret kazanmıştır.¹⁷⁸

Ravzatü'l-Enbiya, isim olarak bir peygamberler tarihi izlenimi vermekle birlikte eserde Hz. Muhammed öncesinde gelmiş olan peygamberlere 71 sayfalık kısa bir bölüm ayrılmış ve kitabın büyük kısmı Hz. Muhammed'in hayatına yani siyere tahsis edilmiştir. O nedenle bir peygamberler tarihi kitabından ziyade siyer kitabı olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

1316 (1898) basım tarihli olan kitap, Ali Cevad'ın diğer bütün eserlerinin de yayımlanmış olduğu Kasbar Matbaası tarafından neşredilmiştir. Dış kapak sayfasında kitabın Maarif Nezareti'nin 20 Eylül 1314 (16 Cemaziyevvel 1316/2 Ekim 1898) tarihli ruhsatnamesi ile basımına izin verildiği bilgisi yer almaktadır. Toplamda 5 cüz'den ibaret olan eserin 71 sayfalık birinci cüz'ü peygamberler tarihine, 2 ve 3. cüz'ü Hz. Muhammed'in hayatına, son iki cüz'ü ise Dört Halife dönemine hasredilmiştir. İki cüz' içerisindeki yaklaşık 230 sayfalık siyer kısmında mevzular kronolojik olarak ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Eser bu özelliği ile siyer konularının tamamına derli toplu bir

¹⁷⁵ M. Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s.47.

¹⁷⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, s. 111. Franz Babinger herhangi bir kaynak göstermeksizin net bir ifade ile vefat tarihini 30 Kasım 1913 olarak vermiştir. Bkz. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 432.

¹⁷⁷ Ali Cevad, *Ravzatü'l-Enbiyâ, 1-5 Cüz'*, İstanbul, Kasbar Matbaası, 1316 (1898), (501 Sayfa).

¹⁷⁸ Eserleri için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, s. 111.

şekilde ulaşmak isteyen okuyucu ve siyer araştırmacıları için önemli bir kaynak konumundadır.

8. Osman el-Ezherî – *Kifâyetü'l-Ahbâr fi Siyer-i Nebiyyi'l-Muhtâr* (1322/1905)

Hayatı hakkında herhangi bir malumata ulaşamadığımız fakat Kazan bölgesinde yetişmiş Osmanlı alimlerinden biri olduğunu tahmin ettiğimiz Osman el-Ezherî İbn Molla Ahmed tarafından kaleme alınan ve 148 sayfadan ibaret olan eseri *Kifâyetü'l-Ahbâr fi Siyer-i Nebiyyi'l-Muhtâr*¹⁷⁹ hakkında da bu zamana kadar yazılmış herhangi bir bilgiye rastlanılamamış, yalnızca Osmanlı döneminde yazılmış siyerlerin ele alındığı bir çalışmada eser künyesi ismen zikredilmiştir.¹⁸⁰

Osman el-Ezherî, eserini hicrî 1321 yılının Şaban ayında yazmaya başladığını ve Zilhicce ayında tamamladığını belirtmektedir.¹⁸¹ Kitabın dış kapağında bir “İtikad/İnanç Tarihi” olarak nitelendirilen eserin doksan dokuz fıkra, beş fasıl ve bir hâtimedden ibaret olduğu kaydedilmiştir. Müellif girişte mukaddime sadedinde eseri kaleme alma gerekçelerini de belirtmiştir.¹⁸² Osman el-Ezherî kitabın yazılış gayesi olarak birçok sebep belirtilebilecek olmasına rağmen bunlar içerisinde bir tanesinin bile söylenmesinin yeterli olacağını beyan etmektedir. Buna göre müellif; Hz. Peygamber’in hayatına dair büyük alimler tarafından yazılmış pek çok eser mevcut olmakla beraber bunların neredeyse tamamının Arapça yazıldığı ve Türkçe eserlerin sayısının ise daha az olduğu iddiasındadır. Bu az sayıda ve manzum olarak kaleme alınmış Türkçe eserlerin ilmî manada bir faydasının olmadığını söylemektedir.¹⁸³ Bu ifadesine karşın Ezherî’nin

¹⁷⁹ Osman el- Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr fi Siyer-i Nebiyyi'l-Muhtâr*, Kazan, Matbaa-i Kerîmiye, 1905, (148 Sayfa).

¹⁸⁰ Bkz. Seyfettin Erşahin, “Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2005, C. 18, S. 3, s. 352.

¹⁸¹ Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr*, s. 3.

¹⁸² Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr*, s. 2-3.

¹⁸³ Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr*, s. 2.

de eserini Tatar Türkçesi ile yazmış olması oldukça manidardır. Zira çoğu yerde Tatar Türkçesi ile kullanılan tabirler, bu lisana yatkın olmayan okuyucular için oldukça yabancı gelebilmektedir. Bunun yanı sıra müellif, son dönemlerde ilmî sahada gayretlerin arttığına ve özellikle hadis ilmine karşı bir rağbetin bulunduğu dikkat çekmiştir. İşte bu noktada siyer ilminin derinlemesine bilinmeden hadis ilminin hiçbir surette anlaşılamayacağını ifade ederek Hz. Peygamber'in hayatı ile alakalı iki farklı ilim dalı olan siyer ile hadis ilişkisine vurgu yapmıştır. Müellif sözlerinin devamında kitabının muhtasar olmasından dolayı konuların anlatımında çok fazla ayrıntıya girmediğini, bununla birlikte konular üzerinde herhangi bir fikir beyan etmeksizin ana kaynaklar ile sahih hadis, rivayetler ve sahabe kavilleri üzerinden mevzuların anlatımına özen gösterdiğini belirtmiştir.¹⁸⁴ Eserinde istifade ettiği temel kaynaklarını; Buhârî, Aynî, İbn Mâce, Tirmîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîhü's-Sünne* ve *Şemâil-i Şerif*, siyer kitaplarından da; *Mevâhibü'l-Ledünniyye*, *Sîretü'l-Halebiyye*, Şeyh Ahmed ed-Dahlân¹⁸⁵, ve *Târîhu'l-Hamîs* olarak belirtmiştir.¹⁸⁶ el-Ezherî, eserinin bir siyer kitabı olmasına rağmen Ulü'l-Azm Peygamberler ve Hz. Peygamber'e yakın bir zamanda yaşamış olmalarından dolayı Hz. Musa ve Hz. İsa ile onların kavimleri hakkında da çeşitli tarih kitaplarından edinmiş olduğu bilgiler aktardığını ifade etmiş ve eserini 1321 yılının Zilhicce ayında tamamladığını kitabın Mukaddime kısmında kaydetmiştir.¹⁸⁷

Osman el-Ezherî kitabına daha çok tasavvuf kitaplarında işlenen bir konu olarak görmeye alışılan ve Hz. Muhammed (SAS)'in manevi şahsını ifade için kullanılan "Nûr-i Muhammedî"¹⁸⁸ düşüncesi ile başlamıştır. Buna göre Allah, âlemde hiçbir mahlukatı yaratmadan önce ilk olarak Hz. Muhammed'in ruhunu yaratmıştır. Bundan sonra da

¹⁸⁴ Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr*, s. 3.

¹⁸⁵ الدجلان şeklinde yazılmış ancak bu isim muhtemelen *es-Sîretü'l-Zeyniyye* olarak da bilinen *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'l-Âsârü'l-Muhammediyye* sahibi Mekke müftüsü ve tarihçi Şeyh Ahmed ed-Dahlân (ö. 1886) olmalıdır. Bkz. İrfan Aycan, "Dahlân, Ahmed b. Zeynî", *DİA*, VIII, s. 416-147.

¹⁸⁶ Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr*, s. 3.

¹⁸⁷ Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr*, s. 3.

¹⁸⁸ Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *DİA*, XV, s. 179-180.

bütün varlıklar Hz. Muhammed'in bu nurundan yaratılmışlardır. Hatta diğer bütün peygamberler de Hz. Muhammed'in nurundan yaratılmış ve Allah onlara, Hz. Muhammed'e iman etmeleri şartı ile dünyada peygamberlik vazifesi vereceğini bildirmiştir.¹⁸⁹ Kısaca Hz. Musa ve Hz. İsa'dan bahsedilmesinin ardından Hz. Muhammed'in doğumundan itibaren hayatının anlatımına başlanılmıştır.

Osman el-Ezherî eserinde olayları kronolojik veya konu bazlı bir sıralama içinde yazmamıştır. Hem geleneksel hem de Osmanlı siyer yazımında, eserlerin ya kronolojik sıralama ya da konulara göre tasnif edildiği görülmektedir. Ancak el-Ezherî bu iki yöntemi de kullanmamıştır. Mesela nübüvvetin 5. yılı olaylarından olan Hz. Hamza'nın Müslüman olma hadisesinden bahsedilmesinin hemen ardından, risaletin ilk yıllarından çok sonraları, hicrî 6. yılda vuku bulacak olan dönemin ileri gelen hükümdarlarına davet mektupları gönderilmesi konusunu ele almıştır.¹⁹⁰ Yani müellif, Hz. Peygamber'in Mekke dönemi olaylarını anlatırken kronolojik sıralamaya uymayarak Medine döneminde gerçekleşen bir olaya geçiş yapmıştır. Eserin devamında ise tekrar nübüvvetin sekizinci yılı hadiselerine geri dönmüştür.

Kifâyetü'l-Ahbâr'ı o güne kadar yazılmış birçok siyerden ayıran önemli özelliklerden biri, Hz. Peygamber'in yalnızca siyasi hayatından değil aynı zamanda sosyal hayatından da bahsedilmiş olmasıdır. Osman el-Ezherî eserini kaleme alırken sadece Hz. Peygamber'in risaletinden, gazve ve seriyyelerinden ve diplomatik hamlelerinden bahsetmemiş, tüm bu mevzuların yanında Hz. Peygamber'in sosyal ve gündelik hayatı hakkında da birçok siyer kitabında rastlayamadığımız türden bilgiler vermiştir. Hz. Peygamber'in hanımları, çocukları, amca ve halaları gibi aile efradı hakkındaki bilgilerden başka hizmetçileri, müezzinleri, atları, yemesi-içmesi, giyim-kuşama, yüzükleri, ibadeti, hasta ziyaret adabı, temizlik ve şahsi bakımı, mizahı ve

¹⁸⁹ Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr*, s. 5.

¹⁹⁰ Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr*, s. 37-42.

şakalaşması gibi birçok konuda Hz. Peygamber hakkında etraflıca bilgiler vermektedir. Eser, Hz. Peygamber'in hayatını tüm yönleri ile ele alması bakımından "siyer" anlayışını tam olarak yansıtmış ve Hz. Muhammed (SAS)'i sosyal yönleri ile de tanımak isteyen okuyucular için oldukça istifade edilebilecek bir eser niteliği kazanmıştır.

Eserde Hz. Peygamber'in hayatının yanı sıra Dört Halife'den¹⁹¹ ve Dört Fıkıh Mezhebi İmamı'ndan da kısaca bahsedilmiştir.¹⁹² Ayrıca Hz. Peygamber'in vekilleri, onun döneminde Kur'an'ın tamamını ezberleyenler vs. gibi bilgiler de verilmek suretiyle siyer araştırmacıları için de farklı kaynaklarda teker teker aranıp bulunabilecek bilgileri bir arada sunan bir eser meydana getirilmiştir. Osman el-Ezherî eserini hicrî 2 Zilhicce 1321 Cuma gecesi (19 Şubat 1904) tamamladığını kaydetmiştir.¹⁹³

9. Düzceli Yusuf Suad (Neğuç) – *Mir'âtü's-Şuûn (1317/1899)*

Osmanlı dönemi siyer yazarlarından biri olan Yusuf Suad'ın hayatı hakkında son dönem kaynaklarında yazılı bilgiler oldukça sınırlıdır. Onun hakkında edinilen bilgilerin çoğu Osmanlı arşiv belgelerinden çıkarılmaktadır.¹⁹⁴

Büyük Kafkas Sürgünü (1864) sonrası Osmanlı topraklarına dağıtılan Batı Çerkes ailelerinden birine mensuptur. Ailesi, Çerkesya'nın Karadeniz kıyısındaki Şapsığ yöresinden sürülerek Anadolu'ya gelmiş ve Düzce'de Bataklık Karaköy'de iskân

¹⁹¹ Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr*, s. 123-136.

¹⁹² Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr*, s. 139-144.

¹⁹³ Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr*, s. 146.

¹⁹⁴ Yusuf Suad hakkında bilgi veren yegâne ana kaynaklar memuriyeti esnasında alınmış çeşitli evrakın bulunduğu Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi 456 numaralı Sicil Dosyası ve Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan birkaç arşiv belgesidir. Yusuf Suad hakkında Türkçe kaynaklardaki bilgiler ise 2020 yılında yayımlanan bir kitap ile dört kısa biyografi metninden ibarettir. İsimli, "Büyükleri Hatırlayalım: Yusuf Suad Neğuç", *Yeni Kafkas*, Eylül-Ekim 1957, Yıl 1, S. 5, s. 15; İzzet Aydemir, *Muhaceretteki Çerkes Aydınları*, Ankara, Kafdav Yayıncılık, 1991, s. 129-130; Sefer Ersin Berzeg, *Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, Samsun, y.y., 1995, s. 197-198; Sefer Ersin Berzeg, "Yusuf Suad Neğuç Hakkında Bazı Notlar", *Kafkas Vakfı Bülteni*, 2001, S. 7, s. 10-12; Sefer E. Berzeg, *Yusuf Suad Neğuç: Düzceden Kafkasya'ya Gerçek Bir "Dönüşçü'nün" Öyküsü*, Ankara, Kuban Matbaacılık, 2020. Bunların yanı sıra Yusuf Suad'ın biyografisi ile alakalı olarak yapılmış çağdaş çalışmaların en kapsamlılarından biri ise Güllü Yıldız tarafından kaleme alınmış olanıdır. Bkz. Güllü Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad", *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul, 2010/2, C. 15, S. 29, s.63-93.

edilmişlerdir. 1877 yılında bu bölgede doğan Yusuf Suad,¹⁹⁵ buraya nispet edilmesinden dolayı daha sonraları “Düzceli” lakabı ile tanınır olmuştur.¹⁹⁶ Babası Kafkasya’nın yerli haklarında biri olan ve Batı Çerkesleri topluluklarından Şapsığlar’a mensup Neğuş/Neğuç Hasan Hulusi’dir.¹⁹⁷

İlk öğrenimini Düzce’de yapan Yusuf Suad daha sonra yüksek tahsil için İstanbul’a gelmiş ve burada medrese eğitiminin ardından Dârü’l-Fünûn İlahiyat bölümünden mezun olmuştur. 1898 yılında Meşihat Mektubî Kalemî’nde memuriyete başlamış ve bu görevde iken Hukuk Mektebi’ne de devam ederek 1912 yılında buradaki eğitimini tamamlamıştır.¹⁹⁸ 1908 yılında İstanbul’da kurulan ve bütün Çerkes aydınlarını bir araya getirmeyi hedefleyen *Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti*’nin kurucu üyeleri arasındadır. Bu cemiyetin Türkçe ve Çerkesce olarak hazırlanan yayın organı *Ğuaze* (غوازه) (Rehber) Gazetesinin imtiyaz sahibi olmuş ve başyazarlığı görevinde bulunmuştur.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Sefer E. Berzeg, *Yusuf Suad Neğuç*, s. 5.

¹⁹⁶ *Akvemü’s-Siyer* adlı eserinde “Düzceli” lakabı ile anılırken, Cumhuriyet sonrası dönemde ise babası Neğuç Hasan Hulusi Efendi’ye nispet ile “Neğuç” şeklinde geçmektedir. Sahibi olduğu *Ğuaze Gazetesi*’nde de yine aynı şekilde “Yusuf Suad Neğuç” şeklinde isimlendirilmiştir. Bkz. *BCA (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi)*, 30-60-6, Dosya Ek: 2-160, 03.10.1928; *Ğuaze*, 3 Rebiülahir 1329/2 Nisan 1911, Sene 1, S. 1, s. 1.

¹⁹⁷ Hasan Hulusi Efendi’nin Nakşî-Halidî meşayihinden olduğu ve 1910 yılında vefat ettiği bilgisi, Yusuf Suad’ın memuriyeti sırasında kaydedilmiş olan terceme-i hâl dosyasından öğrenilmektedir. *Meşihat Arşivi, Memuriyet-i Ketebe ve Müstahdiminin Tescil Edilecek Terceme-i Hâllerinin Tahririne Mahsus Varaka*, 26 Mayıs 1326 (8 Haziran 1910), bkz. Güllü Yıldız, “II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad”, *Dîvân*, 2010/2, C. 15, S. 29, s. 67. Ayrıca Sefer Ersin Berzeg, *Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, s. 197.

¹⁹⁸ 1327/1910 yılında neşredilen *Akvemü’s-Siyer* adlı eserinin tanıtım kitapçığının kapağında “Dârü’l-Fünûn-ı Osmânî Hukuk Şu’besi Üçüncü Sene Talebesinden Düzceli Yusuf Suad” ibaresi yer almaktadır. Yusuf Suad, *Akvemü’s-Siyer*, (Tanıtım Kitapçığı), Dersaadet, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1327 (1909), Kapak Sayfası. Ayrıca bkz. Güllü Yıldız, “Düzceli Yusuf Suad”, *Dîvân*, s. 69.

¹⁹⁹ *Ğuaze Gazetesi* ilk sayısını 2 Nisan 1911 tarihinde çıkarmış ve 1911-1914 yılları arasında önce pazartesi günleri haftada bir daha sonra ise 15 günde bir yayımlanmıştır. Gazeteden “Çerkes Teavün Cemiyeti’nin rehberi ve neş-i efkârıdır” şeklinde bahsedilmiştir. İsimsiz, “Mesleğimiz”, *Ğuaze*, 2 Nisan 1911, Sene 1, S. 1, s. 1. Gazete hakkında bilgi için bkz. *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları, 1987, I, s. 81; Fatih İde, *1911-1914 Yılları Arasında İstanbul’da Yayımlanan Ğuaze (Rehber) Gazetesi Işığında Osmanlı Devleti’nde Yaşayan Çerkeslerin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri*, Nevşehir, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2011, s. 56-58.

İstanbul'daki faaliyetlerinin ardından Yusuf Suad, 1913 yılında Kafkasya'ya giderek²⁰⁰ burada eğitim kurumlarının açılması ve bölgede yaşayan Çerkes çocuklarının ana dillerinde eğitim alabilmeleri için büyük gayretlerde bulunmuş, Adige köylerinde öğretmenlik yapmıştır. 1. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'a dönen Yusuf Suad, siyasi faaliyetlerde bulunması için Kafkas cemiyetleri tarafından 25 Şubat 1918 yılında tekrar Kafkasya'ya gönderilmiştir.²⁰¹ Bu dönemdeki çalışmaları ile Rus baskılarına karşı Kafkas toplumunun özgürlüklerini ve haklarını savunma gayreti içerisinde olmuştur. Bu çerçevede 1924 yılı Şubat başlarında Moskova'ya giderek bir dizi toplantılara katılmış ve Kafkas Hakları'nın özgürlüğü ile alakalı düşüncelerini dile getirmeye devam etmiştir. Bu faaliyetler neticesinde Çerkeslerin yeniden birleşme ve güç oluşturma ihtimalleri, bu durumu kendileri için bir tehlike olarak gören Rus Hükümetini harekete geçirmiş ve Yusuf Suad Neğuç 1924 yılında Mosova'dan dönüşünden kısa bir süre sonra Sovyet makamlarınca Türk Ajanlığı iddiası ile tutuklanarak Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir.²⁰² Yaklaşık 5 yıl kadar sürgünde kaldıktan sonra geri dönmüş ve akrabalarının yanına yerleşmiştir. Sovyet hükümeti sürgün sonrası da Yusuf Suad'ı rahat bırakmamış, çeşitli bahanelerle onu tutuklamışlar ve bundan sonra da bir daha kendisinden hiçbir surette haber alınamamıştır. 1928 tarihli arşiv belgesine göre vatandaşlıktan çıkarıldığı bilgisi bulunmaktadır.²⁰³ Onun akıbetinin de o dönemlerde yaşayan diğer Kafkas aydınlarınıninki

²⁰⁰ “Çerkezce Ğuaze Gazetesi imtiyaz sahibi Yusuf Suad Bey'in Kafkasya'ya gitmesi konusundaki arzuhali” hakkındaki belge, *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), ŞD. (Şûrâ-yı Devlet)*, 3117-23, Tarih: H. 18.05.1331.

²⁰¹ Birinci Kolordu Divan-ı Harb Kalemi'nde görevli Yusuf Suad Bey'in siyasi faaliyetlerde bulunmak üzere Çerkesistan'a gönderilecek kişiler arasında yer aldığı belirtilmiştir. Bkz. Sefer Ersin Berzeg, “Yusuf Suad Neğuç Hakkında Bazı Notlar”, *Kafkas Vakfı Bülteni*, s. 11'den naklen; *ATASE (Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı) Arşivi*, Klasör 1840, Dosya 51-176, Fihrist 1-4.

²⁰² “Büyükleri Hatırlayalım: Yusuf Suad Neğuç”, *Yeni Kafkas*, s. 15. Sefer Ersin Berzeg, “Yusuf Suad Neğuç Hakkında Bazı Notlar”, *Kafkas Vakfı Bülteni*, s. 12; Tamar Polovinkin, “Şapsığ Ulusal Rayonu”, çev. İbrahim Çetao, <https://kaffed.org/bilgi-belge/tarih/item/151-sapsig-ulusal-rayonu.html>. Erişim Tarihi: 15 Haziran 2005.

²⁰³ Yusuf Suad hakkındaki son resmî vesika 3 Ekim 1928 tarihlidir. Bu belgeye göre Yusuf Suad'ın, resmî izin almadan yabancı devlet hizmetini kabul etmesinden dolayı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

“Resmî me'zûniyet almadan ecnebî hizmetlerini kabul eylediği anlaşılan Düzce Kazası'nın Cedîdiye Mahallesi'nin 15 Numaralı hânesi üzerine müseccel 1293 doğumlu Çerkes Yusuf Suad b. Hasan Hulûsi'nin 23 Mayıs 927 tarih ve 1041 numaralı kanun mücibince tâbiyyetten ıskâtı Hariciye Vekâlet celilesinin 17 Eylül 928 tarih ve 4243/587 numaralı tezkiresiyle vuku' bulan

gibi olduğu düşünülmemekte ve 1930 yılında Rus kamplarında hayatının son bulduğu tahmin edilmektedir.²⁰⁴

Milliyetçi, mütedeyyin, temiz ahlaklı ve feragat sahibi bir vatansever olarak anılan²⁰⁵ Yusuf Suad'ın, ortaya koymuş olduğu eserlerle ilmî çalışmalara da ne derece önem verdiği anlaşılmaktadır. Tecvid, ilmihal, siyer gibi farklı alanlarda Türkçe ve Arap alfabesi ile Adige dilinde eserler²⁰⁶ veren Düzceli'nin, bunların dışında iki farklı siyer çalışması bulunduğu tespit edilmiştir. Bu eserlerden basım tarihi açısından ilk sırada yer alanı *Mir'âtü's-Şuûn*'dur.²⁰⁷ Bundan yaklaşık 10 yıl sonra yine Hz. Muhammed'in hayatını konu alan bir eser olan *Akvemü's-Siyer*'ini²⁰⁸ telif edecektir.²⁰⁹

Düzceli Yusuf Suad, toplamda 1500 sayfayı aşan üç ciltlik ilk siyer kitabı *Mir'âtü's-Şuûn*'un ciltlerini sırasıyla 1899, 1900 ve 1905 yıllarında yayınlamıştır.²¹⁰ Düzceli, 19 Teşrinisani 1314 (1 Aralık 1898) tarihli dilekçe ile kitabının ilk cildinin basımını için Maarif-i Umumiyye Nezaret Celilesi'ne gerekli müracaatı yapmıştır.²¹¹ Bu müracaatının ardından dilekçesi gerekli yerlere sevk edilmiş ve 19 Şevval 1316/18 Şubat

teklifi üzerine İcrâ Vekilleri Hey'eti'nin 3 Teşrinievvel (Ekim) 928 tarihli icma'ında tasvib ve kabul olunur.”

Bkz. *BCA (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi)*, 30-60-6, Dosya Ek: 2-160, Tarih: 03.10.1928.

²⁰⁴ “Büyükleri Hatırlayalım: Yusuf Suad Neğuç”, *Yeni Kafkas*, s. 15; Sefer Ersin Berzeg, *Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, s. 198; Sefer Ersin Berzeg, “Yusuf Suad Neğuç Hakkında Bazı Notlar”, *Kafkas Vakfı Bülteni*, s. 12.

²⁰⁵ “Büyükleri Hatırlayalım: Yusuf Suad Neğuç”, *Yeni Kafkas*, s. 15.

²⁰⁶ Sefer Ersin Berzeg, Yusuf Suad'ın Arap alfabesi ile Adige dilinde hazırlanmış “İlmihal” ve “Tecvid” kitaplarının İstanbul'da kitap halinde basılmış olduğunu belirtmesine rağmen katalog aramalarında Düzceli'ye ait bu isimde kitaplara rastlanılmamıştır. Bkz. Sefer E. Berzeg, *Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, s. 198.

²⁰⁷ Yusuf Suad, *Mir'âtü's-Şuûn*, İstanbul, 1317-1322 (1899-1904), I-III, Asır Matbaası.

²⁰⁸ Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaası, 1327 (1909), I, (496 Sayfa). Müellif bu kitabında isminin önüne “Düzceli” ibaresini de eklemiştir.

²⁰⁹ Bkz. 1327 (1910) tarihli *Yusuf Suad (Düzceli) ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş*, İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Demirbaş No: Bel_Mtf_55797. Eserleri için ayrıca bkz. Güllü Yıldız, “Düzceli Yusuf Suad”, *Dîvân*, C. 15, s. 74.

²¹⁰ Bütün ciltler İstanbul'da Asır Matbaası'nda basılmıştır. Birinci cilt İstanbul, 1317 (1899), Asır Matbaası, 536 sayfa; İkinci cilt İstanbul, 1318 (1900), Asır Matbaası, 412 sayfa; Üçüncü cilt İstanbul, 1322 (1904), Asır Matbaası, 584 sayfa hacmindedir. Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, III, s. 1166.

²¹¹ Meşihat Mektubî Kalemi Hulefasından Yusuf Suad Efendi'nin siyere dair yazıp basım ve neşri için ruhsat istediği *Mir'âtü's-Şuûn* adlı kitabın bazı yerlerinin düzeltilip tekrar gönderilmesi gerektiğine dair belge. *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)*, MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubî Kalemi), 429-27, Tarih: H. 11.08.1316.

1314 (2 Mart 1899) tarihinde Yusuf Suad'a, kitabın bazı kısımlarının çıkarılıp, bazı ibare ve ifadelerin de düzeltilip tekrar göndermesine dair Şeyhülislam Cemâleddin Efendi imzalı bir cevap iletilmiştir.²¹² Nihayetinde 1317 (1899) baskı tarihli 1. cildin kapağındaki ibareden anlaşıldığına göre 24 Temmuz 1315 (26 Rebiülevvel 1317/4 Ağustos 1899) tarihinde eser için ruhsat alınmıştır.

Düzceli Yusuf Suad, resmi prosedürleri hallettikten sonra eserinin ilk cildini 1899 yılında yayınlamıştır. *Mir'âtü's-Şuûn*'un kapağında müellif ismi olarak "Mektûbi-i Meşihat-ı Ulyâ Kalemî Hulefâsından Yusuf Suad" ibaresi yer almaktadır. Eserin birinci cildi dönemin Bolu Mutasarrıfı Mustafa Zihni Paşa ve Düzce Binbaşısı şair Mehmed Es'ad Efendi'nin birer takrizleriyle başlamaktadır. Ardından dönemin Şeyhü'l-İslam'ı Mehmed Cemaleddin Efendi'ye "İfadât-ı Teşekkürîyye" başlığı ile bir teşekkür yazısına yer veren Yusuf Suad, son olarak Padişah II. Abdulhamid adına üç sayfalık uzunca bir manzum dua kaleme almıştır.²¹³

Mir'âtü's-Şuûn'u o güne kadar yazılmış birçok siyerden ayıran en önemli özelliklerden biri, müellifin eserini kaleme alırken istifade ettiği kaynakları yeri geldikçe belirtmiş olmasıdır. Zira Osmanlı döneminde kitaplarda kaynak gösterimi yer yer uygulanıyor olsa da tamamen yaygınlaşmış bir uygulama değildi. Düzceli eserini kaleme

²¹² BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubât Kalemî), 429-27-3, Tarih: H. 11.08.1316. Kitabın hangi kısımların çıkarılmasının istenildiği ve ne gibi tashihlerin yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır.

²¹³ Yusuf Suad, *Mir'âtü's-Şuûn*, I, s. 20-23. Yusuf Suad Efendi 1317 (1899) yılında kaleme aldığı eserine dönemin padişahı II. Abdulhamid'e büyük övgülerle başlarken, bundan yaklaşık 10 yıl sonra II. Abdulhamid'in tahttan indirilişi ve yeni yönetimin idareye geçişinin ardından kaleme aldığı diğer bir siyer eserini hazırladığı sıralarda yayınlamış olduğu tanıtım kitapçığında ise bu sefer Padişah II. Abdulhamid'i çok ağır ifadelerle eleştirmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Mesela Yusuf Suad *Mir'âtü's-Şuûn*'da Abdulhamid devrinde en ücra köy ve kasabaların bile birer ilim merkezi olduğundan bahsederken, *Akvemü's-Siyer* için kaleme aldığı tanıtım kitapçığında:

"Edvâr-ı Sâlife hilâfına devr-i sâbık-ı Hamîdînin en ziyade mahv u idam tavrıyla tehdit eylediği ve en ziyade öyle tehditlere layık ve müstehak gördüğü şey, ilim ve maarifet idi. Evvel mertebedeki idare-i Hamîdiyye'nin maarif aleyhinde aldığı vaz' u şekl-i tehdidin memleketimizde âkıbet ne türlü netâyiçe vereceğini hepimiz lâl u ebkem gibi durup düşünürken birdenbire bir inkılaptır vukua geldi. Abdulhamid'den, idaresinden, tehdit ve tahakkümünden eser kalmadı."

sözleriyle Abdulhamid devrinde ilim ve irfanın yerle bir edildiğini, onun devrilmesinden sonra başta matbuat hayatı olmak üzere ilmî faaliyetlerin yeniden canlandığını ifade etmektedir. Krş. Yusuf Suad *Mir'âtü's-Şuûn*, I, s. 22; Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer* (Tanıtım Kitapçığı), Dersaadet (İstanbul), Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1327 (1909), s. 3.

alırken oldukça farklı kaynaklardan yararlanmış ve bunları bazen yalnızca müellif ismi ile bazen sadece eser ismi ile ve yer yer de eserleri müellifleri ile birlikte zikrederek belirtmiştir. Düzceli'nin *Mir'atü's-Şuûn*'da kullandığı ve müellifleriyle birlikte isimlerini zikrettiği kaynaklar şunlardır: Diyarbekirli Said Paşa (ö. 1891) *Mir'atü'l-İber*²¹⁴; Muhyiddîn İbn Arabî (ö. 1240) *Müsâmeratü'l-Ahyâr*²¹⁵, İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1725) *Rûhu'l-Beyân*²¹⁶, İbn Haldun (ö. 1406) *Miftâhu'l-İber*²¹⁷, Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (ö. 866) *el-Cevâb ale'l-Burhân*²¹⁸, Kastallânî (ö. 1517) *İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîh-i Buhârî*²¹⁹, Abdurrahman Safûrî-i Şâfiî (ö. 1670) *Nüzhetü'l-Mecâlis*²²⁰, Neseî Zehrî'r-Riyâz²²¹, Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895) *Kıyas-ı Enbiyâ*²²², İbn Sa'd (ö. 845) *Tabakât*²²³, Fuzûlî (ö. 1556) *Hadîkatü's-Süedâ*²²⁴, Bedreddin Aynî (ö. 1451) *Umdetü'l-Kârî*²²⁵. İbn Esir (ö. 1233) *el-Kâmil fi't-Târih*²²⁶. Düzceli kullandığı kaynakları belirtirken kimi zaman da ya sadece müellif ismi ya da yalnızca eser ismi belirtmekle yetinmiştir. Eserinde bu şekilde belirttiği kaynaklar ise şunlardır: Muhammed b. İshak²²⁷, Kadı Abdülcebbar²²⁸, *Siyeri'l-Kebîr*²²⁹, İbn Hacer el-Askalânî²³⁰, Ahmed Cevdet Paşa²³¹, İbn Kuteybe²³²,

²¹⁴ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 70.

²¹⁵ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 71, 128.

²¹⁶ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 77.

²¹⁷ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 157.

²¹⁸ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 163.

²¹⁹ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 77, 202, 210; II, s. 73, 175.

²²⁰ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 208.

²²¹ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 303. Düzceli burada zikrettiği eserin Neseî'ye ait olduğunu belirtmiş olmasına rağmen Neseî'ye ait *Zehrî'r-Riyâz* adında bir eser bulunmamaktadır. *Zehrî'r-Riyâz fi Reddi mâ Şene'ahu'l-Kâdî İyâz* adı ile Kadı İyâz'a ve *Zehrî'r-Riyâz ve Şifâü'l-Kulûbi'l-Mirâz* adı ile de Kastallânî'ye ait bir eser mevcuttur. Bkz. Abdülkadir Şenel, "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, XXIV, s. 584; M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *DİA*, XXIV, s. 118.

²²² Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 373. Düzceli eserin daha önceki bölümlerinde yaptığı iktibaslarda Cevdet Paşa'nın eserini zikretmemiş olmasına rağmen burada eser ismini de belirtmiştir.

²²³ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, II, s. 90.

²²⁴ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, II, s. 139.

²²⁵ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, II, s. 162; III, s. 158.

²²⁶ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, III, s. 521.

²²⁷ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, 114; II, s. 175; III, s. 67.

²²⁸ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 144.

²²⁹ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, II, s. 179, 306.

²³⁰ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 76.

²³¹ Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 81.

²³² Yusuf Suad, *Mir'atü's-Şuûn*, I, s. 152.

*Ravzatü'l-Ahbâb*²³³, Muhammed Cerîr et-Taberî²³⁴, Alâî²³⁵, *Akâiku'l-Hakâik*²³⁶, Vâkıdî²³⁷, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî²³⁸, Hafız Dimyatî²³⁹, *Siyerü'l-Kebîr*²⁴⁰, *İnsânü'l-Uyûn*²⁴¹, İbn Hişam²⁴².

Mir'âtu 'ş-Şuûn'un birinci cildi beş fasıldan oluşmakta ve Arap Yarımadası'nın coğrafi, idari, dini durumundan bahsedildikten sonra Hz. Peygamber'in doğumundan başlayarak hicrî 2. yılda Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın izdivacına kadar olan bölümü kronolojik olarak ele almaktadır. Birinci cildin bu şekilde Arap Yarımadası'nın özelliklerinden bahsederek başlıyor olması, klasik siyerlerden farklı olarak modern siyerlerin özelliklerinden biridir. Zira klasik dönem siyerlerde genellikle Hz. Peygamber'in nesebinden bahisle konuya başlanırken, sonraki dönemlerdeki eserler Arap Yarımadası'nın tarihi arka planı ve sosyo-kültürel yapısı ele alınarak başlamaktadır. Buna rağmen Düzceli Yusuf Suad siyer yazımında geleneksel uygulamalardan da vazgeçmemiş ve ilk dönem Osmanlı siyerciliğinde sıkça rastladığımız mucize anlatımına da oldukça yoğun bir şekilde yer vermiştir. Eser hakkında yazılan tanıtım yazılarından *Musavver Terakki* gazetesinde geçen bir ifadeye göre bu ciltte irhâsat ve mucizeler mümkün olduğunca ayrıntılarıyla ele alınmıştır.²⁴³ Eserin ikinci cildi ise yine beş bölüm halinde, İslam'ın hikmetine dair bazı bilgilerden bahseden bir mukaddimeyle başlayarak, hicrî üçüncü yılda Medine'de Yahudi şairlerden Ka'b b. Eşref'in öldürülmesi bahsi ile devam ederek, hicrî yedinci yıldaki "Kaza Umresi"ne kadarki hadiseleri konu edinmiştir.

²³³ Yusuf Suad, *Mir'âtu 'ş-Şuûn*, I, s. 166.

²³⁴ Yusuf Suad, *Mir'âtu 'ş-Şuûn*, I, s. 201, 210.

²³⁵ Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî b. Abdullah Alâî (ö. 1359). Düzceli, *Mir'âtu 'ş-Şuûn*, I, s. 303.

²³⁶ Yusuf Suad, *Mir'âtu 'ş-Şuûn*, I, s. 310.

²³⁷ Yusuf Suad, *Mir'âtu 'ş-Şuûn*, II, s. 73, 189.

²³⁸ Yusuf Suad, *Mir'âtu 'ş-Şuûn*, II, s. 74.

²³⁹ Yusuf Suad, *Mir'âtu 'ş-Şuûn*, II, s. 161.

²⁴⁰ Yusuf Suad, *Mir'âtu 'ş-Şuûn*, II, s. 179, 356.

²⁴¹ Yusuf Suad, *Mir'âtu 'ş-Şuûn*, II, s. 302.

²⁴² Yusuf Suad, *Mir'âtu 'ş-Şuûn*, III, s. 68.

²⁴³ "...Sultân-ı İklîm Risalet Efendimiz Hazretlerinin velâdet-i seniyyerlerinden bed' ile sene-i sâniye-i hicriyenin nihayetine değin sernümâ-yı sâha-i zuhur olan irhâsat ve mu'cizat-ı nebeviyye ve vukuât-ı sâire mümkün olduğu mertebede tafsilâtle yazılmıştır." Bkz. "Takdir-i Âsâr: "Mir'atü'ş-Şuûn", *Musavver Terakkî*, 24 Cemâziyelahir 1317/5 Teşrinievvel 1316, Sene 4, S. 8, s. 61.

Eserin üçüncü cildi 579 sayfa ile en hacimli cilt olup hicrî 8. sene olaylarından başlayarak sahabenin mertebelerinden bahsedilmesi ile son bulmaktadır. Düzceli bu son cildi 2 Ramazan 1321/8 Teşrînisânî 1319 tarihinde tamamladığını da eserin sonuna not olarak kaydetmiştir.²⁴⁴ Eser hakkında *Musavver Terakki* gazetesinde neşredilen bir tanıtım yazısında:

“Ehl-i İslâm için şâyân-ı mütâlâa âsârın en başlıcası, en mükemmeli âsâr-ı siyer olduğunu kabul ettikten sonra kat’iyyen diyebiliriz ki Türkçe âsâr-ı siyerin en ekmele *Mir’atü’ş-Şuûn*’dur. *Mir’atü’ş-Şuûn*, bir köy imamından, bir vaizden ibtidâ ile bir talebe, bir muallim, bir müderris ve helümme cerrâ en küçükten en büyük âdeme kadar herkesin okuyabileceği, istifade edeceği bir kitaptır. Bunu isbat için kitabın mazhar olduğu revaç ve rağbeti şu birkaç sene zarfında intişar eden matbuât ve müellefâtın pek çoğu görmedi demek kâfidir”²⁴⁵

denilerek *Mir’atü’ş-Şuûn*’un geniş bir çevreye hitaben, her kesimden insanın rahatça okuyup anlayabilmesi için kaleme alınmış olduğu belirtilmeye çalışılmıştır.

Düzceli Yusuf Suad, *Mir’at*’ı kaleme alırken, bazı istisnaları olmakla beraber genellikle konu ile alakalı farklı rivayetler yerine anlatılan olayları tek rivayet üzerinden aktarmayı tercih etmiştir. Bu durum, *Mir’atü’ş-Şuûn*’un anlatımında hem sade bir üslubun oluşmasını sağlamış hem de böylece okuyucuların çok fazla rivayet yoğunluğu içerisinde kalmasının önüne geçmiştir. Bu özelliği itibarıyla eserin klasik dönem Osmanlı

²⁴⁴ Yusuf Suad, *Mir’atü’ş-Şuûn*, III, s. 579.

²⁴⁵ “Takdir-i Âsâr: “Mir’atü’ş-Şuûn”, *Musavver Terakkî*, 24 Cemâziyelahir 1317/5 Teşrinievvel 1316, Sene 4, S. 8, s. 62. Buradaki yazıda üçüncü cildin basım aşamasında olduğu bilgisi de yer almaktadır. Ancak 3. cildin elimizde bulunan baskıları 1322 (1904) tarihlidir. Yani gazetede verilen tarihten 5 yıl sonrası. Ayrıca yine gazetede verilen hicrî ve rûmi tarihler arasında da bir tutarsızlık görülmektedir. Zira internet üzerinden yaptığımız hicrî-rûmi tarih çevirilerinde 24 Cemâziyelahir 1317 hicrî tarihi, 5 Teşrinievvel 1316 tarihine değil, 18 Teşrinievvel 1315 rûmi tarihine (30 Ekim 1899’a) denk gelmektedir. Bkz. <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>; <https://www.osmanlicagazeteler.org/TarihCevir.php?calendar=hicri&day=24&month=6&year=1317>. (Erişim Tarihi: 18.04.2020). Zaten müellif de üçüncü cildin sonunda 2 Ramazan 1321/8 Teşrînisânî 1319 tarihlendirmesini yapmıştır. Bkz. Yusuf Suad, *Mir’atü’ş-Şuûn*, III, s. 579.

siyerlerinden farklı bir noktaya ulaştığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Zira modern dönem siyer tartışmalarının ana merkezinde, hurafe olarak nitelendirilen abartılı anlatımların varlığı ve siyerlerin bunlardan temizlenmesi gerektiği yer almaktadır.²⁴⁶ Esasında Düzceli'nin sade bir anlatım tarzı kullanmak istemesi, kaleme aldığı eserini Osmanlı'nın klasik dönemindeki siyerlerde yoğunlukla görülen hurafe ve menkıbelerden arındırmayı hedeflediğinden dolayı değildir. Düzceli'nin böyle bir kaygısı bulunmamaktadır. Zira bizzat kendisi, son dönemlerde hurafe ve menkıbe diye nitelendirilen olayların birer harika ve mucize olduğunu belirtmekte ve akıl sınırlarının üzerinde olan bu tür mucizelerin bilimsel olarak kanıtlanamadıklarından dolayı onları olmamış kabul etmenin inkârın ta kendisi olduğunu savunmaktadır.²⁴⁷ Bu türden bilgilere ve farklı rivayetlere, *Mir'âtu'ş-Şuûn*'dan yaklaşık 10 yıl sonra kaleme aldığı *Akvemü's-Siyer*'inde daha detaylı olarak yer verecektir. Düzceli, yaşadığı dönemde hurafe olarak nitelendirilen mucize, irhâsât gibi olaylara ve *Mir'ât*'ta yer vermediği rivayetlere *Akvem*'de daha geniş bir şekilde yer ayıracaktır.²⁴⁸

Düzceli eserinde olayları ele alırken farklı rivayetlere ve uzun izahatlara girmeden kısa ve öz cümlelerle, akıcı bir üslup kullanmaya özen göstermiştir. Bunun yanı sıra bazı Arapça ibare ve şiirlere de yer verdiği görülmektedir. Kimi zaman yoğun bir şekilde yer tutan bu şiirler Arapça bilmeyen okuyucular için konunun bütünlüğünü bozuyor gibi görünse de siyer çalışması yapan araştırmacılar için oldukça değerli bilgiler sunmaktadır.

²⁴⁶ İsmail Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul, Dergah Yayınları, 2014, s. 94-95.

²⁴⁷ Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer, Cevâb: İctihâd Gazetesindeki Kılıçzâde Hakkı İmzalı Makaleye*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaası, 1331 (1913), s. 13-18.

²⁴⁸ Bu hususa dair bir örnek olarak, iki eserde de Hz. Peygamber'in doğumu esnasında Hz. Amine'nin yaşadıklarının anlatıldığı bölüm karşılaştırılabilir. Bu konu *Mir'ât*'ta 13 sayfada anlatılırken, aynı konu farklı rivayetler ve mucizevi anlatımlarla *Akvem*'de 26 sayfada ele alınmıştır. Krş. Yusuf Suad, *Mir'âtü'ş-Şuûn*, I, s. 125-138; Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer*, s. 92-117.

10. Mehmed Zühdi – *Nazmu's-Siyer-i Zühdi* (1324/1906)²⁴⁹

Hicrî 1270 (1854) tarihinde Trabzon'da doğan Mehmed Zühdi, döneminin önemli şair ve yazarları arasına girmeyi başarmış isimlerden biridir. Yakın dostu Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî kendisiyle alakalı olarak şunları söylemektedir:

“Hâfız Zühdi Efendi. İşte bir anlı sîma, işte bir şanlı nâsiye. Trabzon ufuklarında şimdiye kadar parlayıp sönen nücûm-u zâhire-i ilm-ü edeb meyânında âsâr-ı bâhiresiyle en ziyâde temeyyüz eden bu fâzıl-ı müsellemlü'l-fezâil Trabzon'un vaktiyle ser-defter-i huffâzı olan Hoca Hâfız Tayyib Efendi merhûmun ikinci mahdumudur.”²⁵⁰

Müellifin 1270 (1854) tarihinde doğduğunu ve ilk öğrenimi babasından tamamladıktan sonra hafızlığını bitirdiğini de yine İbrahim Cûdî'den öğrenmekteyiz.

Bursalı Mehmed Tahir ise önemli bir ilmî müktesebatının bulunduğunu belirttiği Zühdi hakkında şunları söylemiştir: “İlm-i kırâata vâkıf hamele-i Kur'ân'dan ve elsine-i selâse edebiyatına muttali' fuzalâ-yı şuarâdan bir zât-ı irfân-simât olup Trabzonludur. İkmâl-i tahsilden sonra mâ-dâme'l-hayât tadrîs ve tahrîr ile imrâr-ı evkât eyledi.”²⁵¹

²⁴⁹ Hâfız Mehmed Zühdi, *Nazmu's-Siyer-i Zühdi*, Trabzon, 1324 (1906), Serâsî Matbaası (219 sayfa). Seyfettin Özege eserin basım tarihini yazarken yanlışlığa düşmüş ve hicrî tarihin rûmî olduğunu düşünerek 1324 tarihinin milâdî dönüşümünü 1908 olarak vermiştir. Oysaki kitabın kapak sayfasında; “Maarif Nezaret Celilesinin fi 28 Cemaziyelevvel Sene 324 ve fi 5 Ağustos Sene 322 Tarih ve 185 Numaralı Ruhsatnâmesiyle Trabzon Serâsî Matbaası'nda Tab' Olunmuştur” ifadesi ile hem rûmî hem de hicrî tarihlendirme yapılmıştır. Buna göre kitabın kapağında yazan 1324 tarihinin, Özege'nin belirttiği gibi rûmî değil hicrî tarih olduğu ve milâdî karşılığı olarak 1906'ya tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Seyfettin Özege'nin düşmüş olduğu aynı hata kitap için bir tanıtım yazısı kaleme alan Subutay Hikmet Karahasanoğlu tarafından da yapılmıştır. Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, III, s. 1310; Subutay Hikmet Karahasanoğlu, “Nazm-ı Siyer-i Zühdi”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 1991, C. 15, S. 87, s. 61-63.

²⁵⁰ İbrahim Cûdî, “Trabzon Meşâhirinden Tayyibzâde Hâfız Zühdi Efendi”, *Genç Anadolu*, Trabzon, Mihalidi Matbaası, 31 Mart 1338, Sene 1, S. 6, s. 3. Hâfız Mehmed Zühdi'nin hayatı hakkında yapılan başka bir çalışma da yüksek lisans tezidir. Bkz. Yasemin Demir, *Tayyib-Zâde Hâfız Mehmed Zühdi, Hayatı, Eserleri ve Nevbâbesi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007.

²⁵¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Ali Şükrü Matbaası, 1338, II, (İkinci Kısım), s. 220-221.

Bir müddet öğretmenlik yaptıktan ve çeşitli memuriyetlerde bulunduktan sonra Trabzon'dan Sivas'a tayini çıkmıştır. Trabzon'dan İstanbul'a gitmek üzere bindiği Gümüşyan isimli vapurun Giresun ile Vakfikebîr arasında batması sonucu zevcesiyle birlikte 1914 tarihinde vefat etmiştir.”²⁵²

Mehmed Zühdi, Tanzimat sonrası Osmanlı siyer yazarları arasında kendisine yer bulmuş isimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. O, eserini kaleme alma sebebi olarak oldukça dikkat çeken ifadelerde bulunmuştur. Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen çok sayıda kitap yazıldığını ve bunların içerisinde tafsilatlı olanların da kısa ve öz olanların da bulunduğunu ancak nazım halinde Türkçe kaleme alınmış bir eserin bulunmadığını ya da kendisinin o zamana dek rastlamadığını belirtmektedir. Mesnevi yazarlarından meşhur Süleyman Nahifi'nin (ö. 1517) Hz. Peygamber'in İslam uğrunda yaptığı savaşları anlatan bin beyitli bir manzumesinin bulunmasına rağmen bu eserin kısaca bile olsa Hz. Peygamber'in hayatının tamamını ihtiva etmediğini söylemektedir.²⁵³ Oysaki ona göre Hz. Peygamber'in hayatı, din adına dahi olsa, yalnızca savaşlardan ibaret değildir. Zira Hz. Muhammed'in hayatı; musibetlere ve belalara katlanmak, Allah'tan başka herşeyden yüz çevirmek, Allah ile her an beraber olduğunu düşünerek edebli olmak, azimli olmakta sebat göstermek, elinde olanı bol bol vermek, kendisi muhtaç olduğu halde Müslüman kardeşinin menfaatini kendine tercih etmek, yalnızca Allah'a güvenip dayanmak, kanaat vs. gibi, kıyamete kadar Müslümanlar için değişmez bir kanunlar manzumesi şeklinde devam edecek olan nice hikmetleri ve güzel ahlakı

²⁵² İbrahim Cûdî, “Trabzon Meşâhirinden Tayyibzâde Hâfız Zühdi Efendi”, *Genç Anadolu*, Sene 1, S. 6, s. 5. Zühdi'nin öğrencilerinden, Trabzonlu şair ve yazar Hamâmîzâde Mehmed İhsân Efendi (ö. 1948), hocasının vefatına şu satırlar ile tarih düşürmüştür:

“Şâir-i ârifdi Hâfız Zühdi-i deryâ dil âh
Eyledi bahr-i felâketde garîkan irtihâl
Mevce-i eşkimle yazdım cevherin târih
Zühdi Efendi'ye cây oldu yem-i gufrân.

Bkz. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, s. 442; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1970, Milli Eğitim Basımevi Devlet Kitapları, IV, s. 2058. İbrahim Cûdî de aynı şekilde Mehmed Zühdi'nin vefatına tarih düşürmek adına uzunca bir mersiye kaleme almıştır. Bkz. İbrahim Cûdî, “Trabzon Meşâhirinden Tayyibzâde Hâfız Zühdi Efendi”, *Genç Anadolu*, Sene 1, Sayı 6, s. 5.

²⁵³ Mehmed Zühdi, *Nazmu's-Siyer*, s. 2.

içerisinde barındırmaktadır. İşte bu gibi sebeplerle Hz. Peygamber'in hayatının tüm yönleriyle Müslümanlar tarafından örnek alınabilmesi için daha kapsamlı siyer kitaplarının olması gerektiğini düşünen Mehmed Zühdî, bu tür eserler içerisinde “neden nazım halinde yazılmış olanları da bulunmasın” sorusunu kendisine sorarak doğumundan vefatına kadar Hz. Peygamber'in hayatını ele alan bir eser yazmaya karar verdiğini belirtmektedir.²⁵⁴

Mehmed Zühdî, “Her lisânın kuvve-i nâtıkası edebiyat ve edebiyatın âheng-i umûmîsi şiidir derler” diyerek²⁵⁵ kaleme alacağı eserin daha edebî bir üslupta olması için manzum yazmayı tercih ettiğini belirtmektedir. 1320 (1902) yılının ilkbaharında Hz. Peygamber'in hayatının Uhud Gazvesi'ne kadar olan bölümü yazdığını söyleyen müellif, daha sonraki iki yılın yine ilkbahar aylarında toplamda dört bin iki yüz beyitten ibaret olan eserini tamamladığını ve eserine *Nazmu's-Siyer-i Zühdî* başlığını seçtiğini ifade etmiştir. Eserini kaleme alırken, özel isimler ile Arabistan'daki yer adlarının okunuşlarının aruz veznine aktarılması noktasındaki güçlüğü de değinen Zühdî, bu türden özel isimlerin en doğru şekilde aktarılması için Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Gayb*'ına, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Itkân*'ına, İslâmî İlimler sahasında Fıkh-ı Ekber şerhiyle tanınan Ali el-Kârî'ye (ö. 1014/1605), Kâdı İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ*'sına ve *Kâmus* gibi eserlere müracaat ettiğini belirtmiştir.²⁵⁶ Buradan hareketle Mehmed Zühdî'nin, eserini kaleme alırken başvurduğu kaynakların bir kısmını da öğrenmekteyiz. Bunların dışında ne tür kaynak eserlerden istifade edildiği hususunda başka herhangi bir bilgiye rastlanılamamaktadır. Yalnızca iki yerde “siyer ehli diyor”²⁵⁷ şeklinde bir ifade kullanarak konunun diğer siyer kitaplarında ne şekilde ele alındığını, siyer ulemasının görüşünün ne şekilde olduğunu genel bir ifade ile belirtmekle

²⁵⁴ Mehmed Zühdî, *Nazmu's-Siyer*, s. 2-3.

²⁵⁵ Mehmed Zühdî, *Nazmu's-Siyer*, s. 3.

²⁵⁶ Mehmed Zühdî, *Nazmu's-Siyer*, s. 4.

²⁵⁷ Mehmed Zühdî, *Nazmu's-Siyer*, s. 172, 219.

yetinmiştir. Eserde, kullanılan kaynaklara dair bir atıf uygulaması hiç yoktur. Zaten manzum eserlerde atıf kullanımı pek de alışlagelen bir durum değildir.

Nazmu's-Siyer'in, yer yer sade, bazen de ağır ve ağıdalı bir dile sahip olduğunu görmekteyiz. Bu durum aslında müellifin, Türkçe'ye olduğu kadar Arapça ve Farsça'ya da hakimiyetini göstermektedir. Zira eser Arapça ve Farsça mülemma²⁵⁸ beyitler, söz, deyim, terkip ve ifadelerle zenginleştirilmiştir.²⁵⁹

Nazmu's-Siyer, Hz. Peygamber'in doğduğu gece vukua geldiği söylenen olağanüstü hadiselerle başlayıp, Hz. Peygamber'in vefatına kadar geçen süre içerisindeki olayları kronolojik bir biçimde manzum olarak ele alır. Siyer ilminde tartışılan mevzulardan biri olan Hz. Peygamber'in hangi yılda doğduğu hususunda Mehmed Zühdi'nin, siyer kitaplarının genelinde kabul edilen milâdî 571 yılı yerine 569 tarihini Hz. Peygamber'in doğum yılı olarak kabul etmiş olduğunu görmekteyiz.²⁶⁰ Eseri boyunca oldukça detaylı bir anlatım sergileyen müellif, siyerlerde yer alan mucizevi olaylara da değinmekten geri durmamaktadır. Bunlar içerisinde Hz. Peygamber'in doğduğu gece gerçekleşen olağanüstü olaylar²⁶¹, çocukluk çağında bir bulutun sürekli kendisini gölgelemesi²⁶², ayın ikiye yarılması²⁶³ hadiseleri zikredilebilir. Ancak böylesine yoğun bir şekilde mucizevi olayların anlatımı içerisinde, siyer kitaplarında gerçekleşip gerçekleşmediği her dönemde tartışılmalı olan “Şakk-ı Sadr” meselesinin zikredilmemiş olması oldukça dikkat çekicidir. Zira siyer ilminde en çok tartışılan mucizevi olaylar içerisinde, kimi siyer kitabında birkaç defa vukua geldiği iddia edilen “Şakk-ı Sadr”

²⁵⁸ **Mülemma:** Bir kısmı Türkçe, bir kısmı Farsça ve Arapça söylenmiş manzume.

²⁵⁹ Hafız Mehmed Zühdi, *Nazmu's-Siyer*, Haz. Murat Yüksel, İstanbul, Renk-İş Ofset, 1990, s. 6.

²⁶⁰ Mehmed Zühdi, *Nazmu's-Siyer*, s. 6. Müellif, Hz. Peygamber'in doğum tarihi konusunda genel kabul gören 571 yılı yerine neden 569 tarihini aldığı hususunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Siyer yazarları çoğunlukla, siyer kitaplarında genel kabul gören bilgiler dışında farklı bir bilgi sundukları zaman, bu farklı bilgiye hangi yollarla ulaştıklarını ve bu kanıya neye göre vardıklarını açıklamaktadırlar. Ancak burada nazım ile yazı söz konusu olduğu için Mehmed Zühdi detaya inmemiş ve 569 tarihini hangi bilgiye göre kabul ettiğini açıklamamıştır.

²⁶¹ Mehmed Zühdi, *Nazmu's-Siyer*, s. 6.

²⁶² Mehmed Zühdi, *Nazmu's-Siyer*, s. 10.

²⁶³ Mehmed Zühdi, *Nazmu's-Siyer*, s. 40.

hadisesi belki de başı çekmektedir. Oysa Mehmed Zühdî eserinde bu tartışmalı hadiseden hiç bahsetmemiştir. 17 sayfada (6–22) Hz. Peygamber’in nübüvvete kadar olan hayatını ve 30 sayfada (23–52) peygamberliğin gelişinden Medine’ye hicretine kadar olan nübüvvetin Mekke dönemini ele alan Zühdî, yaşanan olayları Hz. Peygamber’in o andaki yaşını da belirterek zikretmektedir. Medine dönemine geçildiğinde ise daha ziyade hicrî yıllara göre bir tasnifleme yaparak anlatımına devam etmiştir.

Hicretten sonraki dönem nazmedilirken Medine şehri için genellikle ve hatta neredeyse eserin tamamına yakınında, şehrin diğer bir adı olan “Taybe”²⁶⁴ isminin, bazı yerlerde daha az oranla “Medine”²⁶⁵ isminin kullanıldığını görmekteyiz. Bu hem klasik hem de modern siyer kitaplarında pek de rastlamadığımız bir durumdur. Böyle bir kullanımın, bu ismi aruz vezni ile yazılan metne uydurabilmek amacıyla kullanıldığı düşünülebilir. Bununla beraber, ilginç olan bir husus daha var ki o da; “Medine” ve “Taybe” isimlerinin yanı sıra bazı yerlerde, siyerle alakalı eserlerde görmeye alışık olmadığımız şekliyle, Medine’nin Hz. Peygamber’in hicretinden önceki adı olan “Yesrib”²⁶⁶ kelimesinin de kullanılmış olmasıdır. Zira İslamiyet’ten önce Yesrib adıyla anılan ve Kur’an’da da Medine olarak geçen şehrin adı hicretten sonra bizzat Hz. Peygamber tarafından değiştirilmiş ve Taybe (hoş, güzel) gibi güzel anlam içeren bir isim verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise bu şehre Hz. Peygamber’e nispetle “Medinetü’r-Rasûl, Medinetü’n-Nebi ve Medinetü’l-Münevvere” gibi isimlerin verildiği görülmektedir.²⁶⁷ Bundan dolayı siyer eserlerinde Medine şehri için Yesrib kelimesinin kullanımına çok da rastlamamaktayız. Bu durum çerçevesinde bakıldığında *Nazmu’s-Siyer* hem klasik hem de modern siyerler içerisinde farklı bir özellik arz etmektedir.

²⁶⁴ Kullanım örnekleri için bkz. Mehmed Zühdî, *Nazmu’s-Siyer*, s. 47, 48, 57, 58, 59, 62, 64, 65, 68, 69, 86, 89, 94 v.d.

²⁶⁵ Mehmed Zühdî, *Nazmu’s-Siyer*, s. 47, 53, 63, 65, 69, 90, 94, 95, 107, 108, 118, 139 v.d.

²⁶⁶ Mehmed Zühdî, *Nazmu’s-Siyer*, s. 47, 58, 65, 68, 89, 145.

²⁶⁷ Bkz. Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Medine”, *DİA*, XXVIII, s. 305.

Mehmed Zühdi, siyerinin Medine dönemi olaylarını hicrî yıllara göre tasnif etmek suretiyle Hz. Peygamber'in vefatına kadar getirmiştir. "Sâl-i Hâdî Aşer (On Birinci Yıl)" başlığı, eserin son başlığı olup bu bölümde yalancı peygamberlerin ortaya çıkışı, Şam bölgesine gönderilecek olan Üsame Ordusu'nun hazırlıkları ve Hz. Peygamber'in hastalığı ve sonrasında irtihali konuları ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in hastalığının şiddetlenmesi ve vefatı anlatıldıktan sonra yine siyer kitaplarında değil de Hulefâ-i Raşidîn döneminin anlatıldığı kitaplarda görmeye alışkın olduğumuz bir konu olan, Benî Saide Gölgeği hadisesi yani Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından vuku bulan ve Hz. Ebû Bekir'in hilafete getirildiği Ensar ile Muhacir arasında önemli bir tartışmaya sahne olan toplantıdan bahsedilmiştir.

Sakife toplantısı sırasında Hz. Ebû Bekir'in Ensar'a karşı yapmış olduğu konuşma, toplantının hemen ardından Hz. Ebû Bekir'e İslam Devleti'nin ilk halifesi olarak biat edilmesi ve bunun üzerine Hz. Ebû Bekir'in irad ettiği hutbesi bu bölümde yer alan konulardandır. Bunun yanı sıra Hz. Ebû Bekir'in hilafete gelmesinin ardından ilk icra ettiği görev olan Üsame Ordusu'nun yeniden sefere hazırlanması konusu ve ordunun seferden kayıpsız bir şekilde dönmesi de Mehmed Zühdi'nin edebi anlatımı ile siyerinde kendisine yer bulan mevzulardan olmuştur. Bu konular genellikle siyer kitaplarından ziyade, İslam Tarihi eserlerinde ele alınan konulardır. Mehmed Zühdi'nin bu hususu siyer kitabına dahil etmesi oldukça dikkat çekici bir durumdur. Genelde siyer kitapları Hz. Peygamber'in vefatı ile son bulurken, Zühdi'nin, genel İslam tarihi kitaplarının ilk mevzusu konumunda olan Sakife Toplantısı'ndan bahsetmesi ve ayrıca kısa bir şekilde de olsa bu toplantıda Ensar ile Muhacir arasında geçen konuşmaların nazım halinde edebi bir üslup ile yazılmış olması, *Nazmu's-Siyer'e* siyer yazıcılığında farklı bir değer kazandıran önemli bir özelliktir.

Osmanlı toplumunda ve ilmî literatüründe, Hz. Peygamber’i edebî bir dille anlatan eserlerin yokluğu ya da yok denecek kadar az sayıda olduğu ve bunların da Hz. Peygamber’in hayatını tam kapsamlı bir şekilde ele alamadığı iddiasından hareketle, Hz. Muhammed’in hayatına dair bir manzum eser ortaya koyma gerekliliğine vurgu yaparak eserini kaleme alan Hafız Mehmed Zühdî, tam da mukaddimede sözünü ettiği şekliyle doğumundan vefatına kadar Hz. Peygamber’i tüm yönleriyle kaleme almaya çalışmıştır. Bu gayreti ile müellif, siyer literatürüne hem edebi hem de ilmî yönü bulunan önemli bir eser bırakmıştır.

11. Karaferyeli Abdullah – *Istifâ’ –Hayât ve Ahlâk-ı Fahr-i Kâinat İle İ’lâ-yı Kelime-i İslâm’a Dairdir – (1326/1910)*

Tam adı; *Istifâ’ -Hayat ve Ahlâk-ı Fahr-i Kâinat İ’lâ-yı Kelime-i İslâm’a Dairdir-*²⁶⁸ olan siyer eserinin müellifi, kitabın kapağında yazılan ifadeye göre “Ankara Ticaret Mahkemesi Reisi Karaferyeli Abdullah” olarak geçmektedir. Böylesine önem arz eden bir makamda görevli olmasına rağmen sicil ve arşiv kayıtlarında yaptığımız taramalarda müellif ile alakalı bir bilgiye rastlanılamamıştır. Yalnızca eserin kapak sayfasında yazan ifadeye göre Selanik’in batısında bulunan Vermio Dağı’nın eteklerinde kurulmuş ve bugünkü adıyla Beroia (Veria) olan Karaferye Kazası²⁶⁹ doğumlu olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra yine kitapta yer alan kendi ifadelerinden anlaşıldığı üzere Dersaadet Reji Nezâreti’nde (İstanbul Tütün Bakanlığı) Dava Vekilliği (avukatlık) ve Ankara Ticaret Mahkemesi Reisliği görevlerinde bulunmuştur.²⁷⁰ Mekteb-i Hukuk-ı Şâhane (daha sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi olacaktır)²⁷¹ Karaferyeli

²⁶⁸ Karaferyeli Abdullah, *Istifâ’-Hayat ve Ahlâk-ı Fahr-i Kâinat İ’lâ-yı Kelime-i İslâm’a Dairdir-*, Dersaadet (İstanbul), Ahmed Sâkî Bey Matbaası, 1326 (1910), (135+7 Sayfa).

²⁶⁹ Karaferye/Veria, Osmanlı döneminde Selanik Vilayeti’ne bağlı bir ilçedir. Bkz. Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, VIII, s. 200; Machiel Kiel-Eleni Gara, “Karaferye”, *DİA*, XXIV, s. 391; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017, s. 419.

²⁷⁰ Karaferyeli Abdullah, *Istifâ’*, Kapak sayfası ve s. 2.

²⁷¹ *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)*, MF. MKT. (*Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi*), 740-20-2, Tarih: R. 10 Haziran 1319 (M. 23 Haziran 1903) tarihli arşiv belgesinde yer alan kendi imzasıyla belirttiği ifadeye göre.

Abdullah, İstanbul'da bulunduğu zamanlarda kaleme aldığı *Istifâ' – Hayat ve Ahlâk-ı Fahr-i Kâinât İle İ'lâ-yı Kelime-i İslâm'a Dair* adlı eseri ile de Osmanlı son dönem siyer yazarları arasında zikredilen isimlerden biri olmuştur.

Istifa', kronolojik tarzda yazılmış bir siyer olmamakla birlikte Hz. Muhammed'in peygamberliğinden bahsetmesi bakımından incelemeye aldığımız eserlerden birisidir. Hz. Peygamber'in hayatını konu edinmesinden dolayı bir siyer kitabı olmasının yanı sıra bir ahlak kitabı olarak da değerlendirilmiştir.²⁷² Eser 135 ve ilave 7 sayfa olarak 1910 yılında İstanbul'da basılmıştır.²⁷³ Her ne kadar kitabın basım yılı 1910 ise de Karaferyeli Abdullah Efendi eserini bu tarihten 7 sene önce yazdığını fakat basımı için izin alamadığını ve Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kitabı için basım özgürlüğünü elde ettiğini ifade etmektedir.²⁷⁴ Osmanlı Arşivleri'nden elde edilen bilgiye göre Karaferyeli Abdullah 1903 yılı ortalarında kitabının basımına ruhsat verilmesi için Maarif Nezareti'ne gerekli girişimleri yapmıştır.²⁷⁵ Resmî yazışmalar neticesinde eser öncelikle içeriğinin Hz.

²⁷² Agah Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *Belleten*, 1963, C. XXVII, s. 104.

²⁷³ Kitabın kapağında basım yılı olarak verilen 1326 tarihini Seyfettin Özege rûmi yıl olarak tercih etmiş ve bunu milâdî yıla çevirirken 1910 şeklinde almıştır. Osmanlı dönemi eserlerinde genellikle eserlerin basım yıllarında rûmi ve hicrî tarihlendirmelerde bir netlik bulunmamakta ve kimi eserlerin basım yılları rûmi olarak verilirken kimi eserlerde ise hicrî tarihlendirme kullanılmaktadır. Burada ise Özege'nin belirttiği gibi, kitabın basım tarihi olarak yazılan 1326 tarihinin rûmi tarih olma ihtimali daha doğru görülmektedir. Zira eserin müellifi Abdullah Efendi, eserini burada belirtilen basım yılından 7 sene önce yazdığını fakat o tarihte neşretme imkânı bulamadığını belirtmiştir. Yaptığımız incelemede de bu düşüncüyü doğrular nitelikte bir bilgi olarak Karaferyeli'nin, eserinin basımına ruhsat verilmesi için rûmi 10 Haziran 1319 tarihinde yani baskı tarihinden 7 yıl önce Maarif Nezareti'ne bir dilekçe verdiği görülmektedir. Krş. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-2, Tarih: R. 10 Haziran 1319; Karaferyeli Abdullah, *Istifâ'*, s. 2; Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, III, s. 642.

²⁷⁴ Müellif eserini, kitabın basımından 7 sene önce İstanbul Reji Nezareti'nde (Tütün Bakanlığı) Dava Vekili (avukat) iken yazdığını fakat o dönemde ifade ve basım özgürlüğünün olmamasından dolayı Hz. Peygamber için kaleme alınan bir kitabın bile yayınlanmadığı bilgisini kaydetmektedir. Eser daha sonraki yıllarda Karaferyeli Abdullah'ın, Ankara'da Ticaret Mahkemesi Reisliği görevini ifa ettiği bir dönemde basılmıştır. Karaferyeli, Beyrut'ta bulunduğu yıllarda kitabını kendi çabaları ile Fransızca'ya tercüme ettiğini ve yakın bir zamanda bu tercümenin de Paris'te neşredileceğini belirtmiştir. Ancak yaptığımız katalog incelemelerinde kitabın yayınlanacağı söylenen bu baskısına rastlanılamamıştır. Bkz. Karaferyeli Abdullah, *Istifâ'*, s. 2.

²⁷⁵ Karaferyeli, "Dersaadet Reji Nezareti Dava Vekillerinden ve Mekteb-i Hukuk-ı Şahane Mezunlarından Abdullah" imzalı ve 10 Haziran 1319 (23 Haziran 1903) tarihli bir dilekçe ile Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber ve Padişah'a bağlılığın bir nişanesi olarak kaleme almış olduğunu belirttiği kitabının, ilgili birimlerce incelenerek basımına izin verilmesini talep etmiştir. Bkz. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-2, Tarih: R.10 Haziran 1319 (23 Haziran 1903).

Peygamber'in hayatı ve vasıflarından bahsetmesi yani dinî içerikli bir kitap olmasından dolayı *Kütüb-i Diniyye ve Şer'iyye Hey'eti*'ne havale edilmiştir.²⁷⁶

Eser, Maarif Nezareti bünyesinde bulunan ve yayınlanması istenen telif veya tercüme eserlerin neşrinde herhangi bir sakınca olup olmadığının incelendiği *Encüme-i Teftiş ve Muayene Heyeti*²⁷⁷ tarafından tetkik edilmiş ve 7 Temmuz 1319 (20 Temmuz 1903) tarihinde heyet üyelerinden Mehmed Esad Efendi imzası ile eserin mahzurdan sâlim olduğu yani yayınlanmasında herhangi bir sakınca olmadığı belirtilmiştir.²⁷⁸ Bununla birlikte kitap, dini eserleri inceleyen diğer bir birim olan *Bâb-ı Meşihat* yani fetva makamına gönderilmesi talep edilmiştir.²⁷⁹

Bâb-ı Fetva Daire-i Meşihat-ı İslâmiyye Mektûbî Kalemi tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen 8 Şaban 1321/16 Teşrin-i Evvel 1319 (30 Ekim 1903) tarihli ve Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin imzalı yazıda, Abdullah Efendi'nin kaleme aldığı eserin tetkik edildiği ve bu tetkikin neticesinde kitap içerisinde pek çok hata bulunduğundan dolayı yayınlanmasının uygun olmadığı yönünde bir karara varıldığı belirtilmiştir.²⁸⁰ Bu karar üzerine *Kütüb-i Dîniyye ve Şer'iyye Hey'eti* başkanı tarafından eserin basımına dair yapılan talebin reddedilmesi ve eserin, sahibine iade edilmesine dair *Teftiş ve Muayene Heyeti*'ne bir yazı gönderilmiştir.²⁸¹

²⁷⁶ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-2, Tarih: R. 10 Haziran 1319 (M. 20 Haziran 1903).

²⁷⁷ Kemal Kahraman, "Encümen", *DİA*, XI, s. 175.

²⁷⁸ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-1, Tarih: R. 7 Temmuz 1319 (M. 20 Temmuz 1903). Mehmed Esad Efendi'nin imzası ile eserinin yayınlanması hususunda herhangi bir sakıncanın görülmemiş olduğunu Karaferyeli de kitabının giriş bölümünde belirtmiştir. Bkz. Karaferyeli Abdullah, *Istifâ*, s. 3.

²⁷⁹ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-3, Tarih: R. 20 Ağustos 1319 (2 Eylül 1903).

²⁸⁰ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-4, Tarih: H. 8 Şaban 1321 ve R. 16 Teşrinievvel 1319 (30 Ekim 1903). Arşiv belgesinde kitabın içeriğinde birçok hatanın bulunduğu belirtilmesine rağmen sözü edilen bu hatalı bilgilerin neler olduğu hususu belirtilmemiştir.

²⁸¹ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-4, Tarih: R. 25 Teşrinievvel 1319 (7 Kasım 1903).

Tüm bu arşiv kayıtları eserin, kaleme alındığı tarih olan 1903 yılında basılmadığını göstermektedir. Karaferyeli 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanının ardından matbuat hayatının daha da özgürleştiğini ve bu sayede 7 yıl önce kaleme aldığı fakat yayınlamaya muvaffak olamadığı eserini içeriğinde herhangi bir değişiklik yapmaksızın Meşrutiyet döneminde neşredebilme imkânına ulaştığını belirtmiştir.²⁸²

Karaferyeli Abdullah Efendi'nin kaleme almış olduğu *Istifâ'* adlı eser kronolojik olarak hazırlanmış bir siyer kitabı değildir. Hz. Peygamber'in 63 yıllık hayatında yaşanan tüm olayları baştan sona anlatmaktan ziyade onun bedenî özelliklerinin, gündelik hayattaki yaşantısının ele alındığı ve Hz. Peygamber'in fiziki ve ahlaki özelliklerinden bahsedilen bir nevi *Şemâil* veya *Hasâis* tarzında eserlerden biri olmuştur. Genel manada İslam'ın ve Hz. Peygamber'in dünyaya getirmiş olduğu yeni nizamdan bahsetmekte, bu yeni dinin ve onun tebliğcisinin insanlığı nasıl değiştirip düzene soktuğunu anlatmaktadır.

Karaferyeli, eserinin Hz. Peygamber'e karşı duyduğu büyük bir muhabbetin nişanesi olduğunu söylemekte ve asıl telif maksadının hiçbir dine saldırı olmadığını, İslamiyet'in rabbâni ve ilham edilmiş kısımlarını bir müslüman düşünürün anlayabileceği surette arz etmek olduğunu ifade etmektedir. Bu şekilde Hıristiyanların İslam'a karşı kötü düşüncelerini ortadan kaldırmayı ve Müslümanları Hıristiyanlara karşı ahlaki vazifelere davet etmeyi hedeflediğini de belirtmiştir.²⁸³

Müellif eserinde kullandığı ana kaynaklardan bahsetmemiş yalnızca 14 yerde Kadı İyaz'ın (ö. 544/1149) *Şifâ-i Şerîf*'ine dipnotlarla atıfta bulunmuştur.²⁸⁴ Hz. Peygamber'i, üstün özelliklerini ve mucizelerini ön plana çıkararak anlatma gayreti içerisinde olan Karaferyeli zaman zaman nereden edinildiği belli olmayan ve daha ziyade menkıbevi anlatımları olan birtakım bilgiler vermiştir. Mesela Hz. Peygamber'in Hz. Ebû

²⁸² Karaferyeli Abdullah, *Istifâ'*, s. 2-3.

²⁸³ Karaferyeli Abdullah, *Istifâ'*, s. 2-3.

²⁸⁴ Karaferyeli Abdullah, *Istifâ'*, s. 46, 50, 53, 57, 58, 90, 91, 94, 111, 121, 130, 131, 132, 133.

Bekir ile birlikte yaptıkları hicret yolculuğu öncesi şöyle bir hikâyeden bahsetmektedir: Hz. Ebû Bekir bir rüya görmüştür. Rüyada ay gökten Batha-i Mekke (Mekke ile Mina arasında bulunan bir vadi)'ye inip tekrar göğe yükselir ve Medine üzerinde durur. Medine'nin her tarafını aydınlatır. Aynı zamanda birçok yıldız da ay ile beraber bulunmaktadır. Ay tekrar etrafındaki yıldızlarla beraber gökyüzünde harekete başlar. Mekke'de Harem-i Şerif'e gelir fakat bu sırada Medine yine aydınlık kalır. Yalnızca Medine'deki üç-dört yüz hane karanlıklara gömülmüştür. Ay tekrar Mekke'den Medine'ye döner ve Hz. Âişe'nin üzerinde durur. Ardından yer yarılar ve büyük bir çukur oluşur. Ay bu çukur içinde kaybolur. Anlatılanlara göre Hz. Ebû Bekir bu rüyadan Medine'ye Hicret'in gerçekleşeceğini ve daha sonrasında Mekke'nin Hz. Peygamber tarafından fethedileceğini anlamıştır. Yine bu rüyaya göre Hz. Peygamber ile Hz. Âişe'nin evleneceği, Hz. Peygamber'in Medine'de vefat edeceği sonuçları da çıkarılmıştır. Karaferyeli Abdullah bu rüyadan bahsettikten sonra gerçekleşen hadiselerin aynen bu rüyada anlatıldığı gibi vuku bulduğunu, o nedenle de bu durumun rüyanın sahilliğine bir işaret ve bir delil olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁵ Müellif bu rivayetin kaynağı hakkında herhangi bir malumat vermemiştir. Ancak bu hikâye Karaferyeli'nin anlattığı şekilde aynıyla Diyarbekrî'nin (ö. 990/1582) *Târihu'l-Hamîs*'inde de geçmektedir.²⁸⁶ O nedenle müellifin bu rivayeti *Hamîs*'ten almış olabileceği söylenebilir.

Eserde Karaferyeli'nin mucizevi anlatımlara ağırlık verdiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in her hareketinin altında bir olağanüstülük olduğu ve bunların onun peygamberliğinin delili sayıldığı ifade edilmektedir. Bu yönüyle eser, klasik tarz Osmanlı menkıbevi anlatım özelliği taşımaktadır.

²⁸⁵ Karaferyeli Abdullah, *İstifâ*, s. 93-94.

²⁸⁶ Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan ed-Diyârbekrî, *Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfes-i Nefis*, Beyrut, Müessesetü Şa'bân, t.y., I, s. 320-321.

12. Rezaizâde Ahmed Kâzım – *Seyf-i Rasûl* (1328/1910)

Osmanlı dönemi siyer yazarlarından biri olarak karşımıza çıkan Recâizâde Ahmed Kâzım hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Yalnızca kaleme aldığı eserinin kapak sayfasında geçen ifadeye göre 1910 yılında İzmir’de müderrislik görevinde bulunduğu bilinmektedir.²⁸⁷ Bu bilginin haricinde müellifle alakalı herhangi bir malumata ulaşılamamıştır.

Ahmed Kâzım *Seyf-i Rasûl* adlı eserini 1910 yılında İzmir’de neşretmiştir.²⁸⁸ Müellif, Kadı İyaz’ın *Şifâ* adlı eserinde Hz. Muhammed’in peygamberliğinin Hz. Âdem’in ruh ve beden arasında bulunduğu zamanda başladığına dair Ebû Hüreyre’den nakledilen hadisi²⁸⁹ okuduğu zaman bu rivayetin doğruluğunu araştırma hissi ile bu 29 sayfalık risalesini yazmaya karar verdiğini söylemektedir.²⁹⁰ Bu hadis hakkında dinî ve kelâmî kitapları inceleyerek eserini meydana getirmiştir.

Rezaizâde Ahmed Kâzım, ele alınan hadisten yola çıkarak Hz. Muhammed’in Allah katındaki mevkiini, diğer peygamberler ve insanlar arasındaki değerini Kadı İyaz’ın *Şifâ*’sına yapılan şerhler üzerinden tetkik etmeye çalışmaktadır.²⁹¹ Risale içerisinde tartışılan konulardan bir diğeri de Hz. Peygamber’in doğumu meselesidir. Bu hususta Ahmed Kâzım, nübüvettin mi Hz. Peygamber’in veladetinden üstün olduğunu yahut veladetin mi nübüvetten üstün olduğunu incelemeye çalışmıştır.²⁹²

Eserine bakıldığında, başlığı ve Hz. Muhammed’in nübüvveti, doğumu gibi ele aldığı konular itibariyle siyer mevzularını ihtiva ettiği söylenebilir. Haddi zatında birçok

²⁸⁷ Rezaizâde Ahmed Kâzım, *Seyf-i Rasûl*, İzmir, Keşîşiyân Matbaası, 1328 (1910), Kapak Sayfası.

²⁸⁸ Kitabın basım tarihi olarak dış kapağında 1328 tarihi verilirken, iç kapak sayfasında 1327 tarihi yazılmıştır. Seyfettin Özege, eserin basım tarihi olarak 1327 tarihini rûmî yıl olarak esas almış ve milâdî olarak 1911 şeklinde dönüştürmüştür. Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, IV, s. 1564.

²⁸⁹ Kadı İyaz, *Şifâ-i Şerîf Tercümesi*, çev. Naim Erdoğan, Hüseyin S. Erdoğan, İstanbul, Bedir Yayınevi, t.y., s. 165.

²⁹⁰ Rezaizâde Ahmed Kâzım, *Seyf-i Rasûl*, Mukaddime sayfası.

²⁹¹ Rezaizâde Ahmed Kâzım, *Seyf-i Rasûl*, s. 1-8.

²⁹² Rezaizâde Ahmed Kâzım, *Seyf-i Rasûl*, s. 8-9.

kütüphane kataloğuna da konu başlığı olarak *Siyer-i Nebi* ve *İslam Tarihi* şeklinde kaydedilmiştir. Ancak risale içerisinde zikredilen hususların tarihi bilgilerden daha çok kelâmi tartışmalar olduğu görülmektedir. Bu nedenle *Seyf-i Rasûl*'ün bir siyer kitabından ziyade bir kelim kitabı olduğu söylenebilir. Bu yönü ile her ne kadar bizim çalışmamız konusu içerisine dahil olan bir eser olmamasına rağmen katalog kayıtlarındaki taramalarda araştırmacıların önüne siyer ve İslam Tarihi olarak çıkan bir kitabın mahiyetinin ne olduğunu gösterebilmek adına eser hakkında bir iki söz söyleme gereği hissetmiş bulunmaktayız.

13. Düzceli Yusuf Suad (Neğûç) – *Akvemü's-Siyer* (1327/1911)

Akvemü's-Siyer, çalışmamızın daha önceki kısımlarında hayatı hakkında bilgi verdiğimiz üzere Kafkas Sürgünü sonrası Anadolu topraklarına geçerek Düzce'ye yerleşmiş Adige ailelerinden birine mensup olan ve daha sonra İstanbul'da Meşihat Kalemî'nde vazifeye başlayan Düzceli Yusuf Suad (Neğûç) Bey tarafından kaleme alınan ikinci siyer eseridir. Yusuf Suad, ilk siyeri *Mir'âtü's-Şuûn*'dan 10 yıl sonra 1911 yılında *Akvemü's-Siyer*'i neşretmiştir.²⁹³

Yusuf Suad bu yeni siyer eserini 6 cilt halinde neşredeceğini belirtmiş ancak bu planında başarılı olamamıştır.²⁹⁴ Zira ilk cilt dışında geri kalan beş cilt basılamamış ve 496 sayfalık tek cilt halinde kalmıştır. İleride değinileceği üzere eserin neşrinin ardından

²⁹³ Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer*, Dersaadet (İstanbul), Yeni Osmanlı Matbaası, 1327 (1909), I, (496 Sayfa).

²⁹⁴ Eserin 6 cilt olarak tasarlandığını bizzat Düzceli'nin şu ifadelerinden öğrenmekteyiz:

“Müellifi: Meşihat-i ‘Ulyâ Kalemî müsevvidlerinden ve Mekteb-i Hukuk talebesinden Düzceli Yusuf Suâd: Siyer-i seniyye-i Cenab-ı Risaiet-penahi'ye dair ve altı cildi hâvi gayet mühim bir eser-i kıymetdârdır. Türkçe böyle mufassal bir siyer ancak şimdi intişâr ediyor. Hakâyık-ı âliyyeyi idrâk ve temâşâ merakında bulunan her sınıf insanların okuyacakları bir kitâbdır. Mekâtib ve medârisdeki müteallimîn efendilere, meşâyih ve mutasavvıfîn-i kirâma, vâizlere, dünyada her sınıf insanlara tavsiye ederiz. Şerâit-i işterâya gelince: Bir cildi otuz iki forma teşkil etmiş olmakla seksen sahifelik beş forması bir cüz' i'tibâr edilmiş ve 2 kuruş fiyatla neşr olunmuştur ve her on beş günde bir takım yani 80 sahifelik bir cüz' neşredilecektir.”

Bkz. Yusuf Suad, *Türkçe Akvemü's-Siyer* (Akvemü's-Siyer İçin Hazırlanmış Tanıtım Kitapçığı), Dersaadet (İstanbul), Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitabhanesi, 1327, s. 6; Düzceli Yusuf Suad, “Akvemü's-Siyer, *Guaze*, 28 Mart 1327 (10 Nisan 1911), S. 2, s. 8.

birtakım çevrelerce çok fazla eleştiri aldığı ve bundan dolayı da beklenen itibarı ve ilgiyi göremediği için diğer ciltlerin yayımlanmamış olabileceği yönünde yorumlar bulunmaktadır.²⁹⁵ Ancak bize göre böyle bir ihtimalden ziyade, Yusuf Suad'ın 1913'ten sonra bir müddet Kafkasya'ya gitmesi ve orada hazırlamakta olduğu bu ilmî çalışması için İstanbul'daki gibi bir araştırma ortamı bulamamış olması eserini planladığı şekliyle bitirememesinde daha etken bir rol oynamış olmalıdır. Zira bir müddet Kafkasya'da kalmasının ardından 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte İstanbul'a geri dönmüş ancak 25 Şubat 1918 yılında tekrar Kafkasya'ya gönderilmişti. Böylesine yoğun bir süreçte kitabını yazması için gereken zamanı bulamamış olabileceği düşünülebilir.

Yayımlanan bu tek ciltte Hz. Peygamber'in hayatının Mekke dönemi bile tam olarak ele alınamamış ve yalnızca bi'setin 4. senesi olan 614 yılına kadarki konular işlenebilmiştir. Yusuf Suad iki bölüm halinde basılan bu tek ciltte, eserine herhangi bir mukaddime yazmamıştır. Eserin birinci bölümü Hz. Peygamber'in nesebi ile başlayıp, Kâbe'nin yeniden inşası konusuyla biterken, ikinci bölüm de Peygamberlik öncesi taş ve ağaçların Hz. Peygamber'i selamlamaları konusu ile başlamış, İslam'ın tebliği karşısında Mekkeli müşriklerin Müslümanları alaya almaları konusu ile tamamlanmıştır.²⁹⁶

Görüldüğü üzere Düzceli Yusuf Suad, her ne kadar birisi yarım kalmış olsa da 10 yıllık zaman zarfı içerisinde iki farklı siyer eseri neşretmiştir. Müellifin aynı konu üzerinde neden yeni bir eser kaleme alma ihtiyacı hissettiği sorusu akıllara gelebilir. Bu hususta düşünülebilecek ilk nokta Düzceli'nin bu ikinci eser ile ilk eserine şerh ve haşiye tarzında bir çalışma yapıp yapmadığıdır. Ancak *Akvemü's-Siyer*'de müellifin bu durumla alakalı herhangi bir işareti olmamıştır. İki eser arasında yaptığımız karşılaştırmada da bu yönde bir bulguya rastlanılamamıştır. Hatta ikinci eserde ilk esere dair herhangi bir

²⁹⁵ Mehmet Çog, *II. Meşrutiyet Dönemi İslam Tarihçiliği (1908-1918)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 2004, s. 92.

²⁹⁶ Birinci bölüm 3-274. sayfalar, ikinci bölüm 275-496. sayfalar arası.

bilginin verilmemiş olması bir tarafa, *Akvemü's-Siyer*'in neşri esnasında ve sonrasındaki ilan ve tanıtımlarda da ilk esere herhangi bir vurgu dahi yapılmamıştır. Ayrıca müellif de ikinci eserde ilk eserine hiçbir atıfta bulunmamıştır. Tüm bu durumlar Düzceli'nin neden ikinci bir eser kaleme alma gerekliliği hissettiğine dair bize herhangi bir bilgi vermemiş olsa da ikinci eserin hacim itibariyle daha geniş planlanmış olması müellifin daha detaylı bir içerik ile yeni bir eser yazma arzusu içinde olduğunu düşündürmektedir. Zira kitabının giriş kısmında belirttiği üzere eser altı cilt olarak tamamlanmış olsa idi üç ciltlik *Mir'âtü's-Şuûn*'un iki katı hacminde bir içeriğe sahip olmuş olacaktı.²⁹⁷

Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer* için hazırladığı tanıtım kitapçığında eserini yazmasına sebep olarak Osmanlı Devleti'nin, tüm İslam âlemine karşı Hz. Peygamber'in hayatının açıkça ve doğru bir şekilde aktarılabilmesi hususunda bir görevinin bulunduğunu ve bir Osmanlı ferdi olarak kendisini bu noktada sorumlu hissettiğini ifade ederek bu sorumluluktan dolayı eserini kaleme aldığını dile getirmektedir. Osmanlı'nın merkezi dışında kalan İslam topraklarında Hz. Peygamber'in hayat hikâyesi olan siyere büyük önem verildiği halde çoğunluğu Müslüman olan Osmanlı'nın buna gereken önemi vermediğinden şikâyet eden Düzceli, bu noktada Rusya'dan bir örnek vererek Rusya'nın Kırım, Kazan gibi bölgelerinde bazı Müslüman okullarında siyerin ders müfredatında tedris edilmesine rağmen, Osmanlı'nın merkezinde bulunan okullarda siyerin ders programlarında yer almadığını belirtmiştir.²⁹⁸ O, görülen bu eksikliğe II. Abdulhamid döneminde uygulanan yayın yasağını sebep olarak göstermiş ve II. Abdulhamid'in tahttan indirilmesini matbuat hayatının ilerlemesi açısından bir inkılap olarak değerlendirerek²⁹⁹ bu inkılapтан sonra Dârü'l-Fünûn'un dinî ilimler kısmı ile bazı mektep ve medreselerin

²⁹⁷ İçerik itibariyle iki eser karşılaştırıldığında *Akvemü's-Siyer*'de 496 sayfada anlatılan konuların, *Mir'âtü's-Şuûn*'un 248 sayfalık bir kısmına tekabül ettiği görülmektedir ki bu da yeni eserin öncekine nazaran iki katı bir hacimde olduğunu göstermektedir. Zaten *Akvemü's-Siyer*'in 6 cilt olarak planlanması da bu ikinci eserin içeriğinin 3 ciltlik ilk eserin içeriğinin iki katına çıkarılmaya çalışıldığının bir göstergesidir.

²⁹⁸ Yusuf Suad, *Türkçe Akvemü's-Siyer*, s. 5.

²⁹⁹ Yusuf Suad, *Türkçe Akvemü's-Siyer*, s. 3.

ders programlarına Siyer derslerinin konulduğunu ifade etmiştir. Böyle bir gelişmenin ardından kaleme alınan ilk siyer eserinin de *Akvemü's-Siyer* olduğu iddiasında bulunmuştur.³⁰⁰ Osmanlı okullarında siyerin ders programlarına dahil edilmesinden sonra Düzceli'nin bu eseri yazdığını belirtmesi eserin bir ders kitabı olarak hazırlandığını akıllara getirirse de müellif bu eserin yalnızca bir ders kitabı olmadığını; “hakâyık-ı âliyeyi idrâk ve temâşâ merakında bulunan her sınıf insanların okuyacakları bir kitaptır. Mekâtib ve medâristeki müteallimîn efendilere, meşâyih ve mutasavvıfîn-i kirâma, şuhûr-u selâse vaizlerine, dünyada her sınıf insanlara tavsiye ederiz.” ifadeleri ile eserin her kesimden insana hitap eden bir kitap olduğunu ifade etmektedir.³⁰¹

Eseri için kaleme aldığı bu tanıtım yazısında da görüldüğü üzere müellif, çok iddialı bir şekilde *Akvemü's-Siyer*'in o zamana kadar yazılan siyerlerin en kıymetlisi olduğunu belirtmektedir. Bu iddia, eserin isminin *Akvemü's-Siyer*³⁰² yani “Siyerlerin En Doğrusu/En Güveniliri” şeklinde tercih edilmesinde de kendisini göstermektedir.

Düzceli eserin basım aşamasıyla ilgili zaman zaman kendisinin neşrettiği *Ğuaze* gazetesinde bilgilendirme amacıyla ilanlar yayınlamıştır. Eserin tanıtımı için hazırlanan kitapçıkta ise birinci cildin her birinin 16 sayfadan oluşan 32 forma yani 512 sayfadan müteşekkil olduğunu ve 5 forma yani 80 sayfalık birinci kısmının bir takım halinde 15 Mart 1327 (8 Mart 1911) tarihinde neşredildiğini, bundan sonra da her 15 günde bir takım yani 80 sayfalık kısımların neşrine devam edileceğini belirtmiştir.³⁰³ Bu ilana

³⁰⁰ Yusuf Suad, *Türkçe Akvemü's-Siyer*, s. 6.

³⁰¹ Yusuf Suad, *Türkçe Akvemü's-Siyer*, s. 6; *Ğuaze*, 28 Mart 1327/10 Nisan 1911, S. 2, s. 8.

³⁰² Eserin ismi kimi çalışmalarda ve katalog kayıtlarında sehven “Akvâmü's-Siyer” olarak kaydedilmiştir. Bu önemli bir hatadır. Zira yanlış yazılan bu kelime hem yazılış itibariyle hem de anlam itibariyle eserin ismini doğru bir şekilde karşılamamaktadır. Yanlış yazımlar için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. İsmail Özen, İstanbul, Meral Yayınevi, 1975, III, s. 184; Mustafa Gündüz, “Ahmed Şirânî ve Medreseleri Hem Eleştiren Hem de Savunan Dergisi Medrese İtikadları”, *Folklor/Edebiyat*, 2002/2. C. 12, S. 46, s. 109; Mehmet Çog, *II. Meşrutiyet Dönemi İslam Tarihçiliği*, s. 92; Mehmet Özdemir, “Siyer Yazıcılığı Üzerine”, *Milel ve Nihal*, Eylül-Aralık 2007, C. 4, S. 3, s. 154; Hakan Öztürk, *Cumhuriyet Dönemi İslâm Tarihi Çalışmalarında Hz. Muhammed Tasavvuru (1923-1938)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 2011, s. 19-20.

³⁰³ Bu tanıtımların dışında eserin neşri ile ilgili çeşitli zamanlarda gazete ve dergilerde haber ve ilanlar yer almıştır. Bunlar içerisinde ulaşabildiklerimiz; *Ğuaze* gazetesinin 2. (R. 28 Mart 1327/M. 10 Nisan 1911), 3. (R. 4 Nisan 1327/M. 17 Nisan 1911), 11. (R. 2 Haziran 1327/M. 15 Haziran 1911), 14. (R. 23 Haziran

baktığımızda eserin ilk basım aşamasının yukarıda verilen ve rûmî takvime göre olduğu anlaşılan tarih olan Nisan 1911’de başladığını söylemek mümkündür. Zaten eserin kapağında da 1327 tarihi görülmektedir. Bu tarihlendirmenin rûmî olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁴ Zira Düzceli tanıtım kitapçığında eserin II. Abdulhamid’in tahttan indirilmesinin ardından neşredildiğini belirtmişti. 1327 tarihini hicrî olarak düşünmemiz halinde Miladî karşılığı 1909 olur ki, bu da II. Abdulhamid’in tahtta olduğu son yıla denk gelmektedir. 6 Teşrîn-i Evvel 1327/19 Teşrîn-i Evvel 1911 tarihli *Ğuaze Gazetesi*’nin 22. sayısında yer alan ilan metninde *Akvemü’s-Siyer*’in birinci cildinin o hafta çıktığı belirtilmektedir. Buna göre daha önce seksener sayfalık formlar halinde yazılıp okuyucu ile buluşturulan eserin birinci cildinin tamamlanarak Ekim 1911’de bir bütün halinde neşredildiğini söylemek mümkündür.

Düzceli Yusuf Suad, kaleme aldığı eserinin ilmî yönünün yanı sıra edebî bir özelliğinin de bulunduğunu söylemektedir. Mesela eseri içerisinde yer alan ve Arap belagâtında oldukça önemli olan birtakım hitapların, diyalogların, şiir ve kasidelerin

1327/M. 6 Temmuz 1911), 16. (R. 19 Temmuz 1327/M. 26 Temmuz 1911), 18. (R. 11 Ağustos 1327/M. 24 Ağustos 1911), 19. (R. 25 Ağustos 1327/M. 8 Eylül 1911), 22. (R. 6 Teşrinievvel 1327/M. 19 Ekim 1911), 23. (R. 20 Teşrinievvel 1327/M. 2 Kasım 1911), 25. (R. 17 Teşrîn-i Sâni 1327/M. 30 Kasım 1911), 27. (R. 15 Kanunuevvel 1327/M. 28 Aralık 1911) sayıları ile R. 2 Mayıs 1329/M. 15 Mayıs 1913 tarihli *İctihâd Gazetesi*’nin 64. sayısı. Ayrıca *Sirât-ı Müstakîm Dergisi*’nin 141. (C. 6, R. 5 Mayıs 1327/M. 18 Mayıs 1911) ve 150. (C. 6, R. 7 Temmuz 1327/M. 20 Temmuz 1911) sayıları. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Güllü Yıldız, “Düzceli Yusuf Suad”, *Dîvân*, C. 15, S. 29, s. 80-81.

³⁰⁴ Kitabın kapağında basım tarihi olarak 1327 yılı verilmiştir. Bu tarihin rûmî tarih olduğu anlaşılmaktadır. Zira Düzceli, kendisi tarafından çıkarılan rûmî 28 Mart 1327/hicrî 10 Rebiülevvel 1329 (milâdî 10 Nisan 1911) tarihli *Ğuaze* gazetesinde yeni neşrettiği bu eserinin duyurusunu yapmıştır. Bkz. “Akvemü’s-Siyer”, *Ğuaze*, S. 2, R. 28 Mart 1327/M. 10 Nisan 1911, s. 8. Seyfettin Özege, kitabın kapağında yazılı olan 1327 tarihini hicrî yıl olarak almış ve “1327 (1909)” şeklinde kaydetmiştir. Bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, I, s. 31. Özege’yi bu şekilde bir tarih dönüşümüne sevk eden gerekçe muhtemelen kitabın iç kapak sayfasına baskı tarihi olarak yazılmış olan “١٣٢٧ ل٣٠” ibaresidir. 30 Zilkade 1327 yani milâdî 13 Aralık 1909’a denk gelmektedir (hicrî ayların kısaltmaları için bkz. Faik Reşit Unat, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 98). Bu ibareye göre kitabın basım tarihini hicrî 1327 olarak almak gerekecektir. Ancak Yusuf Suad’ın *Akvemü’s-Siyer* için kaleme aldığı tanıtım kitapçığında, kitabın birinci cildinin 32 forma yani 512 sayfadan ibaret olduğu ve 80 sayfalık 5 formasının 15 Mart 1327 tarihinde neşredildiği ifade edilmektedir. Bu tarihlendirmelere baktığımızda bir tutarsızlık olduğu görülmektedir. Burada geçen “Mart” ifadesinden dolayı, verilen tarihin rûmî tarih olduğu yorumunu yapmamız gerekir ki bu da milâdî 28 Mart 1911 tarihine denk düşmektedir. Tanıtım kitapçığında ilk cildin ilk bölümünün bu tarihte yayınlandığını belirtmesi, kitap kapağında verilen 1327 tarihinin rûmî tarih olduğu yani milâdî karşılığı olarak 1911 yılı olduğu sonucuna götürmektedir. *Akvemü’s-Siyer*’in basım yılının tarihlendirmesi için ayrıca bkz. Güllü Yıldız, “Düzceli Yusuf Suad”, *Dîvân*, C. 15, S. 29, s. 78-79.

yalnızca Arapça ana siyer kaynaklarında görüldüğünü ve kendi dönemindeki diğer eserlerde bulunmadığını belirterek, bu türden edebî metinleri kendi eserine aldığını ifade etmiştir.³⁰⁵ Ne var ki bu durum, kitabın okunup anlaşılmasını oldukça karmaşık hale getirmektedir. Düzceli, eserinin her kesimden insana hitap eden bir eser olduğunu belirtmesine rağmen, ilim ehli olmayanlar için oldukça ağır ifadelerle dolu bir kitap olduğu söylenebilir. Arapça ibarelerin çok fazla olmasının yanı sıra Türkçe olan kısımlarda da oldukça alışılmamış kelimeler ve ağıdalı ifadeler bulunmaktadır. Eser, bu tarzı ile daha önce aynı müellif tarafından telif edilen *Mir'âtü's-Şuûn* ile farklılık arz etmektedir. *Mir'âtü's-Şuûn*'a baktığımızda konular uzun açıklamalara girilmeksizin sade ve akıcı bir üslupla ele alınırken, *Akvemü's-Siyer'de* anlaşılması çok daha zor ve karışık edebî ifadelerle yer verilmiştir. Konu içerisinde ele alınan hadisler tamamen Arapça metinleri ile kullanılmış, Türkçe tercümelerine ve anlamlarına yer verilmemiştir. Yine siyer kaynakları içerisinde kişiler arasında geçen diyalogların neredeyse tamamı Arapça olarak kullanılmıştır. Bu durum dönemin diğer yazarları tarafından da ağır bir şekilde eleştirilmiştir.³⁰⁶

Akvemü's-Siyer'de Yusuf Suad Efendi'nin istifade ettiği kaynaklara değinecek olursak, eser içerisinde yaklaşık yirmi esere atıfta bulunulduğu görülmektedir. Bazı atıflarda sadece eser ismi verilirken, bazılarında ise sadece müellif isimleri zikredilmiştir. Bunlardan en başta geleni daha eserin başında, dördüncü sayfasında atıf yapılan Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Delâilü'n-Nübüvve* adı ile meşhur olan *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi's-Şerîa* adlı eseridir.³⁰⁷ Atıf yapılan diğer kaynaklar; *İnsânü'l-*

³⁰⁵ Yusuf Suad, *Türkçe Akvemü's-Siyer*, s. 7

³⁰⁶ Dönemin yazar ve ilim adamlarından Tahiru'l-Mevlevi (ö. 1951) ve Kılıçzâde Hakkı'nın (ö. 1960) çeşitli yazılarında eserle ilgili özellikle de eserin dili ve üslubu yönünde eleştirileri bulunmaktadır. Bunlara ilerleyen kısımlarda değinilecektir.

³⁰⁷ Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer*, s. 4, 298.

Uyûn³⁰⁸, İbn İshak (ö. 151/768)³⁰⁹, İbn Hallikan (ö. 681/1282)³¹⁰, Süyûtî (Celâleddîn) (ö. 911/1505)³¹¹, İbn Kuteybe (ö. 276/889)³¹², Süheylî (ö. 581/1185)³¹³, *Sahih-i Buharî*³¹⁴, Ömer b. Şebbe (ö. 262/876) *Kitâbu'l-Mesâhif*³¹⁵, *Sîretü'l-Dimyâtî*³¹⁶, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)³¹⁷, *el-İmtâ*³¹⁸, Zührî (ö. 124/742)³¹⁹, Belâzurî (ö. 279/892)³²⁰, Kadı Beyzâvi (ö. 685/1286)³²¹ ve İbn Sa'd (ö. 230/845)³²². Ayrıca eser içinde ismine rastlayamamış olsak da İbn Esîr'in *el-Kâmil fi't-Tarih*'ini de kaynak eserler arasında kullandığını Düzceli bir gazete yazısında belirtmektedir.³²³

Düzceli Yusuf Suad, hazırlamakta olduğu eserine oldukça değer vermiş ve onu geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırmak istemiş olması muhtemeldir. Zira bahsedilen eseri

³⁰⁸ 75. sayfada yalnızca eserin ismi verilirken, 345. sayfada ise müellifin ismi de zikredilmiş. Burada Halebî'nin (ö. 1044/1635) lakabı olan İbn Burhâneddin ismi zikredilmiştir. Bkz. Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 75, 345.

³⁰⁹ Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 85, 298, 316. Eser ismi verilmeden yalnızca müellif zikredilmiştir.

³¹⁰ Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 116. Burada eser ismi verilmemiş ve "İbn Hallikan, târihinde tafsilât ile yazmıştır." demekle kifayet edilmiştir. Zaten İbn Hallikan'ın günümüze ulaşan tek eseri de *Vefeyatü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman mimma Sebete bi'n-Nakl Evi's-Semâ ev Esbetehü'l-Ayan* adlı eseridir. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "İbn Hallikân", *DİA*, XX, s. 18.

³¹¹ Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 99, 117, 493. Yusuf Suad Efendi, tefsir, fıkıh, hadis, Arap dili ve edebiyatı alimi Süyûtî'den yaptığı nakillerde eser ismi belirtmemiş, yalnızca 493. sayfadaki iktibasında; "Tekmile-i Süyûtî'nin izahına göre" diyerek "Celâleyn Tefsiri" adı ile meşhur olan *Tekmiletü Tefsiri'l-Celâl el-Mahall*'i kastetmiştir.

³¹² Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 160.

³¹³ Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 247, 316.

³¹⁴ Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 288.

³¹⁵ Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 298. Müellifin burada belirttiği üzere İbn Şebbe'ye (ö. 876) ait olduğunu ileri sürdüğü *Kitabu'l-Mesâhif* adında bir esere rastlanılamamıştır. İbn Şebbe'nin günümüze ulaşan tek eseri *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevver*'dir. Bkz. Mustafa Fayda, "İbn Şebbe", *DİA*, XX, s. 371-372. Ayrıca *Kitâbu'l-Mesâhif* adı ile neşredilmiş eserlerde de İbn Şebbe adı ile anılan bir müellife rastlanılamamıştır. Bkz. Ali Kaşıkırık, *Kitâbü'l-Mesâhif ve Kur'an Tarihi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 1999, s. II-III. Düzceli'nin burada verdiği müellif ismi ile eser ismi uyuşmamaktadır.

³¹⁶ Düzceli, *Akveümü's-Siyer*, s. 307. Dimyâtî'nin *el-Muhtasar fi Sîret-i Seyyid-i Hayri'l-Beşer* adıyla bilinen eseridir. Bkz. Ali Osman Ateş, "Dimyâtî, Abdülmü'min b. Halef", *DİA*, IX, s. 311.

³¹⁷ Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 316, 363.

³¹⁸ Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 374. Müellif belirtilmeden, eser ismi verilmek suretiyle zikredilen kaynaklardan biri de Makrizî (ö. 845/1442)'ye ait olan ve Hz. Peygamber'in hayatına dair yazılmış eserler arasında en geniş muhtevaya sahip *İmtâu'l-Esmâ' bimâ li'n-Nebiyi mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ'*'dir. Bkz. Eymen Fuad Seyyid, "Makrizî", *DİA*, XXVII, s. 450.

³¹⁹ Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 298, 492.

³²⁰ Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 492.

³²¹ Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 493.

³²² Düzceli Yusuf Suad, *Akveümü's-Siyer*, s. 298.

³²³ Bkz. *Ğuâze Gazetesi*'nin 7 Temmuz 1327/17 Temmuz 1911 tarihli 15. sayısının 5. sayfasında Tâhirü'l-Mevlevî'ye cevaben yazmış olduğu yazısı. *Akveümü's-Siyer*'de kullanılan kaynaklar ile *Mir'âtü's-Şuûn*'da kullanılan kaynakların karşılaştırması için bkz. Güllü Yıldız, "İki Siyer Tek Müellif: Düzceli Yusuf Suad'ın Siyer Telifleri", *Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, Haz. Abdulhamit Kırmızı, İstanbul, Küre Yayınları, 2013, s. 237-239.

için oldukça fazla gazete tanıtım yazılarına ilaveten bir de tanıtım kitapçığı bastırması ve bunu ücretsiz olarak dağıttırması bunu göstermektedir. Eserinin bu denli reklamını yapması ve daha geniş kitlelere ulaşmasını amaçlaması, kaleme aldığı eserine oldukça güvendiğini göstermektedir. Ne var ki böylesine iddialı çıkışına rağmen eserini planladığı şekilde tamamlama imkânı bulamamıştır.

14. Zâkir Kâdirî (Ugan) – *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selâm* (1911)

Zâkir Kâdirî (ö. 1954), Ugan soyadı ile Türkiye’de tarih araştırma ve tercüme çalışmalarıyla tanınan Tatar asıllı bir isimdir. Beş telif eserinin yanı sıra çok sayıda dergi ve gazete yazısıyla birlikte İbn Haldun’un *Mukaddime*’si ve Belâzûrî’nin *Fütûhu’l-Büldân*’ı gibi tarih ilminde oldukça önem arzeden tercüme çalışmaları da bulunmaktadır. Zâkir Kâdirî, 1878 yılında Rusya’nın Kazan bölgesinin güneyinde yer alan Samarra Vilayeti’nin Stavropol Kazası’nda bulunan Brende Nahiyesi’ne bağlı Orta Kandal Köyü’nde doğmuştur.³²⁴

İlim hayatına doğduğu köyde başlayan Zâkir Kâdirî, daha sonra çeşitli medreselerde derslere devam etmiş³²⁵ ve ardından Buhara’da İslam Felsefesi dersleri almıştır. İlim yolculuğuna İstanbul’da devam etme kararı alan Kâdirî, Yakub Mustafa adıyla Dârü’l-Fünûn İlahiyat Fakültesi’ne kaydolmasına rağmen karşıt fikirlerde bulunduğu gerekçesiyle okuldan uzaklaştırılmış ve bundan sonra önce Hicaz’da iki yıl boyunca tefsir, hadis ve Arap Edebiyatı dersleri almış ardından da Mısır’a giderek Ezher’de Muhammediye Medresesi’nde tahsil hayatına devam etmiştir. Burada kaldığı süre zarfında çeşitli dergilerde Müslüman Türkler hakkında siyasi ve sosyal içerikli

³²⁴ Hamit Er, *İstanbul Dârü’l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, İstanbul, Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi Yayınları, 1993, s. 189-190; Osman Güner, “Ugan, Zâkir Kâdirî”, *DİA*, XLII, s. 44-45.

³²⁵ Osman Güner, “Zâkir Kâdirî Ugan’ın Hadis Sistematiğine Yönelik Eleştirilerinin Tahlil ve Tenkidi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun, 2004, S. 17, s. 66.

yazılar kaleme almıştır.³²⁶ Kâdiri, bu şekilde başladığı yazı hayatına ileriki dönemlerde de çeşitli gazete ve dergilerin yöneticiliğini de üstlenmek suretiyle devam edecektir.

Zâkir Kâdirî, 1905-1917 yılları arasında Rusya bölgesinde çeşitli medreselerde müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Aynı zamanda, çıkarmış olduğu *Turmuş* adlı gazete ve yayımladığı yazılar ile de siyaset hayatına dâhil olmuştur.³²⁷ Zira kaleme aldığı bu yazılarda Tatar halkının bağımsızlığı ve Müslüman Türk kültürünün hâkimiyetine dair fikirleri dile getirmiştir.³²⁸

Zâkir Kâdirî, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun akabinde Ankara'ya gelerek bu yeni kurulan devletin vatandaşlığına girmiş ve Ugan soyadını almıştır. Türkiye'de Bir müddet öğretmenlik yapmasının ardından dönemin Maarif Nazırı tarafından adı daha sonra Türk Tarih Kurumu şeklinde değiştirilecek olan Türk Tarihi Tetkik Heyeti'ne üye olarak görevlendirilmiştir.³²⁹ Kazan'da bulunduğu süre zarfında daha çok telif eserler vücuda getiren Zâkir Kâdirî Ugan, Türkiye'de ise daha ziyade tercüme faaliyetleriyle meşgul olmuştur.³³⁰ Özellikle İslam Tarihi alanında yapmış olduğu tercüme dikkat çekmektedir.³³¹ Ugan 22 Ekim 1954 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir.³³²

Zâkir Kâdirî Ugan'ın çalışmamıza konu olan ve sadece İBB Atatürk Kitaplığı'nda rastladığımız *Hayât-ı Muhammed (a.s.)*³³³ adlı eseri pek bilinmemekte ve kütüphane

³²⁶ Osman Güner, "Ugan, Zakir Kadiri", *DİA*, XLII, s. 44.

³²⁷ Osman Güner, "Ugan, Zakir Kadiri", *DİA*, XLII, s. 44.

³²⁸ Osman Güner, "Ugan, Zakir Kadiri", *DİA*, XLII, s. 44.

³²⁹ Hamit Zübeyr Koşay, "Zakir Kadiri Ugan: 1878-1954", *Türk Yurdu*, Aralık 1954, S. 239, s. 430.

³³⁰ Eserleri için bkz. Gülşen Karagözoğlu, *Zakir Kadiri Ugan'ın Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve İslam Tarihi Çalışmalarındaki Yeri*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015, s. 15-19.

³³¹ Zâkir Kâdirî Ugan'ın İslam Tarihi alanında yaptığı tercümelerin bir kısmı hazırlanmış olmasına rağmen bugüne kadar henüz neşredilmemiştir. Bkz. Gülşen Karagözoğlu, Osman Aydın, "Zakir Kadiri Ugan ve İslam Tarihine Dair Tercümeleleri", *Usul İslam Araştırmaları*, Haziran 2015, C. 23, S. 23, s. 169-185.

³³² Hamit Zübeyr Koşay, "Zakir Kadiri Ugan", *Türk Yurdu*, S. 239, s. 428.

³³³ Zâkir el- Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, Kazan, V. J. Yrimiyef Hem A. Şaşabrinler Matbaası, 1911 (140 sayfa). Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, I, s. 31.

kataloglarında da yer almamaktadır. Oysa neşredildiği bölge ve hitap ettiği çevre açısından oldukça önemli bir eserdir. Zira müellif, kitabını uzun yıllardır Rus hâkimiyeti altında bulunan Kazan'daki Müslüman nesillere Hz. Peygamber'in hayatını öğretecek bir ders kitabı olarak neşrettiğini belirtmiştir.³³⁴ Eser bu yönüyle Osmanlı coğrafyası dışında kalmış fakat halen İslâmi hayatı sürdürmeye çalışan bölgelerdeki Müslüman toplumun Hz. Muhammed tasavvurunu göstermesi açısından da oldukça büyük öneme sahip görünmektedir. Zâkir Kâdirî gibi özellikle Osmanlı sonrası Türk toplumunda şöhret bulmuş bir müellif ve mütercimın böylesine önemli bir eserin gözden kaçmış olması da üzerinde dikkatle durulması gereken ayrı bir husustur. Taramalarımız neticesinde bu zamana kadar bu eserle ilgili yapılmış tek ciddi araştırmanın bir yüksek lisans tez çalışması olduğu görülmüştür.³³⁵

Yukarıda da değinildiği üzere Zâkir Kâdiri, eserini Rus hâkimiyeti altında Müslümanlıklarını devam ettirmeye çalışan Kazan bölgesinde 1909 yılında kaleme almış³³⁶ ve 1911 yılında neşretmiştir. Eserde kullanılan dilin ne olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Osmanlı Türkçesi ve Arapça ile, Tatar ve Azeri Türkçesi gibi Orta Asya kökenli bir lehçenin Osmanlı harfleri ile yazılmış şekli olduğu söylenebilir. Bu da eserin okunması noktasında oldukça zorluk çıkaran hususlardan biridir. Ayrıca müellif mukaddime kısmında eserin sahrada sefer halinde yazıldığını bu nedenle de hataların çok olabileceğini belirtmiş, fakat Kur'an-ı Kerim, hadis ve sağamlıklarında ittifak edilmiş tarih kaynaklarından istifade edilerek hazırlandığının da mütalaa ehli tarafından göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.³³⁷ Bu eserin orta dereceli okul ve medreseler için ders kitabı niteliğinde yazıldığı ve müderrislerin teveccüh edip bu kitabı okuttukları

³³⁴ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, Kapak Sayfası.

³³⁵ Gülşen Karagözoğlu, *Zakir Kadiri Ugan'ın Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve İslam Tarihi Çalışmalarındaki Yeri*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015 (114 Sayfa).

³³⁶ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, s. 5.

³³⁷ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, s. 5.

takdirde eserin ileriki zamanlarda daha da mükemmelleştirilerek eksikliklerinin giderilebileceği ve hatta içeriğe çeşitli haritaların dahi eklenebileceği de yine mukaddimede belirtilmiştir.³³⁸ Ancak kitabın tek baskısının yapılmış olması, müellifin ümit ettiği teveccühü tam olarak bulamadığının bir göstergesi olsa gerektir.

Hayât-ı Muhammed (a.s.), Siyer-i Nebî'nin daha iyi anlaşılabilmesi açısından, geleneksel Osmanlı siyerlerinde olduğu gibi Hz. Muhammed'den önceki Arap Yarımadası'nın genel durumunun anlatımıyla başlamaktadır. Ön bilgi niteliğindeki bu kısımda Arap Yarımadası, Araplar, Araplarda ilim ve edebiyat, bölgede İslam'dan önceki dinler ve hükümetler ve Yahudiler hakkında ayrı başlıklar halinde kısa bilgiler verilmiştir. Ardından Hz. Peygamber'in nesebi ve doğum tarihi ayrıntılı olarak aktarılmış, Araplarda çocuk terbiyesi, Rasulullah'ın ahlakı, gençlik yılları, Şam tarafına yaptığı yolculukları, Hz. Hatice ile evliliği, peygamberlik ile görevlendirilmesi, İslâm'ı yayma çabası, mucizeleri, savaşları ve yaptığı anlaşmalar gibi siyasi hamleleri, aile hayatı ve kölelik müessesesi gibi sosyal durumlar hakkında bilgiler verilmiştir. Hz. Peygamber'in hicret öncesi yani Mekke dönemi, alışlagelmiş siyer kitaplarında olduğu şekliyle verilmemiştir. Özellikle peygamberlik öncesi dönemle alakalı fazla bir malumata rastlamamaktayız. Bu durumu, müellifin eserini orta dereceli okullar için bir ders kitabı niteliğinde hazırlamasından dolayı, hedef okuyucu kitesini fazla malumata boğmadan, Hz. Muhammed'in peygamberlik sonrası dönemdeki İslâm'ı yayma çabalarından bahsetmek ve böylece Rus etkisiyle İslâmiyet'ten uzaklaştırılmaya çalışılan Kazan bölgesindeki genç nesle teferruattan uzak bir Hz. Muhammed portresi çizmek istemesine bağlayabiliriz. Peygamberlik öncesi dönemle ilgili yalnızca dikkat çeken nokta, Hz. Peygamber'in doğum tarihiyle alakalı bilgi hakkında detaylı bir şekilde iktibasta bulunmuş olmasıdır. Zâkir Kâdirî, Hz. Peygamber'in doğum tarihi olarak milâdî 20 Nisan

³³⁸ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, s. 5.

571 ve bir rivayete göre 9, diğerk bir rivayete göre ise 12 Rebülevvel Pazartesi tarihini verdikten sonra Mısırlı meşhur astronomi âlimi Mahmûd Paşa el-Felekî (ö. 1302/1885)'den iktibasla bu görüşünü temellendirmeye çalışmış ve el-Felekî'nin, yapmış olduğu araştırmalar neticesinde 9 Rebülevvel tarihi hususunda görüş bildirdiğini söylemiştir.³³⁹

Zâkir Kâdiri mukaddimede, eserini kaleme alırken sıhhatleri hususunda üzerlerinde ittifak edilen hadis ve tarih kaynaklarından istifade ettiğini belirtmesine rağmen, eser içerisinde bu kaynakları belirtme lüzumu görmemiş ve yalnızca birkaç yerde, biraz önce belirtilen Mahmûd Paşa el-Feleki'nin *Netâicü'l-İfhâm*'ını ve onun eseri içerisinde de kaynak olarak kullanılmış olan Nûreddin Hâlebî (ö. 1044/1635)'nin *es-Sîretü'l-Hâlebiyye*'sini zikretmiştir.³⁴⁰ Bunların dışında herhangi bir kaynak eser belirtmeyen Zâkir Kâdirî, bunların yanı sıra anlatılan mevzularla alakalı Kur'an'dan çokça ayete müracaat etmiş ve zikredilen ayetleri de numaralarıyla birlikte kaydetmiştir.

Zâkir Kâdirî'nin *Hayât-ı Muhammed (a.s.)*'nda dikkat çeken hususlardan birisi, olayları tarihlendirme konusundaki hassasiyettir. Biraz önce belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in doğum tarihini belirleme noktasında Mahmûd el-Feleki'den iktibaslarda bulunmuştur. Aynı hassasiyeti hicretin tarihlendirilmesi hususunda da görmekteyiz. Müellif, Hz. Peygamber'in hicret esnasında Kuba denilen mevkiye varış tarihi olarak birçok siyer kitabında kaydedilenden farklı olarak³⁴¹ 8 Rebülevvel, 8 Eylül 622 milâdî

³³⁹ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, s. 41, Bkz. Mahmûd Paşa el-Felekî, *Kitâbu Netâicü'l-İfhâm fî Takvîmi'l-Arabî Kable'l-İslâm ve fî Tahkîki Mevlidi'n-Nebî ve Umrihi*, Arapça'ya çev. Ahmed Zeki Efendi, Bulak/Mısır, Matbaatü'l-Kübra el-Emriyye, 1305 (1888), s. 30.

³⁴⁰ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, s. 41, 64, 131, 134.

³⁴¹ Birçok siyer kitabında Kuba'ya giriş tarihi olarak 12 Rebülevvel tarihlendirilmesi yapılmaktadır. Bkz. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire, I, 2001, Mektebetü'l-Hancî, s. 200; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Thk. Mustafa es-Sakka vd., Beyrut, Dâru'l-Hayr, 1992, II, s. 103.

ve Yahudi takvimine göre ise ilk ayın Aşure Günü yani 10 Teşrîn tarihlendirmesini yapmakta ve bu bilgiyi yine Mahmûd el-Felekî'nin *Netâicü'l-İfhâm*'ına atfetmektedir.³⁴²

Zâkir Kâdirî, eserine Hicret konusuyla devam ederek Medine dönemine geçiş yapmıştır. Hz. Peygamber'in, Hicret yurdu olarak Medine'yi tercih etme sebeplerini maddeler halinde sıraladıktan sonra müslümanlar arasında tesis edilen kardeşlik gibi Medine'de icraata geçirilen ilk faaliyetler hakkında bilgiler serdedilmiştir. Müellifin bu tür mevzuları dile getirirken İslam ve Hz. Muhammed (SAS)'in ahlakına çokça vurgu yaptığı gözlemlenmektedir. Bu durumu eserini genç nesillere bir eğitim kitabı olarak hazırlamasına bağlayabiliriz. Müellifin bu çabasının, genç dimağları İslam dairesinde şekillendirme gayreti olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Zira bir sonraki başlıkta “Medine’de Rasûlün Ta’lîmi: Cum’a, Cemaat, İyd, Hacc, Parlamento Usûlü, Hutbeleri, Ümmet...” gibi konular ele alınarak İslâm’ın temel öğretileri zikredilmeye çalışılmıştır.³⁴³ Mesela, Medine mescidinde çoluk-çocuk, kadın-erkek hep birlikte cemaatle namaz kılındığına vurgu yapılmak suretiyle, cemaatle namazın önemini anlatmaya çalışıldığı görülmektedir.³⁴⁴ Tüm bunlar, kaleme alınan bu siyer kitabına, Hz. Peygamber'in hayatı örneğinde küçük hacimli bir ilmihal kitabı özelliği de katmaktadır. Zira siyer eserlerinin asıl maksadının, Hz. Peygamber döneminin siyasi bir tarihçesinin aktarılmasından ziyade onun örnek hayatının, ahlakının, insanlara olan yaklaşımlarının, hal ve davranışlarının ön plana çıkarılması suretiyle tüm Müslümanlara örneklik teşkil etmesini sağlamak olmalıdır. Zâkir Kâdirî'nin bu gayeye müteallik bir meramının olduğu, kaleme aldığı satılarda kendisini açık bir şekilde göstermektedir. Ne varki bu durumun, müellifin Hz. Peygamber dönemi siyasi hareketliliğini tamamıyla göz ardı ettiği anlamına gelmemelidir. Nitekim ayrı bir başlık ile Hz. Peygamber'in askerî mücadelelerine de müstakil bir yer verilmiştir. Önce gazveler daha sonra da seriyyeler ayrı

³⁴² Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, s. 64.

³⁴³ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, s. 69.

³⁴⁴ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, s. 70.

başlıklar altında teker teker sıralanarak, bu seferlerin tarihleri, savaşlara katılanların sayıları, savaşlar sonucunda elde edilen ganimet ve esirlerin miktarları gibi detay içerikli bilgiler de verilmiştir. Bu özelliği itibariyle *Hayât-ı Muhammed (a.s.)*, Hz. Peygamber’in askerî faaliyetlerinin kronolojik olarak maddeler halinde bir arada listelendiği önemli eserlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanı sıra, “Vefdler”³⁴⁵ başlığı altında civar bölgelerden İslâm’ı kabul için Hz. Peygamber’e gelen elçiler heyeti ile “Rasûlün Mektupları”³⁴⁶ başlığı altında Bizans İmparatoru Herakl, İran Sasani Hükümdarı Kisra, Gassan Hükümdarı el-Hâris b. Ebî Şemir, Mısır Meliki Mukavkıs, Bahreyn Emiri Münzir b. Sâva, Umman Hükümdarları Ceyfer ile Abd ve Benî Hanîfe Kabilesi Reisi Hevze b. Ali’ye gönderilen İslâm’a davet mektupları ile Hz. Peygamber’in bir devlet adamı olarak gerçekleştirmiş olduğu siyasî faaliyetleri de anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca “Rasûl – Kullar”³⁴⁷ başlığı ile insanlığın ilk dönemlerinden itibaren var olan kölelik müessesesinin İslâmiyet’ten sonra kazanmış olduğu haklardan ve Hz. Peygamber’in kölelerin azad edilmesine yönelik tavsiyelerinden bahsedilmek suretiyle Hz. Peygamber dönemindeki içtimâî hayata dikkat çekilmeye gayret gösterilmiştir.

Eser, “Haccetü’l-Veda” başlığı ile Hz. Peygamber’in Mekke’ye giderek yaptığı haccı ve orada irad ettiği tarihe geçen hutbesini ele almıştır. Daha önceki kısımlarda olduğu gibi bu bölümde de Zâkir Kâdirî tarihlendirme hususunda oldukça titiz davranmış ve hangi günlerde nerelerin ziyaret edildiğini ve hac sonrası hangi gün Medine’ye dönüş yapıldığını ayrıntılı bir şekilde yazmıştır.³⁴⁸ Hemen ardından Hz. Peygamber’in hastalığı ve vefatı anlatılmıştır. Hz. Peygamber’in vefat tarihiyle alakalı olarak da yine çoğunluk siyer âlimlerinden farklı bir görüş öne sürmektedir. Zâkir Kâdirî, Hz. Peygamber’in vefat tarihi olarak cumhurun 12 Rebûlevvel pazartesi gününü kabul ettiklerini, ancak

³⁴⁵ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi’s-Selam*, s. 117.

³⁴⁶ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi’s-Selam*, s. 121.

³⁴⁷ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi’s-Selam*, s. 128.

³⁴⁸ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi’s-Selam*, s. 130-133.

kendisinin Mahmûd Paşa el-Felekî'ye atfen hicrî 11. yılda 12 Rebîülevvel'in pazartesi gününe denk gelmediğini ve 13 Rebiülevvel pazar günü vefat ettiğini ve pazartesi günü de defnedildiğini belirtmiştir.³⁴⁹

Müellif eserini “Hayât-ı Muhammed (a.s.)’ın Neticesi” konusu ile nihayete erdirmektedir. Bu kısımda yazar, Hz. Peygamber’e gönderilen dinin dünya üzerinde nasıl yayılıp bir medeniyet haline geldiğini ve daha sonra Müslümanların tekrar dünya heveslerine kapılıp bu inşa edilen medeniyetin nasıl harap hale getirildiğinden bahsetmektedir. Yazara göre Hz. Peygamber, aldığı ilâhi vahiy doğrultusunda yeni bir din ve bu dine bağlı olarak da yeni bir medeniyet tesis etmiştir.³⁵⁰ Tesis edilen bu din ve medeniyet az bir zaman içinde Hindistan’daki Ganj Nehri’nden Fransa’ya kadar ilerleme kaydetmiş ve Endülüs kanalıyla tüm Avrupa’ya yayılma imkânı bulmuştur. Ancak müslümanların Kur’an’ın ahkâmından ve ruhundan uzaklaşmaya başladıkları andan itibaren de medeniyet, ilim ve fazilet bitmiştir.³⁵¹

Zâkir Kâdirî, dünya üzerinde geniş bir çevreye yayılmış ve koca bir medeniyet oluşturmuş Müslümanların, içine düştükleri bu çıkmazları sıraladıktan sonra, kurtuluşun yeniden Kur’an ilkelerine dönüş ve yeniden Hz. Muhammed’in hayatının örnekliği ile mümkün olduğunu belirtmektedir. Ona göre ancak bu sayede, harap olan medeniyet yeniden inşa edilip, insanlığa yeniden rehber olunabilir. Bu hususa “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. (Âl-i İmran; 3/110)” ayetini delil göstererek sözlerine son vermiştir.³⁵²

Müellif, mukaddimede de belirttiği üzere eserini ortaokul talebelerine hitaben neşretmiştir. Zâkir Kâdirî’nin kaleme aldığı bu son bölüm bize gösteriyor ki; eserini

³⁴⁹ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi’s-Selam*, s. 134.

³⁵⁰ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi’s-Selam*, s. 138.

³⁵¹ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi’s-Selam*, s. 139.

³⁵² Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi’s-Selam*, s. 140.

İslâmiyetten uzak bir hayat tarzı benimsemiş yeni nesilleri, Hz. Peygamber'in hayatı örneğinde yeniden İslâm ilkeleriyle bezenmiş bir hayata döndürmek, genç nesilleri bu düstur ile yetiştirmek gayesiyle yazmıştır. İslâm'ın özüne dönüşün ancak o dini tebliğ eden peygamberin hayatının doğru bir şekilde bilinmesine bağlı olduğu kanaatini taşıdığı söyleyenebilir.

Zâkir Kâdirî'nin ortaya koymaya çalıştığı siyer tasavvurunda Hz. Muhammed'in diğer insanlardan ayrılan olağanüstü özelliğine hususi olarak vurgu yapıldığı göze çarpmaktadır. Klasik ve modern siyer kitaplarının birçoğunda Hz. Peygamber'in; bir devlet adamı, aile reisi, içtimai hayatta sözüne itibar edilen bir şahsiyet, ashabının arasında şakalaşan, onlarla sevinip onlarla üzülen, tüm insanî özellikleri taşıyan bir kişi olmasının yanı sıra onun, ilâhî yardım alması ve kendisinden önceki peygamberlerin peygamberlik alametlerinden sayılması nedeniyle Hz. Muhammed'in de mucizevî yönlerine vurgu yapılmaya çalışılmıştır. Siyer ve İslam tarihi yazıcılığının ilk dönemlerinden itibaren diğer peygamberlerin tarihlerinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in de mucizevi yönleri ön plana çıkarılmakta ve onun beşerî yönleriyle beraber beşer üstü özellikleri de bahis mevzusu haline getirilmektedir. Öyleki çoğu zaman bu durum Hz. Muhammed'i insan olma özelliklerinden çok daha ileri boyutlara, bir melek mesabesinde, hiçbir iradesi olmayan, her şeyi İlâhî destek ile yapan bir peygamber haline dönüştürmektedir. Klasik dönemden itibaren tartışılmalı mucize ve Hz. Muhammed'in fevkaladeliği konusunun Zâkir Kâdirî'nin de gündeminde olduğunu görmekteyiz. Zira "Fevkalâdeliği" başlığı altında bu mevzuya ayrı bir yer vermiştir.

Zâkir Kâdirî, Hz. Peygamber'in olağanüstü hallerini ve onu diğer insanlardan ayıran özelliklerini dile getirmeye çalışmıştır. Ancak müellifin klasik ve modern literatürde tartışıldığı şekilde mucize yönü ile olaya bakmadığını görmekteyiz. O daha ziyade hiçbir olağanüstü duruma değinmeden Hz. Peygamber'i bir beşer olma özelliği ile

onu diğer insanlardan ayıran hususları ele alma gayreti içerisinde olmuştur. Yani olaya, diğer insanların ulaşamayacağı tarzda insanüstü özellikler taşıyan ve bu özelliği ile diğer insanlardan ayrılan bir peygamber portresi çizmek yerine, insanî ve ahlaki özellikleri zirve noktada yaşayarak diğer insanlara örnek olabilen ve bu hususiyetleriyle diğer insanlardan ayrılan bir peygamber portresi çizmeye çalışmaktadır.

Zâkir Kâdirî'ye göre peygamberlerdeki mucize konusu yanlış telakki edilmektedir. Ona göre birtakım insanlar, "Rasûl" kelimesini melek manasında anlamakta ve bütün kâinatın onun tasarrufuna verildiğini, istediği zaman insanları ıslah edebileceğini, istediği zaman onlara gazabını gönderebileceğini zannetmektedirler. Oysaki mucize, Allah'ın kendi seçtiği kimselere verdiği, tabii hallere nispeten farklı olan ilm-i ilâhî çerçevesinde gerçekleşen olağanüstü durumlardır.³⁵³ Yoksa insanların düşündüğü gibi peygamberlerin her istediklerinde gerçekleştirebilecekleri bir şey değildir.

Müellife göre Hz. Peygamber'in asıl mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir. Ancak nasıl ki Yahudiler, doğru olduğunu bildikleri halde Hz. İsa'nın tıp ile alakalı mucizelerini gizlemişlerse, Mekkeliler de belagat ile insanlara hakiki medeniyet, selamet, maslahat yolunu gösteren Kur'an'ın mucizeliğine kanaat etmemişler ve Hz. Muhammed'den, Allah'ın kendisine mahsus olan mucizelerinden getirmesini istemişlerdir.³⁵⁴ Oysaki Hz. Peygamber'in, gönderilmiş olduğu ortamda içtimai hayattaki bozuklukları gidermesi, insanlar arasında var olan sosyal ayırım ve adaletsizliği düzeltmesi, hürriyet, ihlas, adalet, hukuka riayet, halk menfaati gibi ilkeler getirmiş ve bunları insanlara kabul ettirmiş olması, Kur'an'ın getirdiği inkılap ile büyük bir medeniyet inşa etmesi başlı başına bir mucizedir.³⁵⁵ Ayrıca Hz. Peygamber kendi kavmi arasında sevilen, hürmetli, itibarlı iken,

³⁵³ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, s. 57.

³⁵⁴ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, s. 58.

³⁵⁵ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, s. 60.

peygamberlik sonrasında yine kendi kavmi tarafından ağır eza ve cefaya maruz bırakılmasına rağmen davetinde sabır ve sebat içerisinde olması da, göstermiş olduğu büyük mucizelerdendir.³⁵⁶

Görüldüğü üzere Zâkir Kâdirî, Hz. Peygamber'in hayatını tüm yönleri ile kronolojik bir biçimde ele almaya çalıştığı *Hayât-ı Muhammed Aleyhisselam*'ında, Hz. Peygamber ve mucize konusunu diğer birçok siyer eserinde görmeye alıştığımızdan çok farklı bir boyutta ele almıştır. Kâdirî, İslam'ın ön gördüğü ve Hz. Peygamber'in de bizatihi kendi yaşantısıyla örnek teşkil etmeye çalıştığı tüm iyi hasletleri, insanların dünya ve ahiretine yönelik tüm güzel davranışları, toplum içerisinde barış, adalet ve birlikteliği sağlayacak tüm fiiliyat ve hissiyatları Hz. Muhammed'in bir mucizesi olarak addetmiştir. Klasik ve modern diğer siyer kitaplarında görmeye alıştığımız “Şakk-ı Sadr”, “Şakk-ı Kamer”, “Mirac” gibi mucizevi olaylara değinilmemiştir.

Zâkir Kâdirî'nin, bu türden mucizeleri reddettiği ve inanmadığına dair eser içerisinde herhangi bir görüşü bulunmamaktadır. Onun, Hz. Peygamber'in beşerî özelliklerine vurgu yapıp, diğer hissi mucizelere değinmeyişinin sebebinin, eserin orta dereceli okullara ders kitabı olarak hazırlanması olduğu düşünülebilir. Zira genç dimağları insanüstü mucizeler gösteren bir peygamber tasavvuru ile doldurmak yerine, her insanın örnek alabileceği şekilde onun güzel hasletlerinin öğrencilere öğretilmesinin daha doğru olacağını düşünmüş olması muhtemeldir. Ayrıca eserin muhatap kitlesinin özellikle Kazan bölgesinde Rus baskısı neticesinde Müslümanlıklarını yaşamakta zorlanan bir kesim olduğunu da göz önünde bulundurduğumuzda Zâkir Kâdirî, Hz. Peygamber'in beşerî yönüne daha çok vurgu yapmayı tercih etmiş olabilir.³⁵⁷ Ortaokul seviyesindeki nesillere beşer üstü, ulaşılamayacak bir peygamber tasavvuru aktarmak yerine, örnek alınabilecek, onun hak, hukuk, adalet, ahlak, kardeşlik, sevgi, dünya nizamı gibi ilkelerini

³⁵⁶ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam*, s. 60.

³⁵⁷ Gülşen Karagözoğlu, *Zakir Kadiri Ugan'ın Hayatı, İlmi Şahsiyeti*, s. 83.

her bireyin ayrı ayrı hayata geçirebilecekleri bir peygamber anlayışı yerleştirmeye çalıştığını söyleyemek yanlış olmasa gerektir.

15. Lütfullah Ahmed (Naci Kasım Açık) ³⁵⁸ – *Hayât-ı Hazret-i*

Muhammed (1331/1912)

Kaleme aldığı üç ciltlik *Hayât-ı Hazret-i Muhammed* adlı eser ile Osmanlı siyer yazarları arasına giren Lütfullah Ahmed'in asıl adı Naci Kasım'dır. ³⁵⁹ *Hayât-ı Hazret-i Muhammed* ile *İslam Tarihi*'ne dair kaleme aldığı diğer iki eseri *Hayât-ı Hulefâ-i Râşidîn Birinci Kitâb: Hayât-ı Hazret-i Ebû Bekir es-Siddîk* ³⁶⁰ ve *Hayât-ı Hulefâ-i Râşidîn İkinci Kitâb: Hayât-ı Hazret-i Ömer el-Fârûk* ³⁶¹ adlı kitaplarını Lütfullah Ahmed imzası ile neşretmiştir. ³⁶²

Esasen Türk matbuat hayatında hiç de göz ardı edilemeyecek bir öneme sahip olan Naci Kasım hakkında fazlaca derli toplu bilgi bulunmamaktadır. Hayatıyla alakalı sınırlı

³⁵⁸ Lütfullah Ahmed (Naci Kâsım), *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, İstanbul, I-III. Eserin 1. cildi 336 sayfa olarak 1331 (1912) tarihinde İstanbul'da Resimli Kitab Matbaası'nda neşredilmiştir. 2. ve 3. ciltler ise 1332 (1913) yılında yine İstanbul'da Maarif Kitabhanesi Kader Matbaası'nda basılmıştır. Seyfettin Özege, eserin basım tarihi olan 1331'i rûmî takvim olarak almış ve bu nedenle kitabın künyesindeki tarihi milâdî 1915 olarak kaydetmiştir. Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, II, s. 525. Bu tarihlendirmenin yanlış olduğunu şuradan anlamaktayız; Tâhirü'l-Mevlevî, Lütfullah Ahmed'in kaleme almış olduğu *Hayât-ı Muhammed* adlı esere adlı *Sebîlü'r-Reşâd* Dergisi'nde tefrika halinde eleştiri yazıları kaleme almıştır. Bu yazıların ilki *Sebîlü'r-Reşâd*'in 20 Zilhicce 1331/7 Teşrîn-i Sâni 1329 tarihli 271. sayısında yer almaktadır. Bkz. Tâhirü'l-Mevlevî, "Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hz. Muhammed Ünvanlı Eser Hakkında-1", *Sebîlü'r-Reşâd*, 20 Zilhicce 1331/7 Teşrîn-i Sâni 1329 (20 Kasım 1913), C. 11, S. 271, s. 165-167. Buradaki tarihlendirmeye göre eserin basıldığı 1331 tarihinin rûmî değil hicrî tarih olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Eser daha sonra sadeleştirilerek günümüz Türkçesine de aktarılmıştır. İstanbul Maarif Kütüphanesi tarafından yapılan bu neşir, eserin aslına sadık kalınmadan, üçte biri çıkarılarak, ifade ve terimler yanlış bir şekilde sadeleştirilerek iki ayrı cilt ve tek ciltte iki cilt halinde birkaç defa basılmıştır. Bkz. Lütfullah Ahmed (Naci Kasım), *Hazreti Muhammed'in Hayatı ve Kurduğu Dinin Esasları*, İstanbul, İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1975, I-II.

³⁵⁹ Müellifin ismi Naci Kasımzâde şeklinde de geçmektedir. Bkz. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, V, s. 1930.

³⁶⁰ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hulefâ-i Râşidîn Birinci Kitâb: Hayât-ı Hazret-i Ebu Bekir es-Siddîk*, Dersaadet (İstanbul), Tâbi' ve Nâşiri Maarif Kitabhânesi Necm-i İstikbâl Matbaası, 1332 (1914), (81 Sayfa).

³⁶¹ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hulefâ-i Râşidîn İkinci Kitâb: Hayât-ı Hazret-i Ömer el-Fârûk*, Dersaadet (İstanbul), Tâbi' ve Nâşiri Maarif Kitabhânesi, Necm-i İstikbâl Matbaası, 1332 (1914), (164 Sayfa).

³⁶² "Naci Kasım ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş", *İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar*, Demirbaş No: Bel_Mtf_54651. Müellifin diğer eserleri de dikkate alındığında yalnızca dinî içerikli eserlerini Lütfullah Ahmed ismi ile bunun dışındaki kitaplarını ise Naci Kasım adı ile yayımladığı görülmektedir. Müellif, 1934 soyadı kanunundan sonra da "Açık" soyadını almıştır.

malumata çeşitli kaynaklarda rastlayabildiğimiz bilgi kırıntıları içerisinde ulaşılmaya çalışılmıştır.

1884 yılında Hoy³⁶³ şehrinde dünyaya gelen Naci Kasım, Bâb-ı Âlî'deki ilk Türk Müslüman kitapçılarından biri olduğu söylenen ve Bâyezid Sahafılar Çarşısı'nda kitabevi bulunan İranlı Hacı Kasım Bey'in (ö. 1932) oğludur.³⁶⁴ Babasının kitabevinde kitapçılığa ve basım işlerine başlamış ve ömrünün sonuna kadar da hem telif hem de neşir işleri ile meşgul olmuştur. Bu meşguliyet çerçevesinde hem kitapçı ve matbaa sahibi hem de günümüzde de "Saatli Maarif Takvimi" adı ile meşhur takvimlerin kurucusu olmuştur.³⁶⁵ 11 yaşında iken babası Hacı Kasım Efendi'nin yanında yayıncılık hayatına ilk adımını atmasının ardından babasının vefatı sonrası 1901'den itibaren sahip oldukları kitapçıyı Maarif Kitaphanesi adı altında tek başına idare etmeye başlamıştır.³⁶⁶

Naci Kasım, özellikle Mütferrika ve Bulak Matbaaları'ndan çıkan eserler başta olmak üzere Türk telifat hayatını her daim yakından takip eden bir isim olmuştur. Hürriyet mücadelesi veren aydınların kitaplarını yayınlamak hususunda özveri içerisinde bulunduğu ve Millî Mücadele'yi eserleri ile desteklediği ifade edilmiştir.³⁶⁷ Belki de bu durumun kısa süreli de olsa onun bir hapis hayatı yaşamasına da sebep olduğunu görmekteyiz.³⁶⁸ Naci Kasım, 1963 yılının 10 Mart günü vefat etmiş ve 13 Mart Çarşamba

³⁶³ İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinde bir şehir.

³⁶⁴ "Naci Kasım", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1977, XXV, s. 60.

³⁶⁵ "Müessesemizin Kurucusu ve Kıymetli Büyüğümüz Naci Kasım'ın Vefatının 6. Yıldönümü", 9 Mart 1969 Saatli Maarif Takvimi, *Takvim Yaprağı*, <https://www.dunyabizim.com/soylesi/haci-kasim-efendi-ve-ailesi-hakinda-nedret-isl-i-ile-soylesi-h26095.html>. (Erişim Tarihi: 27 Haziran 2018); Ayşe Olgun, "Bâbıalî'de 150 Yıllık Bir Gelenek: Kitapçılık", <https://www.yenisafak.com/hayat/bbialide-150-yillik-bir-gelenek-kitapcilik-3451324>. (Erişim Tarihi: 15 Mart 2019).

³⁶⁶ "Naci Kasım ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş", *İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar*, Demirbaş No: Bel_Mtf_54651; "Naci Kasım", *Saatli Maarif Takvimi*, 10 Mart 1999 Çarşamba tarihli takvim yaprağı.

³⁶⁷ "Naci Kasım", *Türk Ansiklopedisi*, XXV, s. 61.

³⁶⁸ Naci Kasım'ın yakın dostlarından Refi Cevat Ulunay, Naci Kasım'ın ölümünün birinci yılında kaleme aldığı bir gazete köşe yazısında, bir eserin basımından veya İttihatçıların satılmasını yasakladığı bir kitabın satılmasından dolayı 1910 yılında 3 ay mahkûmiyet aldığından ve birlikte mahpus günleri yaşadıklarından bahsetmektedir. Bkz. Refi Cevat Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak: Merhum Naci Kasım", *Milliyet Gazetesi*, 17 Mart 1964, s. 3. Yine aynı şekilde II. Abdülhamid'e karşı direnen aydınların kitaplarını yayımladığı da belirtilmektedir. "Naci Kasım", <https://1000kitap.com/yazar/naci-kasim>. (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2019).

günü kurucusu olduğu ve ömrünü adadığı Maarif Kitaphanesi'nde düzenlenen törenin ardından toprağa verilmiştir.³⁶⁹ Yazar ve nâşir olarak ilim ve irfan hayatına çok sayıda eserler kazandırmıştır.³⁷⁰

Naci Kasım'ın (ö. 1963) Lütfullah Ahmed müstear ismiyle neşrettiği *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, Osmanlı döneminde kaleme alınan eserler arasında metodoloji bakımından diğerlerinden farklı bir noktada bulunan eserlerden biridir. Lütfullah Ahmed üç ciltlik kitabında alışlagelmişin dışında, o güne kadar yazılmış eserlerde pek de uygulanmayan ve daha ziyade modern dönem telifatlarda rastlanan, eserin kaleme alınması esnasında istifade edilen kaynakları belirtme usulünü kullanmıştır. Bunun yanı sıra eserine başlamadan önce “Me’hazlar” başlığı altında istifade edilen eserler Türkçe, Arapça, Farsça oluşlarına göre ayrı ayrı sıralanmış ve son olarak da “Batılı Âlimlerin Eserleri” şeklinde bir ibare ile eserin yazımında Batı kaynaklarına da müracaat edildiğini belirtmiştir.³⁷¹ Daha sonraki sayfalarda ise “Menba’lar” başlığı altında daha önce sıralamasını zikrettiği erken dönem Arapça eserlerin müellifleri hakkında kısa bilgiler vermiştir.³⁷² Lütfullah Ahmed'in eserinde kullandığı kaynakları bir liste halinde vermiş olması önemlidir. Zira o döneme kadar yazılan eserlerde böyle bir usül pek kullanılmadığı

³⁶⁹ Bkz. Naci Kasım'ın gazetede yayımlanan ölüm ilanı. *Milliyet Gazetesi*, 13 Mart 1963 Çarşamba, s. 2.

³⁷⁰ Eserleri için bkz. “Naci Kasım ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş”, *İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar*, Demirbaş No: Bel_Mtf_54651; “Naci Kasım”, *Türk Ansiklopedisi*, XXV, s. 61. 1928 yılında görme yetisini kaybetmesine rağmen kendisine her gün kitap okuyan Necla adında yardımcı bir hanım sayesinde gözlerinin göremez olması onu kitaplarla alakadar olmaktan alıkoyamamıştır. Naci Kasım'ın yakın arkadaşlarının ifadesi ile o yalnızca bir kitapçı değil, yayımlanmış veya yayınlanacak her kitap, makale ve yazı hakkında kendisine danışılan, kendisiyle istişare edilen bir kitabiyatçı olmuştur. Bkz. “Naci Kasım ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş”, *İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar*, Demirbaş No: Bel_Mtf_54651; Nurgül Çepni, “Naci Kasım (Ali Naci Açikel)”, [http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/4267/Naci-Kasim-\(Ali-Naci-Acikel\).asp?LID=TR&ID=4267](http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/4267/Naci-Kasim-(Ali-Naci-Acikel).asp?LID=TR&ID=4267). (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2020); Refi Cevat Ulunay, “Merhum Naci Kasım”, *Milliyet Gazetesi*, 17 Mart 1964, s. 3.

³⁷¹ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 3-4.

³⁷² Urve b. Zübeyr (ö. 94/712), Zührî (ö. 741/124), İbn İshak (ö. 768/151), İbn Hişâm (ö. 213/828), Vâkıdî (ö. 207/822), Taberî (ö. 310/922), Mes'ûdî (ö. 346/957) (Eserin 24. sayfasında zikredilen bu isim Mes'ud şeklinde yazılmıştır. Bu hususta Lütfullah Ahmed'in bunu sehven değil de farklı bazı hususlardan dolayı yanlış yazdığı iddia edilmiş ve kendisi hakkında çok ağır tenkitler dile getirilmiştir. Bu husus ilerleyen kısımlarda ayrıca ele alınacaktır.), Kadî İyaz (ö. 544/1149), İbn Cevzî (ö. 597/1201), İbn Esir (ö. 637/1239), İbn Hallikan (ö. 681/1282), İbn Haldun (ö. 808/1406), Makrizî (ö. 845/1442), İbn Hacer (ö. 852/1449), Suyûtî (ö. 911/1505) ve Kastallânî (ö. 923/1517) hakkında kısa bilgiler vermiştir. Bkz. Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 33-37.

in, Lutfullah Ahmed'den sonra siyer kaleme alan muelliflerin, Lutfullah Ahmed'in bu listesinden istifade etmiş olabilecekleri düşünülebilir. Zira bu durum, *Hayat-ı Hazret-i Muhammed*'i o zamana kadar yazılmış diğer eserler arasında farklı kılan önemli noktalardan da biridir.

Son olarak ise; “Efrenc âlimleri tarafından dîn-i mübîn-i İslâm'a ve hayât-ı Nebiyy-i Ekrem'e dair yazılmış âsâr”³⁷³ ifadesi ile Hz. Muhammed'in hayatının önemini daha iyi anlatabilmek için Avrupa'da Hz. Peygamber ve İslam adına Fransızca, İngilizce, Almanca kaleme alınmış eserleri; “garbın Arapçaya lisan-ı mâderzâdı kadar vukûfu olan ve İslâmiyetle tevaggul etmiş bulunan âlimlerinden Caussin de Perceval (ö. 1871)³⁷⁴, Sprenger (ö. 1893)³⁷⁵, Muir (ö. 1905)³⁷⁶, Dozy (ö. 1883)³⁷⁷ vesairenin eserlerini de tetkik eyledik” diyerek eserinde bunlardan da iktibaslarda bulunduğunu belirtmiştir.³⁷⁸ İstifade ettiği kaynakları bu şekilde sırasıyla vermenin yanında ayrıca metin içerisinde satır aralarında ve dipnotlarda da ayrıca zikretmiştir.³⁷⁹

³⁷³ Lutfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 3-4.

³⁷⁴ “Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme, pendant l'Zpoque de Mahomet et Jusqu'K la réduction de toutes les tribus sous la loi musulmane. Klasik İslâm Tarihi kaynaklarından faydalanarak İslâm öncesi Arap tarihini, hicretten itibaren kronolojik bir sırayla Asr-ı Saâdet'i, Arap kabilelerinin İslâm hâkimiyeti altına alınmasını, Hz. Ebû Bekir ve 18/639 yılına kadar Hz. Ömer devirlerini anlattığı bu eser Caussin de Perceval'in en önemli eseridir. Bu sahada yazılmış kitaplar arasında seçkin bir yeri olan Essai sur l'histoire des Arabes... Paris'te üç cilt halinde neşredilmiştir (1847-1849).” Bkz. Abdülkerim Özyayın, “Caussin de Perceval, Armand Pierre”, *DİA*, VII, s. 170.

³⁷⁵ *The Life of Mohammad from Original Sources*, Allahabad, 1851. Bkz. İlhan Erdem, “Sprenger, Aloys”, *DİA*, XXXVII, s. 421.

³⁷⁶ *The Life of Mahomet*, London, 1858-1861, I-IV. “T. H. Welr tarafından 1876 ve 1894' te kısaltılmış yeni baskıları yapılmıştır. İbn Hişâm, Vâkıdî, Taberî gibi kaynaklara dayanarak ve kısmen Aloys Sprenger'in *The Life of Mohammad* adlı eserinin etkisi altında kalarak kaleme alındığı söylenmektedir. 19. yüzyılda Batı'da Hz. Muhammed hakkında yapılan en hacimli çatışma olması yanında İngilizce'de Arapça kaynaklar kullanılarak telif edilen ilk çalışma olma özelliğine de sahiptir.” Bkz. Christie Woodhead, “Muir, Sir William”, *DİA*, XXXI, s. 94.

³⁷⁷ *Essai sur l'Histoire de l'Islamisme (571-1863)*, Leiden, 1863. Muhtasar bir İslâm tarihi niteliğindeki bu eserinde müellif genel olarak din, vahiy, nübüvvet ve Hz. Peygamber'in nübüvveti, İsmâilîler, Dürzîler ve Karmatîler gibi konulara temas etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber hakkında aşağılayıcı ifadeler ve iftiralarla dolu olan eser Abdullah Cevdet tarafından *Târîh-i İslâmiyyet* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (Kahire, 1908).” Bkz. Mehmet Özdemir, “Dozy, Reinhart Pieter Anne”, *DİA*, IX, s. 513-514.

³⁷⁸ Lutfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 15. Esasında bu durum oryantalist etkinin Müslüman ilim sahasında kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başladığının bir göstergesi olabilir. Zira oryantalist yazarlar, özellikle “Batıcı” Müslüman müellifler tarafından eserlerinde sıkça referans olarak kullanılmakta ve bu durum özellikle bir prestij ve entelektüellik göstergesi olarak da telakki edilmektedir.

³⁷⁹ Dipnotlarda geçen ifadeler: Kamus, Cevdet Paşa, Mahmud Esad Seydişehri, Ebu'l-Fida, Ebu Zeyd Seyyid, Abdurrahman (Süheylî), Kadı Beydâvi, Yenâbiu'l-Ulûm, Akaid-i Nesefî, Siyernüvisler, Ulemâ-i İslamiye, Nasara âlimleri vb.

Müellif bu şekilde o zaman kadar eşine az rastlanır bir tavır ile eserini kaleme alırken istifade ettiği kaynakları belirtmesinin yanı sıra, yine o döneme kadar neşredilmiş eserler arasında pek sık rastlayamadığımız şekliyle eserin kaleme alınma sebeplerini de ayrıntılı olarak belirtmiştir. Müellifin, eserini telif etme sebebini net olarak ortaya koyabilmek adına kendi ifadelerini olduğu gibi aktarmayı uygun buluyoruz:

“Bütün milletler sahib-i şeriatlarının yaşayışına dair binlerce cildler tedvîn ederler. Her asrın terakkiyyâtına, ihtiyâcâtına en muvâfık olan ahkâmı sahib-i şeriatın yaşayışından istihrâc etmeye çalışırlar. İşte böylece an’ânât-ı diniyelerinin safvetini, ahlâk-ı milliyelerinin şîrâze-i intizâmını muhafaza ederler. Bugün Hıristiyanlar, Yahudiler, putperestler bu yolda yüzbinlerce müellifât meydana koydukları halde bizim âlem-i İslâmiyetimizde, bilhassa Osmanlılık âleminde otuz-kırk seneden beri bu vâdîde ancak beş-on cild neşredilmiş ve bunların da arz ettiğimiz maksadın hâricinde birtakım hedefler takip edilerek yazılmış olduğunu i’tirâfa mecbur olmak, bir İslâm kalbini dağdâr ediyor.”³⁸⁰

“Kur’ân-ı Kerîm’in ihtivâ ettiği hüküm-ü ahlâkiyye ve hakâyık-ı ictimâiyeyi bihakk anlamak için Hz. Risâletpenâh’ın yaşayışını bilmek elzemdir, vâcibtir. Zîra Hayât-ı Muhammediyye’nin kudsiyet ve ulviyetini ve ona iktidâ edenlere te’mîn ettiği selâmet ve necâtı gayr-ı kâbil-i i’tirâz olan şu hakikat-ı târihiyye sûret-i kat’iyyede isbât eder: Rûy-ı zemîndeki bütün İslâmlar her ne zaman Hayât-ı Muhammediyye’yi kendilerine numune-i imtisâl ittihâz ettilerse yükseldiler, her ne zaman o kutsî enmûzec-i hayâtтан uzaklaştılsa alçaldılar,

³⁸⁰ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 13-14.

hatta perîşân ve mahvoldular. İşte bu mülâhazalardır ki bizi bu eseri yazıp neşretmeye sevk eyledi.”³⁸¹

Lütfullah Ahmed bu satırlarda, insanların bir dinin hükümlerindeki hikmet ve hakikatleri layıkıyla anlayabilmeleri ve o dinin ruhuna tamamıyla nüfuz edebilmeleri için dini tebliğ eden peygamberin hayatını, hareketlerini kendilerine örnek alabilmeleri adına, onun hayat hikâyesini tüm ayrıntıları ile tetkik etmeleri gerektiğini ifade etmektedir.

Lütfullah Ahmed diğer din mensuplarının kendi dinlerini tam manasıyla anlayabilmek için, o dini tebliğ eden kişinin hayatını konu alan ciltlerce kitap yazdıkları halde, İslâm âleminde ve özellikle de Osmanlı coğrafyasında bu işe gereken hassasiyetin gösterilmediğinden şikâyet etmektedir. Osmanlı’da otuz-kırk seneden beri bu ihtiyacı giderme amaçlı yalnızca beş-on ciltlik bir telifatın gerçekleştiğini ve bunların çoğunun da zikredilen hedeflerin dışında birtakım farklı gayelerle yazılmış olduklarından yakınmaktadır.³⁸² Ona göre İslamiyet, insanların maddî–manevi saadetlerini sağlayacak yegâne vasıtaadır. Avrupa’nın yüz seneden beri uğrunda pek çok kan dökülmesine sebebiyet verdiği sosyal adaleti, Hz. Muhammed bin üç yüz sene önce sağlamıştır. Müellife göre Kur’an-ı Kerim’in ihtiva ettiği ahlaki hükümleri ve toplumsal hakikatleri anlayabilmek için Hz. Muhammed’in hayatını tüm detayları ile bilmek gerekir. Müslümanlar Hz. Peygamber’in örnek hayatını kendilerine düstur edindikleri zaman yükselmişler ve ilerlemişler, bu örnek hayattan uzaklaştıkları zaman ise alçalarak zillete düşmüşlerdir. İslam âleminin geri kalmışlığının yegâne sebebi de Hz. Peygamber’in örnek hayatının ihmal edilmesidir.³⁸³

Müellifin işaret ettiği içine düşülen bu zilletten kurtulmanın yolu Hz. Muhammed’in hayatının öğrenilmesinden geçmektedir. Lütfullah Ahmed işte bu

³⁸¹ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 14-15.

³⁸² Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 13-14.

³⁸³ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 14.

düşüncelerle Hz. Muhammed'in örnek hayatının Müslümanlara öğretilmesi maksadıyla eserini kaleme aldığını ifade etmiştir. Tüm bu düşünce ve ifadeleri, onun ve döneminin siyer yazıcılığı profilini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Lütfullah Ahmed eserini kaleme alırken pek çok eski ve yeni eserler tetkik ettiğini belirtmektedir. İbn İshak, İbn Hişam, Vâkıdî, Taberî gibi en eski kaynak eserlere müracaat edildiği gibi Mirhond'un *Ravzatu's-Safâ*'sı gibi birçok siyer kitaplarına da müracaat ettiğini ifade etmiştir.³⁸⁴ Müellif, bir kişinin yüzlerce lira sarfederek alamayacağı muteber eserleri senelerce tetkik eylediğini iddia etmekte, bunun yanı sıra Arapça ve Farsça ana kaynaklardan istifade edildiği gibi müsteşrikler tarafından Fransızca, İngilizce, Almanca yazılmış eserlerden de iktibaslarda bulunduğunu iftiharla belirtmektedir.³⁸⁵ Bunların dışında, ayrı bir şekilde belirtilmemesine rağmen; Mirhond–*Ravzatu's-Safâ*, *Kâmus*³⁸⁶, Ahmed Cevdet Paşa–*Kısâs-ı Enbiyâ*, Mahmud Esad Seydişehirî–*Tarih-i İslam*, *Mevâhib-i Ledüniyye*, Ebu'l Fidâ, Süheylî, Kâdı Beydâvi, İbn Hacer, Buhâri, Akâid-i Nesefî gibi kaynaklardan da istifade edildiğini yer yer dipnotlarda, zaman zaman ise satır aralarında görebilmekteyiz. Bunlara ilaveten bazı bölümlerde “Siyernüvisler”, “Nasâra Âlimleri”, “Müverrihîn-i Arab” şeklinde genel ifadeler de kullanmaktadır.

³⁸⁴ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 15.

³⁸⁵ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s.16. Yine kitabın iç kapak sayfasında:

“Hazret-i Fahr-i Kâinat Efendimiz'in asr-ı saadetlerindeki vakâyı' ve şuûnât-ı mübârekeyi ve bu münasebetle tecelli eden meâlî-i ahlâkiyye-i nebeviyyeyi Buhârî-i Şerîf, Müslim, Nevevî, Câmiu's-Sağîr ve Şifâ-i Şerîf gibi ümmühât-ı kitâbla İbn İshak, İbn Hişam, Vâkıdî, Ebu Ca'fer Cerîr et-Taberî, Mirhond, Belhî vesâir eâzım-ı ulemâ-yı İslâm'ın müellefâtını me'haz ittihâz ile ve Avrupa ulemâ-yı benâmdan Caussin de Perceval, Sprenger, Muir, Sedillot gibi mütebahhirinin âsârı dahi tedkik ve tettebbu' edilerek bütün Müslümanların rehber-i hareket ittihâz etmeleri için gayet selis ve açık bir lisânla yazılmış bir eserdir.” denilmiştir.

³⁸⁶ Burada geçen *Kâmus*'un, Şemseddin Samî'nin *Kâmus-ı Türki*'si mi yoksa *Kâmûsu'l-A'lâm*'i mi veya *Firûzâbâdî*'nin yazdığı ve Mütercim Âsım Efendi tarafından tercüme edilen *Kâmûs Tercümesi* mi olduğu belirtilmemiştir. Ancak Lütfullah Ahmed daha sonra Tâhirü'l-Mevlevî'ye cevaben *Sebilü'r-Reşâd*'da yazdığı bir yazıda *Kâmus-ı Firûzâbâdî*'yi kullandığını belirtmiştir. Zaten Osmanlı müelliflerinin genelde Mütercim Âsım Efendi tarafından *Firûzâbâdî*'nin *Kâmus*'unun tercümesini referans aldıkları bilinmektedir. Bkz. Lütfullah Ahmed, “Tâhirü'l-Mevlevî Beyefendi'ye”, *Sebilü'r-Reşâd*, 11 Muharrem 1332/28 Teşrinisani 1329 (10 Aralık 1913), C. 11, S. 274, s. 215.

Üç cilt³⁸⁷ ve toplamda 1053 sayfadan oluşan eserin birinci cildi ilk olarak 1331/1915 tarihinde formalar halinde basılmaya başlamıştır. Bu ilk baskılarda kitabın adı *Hayât-ı Muhammed (SAV)* olarak geçmektedir. 15. cüzden itibaren ise *Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV)* ismi ile basılmıştır.³⁸⁸ Bu noktadan hareketle, Lütfullah Ahmed'in muhtemelen ilk cildin ilk baskılarının ardından değişik çevrelerden aldığı tepkilerden sonra eserinin ismine "Hazret-i" ifadesini eklediğini düşünebiliriz. Zira Müslümanlar arasında İslam Peygamberine yönelik olarak, herhangi dini bir anlam ifade etmemesine rağmen hassasiyetten dolayı "Hazret-i Muhammed" ya da "Hazret-i Peygamber" şeklinde hitap edildiği bilinmektedir. Müellif de bu hassasiyeti eserinin ilk cildinin birinci baskısında ihmal etmiş olsa da diğer ciltlerde bu eksikliğin tamamlandığı görülmektedir. İlk baskının ardından gerçekleştirilen yeni baskılarda, bu eksiklik tamamen giderilmiş ve birinci ciltte de "Hazret-i" ifadesine yer verilmiştir.

Toplamda elli sekiz başlıktan müteşekkil eserin birinci cildinin 1–336. sayfaları arasında, Arap Yarımadası'nın tarihi ile başlanmış ve Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret amacıyla Mekke'den çıkışına kadar geçen olayları yani Mekke dönemini konu edinilmiştir. Eserde özellikle Arap Yarımadası'nın İslamiyetten önceki durumu hakkında ayrıntılı bilgilere rastlanmaktadır. Müellif bu bölge hakkında bilgiler verirken yalnızca tarih kitaplarında yer alan malumatlarla yetinmemiş, aynı zamanda çağdaş çalışmaları da

³⁸⁷ Eserin 1340-1341 (1921-1922) yılı baskısı sayfa sayısı aynı kalmak suretiyle İstanbul Yeni Şark Kitabhânesi tarafından iki ciltte dört cilt olarak basılmıştır.

³⁸⁸ Lütfullah Ahmed 1331 tarihli ilk baskının iç kapak sayfasında kitabın 2 cilt üzere 50 forma yani 800 sayfadan müteşekkil olacağını düşündüğünü fakat 1000 sayfaya kadar genişleyebileceğinin de tahmin dâhilinde olduğunu belirtmiştir. Eserin neşri formalar halinde devam ederken 15. cüzden itibaren kitabın 3 ciltten oluşacağı netlik kazanmıştır. Lütfullah Ahmed:

"Evvelce eserin 50 forma olacağı tahmin edilmişti. Fakat burada bulunan bazı cemiyetler tarafından yazılan birtakım eserlere karşı İslamiyet'in mâni'-i terakkî olduğunu ve dîn-i Muhammedi'nin, dîn-i İsâ'ya ezher-i cihet fâik bulunduğunu ispat için bu eseri 15-20 forma kadar tezyide karar verdiğimizden 65-70 forma olacağı ve 3 cild teşkil eyleyeceğini arz ederim."

şeklinde bir açıklama ile yalnızca Hz. Peygamber'in hayatını ele alan bir kitap yazmaya karar vermişken, İslam'ı diğer dinler karşısında savunma amacıyla eserine genel siyer konuları içerisinde bulunmayan birtakım mevzuları da ekleme ihtiyacı hissettiğini belirtmiştir. Bkz. Lütfullah Ahmed, "Teşekkür ve İ'tizâr", *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, 15. Cüz', İstanbul, Maarif Kütübhanesi, 1331 (1915), Son Sayfa (Sayfa numarası bulunmamaktadır).

takip etmiştir.³⁸⁹ Eserin ikinci cildi 339–656. sayfalar arasında, hicret yolculuğu esnasında Sevr Mağarası’ndaki bekleyiş konusu ile başlamakta ve Hicretin 3. senesi olaylarından Uhud Savaşı’nın anlatımı ile son bulmaktadır. Ancak Uhud Savaşı mevzusu tamamlanmamış ve geri kalan kısmının üçüncü ciltten devam edeceği belirtilmiştir.

659–1053 sayfalar arasındaki üçüncü cilt, Uhud Savaşı’ndan sonra vukua gelen olaylarla başlar ve Hz. Peygamber’in vefatı ile son bulur. Bu cildin sonunda toplu bir fihrist de bulunmaktadır. Bab sonlarında “Zeyl” başlıkları altında, o bölümde anlatılan dönem içerisinde nâzil olan sûre ve ayetlerin listeler halinde verilmiş olması dikkat çekicidir. Bu husus, Kur’ân-ı Kerim’in nüzul sırasını göstermesi ve bu ayet ve surelerin siyer ile irtibatlandırılması açısından önem arzeden bir özelliktir. Zira Hz. Peygamber döneminde yaşanan birçok farklı hadiseler üzerine nazil olan ayet ve sûrelerin hangi olay üzerine geldiğinin bilinmesi (Esbâb-ı Vürûdu), şüphesiz Hz. Peygamber’in hayatının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Eseri, diğer siyerlerden farklı kılan özelliklerinden biri de diğer dinlerle alakalı geniş bilgilere yer veriyor olmasıdır. Hz. Âdem’den itibaren peygamberler tarihi ile alakalı bilgiler, Tevrat, İncil ve Kur’ân-ı Kerim bilgileri ile karşılaştırmalı olarak verilmeye çalışılmıştır. İlk olarak birinci cildin son bölümünde “Hz. Kur’an Hakkında Avrupa Âlimlerinin Mütalaâtı – İslâmiyet, Mûseviyet, İseviyet Haklarında Mülâhât” başlığı altında 312 ve 336. sayfalar arasında bahis konusu edilmiş ve İncil ile Tevrat’ın tahrifatı, İncil nüshaları arasındaki farklılıklar ve nesh gibi mevzulardan bahsedilmiştir. Bir örnek vermek gerekirse, farklı Tevrat nüshaları üzerinden Nuh Tufanı’nın, Hz. Nuh’un kaç yaşında iken gerçekleştiği bir tablo ile gösterilmiş ve farklı rivayetler ele

³⁸⁹ Mesela Araplardan önce Arabistan bölgesinde yaşamış olan kavimleri ve onların kullandıkları dilleri anlatırken 1835 yılında İngiliz araştırmacılar tarafından yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulardan da örnekler vermiştir. Bkz. Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Muhammed*, I, s.21.

alınarak hangisinin tarihi gerçeklerle örtüştüğü, hangisinin ise tarihi kronolojiye uymadığı hususunda yorum yapılmaya çalışılmıştır.³⁹⁰

Diğer dinlerle alakalı verilen bilgilere ikinci ciltte de devam edilmiştir. Ancak bu ciltte yer alan bu tür bilgilere, anlatılan mevzulara, ayrı bir başlık ya da bölüm açılmadan, sayfa sonlarında değinilmiştir. Öyle ki, bu tür bir anlatım neredeyse ikinci cildin tamamında devam etmiştir. Burada özellikle Tevrat ve İncil nüshalarından örnekler verilerek, geçmiş kavimler hakkındaki anlatıların ne şekilde tahrifata uğratıldıkları üzerinde durulmaya ve bunların, tarihi gerçeklerle örtüşüp örtüşmedikleri hususu ele alınmaya çalışılmıştır.

16. Mustafa Fevzi b. Numan – *Şümûsu's-Safa fî Evsâfi'l-Mustafa* (1331/1913)

Osmanlı'nın son devrinde yaşamış Bahriye paşalarından ve aynı zamanda da Osmanlı mutasavvıf ve şairlerinden biridir. 1288 (1872) yılında Erzincan'ın, eski adı Eğin olan Kemaliye ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babasının adının Numan olduğu ifade edilmektedir.³⁹¹ Çocukluk devresinde İstanbul'a gelerek ilk tahsiline başlamış, daha sonra Kasabzâde Vaiz Efendi'nin derslerine devam etmiş ve tahsilini tamamlamasının ardından hocasına damat olmak suretiyle Kasabzâde Efendi ile bir akrabalık bağı tesis etmiştir. Bunların ardından Osmanlı Bahriye Teşkilatı'na giren Mustafa Fevzi Efendi, kâtiplik görevlerinde bulunduktan sonra kol ağası rütbesine³⁹² kadar terfi etmiş ve bu rütbeden emekli olmuştur.

Mustafa Fevzi Efendi, bir hadis âlimi de olan Hâlidîye şeyhi Gümüşhaneli Ahmed Ziyâüddin Efendi'ye (ö. 1893) intisap ederek 15 yıl kadar onun hizmetinde bulunmuş

³⁹⁰ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Muhammed*, I, s.319.

³⁹¹ İbnül Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 421.

³⁹² Yüzbaşılıkla binbaşılık arasındaki rütbenin adıdır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, II, s. 288.

böylece tasavvuf ehli içerisinde girmiştir. Öyle ki ilerleyen zaman zarfında, Ahmed Ziyaüddin Efendi'nin yerine geçmiş olan Kastamonu'lu Hasan Hilmi Efendi'den (ö. 1911) hilafeti almıştır. Uzun yıllar Bahriye'de kâtiplik yaptığı için tasavvuf ve tarikat ehli arasında da "Kâtip" lakabı ile anılmaktaydı.³⁹³ Fevzi Efendi 1 Muharrem 1343 (2 Ağustos 1924) tarihinde vefat etmiş ve İstanbul Eyüp civarında Mustafa Paşa Tekkesi yakınlarına defnedilmiştir.³⁹⁴

Mustafa Fevzi Efendi kaleme aldığı siyer kitabı olan *Şümûsu's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafa* ile Osmanlı dönemi siyer yazarları arasına da girmiştir. Eserin basım tarihi 1331 olarak görünmektedir.³⁹⁵

Eserin içeriğiyle alakalı olarak kitabın iç kapağında: "Münderecâtı: Sâhibü'l-Akvâmi's-Siyer-i Seyyidi'l-Beşer Hazret-i Risâlet-meab kutsiyyet-nisâb Efendimiz Hazretleri'nin menkibe-i velâdet ve hicret-i nebevîleriyle ba'zı evsâf ve şemâil ve hilye-i celîle-i Mustafâviyelerine dâir âhirette ahvâl-i hâzıreye dâir fesâid-i istişfâiyye ve tazarruât-ı istimdâdiyye derc olunmuştur."³⁹⁶ yazılmıştır. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre aslında kitap, Hz. Peygamber'in fiziki ve ahlaki özelliklerinden bahseden eserlerden olan şemâil kitabı olarak hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in doğumundan ve hicretinden de bahsedilmektedir.

Mustafa Fevzi Efendi, eseri kaleme alma nedeni olarak, kendi döneminde Hz. Peygamber hakkında yazılan çirkin, saygısız ve münasebetsiz birtakım yazılara karşı Hz. Peygamber'in siyerini savunmak için mesnevi tarzında bir eser kaleme aldığını belirtmektedir. Bunu, hem Hz. Peygamber'in hayatını, kaleme alınan çirkin yazılara karşı

³⁹³ Mustafa Uzun, "Fevzi Efendi, Kâtip", *DİA*, XII, s. 509.

³⁹⁴ İbnül Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 421.

³⁹⁵ Seyfettin Özege bu tarihi muhtemelen rûmî yıl düşünmüş ve buna göre de milâdî karşılığı olarak 1915 yılını kabul etmiştir. Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul, Fatih Yayınevi Matbaası, 1977, IV, s. 1672.

³⁹⁶ Mustafa Fevzi b. Nu'man, *Şümûsu's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafa*, Dersaadet (İstanbul), Tevsi-i Tıbbat Matbaası, 1331 (1915), s. 1.

bir savunma olarak hem de bu tür yazılar karşısında gönülleri incinen Müslümanların kalplerini rahatlatma amaçlı yaptığını ifade etmiştir.³⁹⁷

İçerik olarak mukaddime, Hz. Peygamber'in vasıflarından, Hz. Peygamber'in doğumu ve kalbinin yarılması hadisesinden, Hz. Hatice ile evliliğinin keyfiyetinden, Bi'setten, Hicret'ten, Kâbe-i Muazzama ve Hacer-i Esved'den, Hicret esnasında yaşanan hadiseler ve özel bir başlık halinde de Mağara hadisesinden, Medine'den, Hz. Peygamber'in ahlakından, Hz. Peygamber'in giysilerinin vasıflarından bahseden eser, bin iki yüz on yedi beyitten oluşmakta ve genel itibarıyla bir hilye ve şemail kitabı özelliği taşımaktadır.

Eserin son kısmında Mustafa Fevzi Efendi'ye ait olan ve altışar mısradan oluşan 32 bendlik bir "Feryâd-nâme" ile yine altışar mısradan oluşan 11 bendlik bir "İstimdâd-nâme" bulunmaktadır.³⁹⁸ Mustafa Fevzi Efendi bu bölümde, cahiliye döneminde Hz. Muhammed'in doğumu ile ilgili konuyu ele alışından ve insanlığı zulmetten nasıl aydınlığa kavuşturduğundan bahsettikten sonra kendi döneminde insanlığın büyük bir çıkmaza düştüğünü ve cahiliye döneminde olduğu gibi Müslümanların yine büyük bir zulüm altında kaldığını belirtmiştir. Hatta Fevzi Efendi sayısal veriler beyan ederek 300 bin Müslümanın katledildiğine, yine 300 bin kadarının düşman eline esir düştüğüne, 700 bin kişinin vatansız kaldığına ve milyonlarca Müslümanın bu durumdan bîzâr olduğuna dikkat çekmektedir.³⁹⁹ Eserin yazıldığı dönemin I. Dünya Savaşı yılları olduğu ve Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinin başladığı göz önüne alındığında, Mustafa Fevzi

³⁹⁷ Mustafa Fevzi, *Şumûsu's-Safâ*, s. 4. Bu noktada eserin, herhangi bir şekilde isim verilmeden esasında Hollandalı müsteşrik Reinhart Pieter Anne Dozy'nin (ö. 1883) 1863'te neşrettiği ve Abdullah Cevdet (ö. 1932) tarafından tercüme edilerek 1908 yılında basılan *Târih-i İslamiyet* adlı kitaba bir reddiye niteliğinde kaleme alındığı ifade edilmiştir. Ancak muhtemelen burada bir yanlış düşünce söz konusudur. Zira Mustafa Fevzi Efendi'nin Dozy'ye reddiye olarak kaleme aldığı eseri *Izhâr-ı Hakikat*'tir. Krş. Fevzi Numan, *Izhâr-ı Hakikat*, y.y., Tevsi'-i Tıbbât, 1331 (1915); Mustafa Uzun "Fevzi Efendi, Kâtib", *DİA*, XII, s. 510; Mehmet Şahin, *Mustafa Fevzi b. Numan'ın Hayatı Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 53.

³⁹⁸ Mustafa Fevzi, *Şumûsu's-Safâ*, s. 65-76.

³⁹⁹ Mustafa Fevzi, *Şumûsu's-Safâ*, s. 78.

Efendi'nin bu yakarışlarının hiç de boşuna olmadığını görebiliriz. Zira o dönemlerde Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Müslüman nüfusunun 15 milyon civarında olduğunu düşünürsek⁴⁰⁰, Mustafa Fevzi Efendi'nin katledildiğini ifade ettiği 300 bin Müslümanın genel nüfusa oranla oldukça büyük bir sayı olduğunu görmek pek de zor olmayacaktır.

İşte böylesine zor günlerde kaleme alınan *İstimdâd-nâme*'de Fevzi Efendi, İslam toplumunun içinde bulunduğu bu zor durumdan kurtulup refaha kavuşabilmeleri adına Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemi özlemle yâd etmekte ve ondan yardım istemektedir.⁴⁰¹ Zaten müellif bu bölüme "Dahîlek Yâ Rasûlallah" başlığı altında bir yalvarış ifadesi ile başlamıştır.⁴⁰²

Mustafa Fevzi Efendi'nin eserine orijinallik katan bir diğer önemli özellik de klasik edebiyatta o döneme kadar tek örneğine rastladığımız ve Nahîfi'ye ait olan *Hicretnâme*⁴⁰³ türünün bir örneğini Fevzi Efendi'nin vermiş olmasıdır. "Âh mine'l-Hicret" başlığı ile başlayan bu bölüm yaklaşık 300 beyitten oluşmuş ve Hz. Peygamber'in hicret esnasında yaşadıklarına ilaveten Kâbe'den, Hacer-i Esved'den, Hz. Peygamber ve yol arkadaşı Hz. Ebû Bekir'in gizlendikleri mağaradan ve Medine'den de bahsedilmiştir. Müellif eserinde olayların tafsilatına girmeden manzum olarak anlatmış ve isteyenlerin diğer tarih kitaplarından ayrıntıları okuyabileceklerini söylemiştir.

Mustafa Fevzi Efendi genel olarak eserinde kullandığı kaynakları tam olarak belirtmese de özellikle Hz. Peygamber'in şemâli hakkında kullandığı hadisler için satır aralarında birtakım kaynaklardan söz etmektedir. Bunlardan; Tirmizi *Şemâil*, Beyhâkî

⁴⁰⁰ Mustafa Keskin, "Millî Mücadele Başlarken Anadolu'nun Demografik Yapısı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 1989, S. 3, s. 476.

⁴⁰¹ Mustafa Fevzi, *Şumûsu's-Safâ*, s. 78.

⁴⁰² Mustafa Fevzi, *Şumûsu's-Safâ*, s. 76.

⁴⁰³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II-İkinci Kısım, s. 455-456; Mustafa Uzun, "Nahîff", *DİA*, XXXII, s. 298.

Şuabu'l-Îmân, Taberânî *Mu'cemu'l-Kebîr* kullanılan kaynak kitaplar olarak eser içerisinde zikredilmektedir.

Bu özellikleriyle *Şumûsu's-Safâ fi Evsafi'l-Mustafa* adlı eser, her ne kadar içerik bakımından Hicret ve bunun gibi Hz. Peygamber dönemi olaylarından bahsediyor olsa da kronolojik bir siyer yazımından ziyade bir şemâil kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine aynı şekilde dönemin sosyal ve siyasal olaylarından dolayı Müslümanların çepeçevre kuşatıldığı ve hak ve yaşam özgürlüklerinin ellerinden alındığı sürece dikkat çekilmek suretiyle hicretin ön plana çıkarılarak anlatılması ile belki de Hz. Peygamber ve Müslümanların bu süreçten sonra müşriklerin işkence ve zulmünden kurtuluşa erdikleri gibi Osmanlı coğrafyasındaki Müslümanların da düşman karşısında uyanık olmaları ve kararlı mücadeleleri neticesinde yine kurtuluşa ve huzura erecekleri hususuna dikkat çekilmek istenmiş ve bu noktada Allah'ın yardımı için tarazzu ve niyazda bulunulmuştur.

17. Celâl Nûri (İleri) – *Hâtemü'l-Enbiya* (1332/1914)

Celâl Nûri⁴⁰⁴ II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin en tanınmış simalarından birisidir. Meclis-i Âyân üyesi Mustafa Nuri Efendi'nin (ö. 1923) oğlu olarak 1298/1881 yılında Gelibolu'da doğmuştur.⁴⁰⁵ Babası aslen Giritli'dir.⁴⁰⁶ Hem Anadolu'da hem de Rumeli'de birçok farklı bölgede memuriyette bulunmuştur.⁴⁰⁷ Annesi Nefise Hanım ise Cezayir Valisi ve Mesnevi şârihi Abidin Paşa'nın kızıdır. Bu özelliği ile Celâl Nuri'nin soyu hem anne hem de baba tarafından önemli ailelere dayanmaktadır. Bu durumun Celâl Nuri'nin ilerleyen hayatında önemli bir rol oynayacağı şüphesizdir. Zira Osmanlı'nın zor denebilecek dönemlerinde müreffeh bir hayata sahip olması birçok

⁴⁰⁴ Hiçbir eserinde Mehmet ismini kullanmamış olmasına rağmen TBMM kayıtlarında adı Mehmet Celâl Nuri İleri olarak geçmektedir. *TBMM Albümü, 1920-2010*, Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010, I, s. 223.

⁴⁰⁵ Haydar Kemal, *Târih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nûri Bey*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitabhanesi, 1331 (1913), s. 9.

⁴⁰⁶ Haydar Kemal, *Târih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nûri Bey*, s. 9.

⁴⁰⁷ Bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar: Türkiye (1074-1990)*, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, II, s. 690.

alandaki olduğu gibi kültürel ve sosyal anlamda da kendisini yetiştirmesine imkân sağlamış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Celâl Nuri ilk öğrencilik yıllarını babasının memuriyeti nedeniyle taşra okullarında geçirmiş ve daha sonra Galatasaray Sultanisi'ne kaydolmuştur. Ancak bu okullardan herhangi bir diplomasının bulunmadığı ifade edilmektedir.⁴⁰⁸ Daha sonra Hukuk Mektebi'ne kaydolmuş ve orada tahsil hayatına devam etmiştir.⁴⁰⁹ “Meşrutiyet'ten birkaç yıl önce Mekteb-i Hukûk'tan doktora imtihanına tâbi olarak iyi bir şehâdetnâme almıştır.”⁴¹⁰

Celâl Nuri çalışma hayatına avukat olarak atılmış ancak daha ziyade Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk döneminin en meşhur gazetecilerinden, fikir ve siyaset adamlarından biri olarak ön plana çıkmıştır. Fırtınalı bir gazetecilik hayatına atılmış, kaleme aldığı yazıları ile hararetli bir şekilde hürriyet müdafaasına girişmiştir.⁴¹¹ Farklı konu ve alanlarda (siyaset, hukuk, tarih, din, seyahat, dil ve edebiyat) dönemin çeşitli gazete ve dergilerinde yayınlanan 2244 makalenin yanı sıra kaleme aldığı eserlerin sayısı 50'yi bulmuştur.⁴¹² Bu özelliğinden dolayı kardeşi Sedat Nuri tarafından “Seksen Beygir Kuvvetinde Bir Yazı Makinesi” olarak nitelendirilmiştir.⁴¹³ Neşrettiği bu eserler içerisinde siyer yazıcılığı hususunda nazar-ı dikkate alınması gereken ve çalışmamıza da konu olan eseri *Hâtemü'l-Enbiyâ*'sıdır.

⁴⁰⁸ Haydar Kemal, *Târih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nûri Bey*, s. 10.

⁴⁰⁹ Necmi Uyanık, *Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nûri (İleri)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 2003, s. 23; Recep Duymaz, “Celâl Nûri İleri”, *DİA*, VII, s. 242.

⁴¹⁰ Haydar Kemal, *Târih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nûri Bey*, s. 10.

⁴¹¹ Özellikle de Ebuzziya Tefvik'le birlikte Fransızca olarak çıkarmaya başladıkları ilk gazete olan *Currier d'Orient* ile hürriyet fikrini son derece şiddetli bir şekilde savunmaya başlamıştır. Bkz. Haydar Kemal, *Târih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nûri Bey*, s. 11.

⁴¹² Necmi Uyanık, *Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nûri*, s. 71-72; Recep Duymaz, “Celâl Nuri İleri”, *DİA*, VII, s. 243.

⁴¹³ Sedat Nuri bu ifadeyi bir karikatür ile de süslemiştir. Bkz. Hasan Ali Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989, s. Ek Sayfalarda.

Celâl Nuri 22 Kasım 1919'da 4. Dönem Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İttihad ve Terakki listesinden Gelibolu mebusu olarak siyaset hayatına atılmıştır.⁴¹⁴ Eserlerinde ve gazete, dergi yazılarında dile getirdiği düşüncelerinden dolayı Batı yanlısı olarak anılmasına rağmen, 1. Dünya Savaşı'nın ardından İstanbul'un işgal edilmesi sonrası Anadolu'da Millî Mücadele hareketini desteklemekte idi. Hatta Mîsâk-ı Millî kararlarının müsveddesini kendisinin kaleme aldığını beyan etmiştir.⁴¹⁵ Bundan dolayı diğer İttihatçılar gibi o da İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmiş ve 20 ay burada kalmıştır.⁴¹⁶ Sürgünden dönüşünün ardından 1921 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girerek 1. ve 2. dönemde Gelibolu, 3. ve 4. dönemde ise Tekirdağ milletvekili olmuş ve milletvekilliğini 1935 yılına kadar sürdürmüştür.⁴¹⁷

1934 yılında soyadı kanunu ile 1918 yılında yaygın hayatına başlayan kendisinin de başyazarlığını yürüttüğü *İleri Gazetesi*'nin adından dolayı İleri soyadını almıştır. Türk düşünce ve basın tarihine damga vurmuş bir isim olan Celâl Nûri İleri, 2 Kasım 1938 tarihinde 56 yaşında vefat etmiştir.⁴¹⁸

Celâl Nûri, çalışmamız konusu dâhilinde olan eseri *Hâtemü'l-Enbiyâ*'nın⁴¹⁹ mukaddimesinde verdiği bilgiye göre eserini yazmaya 10 Zilhicce 1331'de (28

⁴¹⁴ İleri Gazetesi Celal Nuri'nin Mebusan Meclisi'ne Gelibolu vekili olarak girişini onun çizim bir resmi ve "Gelibolu meb'usluğuna intihâb eden ser muharririmiz Celâl Nûri Bey" ilanı ile duyurmuştur. *İleri Gazetesi*, 29 Safer 1338/23 Teşrinisani 1335/23 Teşrinisani 1919, S. 673, s. 1.

⁴¹⁵ "Celâl Nûri Bey'le Mülakat", *İleri Gazetesi*, 11 Teşrinisani 1337/10 Rebiülevvel 1340 (11 Kasım 1921), S. 1358, s. 1.

⁴¹⁶ "Celâl Nûri Bey'le Mülakat", *İleri Gazetesi*, 11 Teşrinisani 1337/10 Rebiülevvel 1340 (11 Kasım 1921), S. 1358, s. 1.

⁴¹⁷ Necmi Uyanık, *Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nûri*, s. 55; *TBMM Albümü, 1920-2010*, I, s. 223.

⁴¹⁸ Necmi Uyanık, *Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nûri*, s. 66.

⁴¹⁹ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitabhânesi, 1332 (1914), (326+2 sayfa). Eser, Seyfettin Özege tarafından 7041 numarasıyla *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*'na alınmış fakat eserin adı *Hâtim ül-Enbiya* şeklinde yanlış yazılmıştır. Bkz. Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, II, s. 519. Eser üzerinde ilk çalışma Cemal Kutay tarafından yapılmış ve *İnsanı İnsan Yapmış Bir İnsan ve Günümüze Miras* adı ile 1995 yılında neşredilmiştir. Bu kitabın ikinci baskısı ise *Tarih Önünde İslam Peygamberi* adı ile 1998 yılında yayımlanmıştır. Yine 2016 yılında başka bir sadeleştirilmiş neşri yapılmıştır. Bkz. Cemal Kutay, *İnsanı İnsan Yapmış Bir İnsan ve Günümüze Miras*, yy., Namış Ofset, ty., (Kitap üzerinde yayın yeri ve yılı hakkında herhangi bir bilgi olmamakla birlikte 1998 yılında yapılan ikinci baskıda Cemal Kutay, kitabın ilk baskısının 1995 yılında yapıldığını belirtmektedir.); Cemal Kutay, *Tarih Önünde İslam Peygamberi*, İstanbul, Aksoy Yayıncılık, 1998; Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, Sad. Feyza Betül Köse, İstanbul, Endülüs Yayınları, 2016.

Teşrinievvel 1329/10 Kasım 1912) başlamış⁴²⁰ ve 15 Rebiülahir 1332 (28 Şubat 1329/13 Mart 1914) tarihinde tamamlamıştır.⁴²¹ Celâl Nûri eserini yazmaya başladığı sıralarda kitabın ismini *Fahr-i Kâinat* olarak belirlemesine rağmen sebebini bilmediğimiz bir nedenden dolayı daha sonra *Hâtemü'l-Enbiyâ* başlığını tercih etmiştir.⁴²² Eser her ne kadar isminden dolayı Hz. Peygamber'in hayatını kronolojik olarak ele alan bir siyer kitabı gibi bir izlenim veriyor olsa da aslında bir siyerden ziyade, siyer metodolojisi ve o güne kadar yazılan siyerlere bir eleştiri niteliğindedir. Cemal Kutay'ın ifadesiyle Celal Nuri kitabında Hz. Peygamber'i;

“Klasik siyerin benimsediği tarzdan tamamen ayrılarak, dünyada iz bırakmış her meslek ve mizaçtaki şahsiyetlere İslam Peygamberi'nin mukayesesini yapmıştı, çünkü İslam Peygamberi bir nebi olduğu kadar filozof, devlet adamı, asker/kumandan, hayatın tamamını temsil eden her emek sahasında şahsiyetini hissettirmiş, zamana hükmetmiş kaideler getirmiş insandı: İdeal insan...”

olarak tanımlamaktadır.⁴²³

Celâl Nûri eserinde, Hz. Peygamber'in tarihî açıdan yanlış anlaşıldığı ve anlatıldığı düşüncesinden hareketle, Hz. Muhammed'in hem İslam dünyasına hem de Batı

⁴²⁰ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 16.

⁴²¹ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 317. Celal Nûri ayrıca kitaba *Muarızlarıma Cevabım (Hâtemü'l-Enbiya Ünvanlı Eserime Hâtıme, Bundan Sonra Yazacağım Kitaplara Mukaddime* başlığı ile son söz eklemiş ve bu yazıya da 1 Şubat 1329 (H. 18 Rebiülahir 1332/M. 14 Şubat 1914) tarihini düşmüştür. Kaleme alınan bu yazı ilk olarak *Hürriyet-i Fikriyye* dergisinin 10 Şubat 1329 tarihli 2. nüshasında yayımlanmıştır. Celâl Nûri, “Muarızlara Cevabım”, *Hürriyet-i Fikriyye*, 10 Şubat 1329 (27 Rebiülevvel 1331/23 Şubat 1914), S. 2, s. 2-5; Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 326.

⁴²² Kitabın içerisinde dâhil edilecek olan “Hazret-i Peygamber'in Dehası” başlıklı bölüm ilk olarak *İctihâd Gazetesi*'nin 82. sayısında yayımlanmıştır. Bu yazıya *İctihâd* yönetimi: “Celâl Nûri Bey biraderimiz (Fahr-i Kâinat) unvanıyla bir eser-i târihî kaleme almak üzeredir. İş bu eserin ehemmiyetini bahse lüzum görmeyiz. Mâhiyet-i kitâb, âtîdeki fasıldan anlaşılacaktır.” şeklinde bir giriş kaleme almıştır. Daha sonra 3 Şubat 1329 tarihli *Hürriyet-i Fikriyye Mecmuası*'nın 1. nüshasında, neşredilecek olan bu kitabın adının *Hâtemü'l-Enbiyâ* olduğu açıklanmıştır. Bu yazı aynı zamanda yakında neşredileceği belirtilen kitap için bir tanıtım mahiyetinde de olmuştur. Bkz. Celâl Nûri, “Zât-ı Hazret-i Muhammed: Hazret-i Peygamber'in Dehası”, *İctihâd*, 28 Teşrinisani 1329 (12 Muharrem 1332/11 Aralık 1913), S. 82, s. 1803-1809; Celâl Nûri, “Hâtemü'l-Enbiyâ'dan”, *Hürriyet-i Fikriyye*, 3 Şubat 1329 (20 Rebiülevvel 1332/16 Şubat 1914), S. 1, s. 5-8.

⁴²³ Cemal Kutay, *Tarih Önünde İslam Peygamberi*, s. 47

dünyasına nasıl doğru bir şekilde anlatılması gerektiğini ele almaya çalışmıştır. Hz. Peygamber'in hayatının tüm yönleriyle yeniden ele alınarak, Osmanlı'nın erken dönem siyer kitaplarında üzerinde durulan onun mucizevi yönlerinden ziyade beşeri ve sosyal yönlerinin ön plana çıkarılması Celâl Nûri'nin eserini kaleme almasındaki en önemli hedef olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴²⁴ Bununla beraber zaman zaman Hz. Peygamber'in hayatının en doğru ve gerçekçi şekilde anlaşılmasının İslamî yenilenmenin gerçekleşmesini sağlayacak olan ön adım olduğunun da altını ısrarla çizmektedir.⁴²⁵

Esasında Celâl Nûri *Hâtemü'l-Enbiya*'da o güne kadar kaleme alınmış siyerlerin genel bir tahlilini yapmaktadır. Bu hususta ortaya koyduğu esaslar, Tanzimat Dönemi yenilikçi tarih ve siyer yazarlarının fikrî bir tablosunu çizmektedir. Osmanlı geleneksel siyer yazımının dışına çıkarak yeni ve nakledilen olayları hemen kabul etmek yerine üzerinde kafa yormak, yer ve zaman bakımından doğruluğunu araştırmak suretiyle eleştirel bir siyer yazımının örneğini vermektedir. Bu özelliği ile Celâl Nûri, Osmanlı'da eleştirel siyer yazıcılığının bayraktarlığını yapmaktadır diyebiliriz.

Müellif, kitabın kapağında belirttiği ifadesine göre eserini Batı dünyasının İslam düşmanlığına ve Doğu dünyasının da hurafe düşkünlüğüne karşı Hz. Peygamber'in tarihî mevkiini muhafaza ve müdafaa etmek için yazmıştır.⁴²⁶ Bu ifadesinden anlaşıldığı üzere müellifin eserini kaleme alma sebebi tam olarak; bir yandan Batılı yazarların Hz. Muhammed'e olan düşmanlıklarına karşı Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen siyer ilmîni savunmak, diğer yandan da Hz. Peygamber'i övmek ve onu yüceltmek adına siyeri uydurma hikâye ve hurafelerle dolduran ve bu uygulamalarıyla Hz. Peygamber tasavvuruna ve siyer ilmîne hasmâne bir şekilde saldıran Batılı yazarlar kadar zarar veren

⁴²⁴ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 23.

⁴²⁵ Bkz. Mehmet Çoğ, "Celâl Nûrî ve Hâtemü'l-Enbiya Adlı Eserine Göre Hz. Muhammed Tasavvuru", *İstem*, 2006, 4/7, s. 92.

⁴²⁶ "Garazkârân-ı garb ve hurâfât perestân-ı şarka karşı mevki-i târîh-i Ahmedî'yi muhâfazaten yapılmış tecrübe-i kalemiyyedir." Bkz. Celâl Nûrî, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, Kapak sayfası.

Müslüman müelliflere karşı Hz. Peygamber'in tarih boyunca sahip olduğu değeri herhangi bir ekleme ve çıkarma yapmadan olduğu şekliyle ortaya koymak suretiyle müdafaa etmektir.

Bu gayesini bir örnekle açıklayan Celâl Nûri, Antik Yunan'da Roma Medeniyeti'ne ait toprak altında kalan eserler nasıl ki geçmiş dönemlerde büyük bir hizmet duygusuyla gün yüzüne çıkarılıp onarıldıysa, Hz. Peygamber dönemi de örtülü olduğu düşmanlık, hurafe, uydurma hikâyeler ve kendisine isnad edilen iftira ve hakaretler çukurundan çıkarılıp temizlenmeli ve hak ettiği değere yeniden sahip olması gerektiği düşüncesindedir.⁴²⁷

Celâl Nûri'ye göre Avrupalı tarihçiler Hz. Peygamber'i anlatma hususunda irsi bir düşmanlık acziyetindedirler. Avrupalılar tarafından Hz. Peygamber hakkında yazılmış olan elde mevcut eserler ya alelâde olaylar zincirinden oluşmuşlar ya da Hz. Peygamber'i noksanlaştırma ve zayıflatma amacıyla tarafgir bir şekilde yazılmışlardır.⁴²⁸ Özellikle 19. asır Batı müelliflerinin bazıları Hz. Peygamber'i, sara ve epilepsi gibi birtakım hastalıklara dâcâr olarak nitelendirmekte ve mezhep ihdas eden bir derviş şeklinde tasavvur etmektedirler.⁴²⁹ Celâl Nûri, her ne kadar Batılı yazarları bu noktada eleştirse de, Dr. Sprenger ve William Muir gibi bazı Avrupa ulemasının, siyerin kaynaklarına itiraz etmediklerini ve bunlardan bazılarının Hz. Peygamber aleyhinde yazsalar bile çoğu zaman Tarih-i Nebi'ye doğru bir şekilde baktıklarını göz ardı etmemek gerektiğini vurgulamaktadır.⁴³⁰ Ona göre Avrupa'da başta İngiliz W. Muir, Alman A. Sprenger, Yahudi bir Alman olan G. Weil ve Fransız Caussin de Perceval olmak üzere siyerin kaynaklarını tetkik eden âlimler yetişmiştir ve bunların siyer hakkındaki tetkikleri oldukça önemlidir. Bu araştırmacılar gibi Hz. Peygamber'e dair kaynakları etraflıca

⁴²⁷ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 6.

⁴²⁸ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 7.

⁴²⁹ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 9.

⁴³⁰ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 19.

araştıran, inceleyen Müslüman ilim erbabı yoktur.⁴³¹ Bu nedenle Celâl Nûri, bu müelliflerin İslam tarihiyle alakalı eserlerinin Türkçe'ye tercümesinin bir vecibe olduğunu ve Müslüman yazarların bu şekilde İslam Tarihiyle alakalı kaynakları derinlemesine bir şekilde bilimsel olarak araştırmayı öğrenmeleri gerektiği görüşündedir. Çünkü ona göre İslam dünyasında ilmi çalışmalar menkûl esasına yani rivayete dayanmaktadır. Ma'kul ile alışveriş çok azdır. O nedenle İslam ulemasının salt rivayetler zincirinden kurtulup bunları Batı ulemasının yaptığı gibi akıl süzgecinden geçirmeyi öğrenmeleri gerekmektedir.⁴³²

Burada Celâl Nûri, bir taraftan Batılı yazarları İslam'a karşı düşmanca tavırlarından dolayı Hz. Peygamber'in hayatını ele alırken tarafsız gözle bakamamaları sebebiyle eleştirmekte, diğer taraftan da bu yazar ve araştırmacıların ilmî araştırma usullerinin akla ve mantığa dayalı olmasından dolayı Müslüman ilim adamları tarafından bu usulün örnek alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Celâl Nûri yukarıda da belirtilen isimlerin dışında kalan ve Hz. Muhammed'in hayatını ele alan diğer birçok Batılı yazarın İslam dışındaki bir dine mensup olmaları nedeniyle tarih yazıcılığı noktasında olaylara tarafsız bakamadıklarını belirtmektedir. Ona göre bu yazarların tarafsız kalamamalarının sebebi, İslam'a karşı takındıkları düşmanca tavidir. Celâl Nûri'nin değindiği bu nokta üzerinde verdiği en çarpıcı örnek, meşhur müsteşriklerden biri olan Fransız J. Barthelemy St. Hilaire'dir. St. Hilaire, sözü edilen Batılı yazarların eserlerini ayrı ayrı tetkik etmiştir. Ancak Celâl Nûri'ye göre St. Hilaire, dindar bir Hıristiyan ve daha da ötesi tam bir Hz. İsa sempatzanı olması nedeniyle olaylara yaklaşırken tarafsız kalamamış ve hatta tam anlamıyla İslam karşıtı bir şekilde taraf tutmuş, bu nedenle de Hz. Muhammed'i olması gerektiği gibi ele alamamıştır. Kaleme aldığı *Muhammed ve Kur'an (Mahomet et le Coran)* adlı eserinde

⁴³¹ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 24.

⁴³² Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 30.

St. Hilaire, Hristiyanlığın dinlerin en hayırlısı olduğundan ve Hristiyanlığa karşı küfür ve hakaret olacağı gerekçesiyle İslam'ı hiçbir zaman Hristiyanlığa tercih edemeyeceklerinden bahsetmektedir. Yine aynı şekilde, Hz. Muhammed'i Hz. Musa ile karşılaştırarak onu İsrailoğulları'nın peygamberinden daha aşağı seviyede görmektedir.⁴³³ Tüm bu hususları ele alan Celâl Nûri, dînî husumetin Avrupa ilim sahasında babadan oğula, nesilden nesile geçen bir hastalık olduğunu ve William Muir, Ernest Renan, Voltaire gibi ilim erbâbı kimselerin bile doğruyu görmelerine engel olabilecek kadar şiddetli olduğunu vurgulamıştır.⁴³⁴ Ona göre tüm bu yönleriyle Avrupa'da tarih yazıcılığı tamamıyla noksandır ve tarih yazarlarında tarafsız bir bakış açısı ve olayları muhakeme yeteneği yoktur. Avrupa'da tarih çalışmalarıyla şöhret bulan kişiler maalesef Hz. Peygamber'in tarihi kıymetini kavrayamamışlardır. Ernest Renan gibi ilim adamının, İslam'ı iyi bilmesine rağmen dînî taassuptan dolayı Hz. Peygamber ve İslâmiyet'in tarihi önemini görmezden gelmesi, kabul edilebilecek bir ihmal değildir.⁴³⁵

Bu yönleri ile Celâl Nûri kendinden önceki siyer geleneğine ve Batılıların yazdığı eserlere ihtiyatla yaklaşmak gerektiği için kaynaklarını seçerken de oldukça titiz davranmıştır. Bununla birlikte Türkçede o zamana kadar belgelere dayanarak kaleme alınmış, kendi anladığı tarzda birkaç eserden başka tarih kitabının olmadığını da iddia etmiştir.

Siyer ilmi ile uğraşan fakat bu ilmi kendi düşünce yapıları doğrultusunda kullanan müsteşrikleri eleştiren Celâl Nûri, bazı Batılı yazarları tarafsız bakış açıları nedeniyle takdir etmeyi de unutmamıştır. Bu husustaki en çarpıcı örnek İskoç tarihçi-yazar Thomas

⁴³³ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 28.

⁴³⁴ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 26-28.

⁴³⁵ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s.28; Mehmet Çog, "Celâl Nûri ve Hâtemü'l-Enbiyâ Adlı Eserine Göre Hz. Muhammed Tasavvuru", *İstem*, 4/7, s. 93.

Carlyle'dir.⁴³⁶ Carlyle, Araplar arasından çıkan peygamberin asla bir yalancı olmadığını zira milyonlarca insanın yalancı birine bir nebi gözüyle bakmayacaklarını belirtmekte ve Hz. Muhammed'in kalpten ilham alarak ortaya çıkan bir peygamber olduğunu söylemektedir.⁴³⁷ Celâl Nûri, Carlyle'ın deha sahibi yazarlardan biri olduğunu ve onun, tarihte önemli şahısları kahramanlar olarak nitelendirdiğini belirtmektedir. "Tarihteki Kahramanlar" olarak nitelendirdiği isimler içerisinde Hz. Muhammed'e de bir yer ayıran Carlyle'ın, Batılı yazarlar arasında Hz. Peygamber'in sahip olduğu önemi tek anlayan kişi olmasına rağmen onun da Hz. Muhammed'i bir peygamber olarak kabul etmemesine şaşırıldığını ifade etmektedir.⁴³⁸

Celâl Nûri, Batılı yazarların tarih yazım usullerini bu şekilde bir eleştiriye tabi tutmakla beraber, *Hâtemü'l-Enbiyâ*'da bazı Batılı ilim ve fikir adamlarının fikirlerine rastlanabileceğini, fakat sonuç itibarıyla eserin sahibinin tamamıyla kendisi olduğunu söylüyor.⁴³⁹ Buradan Celâl Nûri'nin genelde tarih yazımı, özelde de siyer yazımı hususunda her ne kadar Batılı yazarları şiddetli bir şekilde eleştiriyor olsa da yine de bu müelliflerin fikirlerini önemsemediği sonucuna varılabilir. Bu durum Celâl Nûri'nin içine düştüğü çelişkilerden biri gibi gözükse de aslında o, Batılı fikir adamlarının doğru ve yanlış yönlerini ortaya koyarak, doğru fikirlerinin alınması, diğerlerinin ise eleştirilmesi gerektiğini ve yanlış düşüktükleri fikirleri nedeniyle onların tamamen gözardı edilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Zira Batıcı bir fikir adamı olarak tanıdığımız Celâl Nûri'nin öne sürdüğü ve savunduğu fikirlerde müsteşriklerden bir hayli etkilenmiş olduğunu

⁴³⁶ Thomas Carlyle gibi bir müsteşrikin olumlu da olsa Hz. Peygamber hakkındaki düşüncelerini dile getirmiş olmasından dolayı Celal Nuri'nin ondan etkilendiği ve kendisinin de bu sebeple din dışına çıktığı ithamlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bkz. Mahmud Esad, *İki Cihan Devleti Arasında Hz. Muhammed: Oryantalizme Karşı Hz. Muhammed Müdafası*, Haz. Seyfettin Erşahin, Ankara, Otto Yayınları, 2017, s. 103.

⁴³⁷ Bkz. Thomas Carlyle, *Kahramanlar*, çev. Behzat Tanç, İstanbul, 1 Kutluğ Yayınları, 1976, s. 80.

⁴³⁸ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 10, 27-28.

⁴³⁹ Celâl Nûri'nin sözünü ettiği ve eser içerisinde geçen Batılı tarihçi ve araştırmacılar şunlardır: Hippolyte Taine, Dr. Gustave Le Bon, William Muir, Dr. A. Sprenger, G. Weil, Reinhart Dozy, Ernest Renan, C. Darwin, Pierre Caussin de Perceval, J. Bartheloemy St. Hilaire, Thomas Carlyle, Dr. Rieche, Prof. Lombroso, Bergson, W. James, Goethe, Voltaire.

görmekteyiz. Zira eserinde onların görüşlerine sıkça yer vermesi de bunu doğrular niteliktedir.

Celâl Nûri, Hz. Muhammed hakkında söz söyleyen Batılı yazarları bu şekilde değerlendirdikten sonra İslam dünyasındaki siyer müelliflerini ve tarih yazarlarını ve buna bağlı olarak tarih yazımını da eleştirmiştir. Ona göre Müslüman siyer müellifleri Hz. Peygamber'i insani özellikleriyle anlayamamışlar, insan olarak yaratılmakla iftihar eden bir peygamberi insanlığın üstünde görerek kendisine, tabii kanunlar ile akıl ve mantığın hilafında binlerce olmayacak mucize isnad etmişlerdir. Ona göre Hz. Peygamber insanlara mükemmel bir din ve Kur'an gibi bir örnek metin bırakmışken bunların dışında harikalar aramak yoldan sapmaktır. Hz. Peygamber'e birtakım mucizeler isnad edilmeye ve bu şekilde yüceltmeye çalışılırken aslında onu sadece emir alıp uygulayan, bu işi yaparken de hiçbir surette kendi iradesini kullanamayan bir görevli konumuna düşürmektedirler. Özellikle son dönem siyer yazarlarının anlatımına göre Hz. Peygamber, Cebrail'in sesi olmaktan başka bir şey değildir. Yani onun yönlendirmelerinden başka hiçbir şey yapmaz.⁴⁴⁰ Celâl Nûri'nin, siyer yazımında şiddetli bir şekilde itiraz ettiği hususların başında işte bu yanlış düşünce yapısı gelmektedir. Oysaki Hz. Peygamber yalnızca kendi zamanını ve muhitini değiştirmekle kalmamış bütün zaman ve mekânı değiştiren evrensel bir rol üstlenmiştir.⁴⁴¹

Netice olarak Celâl Nûri, Şark'ın da Garb'ın da Hz. Peygamber'e tarihi değerini veremediklerini, her iki kesimin de Hz. Peygamber'i olması gerektiği gibi anlayamadıklarını açık bir şekilde ifade etmekte ve Hz. Peygamber'i daha doğru anlatacak bir siyer yazımının gerekliliğine vurgu yapmaktadır.⁴⁴² Kendisinin amacının bir tarih kitabı yazmak değil, daha çok siyer metodolojisi üzerine kafa yormak olduğunu

⁴⁴⁰ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 8.

⁴⁴¹ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 9

⁴⁴² Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 28.

belirterek eserinde kaynakları doğru olup olmadıklarına göre değil, kendi metodolojisine uyup uymadığı yönü ile kabul veya reddetmiştir. Tarih araştırmalarında Kur'an-ı Kerim'in bir kaynak olup olmayacağına veya olursa da ne derecede ve nasıl kullanılacağına ilişkin herhangi bir bilgi vermemiştir.⁴⁴³

Celâl Nûri eserine öncelikle tarihin ne olduğunu irdeleyerek başlamaktadır. Tarihin, gözlem ve deneyler neticesinde tek bir doğruya ulaşılabilen bir kimya laboratuvarı olmadığını, her ne kadar müverrihin tarih yazımında objektif olmaya çalışması gerekse de tarihin aynı zamanda bir sanat olmasından dolayı, sanatta sanatçının izlerini görmenin her zaman mümkün olabileceğini belirtmiştir. Zira kopyada bile müstensih'in şahsiyetini görmek mümkündür demektir.⁴⁴⁴ Yani Celâl Nûri'ye göre müverrih tarihi yazarken ne kadar tarafsız olmaya dikkat etse de ortaya koyduğu üründe ister istemez kendi ruhunu da işin içine katmaktadır. Celâl Nûri burada tarih yazımı hususunda önemli bir noktaya işaret etmiş ve tarihçinin geçmişin bilgilerini aktarırken kendi iç dünyasından, daha önceki bilgi birikim ve tecrübelerinden, duygu ve düşüncelerinden tamamen sıyrılmış bir şekilde tam tarafsız manada bir tarih yazmasının pek de mümkün olamayacağını belirtmiştir.

Celâl Nûri *Hâtemü'l-Enbiyâ*'da, tarihte hiçbir şahsiyetin Hz. Muhammed kadar insanlığın düşünce dünyasını etkileyemediğinden dolayı tarih yazımı içerisinde siyerin apayrı bir değere sahip olduğunu söylemektedir. Eserinde Hz. Peygamber'in kendi zamanını, muhitini, ırkını, fikirlerini, hissiyatını ve ashabını tetkikten sonra onun insani yönlerini, bir komutan, hükümet reisi, kanun koyucu ve uygulayıcı, bir devlet kurucu, diplomat oluşu, siyasi kişiliği, ahlak kurallarını ve yöntemini tertipleyci ve en

⁴⁴³ Eserinde yalnızca iki yerde Kur'an'dan iki ayete atıf yapmıştır. Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 47, 137.

⁴⁴⁴ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 12. Celâl Nûri bu görüşünü daha sonraki yıllarda da savunmaya devam etmiştir. Bkz. Celâl Nûri, "Muhîr", *Edebiyat-ı Umumiyye*, 29 Cemaziyelahir 1335 (21 Nisan 1917), C. 1, S. 25, s. 420.

nihayetinde bir fert olma yönlerini inceleyeceğini vurgulamaktadır.⁴⁴⁵ Ona göre Hz. Peygamber beşeriyet yönü ön plana çıkarıldığı zaman kendine atfedilen harikuladeliklere nazaran daha önemli hale gelmekte ve tarihte sahip olduğu önemi daha çok anlaşılmaktadır.⁴⁴⁶ Müellifin iddiasına göre o güne kadar kaleme alınan Türkçe eserler içerisinde bu anlayışla yazılmış bir tarih yoktur. Yeni yazılan eserler ise öncekileri tekrar eden evrak koleksiyonlarından başka bir şey değildir. O nedenle Osmanlı’da maziye ihya edecek, sosyal kanunları öğretecek muhakemeye dayanan bir tarih yazımına şiddetle ihtiyaç vardır.⁴⁴⁷

Siyer yazımında Hz. Peygamber’e atfedilen mucizevi olaylardan ziyade onun insani özelliklerine vurgu yapılması gerektiğini savunan Celâl Nûri, eserinde siyerlerde alışlageldiği şekilde olayların tarih sırasına göre anlatımı yerine, Hz. Peygamber döneminde yaşanan hadiselerin ve vakaların bir kenara bırakılarak, asıl önemli konu olan tarihin cereyanını anlatılacağını belirtmiştir.⁴⁴⁸ Zira o, Hz. Peygamber’in hayatını baştan sona bir olaylar zinciri halinde ele almak yerine, Hz. Peygamber’in hayatının insanlık üzerinde bıraktığı etkiyi tetkik etmeye çalışmaktadır. Zaten Celâl Nûri’nin eserini diğer siyerlerden ayıran en belirgin özellik de budur. Eserde Hz. Peygamber’e atfedilen bütün mucize ve hurafelerin terk edileceği iddiası vardır. Bu yönüyle eserin ana konusu bir insan, bir şahıs olmak üzere Hz. Peygamber’dir. Celâl Nûri bu amacını; “Eğer kitabımızın sonunda, tetkîkâtımıza atf-ı ehemmiyet eden kârî’ zî-itibâr, yazdıklarımızı zihnen icmâl ve muhâkeme ettiği vakit kalbinde hâsıl olacak veyahud tezâyid edecek olan hubb-u nebî ile bir dakika-i istiğrâkta şekl ve şemâil-i Muhammediye’yi göreceğ olursa içtihadât ve mesâimizin en büyük mükâfâtını görmüş oluruz.” diyerek belirtmektedir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 13.

⁴⁴⁶ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 14.

⁴⁴⁷ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 14-15.

⁴⁴⁸ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 16.

⁴⁴⁹ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 16.

Eserinin amaç ve yöntemini uzun uzadıya anlattıktan sonra kendi zamanına kadar kaleme alınan siyer eserlerinin kısaca bir tahlilini yapmaktadır. Bu husus, Celâl Nuri özelinde Tanzimat dönemi siyer yazıcılığında, klasik dönem siyer yazıcılığının hangi yönlerinin eleştirildiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ona göre hicrî 5. asırdan sonra yazılan siyerlerin tarih yönünden pek önemi yoktur. Çünkü bunlar yeni şeyleri keşfetmezler. Eski kıssaları, önceki yazılanları farklı üsluplarla tekrar ederler. Bunlar tarih ilmi yönünden hiçbir önemi haiz değildirler ve sadece edebi yönden bir kıymete sahiptirler. Zira bu eserler usûl, kat'îyyet, muhakeme, mukayese ve tarafsızlık gibi bazı ilmi vasıflardan mahrumdurlar.⁴⁵⁰ Celâl Nûri, bu tür klasik siyerler içerisinde yer alan İbn İshak ve İbn Hişam'ın eserlerinin dikkate şayan olduğunu belirtmekle birlikte, İbn Hişam'ın Hz. Peygamber'in zatına pek uymayan sözleri atladığını ve bunları bilerek eserine almadığını iddia ederek, İbn Hişam'ın eserine tam olarak güvenilmeyeceğini söylemektedir.⁴⁵¹ Buna rağmen yine de ilk siyer yazarlarında, sonraki dönem yazarlara kıyasla doğruların yeri daha fazladır. Çünkü İbn İshak ve İbn Hişam, dinî heyecan ve galeyanları bir kenara bırakarak herhangi bir taassuba kapılmadan, hamasi duygulardan uzak bir şekilde hakikatleri daha açık ve net olarak gözler önüne sermişlerdir.⁴⁵²

Bunun yanı sıra müellif, klasik siyerler içerisinde yer alan ve Hz. Ebû Bekir'in torunu Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ile İbn Şihâb ez-Zühri'ye (ö. 124/742) ait olan eserlerin tam olarak elde mevcut bulunmadığını, bunların tamamının mevcut olması halinde tarihin hakikati için büyük bir zenginlik olacağını ifade etmektedir. Bu eserlerin Hz. Peygamber'in hayatına dair doğru bilgiler ihtiva etmesine rağmen, hurafe düşkünleri tarafından zayi edildiğini söylemekte ve bunların bazı bölümlerinin daha sonraki tarihçiler tarafından iktibas ile günümüze taşınmış olmalarına rağmen sonraki

⁴⁵⁰ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 17.

⁴⁵¹ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 18.

⁴⁵² Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 21.

dönemlerde bu eserlerin içerisine katılan hurafelerden dolayı bunlara tam olarak itimat edilip edilemeyeceği hususunun şüpheli olduğunu söylemektedir.⁴⁵³

Vâkıdî, İbn Sa'd ve Taberi'yi hiç kayda değer bulmayan Celâl Nûri, bu müelliflerin İbn İshak ve İbn Hişam'dan daha fazla bir vesikaya ulaşamadıklarını ve onlardan daha fazla ve farklı söyledikleri herhangi bir şeyin olmadığını iddia etmektedir. Ona göre geç dönem siyerler genellikle birbirinin veya kendinden öncekinin aynısıdır. Bunlar yalnızca zamanın, zeminin ve muharrirlerinin değişme yönleriyle farklılık arz etmektedirler. Aksi halde söylenenler hep aynıdır ve bu nedenle bunları tek tek irdelemeye gerek bile yoktur.⁴⁵⁴

Celâl Nûri, eserinde siyer yazıcılığının nasıl olması gerektiğinden bahsederken, Batı menşeli siyerlerin pek çoğunun Hz. Muhammed'i ve İslamiyet'i küçük düşürmek için tarafgirâne bir şekilde yazıldığını, Müslümanlar tarafından kaleme alınanların ise yine pek çoğunun Hz. Muhammed'i ve İslamiyet'i gereksiz derecede övme amaçlı olarak hurafe ve uydurma hikâyelerle doldurulduğunu sürekli vurgulamaktadır. Müellife göre siyer yazımına birtakım hurafeler karışmıştır. Hurafe ve uydurma hikâyelerin, bir kavmin belli bir dönemdeki zihniyet yapısını göstermesi bakımından elbette bir değeri vardır. Fakat tarihçiler asla bunlara ehemmiyet vermemelidirler ve şayet eserlerinde bunları kullanacaklarsa bile en azından bu türden hikâyelerin kaynaklarını iyi öğrenmelidirler.⁴⁵⁵

Celâl Nûri siyer yazıcılığında Hz. Muhammed'in hayatına dair bilgi kaynaklarının eksikliğinden ve/veya bu kaynakların yanlış olmalarından yakınmakta ve bunları delillerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Ona göre siyernüvisler eserlerini bir tarih yazmak için kaleme almamışlardır. Çünkü bu müellifler tarihçi için lazım olan özellikleri

⁴⁵³ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 19.

⁴⁵⁴ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 19.

⁴⁵⁵ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 23.

taşımadıklarından dolayı onların eserleri de bir tarih olmaktan ziyade, edebî açıdan güzel bir şehnâme⁴⁵⁶ olmaktan öteye geçememiştir.⁴⁵⁷

Celâl Nûri'nin düşüncesine göre kendi dönemine kadar Osmanlı'da yazılmış siyerler, kendilerine özgü usulleri olmadığından dolayı bir tarih kitabı niteliğinde değildirler. Yalnızca Hz. Peygamberin hayatını hikâye etmek için kaleme alınan bu eserler, sürekli Hz. Peygamber'i övme ve onu yüceltme maksadında olduklarından dolayı bir tarihten ziyade edebi eserler kategorisinde değerlendirilmelidirler.⁴⁵⁸ Genel itibariyle Osmanlı'nın erken dönemlerinde kaleme alınan bu tür eserlere bakıldığında birçoğunun manzum ve okuyarlarda heyecan uyandıracak tarzda olması Celâl Nûri'yi destekler niteliktedir.⁴⁵⁹ Bu eserlerde objektiflik ve belirli bir tarih usulü yoktur. Tamamen dini duygu ve hassasiyetle, Hz. Peygamber'i övme ve okuyanda heyecan uyandırma, Hz. Peygamber sevgisini gönüllere naksetme maksadıyla yazılmışlardır.⁴⁶⁰

Celâl Nûri'nin siyer yazımında eleştirdiği hususlardan bir diğeri de siyerlerde hadislerin kaynak olarak kullanımı konusudur. Bilindiği gibi siyer ilminin ilk kaynaklarını rivayet yolu ile gelen hadisler teşkil etmektedir. Ancak Celâl Nûri siyer yazımında kullanılan hadislere temkinli yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır. İslam Tarihi'nin kaynağı olmak bakımından hadisler üzerinde durarak bu konuda devrine göre oldukça çarpıcı görüşler öne sürmüştür. Onun sorguladığı husus; hadisleri siyer yazımı için kaynak kabul ediyor olmasıyla birlikte, hadis olarak alınan bu lafızların sıhhatine ne kadar güvenilebileceği düşüncesi olmuştur. Müellif bu endişesiyle alakalı olarak hadis rivayeti konusunda en güvenilir kaynaklardan biri kabul edilen Buhâri'den örnek vermiş ve Buhâri'nin 600.000 hadisle karşılaşmasına rağmen bunlardan yalnızca 7275'ini

⁴⁵⁶ Şehnâme: Muharebeleri ve hükümdarların biyografilerini manzum olarak anlatan eserlerdir.

⁴⁵⁷ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 20.

⁴⁵⁸ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 19.

⁴⁵⁹ Bkz. Zehra Öztürk, "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2007, C. 5, S. 9, s. 404-406.

⁴⁶⁰ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 19.

eserine aldığını söylemiş ve kendisinin bu hadislere de itimadının olmadığını belirtmiştir.⁴⁶¹ Ayrıca Buhari'nin tabiatüstü birçok hikâyeye ait hadisleri de kabul ettiğini eleştirerek bu gibi rivayetlerin tarih usulüne uygun olmadığını ifade etmiştir. Zira ona göre Buhâri, hadisleri alırken yalnızca ravilerine göre bir değerlendirme yaparak bu ravileri ayrı ayrı tetkikten geçirmiş ancak hadis olarak iddia edilen ibareleri nitelik bakımından incelememiştir. Ravisi güvenilir olan hadisleri almış ama rivayet edilen bilginin Hz. Peygamber'e uyup uymadığını kontrol etmemiştir. Mesela Buhâri, sırf hadisi nakleden ravi güvenilir olduğu için bazı tabiatüstü hikâyelere dair uydurma haberleri de hadis olarak almıştır.⁴⁶² Bundan dolayı Buhâri'nin hadis toplamada kabul ettiği usul tarih ilmine pek de uygun görünmemektedir.

Buhâri açısından, ravileri sağlam olduğundan dolayı, aldığı bu hadisler de kendi tetkikine göre sağlamdır. Ancak bu tarz rivayetler aklen mümkün olmayan bilgiler ihtiva etmektedir. Harikuladeliği reddeden ve insan olma vasfına ehemmiyet veren Hz. Peygamber'in ağzından böyle tabii kanunlara aykırı sözler çıkmış olamaz. Dolayısıyla bunların hadis olarak alınması aklen mümkün değildir.⁴⁶³ O nedenle Celâl Nûri, Buhari'nin hadis toplama usulünde bir yanlışlık bulunduğunu, yani hadisleri şeklen incelediği ve bunların içeriğine bakmadığı için eldeki hadislerin gerek üslup gerekse mana itibarıyla pek çok çelişkileri barındırdığını ve bunların siyer yazımı için kaynak teşkil edemeyeceğini iddia etmektedir.⁴⁶⁴

Bu oldukça büyük bir iddiadır. Zira en erken dönemlerden beri ilk siyer yazarlarının hadis ravileri olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda hadislerin, siyer için

⁴⁶¹ "Ehâdis de ulemaca, asr-ı nebevîyenin menabi-i tarihiyesinden addedilmistir. Ehadisin sıhhatine ne derecede itimad edilebilir? Bu da bir meseledir. Buhari hazretleri altı yüz bin hadis karşısında bulunmuştu. An'ane-i Peygamberî'yi vikâye ve siyânet gibi bir maksad-ı alelâde ile bu zat-ı sâmi derya ve deşt demeyip uzun seneler dolaşmış ve akıbet bu yarım milyonu mütecâviz hadisin ancak 7685'ini kabul edebilmiştir." Bkz. Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 22.

⁴⁶² Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 22.

⁴⁶³ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 22.

⁴⁶⁴ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 22-23.

Kur'an'dan sonra en önde gelen kaynak olarak değerlendirilmesinden dolayı siyer ve İslam tarihinin kaynaklarından bahsedilirken hadislerin önemine sürekli olarak dikkat çekilmiştir. Daha da ötesi tarih ilmi çoğu araştırmacılar tarafından hadis ilminin bir şubesi kabul edilmiştir. Zira hadisler, Kur'an'ın yanı sıra Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgiler veren iki ana kaynaktan biridir ve tarihçiler bu dönemlere ait dinî, içtimâî, siyasi, iktisadi vb. hadiselerin birçoğuna nakledilen hadisler sayesinde vakıf olabilmektedirler. Mesela ilk siyer ve megazi yazarlarından biri olarak anılan Urve b. Zübeyr'in topladığı hadis koleksiyonu, Hz. Peygamber'in hayatına dair olayları bize ulaştıran en eski örneklerdendir. Her ne kadar İslam'ın ilk yıllarına ait derlediği haberler bir kitap halinde günümüze ulaşmasa da onun tedvin ettiği risaleleri Vâkıdî ve Taberî'nin eserleri ile günümüze kadar gelebilmiştir.⁴⁶⁵ Urve'nin aktardığı bilgiler, çoğunlukla teyzesi ve Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe'den rivayet ettiği hadislerdir.⁴⁶⁶ O nedenle ilk dönem siyer yazıcılığından itibaren İslam Tarihi'nin her devrinde hadislerin genelde tarih, özelde de siyer ilmi açısından böylesine önemli kaynak malzemeler ihtiva ettiği kabul edilegelmiştir.

Celâl Nûri, Buhari'nin topladığı hadislerin içinde Hz. Peygamber'in şahsiyetine, misyonuna ve yaşantısına uymayan türden hadisler bulunduğu yönünde bir itiraz yönelterek bunların siyer kaynağı olamayacağını iddia etmektedir.

Bu iddiası ile Celâl Nûri de bir eleştiri konusu haline gelmektedir. Zira Celâl Nûri'nin zihninde bir Hz. Muhammed algısı bulunmakta ve o, bu hadislerin kendi zihninde çizdiği peygamberin özelliklerine uygun olmadığını söylemektedir. Burada müellif, eserinin başından beri objektiflik vurgusu yaparken aslında kendisi de bu düşüncesi ile objektif olamama durumuna düşmektedir. Zira hadislerin mânâ itibarıyla

⁴⁶⁵ Josef Horovitz, *İslam Tarihçiliğinin Doğuşu İlk Siyer/Megazi Müellifleri ve Eserleri*, çev. Ramazan Özmen, Ramazan Altınay, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2019, s. 99.

⁴⁶⁶ Josef Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğinin Doğuşu*, s. 98.

matematikselsel bir kesinlikle Hz. Peygamber'e uygun olup olmadığının söylemek çok da mümkün değildir ve bunların Hz. Peygamber'e ait sözler olup olmadığını kesin bir şekilde ispat etmek oldukça zor bir durumdur. Bazı lafızların uydurma rivayet oldukları, kat'i surette Hz. Peygamber'e ait veya onun özelliklerine uygun olmadıkları kolay bir şekilde anlaşılabilir. Ancak bazı rivayetler de vardır ki, bunların Hz. Peygamber'in yaşantısına, öğretilerine uygun olup olmadıkları, o rivayeti değerlendiren kişinin bakış açısına, zihin dünyasına göre değişebilmektedir. Bu bakımdan Celâl Nûri, Buhârî'de geçen birçok rivayetin Hz. Peygamber'e uygun rivayetler olmadıklarını söylerken bu durumu kendi bakış açısına göre değerlendirmiş ve bir bakıma eserinde vurgu yaptığı objektif olma özelliğini bizzat kendisi kaybetmiştir. Nitekim onun kendi zihninde çizdiği Hz. Peygamber portresine uygun düşmeyen rivayetler, bir başkasının bakış açısına göre gayet uygun görünebilmektedir.

Şurası da bir gerçek ki, hadislerin güvenilirliği ve sıhhat dereceleri her dönemde tartışılmış ve hadisler üzerinden yürütülen bu tartışmalar, hadislerin tarih ilmine kaynak teşkil edip edemeyeceği mevzusunun da beraberinde getirmiştir. Eski tarihçiler hadisleri bir tarih kaynağı olarak ele alırlarken, bu hadisleri tenkide tâbi tutarak kullanmışlardır. Ancak sonraki dönemlerdeki tarihçiler ise, eski müelliflerin bu şekilde tenkide tâbi tutarak sıhhatleri kesinleşmiş olan kimi haberlere dahi itimat etmemişlerdir.⁴⁶⁷ Celâl Nûri'nin de bir tarih malzemesi olarak hadislerle karşı yaklaşımını itibariyle ikinci gurup içerisinde yer aldığı görülmektedir. Zira tevatüre itimad olmadığını açıkça belirtmekte, tevatürün çoğu zaman aklen, mantıken, fennen mümkün olmayan yönlere kaydığını ve halk tarafından bu bilgilerin yanlış olsa dahi muhakeme edilmeden kabullenildiğini söylemektedir.⁴⁶⁸ Netice itibariyle Celal Nuri, hadislerle tarih kaynağı olmaları

⁴⁶⁷ M. Fuad Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, İbrahim Horoz Basımevi, 1957, C. II, Cüz I, s. 19.

⁴⁶⁸ Celâl Nûri burada Mecelle'nin 1677. maddesine göre; "İlmen, kizb üzerine ittifakları aklen câiz olmayan cemaatin haberidir" şeklinde "tevatürün" açıklamasını yapmış, buna rağmen tevatüre hiçbir şekilde itimad etmeyeceğini belirtmiştir. Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 126-127.

bakımından önem vermemiş, onların doğruluğunun ve Hz. Peygamber'e aidiyetlerinin tam manasıyla kesin olmadıklarını savunmuştur.

Celâl Nûri'nin siyer yazımında eleştirdiği noktalardan bir diğeri de daha önceki devirlerde ortaya konulan eserlerde ruh bilimi yani psikolojiye dair herhangi bir malumat bulunmamasıdır.⁴⁶⁹ Ona göre geçmiş tarihçiler daha sade eserler ortaya koyuyorlardı. İlimdeki gelişme ve yenileşmeler tarihnüvisleri yeni usuller ortaya koymaya mecbur kılmış ve kendi döneminde tarih ilmine psikolojik bir yaklaşım sergileme gerekliliği hasıl olmuştur.⁴⁷⁰ Çünkü nübüvvet, bi'set, vahiy; bunların hepsi ruha dayalı, insanın ruh dünyasına hitap eden kavramlardır ve bu kavramları psikoloji ilmi içerisinde değerlendirmek gerekir.⁴⁷¹

Celâl Nûri, konuyla alakalı olarak; "Siyerlere baktığımızda İslam'a muhalif olanlara ve inananlara karşı nübüvveti savunacak psikolojiye dair bilgilere tesadüf edemiyoruz. Mesela hakkında detaylı bilgilere sahip olduğumuz Hz. Ebû Bekir gibi akıllı, ince fikirli, tedbirli bir kişinin bize tevatür ile nakledilen İslam'ı kabul etme hadisesi doğrusu vicdanımızı tatmin etmiyor" diyerek, Hz. Ebû Bekir gibi duygudan ziyade akıyla hareket eden birinin hiçbir muhakemede bulunmadan Hz. Muhammed'in peygamberliğini şartsız, şüphesiz kabul ediyor olmasını pek mantıklı görememekte ve nakledilen bu gibi rivayetlerin çokluğu nedeniyle şimdiye kadar kaleme alınan siyerlerin bu yönüyle kaynaklarının eksik olduğunu iddia etmektedir.⁴⁷²

Celâl Nûri, eserinde Hz. Peygamber'in hayat hikâyesini baştan sona anlatan bir siyer kaleme almaktan ziyade, başlangıcından kendi devrine kadar İslam âleminde ve

⁴⁶⁹ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 15.

⁴⁷⁰ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 15-16.

⁴⁷¹ Bu temel yaklaşımda, nübüvvet gibi Müslüman zihin dünyasında önem arz eden bir mesele, ilk dönemlerden itibaren İhvân-ı Safâ, İbn Sînâ gibi felsefe çevrelerince ruhun mahiyetini, dış ve iç duyuları, hayal ve akıl gibi melekeleri inceleyen ilim dalı olan İlmü'n-Nefs (psikoloji) içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bkz. İlhan Kutluer, "İlmü'n-Nefs", *DİA*, XXII, s. 149.

⁴⁷² Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 21.

Batı'da yazılmış siyerlerin genel bir tetkik ve tenkidini ele alan ve aslında bir siyer eserinin yazımında ne gibi temel özelliklerin bulunması gerektiğini ve Hz. Muhammed'in nasıl doğru bir şekilde anlatılabileceğini ortaya koyan bir siyer usulü kaleme almaya çalışmıştır. Zaten eserinin alışlagelen tarzda bir siyer olmadığını; "Bizi asla tarz-ı kadîm siyer nüvisi telakki etmeyiniz. Eğer garazımız Veysîler gibi medhiyenüvislik ola idi biz de pür-tumturâk ve hoş-edâ bir siyer yazabilirdik. Hâlbuki maksadımız hukuk-u Muhammedîye'yi hem garb mütetebbi' ve müverrihlerine, hem de hususiyle Müslüman galat perverânına karşı müdafaadır." ifadeleriyle açık bir şekilde belirtmek istemiştir.⁴⁷³

Ona göre önceki siyernüvisler Rasûl-i Ekrem'e yerli yersiz birçok harikuladelikler isnad ederek yüceltmeye çalışırlarken aslında tam aksine onu küçültmüşler ve hatta gerçekte olandan daha farklı gösterme çabalarıyla esasında ona iftirada bulunmuşlardır. Bu nedenle kendi dönemine kadar yazılmış siyerler, Hz. Peygamber'e onda olmayan vasıfların isnad edilmesi sonucunda yalan bilgilerle doldurulmuştur. Bu durum, siyerlerde bulunan en büyük eksiklik, hatta en büyük hatalardan biridir. Hz. Peygamber'e isnad edilen bu tür iddialara bir müverrihin itimat etmesi mümkün değildir.⁴⁷⁴ Celâl Nûri bu durum karşısında Zât-ı Peygamberî'yi tarihen müdafaayı kendine görev telakki ettiğini belirtmektedir.⁴⁷⁵ Zaten Celâl Nûri'nin, eserini yazma konusundaki en büyük iddiası da bu husustur.

Eserin yazımındaki asıl maksadının, Hz. Peygamber'in sahip olduğu makamı doğru bir şekilde göstermeye çalışmak olduğunu ifade eden Celâl Nûri, Hz. Peygamber'e karşı Avrupa'nın kalıtsal düşmanlığı ve İslam âlemindeki makul ölçüleri aşan ve tapınma

⁴⁷³ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 29. Müellif burada Veysî ismini özellikle zikretmektedir. Zira 17. yüzyıl başlarında Alaşehirli Kadı Üveys b. Mehmed (ö. 1628) tarafından kaleme alınan ve *Siyer-i Veysî* olarak meşhur olan *Dürretü'Tâc fî Sîret-i Sâhibi'l-Mi'râc* adlı eser, yazıldığı dönemde halk tarafından çok büyük ilgiyle karşılanmıştır. Bunun sebebi Veysî'nin eseri içerisinde halkın duygularına hitap eden anlatımlara çokça yer vermesidir. Bkz. Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi: Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*, İstanbul, MEB Yayınları, 1983, II, s. 681.

⁴⁷⁴ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 20.

⁴⁷⁵ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 126.

derecesine varan peygamber sevgisinin onu anlama ve anlamlandırma noktasında insanları yanlış bir algıya sevk etmesinden dolayı böyle bir eser kaleme alma ihtiyacı hissettiğini açıklamıştır. Ona göre ifrat ve tefrit Hz. Peygamber'in tarihinin doğru anlaşılmasına engel teşkil etmektedir. Hâlbuki Hz. Muhammed tarihin görmüş olduğu en büyük şahsiyettir. Yaratılıştan beri tarih, bu kadar büyük bir sîma görmemiştir. Hz. Peygamber Doğu'da yayılmış hurafelerden, Batı'da revaç bulan düşmanca düşünce, tetkik ve yetersiz fikirlerden kurtulduğu takdirde tarihteki asıl olması gerektiği azametli yerini alabilecektir.⁴⁷⁶

Esasen Celâl Nûri'nin ilk dönem eserler de dâhil olmak üzere kendi dönemine kadar kaleme alınan siyerlere dair yönelttiği tüm bu eleştirilerin merkezinde tek bir sebep yatmaktadır. Bu da ister Hz. Peygamber'i Batı dünyasına karşı savunma duygusu, isterse de Müslümanlar üzerinde Hz. Peygamber ve yaşadığı döneme dair bir şevk ve heyecan uyandırma gibi her ne sebeple olursa olsun, siyerlerin içeriğinin akılcılıktan uzak, sırf yüceltme maksadıyla Hz. Peygamber'i olduğunun dışında bir şekilde gösteren yalan yanlış rivayet, hatta uydurma hikâyelerle doldurulmuş olmasıdır. İşte Celâl Nûri'nin, elde mevcut siyerler içerisinde anlatılan hadiseleri bir akıl süzgecinden geçirip, tüm bu eserlerde anlatılan olağanüstü hadiselerle karşı çıkışının yegâne sebebi budur. Zira ona göre Hz. Peygamber yalnızca bir din adamı, rûhâni bir lider değildir. Aynı zamanda o, yaşantısıyla insanlara örnek teşkil eden bir şahsiyet, bir beşerdir.

Hz. Muhammed; bir peygamber, bir din şârii ve mübelliği olmasının yanı sıra bir diplomat, keskin bir siyaset adamı, bir aile reisi, velhasıl tüm yönleriyle normal bir hayat süren bir insandır. Celâl Nûri'nin eserini kaleme almasındaki asıl maksadı da tüm

⁴⁷⁶ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 29.

insanlığa örnek bir hayat tarzına sahip olan bir peygamberin beşerî yönlerinin ön plana çıkarılarak, insanlara örneklik özelliğini vurgulamaya çalışmaktan ibarettir.⁴⁷⁷

Bu yönleriyle Celâl Nûri'nin *Hâtemü'l-Enbiyâ'sı*, kendisinin ifadesiyle geleneksel siyer yazımına tam bir eleştiri niteliğindedir. Onun, kendi dönemine kadar yazılan siyerlerin neredeyse hiçbirini beğenmediğini görmekteyiz. Kalem aldığı eseriyle bir siyer metodolojisi ortaya koymaya çalışan Celâl Nûri, uygulamaya çalıştığı bu yöntemle Hz. Peygamber ve döneminin akılcılıktan uzak, hurafe ve menkıbelerden arındırılarak ve muhakeme süzgecinden geçirilerek daha doğru bir şekilde anlaşılması gerektiği iddiasında bulunmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde onun özelde İslam tarihi hakkında ileri sürdüğü düşünceleri, yeni bir siyer yazıcılığı anlayışının ortaya konulmasına yönelik bir çabadan ibarettir.⁴⁷⁸

18. İzmirli İsmail Hakkı – *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye (1332/1914)*

Osmanlılar'ın son devrinde yetişen meşhur din alimlerinden biri olan İzmirli İsmail Hakkı, İslami ilimlerin neredeyse her şubesinde söz sahibi olmuş ve eserler vermiş bir müellif olmasından dolayı dini ilimlerin çeşitli branşlarında çalışmalar yapan birçok araştırmacı tarafından hayatı ve ilmî yönü hakkında oldukça fazla yazılar yazılmıştır. Bunlar içerisinde, babasının hatırasını tarih sayfalarına kaydetmek amacıyla İsmail Hakkı Bey'in biyografisini kaleme alan oğlu Celaleddin İzmirli tarafından neşredilen *İzmirli İsmail Hakkı – Hayatı Eserleri, Dînî ve Felsefî İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı*⁴⁷⁹ adlı eser, görüldüğü kadarıyla İzmirli hakkında yapılan diğer bütün araştırmalara kaynaklık etmiştir. Ancak Celaleddin İzmirli'nin, babası hakkında bilgiler verdiği bu eserinde, Başkanlık Osmanlı Arşivleri DH.SAİDd. 100-225 numaralı ve H. 29.12.1285

⁴⁷⁷ Bkz. Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 171-175.

⁴⁷⁸ Habip Demir, *Celal Nuri (İleri) ve İslam Tarihçiliği*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 39.

⁴⁷⁹ Celaleddin İzmirli, *İzmirli İsmail Hakkı; Hayatı Eserleri, Dînî ve Felsefî İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı*, y.y., Hilmi Kitabevi, 1946.

tarihli İzmirli İsmail Hakkı'nın sicil kaydına⁴⁸⁰ işaret etmemesinin bir eksiklik olduğu kanaatindeyiz.

Arşiv belgesinde “Hafız” olarak anılan İsmail Hakkı Bey, merhum Hasan Efendi'nin oğludur.⁴⁸¹ H. 1285 ve R. 1284 yılında İzmir'de dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta hafızlığını tamamladıktan sonra İzmir'de devam ettiği rüşdiyeden birincilikle mezun olmuş ve tahsiline devam etmek amacıyla R. 1308 yılında İstanbul'a gitmiştir.⁴⁸² Burada Dârü'l-Muallimîn-i Âliye'nin Ebediyat Bölümü'nü R. 3 Ağustos 1310 (M. 15 Ağustos 1894) tarihinde yine üstün başarı ile bitirmiştir. Bununla birlikte ulûm-ı Arabiyye'yi de ikmal ederek Bayezid ve Fatih dersiamlarından icazet almıştır. İzmirli İsmail Hakkı okuyup yazacak derecede Arapça ve Farsça bilmesinin yanı sıra Fransızca'ya da oldukça aşinadır. Bu meyanda Arapça İsağoci risalesine şerh olarak kaleme aldığı ilk eseri *Miyâri'l-Ulûm*'u 1 Teşrîn-i Sâni 1313 (13 Kasım 1897) tarihinde yayımlamıştır.⁴⁸³

İzmir'deki öğrenim ve okul hayatını başarılarla tamamlayan İzmirli İsmail Hakkı, bundan sonraki süreçte eğitim hayatındaki serüvenini bu kez öğretici vasfıyla çeşitli okullarda devam ettirecektir. İlk meslek hayatına H. 18 Muharrem 1309/R. 11 Ağustos 1307 (M. 24 Ağustos 1891) tarihinde İzmir'de Namazgâh Mekteb-i İdâdîsi imla öğretmeni olarak başlamasına rağmen kısa süre sonra bu görevinden ayrılmış fakat daha sonra tekrar eski vazifesine iade edilmiştir.⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH.SAİD.d. (Sicill-i Ahval Defteri), 100-225, Tarih: H. 29.12.1285.

⁴⁸¹ Babası Hasan Efendi Osmanlı ordusunda yedek yüzbaşı olarak görev yapmakta iken 1878 Osmanlı-Rus savaşı'nda yaralanmış ve ardından da şehit olmuştur. Celaleddin İzmirli, *İzmirli İsmail Hakkı*, s. 5; Sabri Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 2.

⁴⁸² Celaleddin İzmirli, *İzmirli İsmail Hakkı*, s. 6.

⁴⁸³ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH.SAİD.d. (Sicill-i Ahval Defteri), 100-225, Tarih: H. 29.12.1285; İsmail Hakkı, *Miyâri'l-Ulûm*, İstanbul, Yuvanaki Panayotidis Matbaası, 1315 (1897), Dış Kapak Sayfası. Kitabın kapak sayfasında yer alan bilgiden öğrendiğimize göre eserin basıldığı bu tarihte İzmirli İsmail Hakkı Encümen-i Teftiş ve Muayene memurluğu ile Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de Lisân-ı Arabî muallimliği görevlerini yürütmektedir.

⁴⁸⁴ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH.SAİD.d. (Sicill-i Ahval Defteri), 100-225, Tarih: H. 29.12.1285.

İzmirli İsmail Hakkı, daha önce kurulan fakat bir süre eğitime ara vermek zorunda kalan Dârü'l-Muallimîn-i Âliye'nin 1891 tarihinde yeniden açılmasının ardından⁴⁸⁵ tahsiline devam etmek adına R. 28 Şubat 1307 (11 Mart 1892) tarihinde İstanbul'a gitmiş ve 1310 (1894) yılında bu okulun Edebiyat bölümünden birincilikle mezun olmuştur.⁴⁸⁶ Mezuniyetinin hemen ardından dönemin Maarif Nazırı Zühtü Paşa, kendisini İstanbul'da kalmaya ikna etmiş ve çocuklarına öğretmenlik yapmasını istemiştir.⁴⁸⁷ Bu durum İzmirli İsmail Hakkı'nın hayatında, kısa bir süreliğine Ankara'daki görevleri haricinde İstanbul'un kalıcı hale gelmesine vesile olmuş ve bir daha İzmir'e dönmemiştir.

Dârü'l-Muallimîn-i Âliye'de tahsil hayatını tamamlayan İzmirli, evvela 18 Cemaziyelahir 1312 (16 Aralık 1894)'de Mekteb-i Mülkiye'ye Arapça öğretmeni olarak tayin edildi. Bu görevinin yanı sıra yine aynı okulda 1896 yılında kurulan Aşiret Mektebi'nin Arapça ve Farsça akaid muallimlikleri de uhdesine tevdi edildi.⁴⁸⁸ Bundan sonraki süreçte Mekteb-i Mülkiye ile 22 Haziran 1909'da hoca olarak tayin olmasından 1 Ekim 1933 yılında⁴⁸⁹ ordinariyüs profesör unvanıyla bünyesinden emekliye ayrıldığı yüksek öğretim müessesesi olan Dârü'l-Fünûn başta olmak üzere birçok farklı eğitim öğretim kurumunda mantık, kelam, fıkıh, hadis, siyer ve İslam tarihi, Arapça ve Farsça ile felsefe gibi çeşitli ilmî alanlarda muallimlik ve müderrislik, yapmıştır. Eğitimlik görevlerinin yanı sıra yine birçoğu eğitim ile alakalı memuriyet ve idarecilik vazifelerinde de bulunmuştur.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ Hamza Altın, "II. Abdülhamid Döneminde Bir Eğitim Kurumu: Dârümuallimîn-i Âliye", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2018, 8/16, s. 96.

⁴⁸⁶ Celaleddin İzmirli, *İzmirli İsmail Hakkı*, s. 7; Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, II, s. 1000; İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997, II, s. 135; Sabri Hizmetli, Sabri Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s. 4.

⁴⁸⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yayınları, 1994, s. 282.

⁴⁸⁸ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH.SAİD.d. (Sicill-i Ahval Defteri), 100-225, Tarih: H. 29.12.1285.

⁴⁸⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 282; Bayram Ali Çetinkaya, "İsmail Hakkı İzmirli", *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 2011, S. 19, s. 55. İzmirli'nin emekliye ayrıldığı tarihi Ali Birinci 1935 olarak vermiştir. Bkz. Ali Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", *DİA*, XXIII, s. 531.

⁴⁹⁰ İzmirli İsmail Hakkı'nın öğretmenlik, idarecilik ve memuriyet hayatında üstlendiği vazifeleri için bkz. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH.SAİD.d. (Sicill-i Ahval Defteri), 100-225, Tarih: H. 29.12.1285; Celaleddin İzmirli, *İzmirli İsmail Hakkı*, s. 7, 9; Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, II, s. 1000-1001; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 282; Sabri

Mesleki hayatını çok yoğun bir şekilde sürdüren İzmirli, bu mesaisine rağmen farklı branşlarda⁴⁹¹ yarısı basılmış, geri kalan yarısı ise basılamamış 100 kadar esere de imzasını atmayı başaran, dönemin önde gelen münevverlerinden biri olmuştur.⁴⁹² Bu telif çalışmalarının yanı sıra çeşitli gazete ve dergilerde de makaleler yayımlayarak basın hayatı içerisinde de ön saflarda bulunan İzmirli, II. Meşrutiyet döneminde İslamcılık fikrini yayarak, bu fikre karşı olan düşüncelerle mücadele etmek amacıyla Mehmed Akif Ersoy'un (ö. 1936) desteği ve başyazarlığı ile Eşref Edip Fergan'ın (ö. 1971) mesul müdürlüğünde yayın hayatına başlayan, Milli Mücadele yıllarında da vatanın bölünmezliği fikrinin savunusunda önemli görevler alan *Sirât-ı Müstakîm* ve sonraki adıyla *Sebilü'r-Reşâd* dergisinin yazar kadrosu içerisinde yer alarak dergideki ilk yazısını *Dârü'l-Muallimîn Müdürü Hakkı* imzasıyla 01 Şevval 1326/27 Ekim 1908 tarihli 10. sayısında yayımlamıştır.⁴⁹³

Hayatı boyunca çalışkan ve verimli bir şahsiyet olarak görülen ve eserleriyle de bunu ispatlayan ilim ve fikir adamı İzmirli İsmail Hakkı, Dışişleri Bakanlığı'nda memur olan oğlu Hayrettin İzmirli'yi ziyareti esnasında ardında tarih, felsefe ve İslami ilimler sahasında çok sayıda eser bırakarak 31 Ocak 1946 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir. 2 Şubat 1946'da düzenlenen cenaze töreni ile Ankara'da Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁴⁹⁴

Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s. 7-8. Ayrıca Dârü'l-Fünûn'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesinin ardından İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'na tayini hakkında bkz. *BCA (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi)*, 30-11-1-0/Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, 62-10-17, Tarih: 26.04.1931.

⁴⁹¹ Ömer Rıza Doğrul, "İzmirli İsmail Hakkı", *Yeni Selamet*, 2 Şubat 1949, C. 3, S. 72, s. 16.

⁴⁹² Müellifin yayımladığı eserlerin listesi için bkz. Eşref Edib, "Büyük Üstad İsmail Hakkı İzmirli'nin İlmî Hayatı ve Eserleri", *İslâm-Türk Muhitülmaarif Mecmuası*, 1940, C. 1, S. 2, s. 3-4; Celaleddin İzmirli, *İzmirli İsmail Hakkı*, s. 12-17; Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, II, s. 1005-1007; Sabri Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s. 9-15.

⁴⁹³ Hakkı (İzmirli), "Sadr-ı İslam'a Bir Nazar", *Sirât-ı Müstakîm*, 01 Şevval 1326/14 Teşrinievvel 1324 (27 Ekim 1908), C. 1, S. 10, s. 152-153.

⁴⁹⁴ Celaleddin İzmirli, *İzmirli İsmail Hakkı*, s. 40-41; "Acı Bir Kayıp: İsmail Hakkı İzmirli'yi Dün Kaybettik", *Ulus Gazetesi*, 1 Şubat 1946 Cuma, s. 1, 5. (<https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus/1946-02-01/1>). (Erişim Tarihi: 28.08.2021.)

Osmanlı ve devamında da Cumhuriyet döneminin önde gelen yazar ve fikir adamlarından biri olan İzmirli İsmail Hakkı'yı çalışmamızdaki Osmanlı siyer müellifleri arasında zikretmemizin sebebi, Dârü'l-Fünûn-ı Osmânî'de Siyer, İlm-i Hilâf ve Felsefe muallimliği yaptığı bir dönemde kaleme almış olduğu *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*'sidir.⁴⁹⁵

Bu eser tüm yönleriyle Hz. Peygamber'in hayatını konu alan bir siyer kitabı olmamakla birlikte daha önce de bahsedildiği üzere yine Osmanlı dönemi yazarlarından biri olan Celal Nuri'nin *Hâtemü'l-Enbiya*'sı tarzında siyer yazımının nasıl olması gerektiğinden bahseden bir eserdir. Esasında tam ifadesi ile siyerin kaynaklarını tahlil eden bir siyer mukaddimesidir. Her iki eserin yayın yılı da 1914'tür. Bununla birlikte, *Hâtemü'l-Enbiyâ*'nın *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*'den daha önce neşredildiği bilgisine sahibiz.⁴⁹⁶ O nedenle, özellikle Osmanlı ve İslam toplumunda Batıcılık fikri ve Batıcı düşünürlere karşı şiddetli bir mücadele içerisindeki *Sebilü'r-Reşâd* kadrosunda bulunan İzmirli İsmail Hakkı'nın eseri ile Batıcılık fikrinin önde gelen savunucularından Celal Nuri'nin eseri arasında herhangi bir ilişkinin var olup olmadığı sorusu akıllara gelmektedir. Zira siyer yazıcılığı konusunu ele aldıkları eserlerinde; biri modernist, diğeri gelenekselci olmasıyla beraber yenilikçiliğe de açık bir bakış açısına sahip her iki müellif de siyerin hurafeler ve uydurma rivayetlerden arındırılarak en doğru şekliyle yazılması gerektiği üzerinde durmaktadırlar. İzmirli'nin *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*'yi, *Hâtemü'l-Enbiyâ*'da siyer yazıcılığının modern tarzda ve yoğunlukla Batıcı fikirlerle yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini dile getiren ve düşünce yapısı itibariyle kendisine zıt kutupta bulunan Celal Nuri'ye karşı bir cevap niteliğinde kaleme almış olduğunu

⁴⁹⁵ İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, Dârü'l-Hilâfe (İstanbul), Tevsî-i Tıbbât Matbaası, 1332 (1914), (154+5 Sayfa). Eser günümüz harflerine de aktarılmıştır. İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye-Mukaddimat*, Haz. İsmail Hakkı Uca, İstanbul, Esra Yayınları, 1996.

⁴⁹⁶ Celal Nuri *Hâtemü'l-Enbiyâ*'sını 15 Rebiülahir 1332 (13 Mart 1914) tarihinde tamamladığını ifade etmişti. *Sebilü'r-Reşâd*'da yer alan 10 Receb 1332 (4 Haziran 1914) tarihli bir yazıdan edindiğimiz bilgiye göre ise *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye* o tarihlerde formalar halinde yeni neşredilmeye başlamıştır. Bkz. Celal Nuri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 16; Ahmed Naim (Talebeden Lüleburgazlı), "Siyer-i Celîle-i Nebeviyye: Sebilü'r-Reşâd Cerîde-i İslâmiyyesi'ne", *Sebilü'r-Reşâd*, 10 Receb 1332/22 Mayıs 1330 (4 Haziran 1914), C. 12, S. 299, s. 230.

söylemek elbette oldukça zordur. Çünkü her iki eserin de aynı tarihte neşredilmiş olmasından dolayı İzmirli'nin bir tenkit ve reddiye yazma niyetini muhtemelen bir kitap neşrinden daha hızlı bir şekilde gerçekleştirebileceği bir dergi yazısı ile gündeme getirebileceği ihtimalini düşünebiliriz. Ancak yine de İzmirli'nin, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*'yi, Celal Nuri'nin *Hâtemü'l-Enbiya*'da Batıcı bir zihniyetle dile getirdiği görüşlerini daha geleneksel bir ifade tarzı ile ortaya koyma amacıyla yazıp yazmadığı ve bu iki eserin birbiriyle irtibatlı olup olmadığı zihnimize yer edinen bir soru işareti olarak kalmıştır.

İzmirli İsmail Hakkı *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*'yi, 1910-1912 yılları arasında Maarif Nâzırı olarak görev yapan Emrullah Efendi'nin, ilmî bir İslam Tarihi kitabı yazılması talebi neticesinde muhtemelen böyle bir İslam Tarihi kitabına giriş mahiyetinde kaleme almış olduğu *Tarihin Lüzumu*⁴⁹⁷ adlı risalesinden birkaç yıl sonra neşretmiştir. Bu açıdan *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, Hz. Peygamber'in hayatını baştan sonra kadar ele alan müstakil bir siyer olmaktan ziyade, yazmayı planladığı siyer ve devamında da İslam Tarihi kitabına giriş mahiyetinde bir eserdir. Kitabın başlığına “Mukaddimat” ibaresini eklemiş olması da bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Kaleme alacağı bu eseri en doğru rivayetler ışığında aklî, mantıkî ve tarihi hiçbir gerçekliğe ters düşmeyecek şekilde büyük bir titizlikle hazırlayacağını da şu ifadeleri ile açıkça beyan etmektedir:

“Yazacağımız *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye* rivâyeten ve dirâyeten, naklen ve aklen intikâd-ı ilmîyi, muhâkeme-i ilmiyyeyi muhtevî olacaktır. Buna mebni *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye* ve *Târîh-i İslâm*'ı me'hazlarından tetebbu' ederek vakâyi' ve ahbârı intikâd etmek için vakâyi' ve ahbârın sıhhat ve kizbine başlıca

⁴⁹⁷ Yazma olarak kalan bu risalenin yazılış tarihi bilinmemekle birlikte İzmirli'nin risalenin ön sözünde belirttiği hususlara dayanarak Emrullah Efendi'nin bu isteği doğrultusunda onun Maarif Nazırlığı görevinde bulunduğu 1910-1912 yılları arasında kaleme alınan 2. Meşrutiyet Dönemi ürünlerinden biri olduğu tahmin edilmektedir. Risale daha sonra günümüz harflerine de aktarılarak yayımlanmıştır. Bkz. Yavuz Yıldırım, “İzmirli İsmail Hakkı'nın İslam Tarih Yazıcılığı ile İlgili Bir Yazma Eseri: İnceleme ve Çevrimyazı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2005, S. 12, s. 105-130; İzmirli İsmail Hakkı, *Tarihin Lüzumu*, Haz. Harun Çetin, Konya, Çizgi Kitabevi, 2020.

medâr olan esânîd-i sahîha ve râcihâ ile esânîd-i vâhiyeyi, ahvâl-i ruvât ve rivâyâtı, meşâhîr-i kizzâbîni ahbâr-i mevdûa' ve zaîfe-i müştehireyi beyan edeceğiz. Bu mebhas için me'hazlarımız mevzâât kitapları, Buhârî ve Nesâî'nin Kitâbü'd-Duafâ'ları, Zehebî'nin Tezkiretü'l-Huffâz ve Mîzânü'l-İ'tidâl'i, Nevevî (676)'nin Takrîbi, Süyûtî'nin Takrîb şerhi Tedrîb'i, Safiyyü'd-Dîn el-Hazrecî'nin Hulâsa-i Tezhîbü'l-Kemâl'i ile sâir kütüb-i ricâlidir.

Mukaddimeden sonra ensâb-ı şerîfe-i Muhammediyye ve aslâb-ı tâhire-i Ahmediyye'den bed' ile vakâyı'-ı Mekkiyye ve Medenî'ye en mevsuk olan âsârdan nakl olunacak. Ahbâr-ı zaîfe ve mekzûbe gösterilecek. Ona göre muhâkemeye devam olunacak, gerek tarik-i menkul ve gerek tarik-i ma'kûl ile intikâdâtta bulunulacak, ahlâk-ı fâzıla-i Muhammediyye ve şemâil-i şerîfe-i nebeviyye ve siyâset-i âdile-i Ahmediyye ile hitâm bulacaktır."⁴⁹⁸

İzmirli, eserinde siyerin tarih ilmi nezdindeki önemi, kaynakları ve İslami ilimler arasındaki yeri hakkında kısa bir giriş yaptıktan sonra tarih ilminin bir bölümü olarak kabul edilen siyer sahasındaki ilk çalışmaları yapan isimler ile İslam tarihçiliğinin kısımları hakkında malumatta bulunmuştur.⁴⁹⁹ Ardından siyerin ana malzemesini teşkil eden hadisler ve bu hadislerin çeşitleri ile siyer ve tarih yazımına sonradan dahil edilen mevzu rivayetlerle alakalı bilgilere yer vermiştir. Siyer yazıcılığında sahih haberin gerekliliğini vurgulayan İzmirli, öncelikle Hz. Peygamber'in hayatı, gerçekleştiğine dair rivayetlerin bulunduğu mucizeleri, yaratılış, mekanlar ve İslam tarihinde yer edinmiş özel gün ve zamanlarla alakalı asılsız rivayetleri teker teker sıralamıştır. Bu noktada siyerin ana kaynağını teşkil eden hadisleri, muhaddislerin hadis tenkidinde yaptıkları şekliyle ravileri cerh ve tadile tâbî tutmaktan ziyade, rivayetlerin aklen, mantıken ve tarihen bir gerçekliklerinin olup olmadığı ve bunların Hz. Peygamber'in hayatına uyup uymadıkları

⁴⁹⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, s. 41-42.

⁴⁹⁹ İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, s. 10.

noktasından hareketle değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda genelde İslâmi ilimler, özelde de siyer konusundaki bu rivayetlerin tarihi değeri ve gerçeklikleri üzerinde Müslüman yazar ve okuyucuların titizlikle hareket etmeleri gerekliliği vurgulanmıştır. Siyerin, gerçeklere uymayan tarihi rivayetlerden arındırılması ve böylelikle de Hz. Peygamber'in en doğru şekliyle anlatılması gerekliliğinin eserin temel gayesi olduğu anlaşılmaktadır.

Eserde üzerinde en çok durulan konu, muhaddislerin sahih kabul etmedikleri rivayetlerin dilden dile yayılarak halk nazarında şöhret bulması sebebiyle zihinlerde önemli bir yer edinmesi ve bunlara bir ibadet hükmü ile sıkı sıkıya bağlanması hususu olmuştur. İzmirli'nin, bu türden hadislerin tarihi mahiyetleri ve gerçekliklerini tetkik ile bu tarz rivayetlerin avam ve hatta münevverler üzerindeki tesirini kırmak, öteden beri zihinlere saplanıp kalan hurafeleri silmek ve siyer yazımını uydurma haberlerden arındırmak için eserini kaleme almış olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁰⁰ Eser bu yönüyle geleneksel tarzda Hz. Peygamber'in hayatını baştan sona ele alan bir siyer olmamakla birlikte ilk dönemlerden itibaren yazılmış olan eserlerde Hz. Peygamber dönemi olayları içerisinde nakledilen birtakım rivayetlerin sonradan uydurma birer menkıbe olduğunu iddia etmesi bakımından önem arz etmektedir.⁵⁰¹ Siyerin bu gibi asılsız haberlerden arındırılarak en doğru rivayetlere dayalı siyer yazıcılığının nasıl olması gerektiğini ele alan bir kitap olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle siyer ve İslam Tarihi'ne dair yazılan eserlerde nakledilen rivayetlerin yani hadis ve siyer külliyatının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğinin belirtildiği ve bu nakillerin güvenilirliğine dair analizlerin

⁵⁰⁰ Konuyla alakalı olarak ayrıca bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Tarihin Lüzumu*, s. 11.

⁵⁰¹ Mesela İzmirli, siyer yazıcılığının ilk dönemlerinden itibaren muteber addedilen siyer ve islam tarihi kitaplarında yer alan Bahîrâ hadisesi, Garânik kıssası, Şakk-ı Kamer, İsrâ gecesi tüm peygamberlere namaz kıldırması, Miraç hadisesinde anlatılan olaylar vb. siyere konu olmuş 120 kadar rivayetin asılsız, zayıf veya senedsiz haberler olduklarını ifade etmiştir. İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, s. 129-138.

yapıldığı bir eser olması bakımından da kıymeti bulunan, kaynak değeri taşıyan bir eserdir.

19. Aksekili Mustafa Hakkı b. Ahmed Rüşdî – *Ecmelü's-Siyer li Ekmeli'l-Beşer* (1340/1921)

Kitabın kapağında da belirtilmiş olduğu üzere eserin müellifi Ödemiş Kazası Merkez Müderrisi Aksekili Mustafa Hakkı b. Ahmed Rüşdî'dir.⁵⁰² 1289/1873'te Akseki Kazası'nın Emir Aşıklar Köyü'nde doğmuştur. Babası Ahmed Rüşdü Efendi'dir. İlk tahsilini Akseki'nin Virankaya Köyü medresesinde müderris Mehmed Said Efendi'den alan Mustafa Hakkı daha sonra 1306 (1889) yılında Konya'da Konya Müftüsü Aladağlı Hocazâde Ahmed Efendi'nin ders halkasına katılarak 1318 (1901) yılında icazet almıştır. 1319 (1902) yılında Mısır'da Ezher'de içlerinde Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abdûh'un da bulunduğu âlimlerden ilim tahsiline devam etmiştir. 1903'te İstanbul'a gelerek Zincirlikapı'da Kaba Halil Efendi Medresesi'ne kaydolup bir yıl da burada Şehrî Râmız Efendi'nin derslerine devam etmiştir.⁵⁰³

İlim yolculuklarının ardından İzmir'in Ödemiş Kazası'na yerleşen Mustafa Hakkı burada 1328 (1910) yılında 200 kuruş maaş ile müderrislik görevine başlamıştır.⁵⁰⁴ Cumhuriyet Dönemi'nde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın üçüncü başkanı olarak görev yapmış olan Aksekili Ahmed Hamdi Efendi iki sene Ödemiş'te öğrenim gördüğü süre içerisinde, o dönemde burada müderrislik yapan Mustafa Hakkı Efendi'den de ders almıştır. Ahmed Hamdi Akseki'nin burada aldığı derslerle alakalı olarak; "*Ecmelü's-*

⁵⁰² Mustafa Hakkı b. Ahmed Rüşdî, *Ecmelü's-Siyer li Ekmeli'l-Beşer*, İzmir, Ma'rifet Matbaası, 1340 (1921), (55 + 6 Sayfa), Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, I, s. 322. Seyfettin Özege eserin künyesini verirken basım tarihini yanlış bir şekilde rûmi olarak ele almış ve milâdî dönüşümde 1924 olarak hesaplamıştır. Oysaki kitabın kapağında basım tarihinin hicrî 1340 olduğu özellikle belirtilmiştir. Yine Aksekili Mustafa Hakkı kitabın "İfade-i Merâm" başlığı ile kaleme alınan mukaddimesinin sonunda rûmi 1 Eylül 1337 tarihini düşmüştür ki bu da milâdî olarak 1 Eylül 1921 tarihine denk gelmektedir.

⁵⁰³ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul, Millî Gazete Yayınları, 1982, IV-V, s. 204.

⁵⁰⁴ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, s. 204.

Siyer li Ekmeli'l Beşer müellifi, müderris Aksekili Hacı Mustafa Efendi'den "Akâidden E'mâli Nûniyye" metinlerini ve bazı kaidelerini talim etmiştir."⁵⁰⁵

Aksekili Mustafa Hakkı'nın hangi tarihte ve nerede vefat ettiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Aksekili Mustafa Hakkı 55 sayfalık eserinde Hz. Peygamber'in nesebi, evlilikleri, çocukları, akrabaları ile hayatının diğer safhalarında gerçekleşen olayları ele almıştır. Eserin bütün medrese ve mekteplerde okutulmak üzere tertip edildiği de kitabın kapak sayfasında belirtilmiştir. Buna göre, mekteplerin 3. sınıflarına *Siyer ve Ahlak-ı Nebevî*'yi anlatmak için hazırlanmış olan bir ders kitabıdır.

Mustafa Hakkı ön sözde eseri yazma sebebini; kıraat derslerinde çocuklara hem okuma alışkanlığı kazandırmak ve hem de geleceğin büyükleri olacak olan bu öğrencileri dinî, ahlâkî, ticârî, sînâî, târihî bilgilerle donatarak onları hakiki birer Müslüman olarak yetiştirme gayesi olarak açıklamıştır. Bu meyanda Hz. Peygamber'in hayatını ve onun ahlakını her Müslümanın öğrenmesi gerektiğini belirten Mustafa Hakkı, Hz. Muhammed'in nerede ve ne zaman doğup büyüdüğünü, nasıl yaşadığını, ne gibi ahlaki özellikleri olduğunu öğretmek amacıyla *Ecmelü's-Siyer li Ekmeli'l-Beşer* adını verdiği eserinin ders kitabı olarak okulların ders programına dahil edildiğini ifade etmiştir.

Müellif eserini kaleme alırken istifade ettiği kaynakları belirtmeyi ihmal etmemiş ve kitabının bu eserlerin bir özeti olduğunu ve onlardan iktibas ile kaleme alındığını ifade etmiştir.⁵⁰⁶ Bu bilgiye dayanarak, kitabın orijinal bir eserden ziyade derleme bir ders kitabı olduğunu görmekteyiz.

⁵⁰⁵ Veli Ertan, *Aksekili Ahmed Hamdi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 2.

⁵⁰⁶ Kitapta belirtilen kaynak eserler şunlardır: *Ecvezü's-Siyer*, *Akvemü's-Siyer*, *Hülâsâtü's-Siyer*, *Kitâbü'l-Vefâ*, *Kitâbü'ş-Şifâ*, *el-Câmiu's-Safîyye* (?), *Rumûzu'l-Ehâdis*, *Şemâil-i Tirmizî*, *Savâbu'l-Kelâm*. Aksekili Mustafa Hakkı, "İfâde-i Merâm", *Ecmelü's-Siyer li Ekmeli'l-Beşer*. Kitabın giriş sayfası.

Mustafa Hakkı, eserinde Hz. Muhammed'in savaşları ve diğer siyasi olaylarına kısaca değinmiş hatta bu tür konuları yalnızca kısa başlıklar halinde ele almıştır. Eserin 25. sayfasından itibaren de Hz. Muhammed'in şemâili üzerinde durulmuştur. şemâil bahsinde Hz. Muhammed'in yürüyüşünü, fiziki güzelliğini, kokusunun güzelliğini, insanlara hoş muamele edişini, uzuvlarının mükemmelliğini, akıl gücünü, güzel huyluluğunu vb. özelliklerini açıklamaya çalışmıştır.⁵⁰⁷ Eser bu yönüyle Mustafa Hakkı'nın giriş kısmında da belirttiği şekliyle Hz. Peygamber'i sevdirmeye, onun ahlakını ve yaşayışını örnek göstermek suretiyle Müslüman çocuklarının iyi yönde yetişmelerini sağlama hedefine yönelik kaleme alınan bir siyer özelliğindedir. Yani metod olarak fayda sağlama amacıyla yazıldığını söyleyebiliriz. Zira çocukların, Hz. Peygamber'in hayatını en iyi şekilde öğrenmeleri gerektiğini savunan müellife göre eserin kaleme alınışındaki ana gaye, hedef kitlesi olan çocuklara Hz. Muhammed sevgisini aşılayabilmektir.

Eser yöntem olarak incelendiğinde klasik bir üslupla ve faydacı bir yaklaşımla kaleme alındığı görülmektedir. Zira eserin asıl gayesi, Hz. Muhammed sevgisini artırmaktır. Genç Müslüman neslin ahlaki gelişiminin doğru ve İslam ilkelerine uygun bir yönde şekillenebilmesi için tüm İslam toplumuna Hz. Muhammed'in hayatının öğretilmesi gerektiğini savunan müellif, eserini bu amaca matuf olarak kaleme almıştır.

Eserde dikkat çeken bir husus, Mustafa Hakkı'nın bir müderris olarak okul müfredatına yönelik bir kitap hazırlamış olmasına rağmen “şakk-ı Sadr” gibi Hz. Peygamber'in hayat hikâyesi içerisinde mucizevi bir olay olarak telakki edilen olağanüstü bir olaya ayrı bir ana başlık altında yer verilmiş olmasıdır. Siyer ilminin ilk ortaya çıktığı zamanlardan beri bazı siyer eserlerinde üzerinde önemle durulan bir anlatı olmasından dolayı Mustafa Hakkı'nın da bu olaya kendi eserinde yer vermiş olması elbette yadırganacak durum değildir. Ancak dikkat çeken nokta, yüzyıllar içerisinde siyere dair

⁵⁰⁷ Aksekili Mustafa Hakkı, “İfâde-i Merâm”, *Ecmeli's-Siyer li Ekmeli'l-Beşer*. Kitabın giriş sayfası.

tartışmalı bir konu olarak değerlendirilen bu olaya öğrencilere bir ders kitabı niteliğinde hazırlanan bu eserde önemle vurgu yapılmış olmasıdır. Zira genç zihinlerde, yaşantısı ile somut bir örnek insan tasavvuru oluşturma iddiası ile yola çıkılan bir eserde mucizevi olaylar yaşayan bir peygamber anlatımının birbiriyle örtüşmeyen bir durum olduğunu söyleyebiliriz.

20. Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) – *Hazret-i Peygamber ve Zamani* (1341/1923)

Osmanlı son döneminin önemli şair, muharrir, gazeteci, müderris ve mevlevîhânlarından biri olan Tâhirü'l-Mevlevî'nin (ö. 1951) asıl adı Mehmed Tâhir'dir. İlmî sahada çok yönlü bir şahsiyete sahip olan Tâhirü'l-Mevlevî, Osmanlı ile Cumhuriyet Türkiye'si arasında kültürel bir köprü vazifesi gören⁵⁰⁸ ender ilim adamlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Orman ve Ziraat Nezâreti, Mâliye Nezâreti gibi resmî dairelerdeki memurluk görevlerinin yanı sıra çeşitli medrese ve mekteplerde müderrislik ve muallimlik yapmıştır.

Mevlevî'nin özellikle Burhân-ı Terakkî ve Rehnümâ-yı Füyûzât Mektepleri ile 1914'te kurulan Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye medreselerinde İslâm Tarihi ve İslâm Medeniyeti dersleri okutmuş olması,⁵⁰⁹ çalışmamız açısından İslâm tarihi ve siyer hususundaki vukûfiyetini bizlere göstermektedir. Büyük ve küçük çaplı yüze yakın telifatta bulunan Tâhirü'l-Mevlevî'nin konumuza dâhil olan *Hz. Peygamber ve Zamani*⁵¹⁰

⁵⁰⁸ A. Atilla Şentürk, *Tâhirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991, s. VII.

⁵⁰⁹ Âlim Kahraman, "Tâhirülmevlevî", *DİA*, XXXIX, 407.

⁵¹⁰ Tâhirü'l-Mevlevî, *Hazret-i Peygamber ve Zamani*, İstanbul, İstanbul Evkâf-ı İslamiye Matbaası, H. 1341/R. 1339 (M. 1922), (46 Sayfa); Bkz. Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, II, s. 537. Eserin farklı zamanlarda Latin harfleriyle beraber tıpkıbasımı ve sadeleştirmeleri yapılmıştır. Bkz. Tâhirü'l-Mevlevî, *Hazret-i Peygamber ve Zamani*, Sad. Ali Münifoğlu, İstanbul, Erguvan Yayınları, 2009; Tâhirü'l-Mevlevî, *Hazret-i Peygamber ve Zamani*, İstanbul, Derin Tarih Kültür Yayınları, 2014; Tâhirü'l-Mevlevî, *Hazret-i Peygamber ve Zamani Tâhirü'l-Mevlevî–Osmanlıca Aslıyla Birlikte*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2017; Tâhirü'l-Mevlevî, *Hazret-i Peygamber ve Zamani*, Haz. Semih Doğan, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2017.

adlı eserinden başka yine İslâm Tarihi'ne dair kaleme aldığı eserleri ve çok sayıda dergi ve gazete yazısı da bulunmaktadır.⁵¹¹

Tâhirü'l-Mevlevî'nin, çalışmamıza konu olan eseri 1923 yılı Ekim ayı başlarında neşredilmiştir. Bu bilgiyi, eserin içinde yer almasa da kitabın kapağının arka tarafında da yer verilen ve yine Tâhirü'l-Mevlevî tarafından çıkarılan *Mahfil* dergisinin yayın ilanından öğrenmekteyiz.⁵¹² Burada *Mahfil*'in 40. nüshasının çıkarıldığından bahsedilmekte ve bu nüshanın çıkış tarihi olarak Safer 1342 (Eylül-Ekim 1923) görülmektedir. Zaten *Mahfil*'in 41. sayısında da neşredilen bu eser için bir tanıtım yazısı bulunmaktadır.⁵¹³ Bu bilgiye göre Teâlî-i İslam Cemiyeti'nin⁵¹⁴ hizmetleri kapsamında hazırlanan bu kitap, Dârü'ş-Şafaka'da ders kitabı olarak kabul edildikten sonra basılmıştır.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin çocuklara hitaben kaleme aldığı *Hazret-i Peygamber ve Zamanı* adını taşıyan eseri, Hz. Peygamber'in dünyaya gelişi, çocukluğu, peygamber oluşu, hicreti, savaşları, İslâm'ı yaymak için verdiği mücadeleleri ve sosyal hayatta gerçekleştirdiği uygulamaları bir bütün olarak ve de çocukların anlayabileceği bir dilde anlatmaktadır. İskilipli Mehmed Âtîf Efendi tarafından kurulan ve önceleri ismi Cemiyet-i Müderrisîn iken Teâlî-i İslâm Cemiyeti'ne dönüştürülen ilmî cemiyetin⁵¹⁵ hizmetleri kapsamında hazırlanan ve Dârü'ş-Şafaka'da ders kitabı mahiyetinde okutulan eserin,⁵¹⁶ çocuklara hitaben kaleme aldığını bizzat Tâhirü'l-Mevlevî'nin, şu satırlarından öğrenmekteyiz:

⁵¹¹ Bkz. A. Atilla Şentürk, *Tâhirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, s. 61-115; Âlim Kahraman, "Tâhirülmevlevî", *DİA*, XXXIX, 408-409.

⁵¹² "Mahfil; dîni, ilmî, içtimâî ve şimdilik şehri bir mecmûa-i İslâmiyedir. Tâhirü'l-Mevlevî Bey tarafından her Arabî ayının ibtidâsında neşr olunur. Münderecâtı cidden fâidelidir. 40. cüz'ünü intişâr etmiştir..."

⁵¹³ "Âsâr-ı Münteşire: Hazret-i Peygamber ve Zamanı", *Mahfil – Dîni, İlmî, Edebî, İctimâî Mecmûa-i İslâmîyesi* – Rebiülevvel 1342, C. 4, S. 41, s. 92.

⁵¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Teâlî-i İslam Cemiyeti", *DİA*, XXXIX, s. 207-208.

⁵¹⁵ Âlim Kahraman, "Tâhirülmevlevî", *DİA*, XXXIX, 407-408.

⁵¹⁶ "Hazret-i Peygamber ve Zamanı", *Mahfil*, Rebiülevvel 1342, C. 4, S. 41, s. 92.

“Çocuklar! Analarınızın, ninelerinizin kış geceleri mangal yâhud soba kenarında veyâhud ocak başında size tatlı tatlı anlattıkları masalları bilirsiniz. Bunların çoğu yalan ve uydurma şeylerdir. Masalların bir de gerçekleri, yani gelmiş geçmiş kimseleri, ölmüş yitmiş şeyleri bildirenleri vardır. Öylelerine tarih derler.

Bizim dinimizin, yani Müslümanlığın nasıl başladığını ne türlü ilerlediğini ne kadar büyük adamlar yetiştirdiğini öğreten tarihe de Târih-i İslâm adını verirler.

Her Müslümana Târih-i İslâm’dan biraz şey bellemek lazımdır. Onun için bu kitapta Târih-i İslâm’dan bazı parçalar görecek, Hazret-i Peygamber Aleyhisselam ile zamanını kısaca öğrenecek, onları unutmamak üzere ezberleyeceksiniz.”⁵¹⁷

Ayrıca, kitabın neşrinin hemen ardından yayınlanan *Mahfil* dergisinin 41. nüshasında yer alan kitap tanıtım yazısı da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Hem kitabın hedef kitlesini hem de yazılış amacını göstermesi bakımından bu tanıtım yazısına burada değinmek faydalı olacaktır;

“Âsâr-ı Münteşire: Hazret-i Peygamber ve Zamanı. Muharriri: Tâhirü’l-Mevlevî.

İbtidâî mekâtibi talebesiyle köy çocuklarına Asr-ı Saadeti, onların anlayacağı bir lisân ile tefhîm için yazılmış bir risâledir. Hâsılâtı kâmilen Dârü’ş-Şafaka’ya aid olmak üzere Cem’iyyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye tarafından nefis bir sûrette bastırılmış, Şer’iyye ve Evkâf Vekâlet-i Celîlesi Tedrîsât Müdîriyet-i Umûmiyesince Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye Medresesi’nin ihdârî kısımlarında tedrîsi takarrureylemiştir.

⁵¹⁷ Tâhirü’l-Mevlevî, *Hazret-i Peygamber ve Zamanı*, s. 2.

Çocuklarına İslâmî bir terbiye vermek, dolayısıyla Dârü’ş-Şafaka’daki Müslüman yetimlerine velev ki on kuruşla olsun muâvenet etmek isteyen evliyâ-yı etfâle iştirâsı tavsiye olunur...”⁵¹⁸

Bu satırlardan sonra, “Münderecâtından nümûne olmak üzere mukaddimesini aynen naklediyoruz” denilerek kitabın giriş kısmı olduğu şekliyle dergide iktibas edilmiştir.

Eserin okuyucu hedef kitlesinin çocuklar olması nedeniyle Hz. Peygamber’in hayatının, kronolojik ama çok özet bir şekilde, çocukları sıkmayacak tarzda sade bir dille yazılmış olduğu görülmektedir. Siyer bölümünün hemen ardından Hz. Peygamber’in şemai ile gündelik hayatının nasıl olduğu konusu yaklaşık altı sayfada aktarılmaya çalışılmıştır. Kitabın geri kalan kısmında ise; *Ashâb-ı Kirâm ve Aşere-i Mübeşşere, Hilâfet, Tefsir, Hadis, Müfessirler, Muhaddisler, Müçtehidler* başlıkları yer almaktadır. Bu da Tâhirü’l-Mevlevî’nin, kitabın hedef okuyucu kitlesi olan çocuklara yalnızca Hz. Peygamber’in hayatını değil, onun hayatı ışığında İslâm’ın diğer temel noktalarını da öğretme gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir.

Hazret-i Peygamber ve Zamanı, Hz. Muhammed’in doğumu, çocukluk ve gençlik yıllarında olup bitenler, risalet görevi, ilk Müslümanlar, risaletin Mekke dönemi, Medine’ye hicret, Medine’deki ilk icraatları ve savaşları gibi siyerin başlıca konuları kronolojik olarak kısaca ele aldıktan sonra namaz, hac, oruç ve zekât ibadetlerinin ne oldukları ne zaman farz kılındıkları gibi bilgiler ihtiva etmektedir. Bu konuların hemen ardından Hz. Peygamber’in fiziki özellikleri ve davranışları anlatılmış ve sonrasında Aşere-i Mübeşşere sıralanarak onlar hakkında bilgiler verilmiştir. Son olarak ise birkaç cümle ile dört büyük mezhep imamının hayatı anlatılmıştır.

⁵¹⁸ “Hazret-i Peygamber ve Zamanı”, *Mahfil*, Rebiülevvel 1342, C. 4, S. 41, s. 92.

Tamamı 46 sayfa olan eser, çocuklara Hz. Peygamber'in hayatını tam anlamıyla bir masal havasında öğretebilmek amacıyla ve hiçbir ticari ve mâli bir beklenti olmaksızın kaleme alınmış bir siyer kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵¹⁹ Çocukların zihin dünyasında Hz. Peygamber'e dair derli toplu bir fikir verme açısından da oldukça başarılı sayılabilecek bir eser olma özelliğini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı son dönemi siyer yazıcılığında ilmî olmaktan ziyade, Müslüman nesle temel düzeyde Hz. Peygamber dönemi olaylarını ve peygamber sevgisini öğretme amacıyla kaleme alınan eserler arasında yer edinmiştir.

21. Abdullah Âtîf (Tüzüner) – *Sîretü'n-Nebi* (1341/1922)⁵²⁰

Osmanlı son dönem dil ve din âlimlerinden olan Abdullah Âtîf, 1869 tarihinde Konya'da doğmuştur. Osmanlı eğitim sisteminde ilköğretim kurumu olan iptidaiye ve yine Osmanlı'da ortaöğrenimi teşkil eden rüşdiyeyi Konya'da Karatay Medresesi'nde tamamlamıştır. Bu medresenin müderrislerinden Malatyalı Ahmed Efendi ile *Hulâsatü'l-Beyân* adlı tefsiriyle tanınan son devir din âlimi ve siyaset adamı Mehmed Vehbi Efendi'den⁵²¹ ders almıştır.⁵²² Güzel yazıya yeteneğinden dolayı Konya'da bir müddet nakkaşlık yaptıktan sonra bu sanatını ilerletmek amacıyla İstanbul'a giden Abdullah Âtîf, burada nakkaşlıktan vazgeçip ilme yönelmiştir. Çeşitli hocalardan ve İstanbul'daki

⁵¹⁹ Eser için *Mahfil* dergisinde yer alan tanıtım yazısında; "Hâsılâtı kâmilen Dâru'ş-Şafaka'ya aid olmak üzere Cem'iyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye tarafından nefis bir sûrette bastırılmış..." ifadesi kitaptan elde edilecek tüm gelirin tamamıyla bağışlanacağını göstermektedir. "Hazret-i Peygamber ve Zamani", *Mahfil*, Rebiülevvel 1342, C. 4, S. 41, s. 92.

⁵²⁰ Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebi*, İstanbul, 1338/1341 (1922), Evkâf-ı İslâmiye Matbaası. Eserin kapağında bulunan basım tarihlerinden 1338 olanın rûmi, 1341 olanın ise hicrî olduğunu düşünmekteyiz. Eserin, ilk baskısının ardından 1923 yılında bir baskısının daha yapıldığından bahsedilmekte ise de sözü edilen bu baskıya ulaşılamamıştır. Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, IV, s. 1582. Eser daha sonra müellifin oğlu tarafından sadeleştirilerek Hz. Muhammed ve 4 Halife'den Notlar adlı risalesiyle birlikte 1973 yılında yeniden neşredilmiştir. Bkz. Abdullah Âtîf Tüzüner, *Siyretü'n-Nebî Sallallahu Aleyhi Vesellem (Peygamberimizin Hâl ve Hareketleri)*, İstanbul, Ahmed Said Matbaası, 1973.

⁵²¹ Remzi Ateşyürek, "Mehmed Vehbi Efendi", *DİA*, XXVIII, s. 540.

⁵²² M. Feyyaz Tüzüner, "Abdullah Âtîf", *DİA*, XXXII, s. 10.

medreselerde derse devam ederek Dağistanlı Hâlis Efendi' den icazet aldıktan sonra Fatih Camii dersiâmı olmuştur.⁵²³

1900 yılında açılan Dârü'l-Fünûn'un Ulûm-u Âliye-yi Dîniyye şubesinden mezun olduktan sonra İstanbul'da çeşitli mekteplerde Arapça ve Türkçe dersleri okutmuştur. 1922 yılında görevini Konya Lisesi'ne naklettirip burada Arapça ve ardından Konya Orta Mektebi'nde Türkçe dersleri vermiştir. 1934 yılında emekli olup İstanbul'a dönen Abdullah Âtîf, İstanbul Kütüphaneleri Tasnif Komisyonu üyeliği ve başkanlığı yapmıştır. 1954 yılında vefat eden müellif, ardında geneli dil üzerine yapılan çalışmalar olmak üzere on adet telif eser bırakmıştır.⁵²⁴

Abdullah Âtîf'ın 1338 (1922) tarihinde neşredilen *Sîretü'n-Nebî* adlı eserinin, Maarif Vekâletince Sultânî (Lise), Dârü'l-Muallimîn (Öğretmen Okulları) ve diğer medreselerde ders kitabı olarak okutulması uygun görülmüştür. Eser daha sonra müellifin oğlu tarafından 1973 yılında sadeleştirilerek yeniden neşredilmiştir. *Sîretü'n-Nebî*'nin yeniden yapılan bu baskısında, Abdullah Âtîf'ın, ömrünün son zamanlarında hazırlamış olduğu ve *Sîretü'n-Nebî*'nin devamı sayılabilecek olan *Hz. Muhammed ve Dört Halifeden Notlar* adlı çalışması da eserin sonuna eklenmiştir. Bu son kısımda yer alan ve yaklaşık 35 sayfalık bir risale olan bu bölümde Hulefâ-i Râşidîn'in hayatı önemli olaylar üzerinden çok kısa bir şekilde anlatıldıktan sonra Dört Halife'nin birtakım sözlerinden bahsedilmiştir. Zaten Abdullah Âtîf da bu risalenin önsözünde risaleyi kaleme alma amacının çok fazla ayrıntıya girmeden önemli olayları ve Dört Halifenin irad etmiş oldukları sözleri kısaca bir araya toplamak olduğunu ifade etmiştir. Müellif, *Sîretü'n-Nebî* adlı eserinde Hz. Peygamber'e ait kısımların tafsilatıyla anlatıldığı için bu son risalede Hulefâ-i Râşidîn'in hayatı, mühim söz ve nasihatlerine yer verildiğini belirtmiştir.

⁵²³ A. Âtîf Tüzüner, *Siyretü'n-Nebî-Hz. Muhammed (s.a.) ve 4 Halife (r.a.)'den Notlar*, s. 325.

⁵²⁴ Eserler listesi için bkz. M. Feyyaz Tüzüner, "Tüzüner, Abdullah Âtîf", *DİA*, XXXXII, s. 10; A. Âtîf Tüzüner, *Siyretü'n-Nebî-Hz. Muhammed (s.a.) ve 4 Halife (r.a.)'den Notlar*, s. 326.

Abdullah Âtîf, risaleyi hazırlarken muhtelif Arapça ve Farsça eserlerden istifade ettiğini söylemesine rağmen bu kaynaklar hakkında bilgi vermemiştir.⁵²⁵

Abdullah Âtîf, *Sîretü'-Nebî'*'nin ön sözünde siyer ilminin ne olduğundan kısaca bahsettikten sonra eserine Osmanlı'nın son dönemlerinde kaleme alınan siyerlerin çoğunda rastlandığı şekilde Arap Yarımadası'nın ve İslamiyet'ten önce Arapların genel durumundan bahisle başlamaktadır. Daha sonra Hz. Peygamber döneminde vuku bulan olaylar kronolojik sıra takip edilerek anlatılmıştır.

Müellif, çoğunlukla eserin yazımında istifade ettiği kaynakları belirtmekten kaçınmıştır. Daha ziyade “bazı müellifler...”⁵²⁶, “rivayet olunur ki...”⁵²⁷ gibi genel ifadeler kullanılmıştır. Eser içerisinde belirtilen kaynaklar ise şu ifadelerle yer almaktadır: “Meşâhir-i erbâb-ı siyerden Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm'ın, Muhammed b. İshak b. Yesâr'dan naklen beyanına nazaran...”⁵²⁸, “Urve b. Zübeyr'den mervîdir ki...”⁵²⁹, “*Sîretü'l-Halebiyye* sahibi Ali b. Burhaneddin rahimehullahın tahkikine nazaran...”⁵³⁰ Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre Abdullah Âtîf, siyerle alakalı ana kaynaklardan istifade ederek eserini kaleme almaya özen göstermiştir. Bunlar dışında eser içerisinde başka herhangi bir kaynak belirtilmemekle birlikte yer yer “müerrihînin bildirdiğine göre”⁵³¹, “mervîdir ki”⁵³², “diğer bir rivayete göre”⁵³³, “söylenir ki”⁵³⁴ gibi lafızlarla konu ile alakalı rivayetleri serdetmiştir.

⁵²⁵ Abdullah Âtîf Tüzüner, *Siyretü'n-Nebî'-Hz. Muhammed (s.a.) ve 4 Halife (r.a.)'den Notlar*, s. 284.

⁵²⁶ Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebî*, s. 67.

⁵²⁷ Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebî*, s. 211.

⁵²⁸ Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebî*, s. 80.

⁵²⁹ Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebî*, s. 103. Urve b. Zübeyr'in bu rivayetinin nereden alındığı belirtilmemiştir. Abdullah b. Zübeyr'in oğlu Urve, ilk meğazi yazarı ve meğazi ilminde otorite isim olarak anılmaktadır. Bkz. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1998, XII, s. 476; Josef Horovitz, *İslam Tarihçiliğinin Doğuşu*, s. 88.

⁵³⁰ Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebî*, s. 235.

⁵³¹ Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebî*, s. 8.

⁵³² Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebî*, s. 217.

⁵³³ Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebî*, s. 224.

⁵³⁴ Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebî*, s. 241.

Eserde dikkat çeken özelliklerden biri de anlatılan konularla ilintili olan ayet ve şiirlerin metin içerisinde Arapça lafızlarının veriliş ve daha sonra bu ibarelerin manalarının dipnotlarla belirtilmiş olmasıdır. Müellif yalın ve anlaşılır bir şekilde, metin içinde kullanılan Arapça ifade, terim ve ayetlerin anlamlarını, verdiği dipnotlarda Türkçe olarak açıklamıştır.⁵³⁵

22. Mustafa Takî – *Tarih-i Nûr-u Muhammedî (1341/1923)*

1873 yılında Sivas'ta doğan Mustafa Takî Efendi (ö. 1925)'nin adının Mustafa, Takî kelimesinin ise kullanmış olduğu mahlası olduğu düşünülmektedir. Babası Selim Efendi (ö. ?), annesi ise Sâniye Hanım (ö. ?)'dir. Bu nedenle Selim Efendizâde olarak da anılmaktadır.⁵³⁶ Nüfus kayıtlarında soyadı almadığı, ailesinin ise "Doğruyol" soyadını taşıdığı görülmüştür.⁵³⁷

İlk ve orta tahsilini Sivas İbtidâî Mekteb-i Rüştîyesi'nde tamamlamıştır. Hem kaleme almış olduğu eserlerinde hem de TBMM'de yapmış olduğu konuşmalardan anlaşılabilir üzere dînî ilimlere vâkıf olduğu, bu vukufiyeti de muhtemelen medrese tahsili ile aldığı anlaşılmaktadır. Tahsil hayatının ardından 19 Ekim 1887 tarihinde Sorgu Hâkimi Yardımcılığı ile memuriyete başlamıştır. Ardından Zabıt Kâtipliği, Başkâtiplik, Mahkeme Üyeliği gibi Adliye Teşkilatında almış olduğu görevler olmuştur. 1914 yılında Sivas Sultânisi Arapça Öğretmenliğine atanmasının ardından adliyedeki görevlerinden ayrılmıştır. Öğretmenlik görevini 1920 yılında TBMM'ye milletvekili olarak girinceye kadar sürdürmüştür.⁵³⁸ Mustafa Takî Efendi memuriyet görevlerinin ardından 1 Ağustos

⁵³⁵ Örnekler için bkz. Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebi*, s. 24, 25, 117, 217, vd.

⁵³⁶ Selim Efendizâde Mustafa Takî Efendi, *Târîh-i Nûr-i Muhammedî*, Haz. Fatih Çınar, y.y., Dilek Ofset Matbaacılık, 2011, s. 3-4.

⁵³⁷ *TBMM Albümü (1920-2010)*, Ed. Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010, I, s. 68.

⁵³⁸ Cemal Ağırman, *Sivas Mebusu Mustafa Takî Efendi, Hayatı, Eserleri ve Bazı Düşünceleri*, Sivas, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas Valiliği Tarih ve Kültür Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 22; Resul Kesenceli, "Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi'de Mebus Olmanın Nitelikleri", *Somuncu Baba Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Kasım-Aralık 2000, Yıl 7, S. 29, s. 14.

1920'de 47 yaşında iken Sivas Milletvekili olarak İlk Meclis'e de girmiştir.⁵³⁹ Bu birinci dönem milletvekilliğinin ardından 1923 yılında Sivas'ta tekrar öğretmenliğe dönerek hadis ve Arapça dersleri vermiştir.⁵⁴⁰

Resmî memuriyet vazifelerinden ziyade ilmî ve tasavvufî şahsiyetiyle meşhur olan⁵⁴¹ Mustafa Takî Efendi'nin eserleri arasında, çalışmamıza da konu olan ve en öne çıkan kitabı olarak telakki edilen⁵⁴² *Târîh-i Nûr-i Muhammedî*'sinin⁵⁴³ yanı sıra *Kırk Hadis* ve mensur olarak kaleme aldığı *Mevlîd-i Şerîf*'i bulunmaktadır. *Ağaç Dikmenin Fazileti* adında bir eserinin daha olduğu belirtilmektedir.⁵⁴⁴ Aynı zamanda *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebîlü'r-Reşâd* ve *Beyânü'l-Hak* dergilerinde de muharrirlik yapan Mustafa Takî Efendi'nin bu dergilerde yayınlanmış çok sayıda yazısı da bulunmaktadır. Mustafa Takî Efendi 1925 yılında Sivas'ın Gürün İlçesi'nde vefat etmiş ve Sivas'ta defnedilmiştir.⁵⁴⁵

Çalışmamız içerisinde ele alacağımız *Târîh-i Nûr-i Muhammedî*, Mustafa Takî Efendi'nin en meşhur eseridir. Kendisi, kitabını neşretmeden bir sene önce kaleme aldığı bir makalesinde bu eserinin yirmi kısımdan oluştuğunu ve Hz. Peygamber'in hayatını

⁵³⁹ Cemal Ağırman, *Sivas Mebusu Mustafa Takî Efendi*, s. 22; Mustafa Takî Efendi, *Târîh-i Nûr-i Muhammedî*, s. 5, 8; *TBMM Albümü (1920-2010)*, I, s. 57; Âlim Yıldız, *Sivaslı Divan Şairleri*, İstanbul, y.y., 2017, s. 189.

⁵⁴⁰ Resul Kesenceli, "Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi'de Mebus Olmanın Nitelikleri", *Somuncu Baba Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, 7/29, s. 14.

⁵⁴¹ Halil İbrahim Şimşek, "Mustafa Takî es-Sivasî (K.S.)", *Somuncu Baba, Aylık İlim, Kültür ve Edebiyat Dergisi*, Ağustos 2016, Yıl 23, S. 190, s. 35-38.

⁵⁴² Bkz. Mustafa Takî Efendi, *Târîh-i Nûr-i Muhammedî*, Haz. Fatih Çınar, s. 24.

⁵⁴³ Eser, Şeyh Hacı Mustafa Takî Efendi tarafından kaleme alınmış ve 1923 yılında 17 cüz halinde basılmıştır. Seyfettin Özege bu baskıların yalnızca birinci, sekizinci ve on yedinci cüzlerinden bahsetmektedir. Eserin elde mevcut olan cüzleri sadeleştirilerek yayına hazırlanmıştır. Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, IV, s. 1749; Selim Efendizâde Mustafa Takî Efendi, *Târîh-i Nûr-i Muhammedî*, Haz. Fatih Çınar, y.y., Dilek Ofset Matbaacılık, 2011. Bu kitap için daha sonra genişletilmiş baskı yapılmıştır. Mustafa Takî Efendi, *Varlığın Nuru-Târîh-i Nûr-i Muhammedî*, Haz. Fatih Çınar, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2016.

⁵⁴⁴ Cemal Ağırman, *Sivas Mebusu Mustafa Takî Efendi*, s. 24.

⁵⁴⁵ Cemal Ağırman, *Sivas Mebusu Mustafa Takî Efendi*, s. 22. Vefatının 1343 yılının Muharrem ayı içerisinde olduğu yönünde de bir rivayet vardır ki milâdî olarak Ağustos 1924 tarihine denk gelmektedir. Bkz. Halil İbrahim Şimşek, "Mustafa Takî es-Sivasî (K.S.)", *Somuncu Baba*, s. 38.

İslam dininin yayılış şekillerinden, tarihi olaylardan ve şahitlerin dilinden anlattığını ifade etmiştir.⁵⁴⁶

Günümüze eserin birinci, dördüncü, sekizinci, on yedinci ve on sekizinci bölümleri ulaşabilmiştir. Bu bölümlerden on yedincisini oluşturan “İsra ve Miraç” bölümü İbrahim Argut tarafından sadeleştirilmiştir.⁵⁴⁷ Bu bölüm Hacı Hasan Akyol tarafından Şems-i Sivasi yurduna bağışlanan kitaplar arasında 388 numaraya kayıtlıdır.⁵⁴⁸

Eserin birinci cüz’ü, Nûr-i Muhammedî’nin yaratılışından Hz. Adem’in karakterinin şekillenmesine kadar olan süreci ihtiva etmektedir. İkinci cüz’de Hz. Adem’den sonra Hz. Havva’nın yaratılışı birlikte cennette geçirdikleri süreç ve ardından cennetten kovulmaları; üçüncü cüz’de Hz. Adem’in yeryüzüne indirilişinden Hz. İbrahim’in doğumuna kadar geçen süre; dördüncü cüz’de Hz. İbrahim’in, oğlu İsmail’i kurban edişi hadisesinden Hz. Muhammed’in atalarından olan Adnan’a kadar gerçekleşen olaylar ile Nûr-i Muhammedî’nin Adnan’a intikali; beşinci cüz’de geçmiş ümmetlerde ve kutsal metinlerde Hz. Muhammed’in geleceğine dair yer alan müjdelere ve Hz. Muhammed’i öven ifadeler; altıncı cüz’de Adnan’dan Hz. Muhammed’in doğumuna kadar geçen süreç içerisinde gerçekleşen olaylar anlatılmaktadır. Bu cüz’, Hz. Muhammed’in babası Abdullah’ın doğumu, Nûr-i Muhammedî parlaklığının Abdullah’ta görülmesi, Abdullah’ın Hz. Muhammed’in annesi Âmine ile izdivacı, Hz. Peygamber’in doğumunun yaklaştığına dair müjdelere gibi geleneksel siyerler içerisinde yer alan ana konuları içermektedir. Yedinci cüz’de Fil Hadisesi; sekizinci cüz’de Hz. Peygamber’in doğumu ve doğduğu gece gerçekleştiği rivayet edilen olağanüstü olaylar anlatılmıştır.

⁵⁴⁶ Mustafa Takî, “Sâbikîn-i İslâm ve Keyfîyyet-i İntişâr-ı Din”, *Sebîlü’r-Reşâd*, 27 Zilkade 1340/22 Temmuz 1338, C. 20, S. 510, s. 185.

⁵⁴⁷ Sivas Mebusu Şeyh Hacı Mustafa Takî, *Tarih-i Nûr-ı Muhammedî-İsra ve Miraç*, Sad: İbrahim Argut, Sivas, y.y., t.y., s. 1-67.

⁵⁴⁸ Fatih Çınar, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, Sivas, Dilek Ofset Matbaacılık, 2005, s. 69-93.

Eserin dokuzuncu cüz'ü Hz. Peygamber'in sütannesi Halime'ye verilışı; onuncu cüz'ü Hz. Muhammed'in annesi Âmine'nin vefatından Bahîrâ hadisesine kadar geçen olaylar; on birinci cüz'ü Hz. Muhammed'in ticari seferlerinden Kabe'nin yeniden inşası ve Hz. Peygamber'in bu olayda hakemlik yapması konularını ele almaktadır. Eserin onikinci cüz'ünden on yedinci cüz'üne kadarki bölümleri kayıp olduğundan dolayı bu cüz'lerin nelerden bahsettiği bilinmemektedir. Zira Takî Efendi'nin eserinin birçok bölümü günümüze kadar ulaşmamıştır.⁵⁴⁹ Elde mevcut bulunan diğer bölümlerden on yedinci cüz; İsrâ ve Mirâç hadisesi konularını ihtiva etmektedir. Yirmi ikinci cüz' ise Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma'dan bahsetmektedir.⁵⁵⁰

Mustafa Takî Efendi, kitabında istifade ettiği kaynak eserleri; *Kur'ân-ı Kerim*, *Sahih-i Buhâri*, *Sahih-i Müslim*, *Şemâil-i Şerife*, *Şifâ-i Şerîf*, *Meşâirikü'l-Envâr*, *el-Camiu's-Sağir*, *Râmûzü'l-ehadis*, *Tefsir-i Kebir* (Fahr-i Razi), *Tefsir-i Muhyiddin İbn-i Arabî*, *Sahih-i Buhâri Şerh-i Aynî*, *Şifâ Şerhi* (Ali Kâri'nin), *Şemâil-i Şerif Şerhi* (Ali Kâri'nin), *es-Sîretü'l-Halebiyye* olarak da bilinen *İnsânu'l-Uyûn*, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'l-Âsâru'l-Muhammediyye*, *el-Mevlidü'n-Nebeviyye li'l-İmâmi'l-Berzencî*, *el-İsrâ ve Mirac*, *el-Müvâhibü'd-Dünya*, *Delâilü'n-Nübüvvetü'l-Muhammediyye*, *İzhâru'l-Hakk*, *Beşâir*, *Ahd-i Cedîd* (Matta, Markos, Luka, Yuhanna İncilleri), *Mir'atü'l-Haremeyn* (muhtemelen Eyüb Sabri Paşa'nın kaleme aldığı eser), İbn Haldun'un *Mir'atü'l-İber*'i ve *er-Risâletü'l-Hamidiyye* olarak belirtmiştir.⁵⁵¹

Eser, ihtiva ettiği konular itibariyle müstakil bir siyerden daha fazlası bir özellik göstermektedir. Hz. Peygamber'in doğumu ve sonrasında onun hayatından bahsetmesi dolayısıyla bir siyer kitabı olarak nitelendirilmesinin yanı sıra, Nûr-i Muhammedî'nin yaratılışından itibaren Hz. Âdem ve ondan sonra Hz. Muhammed'e kadar geçen süredeki

⁵⁴⁹ Mustafa Takî Efendi, *Varlığın Nuru-Târih-i Nûr-i Muhammedî*, s. 10.

⁵⁵⁰ Bkz. Selim Efendizâde Mustafa Takî Efendi, *Târih-i Nûr-i Muhammedî*, s. 24-28.

⁵⁵¹ Mustafa Takî, *Tarih-i Nûr-i Muhammedî*, Birinci Cüz', s. 9. Bkz. Mustafa Takî Efendi, *Varlığın Nuru-Târih-i Nûr-i Muhammedî*, s. 57.

diğer peygamberlerin hikayelerine de değinmesinden dolayı bir “Kıyas-ı Enbiyâ” özelliği de göstermektedir.

Mustafa Takî Efendi *Tarih-i Nûr-i Muhammedi*’ ile İslam’ın kılıç zoru ve savaşlar neticesinde yayıldığı iddiasının doğru olmadığını ve insanların ekseriyetle İslam’a giriş şekillerinin ilim, vicdan ve Allah’ın inayeti ile olduğunu ispat etmeye çalışmakta ve eserini yazmasındaki asıl amacının da bu olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵² Bu açıdan bakıldığında, özellikle Osmanlı’nın son döneminlerinde İslam’a bir saldırı amacıyla dile getirilmeye başlanan ve daha ziyade oryantalist düşüncede öne sürülen İslam’ın kılıç zoruyla yayıldığı iddiasına karşı İslam’ın hoşgörü ile yayıldığını ispatlama çabası neticesinde İslam’ı savunmaya yönelik yazılmış bir eser olduğu söylenebilir.

⁵⁵² Bkz. Mustafa Takî, “Sâbikîn-i İslâm ve Keyfiyyet-i İntişâr-ı Din”, *Sebîlü’r-Reşâd*, 27 Zilkade 1340/22 Temmuz 1338, C. 20, S. 510, s. 183.

II. BÖLÜM

GENEL İSLÂM TARİHİ ESERLERİ İÇERİSİNDE YER ALAN SİYER BÖLÜMLERİ VE MÜELLİFLERİ

Siyer ilmi, Megazi ilmine bağlı olarak Hz. Peygamber'in hayatını bir bütün halinde ele almak suretiyle müstakil bir ilim dalı olarak ortaya çıkmış ve yüzyıllar içerisinde bu ilme dair pek çok eser kaleme alınmıştır.

Siyer her ne kadar Hz. Peygamber'in hayatını tüm yönleri ile ele alması bakımından müstakil bir ilim dalı ise de tarih boyunca oluşmaya devam eden Genel İslam Tarihi'nin de konuları arasında bulunmaktadır. Bu nedenle Müslümanlığın ilk başlangıç dönemi olan siyer bölümü, tüm Müslüman toplumların tarihini konu edinen İslam Tarihi eserleri içerisinde de tabii olarak yer almış ve Genel İslam Tarihi'nin bir şubesi olarak ele alınmıştır.

Bu bölümde, müstakilen yazılmış siyer eserlerinin dışında ve Genel İslam Tarihi ilmi içerisinde yer verilmiş olan siyer bölümleri incelemeye çalışılacaktır.

1. Nişancızâde Mehmed b. Ahmed (Ramazanzâde Mehmed Kudsi Nişancı) – *Mir'at-ı Kâinat* (1257/1842)

Nişancızâde olarak meşhur olan Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ramazan Efendi (ö. 1621) Osmanlı dönemi siyer eserlerinden biri olan *Mir'at-ı Kâinat* (Kâinatın Aynası)⁵⁵³ adlı kitabın müellifidir. Bursalı Mehmed Tahir *Osmanlı Müellifleri*'nde ismini Ramazanzâde Mehmed Kudsi olarak almaktadır.⁵⁵⁴ Osmanlı tarihçisi, müderris ve fakih bir zattır. *Târih-i Nişancı* namıyla şöhret bulmuş olan Osmanlı

⁵⁵³ Ramazanzâde Mehmed Kudsi Nişancı, *Mir'atü'l-Kâinat*, Kahire, Bulak Basımevi, 1257 (1842), I-II.

⁵⁵⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul, Meral Yayınevi, 1972, III, s. 99.

tarihi müellifi Ramazanzâde Nişancı Mehmed Paşa'nın (ö. 1572)⁵⁵⁵ torunudur. Bu nedenle bu iki isim birbirine çok karıştırılmaktadır. *Mir'at-ı Kâinat* sahibi Mehmed Kudsi Efendi daha çok Nişancızâde lakabıyla da tanınmaktadır. Şam, Bağdat, Halep gibi şehirlerin ardından Mekke kadılığına getirilmiştir. En son, Osmanlı Padişahı II. Osman (Genç Osman) tarafından Safer 1031 (16 Kasım 1631) tarihinde Edirne kadılığına tayin edilmiş ancak yolda iken vefat etmiş ve İstanbul'da defnedilmiştir.⁵⁵⁶

Nişancızâde Mehmed esasında son dönem Osmanlı siyer yazarı olmaması nedeniyle araştırmamızın dışında yer alması gerekmektedir. Ancak eserinin ilk defa 1842 yılında matbu halde basılması ve araştırmacı ve okuyucular tarafından Tanzimat Dönemi eseri gibi algılanması ihtimalinden dolayı bu hususa açıklık getirmek amacıyla müellif ve eseri hakkında kısa da olsa bilgi verilmesi düşünülmüştür.

Nişancızâde Mehmed b. Ahmed tarafından kaleme alınan ve genel bir dünya tarihi olan *Mir'at-ı Kâinat*, esasında Tanzimat öncesi kaleme alınmış eserlerden biri olmasıyla birlikte ilk defa 1842 yılında basılmış olmasından dolayı araştırmamız içerisine dâhil etmiş bulunmaktayız. Kitabın Bulak'ta yapılan ilk baskısından sonra 1853'te Matbaa-i Âmire'de ve 1874 yılında Tatyos Divitçiyen Basımevi'nde iki baskısı daha yapılmıştır.⁵⁵⁷

Eser Hz. Âdem'den Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatına kadar (1566) geçen tarihi olayları kapsamakta ve iki ciltte anlatmaktadır. Birinci cilt âlemin yaratılışından Hülefâ-i Râşidîn'e kadar geçen süreci ihtiva etmekte, ikinci cilt ise Emevi halifeleri ile başlayıp Osmanlı'da Kanûni dönemine kadar uzanmaktadır. Franz Babinger'in, eserin birçok eski ve yeni tarih kitaplarından derlenmiş bilgileri ihtiva etmesinden dolayı herhangi özel bir

⁵⁵⁵ Bkz. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 115.

⁵⁵⁶ Mehmed Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müellifleri –Âyîne-i Zurefâ –*, Haz. Mehmet Arslan, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2003, s. 43; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 166.

⁵⁵⁷ Bu eser 1987 yılında sadeleştirilerek günümüz Türkçesine de aktarılmıştır. Nişancızâde Muhammed b. Ahmed, *Mir'ât-ı Kâinât*, Sad. A. Faruk Meyan, İstanbul, Berakât Yayınevi, 1987, I-II.

değerinin olmadığını ifade etmesine rağmen⁵⁵⁸ genel bir dünya tarihi olması sebebiyle oldukça uzun bir tarihi süreci bir arada bulunduruyor olmasından dolayı dikkate şâyân bir eser olduğu düşünülebilir. Eserin araştırmamızla ilgili kısmı olan siyer bölümü birinci cildin 3. kısmını ihtiva eden 225 – 357. sayfalar arasında yer almaktadır.

2. Ahmed Cevdet Paşa – *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ (1291/1874)*

Ahmed Cevdet Paşa, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yetiştirmiş olduğu en önemli siyaset, ilim, edebiyat ve devlet adamlarından biri hatta en önde gelenlerindedir demek yanlış olmayacaktır.⁵⁵⁹

“Ömrüne dört padişahın (Abdülmecit, Abdülaziz, V. Murat ve II. Abdülhamit) saltanatını, 1826'nın Vak'a-i Hayriye'sini, 1839'un Gülhane ve 1856 Islahat Fermanı'nı, 1876'nın I. Meşrutiyet'ini sığdıran, savaşlarla çatırdayan devlet binasının hangi sütununda gerekirse görev alan, hala problemleri bitmemiş olan Bosna'ya Osmanlı adına giden (1863), Kozan'ı ıslah eden (1864), Boğaziçi vapurlarının ilk seferlerini tanzim eden, ilk Osmanlı gramerini yazan (Kavâid-i Osmaniyye), İbn Haldun'un Mukaddimesi'ni Pirîzâde'nin (I. Mahmud devri şeyhülislamlarından) bıraktığı yerden Türk dünyasına kazandıran, 1774'den 1826'ya kadarki Osmalı tarihini 12 cilt halinde 30 yılda tamamlayan, devletin resmi tarihçisi olunca devrinin sosyal ve politik olaylarını kaleme alan, Bursa, Maraş, Yanya, Halep valiliklerinden Maarif, Ticaret, Evkaf, Dâhiliye ve Adliye nazırlıklarına kadar her türlü görevin üstesinden başarıyla gelen, Mecelle'nin mimarbaşısı olan, Hz. Âdem'den II. Murad'a kadar peygamberlerin ve halifelerin tarihini anlatan, II. Abdülhamid'in isteği üzerine 1839'la 1876 yıllarının olaylarını *Mâruzât*'ta

⁵⁵⁸ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 166.

⁵⁵⁹ Zeki Arıkan, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1584.

değerlendiren Ahmed Cevdet Paşa, önemli bir ilim adamıdır. Cevdet Paşa'nın özetle ifade etmeye çalıştığımız bu hayat panoraması göstermektedir ki o hem ilim âleminde hem de devlet adamlığında çok yönlü biridir. İlim hayatında daha çok hukukçuluğu ve tarihçiliği ile temayüz etmiştir. Özellikle tarihe dair eserleriyle klasik Osmanlı tarihçiliğine yeni bir bakış açısı getirmiş; tarihçilik, tarih felsefesi ve metodolojisi bakımından da eski vakanüvis tarihlerinden farklı yeni bir anlayışın yolunu açmıştır.”⁵⁶⁰

Görüldüğü üzere Ahmed Cevdet Paşa, 73 yıllık ömrüne çok yönlü bir hayat sığdırmayı başarmış ve her alanda farklı görevler üstlenme ve bunları hakkıyla yerine getirebilme muvaffakiyetine erişebilen, Osmanlı'nın yetiştirdiği ender şahsiyetlerdendir. Hayatına dair en kapsamlı bilgiler, içerisinde otobiyografisini de kaleme aldığı *Tezâkir* adlı eserinde bulunmaktadır. Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım da *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eserinde bilgilerin birçoğunu buradan naklen aktarmaktadır. Bunların dışında Cevdet Paşa'nın *Maruzât* adlı eserinde de kısmen birtakım bilgiler bulunur. Ayrıca Ahmed Cevdet Paşa'nın 25 Mayıs 1895'te vefatı sonrası *Hazine-i Fünûn Gazetesi*'nin 10 Zilhicce 1312/4 Haziran 1895 tarihli 49. sayısında Cevdet Paşa'ya özel bir yer ayrılmış ve onun kendi kaleminden çıkan otobiyografisi yayımlanmıştır.⁵⁶¹

Ahmed Cevdet Paşa Lofca eşrafından Hacı İsmail Ağa'nın oğlu olarak⁵⁶², kendi ifadesi ile: “Bin iki yüz otuz sekiz sene-i hicriyyesinde (M. 1823) Rûz-ı Hızır'a kırk gün kalarak Lofça kasabasında tevellüd etmişim.” demektedir.⁵⁶³ Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Lofça'yı Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım;

⁵⁶⁰ Eyüp Baş, *Osmanlı Tarih Yazarlarında Toplumsal Sorumluluk Bilinci*, Ankara, İlahiyât Yayınları, 2006, s. 101.

⁵⁶¹ “Mütenevvia–Cevdet Paşa”, *Hazine-i Fünûn Gazetesi*, 10 Zilhicce 1312/22 Mayıs 1311 (4 Haziran 1895), S. 49, s. 392-393.

⁵⁶² “Mütenevvia–Cevdet Paşa”, *Hazine-i Fünûn Gazetesi*, 10 Zilhicce 1312/22 Mayıs 1311 (4 Haziran 1895), S. 49, s. 392.

⁵⁶³ Bu tarihe göre 13-14 Receb 1238'e (26-27 Mart 1823) denk gelmektedir. Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Haz. Cavid Baysun, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, I, s. 3.

“Lofça bir kasaba olmakla beraber, ulûm ve fûnûndan o zamanlar memalikimizde nasib olabilen derecesinden en ziyade müstefid olan münevver kasabalardan biri idi. Derviş Paşa, Midhat Paşa, Cevdet Paşa gibi zevât, tahsil-i ibtidâilerini Lofça'nın ibtidâî ve rüşdî tahsillerini câmi' olan mektebinde ikmâl eylemişlerdir.” şeklinde tavsif etmektedir.⁵⁶⁴

Ahmed Cevdet Paşa Lofça'da müftü ve müderrislerden Arapça, mantık ve tefsir ilimleri okuduktan sonra Sultan II. Mahmud'un saltanatının sonlarında (1255/1839) İstanbul'a gelerek tahsil faaliyetlerine Arapça, fıkıh, hadis usulü, tefsir, mantık, edebiyat, kelim, hikmet-i tabiiyye ve ilâhiyye (fizik), mühendislik, matematik, cebir, coğrafya alanlarında dersler okuyarak devam etmiş ve meşhur şair Fehim Efendi'den Farsça dersleri almıştır. Arapça ve Farsçayı iyi bir şekilde yazıp okumakta olan Cevdet Paşa, Fransız ve Bulgar lisanlarına da aşina idi.⁵⁶⁵ Tahsil hayatının ardından memuriyete ilk olarak 1260 (1844) yılında Rumeli Kazaskerliği'ne bağlı Premedi Kazası'nda başlamış ve burada Çanat pâyesi⁵⁶⁶ ile kadılığa atanmıştır.⁵⁶⁷ 1266 (1850) yılında ise Meclis-i Maarif Âzâlığı ile Dârü'l-Muallimîn Müdürlüğü görevlerine başlamıştır.⁵⁶⁸

Tanzimat sonrası Osmanlı'da Batı tarzında kurulan ilk akademik müessese olan Encümen-i Dâniş'in kurulum şemasını hazırlayan Cevdet Paşa, bu teklifin 1267 (1851) yılında Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilmesi neticesinde Encümen-i Dâniş faaliyetlerine de başlamıştır. Ahmed Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı ve Osmanlı'nın ilk resmî gazetesi olan *Takvîm-i Vakâyi*'in 1 Şaban 1267 (1 Haziran 1851) tarihli 449.

⁵⁶⁴ Bkz. Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, Dersaadet (İstanbul), Kanaat Matbaası, 1332 (1913), s. 7.

⁵⁶⁵ “Mütenevvia–Cevdet Paşa”, *Hazine-i Fünûn Gazetesi*, 10 Zilhicce 1312/22 Mayıs 1311 (4 Haziran 1895), S. 49, s. 392-393.

⁵⁶⁶ “Csanâd; Cenubî Macaristan'da bir şehir olup, Osmanlı hâkimiyeti devrinde bu yer en küçük kadılıklardan biri addolunmuş ve bu pâye Macaristan'ın Osmanlı'nın elinden çıkmasından sonra da devam etmiştir.” Ali Ölmezoğlu, “Cevdet Paşa”, *İ.A.*, III, s. 114.

⁵⁶⁷ Yusuf Halaçoğlu, “Kendi Kaleminden Ahmed Cevdet Paşa”, *Ahmed Cevdet Paşa Semineri Bildirileri* (27-28 Mayıs 1985), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 2.

⁵⁶⁸ “Mütenevvia–Cevdet Paşa”, *Hazine-i Fünûn Gazetesi*, 10 Zilhicce 1312/22 Mayıs 1311 (4 Haziran 1895), S. 49, s. 393; Ahmed Cevdet Paşa'nın ilk resmi vazifesinin bu görevler olduğu söylenmektedir. Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 154-155.

nüshasında yayınlanan bir beyanname ile de Encümen'in kuruluşu kamuoyuna bildirilmiştir.⁵⁶⁹ Böylece Ahmed Cevdet Paşa bu müessesenin kuruculuğu görevini üstlenmiş ve Encümen üyeleri arasında vazife almıştır. Fuat Paşa ile müştereken yayına hazırladığı ve birçok defa baskısı yapılan *Kavâid-i Osmâniye* adlı eseri de Türkçe'de yayımlanan ilk gramer kitabı olma özelliğinin yanı sıra Encümen-i Dâniş'in de ilk icraatı olmuştur.⁵⁷⁰

1271 (1855)'de vakanüvis tayin edilen Cevdet Paşa, bürokratik alandaki devlet görevleri ile ilmi kişiliğini birleştirme imkânı bularak resmî anlamda tarih yazarlığına başlamıştır. Bir tarih âlimi olarak Tanzimat dönemi tarihçiliğinin en önde gelen siması olarak nitelendirilmiştir.⁵⁷¹ Almış olduğu bu görev sayesinde ilmî sahadan kopmadan devlet faaliyetlerine de devam etmiştir. 1273 (1857)'te Meclis-i Âlî-i Tanzimat âzâlığı görevi verilmiştir. 1278 (1861) yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Âzâlığı'na, 1284 (1867)'te ise Duyûn-u Ahkâm-ı Adliye Riyâsetine getirilmiştir. 1287 (1870)'de Hüdâvendigar Valisi olmuş, 1288 (1871)'de Şûrâ-yı Devlet Âzâlığı görevine atanmıştır. 1289 (1872)'da Maraş Valisi olmuş, 18 gün orada kaldıktan sonra kendisine Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye Âzâlığı görevi verilmek suretiyle tekrar İstanbul'a getirilmiştir. Aynı sene, Osmanlı Devleti'nde padişahlar ve hânedân üyeleri tarafından kurulan vakıf müesseselerinin idaresinden mesul teşkilat olan Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırlığı, 1290 (1873)'te ise Maarif-i Umûmiyye Nâzırlığı kendisine verilmiştir. Burada görevde bulunduğu zaman içerisinde *Siyer-i Enbiyâ ve Tevârihu Hulefâ* (Kısas-ı Enbiyâ) adlı eserinin ilk üç cüz'ünü tamamlamış ve 1291 (1874) yılında basımını gerçekleştirmiştir.

⁵⁶⁹ Vukûât-ı Resmiyye başlığı altında devlette meydana gelen resmi olaylar sıralanmıştır. Bunlar arasında Encümen-i Dâniş'in de kuruluşu ifade edilmiştir. Kaleme alınan bu yazıda Encümen-i Dâniş'in nizamnâmesi, hizmet sahası, Encümen'in dâhilî ve hâricî âzâlarında bulunması gereken özellikler ve Encümen âzâlarının isimleri 3 sayfa halinde ayrı ayrı belirtilmiştir. *Takvîm-i Vakayi'*, Fî Gurre Şaban (1 Şaban) 1267 (1 Haziran 1851), S. 449, s. 1-4.

⁵⁷⁰ "Mütenevvia-Cevdet Paşa", *Hazine-i Fünûn Gazetesi*, 10 Zilhicce 1312/22 Mayıs 1311 (4 Haziran 1895), S. 49, s. 393; Abdullah Uçman, Encümen-i Dâniş", *DİA*, XI, s. 176-177.

⁵⁷¹ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983, II, s. 1008.

Aynı yıl içerisinde Şûrâ-yı Devlet Riyâseti Muavinliği'ne getirilmiş, 1292 (1875)'te ise Maarif Nâzırı olmuştur.⁵⁷² Cevdet Paşa bundan sonraki süreçte 1895 yılında vefatına kadar geçen zaman içinde Osmanlı Devleti'nde Bakanlık görevleri de dâhil olmak üzere daha birçok resmî memuriyette bulunmuştur.

Tanzimat döneminin önde gelen simalarından olan Ahmed Cevdet Paşa, kudretli bir devlet adamı olduğu kadar iyi bir eğitimci, mütefekkir, geçmişi ve kendi dönemini iyi tahlil ederek geleceğe yön vermeyi bilen bir tarihçi ve sosyologtur da aynı zamanda. Zekâsını ve tüm gayretini devlet işlerinin yanı sıra ilmî sahada da kullanarak tarihe mâl olmuş çok sayıda esere imza atmıştır.⁵⁷³ Özellikle 1187-1241 (1773-1825) yılları arasında vuku bulan olayları ihtiva eden ve 12 ciltten oluşan *Tarih*'i, tarih ilmine dair en önde gelen eserlerdendir. Yine aynı şekilde Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi'nin bir kısmını tercüme ettiği İbn Haldun *Mukaddime*'sinin altıncı faslını Encümen-i Dâniş'in faaliyetleri çerçevesinde yeniden tercüme etmiş ve Pîrîzâde çevirisine ek olarak yayınlamıştır. Bu çeviri de Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarih alanına yapmış olduğu önemli katkılardan birisidir. Araştırmamız dâhilinde olan *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*⁵⁷⁴ adlı eseri de İslam Tarihi alanında yazılmış önemli eserler arasında yer almaktadır.

Ahmed Cevdet Paşa ömrünün son zamanlarını ilmî çalışmalarına ayırmış ve nihayetinde 2 Zilhicce 1312 (25 Mayıs 1895) tarihinde vefat etmiştir.

⁵⁷² "Mütenevvia – Cevdet Paşa", *Hazine-i Fünûn Gazetesi*, Sayı 49, 10 Zilhicce 1312/22 Mayıs 1311 (4 Haziran 1895), s. 393-394.

⁵⁷³ Ahmed Cevdet Paşa farklı alanlarda çok sayıda eser telifinde bulunmuştur. Bunlar arasında özellikle tarih alanında kaleme almış olduğu eserler dikkati çekmektedir. Eserleri için bkz. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 412-413; Zeki İzgöer, *Ahmet Cevdet Paşa*, İstanbul, Şule Yayınları, 1999, s. 37-40; Yusuf Halaçoğlu, M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *DİA*, VII, s. 448-449.

⁵⁷⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Dersaadet (İstanbul), Matbaa-i Âmire, 1291 (1874), Cüz' 1-3, (519 Sayfa); Cüz' 4-5, İstanbul, Dikran Karabetyan Matbaası, 1303 (1886), (378 Sayfa); Cüz' 6, İstanbul, Dikran Karabetyan Matbaası, 1306 (1889), (150 Sayfa). Farklı baskılar için bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, İstanbul, Fatih Yayınevi, 1973, II, s. 874-875.

Ahmed Cevdet Paşa'nın tarih sahasına kazandırdığı önemli eseri *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ* ilk olarak 1291 (1874) yılında 3 cüz' halinde Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. İlk cüz'ün padişaha takdim edilmesi neticesinde Padişah, muteber İslam Tarihi kitaplarından derc edilerek hazırlanmış bir eser olması suretiyle⁵⁷⁵ memnuniyetini dile getirmiş ve diğer cüz'lerin basımı için Ahmed Cevdet Paşa'ya özel izin belgesi verilmiştir.⁵⁷⁶ Bundan sonra eserin ikinci ve üçüncü cüz'leri de sırasıyla padişaha takdim edilmiştir.⁵⁷⁷

Eserde Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelmiş olan peygamberlerin kıssalarından, İslâm'ın doğuşu ve Hz. Muhammed'in hayatı, Dört Halife dönemi olayları, Emeviler, Abbasiler ve diğer Müslüman devletlerden bahsedilmektedir. Eserin devamında ise Osmanlı Padişahı Sultan II. Murad'ın saltanatının son devrine kadar (1439 yılına kadar) Osmanlı Tarihi ele alınmıştır. Eserin tamamlandığına dair kitap içerisinde herhangi bir ibare ve kayıt bulunmamaktadır. Bu durum Ahmed Cevdet Paşa'nın kendi dönemine kadarki Osmanlı Tarihi'ni de yazmayı hedeflemiş olabileceği düşüncesini akıllara getirmektedir.

Cevdet Paşa eserini peygamberler tarihi, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Raşidin Dönemi ile sonraki İslam Devletleri dönemlerini her kesimden insanın rahatça okuyup anlayabileceği tarzda bir sadelik ve akıcı bir üslup ile kaleme almıştır. Bu özelliği ile kendi dönemine kadar tarih alanında yazılmış Türkçe eserler arasında *Kıyas-ı Enbiyâ*'nın inkâr edilemez bir üstünlüğünün bulunduğu herkes tarafından kabul görmüştür.⁵⁷⁸ Cevdet Paşa'nın sade bir dil kullanmasındaki maksadı hem halkın rahatça anlayabileceği bir tarih

⁵⁷⁵ Ahmed Cevdet Paşa her ne kadar eserini hazırlarken yararlandığı kaynakları belirtmemişse de Mükrimin Halil Yinanç, Cevdet Paşa'nın İbn Esir, Ebü'l-Fida, İbnü'l-Verdî ve Suyûtî'den istifade ile eserini kaleme aldığını belirtmektedir. Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Bizde Tarihçilik", *Tanzimat*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, I, s. 583.

⁵⁷⁶ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Y. EE (Yıldız Esas Evrakı), 142-274, Tarih: H. 10 Safer 1291.

⁵⁷⁷ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), İ. DH. (İrade, Dâhiliye), 683-47628, Tarih: H. 5 Safer 1291; BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), İ. DH. (İrade, Dâhiliye), 691-48291, Tarih: H. 19 Ramazan 1391.

⁵⁷⁸ İsmail Hakkı (Eldem), *Ondördüncü Asrın Türk Muharrirleri 3. Defter – Cevdet Paşa*, İstanbul, 1308, Âlem Matbaası, s. 27.

kitabı olması⁵⁷⁹ hem de okullarda okutulacak bir ders kitabı ortaya koyabilmektir. Zira eserin bazı baskılarında “Mekâtib-i Umûmiyyeye Mahsustur” ifadesi ile kitabın okullarda ders kitabı olarak okutulması arzusu da açıkça belirtilmiştir.⁵⁸⁰

Kıyas-ı Enbiyâ'nın kaleme alınmasındaki temel sebep; İslam dünyasında hurafelerden arındırılmış, sade bir dil ve üsluba sahip bir İslam tarihi kitabının telif edilmesidir. Cevdet Paşa'nın, bu hedefine ulaştığı ve neşrettiği kitabının bahsettiği bu özelliği ile de bu maksadı başarabilen ilk müelliflerden biri olduğu söylenebilir.⁵⁸¹ Cevdet Paşa, Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu bir arizada kitabını yazma gerekçelerini açıkça ifade etmiştir. Buna göre peygamberler tarihine dair yazılan kitapların içine karıştırılmış zayıf rivayetler hem Müslümanların itikatlarını zayıflatmakta hem de İslam aleyhinde yayınlarda bulunan müsteşriklere malzeme teşkil etmektedir. Batılılar'ın İslam'a yönelik saldırılarına fırsat vermemek ve zayıf rivayetler karşısında Müslümanların şüphelerini gidermek amacıyla doğru ve güvenilir rivayetlere dayalı bir İslam tarihi yazmak gerekmektedir. Cevdet Paşa'ya göre İranlılar da neşrettikleri bâtıl ve yalan haberlerle dolu kitapları vasıtasıyla İslam'a ve Müslümanların itikatlarına Avrupalılar kadar zarar vermektedirler. Zira onlar, yayımladıkları yalan haberlerle dolu kitapları ile halkın İslam inançlarını bozarak Sünnileri Şiiliğe çekme çabası içerisindeydiler. Bu nedenle Şia'ya karşı Ehl-i Sünneti savunmak Şiileşme tehlikesini ortadan kaldırmak gerekmektedir. Cevdet Paşa, İslam karşısında müsteşriklerin ve Şia'nın tehdidinin yanı sıra Hilafet konusunda İngilizler'in ortaya attıkları fikirlerini bir üçüncü tehlike olarak görmektedir. Zira son dönemlerde İngilizler'in Osmanlı hilafeti aleyhinde faaliyetlerde bulduklarına

⁵⁷⁹ Belki de bu özelliğinden dolayı *Kıyas-ı Enbiyâ* “Vulgarisation” yani halk için hazırlanmış bir kitap olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, “Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat*, I, s. 583.

⁵⁸⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ -Cüz' 2*, Kahire, Medâris-i Mülkiyye Matbaası, 1293 (1876), İç Kapak Sayfası. Yine aynı şekilde arşiv kayıtlarında yer alan; “Mekâtib-i İbtidâiyye şâkirdânına okutturulmak üzere der-dest-i te'lif bulunan *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*'nın...” ifadesinden de eserin bir ders kitabı olarak hazırlanmış olduğu açıkça anlaşılmaktadır. *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)*, İ. DH. (İrade, Dâhiliye), 683-47628, Tarih: H. 5 Safer 1291.

⁵⁸¹ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005, s. 83.

ve bu husuta kitaplar yazmak suretiyle Osmanlı tebaası olan Müslüman halkın zihinlerini karıştırarak İslam siyasî birliğini bozma gayreti içerisinde olduklarına dikkat çeken Cevdet Paşa, Osmanlı hanedanının hilafeti elinde bulundurduğunun tüm Müslümanların ve özellikle de eğitim çağındaki çocukların zihinlerine yerleştirilmesi adına sahih rivayetlere dayalı yeni bir İslam tarihi yazılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁵⁸² Bu noktada, devletin de bizatihi böyle bir eserin yazılması talebinde bulunduğu ifade edilmelidir.⁵⁸³

Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*'nın ikinci cildinin basılması ile bu cildi Valide Sultan'a takdim etmiş ve kendisine yazdığı bir mektubunda kitabı yazma gerekçesini şu ifadeleri ile Valide Sultan'a da dile getirmiştir: “Bu kitabın te’lifinden maksad-ı aslı, halka akâid-i İslâmiyye’nin me’hazı olan siyer-i Seyyidü’l-enbiyâ’yı şerh etmek ve neticesinde hilâfet-i sseniyye-yi İslâmiyye’nin kadr u erefini nev-residegân-ı hadîka-i İslâm’a gereği gibi öğretmektir.”⁵⁸⁴

İslam toplumuna doğru rivaetler ışığında hazırlanmış bir İslam tarihi kitabı sunma maksadıyla kaleme alınan ve toplamda 12 cüzden ibaret olan bu eserin ilk 6 cüz’ü Ahmed Cevdet Paşa hayatta iken basılmış, geri kalan kısmı ise ilk cüz’lerle birlikte 1915 yılında Cevdet Paşa’nın kızı Fatma Aliye Hanım tarafından topluca 12 cüz halinde neşredilmiştir. Eser özellikle dil ve üslubu açısından “sade ve güzel Türkçe’nin zaferi” olarak nitelendirilmiştir.⁵⁸⁵ Farklı zamanlarda pek çok farklı baskıları yapılmıştır. Bu da *Kıyas-ı Enbiyâ*'nın Osmanlı toplumunda ne derece muteber ve ilgi gören bir eser olduğunun açık bir kanıtıdır. Hatta bu ilgi öylesine büyük olmuştur ki, bu kitap İstanbul’un bazı mahallerindeki bakkal dükkanlarında dahi satılmaya başlamıştır. Bunun üzerine bu eserin

⁵⁸² BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Y.EE. (Yıldız Esas Evrakı), 32-36, Tarih: H. 16.10.1307, s. 3-4. Arşiv belgesinin tam metni için bkz. İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, s. 84 (22. dipnot)

⁵⁸³ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, s. 84.

⁵⁸⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, IV, s. 127.

⁵⁸⁵ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983, II, s. 960.

ve bunu gibi dinî muhtevalı kitapların bakkalarda satışının yasaklanması hususunda bir ihtar yazısı yayımlanmıştır.⁵⁸⁶ Eser, imparatorluğun son yıllarına kadar Osmanlı mektep ve okullarında ders kitabı olarak da okutulmuştur. Sadece Osmanlı döneminde değil Cumhuriyet sonrasında da kitaba olan ilgi devam etmiş, birçok defa latinize edilerek ve sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Ayrıca Kazan Türkçesine de çevrilmek suretiyle 1900 ve 1911 yıllarında iki defa basıldığı da ifade edilmektedir.⁵⁸⁷

Kıyas-ı Enbiyâ'nın siyer bölümü birinci cüz'ün 66. sayfasından itibaren başlamaktadır. Bu sayfaya kadarki olan kısımda Hz. Âdem'den başlamak üzere Hz. İsa'ya kadar Kur'an'da zikri geçen yirmi dört peygamber hakkında kısa bilgiler verilmiştir.⁵⁸⁸ Cevdet Paşa siyer bölümüne Hz. Peygamber'in doğumundan önce Kur'an'dan önceki semâvî kitaplarda da zikredildiği kabul edilen ve son peygamber'in gelişinin delilleri olduğu öne sürülen birtakım olağanüstü durumları anlatarak başlamıştır. Bundan sonra kronolojik sıra ile Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadarki süreci ele almıştır.⁵⁸⁹ Yine bu bölümlerde de Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce onun nübüvvetine delil olarak öne sürülen bazı olağanüstü hallerden bahsedilmektedir. Eser bu yönü ile klasik siyer yazıcılığının bir devamı niteliğinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Cevdet Paşa'nın Vakanüvis olarak Osmanlı resmî devlet tarihçiliği yaptığı yıllarda hazırladığı tarih kayıtları için; anlatacağı dönemle alakalı ne kadar bilgi ve belge varsa hepsini elden geçirerek olayları sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ele aldığı ifade edilmektedir.⁵⁹⁰ Bu usulü *Kıyas-ı Enbiyâ*'da ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

⁵⁸⁶ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi, MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 1010-19, Tarih: H. 19.06.1325; BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi, MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 1011-44, Tarih: H. 27.06.1325.

⁵⁸⁷ Ali Ölmezoğlu, "Cevdet Paşa", *İA*, III, s. 121. Ancak yaptığımız kütüphane katalog araştırmalarında bu baskının varlığını gösteren herhangi bir kayda rastlayamadık.

⁵⁸⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ -Cüz' 1*, Dersaadet (İstanbul), Dâru't-Tıbbâati'l-Âmire (Matbaa-i Âmire), 1291 (1874), s. 2-65.

⁵⁸⁹ Eserin "Siyer" bölümü üçüncü cüz'de sona ermekte ve dördüncü cüz' ile birlikte "Hulefâ-i Râşidîn" bölümü başlamaktadır.

⁵⁹⁰ Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Bizde Tarihçilik", *Tanzimat*, I, s. 576.

3. Abdülatif Subhi Paşa – *Hakâiku'l-Kelam fî Târihi'l-İslam (1297/1880)*

Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş önemli devlet adamlarından biri olan Abdülatif Subhi Paşa (ö. 1886), devlet işlerinin yanı sıra ilmî şahsiyetiyle de döneminde öne çıkan isimlerinden biri olmuştur.⁵⁹¹

Abdülatif Subhi Paşa, Hükemâ-yı Vüzera'dan⁵⁹² Moralı Abdurrahman Sami Paşa (ö. 1881)⁵⁹³ ile Adeviye Rabia Hanım'ın 7 oğlundan biri olarak 12 Muharrem 1234 (12 Kasım 1818)'te Mora'nın Tripoliçe şehrinde dünyaya gelmiştir.⁵⁹⁴ Babasının uzun süre Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hizmetinde bulunmasından dolayı Subhi Paşa'nın çocukluk yılları Mısır'da geçmiştir. 1247 (1831-1832) yılında daha 13 yaşında iken Mehmed Ali Paşa'nın hususi kaleminde katiplik görevinde bulunmuştur.⁵⁹⁵ Aile daha sonra, Mehmed Ali Paşa'nın ölümünün ardından onun yerine Mısır valisi olan Abbas Paşa'nın zulmünden dolayı 1265 (1848)'te İstanbul'a gitmiş ve doğrudan doğruya

⁵⁹¹ Abdülatif Subhi Paşa'nın hayatı için bkz. Subhi Paşa'nın kızı Seniha Sami Moralı'nın hususi notları: Seniha Sami, "Moralı Ailesi II-Subhi Paşa", s. 1, <https://core.ac.uk/download/pdf/38318261.pdf>. (Erişim Tarihi: 11.03.2021). İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemal, Hüseyin Hüsameddîn, *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzûrân Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1335 (1917), s. 104-109 (Abdülatif Subhi Paşa'nın Fotoğrafı ile). Mehmed Süreyya, "Subhi Abdülatif Paşa", *Sicill-i Osmânî*, Haz. Nuri Akbayar, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, V, s. 1519. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, s. 81. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Mersin, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 400-401. Ali Akyıldız, "Subhi Paşa, Abdülatif, *DİA*, XXXVII, s. 450-451. Ayrıca Kübra Tolak, *Abdülatif Subhi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015; "Baba Oğul, İki Osmanlı Paşası", <https://www.tarihvebilim.com/498-baba-ogul-iki-osmanli-pasasi/>, (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

⁵⁹² Müfettiş olarak geçmektedir. Bkz. Erdoğan Keleş, "Abdurrahman Sami Paşa'nın Rumeli Teftişi", *Asia Minor Studies*, t.y., 7/1, s. 46.

⁵⁹³ Aslen Mora'nın Tripoliçe şehrinde olan Abdurrahman Sami Paşa Osmanlı döneminin meşhur vezirlerindedir. Sultan Abdülmecid'in kızlarından Mediha Sultan'ın ilk eşi Necip Paşa'nın babasıdır. 1236 (1820-1821) Mora İhtilali sırasında ailesi ile birlikte Mısır'a giden Sami Paşa burada uzun süre Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hizmetinde bulunmuştur. 1857 yılında kurulan Maarif-i Umumiye Nezâreti'nin başına getirilmiş ve böylece Osmanlı'daki ilk Maarif Nâzırı olmuştur. Bkz. Subhi Paşa'nın kızı ve aynı zamanda da Türkiye'nin ilk kadın müzecisi olarak tanınan Seniha Sami Moralı'nın hususi notları: Seniha Sami, "Moralı Ailesi II-Subhi Paşa", s. 1, <https://core.ac.uk/download/pdf/38318261.pdf>. (Erişim Tarihi: 11.03.2021); Ali Akyıldız, "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti", *DİA*, XXVII, s. 273.

⁵⁹⁴ Seniha Sami, "Moralı Ailesi II-Subhi Paşa", s. 1; <https://core.ac.uk/download/pdf/38318261.pdf>. (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

⁵⁹⁵ Ali Akyıldız, "Subhi Paşa, Abdülatif, *DİA*, XXXVII, s. 450.

Osmanlı Hükümeti'nin hizmetine girmiştir.⁵⁹⁶ Osmanlı Devleti içerisinde önemli memuriyetlere getirilmiş ve 1277 (1860-1861) yılında Evkaf Nazırlığı'na tayin edilmiştir.

Pek çok önemli devlet görevini ifâ ederken beş tane de mühim eser kaleme almıştır.⁵⁹⁷ Bunun yanı sıra nümizmatikle yakından ilgisi olan Abdullatif Subhi Paşa, kendisine Arap Yarımadası'ndan getirilen ve Hz. Peygamber'in mührü olduğu iddia edilen mühür hakkında da bu iddianın doğruluğunu ispat amacıyla bir makale kaleme almıştır.⁵⁹⁸

Eserleri arasında konumuz dâhilinde olan *Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm*⁵⁹⁹ adı ile iki cilt olarak kaleme alınan eserin birinci cildi Abdullatif Subhi Paşa Evkaf Nâzırı iken neşredilmiş, ikinci cildi ise yazma halinde kalmıştır.⁶⁰⁰ Eserin neşredilen birinci cildi daha sonra İskender Efendi tarafından Farsçaya da çevirilmiştir.⁶⁰¹

Subhi Paşa'nın *Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm* adı ile bir siyer ve İslam tarihi eseri kaleme almasında etkili olan üç sebep bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; kendisinin de üyesi bulunduğu Encümen-i Dâniş'in telif ve tercüme hususundaki çalışma, gayret ve teşvikidir. Encümen-i Dâniş, ilmî sahada ve özellikle de okullarda okutulacak ders kitapları üzerinden Osmanlı toplumunun bilgi ve kültür seviyesinin yükseltilmesi amacıyla telif ve tercüme eser yayımlama çalışmaları başlatmıştır. Kurumun bu çalışmaları ile çeşitli alanlarda halkın rahatlıkla okuyup anlayabileceği sade bir dil ile

⁵⁹⁶ Mehmed Necîb, "Vüzerâ-yı Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'den Abdullatif Subhi Paşa Merhum'un Terceme-i Hâli", *Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm*, II, Müstensih Mehmed Necîb, İstanbul, İstinsah Tarihi 7 Şaban 1315/19 Kanunuevvel 1313 (1 Ocak 1898), Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 3682.

⁵⁹⁷ *Miftâhü'l-İber*, İstanbul, 1276 (1860); *Tekmiletü'l-İber*, İstanbul, 1278 (1862); *Uyûnu'l-Ahbâr fî'n-Nukûd ve'l-Âsâr*, İstanbul, 1279 (1863); *Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm*, İstanbul, 1297 (1880), I (İki cilt olarak kaleme alınan eserin 2. cildi basılmamıştır); *Risâle-i Subhiye*, İstanbul, 1281 (1865).

⁵⁹⁸ Abdullatif Subhi Paşa, "Hâtem-i Şerif Hâtem-i Nübüvvet", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, İstanbul, 1332 (1917), C. 8, S. 42, s. 372-377.

⁵⁹⁹ Abdullatif Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm*, İstanbul, Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire (Matbaa-i Âmire), 1297 (1880), (357 sayfa). Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, II, s. 484.

⁶⁰⁰ Abdullatif Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm*, II, Milli Kütüphane, Arşiv No: 06 Hk 3682.

⁶⁰¹ Subhi Paşa, *Tercümetü Kitâb-ı Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm*, çev. İskender Efendi, İstanbul, Matbaa-i Mahmud Bey, 1298 (1881) (301 Sayfa).

yazılmış kitaplar sayesinde Osmanlı toplumu içerisinde Türkçe'nin gelişimine de katkı sağlaması beklenmiştir.⁶⁰² İşte böyle bir süreçte ortaya çıkan *Hakâiku'l-Kelâm* da bu hedefin bir ürünü olarak kaleme alınmış olmalıdır.

Subhi Paşa'yı eserini yazmaya iten diğer bir sebep ise siyer ve İslam tarihine olan hususi merakıdır. Çocukluğundan itibaren siyer eserlerine karşı beslediği büyük heves neticesinde bu kitapları inceleyerek bilgiler edindiğini ifade etmiştir.⁶⁰³

Abdüllatif Subhi Paşa'yı *Hakâiku'l-Kelâm*'ı yazmaya teşvik eden üçüncü ve belki de en önemli etken ise bu alanda büyük bir boşluk bulunduğunu düşünmesidir. Subhi Paşa 1276 (1860) yılında tercümesini tamamladığı İbn Haldun'un *Miftâhu'l-İber*'inde Yunan ve Rum tarihlerinin oldukça muhtasar bir şekilde ele alınmasının ardından sırada Siyer-i Nebî ve Hulefâ-i Râşidîn dönemleri gelecek olmasına rağmen her nasılsa bu bölümlerin kitap içerisinde yer almadığını ve bu nedenle mezkûr konuların yeniden telif edilmesi gerekliliğini belirtmiştir. Muhtemeldir ki görmüş olduğu bu eksiklikten dolayı 1297 (1880) yılında Siyer ve Dört Halife dönemi konularını içeren eseri *Hakâiku'l-Kelâm*'ı yazmıştır. Eserin son bölümünde Haricilerin ihtilafıyla ortaya çıkan mücadeleler sonunda Hz. Ali'nin şehit edilmesi sonrası İslam toplumundaki ayrılıklar ile sonraki dönemde Emeviler'in başa geçmesi ve nihayetinde Abbasi Devleti'nin yıkılışına kadarki İslam tarihi konularını yazmayı planladığını belirtmektedir.⁶⁰⁴

Hakâiku'l-Kelâm fi Târihi'l-İslam adlı eserinde Subhi Paşa, Hz. Muhammed'in hayatını anlatmaya başlamadan önce, insanlığın ortaya çıkışından itibaren Hz. Muhammed'e kadar geçen sürede dünya üzerinde dinlerin ilerleyiş aşamalarından ve insanlığın başlangıcında gönderilen tevhid dininin ne şekilde insanlar tarafından bâtıl

⁶⁰² Abdullah Uçman, "Encümen-i Dâniş", *DİA*, XI, s. 177.

⁶⁰³ İbn Haldun, *Miftâhu'l-İber*, çev. Subhi Bey, İstanbul, Takvimhâne-i Âmire, 1276 (1860), s. 3.

⁶⁰⁴ Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelâm*, s. 356-357. Kaleme aldığı 291 sayfalık ikinci cilt ile bu planını gerçekleştirmesine rağmen bu cilt basılamamış ve yazma halinde kalmıştır.

inanç sistemlerine dönüştürüldüğünden bahsetmektedir.⁶⁰⁵ Değınilen bu konuları, İslamiyet'ten önce insanlığın dinî durumunu gözler önüne sermek için bir girizgâh olarak ele alan Subhi Paşa, bu giriş bölümünün sonunda mucize konusuna ayrı bir başlık açmıştır. Ona göre mucize, ayan beyan bir şekilde haktır ve onu inkâr, kalbin zulmetinden ve cehaletindedir.⁶⁰⁶ Ona göre mucize, tabiatın bilinmezlerinin bilinip yeri geldiği zaman insanların, benzerini meydana getirme hususunda aciz oldukları şeyleri fiiliyata dönüştürmek demektir. Hz. İsa'nın âmâları iyileştirmesi bu türden mucizelerdendir.⁶⁰⁷

Subhi Paşa, mucize konusunda bu kadar kesin bir inanca sahip olmasına ve ayrıca klasik siyer kitaplarının ekserisinde Hz. Peygamber'in hayatıyla alakalı olarak tartışmalı birçok mucizeye yer verilmesine rağmen bu eserinde, Hz. Peygamber'e diğer siyerlerde atfedilen “Şakk-ı Sadr”, “Şakk-ı Kamer”, “Miraç” vb. mucizevi olaylardan bahsedilmediğini görmekteyiz. Subhi Paşa, Hz. Peygamber'in Mekke ahalisi arasında “Emîn” kişi olarak görülmesine rağmen İslam'ın ilk yıllarında bizzat kendi akraba ve aşireti tarafından reddedildiğini fakat mucizelerin ve Kur'an ayetlerinin peşpeşe gelmeye başlamasının ardından akıl sahibi kişilerin, tevhid inancına dâhil olmaya başladıklarını söyleyerek, insanların İslam'a girişlerinde Kur'an ayetlerinin yanı sıra Hz. Peygamber'in göstermiş olduğu iddia edilen mucizelerin de etkisinin olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Hatta mucize ifadesini, ayetlerden önce zikretmiştir.⁶⁰⁸ Mucize konusu üzerinde bu derece ısrarla duran bir kişinin, Hz. Peygamber hakkında gerçek olduğunun hararetle savunulduğu ve siyer yazarlarının çoğunluğunun eserlerinde zikrettiği mucizevi olaylardan bahsetmemiş olması oldukça dikkat çeken bir durumdur.

⁶⁰⁵ Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelâm*, s. 7-29. Müellif burada konuyla ilgili olarak Fahreddin Râzî'nin Sırru'l-Mektûm adlı eserini kaynak olarak göstermiştir. Bu eserin Fahreddin Râzî (ö. 606/1210)'ye aidiyetinin tartışmalı olduğu iddia edilse de Râzî tarafından erken dönemlerde kaleme alındığı belirtilmektedir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin Râzî”, *DİA*, XII, s. 94; Eşref Altaş, “Fahreddin er-Râzî'nin Eserlerinin Kronolojisi”, *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, Ed. Ömer Türker, Osman Demir, İstanbul, İSAM Yayınları, 2013, s. 106-107.

⁶⁰⁶ Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelâm*, s. 44.

⁶⁰⁷ Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelâm*, s. 44.

⁶⁰⁸ Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelâm*, s. 88.

Klasik siyer ve İslam tarihlerinin geneli Hz. Peygamber'den önce Arap Yarımadası'nın dinî ve içtimâî durumundan bahisle mevzuya başlarken *Hakâiku'l-Kelâm*'da Suphi Paşa, siyer bölümüne doğrudan “Şân-ı Muhammedî” başlığı altında Hz. Peygamber'in doğum tarihini ele alarak konuya giriş yapmıştır. Eserin giriş kısmında diğer dinlerin itikâdî ve tarihî süreçlerini detaylı olarak ele almasına karşın Hz. Peygamber dönemine özet bir şekilde değinmiştir.

Subhi Paşa, Hz. Peygamber'in doğum tarihi olarak tam bir sayısal tarih vermek yerine “Devlet-i Sâsâniyye mülûkünden Enûşirevân'ın cülûsunun kırkinci ve İskender-i Rûm tarihinin⁶⁰⁹ 882 sene-i şemsiyyesinde ve pederleri Abdullah'ın vefatından birkaç ay sonra...” şeklinde bir tarihlendirme yapmıştır. Konunun devamında çok kısa ve hiçbir surette ayrıntıya girmeden Hz. Peygamber'in sütanneye verilmesinden, dedesi Abdulmuttalib'den sonra amcası Ebû Tâlib'in himayesine girmesinden, 13 yaşında iken amcasıyla Şam seferine çıktığı sırada Rahip Bahîrâ ile karşılaşmasından ve Bahîrâ'nın kendisindeki olağanüstü halleri farketmesinden bahsedilmektedir. Devamında, Hz. Peygamber 23 yaşına geldiğinde Hz. Hatice'nin kervanının başında yine Şam bölgesine bir sefere çıktığından, daha önce Bahîrâ ile karşılaştığı manastırda bu defa da Nastura isminde bir rahiple karşılaşması neticesinde onun da Bahîrâ gibi Hz. Peygamber'de âhir zaman peygamberliği alametlerini gördüğünden söz edilmiştir.⁶¹⁰

Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm adlı eserin neşredilen birinci cildinin toplamda 357 sayfasının 80 sayfalık bir bölümü siyer kitaplarının münderecatından bahsetmektedir. Abdüllatif Subhi Paşa, çok özet bir şekilde Hz. Peygamber'in Mekke döneminden bahsettikten sonra Medine'ye hicret konusunu ele almış ve ardından Medine dönemiyle

⁶⁰⁹ “İskender-i Rûm Tarihi” şeklinde verilen bu ifade tarih kitaplarında Zü'l-Karneyn takvimi olarak da anılmaktadır. Bu tarihlendirmeyi İbn Kesir (ö. 774/1373) de aldığı rivayetler kanalıyla bu şekilde aktarmaktadır. Bkz. İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cîze, Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1418/1998, III, s. 377.

⁶¹⁰ Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelâm*, s. 51-52.

alakalı olarak yine özet halinde gazve ve seriyyeleri kronolojik sırasıyla ele almıştır. İslam Tarihi'nin ilk döneminde gerçekleşen bu savaşlar neticesinde Müslümanların sayısının giderek arttığına ve İslam coğrafyasının da buna bağlı olarak genişlemesiyle birlikte İslam ordularının hicrî 92. seneye kadar Kaşgar'dan Bahr-i Muhît-i Garbî'ye (Atlas Okyanusu), kuzeyden Konstantiniyye'ye kadar ulaştığına ve Müslümanların, yaydıkları bu coğrafyalara İslam'ın adaletini ve medeniyet anlayışını taşıdıklarına vurgu yapmıştır.⁶¹¹

Subhi Paşa, Hz. Peygamber'in kurmuş olduğu devlet düzeninin, tarihin ilk devirlerinden itibaren dünya üzerinde kurulan devletlerden çok daha büyük bir başarıya ulaştığının da altını çizmektedir. İslam Devleti ile büyük devletler olarak nitelendirdiği II. Ramses'in Mısır'ı, Büyük İskender'in Makedonya'sı, Sezar'ın Roma'sı ve Atilla'nın Büyük Hun Devleti arasında bir karşılaştırma yaparak bu devletlerin, gittikleri yerleri yakıp yıkmak suretiyle genişlediklerini, Müslümanların ise adalet götürmek suretiyle gittikleri yerleri ihya ederek ilerleyişlerini gerçekleştirdiklerini belirtmektedir.⁶¹²

Subhi Paşa eserinde, tarihî süreçte meydana gelen olayları tenkîdî ve sorgulayıcı bir yöntemle ele almaktadır. Farklı rivayetler arasındaki çelişkilere değinerek bir konu üzerinde Kur'an ve Hz. Peygamber'in şahsiyeti ışığı altında söz konusu rivayetlerin gerçekliğini tespiti gayret etmiştir.⁶¹³ Bu da eserine değer katan hususlardan biridir. Nitekim Hz. Ömer döneminde Şam'ın fethedilmesi mevzuunu anlatırken; “Bu kavil İbn Esîr ve İbn Haldun mu'tekîdi olup Ezdî'nin *Fütûhu's-Şam* nâm tarihinde yalnız bir

⁶¹¹ Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelâm*, s. 82.

⁶¹² Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelâm*, s. 83-87.

⁶¹³ Selim Argun, “Bir Osmanlı Paşasının Kaleminden Hz. Peygamber (sav) ve Râşid Halifeler Dönemi: Abdüllatif Subhi Paşa ve *Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm* Adlı Eseri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2019, 8/4, s. 3178. Bu durumla alakalı örnek vermemiz gerekirse; Subhi Paşa “Kırtas Hadisesi”ni anlatırken konu hakkında var olan rivayetleri aktardıktan sonra Hz. Peygamber'in hayatının ve ashabının onunla olan ilişkilerinin bir bütün halinde incelendiğinde bu tür bir hadisenin gerçekleşme ihtimalinin pek de mümkün olamayacağı kanaatini taşıdığını belirtmek suretiyle olay üzerindeki kendi yorumunu ifade etmiştir. Bkz. Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelâm*, s. 123-125.

kapısından Hâlid anveten girip cihât-ı sâire sulhan feth olundu demiştir”⁶¹⁴ ifadesinden de konu ile alakalı farklı rivayetleri bir araya getirerek bunlar arasında karşılaştırmalar yaptığı açıkça görülmektedir.

Genel hatlarıyla İslâm’ın siyasi ve askeri yayılış tarihi şeklinde kaleme alınan *Hakâiku’l-Kelâm*’ın toplamda 81 sayfaya tekabül eden siyer kısmı, gazve ve fetihlerin kronolojik olarak sıralanmasının ardından; Hz. Peygamber’in irtihali ve sonrasında Sakife Toplantısı ve Hz. Peygamber’in şemailinin anlatımı ile son bulmaktadır.⁶¹⁵ Bundan sonra eserine Hulefâ-i Râşidîn dönemi ile devam eden Subhi Paşa, dördüncü Halife Hz. Ali’nin şehit edilmesi konusu ile eserini tamamlamıştır. Eserinin birinci cildini bu şekilde nihayete erdirdiğini söyleyen Abdullatif Subhi Paşa, ikinci cilde Emevi iktidarı ile devam edeceğini ve ondan sonra Abbasiler ile Endülüs Emevileri’nin yükseliş ve medeniyetleşme serüvenlerinin ele alınacağını belirtmektedir.⁶¹⁶ Yezid devri ile başlayıp I. Velid döneminin ortalarına kadar gelen ikinci cildinin de tamamlanmasına rağmen daha önce de belirtildiği üzere kaleme alınan bu cilt neşredilememiş ve yazma halinde kalmıştır.⁶¹⁷ Bundan dolayı Abdullatif Subhi Paşa’nın kendisinden beklenen tarzda büyük bir eser veremediği ve *Hakâiku’l-Kelâm*’ın mekteplere mahsus küçük bir kitap olarak kaldığı ifade edilmiştir.⁶¹⁸

4. Abdurrahman Şeref – *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye (1301/1883)*

Abdurrahman Şeref Efendi Osmanlı devlet adamı ve son vak’anüvisidir. H. 15 Zilkade 1269/R. 6 Ağustos 1269 (M. 18 Ağustos 1853) tarihinde doğan Abdurrahman Şeref Efendi’nin biyografisi hakkındaki ilk el bilgileri, kendisinin muasırı ve önde gelen Osmanlı tarihçilerinden olan Efdaleddin Bey (Tekiner) (ö. 1957) ve Mükrimin Halil Bey

⁶¹⁴ Subhi Paşa, *Hakâiku’l-Kelâm*, s. 162.

⁶¹⁵ Subhi Paşa, *Hakâiku’l-Kelâm*, s. 131.

⁶¹⁶ Subhi Paşa, *Hakâiku’l-Kelâm*, s. 357.

⁶¹⁷ Bkz. Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, İsar (İslamTarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı) Yayınları, 1998, s. 333.

⁶¹⁸ Mükrimin Halil Yınanç, “Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat*, I, s. 583.

(Yinanç)'in (ö. 1961) Abdurrahman Şeref Efendi'nin vefatı sebebiyle kaleme aldıkları yazılar ile *Takvîm-i Vekâyi* musahhahlerinden Mehmed Cemâleddin Efendi'nin (ö. 1846) *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Âyine-i Zürefâ)* adlı eserinden elde etmekteyiz. Buna göre Abdurrahman Şeref Efendi 1294 (1878)'te Mektebi Mülkiye Müdürlüğü, Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi)'de Tarih Öğretmenliği ve bunların yanı sıra Mekteb-i Mülkiye'de Genel Coğrafya Öğretmenliği görevlerinde bulunmuştur.⁶¹⁹ Bu görevleri devam ederken 1310 (1892)'da Mekteb-i Sultânî'ye müdür olarak atanmıştır.⁶²⁰ Aynı zamanda burada 42 yıl tarih öğretmenliği yapmıştır.⁶²¹ 1900 yılında Dârü'l-Fünûn Devletler Tarihi Öğretmenliğine atanmıştır.⁶²²

Abdurrahman Şeref Efendi'nin çok yönlü eğitim faaliyetlerinden başka Osmanlı'nın çeşitli devlet kademelerinde önemli resmî görevleri de bulunmaktadır. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909'da Meclis-i A'yân azalığına ve 1908 ile 1911 yıllarında iki defa Maarif Nâzırlığı'na tayin edilmiştir. Osmanlı Padişahı Sultan Mehmed Reşad (V. Mehmed)'in tahta çıkışından sonra daha önce Ahmed Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) ardından, Osmanlı Devleti'nin resmî tarihçiliği görevi olan vak'anüvislik vazifesine tayin edilen Lütfî Efendi (ö. 1907)'nin yerine vak'anüvisliğe getirilmiştir. Abdurrahman Şeref bu vazifeyi Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar son resmi vak'anüvis olarak devam ettirmiş ve bu süreçte Meşrutiyet'in ilanından itibaren Sultan Mehmed Reşad'ın vefatına kadarki zaman dilimi içerisinde vuku bulan olayları kaydetmiştir. Vak'anüvislik görevinin hemen akabinde, tarih araştırmaları yapılması amacıyla 14 Zilkade 1327/14 Teşrînîsânî 1325 (27 Kasım 1909) tarihinde kurulan Târih-

⁶¹⁹ Mehmed Cemaleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri-Âyine-i Zürefâ-*, Haz. Mehmed Arslan, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2003, s. 131.

⁶²⁰ Mükrimin Halil (Yinanç), "Abdurrahman Şeref Efendi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası (TTEM)*, Sene 15, S. 9 (86), 1 Mayıs 1341 (1 Mayıs 1925), s. 211.

⁶²¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 439.

⁶²² Efdaleddin (Tekiner), *Abdurrahman Şeref Efendi-Terceme-i Hâli, Hayât-ı Resmîyye ve Husûsiyyesi*, İstanbul, Halk Matbaası, R. 1343 (1927), s. 7.

i Osmânî Encümeni (adı daha sonra Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Encümeni olarak değiştirilecektir) başkanlığına getirilmiş ve bu görevini vefatına kadar sürdürmüştür.⁶²³

Abdurrahman Şeref Efendi 80 yıllık hayatında Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Sultânî ve Dârü'l-Fünûn'da yıllarca ders vermiş olmasından dolayı Osmanlı'nın neredeyse son yarım asrında yetişen önemli simalara öğretmenlik yapmıştır. 1923'te TBMM'nin İkinci Döneminde milletvekili olarak meclise giren Abdurrahman Şeref, 18 Şubat 1925 tarihinde vefat etmiştir.⁶²⁴

Osmanlı'nın son vak'anüvisi olan Abdurrahman Şeref Efendi yoğun ilmî ve resmî mesaisi içerisinde, aralarında kendisinden önceki vak'anüvis Lütfi Efendi'nin *Tarih*'inin 8. cildinin de yayımlandığı on iki adet esere imza atmıştır.⁶²⁵ Bu eserleri arasında kendisinin ilmî sahada şöhret bulmasına sebep olan eserinin okullarda okutulmak üzere ders kitabı niteliğinde hazırladığı ve iki cilt olarak neşrettiği *Târih-i Devlet-i Osmâniyye*⁶²⁶ olduğu kabul edilmektedir. Zira Abdurrahman Şeref bu eserinde tarihi olayları yalnızca hikâye tarzında anlatıp geçmekten ziyade, geçmişte yaşanan bu olayları tahlîlî ve tenkîdî bir tarzda ele almak suretiyle ilk defa ilmî bir Osmanlı Tarihi ortaya koymuştur.⁶²⁷

Osmanlı son vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendi'nin en önemli eseri olarak kabul edilen *Târih-i Devlet-i Osmâniyye*'sinin yanı sıra araştırmamız açısından önem arz

⁶²³ Mükrimin Halil (Yinanç), "Abdurrahman Şeref Efendi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Sene 15, S. 9 (86), s. 211; Efdaleddin (Tekiner), *Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 7.

⁶²⁴ *TBMM Albümü 1920-2010*, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010, I, s. 98.

⁶²⁵ Kaleme aldığı eserleri için bkz. Mükrimin Halil (Yinanç), "Abdurrahman Şeref Efendi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Sene 15, S. 9 (86), s. 212; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 441.

⁶²⁶ Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmâniyye*, İstanbul, Karabet Matbaası, 1309-1312, I-II.

⁶²⁷ Mükrimin Halil (Yinanç), "Abdurrahman Şeref Efendi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Sene 15, S. 9 (86), s. 212.

eden bir diğ er eseri de *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye*'sidir.⁶²⁸ Ancak bu eser *Osmanlı Tarihi* kadar meşhur ve kapsamlı bir eser olamamıştır.⁶²⁹

Abdurrahman Şeref Efendi eserini Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Müdürlüğü görevinde iken kaleme almıştır.⁶³⁰ Bu vazifesi ile birlikte Mekteb-i Sultânî'de de tarih dersleri verdiği için dolayısıyla, eserini bu okuldaki tarih derslerinde okutmak üzere ders notu olarak hazırladığı bu kitap, Şeref Efendi'nin ilk eseridir.⁶³¹ Eserde İslam Devletleri Tarihi'nin siyasi yönünü muhtasar bir şekilde ele alacağını belirterek bundan dolayı kitabına *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye* yani İslam devletleri tarihinin özeti şeklinde bir isimlendirme yaptığını da ifade etmiştir.⁶³²

Eserine mukaddime ile başlayan Abdurrahman Şeref Efendi, içerikte İslam'dan önce Arapların durumu, Asr-ı Saadet, 4 Halife ve Emevi Devleti konularını işlemiştir. Eserde bunlardan sonraki mevzuların diğer cüzlerde ele alınmak üzere hazırlandığı belirtilmişse de buna dair herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır.⁶³³ Müellifin Mekteb-i Sultânî'de verdiği İslam tarihi ders notlarından oluşan kitapta İslam devletlerinin siyasi tarihleri ele alınmıştır. Abdurrahman Şeref'in, eserini hazırlarken başvurduğu temel kaynak Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ*'sı olmuştur.⁶³⁴

⁶²⁸ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye*, Nâşiri Kitabcı Karabet, İstanbul, Mahmûd Bey Matbaası, 1301 (1883).

⁶²⁹ Eserin ortaokullar için yazılmış bir ders kitabı olduğu ifade edilmiştir. Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Bizde Tarihçilik", *Tanzimat*, I, s. 583.

⁶³⁰ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye*, İç kapak sayfası.

⁶³¹ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye*, s. 2.

⁶³² "İş bu risalede meşâhir-i düvel-i İslâmiyye'nin ala vechi'l-ihisâr ahvâl-i târihiyyeleri nakl ve hikaye edileceğinden ismine "*Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye*" denilmiş ve bi lutfihi Teâlâ Asr-ı Saadet ve Hulefâ-i Râşidîn ve Devlet-i Emeviyye vakâyı'ı bu cüz'de tahrîr olunarak sâir cüz'lerin dahî sırasıyla tertibine mübâşeret olunmuştur."

Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye*, s. 3.

⁶³³ "...Asr-ı Saadet ve Hulefâ-i Râşidîn ve Devlet-i Emeviyye vakâyı'ı bu cüz'de tahrîr olunarak sâir cüz'lerin dahî sırasıyla tertibine mübâşeret olunmuştur." Bkz. Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye*, s. 3. Seyfettin Özege *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye*'nin 1302 yılında bir baskısının daha olduğunu belirtmesine rağmen kataloglarda bu baskıya rastlanılmamıştır. Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, I, s. 407.

⁶³⁴ Mehmet Demiryürek, *Son Vakânüvis Abdurrahman Şeref Efendiyle Osmanlı Tarih Sohbetleri*, İstanbul, Akademik Kitaplar, 2009, s. 24.

Çalışmamıza konu olan siyer kısmı, 207 sayfadan oluşan eserin yalnızca 45 sayfalık bir bölümünü teşkil etmektedir. Hz. Muhammed'in doğumu, peygamberlik görevi ve sonraki süreçteki hayatı oldukça özet bir şekilde ele alınmıştır. Abdurrahman Şeref, okullarda ders kitabı olarak okutulan Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ* adlı eserinde Asr-ı Saadet'in zaten tüm ayrıntıları ile ele alındığından dolayı kendi kitabında Hz. Peygamber dönemi olan siyer kısmına olabildiğince özet bir şekilde değindiğini ifade etmiştir.⁶³⁵ Son olarak Hz. Peygamber'in hanımları ve çocukları zikredilmek suretiyle siyer bölümü sona erdirilmiştir.⁶³⁶

İdâdî mektepleri için hazırlanan *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye* adlı bu eser, öğrencileri tarihî hadiseler üzerinde düşünmeye sevk etmesi açısından oldukça faydalı bir eser olarak kabul görmüştür.⁶³⁷

5. İbrahim Hakkı–Mehmed Azmî (Veziî) – *Muhtasar İslam Tarihi* (1306/1889)

5.1. İbrahim Hakkı Paşa (ö. 1918)

Osmanlı'nın hem devlet ricalinden hem de müelliflerinden biri olan İbrahim Hakkı Paşa II. Meşrutiyet Dönemi sadrazamlarındandır. Şehremaneti Meclis Reisi Ahmed Remzi Efendi'nin oğlu olarak 1279 (1863) tarihinde İstanbul'da doğmuştur.⁶³⁸ 1882 yılında Mülkiye'den birincilikle mezun olmasının ardından İstanbul Hukuk ve Hamidiye Yüksek Ticaret Mekteplerinde Tarih, İdare Hukuku, Devletler Hukuku, Genel Ekonomi ve Ticaret Hukuku dersleri vermiştir.⁶³⁹ Devletlerarası hukuk ve ilişkiler konusundaki bilgisinden dolayı özellikle II. Abdulhamid döneminde devletlerarası siyasi

⁶³⁵ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye*, s. 3.

⁶³⁶ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye*, s. 37-44.

⁶³⁷ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II, s. 1009.

⁶³⁸ BOA (*Başkanlık Osmanlı Arşivi*), *DH.SAİD.d. (Sicill-i Ahval Defteri)*, 183-100, Tarih: H. 29 Zilhicce 1279.

⁶³⁹ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, Mars Matbaası, 1968, III, s. 103.

ve hukuki meselelerde görüşlerinden oldukça istifade edilmiştir.⁶⁴⁰ Dâhiliye ve Maarif Nezâretlerinde nâzırlık, elçilik gibi devletin üst kademelerinde görevlerde bulunmuş ve nihayetinde Ocak 1910'da Sadaret makamına getirilmiştir.⁶⁴¹

İbrahim Hakkı Paşa, döneminin önemli bir devlet adamı olmasının yanı sıra ilimle olan irtibatını da devam ettirmiştir. Hem müderrislik döneminde hem de idari devlet görevlerinin bulunduğu dönemde yoğun mesaisine rağmen ilmî sahada azımsanamayacak sayıda tarih, genel hukuk ve devletler hukuku alanlarında eserler de vermiştir. Bu eserlerinden biri olan *Muhtasar İslam Tarihi*'ni Hukuk Mektebi Genel Tarih ve Siyasi Hukuk muallimi olduğu dönemde Dârü'l-Muallimîn Rüşdiye ve Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne ve İdâdîsi Tarih Muallimi Mehmed Azmî Bey (Vezîrî) ile birlikte kaleme almıştır.⁶⁴² İbrahim Hakkı Paşa 21 Temmuz 1915'te Berlin Sefareti'ne gönderilmesi ile son yıllarını burada geçirerek 29 Temmuz 1918'de burada vefat etmiş ve naaşı İstanbul'a getirilerek defnedilmiştir.⁶⁴³ Mehmed Azmî (Vezîrî) ile birlikte kaleme aldıkları *Muhtasar İslâm Tarihi* adlı eser ile Tanzimat sonrası siyer müellifleri arasına dahil olmuştur.

5.2. Mehmed Azmî (Vezîrî) (ö. 1943 sonrası)

Mehmed Azmî Bey, Niş mutasarrıfı⁶⁴⁴ olan Zülfikarzâde Yanyalı Hayreddin Paşa'nın oğlu olarak resmi kayıtlara göre 1279 (1863)⁶⁴⁵ yılında Yunanistan bölgesinde

⁶⁴⁰ "İbrahim Hakkı Paşa", *İ.A.*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1978, V/2, s. 892.

⁶⁴¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, IV, s. 1766-1767.

⁶⁴² İbrahim Hakkı (Paşa)-Mehmed Azmî, *Muhtasar İslam Tarihi*, İç Kapak sayfası. Burada İbrahim Hakkı Paşa için isminin altındaki ibarede "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne Târih-i Umûmî ve Hukûk-ı Siyâsiyye Muallimi" yazmaktadır.

⁶⁴³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, IV, s. 1782.

⁶⁴⁴ Mutasarrıf: Osmanlı'da mülkî bir idare sistemi olan sancakların yönetiminin başında bulunan kişiye verilen unvan. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimler ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 586.

⁶⁴⁵ Mehmed Azmî ile alakalı ilk el bilgileri memuriyet hayatında kayıt altına alınan resmî belgelerden edinilmektedir. Bkz. BOA (*Başkanlık Osmanlı Arşivi*), *DH. SAİDd. (Sicill-i Ahval Defteri)*, 158-131, Tarih: H. 29 Zilhicce 1279. Ayrıca bkz. "Mehmed Azmî Hakkında Biyografik Fiş", *İBB Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mif (Müteferrik Evrak) 57851, Sayısal Arşiv ve Kaynaklar. Hakkı Tarık Us, Mehmed Azmî'nin doğum tarihi olarak 1864 tarihini vermiş ise de muhtemelen bu bir hatadan kaynaklanmaktadır. Zira eserinin ilerleyen sayfalarında sicil kayıtlarındaki tarih olan 1863 tarihi yer almaktadır. Bkz. Hakkı Tarık

bulunan Yanya'ya bağlı Lebhüve Kasabası'nda doğmuştur. Yaşının Mülkiye Mektebi'ne girmesi için erken olmasına rağmen, parlak zekâsından dolayı özel izinle Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'nin İdâdî kısmına kaydoldu. 1883 yılında birincilik derecesi ile okulu bitirmesiyle birlikte aynı yıl Divân-ı Muhâsebât'ta (Sayıştay) memuriyete başlamıştır. Bundan bir yıl sonra ise Mekteb-i Mülkiye'den hocası ve okulun müdürü ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin son resmî vakanüvisi olarak tarihe geçecek olan Abdurrahman Şeref'in (ö. 1925) isteği üzerine Mülkiye Mektebi Genel ve Siyâsî Tarih Müderrisi Mizancı Murad Bey'in (ö. 1917) muavinliğine alınmış ve daha sonra Murad Bey kendisinin yerine tarih müderrisliği vazifesini Mehmed Azmî Bey'e bırakmıştır. Mehmed Azmî, ders kitabı niteliğinde birkaç tarih eseri (bunlardan biri de *Muhtasar İslâm Tarihi*'dir) neşretmesine vesile olan bu vazifeyi 1907 yılına kadar devam ettirmiştir. Bu şekilde teşrik-i mesâileri başlayan Mizancı Murad Bey ile Mehmed Azmî Bey'in ortak çalışmaları *Mizân Gazetesi*'nde de devam etmiştir. İlerleyen zamanlarda farklı okullarda müderrislik ve idarecilik de yapan Mehmed Azmî Bey, ayrıca babası gibi Rumeli bölgesinde mutasarrıflık görevinde de bulunmuştur. En son Kırkkilise olarak anılan Kırklareli mutasarrıfı iken⁶⁴⁶ Balkan Savaşı neticesinde bölgenin Bulgar hâkimiyetine geçmesi sebebiyle 1913 yılında İstanbul'a dönmüştür.⁶⁴⁷

Balkan Savaşı'ndan sonra emekliye ayrılan Mehmed Azmî (Vezîri)'nin ölüm tarihi bilinmemekle birlikte Hakkı Tarık Us tarafından Türk Basınında 50 yılını dolduran yazarlar için 6 Şubat 1943'te düzenlenmiş olan jübile töreninde halen Arnavutluk'un Berat Kasabası'nda emeklilik günlerini geçirmekte olduğu belirtilmiştir.⁶⁴⁸ Bundan dolayı ölüm tarihi belli olmamakla birlikte 1943'e kadar hayatta olduğu bilinmektedir.

Us, *Elli Yıl: Türk Basınında Ellinci Yılı Dolduran Yazarlar*, İstanbul, Türk Basın Birliği Yayınları, 1943, s. 58, 101.

⁶⁴⁶ Ali Kemal, "Ömrüm", *Peyâm-Haftalık Gazete*, 2 Kânûn-i Sâni 1329/15 Ocak 1914, S. 6, s. 6; Elisabeth Özdalga, *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, London, Routledge Curzon, 2005, s. 337.

⁶⁴⁷ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 144.

⁶⁴⁸ Hakkı Tarık Us, *Elli Yıl*, s. 59.

İbrahim Hakkı Paşa ile Mehmed Azmî Bey'in birlikte kaleme almış oldukları *Muhtasar İslam Tarihi*'nin⁶⁴⁹ farklı senelerde farklı sayfa sayıları ile birden fazla baskısı yapılmıştır. Seyfettin Özege eserin 6 baskısının yapıldığını kaydetmektedir.⁶⁵⁰ Bu kayıttan en eski baskı olarak verilen ve elimizde iki farklı nüshası bulunan 1306 yılı baskısının birinde “Üçüncü Tab’ı” ibaresi bulunurken, mevcut diğer 1306 nüshasında ise böyle bir ifade yer almamaktadır. Buna göre eserin ilk baskısının hangi tarihte yapıldığı ya da 1306 baskısının ilk basım olup olmadığı net olarak tespit edilememiştir.

Eser, iki ana kısım halinde hazırlanmış, bu kısımlar da kendi içerisinde bâblara ve bu bâblar da her biri bir ders saati süresine tekabül edecek şekilde fasıllara ayrılmıştır. Birinci kısım Osmanlı'dan önceki İslam devletleri ve ikinci kısım da Osmanlı Devleti'ne tahsis edilmiştir. Araştırmamıza konu olan siyer bölümü birinci kısmın birinci bâbında ele alınmıştır. Sonraki bölümlerde ise sırasıyla Hulefâ-i Raşidîn dönemi, Emeviler, Abbasiler, Tavâif-i Mülûk ve Endülüs Emevileri konularına yer verilmiştir. Kitabın diğer bütün baskılarından farklı olarak yalnızca 1313 tarihli baskısının giriş kısmında 32 sayfalık kısımda Peygamberler Tarihi'nden ve İslam'dan önce var olan kavimlerden de bahsedilmiştir.⁶⁵¹

Eserin ikinci kısmında beş bâb içerisinde Sultan Abdülmecid zamanına kadarki Osmanlı tarihi ele alınmıştır. Her bölümün sonunda İslam Halifelerinin sıralı listesi verilmiştir. Aynı şekilde eserin sonunda Osmanlı Padişahlarının listesi ve son olarak da Hz. Peygamber'in doğumundan itibaren hicrî 1277 yılında Sultan Abdülmecid'in vefatı ve Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışına kadar İslam Tarihi içerisinde geçen olayların hicrî yıllara göre kronolojik olarak sıralaması tablo halinde verilmiştir.

⁶⁴⁹ İbrahim Hakkı (Paşa)–Mehmed Azmî, *Muhtasar İslam Tarihi*, İstanbul, Karabet Matbaası, 1306 (1889), (288 sayfa). Eser daha sonra sadeleştirilerek yayımlanmıştır. İbrahim Hakkı, Mehmet Azmî, *Muhtasar İslâm Tarihi*, Sad. Şaban Öz, Ankara, Gündüz Kitabevi Yayınları, 2008.

⁶⁵⁰ Baskılar için bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, III, s. 1207.

⁶⁵¹ İbrahim Hakkı–Mehmed Azmî, *Muhtasar İslam Tarihi*, İstanbul, Karabet Matbaası, 1313 (1896), s. 6-32.

“İslamiyet’in Zuhûru ve Arap Yarımadası’nın Ahvali” konuları ile başlayan siyer bölümü 16 sayfa ile oldukça özet bir şekilde ele alınmıştır. Bu 16 sayfa içerisinde Arabistan’ın durumu ve Araplar hakkında bilgi verildikten sonra Hz. Muhammed’in doğumu ve peygamberlik vazifesi ile sonraki süreçte Hz. Peygamber döneminde gerçekleştirilen askeri mücadele safhası anlatılmıştır.

Eserin Askerî Okul öğrenciler için hazırlanmış muhtasar bir ders kitabı olduğu kitabın mukaddimesinde ifade edilmektedir. Bir ders kitabı olarak hazırlanmasından dolayı öğrencilerin kolayca anlayabilecekleri tarzda açık bir Türkçe ile kaleme alındığı da özellikle belirtilmiştir. Kitap içerisinde zaman zaman yer verilen Arapça ve Farsça ibare ve cümlelerin de sayfa altlarında tercümelerinin verilmiş olduğu da yine özellikle ifade edilmiştir.⁶⁵²

Muhtasar İslam Tarihi’nin müellifleri, derslerde öğretmenlere kolaylık olması adına her faslın sonuna sorular konulduğunu, bu şekilde derste öğrenilenlerin pekiştirilmesini amaçladıklarını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra yine ders anlatımında kolaylık sağlama için özel olarak haritalar hazırlanıldığı ve bu şekilde eserin en mükemmel hale getirilmeye çalışıldığı da yine mukaddimedede belirtilmiştir.⁶⁵³ Osmanlı Arşivleri’nden elde edilen bilgiye göre Mâbeyn-i Hümâyun-ı Mülûkâne mütercimlerinden Hakkı ve Azmî Bey tarafından hazırlanan ve Kitapçı Karabet tarafından basılacak olan *Muhtasar Târih-i İslam* adlı eser içerisinde yer verilen bu haritaların Erkân-ı Harbiye Dairesince incelenmek üzere Seraskerlik’e gönderilmiştir.⁶⁵⁴ Ne var ki, hem eserin mukaddimesinde hem de arşiv kayıtlarında kitap içerisinde bu haritaların yer aldığı bilgisi kayıtlı olmasına rağmen eserin elimizde mevcut olan 1306, 1307, 1311, 1313 ve 1315 tarihli baskılarını incelediğimizde kitap içerisinde herhangi bir

⁶⁵² İbrahim Hakkı–Mehmed Azmî, *Muhtasar İslam Tarihi*, s. 4.

⁶⁵³ İbrahim Hakkı–Mehmed Azmî, *Muhtasar İslam Tarihi*, s. 5.

⁶⁵⁴ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 152-76, Tarih: H. 8 Rebiülevvel 1310/R. 17 Teşrinievvel 1308.

haritaya yer verilmemiş olduğu görülmektedir. Zaten eserde bu haritaların var olduğuna dair bilgi sadece 1306 ve 1307 yılı baskılarında bulunmakta, diğer baskılarda böyle bir ifade yer almamaktadır.

İbrahim Hakkı ve Mehmed Azmî tarafından neşredilen *Muhtasar İslam Tarihi* adlı eser kitabın isminden de anlaşıldığı üzere okullarda okutulmak üzere özet bir İslam tarihi olarak kaleme alınmış ve bu kitap içerisinde siyer bölümü oldukça sınırlı bir yer teşkil etmiştir. Böyle olmakla birlikte Tanzimat sonrası dönemde, okullarda İslam tarihinin ve Hz. Peygamber'in hayatının öğrencilere ne şekilde öğretildiğini göstermesi açısından önem arz eden eserlerden biri olmuştur.

6. Ahmed Midhat – *Beşâir (Sıdk-ı Muhammediyye) (1312/1895)*

Ahmed Midhat Efendi müderris, tarihçi, gazeteci, hikâye ve roman yazarı ve şairidir. 1844 yılında doğmuş ve 1912 yılında vefat etmiştir. Osmanlı gazetecilik ve matbuat hayatındaki faaliyetlerinin yanı sıra Dârü'l-Fünûn'da dinler tarihi, genel tarih ve felsefe tarihi dersleri vermiştir.⁶⁵⁵ İstanbul'daki eğitim faaliyetlerinin dışında Ebüzziya Tevfik (ö. 1913) ile birlikte sürgüne gittikleri Rodos'ta açtıkları Medrese-i Süleymâniye'de de dersler vermiştir.⁶⁵⁶ Sürgün dönüşünde İstanbul'da Osmanlı matbuat hayatında önemli bir görev alarak Takvim-i Vekâyi ve Matbaa-i Âmire müdürlüğüne atanmıştır.⁶⁵⁷ Ayrıca Dârü's-Şafakatü'l-İslâmiyye Cemiyeti ve Târih-i Osmânî Encümeni âzâlıklarında da bulunmuştur.⁶⁵⁸ Biyografisi hakkında pek çok kaynakta fazlaca malumat bulunmaktadır.⁶⁵⁹

⁶⁵⁵ Abdullah Develioğlu, *Büyük İnsanlar Üç Bin Türk ve İslam Müellifi*, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1973, s. 38; M. Orhan Okay, "Ahmed Midhat Efendi", *DİA*, II, s. 101.

⁶⁵⁶ Sabri Esat Süyavuşgil, "Ahmed Midhat Efendi", *İ.A. (MEB İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1978, I, s. 185.

⁶⁵⁷ *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)*, *İ.DUİT (İrade, Dosya Usûlü)*, 136 – 46, Tarih: H. 21.07.1308 (02.03.1891); M. Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarihi Yazarları*, İstanbul, Milenyum Yayınları, 2002, s. 28.

⁶⁵⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, s. 94.

⁶⁵⁹ Bkz. Ahmed Midhat, *Menfâ*, İstanbul, Kırcanbar Matbaası 1293 (1877). (Kendi hayat hikâyesi ile 1873 yılında 3 yıl süre ile gönderildiği Rodos'taki sürgün günlerini kaleme aldığı otobiyografik eserdir.); Hakkı Tarık Us, *Bir Jübilenin İntiba'ları Ahmed Midhat'ı Anıyoruz*, İstanbul, Vakıf Yayınları, 1955; Orhan Okay,

Ahmed Midhat Efendi'nin yüz cildi aşan sayıda eser kaleme aldığı bilinmektedir.⁶⁶⁰ Kütüphanelerdeki bu eserleri sayesinde kalıcı bir üne sahip olmuştur. Hayatı boyunca durmaksızın devam eden ilmî çalışmaları neticesinde böylesine çok sayıda telifatta bulunmayı başarabilen ender şahsiyetlerden biridir. Eserlerinin sayısının çokluğu bir yana, araştırmalarında takip ettiği usul ve olaylara bakış açısı yönüyle Ahmed Midhat, kendinden öncekileri taklit ve tekrar eden değil, tamamıyla özgün bir tarz ile yenilik ortaya koyan bir araştırmacı olmuştur.⁶⁶¹

Ahmed Midhat'ın neşrettiği çok sayıdaki eserlerinden biri, Kur'an-ı Kerim'den önce gönderilmiş olan ilahi kitaplarda Hz. Peygamber'in müjdelenmesi konusunu ele aldığı *Beşâir (Sıdk-ı Muhammediye)*'idir.⁶⁶² Eser Kırk Anbar Matbaası'nda 1312 (1894) ve 1317 (1899) yıllarında iki defa basılmıştır. 682 sayfa hacminde olan kitap ikinci baskıda *Beşâir (Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye)*⁶⁶³ adı ile neşredilmiştir.⁶⁶⁴ Eser 2007 yılında sadeleştirme yapılmaksızın günümüz harflerine aktarılmıştır.⁶⁶⁵

Beşâir, Hz. Muhammed'in nübüvvetinden önce onun peygamberliğini müjdeleyen alametlerin ele alındığı bir eserdir. Esasen bu yönü ile tam olarak çalışmamızın çerçevesi içerisindeki siyerlerden biri değildir. Ancak, ihtiva ettiği birkaç siyer konusu üzerinden İslamiyet'ten önceki ilahi metinlerin Hz. Muhammed'in

Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi, İstanbul, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1988.

⁶⁶⁰ Eserleri için bkz. Hakkı Tarık Us, *Bir Jübilenin İntiba'ları Ahmed Midhat'ı Anıyoruz*, s. 169-171. Sabri Esat Süyavuşgil, "Ahmed Midhat Efendi", *İ.A.*, I, s. 186-187; M. Orhan Okay, "Ahmed Midhat Efendi", *DİA*, II, s. 102-103; M. Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarihi Yazarları*, s. 28-30.

⁶⁶¹ Mehmed Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müellifleri -Âyine-i Zurefâ -*, Haz. Mehmet Arslan, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2003, s. 128-129.

⁶⁶² Ahmed Midhat, *Beşâir (Sıdk-ı Muhammediye)*, Dersaadet (İstanbul), Kırk Anbar Matbaası, 1312 (1895), (682 Sayfa).

⁶⁶³ Ahmed Midhat, *Beşâir (Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye)*, Tab'-ı Sâni, Dersaadet (İstanbul), Kırk Anbar Matbaası, 1312 (1895), (682 Sayfa).

⁶⁶⁴ Seyfettin Özege her iki baskıyı da *Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye* adı ile almıştır. Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul, Fatih Yayınevi Matbaası, 1971, I, s. 130.

⁶⁶⁵ Ahmed Midhat Efendi, *Her Peygamber'in Müjdesi, Son Peygamber Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*, Haz. Mehdi Ali Seçkin, İstanbul, Seçkin Kitaplar (Kutupyıldızı Yayınları), 2007, (334 Sayfa).

peygamberliğini müjdelemeleri hususuna değindiğinden dolayı araştırmamız dahiline aldığımız kitaplardan biri olmuştur.

Ahmed Midhat, kitabını Mukaddime ve Medhal'in ardından "Beşâir-i Târihiyye" ve "Beşâir-i Kitâbiyye" şeklinde iki ana bölüm halinde tasnif etmiştir. Genel itibariyle Kur'an-ı Kerim'den önceki kutsal kitaplarda İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in müjdelenmesini anlatmaktadır. Ahmed Midhat kitabın yazılış sebebinin "Mukaddime" bölümünde anlatılmaktadır. Buna göre Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'ın *Tercümân-ı Hakikat Gazetesi*'nde tefrika ettikten sonra risale olarak neşrettiği *Nisvân-ı İslâm*⁶⁶⁶ adlı eserinde Hz. Muhammed'in son peygamber olarak gönderileceğinin İncil'de müjdelendiğinin anlatıldığı bahsi okuyan bir Hristiyan dostu Ahmed Midhat'a gelerek meselenin aslını öğrenmek üzere Ahmed Midhat'a bazı sorular yöneltmiştir. Ahmed Midhat sadece İncil'de değil tüm kutsal metinlerde Hz. Muhammed'in son peygamber olarak gönderileceğinin müjdelenmiş olduğunu anlatmıştır. Bu Katolik dostu ile aralarında geçen konuşmaları ve konu ile alakalı bulduğu bilgileri bir araya getiren Ahmed Midhat daha sonra *Beşâir* adı ile eserini kaleme almıştır.⁶⁶⁷

Ahmed Midhat, kitabında Hz. Muhammed'in Kur'an'dan önce indirilen ilahi kitaplarda müjdelenmesi bahislerini ele almasının yanı sıra Bi'r-i Maûne Vakası,⁶⁶⁸ Recî Vakası,⁶⁶⁹ ile Hz. Peygamber'in doğumu esnasında görülen olağanüstü olaylar⁶⁷⁰ ve Rahip Bahîrâ ile görüşmesi⁶⁷¹ gibi siyer kitapları içerisinde tartışılmış olan konuları da ele almakta ve bu yönü ile Tanzimat Dönemi siyer yazımını hakkında bilgiler vermektedir.

⁶⁶⁶ Fatma Aliye, *Nisvân-ı İslâm*, İstanbul, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, 1309 (1892).

⁶⁶⁷ Ahmed Midhat, *Beşâir*, s. 2-5.

⁶⁶⁸ Ahmed Midhat, *Beşâir*, s. 87.

⁶⁶⁹ Ahmed Midhat, *Beşâir*, s. 92.

⁶⁷⁰ Ahmed Midhat, *Beşâir*, s. 171.

⁶⁷¹ Ahmed Midhat, *Beşâir*, s. 286.

7. Mahmud Esad Seydişehirî – *Târih-i İslâm (1314/1896)*

“İbnü'l-Emîn” veya “Seyyid Şehrî”⁶⁷² olarak tanınan Osmanlı devlet adamı, siyaset bilimcisi, ilim adamı ve hukukçularından⁶⁷³ Mahmud Esad Seydişehirî, 1855 yılında Konya'nın Seydişehir ilçesinde doğmuştur.⁶⁷⁴ Babası Seydişehir kazası halkından Çopur Kadioğulları'ndan ve Güzelzâde lakabıyla anılan Nâib Emin Efendi'dir.⁶⁷⁵ İlköğrenimini Konya'da tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek burada 15 yıl boyunca Fatih Camii'nde ders görmüş ve İslâmî ilimler tahsil etmiştir. Bu eğitimi neticesinde Fatih Camii'nde medrese öğrencilerine ders vermeye başlamıştır. Bu sırada sayısal ilimlerde de (riyâzî ilimler) bilgi sahibi olabilmek amacıyla Menşe-i Muallimîn-i Askerî (Askerî Öğretmen Okulu)'nin lise kısmına başlamıştır. Burada matematik, geometri, cebir, tarih ve coğrafya, kimya, fizik, resim dersleri almıştır. Bu alanlardaki başarılarından dolayı Harp Okulu'ndan mezun olmamasına rağmen özel bir karar ile sivil bir öğrenci olarak Erkân-ı Harbiyye'ye kabul edilmiştir. 1880'de Mekteb-i Hukuk-ı Sultânî ile birleştirilen Hukuk Mektebi'nin ilk öğrencilerinden ve ilk mezunlarından olmuştur. 1879'da Gülhane Askerî Rüşdiyesi'nde öğretmen olarak ilk memuriyetine başlayan Seydişehirî, Hukuk Mektebi'nden mezuniyetinin ardından hukuk alanında da çalışmaya başlamıştır. Hukuk ve Mülkiye Mektepleri ile Dârü'l-Fünûn İlahiyat Şubesi'nde hukuk dersleri ve devletler hukuku ile İslam Dini Tarihi dersleri okutmuştur.⁶⁷⁶

⁶⁷² Ali Erdoğan, “Seydişehirî”, *DİA*, XXXVII, s. 25.

⁶⁷³ İhsan Işık, “Mahmud Esad Efendi (Seydişehirî)”, *Resimli ve Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Ankara, Elvan Yayınları, 2007, VI, s. 2399.

⁶⁷⁴ *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'nde Alaaddin Gövsa, Seydişehirî'nin doğum tarihini 1857, doğum yerini ise İstanbul olarak vermiştir. Oysaki Seydişehirî'nin sicil kayıtlarına göre doğum bilgileri yukarıda verildiği şekliyle 1855 Konya Seydişehir olarak görülmektedir. Krş. İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, Yedigün Neşriyatı, t.y., s. 233; Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, 1968, Mars Matbaası, II, s. 1021

⁶⁷⁵ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, II, s. 1021

⁶⁷⁶ Bkz. Maliye Nezareti Hukuk Müşaviri Mahmud Esad Efendi'nin ilaveten Mekteb-i Mülkiye ve Dârülfünûn İlm-i Servet, Hukuk-i Düvel ve Tarih-i Din-i İslam muallimliklerine tayin edildiğine dair arşiv belgesi. *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)*, MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi), 857-19, Tarih: H. 18 Rebiülevvel 1323.

Seydişehir, Osmanlı Devleti'ndeki üst düzeydeki memuriyetlerinden⁶⁷⁷ daha ziyade ilmî sahadaki çalışmaları ile adından söz ettirmiştir. Öyle ki, kendisi hakkında:

“Lozan'da tahsil ettiği Garp Hukukunda mütebahhir olduğu gibi Şeriat-ı İslamiye'de de mütebahhirdir”⁶⁷⁸, “Medresede Arapçayı, Menşei Muallimîn'de Lise derslerini ve Erkân-ı Harbiye'de yüksek riyâzî dersleri öğrenen ve yine orada öğrendiği yabancı dillerden Fransızcaya, sonradan bir de İngilizce ekleyen ve daha sonra Hukuk tahsili de yapan Mahmud Esad Efendi'nin şahsiyeti, ilme hizmetleri ve muhtelif mevzularda neşretmiş olduğu her biri birkaç cildten mürekkep yirmi parça eseri gözönüne getirilir ve dediği gibi her sene bu ayarda on adam değil bütün bu müddet içinde 10 Mahmud Esad Efendi daha yetişmiş olsaydı her halde milli kütüphanemiz çok zenginleşmiş, memleket hiç olmazsa on ilim adamına daha mâlik olmuş olurdu.”

denilmiştir.⁶⁷⁹

Seydişehir, rüşdiye ve idadiye (orta ve lise dereceli okullar) mekteplerinde okutulmak üzere hazırladığı *Târih-i İslâm* adlı eserini 1896 yılında Hazine-i Maliye Hukuk Müşavirliği görevinde iken kaleme almıştır.⁶⁸⁰ Ayrıca bu görevi devam ederken Dârü'l-Fünûn Edebiyat Şubesi Tarih-i İslâm Müderrisliğine de atanmıştır.⁶⁸¹ Daha sonra 1909 yılında Defter-i Hâkânî Nâzırlığı (günümüzdeki Tapu Kadastro Genel

⁶⁷⁷ Bkz. Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, II, s. 1021-1032.

⁶⁷⁸ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, Haznedar Ofset, 1981, V, s. 1817.

⁶⁷⁹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I-II, s. 721.

⁶⁸⁰ Bkz. Mahmud Esad, *Târih-i İslâm*, 1314, kapak sayfası; Mahmud Esad, *İslâm Tarihi*, Sad. Ahmed Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, İstanbul, Marifet Yayınları, 1983, s. 6; Ali Erdoğan, “Seydişehir”, *DİA*, XXXVII, s. 25, Ali Erdoğan, *Mahmud Esad Seydişehirî: Hayatı, Eserleri ve İslâm Tarihçiliğindeki Yeri*, İstanbul, 2002, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 8.

⁶⁸¹ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi*, II, s. 1022.

Müdürlüğü)⁶⁸² görevine getirilmiştir.⁶⁸³ Eğitim-öğretim faaliyetlerini hayatının sonuna kadar devam ettiren Seydişehirî, 1918 yılında vefat etmiş ve Fatih Türbesi bahçesine defnedilmiştir.

Mahmud Esad Seydişehirî'nin üst düzey memuriyet görevlerinden ziyade ilmî çalışmaları ile ön plana çıktığını belirtmiştik. Bu noktada kaleme aldığı eserlerinden biri olan *Târih-i İslâm* ilk kez 1314 (1896)'te basılmıştır.⁶⁸⁴ Bu ilk baskının ardından, 1315 (1897)'te Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye (Matbaa-i Âmire) ve Cemal Efendi Matbaası'nda 256 sayfalık iki ayrı baskı, 1328 (1910)'de Kitabhâne-i İslâm ve Askerî (Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı – Nâşiri İbrahim Hilmi)'de 197 sayfa olarak ve 1 Muharrem 1330 (2 Aralık 1911) tarihinde ise yine Matbaa-i Hayriye'de 189 sayfa olarak eserin beş farklı baskısı yapılmıştır.⁶⁸⁵

Eserin 1314 tarihli ilk baskısının iç kapak sayfasında: “1314 senesi tanzim buyurulan resmî programa muvafıktır. Maarif Nezaret celilesi tarafından mekâtib-i rüşdiyede ve idâdiyede tedris olunmak üzere kabul buyurulmuştur.” ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeye göre Seydişehirî'nin, *Târih-i İslâm*'ını orta ve lise dereceli okullarda okutulmak üzere ders kitabı niteliğinde yazdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Osmanlı arşiv

⁶⁸² Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983, I, s. 419.

⁶⁸³ Ali Erdoğdu, “Seydişehirî”, *DİA*, XXXVII, s. 25. Seydişehirî bu görevinde iken 1328 (1910) yılında İslâm Tarihi kitabının yeni bir baskısı da yapılmıştır. Eserin 1328/1910 ve 1330 (1911) yıllarındaki baskılarında “Defter-i Hâkânî Nâzırı” ibaresi yer almaktadır. Bkz. Mahmud Esad, *Târih-i İslâm*, 1328 ve 1330 baskılarının iç kapak sayfası.

⁶⁸⁴ Mahmud Esad b. Emîn: Seydişehirî, *Târih-i İslâm*, İstanbul, Cemâl Efendi Matbaası ve Tevfik Efendi Şürekâsı, (1314 (1896), (256 Sayfa).

⁶⁸⁵ Eserin daha sonraki dönemlerde müellifin yeğeni Sadi Irmak tarafından sadeleştirilerek yayımlandığı belirtilse de yapılan bu sadeleştirme Seydişehirî'nin *Târih-i İslâm* 'ı için değil, diğer bir İslâm Tarihi kitabı olan *Târih-i Dîn-i İslâm* 'ı içindir. Zira Sadi Irmak, hazırladığı yayının ön sözünde bu durumu açıkça belirtmiştir. Krş. Mahmut Esad, *İslâm Tarihi*, Sad. Sadi Irmak, y.y., Tan Matbaası, 1965, I, s. 5; Mehmet Çog, *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 2004, s. 56.

kayıtlarında da görüldüğü üzere eser resmî olarak idâdîlerde okutulmak üzere bir ders kitabı olarak kabul edilmiştir.⁶⁸⁶

Eserin 1314 ve 1315 tarihlerindeki ilk baskıları ile sonraki baskıları arasındaki sayfa sayısında görülen farklılık, sonraki baskıların ilk baskılara nazaran daha sadeleştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Sonraki baskılarda gereksiz sayılabilecek ifadeler çıkarılmış ve daha yalın ve sade bir dil kullanılmak suretiyle hem okuyucunun daha rahat anlayabileceği şekilde bir eser meydana getirilmiş hem de sayfa sayısı düşürülmüştür. Hazırlanan bu eserin bir ders kitabı olduğu düşünüldüğünde böyle bir tasarrufun daha doğru olduğu görülmektedir.

Genel bir İslam Tarihi olan bu eserin, her ne kadar müellif tarafından belirtilmese de Fransız yazar Gustave Le Bon'dan iktibas ve tercüme ile kaleme alındığı iddia edilmektedir.⁶⁸⁷ Genel bir tarih kitabı olması sebebiyle o güne kadarki yazılan diğer genel tarih kitaplarına muvafık bir şekilde peygamberler tarihi konusu ile başlamakta ve sırasıyla Hz. Peygamber, Dört Halife, Emeviler, Abbasiler ve Endülüs Emevileri dönemleri ile devam etmektedir. Bunların yanı sıra İslam Medeniyeti konusuna da değinilmektedir.

Eserin araştırmamıza konu olan siyer kısmı yalnızca 40-45 sayfalık bir bölümünden oluşmaktadır.⁶⁸⁸ Konular kronolojik olarak sıralanmış ancak bir ders kitabı

⁶⁸⁶ Arşiv kayıtlarında Maliye Nezareti Hukuk Müşavirlerinden Mahmud Esad Efendi'nin *Târih-i İslam* adlı eserinin Mekteb-i Mülkiye ile idâdîlerin tarih dersleri için kabul edildiği görülmektedir. Yeni program gereğince idâdîlerin dördüncü ve beşinci sınıflarında *Târih-i Umûmî* derslerinin yerine *Târih-i İslam* okutulması kararlaştırılmış ve bu ders için de Seydişehirî'nin eseri uygun görülmüştür. *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi)*, 491-22, Tarih: H. 7 Zilkade 1317; *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi)*, 498-38, Tarih: H. 23 Zilhicce 1317; *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi)*, 500-10, Tarih: H. 26 Zilhicce 1317; *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi)*, 529-52, Tarih: H. 15 Cemaziyelahir 1318; *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi)*, 594-24, Tarih: H. 28 Şaban 1319.

⁶⁸⁷ İsmail Fenni Ertuğrul (ö. 1946): "Mahmud Esad Efendi'nin Fransız müellifi Güstav Löbon'dan iktibas ve tercüme ederek, rüşdiye ve idadiye mektepleri için yazdığı İslam tarihinin..." ifadeleri ile açık bir şekilde Seydişehirî'nin eserinin orijinalliğini tartışmış ve *Târih-i İslam*'ın muhtemelen Gustave Le Bon'un *Arap Medeniyeti* adlı eserinden alıntı olduğunu iddia etmiştir. İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, Haz. Osman Nuri Ergin, İstanbul, Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş., 1949, s. 196.

⁶⁸⁸ Seydişehirî, *Târih-i İslâm*, 1314, s. 77-110.

olması sebebiyle detaya girilmeden aktarılmıştır. Bununla birlikte eserin 1328 tarihli baskısı anlatılan konularla alakalı resim ve haritalarla görsel olarak daha zengin hale getirilmiştir. Bu yönü ile muhtemel öğrenciler için konuların daha anlaşılır olması hedeflenmiştir. Tüm bunlara rağmen eserin çok muteber olmadığı ve içerisinde çok fazla hataların bulunduğu da ifade edilmektedir.⁶⁸⁹

8. Mahmud Esad Seydişehirî – *Tarih-i Dîn-i İslâm* (1315/1897)

Mahmud Esad Seydişehirî 1314 (1896) yılında idâdîler için ders kitabı niteliğinde hazırladığı *Târih-i İslam* adlı eserinin neşrinden bir sene sonra 1315 (1897)'te bu eserinden daha hacimli olan başka bir İslam Tarihi kitabı neşretmiştir. *Târih-i Dîn-i İslâm* adını verdiği bu kitap, Seydişehirî'nin Dârü'l-Fünûn Edebiyat Şubesi Tarih-i İslâm müderrisliği görevinde iken İslâm Tarihi dersi için hazırladığı ders notlarından oluşturduğu ve Dârü'l-Fünûn Ulûm-i Âliye Şubesi'nde okutulan derslerle ilgili hazırlanmış üç ciltlik bir eserdir. Yani bu da daha önce hazırlamış olduğu *Târih-i İslam* gibi okullarda okutulmak üzere kalame alınmış bir ders kitabı niteliğindedir.

Eserin ilk baskısı 1315 (1897) yılında, *Medhal* ana başlığı altında ve iki cüz halinde toplamda 366 sayfa olarak yapılmıştır.⁶⁹⁰ Eserin 3. cüz'ü Mekke cildi olarak H.1319 (M.1901-1902) yılında 343 sayfa halinde⁶⁹¹ ve 4. cüz'ü olan Medine cildi ise R.1326/H.1328 (M. 1910) tarihinde 576 sayfa halinde neşredilmiştir.⁶⁹² Eserin ilk baskısında birinci ve ikinci cüz olarak ayrı ayrı değerlendirilen *Medhal* kısmı ikinci baskıda birleştirilmiş olarak tek ciltte iki cilt halinde neşredilmiştir.⁶⁹³ Müellif bu baskının

⁶⁸⁹ Mükrimin Halil Yinanç, “Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat*, I, s. 584.

⁶⁹⁰ Mahmud Esad b. Emîn: Seydişehirî, *Târih-i Dîn-i İslâm*, Dersaâdet (İstanbul), Cemâl Efendi Matbaası, 1315 (1897), (1-192+193-366 Sayfa).

⁶⁹¹ Seydişehirî, *Târih-i Dîn-i İslâm–Cüz’ 3, Cild-i Mekkî–*, Dersaâdet (İstanbul), Asır Matbaası, 1319 (1901), (343 Sayfa).

⁶⁹² Seydişehirî, *Târih-i Dîn-i İslâm–Cüz’ 4, Cild-i Medenî–*, Dersaâdet (İstanbul), Matbaa-i Hayriye, R. 1326/H. 1328 (M. 1910), (576 Sayfa).

⁶⁹³ Seydişehirî, *Târih-i Dîn-i İslâm–Cild 1: Medhal*, İstanbul, Cihan Biraderler Matbaası, 1342 (1924), (294 Sayfa).

ilk sayfasında, ilaveler yapılmış olan ikinci baskı olduğunu kaydetmiştir. Mekke kısmı ise Cild 3 – *Kısm-ı Mekkî* adı ile 1342 (1923-1924) yılında müellifin vefatından sonra neşredilmiştir.⁶⁹⁴ Birinci baskıda 4. cüz’ olarak hazırlanan Medine cildinin ise, bu ikinci baskıda yeniden neşredildiğine dair herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır.⁶⁹⁵

Eserin baskılarının iç kapak sayfalarında Seydişehirî’nin künye bilgileri için; 1315 baskısında “Hâzine-i Celîle-i Mâliye Hukuk Müşaviri, Mekteb-i Hukuk ve Mülkiye-i Şâhâne Muallimlerinden”, 1319 baskısında “Hâzine-i Celîle-i Mâliye Hukuk Müşaviri, Mekteb-i Mülkiye ve Dârü’l-Fünûn-u Şâhâne Muallimlerinden”, 1328 ve 1329 baskılarında “Defter-i Hâkânî Nâzırı, Dârü’l-Fünûn ve Mekteb-i Kudât Muallimlerinden” ve son olarak da 1342 baskısında “Mülğâ Hazine-i Mâliye Hukuk Müşaviri, Mekteb-i Mülkiye ve Dârü’l-Fünûn Muallimlerinden” ibareleri yer almaktadır. Bu ibareler kitapların basıldığı dönemlerde Seydişehirî’nin hangi görevlerde bulunduğu işaret etmesi bakımından önem arz etmektedir. İhtiva ettiği konular hakkında tafsilatlı bilgiler vermesi açısından hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde ilgi gören bu eser, ikinci baskısı esas alınmak suretiyle sadeleştirilerek günümüz Türkçesine de aktarılmıştır.⁶⁹⁶

Eser, girişte Ahmed Midhat Efendi tarafından *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde “Bir Eser-i Mühim-i Diyânetperverâne” başlığı ile yayımlanmış⁶⁹⁷ bir takriz ile başlamaktadır. Ahmed Midhat Efendi yazısının başında, 13 asırdan beri o zamana kadar

⁶⁹⁴ Seydişehirî, *Târih-i Dîn-i İslâm–Cild 3: Kısm-ı Mekkî*, Dersââdet (İstanbul), Matbaa-i Hayriye, R. 1327/H. 1329 (M. 1911), (647 Sayfa).

⁶⁹⁵ Katalog kaydı için bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Toplu Kataloğu*, IV, s. 1738.

⁶⁹⁶ Mahmut Esat, *İslâm Tarihi*, Sad. Sâdi İrmak, İstanbul, Tan Matbaası, 1965, I-II; Mahmud Esad, *İslâm Tarihi–Tarih-i Dîn-i İslâm–İslâmiyet Öncesi Araplar Mekke Devri–Medine Devri*, Sad. Ahmed Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, İstanbul, Marifet Yayınları, 1983; İbnü’l-Emîn Mahmud Esad Seydişehirî, *Tarih-i Dîn-i İslâm–İslâm Tarihi–Cahiliye, Mekke, Medine, Dört Halife Devri ve Sonrası*, Sad. Önder Akıncı, İstanbul, Divan Yayınları, 1983, I-II.

⁶⁹⁷ Ahmed Midhat, “Bir Eser-i Mühim-i Diyânetperverâne”, *Tercümân-ı Hakikat*, R. 24 Mart 1313/H. 3 Zilkâde 1314 (M. 5 Nisan 1897), S. 5723, s. 1. Bu takriz yazısı, eserin ilk neşri olan 1315 (1897) tarihli baskıya dâhil edilmiş ancak 1329 (1911) tarihli ikinci baskısına dâhil edilmemiştir.

İslam'ın ve Müslümanların ne surette dünya üzerinde yayıldığından bahseden birçok eser neşredilmişse de ilim erbabı tarafından İslam dini çerçevesinde insanlık ve medeniyet fikrini yayma noktasında henüz bir eser yazılmamış olduğuna vurgu yapmakta ve nihayet bu türden bir eserin Mahmud Esad Efendi tarafından kaleme alındığını belirtmektedir. Ahmed Midhat yazısının devamında, göreve geldiği günden itibaren İslam toplumunun gelişmesine yönelik eserlerin neşredilmesine büyük gayret sarfeden dönemin Maarif Umûmî Nâzırı Mehmed Zühdi Paşa'nın, yine böyle güzide bir eserin basılmadan kalmasına gönlünün razı olmadığını ve İslâm'ın dünyaya saçtığı medeniyet ışığını gözler önüne serecek böyle bir eserin neşredilmesi işini kendisine tevdi ettiğini ifade etmektedir.⁶⁹⁸

Seydişehrî, eserine giriş yaptığı "Dibâce" kısmında tarih ilminin öneminden bahsetmektedir. Buna göre Tarih, nihayeti olmayan derinlikte bir ilimdir. Öyle ki insanlık tarihi bu ilmin ancak küçük bir kısmını teşkil eder. İnsanlığın nasıl doğup büyüdüğünü, ne safhalar geçirdiğini ve an be an ne şekilde tekâmüle eriştiğini bize gösteren şey tarihtir. Tarih, insanlığın dünya üzerindeki gelişiminden bahseden bir ilim olsa da insanlığın yeryüzünde zuhurundan önce bile tarih vardı. O ana değin dünyada bulunan her zerre, dünya tarihinin konusunu teşkil etmektedir. Tarih, kâinatın ve beşeriyetin aynasıdır. Ayrıca tarih, diğer bütün ilimleri de kendisinde toplayan bir okyanus misalidir. İşte o nedenle dünya üzerindeki herşeyin; her kavmin, her memleketin, her ilmin, her sanatın birer tarihi olduğu gibi dinlerin de kendilerine ait geçmişleri ve bahsi geçen dinlerin nasıl ortaya çıktığını ve ne şekilde yayılıp tesis edildiğini gösteren bir tarihleri vardır.⁶⁹⁹

Seydişehrî genelde tarih, özelde de İslâm Tarihi'nin önemini ifadeye çalıştığı *Dibâce* bölümünde, neden İslâm Dini'nin tarihinin yazılması gerektiğini anlatmaktadır.

⁶⁹⁸ Ahmed Midhat, "Bir Eser-i Mühim-i Diyânetperverâne", *Tercümân-ı Hakikat*, R. 24 Mart 1313/H. 3 Zilkâde 1314 (M. 5 Nisan 1897), S. 5723, s. 1; Ahmed Midhat, "Bir Eser-i Mühim-i Diyânetperverâne", *Tarih-i Dîn-i İslâm*, Dersâdet (İstanbul), Cemal Efendi Matbaası, 1315, s. 3-4.

⁶⁹⁹ Mahmud Esad Seydişehrî, *Tarih-i Dîn-i İslâm*, Dersâdet (İstanbul), Cemal Efendi Matbaası, 1315, s. 6.

İslâm, 13 asırdan beri dünya üzerinde varlık göstermiş ve insanlığın büyük bir kısmını kendi medeniyet dairesi içine almıştır. Böylesine büyük bir başarının ortaya çıkmasını sağlayan bu dinin her aşaması Müslümanlar tarafından bütün teferruatıyla satır satır kaydedilmiştir.

İnsanlık tarihi içerisinde bu özelliğe sahip tek din İslâm'dır. Aynı şekilde bu dinin mübelliği ve aynı zamanda şâri'i de olan Hz. Muhammed'in hayatının her safhası da Müslümanlar tarafından an be an takip edilerek büyük bir titizlikle kayıt altına alınmıştır. Hz. Muhammed'in nerede ve ne zaman dünyaya geldiği, insanları ne zaman hak dine davet etmeye başladığı ve bu vazifeyi ne suretle yerine getirdiği, ne zaman irtihal ettiği, vefatından sonraki dönemlerde ne gibi olayların vuku bulduğu ve dinin ne şekilde yayılmaya devam ettiği gibi hususlar hakkında tarih bize en ince detayları ile bilgiler vermektedir. İşte bu nedenle, en küçük meseleler için bile ciltlerce kitap kaleme alan Müslümanlar, İslâm Dini'nin tarihi için de aynı hassasiyeti göstermişlerdir.⁷⁰⁰ Ancak Seydişehrî, kendi zamanına kadar İslâm Dini'nin tarihinin müstakil bir ilim dalı olarak tertip edilmemiş olduğunu ve kaleme alınan diğer birçok eser içerisinde ise dînî meseleler arasında karışık yüzeysel bir halde kaldığını da özellikle belirtmekte ve bu nedenle İslâm Dini'nin tarihine dair Türkçe derli toplu bilgiler elde etmek isteyenlerin bu konuda çaresiz kaldıklarını söylemektedir.⁷⁰¹

“Osmanlılar için nîce teceddüdâta mebde' olan yirmi senelik bir müddet zarfında sâye-i saâdet-sermâye-i Hz. Abdulhamîd Hân'ı da pek çok nevâkısımız ikmâl edildiği ve tarîk-i ilm ve ma'rifette hayli mesafe kat' olunduğu halde, böyle mühim bir cihetin nazar-ı i'tibârdan dûr tutulmasını, Maârif Nâzır-ı maâlî mazâhiri bulunan vezir-i müşârun-ileyh devletlü Zühdî Paşa Hazretleri tecvîz

⁷⁰⁰ Seydişehrî, *Tarih-i Dîn-i İslâm*, 1315, s. 7.

⁷⁰¹ Seydişehrî, *Tarih-i Dîn-i İslâm*, 1315, s. 7.

buyurmadıklarından, Kitâbhâne-i millîmize Tarîh-i Dîn-i İslâm hakkında bir enmûzec ilâvesini muharrir-i âcize emr ü işâret buyurdular.”⁷⁰²

diyerek ilim dünyasında bu konudaki böyle bir eksikliğin giderilmesi adına, Maarif Nâzırı Mehmed Zühdî Paşa'nın da emri ile İslâm dininin tarihine dair bir eser kaleme almaya başlamıştır.

Seydişehrî sözlerinin devamında; böyle bir eser içerisine dahil edilecek meselelerin o zamana kadar neredeyse bütün İslâmî kitaplarda yazılmasına ve burada yapılacak işin, bu meseleleri bir araya toplayıp onları sınıflandırmaktan ibaret gibi görünmesine rağmen, konuları düzgün bir şekilde tasnif edip bunları araştırmanın insicamını bozmadan yerli yerine koymanın aslında dışarıdan görüldüğü kadar kolay bir iş olmadığını itiraf etmekten kendini alamamıştır. Bu sebeple bu türden bir eserin ilk defa kaleme alınması dolayısıyla karşılaşılabilecek eksikliklerin müsamaha ile karşılanmasını ve ileride bu tarzda kaleme alınacak eserler için bir örnek teşkil etmesini arzu ettiğini de belirtmektedir.⁷⁰³

Eserin birinci cildinin 192 sayfalık kısmı “Medhal” başlığını taşımaktadır. Bu bölümün başında Seydişehrî, kaleme aldığı eserini kısaca tanıtmakta ve ele alınacak kısımları hakkında bilgiler vermektedir. Burada Seydişehrî, İslam Dini'nin tesisine dair yani Hz. Peygamber tarafından ümmete nasıl tebliğ edildiğine, asırlar boyunca ne şekilde genişleyip yayıldığına dair bilgiler verileceğini ve diğer İslam Tarihi eserlerinde olduğu gibi savaşlar ve diğer siyasi meselelerden bahsedilmeyip, bu tür konuların yeri geldikçe

⁷⁰² Seydişehrî, *Tarih-i Dîn-i İslâm*, 1315, s. 8-9.

⁷⁰³ “İş bu eserde derç olunacak mesâilin hemen kâffesi, kütüb-i İslâmiyye’de mestur olmasına ve bizim için yapılacak şey yalnız iş bu mesâili cem’ ve ebvâb ve fusûle tefrik edivermekten ibâret bulunmasına nazaran, bunun bir emr-i sehl olduğu farz edilebilirse de, o deryâ-yı bî pâyan içine girerek matlûba mülâyim mesâili tefrik etmek ve ba’dehû mebâhisin insicamını muhâfaza ederek herbirini yerli yerine yerleştirmek, öyle pek de kolay bir şey olmadığı derkârdır... Ancak, işin ehemmiyetini ve eserin yeniliğini çeşm-i insâfa alan zevâtın tesâdüf buyuracakları nevâkısı nazar-ı müsâmaha ile göreceklere emniyetim, bu derece müşkül bir vazîfeyi deruhde etmekliğime cesâret verdi.” Bkz. Seydişehrî, *Tarih-i Dîn-i İslâm*, 1315, s. 8-9.

satır aralarında kısa bir şekilde anlatılacağını belirtmektedir.⁷⁰⁴ *Târih-i Dîn-i İslâm*, özel bir tarih olduğu için ve İslam Dini'nin ortaya çıkışı ve yayılışının Orta Çağ olarak adlandırılan döneme denk geldiğinden dolayı, genel tarih ilminde kullanılan üçlü taksim⁷⁰⁵ sistemi bu eserde uygulanmamış ve kendine özgü bir taksimât kullanılmıştır. Müellif İslam Dini Tarihi'ne dair bu bölümlendirmeyi yedi kısım olarak belirlemiştir. Birinci kısım, Asr-ı Saadet olarak adlandırılan Hz. Peygamber devridir ve bu bölümde Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar cereyan eden hadiseler Hz. Peygamber'in şeriatının iki esası olan Kur'an ve sünnet çizgisinde ele alınmıştır. İkinci kısım sahabe dönemi, üçüncü kısım tâbiîn dönemi, dördüncü kısım Emeviler dönemi, beşinci kısım Abbasiler'den Halife Mansur ve Harun Reşid dönemleri, altıncı kısım yine Abbasi halifelerinden Me'mun dönemi ve yedinci kısım ise fukaha devri olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra İslâm'ın tarihinin gereği gibi anlaşılmasının dinin ortaya çıktığı ve yayılmaya başladığı dönem ve ortam hakkında da malumat sahibi olmaya bağlı olduğu belirtilerek, Arabistan'ın hem Hz. Peygamber'in doğumundan ve nübüvvetinden önceki dönemi hakkında bilgiler verileceği hem de risalet sonrasındaki dönemde Arapların âdet ve inançlarından bahsedileceği ifade edilmiştir.⁷⁰⁶

Târih-i Dîn-i İslâm, Seydişehirî'nin Dâr'ü'l-Fünûn Ülûm-u Âliye şubesinde İslam tarihine dair okuttuğu ders konularının yer aldığı üç ciltten oluşan bir eserdir. Eserin

⁷⁰⁴ Seydişehirî, *Tarih-i Dîn-i İslâm*, 1315, s. 10.

⁷⁰⁵ Tarih ilmindeki "Üçlü Taksim", tarih çağlarının Eski Çağ, Orta Çağ ve Yeni Çağ şeklinde dönemlere ayrılmasıdır. Tarih alanındaki çalışmalar bu taksimâta göre yapılmaktadır. Bkz. Necmettin Alkan, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında Üç'lü Sistem ve "Avrupa Merkezci" Tarih Kurgusu", *Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, 2009, C. 2, S. 9, s. 23-42. Yine İslâm tarihinin, kendi içerisinde ve genel tarih ilmi içerisinde bölümlendirme meselesi için bkz. Necmettin Alkan, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üç"lü Sistem ve Türk-İslam Tarihi'nin Çağ Taksimi Meselesi", *TUHED-Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2014, C. 3, S. 2, s. 43-64.

⁷⁰⁶ Seydişehirî, *Tarih-i Dîn-i İslâm*, 1315, s. 10-11. Eserin 1329 (1913) tarihli ikinci baskısında bu bölümlendirme, bir medhal ile beş devre ve bir de hâtîme olmak üzere yedi kısım şeklinde yapılmıştır. Medhal, Arap Yarımadası'nın coğrafya ve tarihine dairdir. Birinci kısım Asr-ı Saadet, ikinci kısım Hulefâ-i Râşidîn Devri, üçüncü kısım Emeviler devri, dördüncü kısım Abbasiler devri, beşinci kısım Araplardan sonra gelen İslâmî Hükümetler devri olarak ele alınmış ve bu kısımda diğer milletlerin İslâmîyeti kabulü ve sonrasındaki gelişmelerin ele alınacağı belirtilmiştir. Hâtîme bölümü ise İslâm Medeniyeti'ne tahsis edilmiş ve bu bölümde İslâmî esasların nasıl ortaya konulduğundan ve yayıldığından bahsedileceğine işaret edilmiştir. Bkz. Mahmud Esad İbn Emîn Seydişehirî, *Târih-i Dîn-i İslâm: Cild 1 Medhal, Dersâdet* (İstanbul), 1329 (1911), s. 18.

birinci cildi “Medhal” olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde Arap Yarımadası’nın tarih ve coğrafyası anlatılmakta ve Arap Yarımadası’ndaki ticaret merkezlerinden kabile ve sülalelere, dîni ve kültürel yapıdan, şehirler ve şehirlerde tesis edilen hükümetlere kadar geniş çerçevede Arap Yarımadası’nın bi’setten önceki ve sonraki ahvaline dair çeşitli konular ele alınmıştır. Bu yönü ile *Târih-i Dîn-i İslâm*, Hicaz havalisini yıllarca tedkik etmiş olan Bahriye mîrlivâlarından Eyüb Sabri Paşa’nın *Mir’âtü’l-Haremeyn* adı ile Mekke ve Medine tarihlerine ilave olarak neşrettiği *Mir’ât-ı Cezîretü’l-Arab*⁷⁰⁷ isimindeki eserinden sonra belki de bu bölgenin coğrafyası ve tarihi ile alakalı, bilinen en kapsamlı malumatı sunan eserlerden biri olma özelliğine sahiptir.⁷⁰⁸ Ayrıca eserin bu bölümü İslam dininin mahiyetini ortaya koyması açısından da oldukça önemlidir. Zira İslam’ın hangi şartlar içerisinde ve nasıl bir toplumsal yapı içerisinde tebliğ edildiğini ve yayıldığını, bu yayılma esnasında ne gibi eski değer yargılarının değiştirilip yerlerine nelerin ikame edildiğini göstermektedir. Yani kısacası Hz. Muhammed’in gönderildiği toplumun ne şekilde ıslah ve tanzim edildiğini açıklamaktadır. Bu hususa Türkçe tarih kitaplarında ilk defa bu kadar geniş çerçevede ilk defa *Târih-i Dîn-i İslâm*’da yer verildiği görülmektedir.⁷⁰⁹

Tüm bu konuların yanı sıra Seydişehrî yaklaşık 20 sayfalık bir kısımda⁷¹⁰ eserini kaleme alırken istifade ettiği, daha doğrusu İslâm Dini Tarihi’nin kaynakları olan eserleri de teker teker zikretmiştir. Bu yönüyle *Târih-i Dîn-i İslâm*, ilk dönem Siyer ve İslâm Tarihi kaynakları hakkında bilgi vermesi bakımından da ayrı bir önemi haizdir.⁷¹¹

⁷⁰⁷ Eyüb Sabri Paşa, *Miratü’l-Haremeyn, Mirat-ı Cezîretü’l-Arab*, Konstantiniyye, Bahriye Matbaası, 1036 (1889), III. Eyüb Sabri Paşa bu eserinde 156 sayfalık bir bölümde (174–329) Arap Yarımadasının tarihi ve coğrafi özelliklerini ince detaylarıyla ele almıştır.

⁷⁰⁸ İsmail Hâmi Danişmed, *İzahlı İslâm Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, Bâb-ı Âli Yayınevi, 1960, I, s. 31.

⁷⁰⁹ Mahmud Esad, *İslâm Tarihi–Tarih-i Dîn-i İslâm–İslâmiyet Öncesi Araplar Mekke Devri–Medine Devri*, Sad. Ahmed Lütfî Kazancı, Osman Kazancı, İstanbul, Marifet Yayınları, 1983, s. 10.

⁷¹⁰ Seydişehrî, *Tarih-i Dîn-i İslâm*, 1315, s. 349–366.

⁷¹¹ Eserde belirtilen kaynaklar ilk olarak *Kur’an-ı Kerim* ile *Kütüb-i Sitte* olarak anılan altı güvenilir hadis kitabı ve son olarak da siyer kitapları olarak belirtilmiştir. Burada zikredilen siyer kaynakları: İbn Şihâb ez-Zühri, Urve b. Zübeyr, İbn İshak, İbn Hişâm, Vâkıdî, Taberî, Mesûdî, Kâdî İyâz, Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, İbn Esir, İbn Hallikan, İbn Haldun, Makrizî, İbn Hacer el-Askalânî, Suyûtî, Kastalânî.

Eserin ikinci cildi Mekke dönemini ihtiva etmektedir ve Hz. Peygamber'in doğumundan Hicret'e kadar geçen 53 yıllık dönemi ele alınmıştır. Üçüncü ciltte ise Hicretten Hz. Peygamber'in vefatına kadarki Medine dönemi kronolojik usul ile anlatılmıştır.

Seydişehrî eserinde sade ve anlaşılır bir üslup kullanma gayreti içerisinde olmuştur. Belki de bu husus önceki kitabı *Târih-i İslâm* gibi bu eserin de bir ders kitabı niteliğinde hazırlanmasından ileri gelmektedir. Bunun yanı sıra ifadelerinden anlaşıldığı üzere hadiseleri yalnızca nakledip geçmek yerine bahsedilen olay ve mekanlar hakkında çeşitli yorumlarda bulunmak suretiyle öğretici tarih anlatımını da benimsemiştir. İslam'ın doğduğu coğrafyalardan bahsederken bu bölgelerin İslam öncesi ve sonrasındaki durumlarının anlatımında buraların Osmanlı dönemindeki konumları ve durumları ile bir karşılaştırma da yaparak meselelerin daha akılda kalıcı olmasını sağlamaya çalışmıştır.⁷¹²

9. Ali Cevad – *Muhtasar Târih-i İslâm* (1308/1891)

Rüşdiye öğrencilerine okutulmak üzere ders kitabı olarak hazırlanan *Muhtasar Târih-i İslâm*, daha önce hayatı hakkında bilgi verilen Ali Cevad tarafından kaleme alınmıştır. Kitabın kapağında yer alan bilgiden anlaşıldığı üzere Ali Cevad eserini Toptaşı ve Paşa Kapısı Askerî Rüşdiyelerinde Kolağası rütbesi ile coğrafya öğretmenliği görevinde bulunduğu zaman neşretmiştir.⁷¹³

Ali Cevad Bey'in özellikle coğrafya üzerine basılmış pek çok eserinin yanı sıra tarih alanında da İslam Tarihi ve Osmanlı Tarihi'ne dair de kaleme almış olduğu kitapları mevcuttur. Söz konusu eserlerden çalışmamıza konu olan *Muhtasar Tarih-i İslâm*'ıdır. Rüşdiye Mektepleri ders programına uygun olarak hazırlanan ve kapak sayfasında "Maarif Nezâret-i Celilesi'nin ruhsatiyle tab' olunmuştur" ifadesi yer alan kitabın ilk

⁷¹² Bkz. Seydişehrî, *Tarih-i Dîn-i İslâm*, 1327/1329 (1911), s. 60.

⁷¹³ Ali Cevad, *Muhtasar Târih-i İslâm*, Dersaadet (İstanbul), Kasbar Matbaası, 1308 (1891), (205 sayfa).

baskısı 1308 (1891)'de yapılmış ve 1314 (1896)'e kadar dört kez basılmıştır.⁷¹⁴ İlk baskısında “Târih-i Enbiyâ”, “Târih-i İslâm” ve “Târih-i Osmânî” olmak üzere üç bölümden oluşan ve toplamda 205 sayfa olan eser, daha sonra her bir bölüm bir kitap olacak şekilde ayrı ayrı basılmıştır. Rüşdiye öğrencilerine yönelik olarak kaleme alınan eser, Tadrîsât-ı Rüşdiye Kitabhânesi'nin hazırladığı ders kitapları serisinin yirminci kitabı olarak neşredilmiştir.

Müellif üçüncü baskıda eserinin tanıtımını şu ifadelerle yapmaktadır:

“Mekâtib-i Rüşdiye şâkirdânına suhûletle tedris edilebilmek nokta-i nazarından tahrîr ve tertîb edilen bu eseri “Târih-i Enbiyâ”, “Târih-i Osmânî” nâmlarıyla esasen üç kısma taksîm olunmuş ve her kısım müteaddid bâblara ayrılmıştır. Tarz-ı ifadesi pek sade ve gayet müdekkikânedir. Evlâd-ı vatanın ezhân-ı masumânesini envâr-ı salâbet-i dîniyye ile tahkim ve tezyin için târih-i Enbiyâ ve İslâm bir tarz-ı makbulde kaleme alınmıştır. Târih-i Osmânî kısmında ise Devlet-i Ebed-müddet Osmâniye'mizin târih-i teşekkülünden zamanımıza kadar ser-zede-i sâha-i zuhur olan vukuat-ı mühimme-i Osmâniyye bir nev-nihâl-i vatanın anlayabileceği surette yazılmıştır.”⁷¹⁵

Müellifin de belirttiği üzere *Muhtasar Târih-i İslam* üç bölüm halinde ele alınmış ve ikinci bölüm İslam'ın ortaya çıkışından Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar tarih içerisinde kurulan İslam devlet ve toplumlarını konu edinmiştir. Konumuz dâhilinde olan siyer kısmı ise bu bölüm içerisinde yalnızca 18 sayfalık bir kısımda oldukça özet bir şekilde anlatılmıştır.⁷¹⁶ Ali Cevad bu siyer konularını daha sonra 1316 yılında

⁷¹⁴ Katalog kayıtlarında 1, 3 ve 4. baskılar yer alırken 2. baskıya dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, III, s. 1207; Mahmut Ak, “Ali Cevad”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2008, I, s. 201.

⁷¹⁵ Ali Cevad, *Muhtasar Târih-i İslâm*, İstanbul, Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1314 (1897), Kapak Sayfası.

⁷¹⁶ Ali Cevad, *Muhtasar Târih-i İslâm*, 1308, s. 31-49.

neşredeceği *Ravzatü'l-Enbiyâ* adlı eserinde daha geniş bir şekilde yeniden ele alacaktır.⁷¹⁷ Müellif Hz. Peygamber dönemine diğer birçok siyer kitaplarında olduğu şekliyle İslamiyet'ten önce Arap Yarımadası ve Arapların durumu hakkında bilgiler vererek başlamıştır. Bundan sonra Hz. Peygamber'in vefatına kadar olan süreci herhangi bir ayrıntıya girmeksizin ve kitabın rüşdiye öğrencilerine yönelik bir ders kitabı olarak hazırlanması sebebiyle sade ve anlaşılır bir üslup ile kaleme almıştır.

Eserde dikkati çeken noktalardan biri, bölüm sonlarında konuların daha açıklayıcı olması ve öğrenciler açısından akılda kalıcılığının sağlanabilmesi adına o bölümde anlatılan mevzular hakkında tablolar hazırlanmış olmasıdır. Bunun yanı sıra yine bölüm sonlarında, anlatılan konularla alakalı soru örnekleri de verilerek ders sınavlarına öğrencilerin hazırlık yapabilmeleri için kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır.

Ali Cevad'ın 1308 yılında neşrettiği bu kitap her ne kada rüşdiyeler için hazırlanmış olsa da eserin 35. sayfasında yer alan;

“Hz. Muhammed'in daha çocuk iken âhir zaman peygamberi olacağını Arab içinde bilenler var idi. Dedeleri sağ iken gözlerine ârız olan hastalığına ilaç ettirmek için Hz. Muhammed'i götürdükleri bir papaz ile amcası Ebû Tâlib ile birlikte Şam'a giderken Busra'da rast geldikleri Rahib Bahîrâ ve yirmi beş yaşında iken ticaretle Şam'a giderken Bahîrâ'ya halef olan Nastura gibi eski kitaplarda âhir zamanda gelecek peygamberin evsafını görüp bilenler Hz. Muhammed'de gördükleri hale tatbik ederek nübüvvetini hem tebşir ve hem de tasdik edip...”

şeklindeki ifadeden dolayı 1315 (1898) yılında gönderilen bir emirnâme ile kitabın okullarda okutulması yasaklanmıştır.⁷¹⁸

⁷¹⁷ Çalışmamızın ilgili başlığına bakınız.

⁷¹⁸ 29 Mayıs 1313 (10 Haziran 1897) tarihinde Kastamonu Ereğli Rüşdiyesi için yapılan bir Muallim-i Sâlislik sınavındaki tarih sorularının birinde; “Bizim Peygamberimiz Efendimiz'in peygamber olacağını kim haber verdi?” şeklinde bir soru sorulmuştur. İmtihana giren Hafız Mehmed Said ile Hafız Ahmed

Kitabın okullarda okutulmasına dair alınan bu yasak kararının yalnızca 1308 tarihli baskısı için geçerli olduğu görülmektedir. Zira Hz. Muhammed'in çocukluk çağında dedesi Abdulmuttalib tarafından bir papazın yanına götürüldüğüne dair olan bilgi, kitabın daha sonraki 1314 tarihli baskılarında yer almamaktadır.⁷¹⁹

10. Mehmed Vecîhî–Mehmed Hâlid – *Mufasssal Tarih-i İslam (1316/1899)*

10.1. Mehmed Vecîhî (ö. 1321/1903)

Osmanlı'nın son dönemi önemli edebiyatçılarından biri olan Mehmed Vecîhî Bey, Sultan İkinci Mahmud, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde valilik görevi ile devlet kademesinde bulunmuş olan Vecihî Mehmed Paşa'nın (ö. 1867) torunu ve Şûrâ-yı Devlet âzâlarından Aziz Bey'in (ö. ?) oğludur. Babası Aziz Bey oğlunun doğumuyla alakalı olarak tarihe düştüğü; “Oğlumun tarihini yazdım Azîz/Meh gibi doğdu Vecîhî âleme” notuna göre 1286 (1869) yılında, İstanbul'da doğmuştur.⁷²⁰

Efendiler bu soruya; Hz. Peygamber küçük yaşlarında bir göz hastalığına tutulduğu zaman dedesi Abdulmuttalib'in onu iyileştirmesi için götürdüğü bir papaz ile Hz. Peygamber'in, amcası Ebû Tâlib'le birlikte gittikleri Şam seyahatinde karşılaştıkları Rahip Bahîrâ'nın ve daha sonra da Bahîrâ'nın halefi olan Nastura isimli bir papazın Hz. Muhammed'in peygamberliğini haber vermiş oldukları şeklinde cevap vermişlerdir. İmtihan heyetinin, verilen bu cevaplarda yer alan “*Hz. Peygamber küçük yaşlarında bir göz hastalığına tutulduğu zaman dedesi Abdulmuttalib'in onu iyileştirmesi için götürdüğü bir papaz*” ifadesi imtihan evraklarında işaretlenerek 17 Teşrinisani 1313 (29 Kasım 1897) tarihinde Kastamonu Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen bir dilekçe aracılığı ile Mehmed Said ve Ahmed Efendi'ye bu bilginin hangi kaynaktan veya hangi hocanın talimi doğrultusunda elde edildiği sorulmuştur. Mehmed Said ve Ahmed Efendi'nin, imtihan sorusuna Ali Cevad'ın 1308 tarihinde neşredilen *Muhtasar Târih-i İslam* adlı eserinden iktibas ile cevap verdikleri öğrenilmiştir. Yapılan tetkik neticesinde imtihan evrakında geçen söz konusu ibarenin, Ali Cevad'ın 1308 tarihli eserinin 35. sayfasının 14. satırında geçtiği görülmüş ve siyer kaynaklarında yer almayan ve hatalı olduğu düşünülen bu bilgiden dolayı Maarif-i Umûmiyye Nezareti *Mektubî Kalemi*'nin 28 Zilkade 1315 / 7 Mayıs 1314 (20 Mayıs 1898) tarihli ve 141 evrak numaralı emirname ile kitabın 1308 tarihli baskısının okullarda okutulmasının yasaklanmasına karar verilmiştir. *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubî Kalemi), 397–7, Tarih: H. 28 Zilkade 1315.*

⁷¹⁹ Ali Cevad bu baskıda, ehl-i kitab mensuplarınca Hz. Muhammed'in peygamberliğinin İslam'dan önce biliniyor olması konusunda; “Hz. Muhammed'in daha küçük iken âhir zaman peygamberi olacağını o vaktin ehl-i kitabından bilenler var idi. Daha dedelerinin hayatında amcaları Ebû Tâlib ile beraber Şam'a giderken Busra nâm mahalde rast geldikleri Rahib Bahîrâ...” şeklinde bir ifade ile Abdulmuttalib'in onu bir papaza götürmüş olduğunu değil de Ebû Tâlib ile yapılan Şam Seferi esnasında Bahîrâ ile olan karşılaşmanın Abdulmuttalib'in hayatta olduğu bir vakitte vuku bulduğunu işaret etmektedir. Ali Cevad, *Muhtasar Târih-i İslâm*, İstanbul, 1314 (1896-1897), Âlem Matbaası, s. 35.

⁷²⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, IV, s. 1921.

Mehmed Vecîhî, Mühendishâne-i Berr-i Hümâyün'da (Kara Mühendishânesi) tahsilini tamamlamasının ardından memuriyete başlamış ve Kolağası rütbesine kadar terfi ederek sonrasında da “Nâfia Heyet-i Fenniyyesi”ne (bugünkü Bayındırlık Bakanlığı) memur olmuştur.⁷²¹

Mehmed Vecîhî, memuriyetinin yanı sıra ilk eseri olan *Mihr-i Dil* ile de yazı hayatına atılmıştır. Öyle ki, Bursalı Mehmed Tahir'in “Osmanlı'nın güzide muharrirlerinden biri” diye tavsif ettiği Vecîhî Bey'in yazı hayatı memuriyetinin de önüne geçmiş ve tam manasıyla Osmanlı romancılarından biri olarak görülmeye başlamıştır. *Mehcûre*, *Hikmet*, *Fikr-i Dil* gibi eserleri ile tanınan müellif pek çok hikâye kaleme almıştır. Bu eserleri arasında 1897 Osmanlı-Yunan harbinin hemen sonrasında 1898 yılında savaşın çıkış sebebinin, savaşın safhalarının ve iki ordunun savaş esnasındaki gidişatının ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı *Musavver Târih-i Harb*'i de Yunan Harbi'ni ele alan ve Askerî Bilim Tarihi alanında yazılan önemli eserler arasında zikredilmektedir.⁷²²

Ardında tamamına yakını roman olmak üzere 23 adet eser bırakan⁷²³ Vecîhî Bey, 1321 (1903) tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.⁷²⁴ Mehmed Vecîhî'nin romanlarının

⁷²¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II-İkinci Kısım, s. 486; Fahreddin Celâleddin (Göktulga), “Mehmed Vecîhî Bey”, *Servet-i Fünûn Mecmuası*, R.18 Mart 1336/H. 26 Cemaziyelahir 1328, C. 56, S. 1450, s. 238. Vecîhî, eserlerinin hemen hemen tamamını 1310 (1894)'dan başlayarak *İkdâm Gazetesi*'nde tefrika halinde yayımlamış ve bu tarihten itibaren 1314 (1898) ve 1315 (1899)'de bunlar üzerinde yoğunlaşarak birbiri ardınca neşretmiştir. Bkz. Mehmet Önal, “Popüler Bir Romancı Mehmed Vecîhî Bey”, *Türk Kültürü Aylık Dergi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Temmuz 1990, S. 327, s. 418.

⁷²² Kitapta Osmanlı ordusuna kumanda eden paşaların ve üst rütbedeki subayların fotoğrafları ile çeşitli resim, harita ve tablolar ile savaşın seyri hakkında geniş malumat verilmiştir. Bu yönü ile Yunan Harbi hakkında kaleme alınan en kapsamlı eser olma özelliği de göstermektedir. Mehmed Vecîhî *Musavver Târih-i Harb*, Dersaadet (İstanbul), İkdâm Matbaası, 1315 (1898), (301 sayfa).

⁷²³ Eser listesi için bkz. İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, *Vecîhi ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş*, Evraklar_Bel_Mtf_56596, t.y.

⁷²⁴ Erken yaşta ölümünün sebebi olarak içkiye müptela olması ve buna bağlı olarak da sıhhatinin bozularak kalp krizi geçirdiği düşünülmektedir. Hüseyin Rahmi (Gürpınar): “Mehcûre müellifi Vecîhî'yi bir gece meyhane dönüşünde diri diri bindiği arabadan ölü indirdiler. Yazdığı acıklı romanlarının son sahifesi bu facia ile kapandı.” demektedir. Bkz. Hüseyin Rahmi (Gürpınar), “Muharrirler Nasıl Ölü?” *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Kanunuevvel 1939, S. 5593, s. 5; Mehmet Önal, “Popüler Bir Romancı Mehmed Vecîhî Bey”, *Türk Kültürü Aylık Dergi*, S. 327, s. 422. Bazı kaynaklarda ölüm tarihi olarak 1322 (1904) yılı zikredilmektedir. Bkz. *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2004, I, s. 235. Hayatı ile ilgili ayrıca bkz. Güzide

yanı sıra Osmanlı'nın son dönemlerinde hazırlanmış İslam Tarihi eserleri arasında yer alan fakat tamamlayamadığı *Mufassal Târih-i İslâm* adında bir eseri de bulunmaktadır. Eseri 252. sayfaya kadar kaleme alabilmiş geri kalan bölümler ise daha sonra Mehmed Hâlid tarafından tamamlanarak neşredilmiştir.⁷²⁵

10. 2. Mehmed Hâlid (ö. 1316/1899)

Mehmed Hâlid 1269/1852 yılında Siroz'da doğmuştur. Küçük yaşta İstanbul'a gelerek ilk tahsile burada başlamıştır. Fatih Camii derslerine devam ile Arapça ve Fransızca öğrenmiştir. Tahsil hayatının ardından Bâb-ı Âli Vilâyât-ı Mümtâze Kalemî Hulefalığıyla memuriyet hayatına başlamıştır. Fransızca öğretmenliği ve tercümanlıkla da uğraşan Mehmed Hâlid'e, 1881'de *Takvîm-i Vekâyi*'de tercümanlık görevi verilmiştir. *Takvîm-i Vekâyi*' Müdürlüğü görevini de yürütmekte olan Ahmed Midhat Bey (ö. 1912) kendi yayımlamakta olduğu *Tercümân-ı Hakikat* ile Fransızca neşredilen *Osmanlı* gazetelerinde bir süre Mehmed Hâlid'e yazarlık ve mütercimlik yaptırmıştır.

Mehmed Hâlid'in, *Mufassal Târih-i İslâm*'ı neşrettiği tarih olan 1316 (1898)'da Dârü'l-Muallimîn-i Âliyye ve Mekteb-i İdâdî-i Mülkiye-i Şâhâne'de öğretmenlik yaptığı kayıtlıdır.⁷²⁶ II. Meşrutiyet'in ilanında *Takvîm-i Vekâyi*' müdürlüğüne Faik Reşad Bey (ö. 1914) getirilince Mehmed Hâlid tekrar burada mütercimliğe başlamış ancak 1909 yılında gazete personeline azaltmaya gidildiği zaman Mehmed Hâlid'in buradaki vazifesine tazminat ödenmek suretiyle son verilmiştir.

Bundan sonraki süreçte muharrirlik ve mütercimlikle meşgul olan Mehmed Hâlid rûhî bunalıma girmiş ve akıl sağlığını yitirmiştir. 1911 yılında evinde kendisini ateşe

Çiftçi, *Mehmet Vecihî Efendi Hayatı-Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1999.

⁷²⁵ İbrahim Alaattin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 396.

⁷²⁶ Mehmed Hâlid, *Mufassal Târih-i İslâm*, I, Kapak Sayfası.

vermek suretiyle hayatına son vermiştir.⁷²⁷ Mehmed Halid, Mehmed Vecîhî tarafından kaleme alınan fakat yarım kalan *Mufassal Târih-i İslâm* adlı eseri tamamlayarak kendi ismiyle neşreden kişi olmuştur.⁷²⁸

Mehmed Vecîhî tarafından 1316 (1898) yılında neşredilen 564 sayfalık bu eser yarım kalmış ve Mehmed Hâlid tarafından tamamlanmıştır.⁷²⁹ Eserin kapak sayfasında “1. Cild” ibaresi yer almaktadır. Bununla beraber Vecîhî Bey kitabın iki cilt olarak tasarlandığını da belirtmiş olmasına rağmen⁷³⁰ sadece tek cilt halinde yayımlanmıştır. İslâm’ın ortaya çıkışından, Yavuz Sultan Selim’in 1517 Mısır Seferi sonrasında halifeliğin Osmanlı Devleti’ne geçişine kadarki zaman içerisindeki tarihi süreci elen alan 564 sayfalık bir eserdir.⁷³¹

⁷²⁷ Hüseyin Rahmi (Gürpınar), “Muharrirler Nasıl Ölü?” *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Kanunuevvel 1939, S. 5593, s. 5; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, IV, s. 1921; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmânî Zeyli*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, VIII, s. 31-33.

⁷²⁸ Eserin farklı matbaalarda yapılmış üç baskısı bulunmaktadır. Bu baskılarda eserin içeriğinde herhangi bir farklılık bulunmamakla birlikte müellif isimleri farklı olarak zikredilmiştir. 1316 tarihli birinci baskıda müellif olarak Mehmed Vecîhî’nin ismi kayıtlı bulunurken, yine 1316 tarihinde ve daha sonra üçüncü baskı olarak 1928 yılında yapılan diğer yayınlarda yazar olarak Mehmed Vecîhî’nin ismi geçmemekte ve Mehmed Halid’in ismi zikredilmektedir. Bkz. Mehmed Vecîhî, *Mufassal Târih-i İslâm*, İstanbul, (A. Asaduryan) Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1316 (1899), I, (564 Sayfa); Mehmed Hâlid, *Mufassal Târih-i İslâm*, İstanbul, Asır Matbaası, 1316 (1899), I, (564 Sayfa); Mehmed Hâlid, *Mufassal Târih-i İslâm*, İstanbul, Türk Neşriyat Yurdu Şark ve Maarif Kütüphaneleri, 1928, I, (564 Sayfa).

⁷²⁹ Eserin Asır Matbaası’nda yapılan baskısının son sayfasında; “Târih’in otuz ikinci formasının 252. sahifesine kadar munderiç mebahisin Vecîhî Bey tarafından yazıldığı ihtâr olunur.” ibaresi yer almaktadır. Buna göre eseri Mehmed Vecîhî yazmaya başlamış fakat yarıda kaldığı için geri kalan kısmı Mehmed Hâlid tamamlamıştır. Kütüphane katalog kayıtlarında *Mufassal Târih-i İslâm* adlı bu eser Mehmed Vecîhî adına da kayıtlı olmasına rağmen kitabın baş kısmında müellif ismi olarak yalnızca Mehmed Hâlid’in adı geçmekte ve Vecîhî ismini yalnızca kitabın Mukaddime kısmının sonunda görebilmekteyiz. Şirket-i Mürettebiye Matbaası’nda yapılan ilk baskının ardından yapılan diğer iki baskıda Mehmed Vecîhî’nin isminin yerine müellif olarak Mehmed Hâlid isminin yazılmasından dolayı zaman zaman bu eserin Mehmed Vecîhî’ye de ait olduğu hususu gözden kaçmış ve Vecîhî’nin eserleri listelenirken bu kitabın ismi zikredilmemiştir. Necati Tonga, “Vecihi–Vecihi Mehmet”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vecihi>, (Erişim Tarihi: 24.05.2019). Ayrıca yanlış bir bilgi olarak eserin İngiliz Tarihçi Thomas Walker Arnold’dan tercüme edildiği de ifade edilmiştir. Mehmet Önal, *Vecîhî Bey’in Hikâyelerindeki Fiktif Yapı*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1985, s. 10; Mehmet Önal, “Popüler Bir Romancı Mehmed Vecîhî Bey”, *Türk Kültürü Aylık Dergi*, S. 327, s. 423. Değerlendirme için bkz. Meryem Ertaş, *Vecîhî’ye Ait Mufassal Târih-i İslâm’da Siyer Kısmı (İnceleme-Metin)*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019, s. 16.

⁷³⁰ Mehmed Vecîhî, *Mufassal Târih-i İslâm*, I, s. 10.

⁷³¹ “İntişâr-ı dîn-i mübîn-i Muhammedî’den emânet-i kübrâ-yı hilâfetin hânedân-ı celîlî’l-unvân-ı Osmânî’ye intikaline kadar sâha nümâ-yı zuhur olan vakâyı’-ı İslâmiyye’yi hâvîdir.” Mehmed Vecîhî, *Mufassal Târih-i İslâm*, I, Kapak Sayfası.

Eser, dönemin Osmanlı Sultanı 2. Abdülhamid'e yazılmış 18 mısralık bir medhiye ile başlamaktadır.⁷³² Uzunca kaleme alınan "Mukaddime"de Mehmed Vecîhî, tarihin ne olduğunu, tarih yazımının gerekliliğini ele almıştır. Bunun yanı sıra müellifin, eserini yazma sebebi, eserdeki konuların kısımları ve kullanılan dil ve üslup açısından da bilgi verilmiştir.⁷³³ Buna göre Vecîhî, İslam'ın yayılışından itibaren geçen 1300 yıllık süre zarfında Müslümanlığın ciltleri dolduracak kadar geniş bir tarihinin olmasına rağmen halifeliğin Osmanlılar'a geçtiği günden kendi zamanına kadar gelen bu süre içerisinde Osmanlı yaygın hayatında bu konuyu tafsilatıyla ele alan herhangi bir İslam Tarihi eserinin bulunmadığını ifade etmiştir. Bu noktada; tarihi süreç içerisinde Müslümanların yüzlerce hatta binlerce irili ufaklı devlet kurmalarına ve bunlar içerisinde Eyyubiler, Gazneliler, Selçuklular gibi tarihe yön veren önemli devletler bulunmasına rağmen bu toplumların tarihlerinin kendi zamanına dek hakkıyla kaydedilememiş olmasından yakınmaktadır.⁷³⁴

Mehmed Vecîhî işte bu düşünce ile başlangıcından kendi devrine kadar uzanan 1300 yıllık tüm İslam Tarihi'ni tafsilatıyla bir arada bulunduracak bir eser yazmaya karar vermiştir. İki cilt olarak tertip edilen eserin birinci cildinde Hz. Peygamber zamanından Emeviler döneminin sonuna kadarki dönemin ele alındığını ifade eden Mehmed Vecîhî, ikinci ciltte ise Abbasi Devleti döneminden, Yavuz Sultan Selim zamanında hilafetin Osmanlılar'a geçişine kadarki süreç içerisinde İslam Tarihi'nde kurulan devletleri ve gerçekleşen olayları kaleme aldığını belirtmiştir.⁷³⁵ Vecîhî, eserin her bölümünün sonuna, o bölümde anlatılan dönem içerisinde İslam'ın dünya üzerindeki ilerleyişinin görülebilmesi amacıyla haritalar konulduğunu ifade etmiş olmasına rağmen,⁷³⁶

⁷³² Mehmed Vecîhî, *Mufassal Târih-i İslâm*, I, s. 2.

⁷³³ Mehmed Vecîhî, *Mufassal Târih-i İslâm*, I, s. 3-12.

⁷³⁴ Mehmed Vecîhî, *Mufassal Târih-i İslâm*, I, s. 7.

⁷³⁵ Mehmed Vecîhî, *Mufassal Târih-i İslâm*, I, s. 11.

⁷³⁶ Mehmed Vecîhî, *Mufassal Târih-i İslâm*, I, s. 11.

muhtemelen eserini tamamlayamamış olmasından dolayı bahsedilen bu haritalar da kitap içerisinde yer almamıştır.

Mukaddime’de yer alan bu ifadeler Vecîhî’nin esasında kitabının ikinci cildini oluşturan bölümleri de yazmış olduğunu göstermektedir. Eserin, planlanan bu şekle muvafık olarak birinci cildinin Mehmed Hâlid eliyle de olsa tamamlandığı ancak yazıldığı ifade edilen ikinci cildinin ise neşredilmediği görülmektedir. Vecîhî’nin, yazdığını belirttiği bu ikinci cildi oluşturan bölümlerin akıbetinin ne olduğu merak konusudur.

Mufassal Târih-i İslam genel bir İslam Tarihi kitabıdır ve “Dibâce” ile “Birinci Fası” olarak isimlendirilen bölümler siyere tahsis edilmiştir.⁷³⁷ Eser, geleneksel siyer ve İslam tarihi kitaplarında olduğu gibi Hz. Peygamber dönemi öncesi Arap Yarımadası’nın genel durumunun anlatımıyla başlamıştır. Bu husus genellikle siyer yazıcılığının ilk dönemlerinden beri uygulanan bir usuldür. Zira Hz. Muhammed’in peygamber olarak ortaya çıktığı dönemin toplumsal ve dinî durumunun bilinmesi onun ne sebeple son peygamber olarak gönderildiğinin anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. İşte bu siyer yazıcılığının ilk devirlerinden itibaren İslam öncesi Arabistan ve çevresinin durumunun genel hatları ile aktarılması usulü, Osmanlı Siyer Yazıcılığı’nda da devam ettirilen bir usul olmuştur.

Hz. Peygamber’in nesebi ve atalarından bahsedilmesinin ardından Hz. Muhammed’in doğumundan önce gerçekleşen olaylara yer verilmiştir. Birinci Fası’ın devamında Hz. Peygamber’in Hz. Hatice ile evliliği, risaleti, Medine’ye hicret; Bedir, Uhud, Benî Nadîr, Müreysi, Hendek, Hayber, Mûte ve Hudeybiye savaşları ile Hudeybiye

⁷³⁷ Mehmed Vecîhî, *Mufassal Târih-i İslâm*, I, s. 42-169.

Anlaşması, Mekke'nin Fethi ve Veda Haccı konuları başlıklar halinde ele alınmıştır. Nihayetinde ise Hz. Peygamber'in vefatı ile eserin siyer bölümü sonlandırılmıştır.

Vecîhî, eserinde istifade ettiği ana siyer kaynakları hakkında herhangi bir malumat vermemesine rağmen zaman zaman kullandığı ifade ve verdiği birtakım bilgilerden dolayı Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ* adlı eserinin siyer bölümü ile büyük bir benzerlik gösterdiği görülmektedir.⁷³⁸

Netice itibariyle Mehmed Vecîhî tarafından kaleme almaya başlanan fakat yarım kalması sebebiyle Mehmed Halid tarafından Emeviler dönemi sonuna kadar getirilen bu eser, yine de Mehmed Vecîhî'nin tasarladığı hali ile tamamlanamış ve tek cilt halinde kalmıştır.

11. Mehmed Azmî (Vezîrî) – *Muhtasar İslam Tarihi* (1322/1904)

Daha önce hayatı hakkında bilgi verdiğimiz Osmanlı son dönem eğitimcisi ve tarih yazarlarından biri olan Mehmed Azmî Bey tarafından kaleme alınan *Muhtasar İslâm Tarihi* ilk baskısını 1322 (1904) yılında yapmıştır.⁷³⁹ İstanbul Karabet Matbaası'nda neşredilen eserin 1323 (1905) ve 1324 (1906) yıllarında olmak suretiyle yine aynı matbaada üç kez basılmıştır.

Mehmed Azmî eserini Dârü'l-Muallimîn ve İdâdî-i Mülkiye-i Şâhâne'de tarih öğretmenliği yaptığı sıralarda neşretmiştir. Elimizde 1322 yılındaki ilk baskıya ait iki farklı nüsha bulunmaktadır. Her ikisi de Karabet Matbaası'nda basılan bu nüshalardan biri 218 sayfa iken diğeri 101 sayfadır. Aynı tarihte farklı sayfa sayıları ile yapılan baskıların birinde konular diğere göre yarı yarıya oranda daha özet olarak işlenmiş ve konuların anlatımında kullanılan ifadeler de yine aynı şekilde daha kısa kullanılmıştır.

⁷³⁸ Nitekim yalnızca üç yerde Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ*'sına işaret de edilmiştir. Mehmed Vecîhî, *Mufassal Târih-i İslâm*, I, s. 56, 61, 110. Mukayese için bkz. Meryem Ertaş, *Vecîhî'ye Ait Mufassal Târih-i İslâm'da Siyer Kısmı (İnceleme-Metin)*, s. 50-63.

⁷³⁹ Mehmed Azmî, *Muhtasar İslâm Tarihi*, İstanbul, Karabet Matbaası, 1322 (1904/1905).

Aynı tarihte neden iki farklı baskı yapıldığına dair kitaplar içerisinde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak eserin girişinde Mehmed Azmî'nin ifadesinden anlaşıldığı üzere bu eser II. Abdülhamid döneminde yeniden düzenlenen okul programlarında üçüncü derecede bulunan öğrenciler için bir ders kitabı olarak hazırlanmıştır.⁷⁴⁰ Bu sebeple olsa gerektir ki eserin ileriki tarihlerde yapılan ikinci ve üçüncü baskılarında da daha kısa ve özet olan 101 sayfalık ilk baskı tercih edilmiştir.

Muhtasar İslam Tarihi Mehmed Azmî'nin aynı isimle neşrettiği ikinci İslam Tarihi kitabıdır. Hatırlanacağı üzere Mehmed Azmî bunun öncesinde İbrahim Hakkı Paşa ile birlikte 1284 (1899) tarihinde yine *Muhtasar İslam Tarihi* adı ile bir eser neşretmişti. Bu iki farklı nüsha incelendiğinde Mehmed Azmî'nin, 1306 yılında İbrahim Hakkı Paşa ile birlikte hazırladıkları eseri küçük farklılıklar olmakla birlikte⁷⁴¹ bire bir aynı şekilde yeniden ve bu sefer sadece kendi adı ile yayımladığını görmekteyiz. Bu durumun Hakkı Paşa'nın emeklerine bir haksızlık olup olmadığı düşünülebilir.

Eser 6 Bâb'a ayrılmış ve her bir bâb da kendi içerisinde fasıllara taksim olunmuştur. "Medhal" kısmında Hz. Muhammed'e kadar olan peygamberler tarihi konusu ile başlayan eserde daha sonraki kısımlarda sırasıyla Hz. Muhammed dönemi, Hulefa-i Raşidin, Emeviler, Abbasiler, Endülüs tarihi ve son olarak da farklı coğrafyalarda kurulmuş olan irili ufaklı İslam Devletleri kısa ve öz bir şekilde ele alınmıştır. 1322 tarihli baskılardan 208 sayfalık olanında bu saydıklarımıza ilaveten,

⁷⁴⁰ Mehmed Azmî, *Muhtasar İslâm Tarihi*, s. 2.

⁷⁴¹ Mesela İbrahim Hakkı ile beraber hazırlanan kitapta Ebu Talip'le birlikte çıkılan Şam Seferi'nde Hz. Peygamber'in 13 yaşında olduğu yazılı iken, 1322 yılında Mehmed Azmî'nin adı ile basılan kitapta ise 12 yaşında olduğu ifade edilmiştir. Yine aynı şekilde ilk kitapta kiblenin Mescid-i Aksa yönünden Kâbe tarafına çevrilmesi konusunda bu olayın Hicret'ten birçok sene sonra olduğu söylenirken, ikinci kitapta bu olayın Hicret'ten 2 sene sonra vuku bulduğu ifade edilmiştir. Krş. İbrahim Hakkı-Mehmed Azmî, *Muhtasssar İslam Tarihi*, İstanbul, Karabet Matbaası, 1306, s. 10, 13; Mehmed Azmî, *Muhtasar İslâm Tarihi*, s. 24, 27.

İslam'dan önce dünya üzerinde kurulmuş büyük toplumlar olan Yunanlar, Roma İmparatorluğu ile Bizans ve Sasaniler hakkında da bilgi verilmiştir.⁷⁴²

Konumuz gereği bizi ilgilendiren kısım olan siyer bölümü, geniş ele alınan baskıda elli sayfada işlenirken,⁷⁴³ daha özet hale getirilmiş olan baskılarda ise on bir sayfalık bir bölümde anlatılmıştır.⁷⁴⁴ Bu bölümde öncelikle İslam'ın öncesinde ve ortaya çıktığı dönemde Arap Yarımadası ve Araplar hakkında bilgiler verilmiştir. Burada Cahiliye döneminde görülen iyi ve kötü adet ve davranışların anlatılması, İslamiyet'in Araplar üzerinde ne şekilde bir değişim ortaya koyduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Eserde yöntem olarak, bir ders kitabı niteliği hazırlanması sebebiyle konu sonlarında anlatılan mevzularla alakalı çeşitli soru örnekleri verilerek öğrenciler tarafından meselelerin daha iyi anlaşılması ve konuların tekrar edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

12. Hüseyin Hıfzî – *Hulâsâ-i Târih-i İslâm* (1324/1906)

*Hulâsâ-i Târih-i İslâm*⁷⁴⁵ adlı kısa bir İslam tarihi eserinin yazarı Hüseyin Hıfzî Efendi Bilecik'in Pazaryeri köyünde doğmuştur. İstanbul'a geldikten sonra Ahmed Niyazi Baba Dergâhı'nda Ahmed Niyazi Efendi'den icazet almış ve 1854-1855 yılında kendi adıyla anılacak olan Hüseyin Efendi Dergâhı'nı kurarak bu dergâhın ilk şeyhi olmuştur.⁷⁴⁶

⁷⁴² Mehmed Azmî, *Muhtasar İslâm Tarihi*, s. 21-36.

⁷⁴³ Mehmed Azmî, *Muhtasar İslâm Tarihi*, s. 36-56.

⁷⁴⁴ Mehmed Azmî, *Muhtasar İslâm Tarihi*, s. 20-31.

⁷⁴⁵ Hüseyin Hıfzî, *Hulâsâ-i Târih-i İslâm*, İstanbul, Tefeyyüz Kitabhânesi Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1324 (1906), (136 Sayfa).

⁷⁴⁶ Salim Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergâhları*, Haz. Ahmet Yüksel Özemre, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2004, s. 71; Derya Baş, *Seyyid Ahmed el-Bedevi Tarikatı ve İstanbul'da Bedeviyye*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s. 530.

Hayatı hakkında fazlaca malumat bulunmayan Hüseyin Hıfzî Efendi'yle alakalı tek bir bilgi olarak Necm-i Terakkî Mektebi Müdürlüğü'nü yaptığı ve *Necm-i Terakkî* adlı bir gazete çıkarmış olduğu yönünde bir malumat bulunmaktadır.⁷⁴⁷ İlk sayısı 23 Recep 1326/7 Ağustos 1324 (21 Ağustos 1908) tarihinde çıkarılan gazetenin imtiyaz sahibi olarak Hüseyin Hıfzî görülmektedir.⁷⁴⁸ Otuzdan fazla esere⁷⁴⁹ imza atan Hüseyin Hıfzî Efendi 1884 yılında vefat etmiştir.⁷⁵⁰

Hüseyin Hıfzî tarafından telif edilen ve 1324 (1906) yılında İstanbul'da Şirket-i Mürettebiyye Matbaası'nda basılan⁷⁵¹ *Hulâsâ-i Târih-i İslâm* özet olarak ele alınmış bir İslam Tarihi kitabıdır. Asr-ı Saadet'ten itibaren başlayan ve Timur Devleti ile son bulan 136 sayfalık bu eserde konular çok muhtasar bir şekilde işlenmektedir. Siyer bölümü eserin 2-44. sayfaları arasındadır. Hz. Peygamber'in soyunun Hz. İbrahime'e kadar dayandığını göstermek amacıyla bir buçuk sayfalık kısa bir girişin ardından, Hz. Peygamber'in Adnan'a kadar olan nesli sırasıyla zikredilmiştir. Siyer kısmı; "Hz. Peygamber'in Çocukları" konusu ile son bulmaktadır.

Hüseyin Hıfzî'nin olayları ele alış tarzı kronolojik sıralama şeklindedir. Genel olarak kendisinden önce yazılmış olan siyer ve İslam Tarihi eserleri ile paralellik arz eden bir anlatım tercih etmiştir. Eserin bir ders kitabı olarak hazırlandığına dair herhangi bir ibarenin bulunmamasına rağmen genel çerçevede değerlendirildiğinde, Hz.

⁷⁴⁷ Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, 2000, I, s. 645; Cahid Şenel, "Hüseyin Hıfzî Efendi'nin Zübde-i Mantık Yahut Sualli Cevaplı İsağücü Adlı Eserinin Transkripti", *İslâmi İlimler Dergisi*, Güz 2012, C. 7, S. 2, s. 141.

⁷⁴⁸ Hüseyin Hıfzî, "İhtâr", *Necm-i Terakkî Gazetesi*, 23 Recep 1326/7 Ağustos 1324 (21 Ağustos 1908), Birinci Sene, S. 1, s. 1.

⁷⁴⁹ Eserleri için bkz. Hüseyin Hıfzî, *Hulâsâ-i Târih-i Umûmî*, Haz. Faruk Gündüz, Isparta, Hilal Ofset, 2016, s. 30-32.

⁷⁵⁰ Hüseyin Hıfzî, *Hulâsâ-i Târih-i Umûmî*, Haz. Faruk Gündüz, s. 27.

⁷⁵¹ Tefeyyüz Kitabhânesi sahibi Parsih Efendi tarafından kitabın basımı için 2 Mayıs 1322 (H. 24 Rebiülevvel 1324) tarihinde ruhsat talebinde bulunulmuş ve Teftiş ve Muayene Heyeti tarafından yapılan inceleme neticesinde kitabın basılmasında herhangi mahzur görülmediğinden 28 Eylül 1322/23 Şaban 1324 tarihinde ruhsat verilmiştir. *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)*, MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi), 956-40, Tarih: H. 15 Şaban 1324; *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)*, MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi), 958-58, Tarih: H. 23 Şaban 1324.

Peygamber'in hayatından başlayarak Timurlular'a kadar geçen tarihi süreci toplamda 136 sayfa içerisinde oldukça kısa fakat anlaşılır bir tarzda ele almış olmasından dolayı, okullarda okutulmak üzere bir ders kitabı niteliğinde yazılmış bir eser olduğu düşünülmektedir.

13. İbnü'l-Cevad Mehmed Efdaleddin (Tekiner) – *Muhtasar İslam Tarihi H. 1326/R.1328 (1908)*⁷⁵²

İbnü'l-Cevâd Efdaleddin⁷⁵³ Bey memur, muharrir ve tarihşinas bir Osmanlı şahsiyetidir. İstanbul'un tanınmış ve kültürlü bir ailesine mensup olan Zabtiye Nâzırı Hacı Hâfız Paşa'nın oğlu Hazine-i Hassa umumi müfettişi İsmail Cevad Bey ile Maraş'ın Beyazıdzâde ailesine mensup meşhur şair ve münşi Âmedci Kenan Bey'in kızı Emine Yegâne hanımın çocukları olarak 1285 (1868) yılında İstanbul Cerrahpaşa'da doğmuştur.⁷⁵⁴ Süleymaniye İbtidâi Mektebi'nde, Beyazıd Kaptanpaşa Rüştüyesi'nde ve ardından Mülkiye Mektebi İdâdi kısmında eğitimini tamamlayarak 24 Mart 1894 tarihinde Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî Halifeliği'nde memuriyet hayatına başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin çeşitli kademelerinde memurluk ve yine birçok farklı okulda⁷⁵⁵ Ahlâk, Usûl-i İnşâ ve Kavâid, Kitâbet-i Türkî, Coğrafya-yı Umrânî, Tarih alanlarında öğretmenlik görevlerinde bulunmuştur. Neredeyse tüm hayatını tarih çalışmaları ile geçiren Efdaleddin Bey 13 Ağustos 1957'de vefat etmiştir.⁷⁵⁶

⁷⁵² Kitabın kapağında basım yılı hem hicrî hem de rûmî yıl olarak verilmesine rağmen Seyfettin Özege bu tarihleri milâdî yıla aktarıken hata etmiş ve milâdî yıl ile 1910 olarak kaydetmiştir. Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, III, s. 1207.

⁷⁵³ İlk üç eseri olan *Coğrafya-yı Umûmî (1316/1899)*, *Muhtasar İslâm Tarihi (1326/1910)* ve *Küçük Osmanlı Tarihi (1328/1912)*'ni bu isim ile neşretmiştir.

⁷⁵⁴ Efdaleddin (Tekiner) Bey'in biyografi bilgileri için bkz. *BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)*, *Sicill-i Ahval Defteri*, Nr: 71, s. 83-84 ve Nr: 180, s. 149. Tayyib Gökbilgin, "Kaybettiğimiz Değerler: Efdaleddin Tekiner", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TOK) Belleteni*, Ekim 1957, S. 188, s. 3.

⁷⁵⁵ *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi)* Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2000, I, s. 76-77.

⁷⁵⁶ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 518.

İbnü'l-Cevâd Efdaleddin Bey'in hayat hikâyesi açısından memuriyetlerinden ziyade belki de cemiyet, encümen, dernek ve komisyon üyelikleri ile öğretmenlik mesleği ve tarihçiliği daha fazla önem arz etmektedir. Bu üyelikler arasında, tarih araştırmaları yapmak amacıyla 1910 yılında kurulan Târih-i Osmânî Encümeni (Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Encümeni adı ile faaliyetlerine devam edecektir) kurucu üyeliğinin ayrı bir yeri olduğu muhakkaktır.⁷⁵⁷ Genel Osmanlı Tarihi çalışmalarının yanı sıra İslam Tarihi alanı ile de ilgilenmiştir. Bu alanla alakalı olarak *Muhtasar İslâm Tarihi*⁷⁵⁸ adında bir eser kaleme almış ve Dârü'l-Fünûn'da İslam Tarihi müderrisliği görevinde bulunmuştur.⁷⁵⁹

Efdaleddin Bey'in "İbnü'l-Cevâd" adı ile rûmî 1326/hicrî 1328 (mîlâdî 1910) yılında kaleme aldığı *Muhtasar İslâm Tarihi*'nin iç kapak sayfasında "1. Cild, 1. Kısım" ifadesi yer almaktadır.⁷⁶⁰ Buradan anlaşıldığına göre Efdaleddin Bey eserini daha kapsamlı bir çalışma olarak tasarlamıştır. Zira eserin sonunda "Birinci Kısım Bitti" ifadesi de kitabının devamının olduğunu göstermektedir. Ancak 555 sayfadan oluşan eserin devamının olup olmadığıyla alakalı bu ifadenin dışında herhangi bir bilgi içeren malzemeye rastlanılamadığı gibi kataloglarda da bu eserin diğer ciltlerine dair bir kayıt bulunamamıştır.

Eser Arabistan'ın genel coğrafi ve sosyal yapısından başlayarak Emevi idaresinin Abbasiler'e geçişi ile hicrî birinci asır olaylarını ele almaktadır. Kitap, adında da belirtildiği üzere muhtasar olarak hazırlanmış ve mevzuların ayrıntılarına girilmemiştir.

⁷⁵⁷ Efdaleddin Tekiner'in tarihçiliği için bkz. Eyüp Baş, "Tarih-i Osmânî Encümeni Kurucularından Efdaleddin (Tekiner) Bey'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği Üzerine", *AÜİF Dergisi*, 2005, XLVI, S. 2, s. 167-204.

⁷⁵⁸ İbnü'l-Cevad Efdaleddin, *Muhtasar İslam Tarihi*, y.y., Kader Matbaası, R. 1326/H. 1328 (M. 1910), I, (455 Sayfa). Eser sadeleştirilerek tekrar yayımlanmıştır. İbnü'l-Cevâd Efdaleddîn, *Muhtasar İslâm Tarihi*, Sad. Mustafa İyidoğan, Kahramanmaraş, Samer Yayınları, 2020.

⁷⁵⁹ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Merhum Efdaleddin Tekiner", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) Belleteni*, Ekim 1957, S. 189, s. 5.

⁷⁶⁰ Eser 1328 (1910) ve 1329 (1911) yılında iki defa Kader Matbaası'nda basılmıştır. 1328'deki ilk baskının kapak sayfasında yalnızca "1. Cild" ifadesi yer alırken, ikinci baskıda "1. Cildin 1. Kısım" ifadesi bulunmaktadır.

Telif ettiği diğer eserlerinden coğrafya ve haritacılığa ilgisi olduğu anlaşılan Efdaleddin Bey, İslam Tarihi kitabına da biri renkli olmak üzere üç adet harita eklemiştir.⁷⁶¹ Bunlar Asr-ı Saadet ve öncesi, hicrî 1. seneden 41. seneye kadarki dönem ile hicrî 132. seneye kadar İslam coğrafyasının genişlemesini gösteren haritalardır. Bu özelliğiyle o dönemde kaleme alınan siyer eserleri arasında farklı bir konuma yerleşmektedir.

Eserin, araştırmamızın konusu dâhiline giren kısmı olan Siyer bölümü, kitabın birinci ve ikinci bölümlerinde 120 sayfa içerisinde ele alınmıştır. Birinci bölümde Arap Yarımadası'nın coğrafi konumu, İslam'dan önce bölgede görülen örf ve âdetler, kullanılan diller, bölgenin inanç yapısı, siyasi durumu ve geçmişte kurulmuş olan devlet ve yönetimler ile Arapların kökenleri gibi konular ele alınmıştır.⁷⁶² İkinci bölümde ise Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar olan süreci kronolojik olarak takip etmiştir.⁷⁶³

İbnü'l Cevâd eserini hazırlarken tarihi olayları yalnızca nakledip geçmemiş, olaylar üzerinde birtakım yorumlarda da bulunarak bunları sebep sonuç ilişkisi içerisinde tahlil etmeye de çalışmıştır.⁷⁶⁴ Bu yönü ile her ne kadar özet bir kitap olarak hazırlanmışsa da *Muhtasar Tarih-i İslam*, “Nakilci Tarih” kavramından sıyrılarak, “Öğretici Tarih” kavramının bir örneği olarak literatüre girmeyi başarmıştır.⁷⁶⁵

⁷⁶¹ İlk baskıda, eser içerisine dâhil edilen haritalar kitabın sonuna art arda konulmuş ve üzerlerine hangi sayfalarda yer alması gerektiği belirtilmiş iken, 1329'daki ikinci baskıda, haritalar ilk baskıda belirtilen sayfalara yerleştirilmiştir.

⁷⁶² İbnü'l-Cevad Efdaleddin, *Muhtasar İslam Tarihi*, I, s. 5-38.

⁷⁶³ İbnü'l-Cevad Efdaleddin, *Muhtasar İslam Tarihi*, I, s. 39-120.

⁷⁶⁴ Özellikle “Hudeybiye Anlaşması” konusunun anlatımında bu hadiseyi tarihi bir süreç olarak nakletmesinin yanı sıra, bazı tahlili tarih kitaplarında görüldüğü şekliyle bu hadisenin İslam Tarihi açısından önemini de aktarmaya gayret göstermiştir. Bu yönü ile İbnü'l-Cevâd, Tarih ilminin yalnızca nakilden ibaret olmadığını, aynı zamanda tarih içerisinde yaşanan hadiselerin yorumlanmak suretiyle ileriki dönemler için ne gibi olumlu ya da olumsuz sonuçlar ortaya çıkardığını göstermeye de çalışmıştır. Bkz. İbnü'l-Cevad Efdaleddin, *Muhtasar İslam Tarihi*, I, s. 89-103.

⁷⁶⁵ Yazılış şekillerine göre Tarih çeşitleri için bkz. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s. 2-5.

14. Ali Seydi (Armaner) – *Târih-i İslâm (1326/1908)*

Hazırlamış olduğu sözlükler⁷⁶⁶ ve okullar için ders kitabı olarak kaleme aldığı tarih kitaplarıyla tanınan, bunun yanı sıra ahlâka dair neşrettiği eserleri ile de son dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri arasında yer alan⁷⁶⁷ Ali Seydi Bey 21 Zilhicce 1286 (24 Mart 1870) tarihinde Erzincan'da doğmuştur. Asker-i Şâhâne süvari mirlivalarından (Tuğgeneral) Aziz Paşa'nın oğludur.⁷⁶⁸ İlk ve orta tahsilini Erzincan'da tamamlayan Ali Seydi daha sonra Mekteb-i Mülkiye'nin lise kısmından 1891 tarihinde mezun olmuştur. Mezuniyetinin hemen ardından memuriyet hayatına başlamıştır.⁷⁶⁹ 1896 yılında hakkındaki bir tahkikat neticesinde tutuklanarak yargılanmış ve akabinde Arazi-i Seniyye Başkâtipliği görevi ile Bağdat'a sürgüne gönderilmiştir. Burada bulunduğu müddet içerisinde Bağdat İdadisi ve bazı okullarda öğretmenlik de yapmıştır. Bölgedeki başarılı çalışmaları neticesinde 1900 yılında affedilerek İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir.⁷⁷⁰

İstanbul'a dönüşünün ardından burada memuriyete devam etmiştir. Aynı zamanda Numûne-i Terakki, Üsküdar İdâdîsi, Mercan İdâdîsi, Bağdat'ta Bağdat İdâdîsi ile Ermeni Okulu, Galatasaray Mektebi gibi çeşitli okullarda Türkçe, edebiyat, hesap, hendese, ahlak, coğrafya ve tarih derslerinde öğretmenlik vazifesinde de bulunmuştur. Tüm bu memuriyet hayatının yanı sıra ilmî manada Osmanlı Tarihi'ni araştırmayı görev edinmiş olan Tarih-i Osmanî Encümeni'nin de daimî üyeleri arasına dâhil olmuştur. Encümen'in, Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk Tarih Encümeni olarak değişiminin ardından yine

⁷⁶⁶ Bkz. Şükrü Haluk Akalın, "Ali Seydi Bey ve Sözlükleri", *STAD-Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2017, C. 2, S. 1, s. 1-7.

⁷⁶⁷ M. Faruk Bayraktar, "Son Dönem Ahlâk Terbiyecilerinden Ali Seydi Bey", *Son Dönem Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi*, Ed. M. Faruk Bayraktar, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015, s. 181-197.

⁷⁶⁸ Mustafa Uzun, Ali Seydi Bey'in babasının isminin Sicill-i Ahvâl Defteri'nde ve TBMM 4. Yasama Dönemi Milletvekilleri kayıtlarında Aziz olarak geçiyor olmasına rağmen bu kayıtların yanlış olduğunu ve ailesinden alınan bilgiler doğrultusunda babasının isminin Üzeyir olarak tespit edildiğini belirtmiştir. Krş. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH. SAİD.d, (Dâhiliye Defterler) 45-1, Tarih: H. 29 Zilhicce 1286; BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), HH. SAİD.MEM (Hazîne-i Hassâ Memur Sicil Zarfları), 12-10, Tarih: H. 29 Zilhicce 1286; TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 224; Mustafa Uzun, "Ali Seydi Bey", *DİA*, II, s. 442.

⁷⁶⁹ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 465.

⁷⁷⁰ Şükrü Haluk Akalın, "Ali Seydi Bey ve Sözlükleri", *STAD-Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 1-2.

üyeliği devam etti. Ancak 1927 yılında bu yeni oluşumun Maarif Vekâleti bünyesinde yeniden yapılandırılması sırasında kadro dışı bırakılarak Encümen üyeliği sona erdirilmiştir.⁷⁷¹ Bundan sonraki süreçte ise Mülkiye Mektebi'nde öğretmenlik yapan⁷⁷² Ali Seydi (Armaner) 1933 yılında 4. Yasama Dönemi ara seçimlerinde Trabzon milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir.⁷⁷³ 1933 yılında rahatsızlanarak milletvekilliğinin altıncı ayında vefat etmiştir.⁷⁷⁴

Ali Seydi Bey, ilmî sahada daha çok sözlükçülüğü ve ahlâk alanındaki araştırmalarıyla tanınmasının yanı sıra hem müstakil olarak kendi başına hem de ortak çalışma şeklinde kaleme aldığı tarih eserleri de bulunmaktadır. Bunlar içerisinde yer alan *Târih-i İslâm*,⁷⁷⁵ İbtidâi Mektepler yani ilkokullarda okutulmak üzere ders kitabı olarak yazılmıştır. 46 sayfalık eser çok özet şeklinde Hz. Âdem'den başlayarak Osmanlı Devleti'nin zuhuruna kadarki konuları ele almaktadır.

Ali Seydi eserine öğretmenler için bir uyarı yazısı ile başlamıştır. Kitabın muhatabı ilkokul öğrencileri olduğundan dolayı tarih öğrenimine ilk kez başlayan bu hedef kitle için tarihe dair özel isim ve terimlerin ayrı bir önemi olduğunu düşünen Ali Seydi, öğrencilerin bu özel isim ve ibareleri iyi ve doğru öğrenebilmeleri adına öğretmenler tarafından doğru telaffuz ve sürekli tekrar ile öğretilmesi gerektiği uyarısında bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tarih derslerinde harita kullanımının da önemine dikkat çeken müellif, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının ve kapsadığı coğrafyanın öğrenciler tarafından en iyi şekilde öğrenilebilmesi ve zihinlerinde daha iyi canlandırılabilmesi adına mutlak surette derslerde harita kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Son olarak da tarih ilmine dair özel terim ve ibarelerin anlaşılmadan geçilmemesi için kitabın sonuna

⁷⁷¹ Şükrü Haluk Akalın, “Ali Seydi Bey ve Sözlükleri”, *STAD-Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 2.

⁷⁷² Mustafa Uzun, “Ali Seydi Bey”, *DİA*, II, s. 443.

⁷⁷³ *TBMM Albümü 1920-2010*, I, s. 224.

⁷⁷⁴ Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, y.y., Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 11; Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 466.

⁷⁷⁵ Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, İstanbul, İkdam Matbaası, 1326 (1908), (46 Sayfa).

bir sözlük eklendiğini ve anlamı bilinmeyen özel ifadeler için sık sık bu sözlüğe müracaat edilmesinin önemli olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁶

Kitabın birinci bölümü Hz. Muhammed'den önceki peygamberler tarihine ayrılmış ve çok kısa ve özet olarak Kur'an'da isimleri geçen 28 peygamber, getirdikleri din ve kendilerine geldikleri toplumlar hakkında bilgiler verilmiştir.⁷⁷⁷ İkinci bölümde Arap Yarımadası'nın genel durumundan başlanarak Hz. Peygamber'in hayatı ele alınmıştır. Burada karşımıza çıkan bir iki noktada, genel siyer kitaplarından farklı bilgiler yer almaktadır. Mesela Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın, Hz. Muhammed küçük yaşta iken vefat ettiği belirtilmiştir.⁷⁷⁸ Vefatın Hz. Muhammed'in doğumundan sonra vuku bulduğunu söyleyenlerin olduğu gibi, siyer ve megazi âlimlerinin genel kabulüne göre Abdullah'ın, Âmine'nin Hz. Peygamber'e hamileliği döneminde vefat ettiği görüşünün daha yaygın olduğu da ifade edilmektedir.⁷⁷⁹

Bir diğer farklı bilgi de Hz. Peygamber'in Hz. Hatice adına gittiği Suriye Seferi anlatımında karşımıza çıkmaktadır. Ali Seydi Hz. Peygamber'in biri çocukluk, diğeri de gençlik yıllarında olmak üzere ticaret için iki defa Suriye bölgesine gittiğini ve ikisinde de karşılaştığı rahiplerin tavsiyesi üzerine Suriye'ye gitmeden yoldan geri döndüğünü söylemiştir.⁷⁸⁰ Siyer kitaplarına baktığımızda ilk seferden Rahip Bahîrâ Hadisesi, ikinci seferden ise Rahip Nastura Hadisesi olarak bahsedildiğini görmekteyiz. Genel anlatıma göre Rahip Bahîrâ Hadisesi sonrasında Hz. Peygamber amcası ile birlikte Şam'a gitmeden Busra'dan geri Mekke'ye dönmüştür. Bununla birlikte genel kabule göre Hz. Peygamber ikinci seferi tamamlayarak Mekke'ye geri dönmüştür.

⁷⁷⁶ Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 4.

⁷⁷⁷ Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 5-23.

⁷⁷⁸ Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 24.

⁷⁷⁹ Farklı rivayetler için bkz. Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, çev. Hikmet Akdemir, İstanbul, İlk Harf Yayınları, 2018, I, s. 172; Kasım Şulul, *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul, Siyer Yayınları, 2011, s. 76-77.

⁷⁸⁰ Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 25.

Ali Seydi kitabında Hz. Peygamber dönemini ele aldıktan sonra⁷⁸¹ Dört Halife,⁷⁸² Emeviler,⁷⁸³ Abbasiler,⁷⁸⁴ Endülüs ve Tavâif-i Mülûk,⁷⁸⁵ ile Osmanlılar'a kadar kurulan diğer Müslüman devletlerini⁷⁸⁶ bir ilkokul öğrencisinin zihninde yer edecek kadar, herhangi bir ayrıntıya girmeden anlatmıştır. Son olarak ise genel bir özet ile Müslüman toplumların tarihi süreci kronolojik olarak sıralanmıştır.⁷⁸⁷

Osmanlı dönemi siyer yazıcılığında tam bir ders kitabı örneği veren Ali Seydi, konu sonlarında anlatılan mevzuların daha akılda kalıcı olması ve öğrencilerin sınavlara daha iyi hazırlanmalarının sağlanabilmesi adına konularla alakalı sınav soru örneklerine de yer vermiştir.

15. Ali Seydi (Armaner) – *Hükûmât-ı İslamiye Tarihi (1327/1909)*

Daha önce değinildiği üzere Ali Seydi Bey, başta edebiyat ve lügat ilmi olmak üzere farklı alanlarda çok sayıda eser bırakmıştır. Özellikle tarihe dair eserlerini okullarda ders kitabı olarak okutulması amacıyla kaleme almıştır. Bunun yanı sıra daha geniş kapsamlı ele almayı hedeflediği eseri olan *Hükûmât-ı İslâmiye Tarihi* 1327/1909 yılında İstanbul'da Artin Asaduryan Matbaası'nda basılmıştır.⁷⁸⁸

Ali Seydi Bey, Cahiliye Dönemi'nden başlayarak 19. yüzyıl Osmanlısına kadar, tarih içerisinde ortaya çıkan İslam devletlerini 10 cilt içerisinde ele almayı düşünmüştür.⁷⁸⁹ Birinci cilt Cahiliye dönemi ve Asr-ı Saadet, ikinci cilt Hulefa-i Raşidin dönemi, üçüncü cilt Emeviler dönemi, dördüncü cilt Abbasiler dönemi, beşinci cilt Endülüs tarihi, altıncı cilt Tavâif-i Mülûk, yedinci cilt İran tarihi, sekizinci cilt Türkler ve

⁷⁸¹ Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 23-30.

⁷⁸² Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 31-35.

⁷⁸³ Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 35-36.

⁷⁸⁴ Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 36-37.

⁷⁸⁵ Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 37-40.

⁷⁸⁶ Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 40-44.

⁷⁸⁷ Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 44-46.

⁷⁸⁸ Ali Seydi, *Hükûmât-ı İslâmiyye Tarihi*, Dâru'l-Hilâfe (İstanbul), Artin Asaduryan Matbaası, I, Cüz' 1, 1327 (1910), (286 Sayfa).

⁷⁸⁹ Ali Seydi, *Hükûmât-ı İslâmiyye Tarihi*, I, Cüz' 1, İç Kapak Sayfası.

Selçuklular, dokuzuncu cilt hicrî 699’ dan 1000 yılına kadar (1299-1591) Osmanlı Devleti tarihi ve onuncu cilt de hicrî 1000 yılından 1300 yılına kadarki (1591-1883) Osmanlı tarihi konularını ihtiva edecek tarzda tasarlanmış olmasına rağmen Seydi Bey eserinin yalnızca Cahiliye Devri ve Asr-ı Saadet’i içeren birinci cildini yayımlayabilmiştir. Diğer ciltlerin neden yayımlanamadığı hususunda elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ali Seydi Bey’in, kaleme adığı eserlerinin ekserisinin *Hükûmât-ı İslâmiye Tarihi*’nin basım yılı olan 1909’ dan sonra neşredildiğini düşündüğümüzde Müslüman toplumlarının tarihini konu edinen bu hacimli eserini neden tamamlamadığını veya tamamlayamadığını söyleyebilmek pek de mümkün gözükmemektedir.

Ali Seydi eserine bir ön söz niteliğinde tarih ve tarihçiliğin ne olduğu hakkında bilgiler vererek başlamıştır.⁷⁹⁰ “Medhal”de ise âlem ve Hz. Adem’in yaratılışı konuları ele alınmıştır. Bu bölümde Hz. Muhammed’e kadar gönderilmiş peygamberler hakkında kısa bilgiler verilerek insanlığın ikinci atası olarak görülen Hz. Nuh üzerinde biraz daha ayrıntılı durulmuştur. Bu bilgilerden sonra “Arabistan ve Araplar” başlığı ile siyer bölümüne giriş yapılmıştır. Bu bölümde Arabistan ve etrafının anlatımında mekanların coğrafi konumlarının ve civar bölgelere olan mesafelerinin metrik ölçülerle belirtilmesi,⁷⁹¹ Ali Seydi’nin coğrafya bilgisinin de oldukça güçlü olduğunu göstermekte ve kitabına diğer birçok tarih ve siyer kitabı içerisinde orijinallik kazandırmaktadır.

Eserde İslam öncesi Arapların ırkları, kurdukları hükümetler, örf ve âdetleri, gelenek ve görenekleri, gündelik yaşantıları, kullandıkları lisanları gibi konular hakkında oldukça hacimli ve detaylı bilgiler verilmiştir.⁷⁹² İkinci kısımda Hz. Muhammed’in nesebi, doğumu, çocukluk ve gençlik yılları ile Hicret’e kadarki süreç anlatılmaktadır.⁷⁹³ Üçüncü kısım Hicret’ten sonraki döneme tahsis edilmiştir. Burada kronolojik sıra ile hicrî

⁷⁹⁰ Ali Seydi, *Hükûmât-ı İslâmiye Tarihi*, I, Cüz’ 1, s. 5-15.

⁷⁹¹ Ali Seydi, *Hükûmât-ı İslâmiye Tarihi*, I, Cüz’ 1, s. 28-29.

⁷⁹² Ali Seydi, *Hükûmât-ı İslâmiye Tarihi*, I, Cüz’ 1, s. 26-73.

⁷⁹³ Ali Seydi, *Hükûmât-ı İslâmiye Tarihi*, I, Cüz’ 1, s. 76-120.

yıllarda vuku bulan hadiseler ve özellikle de Müslümanların yapmış oldukları muharebelere yer verilmiştir. Burada dikkat çeken ve diğer siyer eserlerinde rastlayamadığımız husus; savaşların anlatımında Ali Seydi'nin yapmış olduğu çizimlerle savaş meydanında iki taraf ordularının harp düzenlerinin gösterilmiş olmasıdır. Bedir, Uhud ve Hendek Gazveleri anlatılırken savaşların meydana geldiği mekanlarda iki ordunun karşılıklı saf düzenleri yapılan çizimlerle gösterilmek suretiyle savaşların ne şekilde gerçekleştiği okuyucunun zihninde canlandırılmaya çalışılmıştır.⁷⁹⁴ Kitabın dördüncü kısmında Mekke'nin fethi sonrası Müslümanların Arap Yarımadası'nda hakimiyetlerini tescil etmeleri anlatılmış ve cilt Hz. Peygamber'in vefatı ile son bulmuştur.

16. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi – *Târih-i İslâm (1326/1910)*

Osmanlı son dönem fikir adamlarından Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi 1862 yılında⁷⁹⁵ günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Filibe şehrinde doğmuştur. Babası Şehbender (Konsolos)⁷⁹⁶ Süleyman Bey olduğu için Şehbenderzâde lakabı ile meşhur olmuştur. Filibe'deki ilk tahsilinin ardından İstanbula'a gelerek Galatasaray Sultânisi'nden mezun olmuştur.⁷⁹⁷ Memuriyet hayatına Duyûn-u Umumiye'de başlayan Şehbenderzâde, yazı ve yayın hayatına da atılarak çeşitli dergi ve gazetelerin neşrini de

⁷⁹⁴ Ali Seydi, *Hükûmât-ı İslâmiye Tarihi*, I, Cüz' 1, s. 139, 152, 172.

⁷⁹⁵ Şehbenderzâde'nin hayatını ele alan neredeyse bütün kaynaklarda doğum tarihi olarak 1865 yılı verilmesine rağmen Osmanlı müellifleri hakkında derli toplu bilgiler veren Bursalı Mehmed Tahir ve Franz Babinger eserlerinde Şehbenderzâde'nin doğum tarihi ile alakalı herhangi bir malumat vermemişlerdir. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, s. 156; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 431. Zeki Ekici doktora çalışmasında, yapılan bu tarihlendirmenin yanlış olduğunu ve Başkanlık Osmanlı Arşivi Sicill-i Ahval kayıtlarına göre bu tarihin 1862 olması gerektiğini ispata çalışmıştır. Bkz. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH. SAİD. D. (Dâhiliye/Defterler), "Ahmed Hilmi Efendi; 1279 Filibe doğumlu, Filibeli Hacı Süleyman Efendi'nin oğlu", 50-27, Tarih: H. 29.12.1279; M. Zeki Ekici, *II. Meşrutiyet Devri Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 1997, s. 21.

⁷⁹⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Haz. Aydın Sami Güneçyal, Ankara, Aydın Kitabevi, 2002, s. 984.

⁷⁹⁷ Bu hususta da M. Zeki Ekici bir itirazda bulunarak, Galatasaray Sultânisi'nden mezun olan veya herhangi bir şekilde mezun olamayanların tamamının kayıt altına alınmasına rağmen bu kayıtların hiçbirinde Ahmed Hilmi'nin yer almadığını ifade etmektedir. M. Zeki Ekici, *II. Meşrutiyet Devri Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi*, s. 30-33.

gerçekleştirmiştir. 1901 yılında siyasi suçlu olarak Fizan'a sürgüne gönderilmiştir.⁷⁹⁸ Burada 7 yıllık sürgün hayatının ardından İstanbul'a dönmüş ve bir müddet Dârü'l-Fünûn'da felsefe müderrisliğinde bulunmuştur.⁷⁹⁹ Ziya Nur Aksun, münevver Osmanlı aydını Filibeli Ahmed Hilmi hakkında:

“Ahmed Hilmi açık ifadesi, sade üslubu, yazının her nev'inde kalem oynatması, pek çeşitli mevzulardaki bilgisi ile Meşrûtiyet devrinin çok kıymetli mütefekkirlerinden biri olarak görünmektedir. Meşrûtiyet'ten ölümüne kadar süren 6 sene gibi kısa bir müddet içinde 40'a yakın eser ve yüzlerce makale yazdığı görülmektedir. Bu bir muharrir için kolay kolay erişilemeyecek bir velûdiyyettir ve misline rastlamak zordur.”⁸⁰⁰

ifadelerini kullanmaktadır.

Şehbenderzâde 17 Ekim 1914 tarihinde vefat etmiş⁸⁰¹ ve İstanbul'da defnedilmiştir.⁸⁰² Vefatı hakkındaki haberi *Sebîlü'r-Reşâd*'da “Merhûm Şehbenderzâde Hilmi Bey” başlığı ile verilmiştir.⁸⁰³

Sebîlü'r-Reşâd'ın yanı sıra o dönemin önde gelen yayın organlarından olan ve Filibeli'nin kendisinin de muharrirlik yaptığı *İkdâm* ve *Tasfîr-i Efkâr* (*Tasvîr-i Efkâr*

⁷⁹⁸ Şahmurat Arık, “Şehbenderzâde'nin Hayatına Dair Yeni Bilgiler ve Osmanlı Sultanına İthaf Edilen Tek Türk Romanı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, 11/1, s. 97.

⁷⁹⁹ Abdullah Uçman, “Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi”, *DİA*, XXXVIII, s. 424.

⁸⁰⁰ Şehbenderzâde Ahmed Hilmi-Ziya Nur Aksun, *İslâm Tarihi 1-Dîni Düşünce ve İslâm-*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014, s. 19-20.

⁸⁰¹ Ziya Nur Aksun, Şehbenderzâde'nin ölümünün bakır zehirlenmesine bağlı olduğunu belirtmesinin yanı sıra Osmanlı'da, siyonizmi ve masonluğu ilk ele alan kişilerden olan Şehbenderzâde'nin, bu yapılanmalara yönelttiği eleştiriler nedeniyle masonlar tarafından zehirlendiği şüphelerini de dile getirilmektedir. Bkz. Şehbenderzâde Ahmed Hilmi-Ziya Nur Aksun, *İslâm Tarihi 1*, s. 23; İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997, I, s. 70; Abdullah Uçman, “Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi”, *DİA*, XXXVIII, s. 424.

⁸⁰² *İkdâm Gazetesi*'nde yer alan bilgiye göre Şehbenderzâde'nin cenazesi Cağaloğlu'nda bulunan Hikmet Matbaası'ndaki ikametgâhından alınarak vefatının ertesi günü 28 Zilkade 1332/18 Teşrinievvel (Ekim) 1914 Pazar günü Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Fatih Camii haziresinde defnedilmiştir. *İkdâm Gazetesi*, 28 Zilkade 1332/5 Teşrinievvel 1330/18 Teşrinievvel Efrencî (Ekim) 1914, S. 6343, s. 2.

⁸⁰³ “Merhûm Şehbenderzâde Hilmi Bey”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 9 Zilhicce 1332/16 Teşrinievvel 1330/29 Ekim 1914 Perşembe, C. 12, S. 312, s. 449.

olarak neşredilen gazetenin kapatılmasının ardından bu isimle yayımlanmaya devam etmiştir) gazetelerinde Şehbenderzâde'nin vefatı üzerine haberler yayımlanmıştır.⁸⁰⁴ Bu yayımlar hem Şehbenderzâde'nin vefat tarihini netleştirmesi hem de o dönemde kamuoyunun kendisi hakkındaki görüşlerini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Şehbenderzâde dergi ve gazetelerde yayımlanan çok sayıda makalesinin yanı sıra toplamda 41 eser telif etmiştir.⁸⁰⁵ Bazı eser ve yazılarında “Mihrüddin Arûsî” mahlasını kullanmıştır.⁸⁰⁶ Eserleri arasında öne çıkanlardan biri, bizim de çalışmamıza konu olan *Târih-i İslâm*'dir.⁸⁰⁷

Târih-i İslâm'ın kapağında basım tarihinin 1326 olarak verildiği görülmektedir. İncelememiz neticesinde bu tarihin rûmi yıl olduğu anlaşılmıştır. Zira Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin imtiyaz sahibi olduğu *Hikmet Gazetesi*'nin 7 Zilkâde 1328/28 Teşrinievvel 1326 (10 Kasım 1910) tarihli 30. nüshasında yer verilen ve eserin basımı esnasında çıkan tanıtım yazısında, Avrupalı müsteşrik Dozy'nin İslamiyet hakkındaki iftiralarını reddetmek amacıyla kaleme alındığı belirtilen kitabın 16 sayfalık ilk formasının Kanunuevvel'in birinci günü neşredileceği ifade edilmiştir.⁸⁰⁸ Yine aynı

⁸⁰⁴ “Şehbenderzâde Hilmi”, *İkdâm*, 27 Zilkade 1332/4 Teşrinievvel 1330/17 Teşrinievvel Efencî (Ekim) 1914, S. 6342, s. 2; “Şehbenderzâde Hilmi Bey”, *Tasfir-i Efkâr*, 27 Zilkade 1332/4 Teşrinievvel 1330/17 Teşrinievvel 1914, S. 1231, s. 3.

⁸⁰⁵ Eser listesi için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, s. 156-157.

⁸⁰⁶ Mihrüddin Arûsî, *Beşeriyetin Fahr-i Ebedîsi Nebîmizi Bilelim*, Konstantiniyye (İstanbul), Hikmet Matbaası, 1331; “Mihridin Arûsî (Şehbenderzade Şeyh Ahmed Hilmi) ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş”, *İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar*, Demirbaş No: Bel_Mtf_54354. Yine özellikle gazete ve dergi yazılarında kullandığı takma isimleri için bkz. Atilla Çetin, “Hikmet”, *DİA*, XVII, s. 520.

⁸⁰⁷ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslâm*, Konstantiniyye (İstanbul), Hikmet Matbaası, 1326 (1910), (320 Sayfa). Eserin 2. cildi yine Hikmet Matbaası'nda bir önceki cildin sayfa numarasından devam ettirilmek suretiyle 320-671 sayfa numaraları aralığında 1327 (1909) yılında basılmıştır. Eser sonraki dönemlerde sadeleştirilip bazı ilaveler yapılarak yeniden yayına hazırlanmıştır. Ziya Nur Aksun tarafından yapılan ilave, açıklama ve düzeltmeler neticesinde 1974'te ilk defa tek cilt halinde hazırlanan eser daha sonraki yıllarda üç kitap halinde birkaç defa yeniden yayımlanmıştır. Şehbenderzade Ahmed Hilmi-Ziya Nur Aksun, *İslam Tarihi 1-3*, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2014. Diğer yayımlar için bkz. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, Notlar ve Edisyon Cem Zorlu, İstanbul, Anka Yayınları, 2005, s. 19-20.

⁸⁰⁸ “Târih-i İslâm”, *Hikmet*, 7 Zilkade 1328/28 Teşrinievvel 1326 (10 Kasım 1910), S. 30, s. 1. Eserin diğer formlarının basım haberleri için bkz. “Târih-i İslâm”, *Hikmet*, 28 Zilkade 1328/18 Teşrinisani 1326, S. 33, s. 2; 5 Zilhicce 1328/25 Teşrinisani 1326, S. 34, s. 9; 19 Zilhicce 1328/9 Kanunuevvel 1326, S. 36, s. 9; 26 Zilhicce 1328/15 Kanunuevvel 1326, S. 37, s. 9; 4 Muharrem 1328/22 Kanunuevvel 1326, S. 38, s. 8.

gazetenin 29 Rebiülevvel 1329/17 Mart 1327 (30 Mart 1911) tarihli 50. nüshasında ise eserin birinci cildinin tamamlandığı bilgisi yer almıştır.⁸⁰⁹

Şehbenderzâde eserini Hollandalı müsteşrik Reinhardt Dozy'nin (ö. 1883) neşrettiği ve 1908 yılında Abdullah Cevdet (ö. 1932) tarafından tercümesi yapılan *Târih-i İslamiyet*⁸¹⁰ adlı esere ve onun nezdinde İslam, Hz. Muhammed ve müslümanlar hakkında yanlış bilgiler içeren eserlere bir reddiye niteliğinde kaleme almıştır.⁸¹¹ Şehbenderzâde, Dozy'nin *Târih-i İslâmiyet* adlı esere reddiye yazılması için Maarif Nezareti'nde "Târih-i İslam Encümeni" adında bir komisyon kurulması için bir teklifte bulunulduğunu ve kendisinin de bu komisyona başkan seçildiğini ancak komisyonun faaliyetine devam etmemesi üzerine vicdanının baskısına dayanamayarak bu eseri kaleme almaya başladığını belirtmektedir.⁸¹² Eserin, İslam dini ile diğer dinler ve felsefi ekollerin tahlil edilerek tenkidi bir usul ile yazılmış olduğu ifade edilmektedir.⁸¹³ Eser içerisinde yer alan konuların başlıklarına bakıldığında Şehbenderzâde İslam tarihini yalnızca siyasi meseleler üzerinden değil, sosyal, kültürel ve dînî tüm yönleri ile ele almaya çalışmıştır.

Şehbenderzâde, Müslümanların diğer toplumlardan daha fazla tarih ilmine önem verdiklerini ve bu sahada oldukça fazla eserler ortaya koyduklarını kabul etmekle beraber bu eserlerin tahlil ve tenkit yönlerinin eksik kaldığını belirtmiştir. Bu nedenle bu eserlerin rivayetler yoluyla kayda geçirilmiş olaylar bütününden ve çoğu zaman birbirinin tekrarı halinde yazılmış ve kısmen de içleri çeşitli hurafelerle doldurulmuş kitaplar olduklarını

⁸⁰⁹ "Târih-i İslam", *Hikmet*, 29 Rebiülevvel 1329/17 Mart 1327 (30 Mart 1911), S. 50, s. 8.

⁸¹⁰ Reinhardt Dozy, *Târih-i İslâmiyet*, çev. Abdullah Cevdet (Karlıdağ), Kahire, 1908, Matbaa-i İctihâd I-II.

⁸¹¹ Şehbenderzâde, *Târih-i İslâm*, I, s. 7. "Âsâr-ı mevcûdesi içinde (Dozy'nin) tarihine reddiye olarak yazdığı Târih-i İslam'ı ve müellifât-ı felsefiyyesi dikkatle mütalaaya şâyân âsârdandır" ifadesi ile de bu husus dile getirilmiştir. Bkz. "Şehbenderzâde Hilmi Bey", *Tasfir-i Efkâr*, 27 Zilkade 1332/4 Teşrinievvel 1330/17 Teşrinievvel 1914, S. 1231, s. 3.

⁸¹² "Bu eserin Müslümanlar arasında intişârı, hayretle karışık bir hiddeti, nefretle karışık bir hayreti mücib oldu. Hatta bu esere birçok da reddiyeler yazıldı. Lakin itiraf etmeliyiz ki mahsul-i iman olan bu reddiyelerin hiçbir kıymet-i fenniyyesi yok idi. Yalnız bir tanesinin bir dereceye kadar kıymet-i târihiyyesi var idiye de suret-i tahrîri yine gayr-i fennî olduğundan "Dozy" fennen redd ve cerh edilmiş olmadı." Şehbenderzâde, *Târih-i İslâm*, I, s. 7-8.

⁸¹³ "Târih-i İslam", *Millet İle Musâhabe*, 4 Ramazan 1329/15 Ağustos 1327/28 Ağustos Efrencî Sene 1911, S. 4, s. 4.

itiraf etmektedir. O, istisnaları olmakla birlikte kendisinden önceki tarihçileri, olayların sebep-sonuç ilişkilerini göz önüne almaksızın taklit ve nakil usulünü takip eden birer hikâye yazarları olarak görmektedir.⁸¹⁴

Eser, İslam Tarihi adını taşıyor olmakla birlikte, İslam tarihi ile ilintili olan diğer ilimler hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir. Şehbenderzâde eserinde, Dozy'den hareketle müsteşrikler tarafından kaleme alınan ve İslam aleyhtarı eserlerin İslam toplum ve özellikle de gençler arasında meydana getirdiği tahribatın nasıl ortadan kaldırılması gerektiğini tartışmaktadır. Ancak burada belirtilmelidir ki, Şehbenderzâde eserini sadece ve tamamen Dozy'nin fikirlerini çürütmek adına bir reddiye şeklinde kaleme almamıştır. Onun bu eserini müsteşriklerin İslam ve Hz. Muhammed tasavvurunu ortaya koymak ve bunlara bir eleştiri niteliğinde orijinal bir tarih çalışması olarak görmek gerekmektedir.⁸¹⁵

Şehbenderzâde eserini “Bahis” başlıklarıyla kısımlara ayırmıştır. Toplamda 18 bahsin ele alındığı birinci ciltte, Arap Yarımadası ve Arap Kavmi'nin durumundan başlamak suretiyle Birinci Bahis'ten On ikinci Bahis'in sonuna kadar olan kısım siyer bölümüne ayrılmıştır.⁸¹⁶ Hz. Muhammed'in hayatına kadar ele alınmış olan “Medhal” bölümünde; tarih, tarihi süreç içerisinde din, felsefe ve bilim arasındaki ilişki, dinlerin tasnifi ile dinleri ve özellikle de İslam'ı eleştiren müsteşriklerin görüşleri gibi mevzular ele alınmıştır.⁸¹⁷

Eserin “Siyer” bölümü, o döneme kadar yazılan siyer kitaplarında genel olarak rastlanıldığı şekliyle Arap Yarımadası ve Arapların İslam öncesindeki yaşantıları ile İslam'ın ortaya çıktığı dönemdeki dünyanın genel durumunun anlatımı ile başlamıştır. Müellif Hz. Muhammed'in doğumundan peygamberliğine kadar olan hayatı,

⁸¹⁴ Şehbenderzâde, *Târih-i İslâm*, I, s. 6.

⁸¹⁵ Adem Apak, *İslam Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2016, s. 49.

⁸¹⁶ Şehbenderzâde, *Târih-i İslâm*, I, s. 109-257.

⁸¹⁷ Şehbenderzâde, *Târih-i İslâm*, I, s. 2-109.

peygamberlikten Hicret'e kadarki Mekke dönemi ve Hicret'ten vefatına kadar geçen hayat hikâyesini ele almaktadır. Bu mevzuların hemen ardından onun şemai, ahlâkî özellikleri ile vefatı esnasında Müslümanların durumu, İslam toplumundaki hükümet şekli ve ashabın faziletleri meseleleri üzerinde durmuştur. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, tarihî hadiseleri kronolojik olarak ele alan Filibeli'nin bu eseri, olayları yalnızca rivayetler üzerinden aktaran basit tarzda bir tarih kitabı değildir. Müellifin kendi ifadesi ile tahlîlî ve tenkîdî yöntemler kullanılarak, anlatılan olayların altında yatan temel sebeplerin açıklanmaya çalışıldığı bir eserdir.⁸¹⁸

Eserinin birinci cildini Asr-ı Saadet ile sonlandıran müellif, ikinci ciltte Hulefa-i Raşidin döneminden Osmanlı Devleti'ne kadar süregelen İslam tarihi içerisinde var olan İslam toplumları hakkında bilgiler vermiştir. Az önce de belirtildiği üzere Şehbenderzâde konuları bir münekkît edası ile ele almak sureti ile mevzular üzerinde felsefî tahlillerde bulunmuştur. Eser bu yönü ile bir tarih felsefesi özelliği taşımakta ve bir reddiye olmasının yanı sıra ortaya koyduğu tarih usulü yönüyle modern tarihçiliğin Osmanlı'da bir örneği şeklinde görünmektedir.⁸¹⁹ Zira Filibeli, Müslümanlarda tarih yazıcılığının çoğu zaman tahlil ve tenkidden uzak olduğunu belirtmiştir. Buna karşın kendisi, eserini kaleme alırken olayları tenkidî bir tarih usulü ile değerlendirdiğini; “Kârîlerimi temin ederiz ki, şu eseri tahrir ederken hissiyatımızı ıskât, temâyülâtımızdan tecerrüd ederek sırf tahlîlî ve tenkîdî bir eser yazmaya çalıştık. Lâkin hakku'l-insâf düşünelim; bâlâda yazdığımız hadis, Cenâb-ı Nebî'nin olmayıp da bir Çinlinin, bir Amerikalının olsa idi, yine aynı suretle tebcil edecek idik. Zira ki bu söz, bizâtihi âli ve kıymetdârdır.” sözleriyle ifade etmiştir.⁸²⁰

⁸¹⁸ Şehbenderzâde, *Târih-i İslâm*, I, s. 262.

⁸¹⁹ Yasin Yılmaz, “Filibeli Ahmet Hilmi'nin Tarih-i İslam Eserinde İslam Tarihçiliğine Katkıları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *TİDSAD (Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, Eylül 2017, Yıl 4, S. 13, s. 65.

⁸²⁰ Şehbenderzâde, *Târih-i İslâm*, I, s. 262.

Netice itibarıyla Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslâm* adlı eserinde, Tanzimat sonrası dönemde Avrupa’da görülen modern tarihçilik metodolojisinin genelde tarih ilmi, özelde de İslam tarihçiliği noktasında Osmanlı’da da uygulanması gerektiği üzerinde durmuştur. Tarihi hadiselerin tek düze bir şekilde yalnızca kronolojik olarak sıralanmasının yanı sıra bu aktarılan olayların tahlil ve tenkid süzgecinden geçirilmeden eserlere alınmasının bir eksiklik teşkil edeceğini belirtmiştir.

17. Ali Reşâd-Ali Seydî – *Târih-i İslâm – Haritalı ve Resimli (1327/1911)*

Ali Reşâd Bey, Lofça’nın ileri gelen simalarından İsmail Adil Bey’in oğlu olarak 1294 (1877) tarihinde Lofça Kasabası’nda doğmuştur. İstanbul’daki ilk ve ortaokul tahsilinin ardından Mülkiye’nin Yüksek Kısmından 1897 yılında mezun olmuştur.⁸²¹ Memuriyete Maarif Nezareti Muhasebe Kalemi Kâtipliğinde başlayan Ali Reşâd Bey, bu görevinin yanı sıra aynı zamanda çeşitli okullarda tarih öğretmenliği de yapmıştır. Okullardaki tarih öğretmenliğine devam etmekle birlikte Maarif Nezaretinin çeşitli birimlerinde müdürlük ve müsteşarlık görevlerini de ifa etmiştir, 1910 yılında İstanbul Maarif Müdürü olmuştur.⁸²² 1915’te Dârü’l-Fünûn (İstanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi’nde Orta Çağ Tarihi Profesörü unvanını almış⁸²³ ve öğretmenlik görevlerine hayatının sonuna kadar devam etmiştir. Edebiyat Fakültesi Tarih Şubesi Orta Çağ Tarihi müderrisi iken 1929 yılında vefat etmiştir.⁸²⁴ Mülkiye’deki öğrencileri kendisini; iri yapılı, kalın sesli, az konuşan ve az işiten bir hoca olarak nitelendirmektedirler.⁸²⁵ *İkdam*,

⁸²¹ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, I, s. 437; III, s. 745.

⁸²² Ali Reşâd’ın Charles Seignobos’tan tercüme ettiği *Târih-i Siyâsî* adlı kitabın birinci cildinin R. 1324 (M. 1908) yılında yapılan baskısında Ali Reşâd için “*Mercan Mekteb-i İdâdisi Müdürü ve Tarih-i Umumi Muallimi*” ibaresi yer alırken, R. 1325 (M. 1909) yılında yapılan ikinci cildinin baskısında ise “*İstanbul Leyli İdâdisi Müdürü ve Târih-i Umûmî Muallimi*” yazmaktadır. Kitabın R. 1325 (M. 1910) yılı baskılı üçüncü cildinin kapağında Ali Reşâd’tan *İstanbul Maarif Müdürü* olarak bahsedilmekte ve bu ifadeye göre de 1910 yılından itibaren bu görevi ifa ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Charles Seignobos, *Târih-i Siyâsî: (1814)’den (1896)’ya Kadar Asr-ı Hâzırda Avrupa*, çev. Ali Reşâd, Dersaadet (İstanbul), Kanaat Kütüphanesi, R.1326 (M. 1910), III, Kapak Sayfası; Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 745.

⁸²³ Şükran Kurdakul, *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1971, s. 40.

⁸²⁴ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 746.

⁸²⁵ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, V, s. 1829.

Saadet, Sabah ve *Tasvir* gazeteleri için çok sayıda makale kaleme almıştır.⁸²⁶ Ayrıca tarih alanında çoğunluğu okullar için ders kitabı olmak üzere kırktan fazla eser neşretmiştir.⁸²⁷

Ali Reşâd Bey'in çoğu okullarda ders kitabı olarak okutulmak amacıyla telif ettiği otuza yakın eser içerisinde yer alan *Târih-i İslâm-Haritalı ve Resimli*- 1327 (1911) yılında İstanbul'da basılmıştır.⁸²⁸ Ali Reşâd'ın, daha önce hayatı hakkında bilgi verdiğimiz, Mülkiye Mektebi coğrafya ve tarih hocalarından Ali Seydi Bey'le birlikte hazırladığı ve 144 sayfadan oluşan bu kitap, kapak sayfasında yer alan; "Mekâtib-i Rüşdiye'nin birinci senesi için kabul edilen son programa tevfikân tertib edilmiştir."⁸²⁹ ifadesinde de görüldüğü üzere ortaokullar için ders kitabı niteliğinde hazırlanmıştır.

Ali Reşâd ve Ali Seydi Beyler, eserin bir ders kitabı olmasından dolayı sade bir dil kullanmaya gayret göstermişler fakat bazı noktalarda kullanmak zorunda kaldıkları Arapça ve Farsça ifadelerin öğrenciler tarafından anlaşılabilmesi için kitabın sonuna alfabetik olarak bir sözlük eklemiştir. Bununla birlikte yine öğrencilere yönelik bir kolaylık olması, bahsedilen konuların daha iyi bir şekilde akılda kalmasının sağlanabilmesi ve öğrencilerin muhakeme yeteneklerinin geliştirilebilmesi adına her bölümün sonuna "Muhakeme" başlığı altında o bölümde anlatılan konuyla alakalı kısa sorular ilave edilerek bunları öğrencilerin izah etmeleri amaçlanmıştır. Kitabın hazırlanmasında tarih öğretiminde öğrencilerin ezbercilikten kurtarılması hedeflenmiş, bunun gerçekleştirilebilmesi için de bölüm içlerine konuların özetlerinin ilave edildiği belirtilmiştir.⁸³⁰

⁸²⁶ "Ali Reşat Bey", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, Maarif Basımevi, II, 1946, s. 95; Reşad Ekrem Koçu, Ali Akbay, "Ali Reşad Bey", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1959, II, s. 701.

⁸²⁷ Eserleri için bkz. Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 746-749.

⁸²⁸ Ali Reşâd, Ali Seydi, *Târih-i İslâm-Haritalı ve Resimli*, İstanbul, 1327 (1911), İkdâm Matbaası (144 Sayfa). Eserin basım yılı Mücellidoğlu Ali Çankaya rûmî tarih olarak almış ve milâdi tarihlendirmede 1911 şeklinde belirtmiş olduğu için biz de yanı ile onun görüşünü esas aldık. Bkz. Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 747

⁸²⁹ Ali Reşâd, Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, Kapak Sayfası.

⁸³⁰ Ali Reşâd, Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 4.

Tarihin tarifi, faydası ve kısımlarının izahı ile başlayan eser, 7 bölüme ve her bir bölüm de kendi içersinde fasıllara ayrılmıştır. Birinci bölüm Hz. Muhammed'den önceki peygamberler tarihi,⁸³¹ ikinci bölüm Asr-ı Saadet,⁸³² üçüncü bölüm Hulefâ-i Râşidîn,⁸³³ dördüncü bölüm Emevi ve Abbasi devri,⁸³⁴ beşinci bölüm Endülüs Emevileri ve Tavâif-i Mülûk dönemi,⁸³⁵ altıncı bölüm Haçlı Seferleri⁸³⁶ ve yedinci bölüm de İslam Medeniyeti konularını ele almaktadır.⁸³⁷

Kitap içerisindeki konularda birtakım hatalı bilgilere rastlanmıştır. Örneğin Hz. Peygamber'in vefatı sonrası gerçekleşen olaylardan bahsedilirken, Hz. Peygamber'in vefatından önce sefer için hazırlanmış olduğu Üsâme b. Zeyd komutasındaki ordunun, onun vefatının ertesi gününde yola çıktığı ve Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi ashabın önde gelen isimlerinin de bu orduya bir nefer olarak iştirak ettikleri belirtilmiştir.⁸³⁸ Oysaki ana siyer kaynaklarında ifade edilen bilgiye göre; yeni halife seçilen Hz. Ebû Bekir ilk görevi olarak Hz. Peygamber'in düzenlemiş olduğu bu orduyu sefere göndermiş ancak kendisi Medine'de devletin başında kalarak Hz. Peygamber'in tatbik ettiği üzere Üsâme'yi ordunun başına kumandan tayin etmişti. Ayrıca Hz. Ömer'in de kendisine yardımcı olarak Medine'de kalması hususunda Üsâme'den Hz. Ömer adına izin talep etmiş bunun üzerine Hz. Ömer de Medine'de halifenin yanında kalmış idi.⁸³⁹

Kitabın adında da belirtildiği üzere içerikte konuların anlatımında harita ve resimlere yer verilmiştir. Bu husus özellikle öğrencilerin, anlatılan olayları zihinlerinde canlandırabilmeleri ve böylece mevzuların akılda daha kalıcı hale gelebilmesi açısından

⁸³¹ Ali Reşâd, Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 7-31.

⁸³² Ali Reşâd, Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 32-55.

⁸³³ Ali Reşâd, Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 59-71.

⁸³⁴ Ali Reşâd, Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 72-101.

⁸³⁵ Ali Reşâd, Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 102-122.

⁸³⁶ Ali Reşâd, Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 123-127.

⁸³⁷ Ali Reşâd, Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 128-135.

⁸³⁸ Ali Reşâd, Ali Seydi, *Târih-i İslâm*, s. 55.

⁸³⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize, Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1417/1997, IX, s. 424.

tarih alanında hazırlanan bir ders kitabı için oldukça önem arz etmektedir. Kullanılan resim ve haritalar yönü ile Osmanlı dönemi Siyer ve İslam Tarihi yazıcılığında örneğine az rastlanır eserler arasına giren bir kitap olmuştur.

III. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ SİYER YAZICILIĞININ ZİHNİYET ANALİZİ

1. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlılar'da Siyer Yazmaya Etki Eden Faktörler

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı devleti özelinde İslam toplumunun geri kalmışlığının sebebi ve bundan kurtuluşun çareleri araştırılmaya başlamıştır. Bu doğrultuda ortaya çıkan yenileşme hareketleri neticesinde Reform ve Rönesans hareketleriyle hızlı bir gelişim ivmesi yakalayan Avrupa'ya dikkatlerin çevrildiği görülmektedir. Çünkü bu süreçte Avrupa modern bir bilim anlayışı yakalamışken, Doğu toplumlarında bu durumun tam tersi yaşanmış ve Doğu ile Batı arasındaki seviye farkı oldukça açılmıştır.

Osmanlı toplumunda gerilemenin ve yozlaşmanın sebepleri sorgulanırken bu duruma sebep olan faktörlerin farklı noktalardan kaynaklandığı ve devlet yönetimindeki bozulma ile Batı'nın askeri alanda Osmanlı'ya karşı üstünlüğünü ortaya koymasının yanı sıra eğitim sistemindeki geri kalmışlık olduğu anlaşılmıştır. Tanzimat dönemi bürokrat ve aydınlarının genel kanaati, iç ve dış problemler karşısında devleti ayakta tutabilmenin tek yolunun eski usullerden vazgeçmek olduğu yönündedir.⁸⁴⁰ Yani mutlak surette bir yenileşmenin lüzumunu ve bunun da eğitimden başlaması gerektiğini savunmuşlardır.

Osmanlı'da Tanzimat dönemi sonrasında yenileşme ve değişim fikrinin savunulduğu alanlardan biri tarih yazımı ve eğitimi ile bu tarihçilik anlayışı içerisinde addedilen siyer yazıcılığıdır. Osmanlı'da siyer yazıcılığı konusu da bir yenileşme hareketi

⁸⁴⁰ Ercan Uyanık, *Modernleşme Döneminde Türk Aydınının Eğitime Bakışı*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 2007, s. 44.

çerçevesinde ele alınması gereken hususlardan biri olarak görülmüş ve bu noktada siyer yazıcılığının nasıl olması gerektiği tartışılmıştır.

Osmanlı'da siyer yazıcılığının gelişimini ve özellikle de Tanzimat sonrasındaki değişimini görebilmek için öncelikle genel tarih yazımının ana hatlarıyla çerçevesini çizmek faydalı olacaktır. Osmanlı'da tarih yazıcılığı, devletin kuruluşundan 15. yy.'a kadar geçen süre zarfında, hükümdarların hayatları etrafında geçen olayların neden-sonuç ilişkisi içerisinde incelenmesi yerine destansı bir üslupla anlatımı ve basit tasvirleri şeklinde şekillenmiştir. Olayların nedenlerini irdeleme fikri ancak 15. yy.'dan sonra gelişmeye başlamıştır.⁸⁴¹ Fatih dönemiyle başlayan Klasik Dönem⁸⁴² Osmanlı tarih yazıcılığında önemli gelişmelerin yaşanmaya başladığı dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde tarihçilik edebi bir tür olmaktan çıkmış, tarih yazarları da kendi bilimsel yöntemlerini oluşturmaya başlamışlardır. Yine bu dönem, 18. yüzyılda resmi saray tarihçiliği anlamına gelecek olan vakanüvisliğin ilk adımı olan ve bir nevi yarı resmi devlet tarihçiliği sayılan şehnâmeciliğin de başladığı dönem olmuştur.⁸⁴³

Tanzimat dönemine gelindiğinde Osmanlı'da siyasi ve sosyal alanlarda görülen reform hareketleri tarih yazımında da etkisini ortaya koymaya başlamıştır. Osmanlı tarih yazıcılığı bir yandan geleneksel yazım modeli içinde varlığını sürdürmeye çalışırken, diğer yandan da Avrupa'daki modern tarih anlayışından etkilenen ve tamamen modern bir üslup ile gelişen yeni bir tarih anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır.⁸⁴⁴

⁸⁴¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 7; Hasan Akbayrak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2012, s. 22.

⁸⁴² Bu tanımlama "19. yüzyılın ikinci yarısına kadar fazla bir değişime uğramadan, kendi geleneksel yapısı içinde varlığını sürdüren tarih yazıcılığını ifade etmek için kullanılmıştır. Bkz. Hasan Akbayrak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı*, s. 30.

⁸⁴³ Uğur Kurtaran, "Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *ISHE (3. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı 25-27 Haziran 2014)*, Haz. Ahmet Şimşek, Selahattin Kaymakçı, İbrahim Turan, Sakarya, 2014, e-kitap, s. 262. https://drive.google.com/file/d/1_mYO1krwZp7Oa4J-tckhxnDbIUh_8pm6/view. (Erişim Tarihi: 25.10.2021).

⁸⁴⁴ Hasan Akbayrak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı*, s. 32.

Avrupa'daki çağdaşları gibi Osmanlı Devleti'nin de kurumsallaştırılmasını amaçlayan 19. yüzyıl reformları, genel manada tarih yazımının gelişiminin yanı sıra laik okulların açılması ve tarih öğretiminin müfredata alınması neticesinde tarihin bir bilim dalı olarak gelişmesinde etkili olmuştur.⁸⁴⁵ Genel tarih alanında ortaya çıkan bu etkiler, dönemin siyer yazıcılığında da kendisini gösterecektir.

Müslümanlarda tarih yazıcılığı siyer kitaplarının telifi ile başlamıştır.⁸⁴⁶ Hz. Peygamber'in fiilleri ve tüm yapıp ettikleri onun risaletinin bir parçası olduğundan dolayı bunların bütün Müslümanlar tarafından detaylı bir şekilde bilinmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Kur'an ve hadislerde peygamberlerin kıssalarından örnekler verilmesi nedeniyle Müslümanlarda tarihle ilgili yazılan ilk eserler, diğer peygamberlerle son peygamber Hz. Muhammed'e dair olmuştur.

Osmanlı döneminde siyer ile ilgili kaleme alınan ilk eserler tarih ilminin değil edebiyatın sahası içinde yer almış ve dînî edebiyatın büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Osmanlı siyer yazarlarının farklı kültürlerdeki insanlara hitap etmeleri ve yazarın kendi üslubu bu alanda manzum ve mensur tarzda müstakil birçok eserin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İlk zamanlarda Hz. Muhammed'in hayatını tüm yönleriyle ele alan siyerlerden ziyade, onun hayatıyla alakalı belli başlı konulardan bahseden Esmâ-i Nebî, Na't, Mevlid, Miracnâme, Hicretnâme, Mucizât-ı Nebî, Şefaatnâme, Hilye-i Şerîf, Kırk Hadis ve Regâibiyye gibi edebî türden anlatımı olan eserler kaleme alınmıştır.⁸⁴⁷

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'daki siyer çalışmalarında yeni arayışların ortaya çıktığı görülmektedir. Geleneksel üslupta yazılmış kimi siyerler batıcı ve akılcı bir kesim

⁸⁴⁵ Hasan Akbayrak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı*, s. 33.

⁸⁴⁶ İsmail Kara, "Tarih ve Hurafe", *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005, s. 76.

⁸⁴⁷ Hz. Peygamber'in hayatına dair bu türden yazılan eserler için bkz. Hatice K. Arpaguş, "Osmanlı Dönemi Sîret Yazıcılığında Peygamber Algısı", *Türkiye'de Sîret Yazıcılığı: Sîret Sempozyumu-I*, Yayına Hazırlayan Tahsin Koçyiğit, Ankara, TDV Yayınları, 2012, s. 70-72.

tarafından şiddetli tenkitlere maruz kalmıştır.⁸⁴⁸ Bu nedenle söz konusu yüzyılda müsteşriklerin etkisi ile siyer yazımında birtakım değişimler kendisini göstermiş ve siyer yazıcılığının nasıl olması gerektiği tartışılmaya başlamıştır. Siyer malzemesi eleştiriye tâbi tutulup, bunların ihtiva ettiği rivayetlerin sahlılığı sorgulanmıştır. Klasik dönem Osmanlı siyerlerinde görülen mucizevi ve hikayeci anlatımlardan ziyade Hz. Peygamber'in beşerî yönleri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylelikle onun hayatının akıl ve mantık çerçevesinde tüm Müslümanlara örneklik teşkil eden özelliklerine vurgu yapıldığı siyerlerin yazımının gerekliliği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Zira klasik dönemde yazılan *Muhammediye* ve *Ahmediye* gibi eserlere baktığımızda kurgu ile gerçekliğin birbirine karışmış olduğu, menkıbelerin destanlaştırıldığı görülmektedir. Bu tarzda bir anlatımla, Hz. Peygamber'in hayatına dair tarihi bilgilerin aktarılmasından ziyade tasavvufî çeşnilenmiş peygamber tasavvuru sunulmuştur.⁸⁴⁹ Bu haliyle, bizatihi vahiyle bir beşer olarak tanıtılan peygamber, beşer üstü bir konuma taşınarak, mitolojik bir kahramana dönüştürülmüş ve böylece olağanüstü anlatımların gölgesinde bir peygamber telakkisi ile siyerin özünden uzaklaşmıştır.⁸⁵⁰

19. yüzyıl, Osmanlı'da bu yaklaşımın değişmeye başladığı bir dönem olmuştur. Yenileşme hareketinin bir tezahürü olarak siyer ve Hz. Muhammed tasavvurunda üç farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır:

1. Geleneksel manada klasik dönem Osmanlı siyer yazıcılığının devam etmesi gerektiği anlayışı. Buna göre Osmanlı'nın gerileyişinin ve hatta yıkılışının ancak Osmanlı'nın zirve dönemindeki özüne dönüş ile engellenebileceği, bunu yaparken de

⁸⁴⁸ Nihal Şahin Utku, "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2013/1), s. 276.

⁸⁴⁹ Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal*, Eylül-Aralık 2007, C. 4, S. 3, s. 141.

⁸⁵⁰ İsrail Balcı, "Sorunlu Mirasımız Siyer Yazıcılığı ve Siyer Algımız", *Türkiye'de Tüm Yönleri İle Siyer Çalışmaları: Sempozyum Tebliğler Kitabı 1*, İstanbul, Meridyen Destek Derneği, 2016, s. 85.

geleneksel Osmanlı anlayışının her alanda yeniden ihya edilmesi gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Bu fikirde olan Osmanlı siyer yazarları, devletin ihtişamlı dönemlerinde olduğu gibi halk nazarında peygamber sevgisinin yeniden kalplere nakşedilmesinin gerekliliğini ve böyle bir peygamber sevgisi ile yetiştirilmiş nesiller ile dinî manada samimi bir toplum oluşturulması sayesinde devletin tekrar ayağa kaldırabileceğini düşünmektedirler. Bu maksatla özellikle halk kitlelerine hitaben onların anlayacağı tarzda eserler ile orta derecedeki okullardaki öğrencilere yönelik sade fakat kalplerde yoğun bir peygamber sevgisi ve heyecanı uyandıracak eserler kaleme alınmaya çalışılmıştır.

Bu tarzda bir siyer yazıcılığı tercih edenlerden biri olan Hafız İbrahim, Osmanlı ordusuna üst rütbede asker yetiştiren Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Şâhâne öğrencileri için ders kitabı niteliğinde hazırladığı *Cilâu'l-Kulûb fî Risâleti'n-Nebiyi'l-Mahbûb* adlı eserini kaleme alma sebebi olarak bu noktaya değinmektedir. Hafız İbrahim, milletin en büyük gücü olan askerlerin daha öğrencilik döneminden itibaren dinî akidelerinin ve nefsânî faziletlerinin tamamlanması için İslam inançlarında taklitten kurtularak, aklî ve naklî ilimlerde dinî ve dünyevî faziletlerle donanmaları maksadıyla padişah tarafından söz konusu öğrencilerin okulda öğrenim gördükleri süre zarfında kendilerine her sene Ramazan ayında akaid, siyer, peygamberler tarihi ve fıkıh konularında birer risale okutulmasının emredildiğini ve siyer risalesinin hazırlanması görevinin de kendisine tevdi edildiğini ifade etmiştir.⁸⁵¹ Hafız İbrahim, , askerlerin dinî ve ahlakî manada iyi yetiştirilmesi sayesinde Osmanlı ordusundaki bozulmaların giderilebileceğini ve böylelikle ordunun eski gücüne erişebileceğine vurgu yapmaktadır. Bu nedenle de

⁸⁵¹ Hafız İbrahim, *Cilâu'l-Kulûb fî Risâleti'n-Nebiyi'l-Mahbûb*, İstanbul, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, 1292 (1875), (384 Sayfa).

Osmanlı'nın Tanzimat öncesindeki siyer yazıcılığı benzeri bir tarzda, daha çok Hz. Peygamber'in mucizevi yönlerinin ön plana çıkarıldığı bir siyer kaleme almıştır.

2. Ahmed Cevdet Paşa, İzmirli İsmail Hakkı, Celal Nuri ve Kılıçzâde Hakkı gibi yazarların dâhil olduğu ve yenilikçi tarz olarak tanımlanabilecek bir siyer yazımı.⁸⁵² Bu fikirde olan müellifler hem geleneksel çizgideki hurafe ve mucizelerle donatılmış siyer yazımını hem de müsteşriklerin iddialarındaki gibi tüm ilahi unsurlardan uzaklaştırılmış ve tamamen beşerî özelliklerin ele alındığı indirgemeci bir siyer ve Hz. Peygamber yaklaşımını eleştirerek, siyerin yeni bir bakış açısı ile fakat özden uzaklaşmadan tekrardan ele alınması gerektiğini savunmaktadırlar.

Bu tavrın en önde gelen simasının Celal Nuri olduğu söylenebilir. Her ne kadar Celal Nuri Osmanlı'da Batıcılık akımının temsilcileri arasında zikredilen bir isim olsa da⁸⁵³ siyer yazıcılığında hem hurafe ve mucizelerle örülü bir Hz. Muhammed anlayışına hem de Batılılar'ın Hz. Peygamber'i tamamıyla ilahî yönlerden soyutlayarak yalnızca bir beşer olarak görmelerine karşı çıkmaktadır. Celal Nuri'nin tartışmasının odak noktasını, siyere dair eski eserlerin Hz. Peygamber'in şahsiyetini mantık dışı hurafeler, israiliyat ve menkıbelerle dolu bir masal halinde tanıtmaya gayreti içerisinde oldukları düşüncesi oluşturmaktadır. Bu noktada geleneksel çizgide menkıbevi ve hurafelerle dolu bir tarzda kaleme alındığını iddia ettiği Düzceli Yusuf Suad'ın *Akvemü's-Siyer*'ine karşı sert eleştiriler dile getirmiştir.⁸⁵⁴

Bununla beraber Celal Nuri, özellikle II. Meşrutiyet sonrası tercüme kanalıyla Osmanlı'ya giren Batılı eserleri de İslam ve Hz. Muhammed hakkında ırsî bir husumetin

⁸⁵² Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal*, Eylül-Aralık 2007, C. 4, S. 3, s. 154.

⁸⁵³ Necmi Uyanık, *Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nûri (İleri)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2003, s. VIII.

⁸⁵⁴ Düzceli'ye karşı eseri hakkında yöneltilen bu eleştirilere ilerleyen satırlarda ayrıntılı bir şekilde yer verilmeye çalışılacaktır.

ürünü olarak nitelendirmiş ve hakikatleri saptıran bu düşmanca tavırlarından dolayı eleştirmiştir.⁸⁵⁵

Siyer yazımında yeni bir yöntem ve tavır arayışı içinde olan simalardan biri de İzmirli İsmail Hakkı olmuştur. İzmirli, anlaşıldığı kadarıyla yeni bir tarzda kaleme alma niyetinde olduğu fakat bu niyetini tamamlayamadığı siyer ve İslam tarihi kitabı için bir mukaddime olarak hazırladığı *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye* adlı eserinde, geçmişten o güne kadar yazılan siyerler içerisine dahil olan birtakım rivayetleri ele alarak bunların uydurma haberler olduklarını ifade etmiştir. Özellikle siyer mevzusu olan ve hadis olarak nitelendirilen rivayetlere değinerek bunların sahil olup olmadıklarını tahlile çalışmıştır.

3. Batılı yazarların İslam ve Hz. Muhammed'e yönelik tenkit, eleştiri ve zaman zaman da takdir içerikli araştırmalarının yoğunluk kazandığı 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış olan yönelime karşı savunmacı yaklaşım.⁸⁵⁶ Batı'da Hz. Peygamber hakkında ortaya çıkan çalışmalarda müsteşrikler, siyer malzemelerinin içeriğinin yanı sıra Müslümanlarda tarih ve siyer ilminin bir metodolojisinin bulunmadığına yönelik iddialarda da bulunmuşlardır. Reinhart Pieter Anne Dozy (ö. 1883), Aloys Sprenger (ö. 1893), Gustav Weil (ö. 1889), William Muir (ö. 1905), Leone Caetani (ö. 1935) gibi yazarların bu iddialarına karşı Osmanlı müellifleri onların bu iddialarını çürütmek için savunmacı bir yaklaşımla ve onlara cevap niteliğinde eserler kaleme alma çabası içerisinde bulunmuşlardır. Bu tavrın en önde gelen isimlerinin şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi ile Manastırlı İsmail Hakkı olduğu görölmektedir.

⁸⁵⁵ Yazar bu düşüncesini daha kitabın kapak sayfasında: "Garazkârân-ı Garb ve hurâfât-perestân Şark'a karşı mevki'-i tarihî-i Ahmedi'yi muhafazaten yapılmış tecrübe-i kalemiyedir." ifadeleriyle belirtmektedir. Celal Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, İstanbul, Yeni Osmanlı Basımevi ve Kütüphanesi, 1332 (1914), İç Kapak Sayfası.

⁸⁵⁶ Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal*, Eylül-Aralık 2007, C. 4, S. 3, s. 154; Nihal Şahin Utku, "Prototip Modern Türkçe Siyerler ve Peygamber Algısı", *Siyer Edebiyat İlişkisi*, Haz. Şerif Eskin, İstanbul, Meridyen Kitaplığı, 2010, s. 66.

Bu isimlerden Şehbenderzâde, Avrupa karşısında Müslümanların bilim ve teknik alanlarında geri kaldıklarını itiraf ederek bu geri kalmışlıktan kurtulmanın yolunun onları taklit değil, onlardan “gelişme fikri”nin (fikir-i tekâmül) alınması olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵⁷ Ona göre Müslümanlar tarih ilmini ihmal etmiş değillerdir. Aksine Müslümanlar, diğer bütün milletlerden daha ziyade tarihe önem vermişlerdir. Ancak bu ilim dalında yazılan eserlerin çoğu tahlil ve tenkitten uzak, yaşanan olaylar hakkındaki bilgilerin nakledilmesinden ibaret, çoğunlukla hurafelerden ibaret ve genellikle de aynı bilgileri ihtiva eden ve birbirlerini tekrarlayan malumata sahip eserlerdir. Siyer-i Nebî ve Menâkıb-ı Ashab türündeki eserler üzerinde Birûnî ve İbn Haldun gibi müdekkikler bulunmasına rağmen tarih yazımında bunlar yalnızca ufak istisnalar olmakta ve tesirleri de sınırlı kalmaktadır. Şehbenderzâde’ye göre bu durumun ana sebebi İslam toplumunda tarih felsefesi, tarih tenkit ve tahlil usulünün gelişmemiş olmasıdır. Metodolojik anlamda bir tarih yazımının eksikliğinden dolayı Müslüman tarihçilerden mükemmel bir tarih yazmalarını beklemek de büyük bir hayal olacaktır.⁸⁵⁸ Bu nedenle Şehbenderzâde, bazı istisnaları bulunmakla birlikte kendisinden önceki Müslüman tarihçileri, olayları sebep sonuç ilişkisi gözetmeden taklitçi, nakilci ve rivayetçi yöntemi kullanan kısır yazarları olarak tanımlamakta ve onları bu yönleriyle eleştirmektedir.⁸⁵⁹

Şehbenderzâde tüm bu eleştirileri yöneltirken bir taraftan da bu durumun dönemin şartlarından ileri geldiğini de itiraf etmektedir. Kendi ifadesi ile; “Harun Reşid döneminde neden şimendifer yapılmadığını sorgulamak ne kadar abes ise İbn Battuta’nın Nahtegal gibi bir seyahatname yazmamış olmasını eleştirmek de aynı şekilde abes bir durumdur.” Zira ilk Müslüman tarihçiler kendi dönemlerinin ilmî seviyesi derecesinde yazmak durumdaydılar ve onlar her olayı nakil ile kayıt altına almak suretiyle gelecek dönemlere

⁸⁵⁷ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslam*, Konstantiniyye (İstanbul), Hikmet Matbaası, 1326, I, s. 3.

⁸⁵⁸ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslam*, I, s. 6.

⁸⁵⁹ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991, s. 94.

kıymetli bir araştırma ve inceleme hazinesi miras bırakmışlardır.⁸⁶⁰ Müslüman tarihçilerin tüm bu malzeme bolluğuna rağmen bir tarih metodolojisi oluşturamamış olmalarından dolayı dikkate değer eserler verememelerine rağmen Batılılar'ın, bu kaynak ve malzemelerden istifade etmek suretiyle birçoğu İslam aleyhinde fikirler barındıran eserler ortaya koyduklarından şikayetle kendilerinin bunlara karşı reddiyelerle cevap vermeye çalıştıklarını belirtmektedir.⁸⁶¹ Tüm bu ifadeleri ile Şehbenderzâde, geleneksel tarih anlayışını değerlendirmesinin ardından Batılı yazarların İslam ve Hz. Peygamber aleyhindeki asılsız iddiaları karşısında kendi tarih değerlerimizin hakkıyla savunulabilmesinin ancak ilmî ve metodolojik bir tarih yazımının ortaya çıkması ile gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Bu düşüncesinden hareketle, eseri her ne kadar Dozy'ye bir reddiye sadedinde olsa da yeni ve müstakil bir İslam tarihi eseri kaleme almıştır.

2. Tanzimat Sonrası Osmanlılarda Farklı Siyer Anlayışlarına Etki Eden Zihniyet Ayrışmaları

Tanzimat sonrasındaki dönemde, tercüme yoluyla Batı menşeli çalışmaların Osmanlı ilim dünyası içerisine girmesiyle birlikte yeni bir tarih yazım usulünün geliştirilmeye çalışıldığını ve siyer yazımında; gelenekselci, yenilikçi ve savunmacı tarzda bir yazıcılığın ortaya çıktığını yukarıda ifade etmiştik. Bu noktada Tanzimat sonrası siyer alanında farklı yazım tarzlarıyla kendilerini göstermiş olan müelliflerin zaman zaman karşı fikrî usul ile siyer kaleme alan müelliflere birtakım eleştirilerde buldukları görülmektedir.

Mesela araştırmamız esnasında, söz konusu farklı siyer yazımları içerisinde geleneksel siyer yazıcılığını benimsemiş olan Düzceli Yusuf Suad (Neğuç), kaleme aldığı

⁸⁶⁰ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslam*, I, s. 7.

⁸⁶¹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslam*, I, s. 7.

Akvemü's-Siyer adlı eserinde menkıbevi ve hurafeci bir anlatım takip etmiş olduğu iddiası ile Celal Nuri (İleri) gibi yenilikçi kanadın eleştirileri ile karşı karşıya kalmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde Tanzimat sonrası dönemde karşımıza çıkan siyer müelliflerinin, kaleme alınan eserler üzerinden birbirlerine yönelttikleri eleştiriler ve bunlara karşı eser sahipleri tarafından verilen cevaplar ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1. *Akvemü's-Siyer'e* Yöneltilen Eleştiriler

Düzceli Yusuf Suad tarafından kaleme alınan *Akvemü's-Siyer'e*, eserin henüz baskı aşamasında olduğu sıralarda ve cüzler halinde yayımlanmaya başlamasından itibaren birtakım eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştiriler kimi zaman eserin dil ve üslubuna yönelik olurken kimi zaman da içerik ve konuların ele alınış tarzı ile alakalı eleştiriler olmuştur.

2.1.1. Tâhirü'l-Mevlevî Tarafından *Akvemü's-Siyer'e* Yöneltilen Eleştiriler

Bu eleştirilerin ilki, eserin henüz formalar halinde neşri devam ederken Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951) tarafından *Beyânu'l-Hak Gazetesi*'nde kaleme alınan yazıdır. Aslında bu yazı, bir eleştiriden ziyade Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Beyânu'l-Hak'ta Târih-i İslâm Sahâifinden* adı ile kaleme aldığı tefrikasında kendisinin de içinden çıkamadığı bir hadisenin izahını Düzceli Yusuf Suad'dan rica etmesinden ibarettir. Tâhirü'l-Mevlevî'nin açıklık getirilmesini istediği noktalardan birincisi, Düzceli'nin eserinde yer alan Hz. Peygamber'in atalarından Hâşim b. Abdümenâf'ın Abdüşems b. Abdümenâf ile ikiz kardeş oldukları ve Hâşim'in, parmak ucundan Abdüşems'in alnına yapışık oldukları ve ancak kılıç yardımı ile birbirlerinden ayrılabilirdikleri hususudur. Mevlevî'nin izah edilmesini istediği diğer bir konu ise, Hz. Peygamber'in atalarından biri olan Hâşim'in, vefat yaşının 25 olduğu rivayetidir. Tâhirü'l-Mevlevî kendisinin de *Beyânu'l-Hak* gazetesinde siyere dair yazı dizisini kaleme aldığı sırada bu rivayeti bu şekilde ele aldığını fakat daha sonra Hâşim'in vefatında yaşının 25 olmasının mantıken hatalı olduğunu fark

ettiğini söylemekte ve bu hususta Düzceli'den bu konuyu bir çözüme kavuşturmasını rica etmektedir.⁸⁶²

Düzceli Yusuf Suad, Tâhirü'l-Mevlevî'nin bu sualine *Ğuaze Gazetesi*'nin 7 Temmuz 1327/17 Temmuz 1911 tarihli 15. sayısında cevap vermiştir. “Cevâb: Tâhirü'l-Mevlevî Beyefendi'ye” başlığı ile kaleme alınan bu yazıda Düzceli, konuyla alakalı rivayeti siyerine alırken İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı eserine müracaat ettiğini ve orada geçen şekliyle rivayeti aynen aktardığını belirtmiştir.⁸⁶³ Yapılan bu açıklama sonrası Tahirü'l-Mevlevî'den herhangi bir itiraz veya yeni bir soru gelmediği için meselenin bu noktada hallolduğunu ve Tahirü'l-Mevlevî'nin verilen bu cevap karşısında ikna olduğu düşünülebilir. Zira aksi bir durum olsa idi tartışmanın gazete veya dergi yazıları ile karşılıklı soru cevap veya reddiye şeklinde devam etmesi gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim bu durum *Akvemü's-Siyer*'in basımı sonrasında Kılıçzâde İsmail Hakkı ve Düzceli Yusuf Suad arasında karşılıklı makale, hatta reddiye ve cevap niteliğinde bir kitap yazmaya kadar gitmiştir.

2.1.2. Kılıçzâde İsmail Hakkı Tarafından *Akvemü's-Siyer*'e Yöneltilen Eleştiriler

Düzceli'ye yöneltilen eleştirilerden öne çıkanı, *Akvemü's-Siyer*'in neşredilmesinin üzerinden iki yılı aşkın bir süre geçmesinin ardından Kılıçzâde Hakkı tarafından *İctihâd Gazetesi*'nin 16 Mayıs 1329 (29 Mayıs 1913) tarihli 66. sayısında kaleme alınan “Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer” başlıklı yazıdır.⁸⁶⁴ Kılıçzâde bu makaleyi daha sonra softalık ve bâtil inançlarla mücadele için kaleme aldığı *İtikâdât-ı*

⁸⁶² Tâhirü'l-Mevlevî, *Açık Mektup: Yusuf Suad Efendi Hazretleri'ne, Beyânu'l-Hak*, 13 Recep 1329/27 Haziran 1327 (10 Temmuz 1911), C. 5, S. 118, s. 2155-2156.

⁸⁶³ Düzceli Yusuf Suad, “Tâhirü'l-Mevlevî Beyefendi'ye”, *Ğuaze*, 7 Temmuz 1327/17 Temmuz 1911, S. 15, s.5.

⁸⁶⁴ Kılıçzâde Hakkı, “Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer”, *İctihâd*, 16 Mayıs 1329 (29 Mayıs 1919), S. 66, s. 1434-1439.

*Bâtıla'ya İlân-ı Harb*⁸⁶⁵ adlı eseri içerisine de olduğu gibi koymuştur. Kılıçzâde'nin *İctihâd*'daki bu yazısının ardından her iki müellif de karşılıklı olarak birbirlerine cevap şeklinde birer risale kaleme almışlardır.⁸⁶⁶

Akvemü's-Siyer'in basımından sonra *İctihâd Gazetesi*'nde kaleme alınan ilk eleştiri yazısında Kılıçzâde, Düzceli Yusuf Suad ve onun kitabı özelinde Tanzimat sonrasındaki dönemde neşredilen ve genellikle hurafe içerikli olduklarını iddia ettiği siyer kitaplarını eleştirerek, uydurma bilgi ve masallardan uzak, sade ve anlaşılır dilde ele alınan siyerler yazmanın gerekli olduğunu savunmuştur. Her ne kadar savunduğu kriterlerde bir siyer kitabı yazmamış olsa da yönelttiği tenkit noktaları ile siyer yazıcılığının ne şekilde olması gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır. Ona göre Hz. Peygamber'in hayatını ele alan kitaplar yazarken mucize ve olağanüstülüklerle örülü bir anlatım yerine onun beşerî yönünün öne çıkarılması gerektiğini, bunu yapabilmeyen yolunun da bu kitapları yazarken Hz. Peygamber'in hayatına dair yazılmış eski kaynakların yanı sıra hikmet, kimya, kozmografya olarak anılan bilim dallarına da müracaat etmekten geçtiğini savunmakta ve ancak bu şekilde Hz. Peygamber'i tüm yönleriyle ele alan doğru bir siyer yazılabileceğini belirtmektedir.⁸⁶⁷

Kılıçzâde *Akvemü's-Siyer*'i ilk olarak dil yönünden eleştirmiştir. Kaleme alınan eserin ne tam manasıyla Türkçe ne de Arapça olduğunu, iki lisanlı bir yazımı bulunduğunu belirtmekte ve bu durumun kitaptan istifade edilmesi yönünde büyük bir engel teşkil ettiğini ifade etmektedir. Kitabın ismi ile içeriğinin de uyumsuz olduğunu ve insanların anlayamayacağı şekilde ağır bir dil ve üslup ile yazıldığını söylemektedir. Zira eser tam da Kılıçzâde'nin dikkat çektiği üzere ağır bir dile sahiptir. İçeriğine baktığımızda

⁸⁶⁵ Kılıçzâde İsmail Hakkı, *İtikâdât-ı Bâtılâya İlân-ı Harb*, İstanbul, Sancakciyan Basımevi, 1329. Eserin ikinci baskısı 1332 yılında birkaç makale eklenmiş olarak İstanbul'da Şems Matbaası'nda yapılmıştır. Eser çoğunlukla Kılıçzâde'nin *İctihâd* gazetesinde yayımlanmış makalelerinden oluşmaktadır.

⁸⁶⁶ Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer, Cevâb: İctihâd Gazetesindeki Kılıçzâde Hakkı İmzalı Makaleye*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaası, 1331 (1913); Kılıçzâde Hakkı, *Akvemü's-Siyer Münasebetiyle Son Cevâb: Yusuf Suad Efendi'ye Tahsîsen Softalara Ta'mîmen*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaası, 1331 (1913).

⁸⁶⁷ Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtılâya İlân-ı Harb*, s. 87.

konuların anlatımında Arapça pasajların çokluğu göze çarpmaktadır. Kılıçzâde'nin ifadesi ile *Akvemü's-Siyer*'i okuyan ve Arapça bilmeyen bir kişi için bu anlatımların Türkçeye tercüme edilmeden esere alınması ile Arapça kaleme alınmış olan ana siyer kaynaklarında yazılı kalmış olması arasında hiçbir fark yoktur.⁸⁶⁸

Kılıçzâde İsmail Hakkı, eserin basımını ilk duyduğunda büyük bir heyecanla kitabı aldığını ve tüm geceyi uykusuz bir şekilde onu okumakla geçirdiğini fakat kitabı okuduktan sonra büyük bir hayal kırıklığına uğradığını ifade etmiştir.⁸⁶⁹ Makalesinin devamında, o zamana kadar yazılan siyerlerin efsane ve hurafelerle dolu olduğunu ve artık siyer yazımında bu tür anlatımlardan kurtulmak gerektiğine, efsane ve hurafelere dayanmayan, aklî ve tarihi gerçeklere uygun siyerler yazılmasının elzem olduğuna işaret etmiştir. Bu şekilde yazılan eserlerin yalnız Müslümanlara değil, diğer din mensuplarına ve hatta dinsizlere dahi hitap edeceğini ve onlar tarafından da kabul görebileceğini vurgulamaktadır. Düzceli Yusuf Suad Efendi gibi âlim olarak nitelendirdiği bir şahsiyetten bu nitelikte bir siyer beklerken büyük bir hayal kırıklığına uğradığından bahisle, kaleme alınan *Akvemü's-Siyer*'in de anlatım tarzı olarak daha önce kaleme alınmış olanlardan hiçbir farkının olmadığını ve onun da efsanevî rivayetlerle dolu bir eser olduğunu söylemektedir. Meşihat Mektûbi Kalemî diye anılan Şeyhü'l-İslamlık kurumunda görev alan bir şahsiyetin böylesine hurafelere inanmasını ve bunları gerçekmiş gibi dile getirmesini oldukça yadırgadığını da ayrıca belirtmiştir.⁸⁷⁰

Eserin dil ve üslubunu tenkid eden Kılıçzâde'ye göre *Akvemü's-Siyer* ne tamamen Türkçe ne de tamamen Arapça yazıldığından ve bu özelliği ile de iki dilli bir içeriğe sahip olduğundan dolayı, değil bir Türk'ün, iyi tahsil görmemiş bir Arap'ın bile eseri anlaması mümkün değildir. Türkçe yazılmış kısımlarda da birçok alışılmamış kelime bulunmakta

⁸⁶⁸ Kılıçzâde Hakkı, "Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer", *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1434.

⁸⁶⁹ Kılıçzâde Hakkı, "Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer", *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1435.

⁸⁷⁰ Kılıçzâde Hakkı, "Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer", *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1435.

ve bu nedenle sıradan insanlara tamamen kapalı bir kitap haline gelmektedir.⁸⁷¹ Kılıçzâde, bu noktada kitabın Türkler için mi yoksa Araplar için mi yazıldığını, ya da Türkler için yazılmışsa avam için mi yoksa havâs için mi yazılmış olduğunu sorgulamaktadır.

Kılıçzâde, üslup açısından böylesine problemlili olarak değerlendirdiği eseri, muhteva ettiği konular açısından da oldukça eleştirmiş ve “Tarz-ı beyanınca, bu derece müşkilü'l-fehm ve binâenaleyh müz'ic olan bu kitap, hiç olamazsa vekâyi' itibariyle bir kıymeti hâiz olmalıydı. Hâlbuki o, bir tarih değil, bir masal, bir hurâfât kitabıdır.”⁸⁷² diyerek kaleme aldığı makalenin sınırlarının izin verdiği ölçüde eserin muhtevası hakkındaki eleştirilerini sıralamaya başlamıştır.⁸⁷³

Kılıçzâde'nin Düzceli'yi eleştirdiği ilk husus, Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın evlenmesi konusunda geçen ve Abdullah'ın kurban edilmek istendiği hadisenin anlatıldığı bölümdür.⁸⁷⁴ Burada anlatılan hadiseye göre, Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib, tıpkı Hz. İbrahim ile Hz. İsmail arasında geçen hadisede olduğu gibi oğlu ve Hz. Peygamber'in babası olacak kişi olan Abdullah'ı Allah'a kurban etmek istemiş fakat Abdulmuttalib'in etrafındakiler buna razı olmamışlar ve durumu Yahudi bir kâhine havale ederek işi farklı şekilde halletme yoluna gitmişlerdir. Kılıçzâde bu noktada, durumun Kureyşli bir müşrik olan Abdulmuttalib tarafından Yahudi bir kâhinin tavsiyesine bırakılmasını manidar bulmuş ve bu hususu, batıl inançlarla savaş adına kaleme aldığı *İtikâdât-ı Bâtilaya İlân-ı Harb* adlı eserinde de belirtmiştir.⁸⁷⁵

⁸⁷¹ Kılıçzâde Hakkı, “Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer”, *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1435.

⁸⁷² Kılıçzâde Hakkı, “Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer”, *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1436.

⁸⁷³ Bkz. Güllü Yıldız, “II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul, 2010/2, C. 15, S. 29, s. 83-84. Zekeriya Akman, “Kılıçzâde Hakkı'nın Siyer Yazıcılığı ile İlgili Görüşleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2012/2), C. 14, S. 26, s. 66-71

⁸⁷⁴ Düzceli, *Akzemü's-Siyer*, s. 65-66.

⁸⁷⁵ Kılıçzâde İsmail Hakkı, *İtikâdât-ı Bâtilaya İlân-ı Harb*, s.92

Kılıçzâde'nin bu bölümde dikkatini çeken diğer bir husus da Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın kurban edilme emrinin bizzat Allah tarafından mı verildiği yoksa bir vasıta aracılığıyla mı gönderildiği hususunun açık bir şekilde ortaya konulmamasıdır.⁸⁷⁶

Kılıçzâde, Hz. Peygamber'in babası için anlatılan bu kurban hadisesini aklı başında bir kimsenin kabul edemeyeceğini şu sözleriyle ifade etmektedir;

“Evvelâ, insan yeryüzünde Allah'ın halifesidir ve ona kendi rûhundan nefh etmiştir; yani, Allah'ın indinde insanın bir kıymeti vardır. Binâenaleyh; onun kanının akıtılmasını talep etmez. Sâniyen; bir lahza için kabul edelim ki, Allah bu arzuda bulunsun; fakat emrinde gâlib olan Allah'ın muahharan nükûl etmesini, hem de bu nükûlun insanların cebr ve tazyîkiyle olmasını nasıl kabul etmelidir? Maksat Abdulmuttalib'i tecrübe idiye, bu da zâiddir. Çünkü Abdulmuttalib, esasen bir dine tâbi' değil, putperest idi ve Allah'ın nazarında Hz. İbrahim gibi bir ehemmiyyet-i mahsûsası yoktu. Abdulmuttalib, indillah diğer âhâd-ı Arap gibi idi. Binâenaleyh; maslahatın te'vil götürür yeri yoktur. Hz. Peygamber, “ene ibnü'z-zebîhayn” buyurmuş. İster sahih ister gayr-i sahih olsun, fakat hadis bir kere Cenâb-ı Nebî'ye atfedilince bir mânâ vermek lâzım gelmiştir. Cedd-i a'lâsı Hz. İsmail'in hikâyesi malumdur. Lâkin buna bir tane daha ilave etmek mecburiyeti hâsıl olunca, ikinci zebîhin de peder-i vâlâları olmak muvâfık-ı maslahat olacağına karar verilmiş ve hikâye de o sûretle tasnî' edilmiştir. Mütefekkir bir kafanın bunu başka türlü kabul etmesi imkân hâricindedir. Yâhut katolik olmak lâzımdır. Çünkü katoliklikte tefekküre ve tahlîl ve tenkide mesâğ yoktur. el-Minnetü lillah ki, müslümanlar tefekkür ve taakkul ile me'mûrdurlar.”⁸⁷⁷

⁸⁷⁶ Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, s. 92.

⁸⁷⁷ Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, s. 92-94; Kılıçzâde, “Tenkid-i Âsâr: Akvemü's-Siyer”, *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1436.

Kılıçzâde'nin bu ifadesinden anlaşıldığına göre insan, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir ve Allah nezdinde insanın bir değeri vardır. Böyle bir durumda Allah insanın kanının akmasını talep etmeyecektir. Ayrıca Hz. Peygamber'in ifade ettiği söylenen "Ben iki kurbanlığın oğluyum" hadisinde kastedilen kişinin de Hz. Peygamber'in kendisinin değil, onun atası olan Hz. İsmail'in olduğunu iddia etmektedir.

Kılıçzâde tarafından yöneltilen eleştirilerin bir diğeri, Hz. Peygamber'in doğumunda ve hemen sonrasında meydana gelen olayların anlatıldığı rivayetlerdir. *Akvemü's-Siyer*'de Düzceli'nin kaleme aldığı şekliyle; Hz. Peygamber doğumu esnasında gerçekleşen harikulade hadiselerin yanı sıra doğumundan hemen sonra ağlamış, aksırmış ve beşikte iken konuşmuştur.⁸⁷⁸ Abdumuttalib Âmine'nin odasına geldiği zaman Hz. Peygamber'i başparmağından süt emer halde görmüştür.⁸⁷⁹ Beşiği melekler tarafından hareket ettirilmekte ve sair zamanlarda beşiğinden aya bakıp onunla konuşur ve onu tutmaya çalışır vaziyette bulunurdu.⁸⁸⁰ Hz. Peygamber diğer çocukların hiçbirine benzememekte ve diğer çocuklara nazaran onun gelişimi daha hızlı olmaktadır. İki aylık iken emeklemeye, üç aylık olunca ayağa kalkmaya, dördüncü ayda duvardan tutunarak yürümeye, beşinci ayda kendi kendine ayakları üzerinde hareket etmeye, sekizinci ayda sesi işitilecek kadar ve dokuzuncu ayda ise anlaşılır bir şekilde gayet düzgün konuşmaya başlamıştır. On aylık olunca diğer çocuklarla beraber ok atmaya başlamış ve iki yaşına gelince iri kemikli, güçlü kuvvetli bir babayiğit olmuştur.⁸⁸¹

Akvemü's-Siyer'de ele alınan bu hadiseleri tetkik eden Kılıçzâde, bu olayları mantık çerçevesinde açıklamanın mümkün olamayacağını iddia etmiştir. Ona göre bir çocuğun doğduğu anda ağlaması, aksırması çok tabiidir. Bu nasıl doğal bir durum ise, bir çocuğun doğumunu takip eden süreç içerisinde hemen konuşmaya başlaması da aynı

⁸⁷⁸ Düzceli, *Akvemü's-Siyer*, s. 99.

⁸⁷⁹ Düzceli, *Akvemü's-Siyer*, s. 105.

⁸⁸⁰ Düzceli, *Akvemü's-Siyer*, s. 129.

⁸⁸¹ Düzceli, *Akvemü's-Siyer*, s. 128.

şekilde gayri tabii bir hadisedir. Çünkü insanoğlu bu tür davranışları belli bir eğitim ve tecrübe sonucunda kazanabilmektedir. Bu durum peygamberler için bile olsa aynıdır.⁸⁸² Kılıçzâde, doğumdan hemen sonra konuşmanın mümkün olmadığını ifade etmesinin ardından, parmaktan süt akmasının da fiziken mümkün olamayacağını belirtmektedir. Çünkü parmaktan süt akmaz, olsa olsa kan akar demektir. Eğer bu durumu anlatmaktan kasıt Hz. Peygamber'i doyurmak ise buna gerek yoktur der. Yine Kılıçzade'ye göre *Akvemü's-Siyer*'de anlatıldığı şekliyle Hz. Peygamber'in beşikte iken gece aya doğru bakıp onun ışığını fark ederek onu tutmaya çalışmasında veya onunla çocuksu bir şekilde sesler çıkararak konuşmaya çalışmasında da mucizevi bir yön yoktur. Zira karnı doymuş, uykusunu almış neşeli bir bebeğin çölde çadırın yanındaki beşikte ay ile konuşması, elini uzatarak onu yakalamaya çalışması gayet tabii olduğu kadar sevimli de bir durumdur. Bu, bebeklerin birçok kez yapmaya çalıştıkları ufak oyunlarındanır.⁸⁸³

Kılıçzâde Hakkı'ya göre çevrede müşahede edildiği şekliyle 7-9 aylık bir çocuğun büyükler gibi rahat konuşabilmesi, koşması, ok atması mümkün değildir ve bu durum tıbben de sabittir. Diğer insanlardan beşerî yönü ile herhangi bir farkı olmadığını her fırsatta belirten Hz. Peygamber'in, çocukluğunun da diğer çocuklarınkine benzer olduğunda, onların gelişim sürecinden farklı olmadığına hiç şüphe yoktur.⁸⁸⁴ Kılıçzâde, Düzceli Yusuf Suad'ı bu fikirlerinden dolayı eleştirirken şu gerçeği göz önünde bulundurmaktadır. Belki Mûcizât-ı Nebî olarak görülen ve iyi niyetlerle üretilen fakat gerçeği yansıtmayan bu tür hikâyeler dine ve Hz. Peygamber'e herhangi bir fayda sağlamaz ve Hz. Peygamber'i yüceltmez. Çünkü Hz. Peygamber'in yüceliği bu tür

⁸⁸² Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, s. 95; Kılıçzâde, "Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer", *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1437.

⁸⁸³ Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, s. 97; Kılıçzâde, "Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer", *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1437.

⁸⁸⁴ Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, s. 96; Kılıçzâde, "Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer", *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1437.

olaylara bağılı değildir. Onun yüce oluşu, Ekmeli'l-Beşer olmasından kaynaklanmaktadır.⁸⁸⁵

Kılıczâde Hakkı tarafından *İctihâd Gazetesi*'nde ve *İtikâdât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb* adlı eserinde *Akvemü's-Siyer*'e yapılan tenkid noktalarından bir diğeri de Hz. Peygamber'in küçük bir çocuk iken göğsünün melekler tarafından yarılmasının ve kalbinin çıkarılarak temizlenmesinin anlatıldığı "Şakk-ı Sadr" hadisesidir.

Akvemü's-Siyer'de bahsedildiğine göre Şakk-ı Sadr hadisesi meşhur rivayete göre üç kere, diğeri bir görüşe göre de beş kere gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki Hz. Peygamber Benî Sa'd diyarında sütannesinin yanında 3 veya 4 yaşında iken olmuştur. İkincisi, Hz. Peygamber 10 yaşında iken, üçüncüsü ise Hz. Peygamber'in Mi'râca çıkışı esnasında vuku bulmuştur. Diğeri bir rivayete göre ise dördüncü ve beşinci Şakk-ı Sadr hadisesi Hz. Peygamber 20. yaşında iken ve vahyin başladığı esnada yani 40 yaşında iken yaşanmıştır.⁸⁸⁶ Fakat bu son iki rivayet, diğeriğine göre daha zayıf kalmıştır.⁸⁸⁷

Düzceli'nin ifadesine göre Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması hadisesi şu şekilde gerçekleşmiştir: Bir gün insan suretinde bir veya iki melek gelerek Hz. Peygamber'in göğsünü ikiye ayırarak içinden kalbini çıkarmışlar, gümüş bir ibrikle zümrüt ve altından mamul bir tas içerisinde bulunan su veya kar⁸⁸⁸ ile kalbini yıkamışlar, kalbinin içerisindeki birtakım kötü şeyleri çıkarıp atmışlar ve kalbin derinliklerine iman ve hikmet doldurmuşlardır. Melekler daha sonra Hz. Peygamber'in göğsünü mühürleyerek oradan ayırmışlardır.⁸⁸⁹

⁸⁸⁵ Kılıczâde, *İtikâdât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, Dersaadet (İstanbul), İkbâl Kütübhanesi [Matbaa-i Şems], 1332, İkinci Tab', s. 119. Buradaki ifade birinci baskıda bulunmadığından ikinci baskıdan alınmıştır.

⁸⁸⁶ Düzceli, *Akvemü's-Siyer*, s. 133.

⁸⁸⁷ Düzceli, *Akvemü's-Siyer*, s. 134.

⁸⁸⁸ Kılıczâde Hakkı, burada bahsedilen suyun muhtemelen zezem suyu olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Kılıczâde, *İtikâdât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, s. 97; Kılıczâde, "Tenkid-i Âsâr: Akvemü's-Siyer", *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1438.

⁸⁸⁹ Düzceli, *Akvemü's-Siyer*, s. 139.

Kılıçzâde anlatılan bu olayı ele alırken böylesine mühim bir cerrahi hadisede herhangi bir alet kullanılmamış olmasını nazar-ı dikkate alarak hayretle karşılamıştır. Ona göre böylesine bir müdahalede değil kalbin dışarı çıkarılması, kalbin hareketinin bir anlığına durması bile kişinin ölümüne sebep olacak bir durumdur. Şayet bu olay gerçek kabul edilse bile kalbin içinde az ya da çok kötülüğe dair herhangi bir maddenin bulunamayacağı hakikati göz ardı edilmemelidir. Kılıçzâde'nin ifadesine göre kalp idrak ve hissiyat merkezi değildir. Bu görevi yerine getiren organ ancak beyindir. Eğer Hz. Peygamber kötülüklerden temizlenmek isteniyorsa beyin ve dimağ içerisindeki kötülüklerin uzaklaştırılması gerekirdi. Zira iyilik ve kötülük gibi işleri ortaya çıkaran ana merkez orasıdır. Zaten Allah tarafından; “Muhakkak ki sen, büyük bir ahlak üzeresin”⁸⁹⁰ şeklinde bir iltifata mazhar olan bir insanın böylesine maddi bir temizliğe ihtiyacı da yoktur.⁸⁹¹

Düzceli, eserinde uzunca bahsettiği bu olayın gerçekliğinden hiçbir surete şüphe etmemiş ve bu mucizevi hadiseyi irhâsâtan yani Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce vuku bulduğu düşünülen ve onun nübüvvetine delil olduğu iddia edilen hârikûlâde olaylardan kabul etmiştir.⁸⁹²

Akvemü's-Siyer'de anlatılan ve Kılıçzâde'nin eleştirisine konu olan bir diğer husus da Şakk-ı Sadr meselesinde Cebrail'e atfen anlatılan hikâyedir. İlk vahyin rüya yolu ile gelmesinin ardından⁸⁹³ vahiy bir müddet kesilmişti. Bu fetret döneminden sonra bir gün Hz. Peygamber yine Hira mağarasında iken Cebrail ve Mikail melekler Hz. Peygamber'in yanına gelmişler ve Cebrail Hz. Muhammed'i yere yatırıp göğsünü yararak kalbini çıkarmıştır. Daha sonra ilk Şakk-ı Sadr hadisesinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in

⁸⁹⁰ Kalem Sûresi, 68/4.

⁸⁹¹ Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtlıya İlan-ı Harb*, s. 97-98; Kılıçzâde, “Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer”, *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1438.

⁸⁹² Düzceli, *Akvemü's-Siyer*, s. 137.

⁸⁹³ Düzceli, *Akvemü's-Siyer*, s. 301-302

kalbinin zemzem ile temizlenmesinin ardından Cebrail Hz. Peygamber'in kalbini tekrar mühürlemiştir. Bu işlemin akabinde Cebrail Hz. Peygamber'in boğazını tutmuş ve nefesi kesilene kadar sıkılmış, neticede Hz. Peygamber ağlayarak bayılacak duruma gelmiştir. Daha sonra rüyada yaşanan vahiy hadisesi bu kez Hz. Peygamber uyanık halde iken aynı ile yaşanmış ve Kur'an-ı Kerim'in ilk ayetleri kendisine nâzil olmuştur.⁸⁹⁴

Kılıçzâde, *Akvenü's-Siyer*'deki bu satırları okuduğunda duyduğu hayreti ve Hz. Peygamber'i böylesine küçültücü bir anlatımdan dolayı içine düştüğü dehşeti şu ifadesi ile dile getirmektedir:

“Şurada fikir, hayretinden tevakkufa mecbur olur. Çünkü Cibrîl-i emînin mevkii indillâh ne kadar büyük olursa olsun, mir'ât-ı ilâhî olan zât-ı celîl-i nebeviyeden pek dûn olduğuna ve tebliğ-i vahiyde vazifesi ale'l-âde bir yâverin vazifesinden ileriye geçemeyeceğine binâen, öyle hilâf-ı edeb mütecâvizâne bir sûrette Hz. Nebîyy-i Ekrem'in boğazından tutup ihnâk edecek sûrette şiddetle sıkması hoş görülecek bir hareket değildir. İşte bu gibi masallardır ki, “Muhammed (sav) bir isterik idi” demeye, müellifin-i Nasârâyâ cesaret veriyor ve müellifin-i İslâmiyedir ki, bukâsında ihdâr ediyorlar; zira hakikatte bu gibi hâlât, yani boğulacak gibi boğazı sıkılmak ve onunla beraber ağlamak, düşüp bayılmak hep isteri illetine dūçâr olanlarda görülür.”⁸⁹⁵

Kılıçzâde buradaki ifadesi ile Cebrail'in, her ne kadar vahiy meleği olarak önemli bir görev ve mevkiye sahip olsa da Allah nezdinde Hz. Peygamber'in değerini geçemeyeceğini belirtmektedir. Bu nedenle Cebrail'in vahyi tebliğdeki vazifesinin bir yaverin vazifesinden ileri geçemeyeceğini ve Hz. Peygamber'e karşı böyle saygısızca bir davranışı gerçekleştiremeyeceğini iddia etmektedir. Kılıçzâde ayrıca, boğazın

⁸⁹⁴ Düzelci, *Akvenü's-Siyer*, s. 305.

⁸⁹⁵ Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, s. 99; Kılıçzâde, “Tenkid-i Âsâr: Akvenü's-Siyer”, *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1438.

sıkılmasının, ağlamanın ve sonrasında bayılmanın bir histeri hastalığı belirtisi olduğunu ve bazı İslam âlimlerinin bu türden olayları anlatmaları nedeniyle Hıristiyan âleminin Hz. Muhammed’i histerili bir ruh hastası olarak tanımladıklarını ifade etmektedir. Kılıçzâde, böylelikle Batı dünyasında Hz. Peygamber ile ilgili var olan bazı iftira ve çirkin benzetmelere İslam âlemindeki bazı âlimlerin düşüncesiz anlatımlarının sebep olduğunu söylemektedir.

Kılıçzâde Hakkı’nın, Düzceli Yusuf Suad’a getirmiş olduğu bir diğer eleştiri de *Akvemü’s-Siyer*’de yer vermiş olduğu Cebrail tasviridir. Kılıçzâde, Cebrail’in bu şekilde tanıtılmasını oldukça ürkütücü bulmaktadır. Eserdeki anlatıma göre; Cebrail, Safa ve Merve arasına geldiği zaman öyle bir şekle bürünmüştü ki, ayakları yerde başı gökyüzünde idi. O anda kanatlarını açmış doğu ile batı arasını doldurmuştu. Ayakları sarı, kanatları yeşil, alnı parlak, yüzü nûrâni, dişleri beyaz, saçları kızıl mercan renkte idi. Üzerinde kırmızı yakuttan iki gerdanlık vardı. İki gözü arasında Kelime-i Tevhid yazılı idi. Bu şekilde korkunç bir görünüme bürünmüştü. Onun bu görünüşü Hz. Peygamber’i çok korkutmuştu.⁸⁹⁶

Kılıçzâde Hakkı’ya göre de bu görünüm gerçekten korkutucudur. O, Cebrail’in vazifesinin Hz. Peygamber’i korkutmak olmadığını, onun sadece Allah tarafından gönderilen emirleri tebliğ etmekle yükümlü olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle Cebrail’in gerçek dışı ve korkutucu bir şekle girmesine gerek olmadığını savunarak, bir siyer kitabında Cebrail’in bu şekildeki tasvirinin yapıldığını bilmeyen bir insanın, bu anlatılanlar ve ifade edilen renkler karşısında bir meleğin değil de bir Hint papağanının tasvirinin yapıldığını zannedeceğini söylemektedir.⁸⁹⁷

⁸⁹⁶ Düzceli, *Akvemü’s-Siyer*, s. 306.

⁸⁹⁷ Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtılâya İlân-ı Harb*, s. 100; Kılıçzâde, “Tenkîd-i Âsâr: Akvemü’s-Siyer”, *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1438.

Kılıçzâde Hakkı eleştiri yazısının devamında birinci cildi beş yüz sayfa olan *Akvemü's-Siyer*'in hurafelerle, gerçeği yansıtmayan ifade ve hikâyelerle dolu bir kitap olduğunu belirterek, eserde yer verilen bu olayların akla ve mantığa uyan hiçbir tarafının bulunmadığını ifade etmiştir. Ona göre, *Akvemü's-Siyer*'den verdiği örneklerde olduğu gibi daha önce kaleme alınan birçok siyer kitabında da aynı hurafelere rastlanıldığını, oysaki Hz. Peygamber'in hayatını anlatan bu kitapların böylesine akıl ve mantık dışı masallardan ibaret olmaması, bu tür gerçek dışı bilgilerden temizlenmesi ve yalnızca yüce hakikatleri barındırması gerektiğini savunmaktadır. Siyere dair bu kitapların böyle bilgilerle dolu olmasını üzüntü verici bulmakta ve Hz. Peygamber'in hayatını bu masallardan arındırmak yerine hurafelerle dolu eserler meydana getirmek için harcanan emeğe acıdığını ifade etmektedir. Ona göre dini yüceltmek maksadı ile bile olsa bu tür yanlış bilgiler bu eserlere dahil edilmemelidir. Allah tarafından verilen mucizeler haricinde Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili akıl dışı beyan ve iddialarda bulunmak, dini ve o dini tebliğ eden peygamberini yüceltmek yerine onları küçültmektir. Kılıçzâde'ye göre muhtemelen iyi niyetle uydurulmuş olan bu masalların on asır önce yaşamış insanları ikna etmesi bir dereceye kadar mümkündür. Fakat bilimin geliştiği bu çağda böyle masalları ve iddiaları doğruymuş gibi savunmak ve yeniden ortaya koymak dine ve dinin yayılmasına fayda sağlamayacaktır.

Kılıçzâde, bu hurafeleri hakikat gibi iddia edip insanları buna inanmaya zorlamanın dinsizliği arttıracaklarını, aynı zamanda gayri Müslimlerin yanı sıra müspet bilimle uğraşan Müslüman âlimlerin de bu tür anlatımlarla alay etmelerine sebebiyet vereceğini ve böyle bir durumun da İslam'ın yayılışını sağlamadığı gibi buna engel bile olacağını ifade etmektedir.⁸⁹⁸

⁸⁹⁸ Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, s. 101; Kılıçzâde, "Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer", *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1439.

Kılıçzâde Hakkı, *Akvemü's-Siyer*'e eleştirilerini tamamlamadan önce, Hz. Peygamber'in hayatını kaleme alan Yusuf Suad gibi kişilerin kaynak olarak eski tarih ve siyer kitaplarının yanı sıra felsefe, kimya ve kozmografiye dair eserleri ele almış olmaları halinde daha doğru tespitlerde bulunabileceklerini ve gerçek manada bir Peygamber hayatı yazabileceklerini ifade etmektedir.

Akvemü's-Siyer'le ilgili değerlendirmelerinin sonunda Kılıçzâde, akıl ve mantığa uymayan hurafe ve menkıbelerle dolu *Akvemü's-Siyer*'in, Hz. Peygamber'e sunulması halinde onun bile “bunlar benim hayatım değil” diyerek böyle bir eseri kabul iddia etmiştir.⁸⁹⁹

Kılıçzâde kaleme aldığı eleştirilerini tamamlarken, yaptığı bu tenkitlerden dolayı birtakım çevrelerde uyandıracığı hiddetten çekinmediğini de açıkça ilan ederek, beyan ettiği tüm fikirlerin arkasında olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu tür çevrelere, İslamiyet'e karşı vazifelerini gereğince ifa etmek istiyorlarsa onların da böyle hurafelere karşı durmaları gerektiği ve ancak bu şekilde fikrî karanlıktan kurtulabilecekleri çağrısı ile sözlerini bitirmiştir.⁹⁰⁰

Kılıçzâde Hakkı'nın, Düzceli Yusuf Suad'ın eseri için *İctihâd Gazetesi*'nde kaleme almış olduğu ve daha sonra diğer makalelerinin de yer aldığı *İtikâdât-ı Bâtlıya İlân-ı Harb* adlı kitabına da eklediği eleştiri yazısı, Düzceli ile Kılıçzade'nin birbirlerine karşılıklı cevap yazacakları tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Zira bu eleştiri makalesinin yayınlanmasından iki sene sonra 1331/1913 yılında Düzceli, Kılıçzâde'ye cevaben

⁸⁹⁹ Kılıçzâde Hakkı, kitabının 1332 tarihli ikinci baskısında bu ifadesinin sonunda dipnot olarak Celâl Nûri'nin çok yakında basılacak olan *Hâtemü'l-Enbiyâ*'sını işaret ederek: “Celal Nûri Bey biraderimiz “Fahr-i Kâinât” ünvanlı eser-i mübârek ve muhteşemleri ile bu noksanımızı bir dereceye kadar ikmâl buyurmuş oluyorlar.” ifadesini kullanmış ve Celal Nûri'nin kaleme aldığı eserin tam da kendisinin arzu ettiği gibi modern ilim ve fennin kuralları göz önünde bulundurularak yazıldığı vurgusunu yapmıştır. Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtlıya İlân-ı Harb*, İkinci Tab, s. 125; Kılıçzâde, “Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer”, *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1439.

⁹⁰⁰ Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtlıya İlân-ı Harb*, s. 103; Kılıçzâde, “Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer”, *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1439.

“*Akvemü’s-Siyer Cevâb: İctihâd Gazetesi’nde Kılıçzâde Hakkı İmzalı Makaleye*” adı ile 23 sayfalık bir risale kaleme almıştır. Ardından da Kılıçzâde bu risaleye karşılık, “*Akvemü’s-Siyer Münasebetiyle Son Cevâb (Yusuf Suâd Efendi’ye Tahsisen, Softalara Ta’mîmen)*” adı ile 63 sayfayı bulan bir risale yazmıştır. Kılıçzâde bu risalesinde, adından da anlaşılacağı üzere Yusuf Suad şahsında bağnazlığı ve tüm bağnazları hedef almıştır.

Kılıçzâde Hakkı’nın bu makalesinin ardından Eyüb Sabri isimli bir yazar da “Siyerin en doğrusu” ibaresiyle anılan *Akvemü’s-Siyer*’i, “Eşneu’s-Siyer”⁹⁰¹ başlığı ile kaleme aldığı bir makale ile tenkit etmiştir.⁹⁰² Hurafelerle dolu olmasından dolayı *Akvemü’s-Siyer*’in “Eşneu’s-Siyer” ifadesi ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu ifade eden Eyüb Sabri, Kılıçzâde’nin *Akvemü’s-Siyer*’in hurafelerle dolu bir kitap olduğu yönündeki eleştirel makalesinin, kendisine *Sirât-ı Müstakîm* dergisinde Ahmed Naim tarafından kaleme alınan ve *Tecrîdü’s-Sarîh*’te yer alan hadislerin tercümelerinin verildiği yazısını hatırlattığını söylemiştir.⁹⁰³ Söz konusu yazıda Ahmed Naim gibi müttaki birinin hadis diye uydurma bir rivayeti ele aldığı⁹⁰⁴ ve Hz. Peygamber’in hayatı hakkında bu tarzda hurafe içerikli yazılar yayınladığı iddiasında bulunduğu *Sirât-ı Müstakîm* dergisinin bunu neşretmekte herhangi bir beis görmediğini dile getirerek dergi yönetiminin Hz. Peygamber’e iftira ettikleri eleştirisinde bulunmuştur.⁹⁰⁵ Bu eleştirilere *Sirât-ı Müstakîm* dergi idaresinin cevabı gecikmemiş ve derginin 3 Temmuz 1329 tarihli 253. sayısında “Müdâfaât-ı Dîniyye: Eşneu’s-Siyer Sâhibi Eyüb Sabri’ye” başlıklı cevâbî

⁹⁰¹ “Siyerin en kötüsü” anlamında.

⁹⁰² Eyüb Sabri, “Tenkîd-i Âsâr: Eşneu’s-Siyer”, *İctihâd*, 27 Haziran 1329 (10 Temmuz 1913), S. 69, s. 1517-1519.

⁹⁰³ Eyüb Sabri, “Tenkîd-i Âsâr: Eşneu’s-Siyer”, *İctihâd*, 27 Haziran 1329 (10 Temmuz 1913), S. 69, s. 1517.

⁹⁰⁴ Ahmed Naim, “et-Tecrîdü’s-Sarîh, Hadis 172”, *Sirât-ı Müstakîm*, 7 Rebiülahir/21 Nisan 1327 C. 6, S. 139, s. 132. Derginin bu sayısının tarihinin 7 Rebiülahir olarak verilmesine rağmen hicrî tarihin 5 Cemaziyelevvel olması gerekir. Bu durumun baskıda yaşanan bir hatadan kaynaklandığını düşünmekteyiz.

⁹⁰⁵ Söz konusu bu makalesinde Eyüb Sabri, direkt olarak *Akvemü’s-Siyer*’i değil de o eserde olduğu gibi hurafelerle dolu rivayetler ile hem Müslümanlar hem de müsteşrikler nazarında İslam’ı küçük düşürme eğiliminde olduğunu iddia ettiği *Sirât-ı Müstakîm* dergisini eleştirmiştir.

bir yazı kaleme alınmıştır.⁹⁰⁶ Bu makalede *Akvemü's-Siyer*'den bahsedilmeyip Eyüb Sabri'nin *Sebîlü'r-Reşâd*'ın yazar ve yazılarına dair eleştirilerine cevap verilmeye çalışılmıştır.

2.1.2.1. Akvemü's-Siyer, “Cevab: İctihâd Gazetesi'nde Kılıçzâde Hakkı İmzalı Makaleye (1331/1913)⁹⁰⁷. Düzceli Yusuf Suad

Düzceli Yusuf Suad'ın, rûmi 1327 (1911) yılında yayınladığı *Akvemü's-Siyer* adlı eseri o dönemde geniş bir yankı uyandırmıştır. Eserin içerisinde bahsedilen konulardan özellikle Hz. Peygamber'in mucizevi olaylarına işaret eden bölümler Meşrutiyet döneminin yenilikçi aydın ve yazarlarından Kılıçzâde Hakkı tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Kılıçzâde *İctihâd Gazetesi*'nde kaleme aldığı bu eleştiri makalesine başlarken, büyük bir heyecanla kitabın basılmasını beklediğini ve bütün geceyi onu okumak için uykusuz geçirdiğini fakat eseri okuduktan sonra büyük bir hayal kırıklığına uğradığını belirtmiştir.⁹⁰⁸ Eseri tetkikinin ardından uzunca kaleme aldığı makalesinde daha önce de belirtildiği üzere Düzceli Yusuf Suad başta olmak üzere, Hz. Peygamberin hayatını hurafe, akıl ve mantığa uymayan asılsız menkıbelerle dolduranları çok ağır bir dille eleştirmiştir. İlmî sahada böyle bir yol izleyerek hurafeleri hakikat gibi göstermeye çalışanların, dinsizliği artırdıklarını ve aynı zamanda İslâm'ı ve onun peygamberini sadece gayri müslimler karşısında değil, müspet ilimle uğraşan âlimler nazarında bile alay konusu haline getirdiklerini iddia etmiştir.⁹⁰⁹

⁹⁰⁶ “Müdâfaât-ı Dîniyye: Eşneu's-Siyer Sâhibi Eyüb Sabri'ye”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 3 Temmuz 1329 (16 Temmuz 1913), C. 10, S. 253, s. 302-309. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphane Katalog kayıtlarında bu makalenin muharriri olarak *Sebîlü'r-Reşâd*'ı yayımlayan Eşref Edip (ö. 1917)'in ismi yer almaktadır.

⁹⁰⁷ Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer, Cevâb: İctihâd Gazetesinde Kılıçzâde Hakkı İmzalı Makaleye*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitaphânesi, 1331 (1913).

⁹⁰⁸ Kılıçzâde Hakkı, “Tenkîd-i Âsâr: Akvemü's-Siyer”, *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1435.

⁹⁰⁹ Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâulaya İlân-ı Harb*, s. 124; Kılıçzâde, “Akvemü's-Siyer”, *İctihâd Gazetesi*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1439.

Düzceli Yusuf Suad bu makaleden yaklaşık iki sene sonra 1331 (1913)'de cevap niteliğinde bir risale kaleme almış ve Kılıçzâde'nin eleştirilerine karşılık vermiştir. Düzceli, Kılıçzâde'ye karşı ele aldığı cevabına ilk önce yazının kaleme alındığı *İctihâd Gazetesi*'ni ağır bir şekilde eleştirerek başlamıştır. Düzceli'nin ifadesi ile bu müessesese tamamıyla kendisini İslam'a karşı savaşa adanmış ve tedavisi mümkün olmayan bir sapkınlık içerisine düşmüştür. Bu neşriyat çeşitli gerekçelerle İslam'a savaş ilan etmiş ve bu mücadelesinde de Hz. Peygamber'in hayatının küçük bir bölümünü teşkil eden ve siyer alanında irhâsât olarak nitelendirilen akılla izahı mümkün olmayan bazı olaylar üzerinden sürekli saldırılarda bulunmuştur. Neticede bu saldırılar bizzat Kur'an, hadis ve Hz. Peygamber'in hayatına yönelik olmaktadır.⁹¹⁰

Düzceli, kendisini eleştiren Kılıçzâde'ye cevâbî risalesinin devamında Kılıçzâde'nin hastalıklı, illetli bilgileri ve fikirleri dolayısıyla müsteşrik Dozy'yi veya onun öğrencilerini andırıldığını söylemektedir. 13 asırdan beri İslam âlimlerinin Hz. Peygamber'in hayatına dair bulamadıkları hakikatleri, Kılıçzâde'nin bir gecede kaleme aldığı üç-beş satır bilgi ile ortaya koyma hayalinde olmakla eleştirmiştir.⁹¹¹

Düzceli, Kılıçzâde'nin *Akvemü's-Siyer*'in dili hususundaki eleştirileri hakkında herhangi bir ifadede bulunmamıştır. Aslında Düzceli'nin, Tanzimat Dönemi'nde Batılı hayranlığı ile başlayan dilde reformasyon ve sadeleşme hareketine⁹¹² karşı olarak geleneksel dili kullanmaya ve korumaya çalıştığını söylemek herhalde yanlış olmasa gerektir. Zira o, kaleme aldığı risalede sürekli Batı hayranlığını eleştirmiş ve dil konusu başta olmak üzere her alanda onlara benzemeye çalışmanın yanlışlığına vurgu yapmıştır.

⁹¹⁰ Düzceli, *Akvemü's-Siyer, Cevâb*, s. 7.

⁹¹¹ Düzceli, *Akvemü's-Siyer, Cevâb*, s. 8.

⁹¹² Bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960, s. 80-83.

Düzceli Yusuf Suad, Kılıçzâde Hakkı'ya cevaben kaleme aldığı risalesinde, Kılıçzâde'nin eleştirdiği konulardan olan Hz. Peygamber'in mucize veya irhâsât olarak göstermiş olduğu hârikulâde olayları teker teker ele almış ve yazdıklarında herhangi bir hurafe veya masal bulunmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. Kılıçzâde'nin eleştirdiği diğer hususlardan; Abdulmuttalib'in haniflerden olduğu iddiası, Hz. Peygamber'in beşikte iken konuşması, Hz. Peygamber'in parmaklarından süt akıp onlar ile beslenmesi, göğsünün melek tarafından yarılması, Cebrail tasviri gibi konularda Kılıçzâde'ye cevaplar vermiştir.

Düzceli, risalesinde mucize ve hârika hususuna özellikle değinmiş ve mucize olarak nitelendirdiği olayların eleştirilmesine karşı çıkmıştır. Bazı kesimler tarafından hurafe olarak telakki edilen olayların kendi nazarında "hârika ve mucize" olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber'in ilk doğum anından itibaren gösterdiği olağanüstü olayları mucize olarak tanımlamış ve Kur'an'da bahsi geçen diğer peygamberlerin hayatlarından örnekler vererek, Hz. Peygamber döneminde yaşanan bu olayların da peygamberlerin hayatlarında yaşanan olaylar misali birer mucize olduklarını savunmuştur. Enbiyâ'nın her ne kadar yaratılış vasfı ile diğer insanlara benzemelerine rağmen ortaya koymuş oldukları olağanüstü olaylar bakımından diğer insanlardan üstünlüklerine vurgu yaparak, onların göstermiş oldukları mucizeleri inkâr etmenin veya Kılıçzâde'nin söylediği gibi hurafe ve masal gibi ifadelerle bunları hafife almanın insanı küfre düşüreceğini iddia etmiştir. Zira Düzceli'ye göre mucize ve harika tarzındaki olaylar, diğer peygamberlerin yaşantılarında da görülmüş ve Kur'an bunları açık bir şekilde anlatmıştır. Sırf bilimsel olarak kanıtlanmadıklarından dolayı bu olayları inkâr etmenin veya hafife almanın, Kur'an'ı inkâr etmek olacağını ve bunun da kişinin küfrüne sebebiyet vereceğini belirtmiştir.⁹¹³

⁹¹³ Düzceli, *Akve mü's-Siyer, Cevâb*, s. 8.

Düzceli Yusuf Suad:

“Şuûn ve siyer-i seniyyelerinden bildikleri şeyler, sıfır mikdarındadır. Hele Müslümanlık zevkine, Müslümanlık zihniyetine yabancı olan garbın müellefâtı da karıştı mı iş büsbütün değişiyor... Nazarlarında âyet, hadis -ve şimdiki garbın imrendiğimiz terakkiyât ve tekemmülâtını, meâsir-i muhayyire-i medeniyyesini fakat müslümancasına emir ve teşvik eden âyet, hadis- hiçbir şey isbât etmez. Mutlaka garbdan ahz u istiâre edilmiş delil ararlar. Kütüb-i hadisinde görüldüğü için kabul etmezler fakat filan garblı yazmış diye kabul ederler.”

diyerek dönemin Müslüman aydınlarının batılı kaynaklardan beslenme hususundaki heveslerini eleştirmiş ve onları siyer konusunda son derece cahil olmakla suçlamıştır.⁹¹⁴

Düzceli'nin ifadelerine göre; ümmet İslâm uğrunda gayret göstermesi gerekirken yeni nesil bu gayretten çok uzaktır. İnsanları ilim ve fenne teşvik eden Hz. Peygamber'e ve onun tarihine, dolayısıyla da Müslümanlığa yabancı kalmışlardır. Siyerden bildikleri ve anladıkları şey hiç yok gibidir. Son dönem Müslümanlarında büyük bir Batı hayranlığı başlamıştır. Batılıların medeniyet ve yükselme diye bahsettikleri hususlar ayet ve hadislerle birlikte Müslümanlık çerçevesinde zaten mevcuttur. Ama yenilikçi zihniyet ayet ve hadislerde söylenenlere itibar etmeyip Batılı yazarların söylediklerine yönelmekte ve mutlaka Batı zihniyetinden bir şeyler görmek istemektedirler. Aynı şeylerden bahsediyor olmasına rağmen bir fikri, sırf hadis kitaplarında yazıyor diye kabul etmezken, Batılı bir yazar bundan bahsedince hemen bu fikri sahiplenmek isterler.⁹¹⁵ Düzceli bu meyanda İslâm geleneğinin hadis/haber naklindeki titizliğine başka hiçbir alanda

⁹¹⁴ Düzceli, *Akve mü's-Siyer, Cevâb*, s. 22.

⁹¹⁵ Düzceli, *Akve mü's-Siyer, Cevâb*, s. 22-23.

ulaşamadığını belirtirken, kullanılan kaynaklar açısından döneminin batıcı yaklaşımlarını benimsemediğini ortaya koymuştur.⁹¹⁶

Düzceli'nin, risalesinde hararetle bir şekilde savunduğu bir diğer husus da Dozy gibi şarkiyatçılar ile Kılıçzâde gibi dönemin Batı hayranı Müslümanlarının sürekli vurgu yaptıkları konu olan Hz. Muhammed'i bir peygamber olma vasfından ziyade bir reformist olarak görme eğilimidir. Düzceli'ye göre bahsedilen bu grup, Hz. Peygamber'in yalnızca bozulmuş Arap toplumunun sosyal hayatları üzerinde inkılap ve yenilik yapma amacını taşıdığını iddia etmektedirler. Düzceli'nin ifadeleriyle, Batıcı bu gruba göre güya Hz. Peygamber, zamanın kanunlarının Arap toplumunun düzene sokulması için kifayet etmediğini fark etmiş ve bunun üzerine geçmiş dinleri ve kutsal kitapları etraflıca tetkik ettikten sonra bu kaynaklardaki hususları birtakım düzenlemelere tâbi tutarak Arap toplumunun ıslahını sağlayacak yeni bir kanun düzeni ortaya koymuştur. Bu yeni düzene de İslam adını vermiştir.⁹¹⁷

Hz. Peygamber'i, on üç asır evvel ortaya çıkan inkılâpçı, ihtilalci, yenilikçi biri olmaktan ibaret, Arapların içtimai durumu üzerinde inkılâp yapmış bir kişi olarak görmenin, garpçuların tipik hastalığı olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁸ Düzceli bu düşüncüyü sert bir şekilde reddetmiş ve bu düşüncede olan Batı hayranı Müslüman grubu İslam dünyası için Hıristiyan ve Yahudilerden daha tehlikeli bir grup olarak nitelendirmiştir. Düzceli'ye göre bu güruhun tek gâyesi İslam'ı, Hıristiyanlığın ve Yahudiliğin ıslah edilmiş, düzeltilmiş, yeniden tanzim edilmiş bir şekli olarak göstermek yani ilahi bir din olmadığını ve Hz. Muhammed tarafından uydurulmuş birşey gibi bir algı oluşturmaya çalışmaktır.⁹¹⁹ Düzceli, Hz. Peygamber döneminde Hıristiyanlığın ve Yahudiliğin değil

⁹¹⁶ Güllü Yıldız, "İki Siyer Tek Müellif: Düzceli Yusuf Suad'ın Siyer Telifleri", *Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, Haz. Abdulhamit Kırmızı, İstanbul, Küre Yayınları, 2013, s. 10.

⁹¹⁷ Düzceli, *Akvemü's-Siyer, Cevâb*, s. 8-9.

⁹¹⁸ Düzceli, *Akvemü's-Siyer, Cevâb*, s. 8-10.

⁹¹⁹ Düzceli, *Akvemü's-Siyer, Cevâb*, s. 9.

Mekke’de, Hicaz bölgesinde bile yaygın olarak bulunmadığını ifade etmiş ve okuma yazması olmayan Hz. Muhammed’in, kendi yaşadığı bölgede bulunmayan dinleri tetkik edip onları yeni bir yorumla ortaya koymasının mümkün olamayacağını ifade ederek bu düşünceyi eleştirmiştir.⁹²⁰

Düzceli Yusuf Suad, Kılıçzâde Hakkı’nın *Akvenü’s-Siyer* için yaptığı eleştirilere cevap olarak kaleme aldığı 23 sayfalık risalesinde, Kılıçzâde’nin eleştirdiği noktalara cevap vermenin yanı sıra Kılıçzâde ve onun gibi dönemin Batıcı ve tamamen pozitivist bir zihniyet taşıyan ve asıl amaçlarının yenileşme adı altında İslam’a saldırmak olduğunu iddia ettiği aydınları da tenkid etmiştir.⁹²¹

Risalenin basımının hemen ardından Kılıçzâde de hiç vakit kaybetmeden “*Son Cevâb*” adı ile 64 sayfalık bir reddiye kaleme almıştır. Bu risaleden sonra Düzceli, Kılıçzâde’ye karşı herhangi bir cevap, eleştiri veya reddiye yazmamış ve karşılıklı cevaplaşma bu şekilde son bulmuştur.

2.1.2.2. *Akvenü’s-Siyer Münasebetiyle Son Cevab: Yusuf Suâd Efendiye Tahsîsen Softalara Ta’mîmen (1331/1913)*⁹²², Kılıçzâde Hakkı

Düzceli Yusuf Suad’ın *Akvenü’s-Siyer*’i neşrinin ardından, dönemin yazar ve fikir adamlarından biri olan Kılıçzâde Hakkı tarafından bu esere bir eleştiri makalesi

⁹²⁰ Düzceli, *Akvenü’s-Siyer, Cevâb*, s. 10.

⁹²¹ Bu düşünceleri destekleyerek Kılıçzâde ve onunla hemfikir olan Batıcı aydın kesimi eleştiren isimlerden biri de Ahmed Şîrânî (ö. 1942) olmuştur. Şîrânî Yusuf Suad’ın risalesini okuduğunu ve yapmış olduğu müdafaaanin gerekli ve yerinde bir müdafaa olduğunu belirtmektedir. Kılıçzâde ve onun gibi kendilerini aydın olarak nitelendiren Batı taraftarlarının sürekli olarak bilimden söz ettiklerini fakat bilimin ne demek olduğunu asıl kendilerinin bilmediklerini iddia etmiştir. Medrese gibi geleneksel ilmi çalışmaları ön planda tutmaya çalışanları gericilikle suçlayan Kılıçzâde ve onunla aynı düşüncede olan bu gurubun asıl kendilerinin gerici olduğunu vurgulamıştır. Yusuf Suad’ın *Akvenü’s-Siyer*’de bahsettiği ve Kılıçzâde’nin bilimin akılcı yaklaşımına aykırı olduğunu söyleyerek eleştirdiği Hz. Peygamber’in parmaklarından gelen süt ile beslenmesi hadisesi hususunda da Yusuf Suad’a destek vererek, Kılıçzâde’nin, gıda maddelerinin insan vücudunda kana dönüşmesini bilimsel bir açıklama kabul ettiği halde aynı şekilde süte de dönüşebileceği durumunu akıl dışı olarak nitelendirmesini cahilce bir açıklama olarak değerlendirmiştir. Bu yönüyle asıl bilimden uzak olanların işte bu gurup olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Ahmed Şîrânî, “*Akvenü’s-Siyer Muharriri Yusuf Suad Efendi Hazretlerine*”, *Medrese İtikadları*, 12 Ramazan 1331/2 Ağustos 1329, S. 13, s. 104-105.

⁹²² Kılıçzâde Hakkı. *Akvenü’s-Siyer Münasebetiyle Son Cevâb: Yusuf Suâd Efendiye Tahsîsen Softalara Ta’mîmen*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitâbhânesi, 1331 (1913).

yayımlanmış ve Düzceli de bu makaleye karşılık olarak cevap niteliğinde bir risale kaleme almıştır. İlmî bir çerçevede karşılıklı olarak ortaya koyulan bu mülâhazaları, Kılıçzâde Hakkı'nın *Son Cevâb*'ı takip etmiştir.

Kılıçzâde, kaleme aldığı *Akvemü's-Siyer Münasebetiyle Son Cevab: Yusuf Suâd Efendiye Tahsîsen Softalara Ta'mîmen* adlı 63 sayfalık risalesine başlarken, kendisinin 16 Mayıs 1329 (29 Mayıs 1913) tarihli *İctihâd Gazetesi*'nin 66. sayısında neşrettiği eleştiri yazısına Düzceli'nin vereceği cevabı beyhude yere uzun bir müddet beklediğini belirtmiş ve nihayet 17 Temmuz Çarşamba⁹²³ günü beklediği cevabın kendisine ulaştırıldığını söylemiştir. Burada Kılıçzâde, kendi makalesinden sonra Düzceli'den gelecek bir cevap beklediğini belirtmekte ancak beklediği bu cevabın oldukça geciktiğinden yakınmaktadır.⁹²⁴ Esasında Düzceli de bu gecikmenin farkındadır. Zira Kılıçzâde'ye yazdığı cevâbi risalesinde başlığa dipnot olarak “Hâdisat-ı ahîre haylûletiyle tehhür etmişti” diyerek gecikmenin sebebinin araya giren bazı son hadiseler olduğunu ifade etmiştir.⁹²⁵

Kılıçzâde Hakkı, Düzceli Yusuf Suad'ın cevabi risalesini aldığı zaman hem sevindiğini hem de bir korku hissettiğini belirtmiştir. Sevincinin sebebinin, karşılıklı yazılan bu yazıların ilmî ve dînî bir tartışmaya vesile olması, korkusunun sebebinin ise

⁹²³ Burada belirtilen aya göre verilen tarihin rûmî tarih olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre tarih 17 Temmuz 1329 (30 Temmuz 1913) olmaktadır. Tarihlendirme için ayrıca bkz. Güllü Yıldız, “II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul, (2010/2), C. 15, S. 29, s. 87.

⁹²⁴ Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 3. Kılıçzâde, bir eser hakkında okuyucunun eleştiri hakkı olduğu gibi eser sahibinin de böylesine bir eleştiriye karşı cevap verme hakkının olduğunu ve bu nedenle de Yusuf Suad Efendi'den bir cevap beklentisi içerisinde bulunduğunu belirtmiştir. Beklediği bu cevabın gecikmiş olduğunu da sözlerine eklemiştir.

⁹²⁵ Düzceli, *Akvemü's-Siyer, Cevâb*, s. 3. Kaleme alınan bu iki yazının tarihlendirmesine baktığımızda Kılıçzâde'nin eleştiri makalesinin rûmî 16 Mayıs 1329 (29 Mayıs 1913), Düzceli'nin risalesinin ise 1331 tarihli olduğu görülmektedir. Her ne kadar bu 1331 tarihinin hicrî mi yoksa rûmî mi olduğu belirtilmese de hicrî tarih olduğunu söyleyebiliriz. Zira Düzceli'nin *Akvemü's-Siyer, Cevâb: İctihâd Gazetesinde Kılıçzâde Hakkı İmzalı Makaleye* adlı risalesinin basımının ardından 2 Ağustos 1329/12 Ramazan 1331 tarihli *Medrese İtikadları* adlı mecmuada Ahmed Şîrânî'nin Düzceli'nin bu risalesinden bahisle bir yazı kaleme aldığını daha önce belirtmiştik. Bu bilgiye göre Düzceli 23 sayfalık cevâbi risalesini, Kılıçzâde'nin 16 Mayıs 1329 tarihli makalesi ile Şîrânî'nin 2 Ağustos 1329 tarihli yazısı arasındaki iki aylık süre içerisinde kaleme almış olduğu anlaşılmaktadır.

ahlak ve faziletten nasibini almamış bazı softaların son zamanlarda ortaya çıkıp din adına birtakım kesimleri edepsizce zemmetmeleri olduğunu ifade etmiştir. Ancak Yusuf Suad gibi âlim bir şahsiyetin bu türden bir edepsizlik yapmayacağını, ilmî ve ahlaki bir çerçevede olaya yaklaşacağını düşündüğünü ve bu düşüncesinde de haklı çıktığını eklemiştir.⁹²⁶ Kılıçzâde, Düzceli'nin risalesini eline aldığı zaman korkmasına sebep olan ikinci bir durumun, Düzceli'nin kaleme aldığı risalenin de *Akvemü's-Siyer* gibi iki dilli bir anlatıma sahip olacağını beklemesidir. Ancak Kılıçzâde korktuğu gibi olmadığını ve neyse ki Düzceli'nin Arapça bilmeyenleri müşkül durumda bırakmamak için risalesini Osmanlıca olarak yazdığını belirtmiştir.⁹²⁷

Kılıçzâde, kitabın içeriğine geçmeden önce meselenin daha iyi anlaşılması için âlemin yaratılışından Hz. Peygamber'in nübüvvetine kadar geçen dini hadiseleri özet olarak ele almıştır. Kılıçzâde bu bölümde âlemin yaratılışı hususunun ve bu hadiseyi meydana getiren gücün mahiyetinin tam olarak bilinemediğinden bahsetmektedir. Bu noktada âlemin oluş şeklinin inanan kesim tarafından sürekli mucize ile açıklanmasını eleştirirken, bu hadisenin ilim adamlarının ileri sürdüğü gibi bir tekâmül, bir süreç sonucunda ortaya çıkmış olmasının daha doğru bir bilgi olabileceğini iddia eder.⁹²⁸ Ona göre tekâmül süreci bizzat insanlar tarafından müşahede edilebildiğinden dolayı bu, bir iddiadan ziyade bir hakikattir. Tüm bunlar bu kadar açık iken “Allah kâinatı bir anda yaratmıştır” demek apaçık bir küfürdür.⁹²⁹ Kılıçzâde bu ifadesi ile âlemde var olan her şeyi bir mucize ile açıklamaya çalışın ve Hz. Peygamber'in hayatında da bu gibi mucizelere sürekli atıflarda bulunan Düzceli Yusuf Suad'ı açık bir şekilde eleştirmektedir.

⁹²⁶ Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 4.

⁹²⁷ Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 5.

⁹²⁸ Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 7-8.

⁹²⁹ Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 8. Burada açık bir şekilde ifade edilmemesine rağmen Kılıçzâde'nin tekâmülden kastettiğinin “Evrin Teorisi” olup olmadığı akıllara gelen bir sorudur.

Son Cevâb'ta âlemin yaratılışı konusundan sonra insanın yaratılışı ele alınmıştır. Yine bu noktada da inananlar ile ilim erbabı arasında konuyu ele alış şekilleri itibariyle bir kıyaslama yapılmıştır. Kılıçzâde, âlemin yaratılışında olduğu gibi insanın yaratılışının da belirli aşamalar ve bir tekâmül sürecinden geçtiğini belirtir. Yine burada mucize diye anlatılan hadiseleri ele alarak “Allah’ın sünnetinde/kanununda asla değişme bulamazsın”⁹³⁰ ayetini delil göstererek, Allah tarafından belirlenen tabii kanunların, kurulu olan âlem nizamının dışına çıkılamayacağını, bunların dışında söylenen şeylerin birer safsatadan ibaret olacağını ifade eder.⁹³¹ Aslında Kılıçzâde’nin tüm bu ifadeleri, mucize ile ilgili görüşlerine bir temel oluşturmak amaçlıdır. Zira *Akvemü’s-Siyer*’de en fazla eleştirdiği nokta Hz. Peygamber’e isnad edilen mucizevi hadiseler idi. Kılıçzâde, ilerleyen ifadelerinde bu durumu açıkça dile getirerek Hz. Peygamber’in hiçbir zaman harikulade olaylar meydana getirmeye kalkışmadığını ve böyle bir iddiada da bulunmadığını, zira Hz. Peygamber’in en büyük mucizesinin akli ve kitabı olduğunu belirtmiştir. Ona göre bunun aksini iddia etmek hem Allah’ın kendi kanunlarını bozmak hem de Hz. Peygamber’i büyük bir acizliğe sevk etmek anlamına gelmektedir. Çünkü Hz. Peygamber’in bu gibi olağanüstülüklere ihtiyacı yoktur. Zira o, her arzusunu yerine getirebilecek bir kuvvete sahiptir.⁹³²

Kılıçzâde, açıklamalarının devamında çeşitli kitaplarda sözü edilen ve Hz. Peygamber’e isnad edilen mucizeleri Hz. Peygamber’in hiçbir zaman gerçekleştirmediğini, bunları daima olağanüstü olaylar görmek arzusunda bulunan cahil kesimin uydurduğunu söylemektedir. Hatta bu grup daha da ileri giderek, kendi dönemindeki ilim ve fenni öğrenmiş olan Hz. Peygamber’i ümmî/cahil olarak nitelendirdiklerini ifade etmekte ve bu durumu Hz. Peygamber’i tamamıyla aciz bir hale sokmaya çalışan bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Kılıçzâde bu ifadesi ile Hz.

⁹³⁰ Ahzâb Sûresi, 33/62

⁹³¹ Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 9-10.

⁹³² Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 12.

Peygamber’i yüceltmek amacıyla dindar kesimin çokça kullandığı ve mucize olarak nitelendirilen olayların aslında onu nasıl bir acziyet haline düşürdüğüne dikkat çekmektedir.⁹³³

Kılıçzâde Hakkı, Düzceli Yusuf Suad’a karşı kaleme aldığı cevâbî risalesinde yaptığı bu açıklamaların ardından, ikinci kısımda İslâm dünyasının içinde bulunduğu problemlerle ilgilenen ve İslâmî yenileşme hareketlerini yakından takip eden bir isim olan Musa (Cârullah) Bigiyef’in (ö.1949) *Halk Nazarına Bir Niçe Mes’ele* adlı kitabının “İmân” başlıklı bölümünü⁹³⁴ olduğu gibi iktibas etmiştir.⁹³⁵ Kılıçzâde’nin, Musa Cârullah’ın fikirlerini olduğu gibi benimsiyor olması, Osmanlı’nın son dönemlerinde İslâmî yenileşmeyi savunanların fikri yapısını göz önüne sermesi açısından önemlidir. Zira Musa Cârullah da her şeyi Batılılardan alan reformcularla bir tutulmasa da⁹³⁶, akılcılığın dindeki yerine oldukça vurgu yapan isimlerden biridir.⁹³⁷ Kılıçzâde bu meyanda risalesinin ilerleyen bölümlerinde yine Musa Cârullah’ın diğer bir eseri olan *Uzun Günlerde Rûze*’nin⁹³⁸ “Son Söz” bölümünden de uzunca bir alıntı yaparak son zamanlarda dindarlık adına yapıldığını düşündüğü yanlışları Musa Cârullah’ın ağzından ifade etmeye çalışmıştır.⁹³⁹

Kılıçzâde, risalesinin başından beri dindarlık adı altında gericilikte ısrar eden softaları eleştirerek, bu gibi kesimler tarafından İslam’ın ne kadar kötü bir duruma getirildiğini belirtmektedir. Dinde yenileşmenin gerekliliğini ve bunu başarabilmek için İslam dünyasının Avrupa’ya muhtaç olduğunu zira derin tetkiklere dayanan eserlerin sadece Avrupa kütüphanelerinde bulunduğunu ifade etmektedir. Aslında Kılıçzâde’nin

⁹³³ Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 13.

⁹³⁴ Musa (Cârullah) Efendi Bigiyef, *Halk Nazarına Bir Niçe Mes’ele*, Kazan, Ümid Matbaası, 1912, s. 48-64.

⁹³⁵ Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 18-45.

⁹³⁶ Musa Carullah, İslam’da bir reformasyonu değil, daha ziyade bir ıslah hareketinin gerekliliğini benimsemektedir. Bkz. Ahmet Kanlıdere, “Mûsa Cârullah”, *DİA*, XXXI, s. 215.

⁹³⁷ Ahmet Kanlıdere, “Mûsa Cârullah”, *DİA*, XXXI, s. 215.

⁹³⁸ Musa Cârullah, *Uzun Günlerde Rûze*, Kazan, y.y., 1911, s. 196-203.

⁹³⁹ Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 57-62.

sırf bu sözü bile bizlere Osmanlı'nın son dönemlerindeki Batıcı aydınların fikri yapısı hakkında önemli ölçüde bilgi vermektedir. İlerlemenin sağlanabilmesi amacıyla her alanda Avrupa fikir yapısını benimseyen ve bunu İslam dünyası içine de taşımaya çalışan bu aydınlardan biri olan Kılıçzâde Hakkı, bu meyanda Hz. Peygamber'in siyerinin de yeniden inşa edilmesi gerektiğini ve İslam'ın ancak bu şekilde zamanın ihtiyaçlarına cevap verebileceğini savunmaktadır. Kılıçzâde'nin şu sözleri konu üzerindeki düşüncelerini açık bir şekilde göstermektedir:

“Müslümanlık Avrupa'nın süyül-i terakkisine kendisini kaptırmazsa ilâhe-i Sa'd gibi Tihâme çöllerinde yıldırımlara maruz yontulmamış bir kara taş olmaktan kurtulamaz. İslam bugün hiçbir şeye mâlik değildir, İslam her şeyini kaybetmiştir, İslam yeniden yaşamak için Avrupa'ya muhtaçtır. Hatta o hakâyık-ı dîniyyesini bile öğrenmek için Avrupa'ya müftekindir. Zira tedkîkâdât-ı amîkaya müsteniden yazılmış kitaplar ancak oranın kütüphanelerinde bulunabilir.”⁹⁴⁰

Kılıçzâde bu ifadelerinden sonra son söz olarak; dinlerin insanlar için tesis edildiğini ve bu tesis edilen dinlerde zaruri noktaların dışında kalan konularda zamanın şartlarına göre değişme ve yenileşmelerin yapılabileceğini söylemiştir. Ona göre Şeriat-ı Muhammediye, İslam'ın izzet ve saadeti için ahlaka ve dinin sıhhatine aykırı olmayan hususlarda ihtiyaca göre değişime açık ve bunlara müsaade eden, hatta müsaade etmekle de kalmayarak bu tür değişim ve yeniliklere taraftar olan bir anlayıştır.⁹⁴¹

Kılıçzâde'nin bu *Son Cevâb*'ı ile gelenekçi ve yenilikçi olmak üzere iki farklı tarafı temsil eden Düzceli Yusuf Suad ile Kılıçzâde Hakkı arasındaki fikri tartışma son bulmuştur. Düzceli, kendisi ve eseri hakkında yazılan bu reddiyeden sonra herhangi bir zeminde, herhangi bir cevap vermemiştir. Bu durum, Kılıçzâde tarafından ortaya konulan

⁹⁴⁰ Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 54.

⁹⁴¹ Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 63.

argümanları Düzceli'nin kabullendiği anlamına gelmemektedir. Kanaatimize göre Düzceli, bu tartışmayı daha fazla uzatmamak amacıyla yeni bir cevap kaleme almamıştır. Zira Kılıçzâde'nin, kendi risalesine *Son Cevâb* başlığını atması da bu risaleden sonra Düzceli bir cevap yazsa bile kendisinin yeni bir yazı kaleme almayacağına göstergesidir. Kılıçzâde, yazdıklarının bazı kesimlerin tepkisini çekeceğinin bilincinde olarak, Yusuf Suad ve diğer softalara hitaben son cümlesi ise, “De ki; öfkenizden ölün. Muhakkak ki Allah, sinelerde olanı en iyi bilendir.” mealindeki Âl-i İmran Sûresi 3/119. ayetidir.⁹⁴² Muhataplarına, daha doğrusu kendi deyimiyle fikri manada mücadeleye giriştiği softalara ve gericilere karşı kullandığı bu ayetten anlaşıldığına göre Kılıçzâde, kim ne derse desin düşündüğünden geri kalmayacağını ve onların tüm eleştirilerine rağmen İslam'da değişimin, yenileşme fikrini sonuna kadar savunacağını belirtmektedir.

2.2. Lütfullah Ahmed'in *Hayât-ı Hazret-i Muhammed* Adlı Eserine Yöneltilen Eleştiriler

Yazar ve yayımcı Naci Kasım (Açıkel)'ın Lütfullah Ahmet müstear ismi ile siyere dair kaleme aldığı *Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV)* adlı eser, neşredildiği ilk zamanlardan itibaren içeriği ve ele aldığı konular itibariyle Osmanlı müellifleri tarafından birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Bu noktada ilk eleştiri yazısını, henüz eser tamamlanmadan formalar halinde yayımlanırken Tâhirü'l-Mevlevî yöneltmiştir. *Sebîlü'r-Reşâd* dergisinde tefrika halinde peş peşe kaleme aldığı makalelerinde Tâhirü'l-Mevlevî eser içerisinde dikkatini çeken hatalara değinmeye çalışmıştır. Esere eleştiri yönelten bir diğer müellif de *İntâk-ı Hakk* ismiyle 14 sayfalık bir risale kaleme alan Mehmed Tevfik olmuştur.

⁹⁴² Kılıçzâde, *Son Cevâb*, s. 64.

2.2.1. Tâhirü'l-Mevlevî Tarafından *Hayât-ı Hazret-i Muhammed'e* Yöneltilen

Eleştiriler

Lütfullah Ahmed'in 1331 (1913) tarihinde kaleme aldığı *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, basıma girdiği ilk andan itibaren oldukça ses getirmiş ve bazı çevrelerce eleştirileri üzerine çekmiştir. Eser hakkında ilk tenkid yazısı dönemin usta kalemlerinden, edebiyat tarihçisi, yazar ve şair bir isim olan⁹⁴³ Tâhirü'l-Mevlevî tarafından *Sebîlü'r-Reşâd* mecmuasında kaleme alınmıştır. Tâhirü'l-Mevlevî, tefrika halinde 5 sayıda dile getirdiği tenkid yazının yanı sıra bir sayıda da “Cevâbu'l-Cevâb – Lütfullah Ahmed Beyefendi'ye” başlığı ile Lütfullah Ahmed'in, kendisi hakkında yayımladığı eleştirilere vermiş olduğu cevaba karşılık bir cevap yazmıştır. Bir yazı dizisi şeklinde oldukça ilmi bir eleştiri kaleme alan Tâhirü'l-Mevlevî, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*'deki yanlışlıkları, tutarsızlıkları, bilgi hatalarını gözler önüne sermeye çalışmıştır.

Tâhirü'l-Mevlevî *Sebîlü'r-Reşâd*'in 271. sayısında yayımlanan “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Unvanlı Eser Hakkında -1-” başlıklı ilk tenkid yazısında Lütfullah Ahmed'in henüz formalar halinde basımı devam eden eseri hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunmak istediğini fakat bu iş için kitabın tamamının neşredilmesini beklediğini ifade etmiştir. Ancak hem *Sebîlü'r-Reşâd* dergisi okuyucularının hem de dergi idaresinin, kitapta yer alan bazı bilgiler hususunda kendisinden birtakım izahlar talep etmelerinden dolayı kitabın basımının tamamlanmasını beklemeden yayımlanan formları üzerinden kitabın içeriği hakkında bazı noktalara işaret etme gereği hissettiğini belirtmiştir.

Tenkid yazısında öncelikle eserin başlangıç kısmında ele alınan Hz. Muhammed ve İslâmiyet'ten önce Arap Yarımadası'nın durumundan bahsedilen bölümde verilen hatalı bilgiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Tâhirü'l-Mevlevî; Yâkut el-Hamevî'nin

⁹⁴³ Bkz. Âlim Kahraman, “Tâhirü'l-Mevlevî”, *DİA*, XXXIX, s. 407.

Mu'cemü'l-Buldân'ı, Ebu'l-Fidâ'nın *Tarih*'i, İbn Haldûn'un *Mukaddime*'si gibi birtakım kaynak eserlere müracaatla Lütfullah Ahmed'in, Arapların kökenleri hakkında verdiği bilgilerdeki hata ve eksikliklere değinmiştir. Mesela Tâhirü'l-Mevlevî makalesinde şu satırlara yer vermiştir:

“*Hayât-ı Hazret-i Muhammed*’in 19. sahifesinde “İslâmiyet’in Zuhurundan Evvel Arablar” unvanlı bahisde şu satır var: “*Cezâretü'l-Arab*’ın en eski kavimleri Sâ’m’dan dördüncü batında zuhur eden Kahtân b. Habr’in nesilleri...” Benim gördüğüm tarih kitâblarında (Kahtân b. Habr) nâmında bir isim muharrer bulunduğunu tahattur edemiyorum. Vâkıyan Yemen’de teşkil-i hükûmet eylemiş (Kahtân) isimli bir zât biliyorum. Fakat onun nesebi sahâif-i tevârîfde (Kahtân b. Âbir b. Şâlih b. Arfaşad b. Sâ’m b. Nûh Aleyhi’s-Selam)⁹⁴⁴ olmak üzere mestûr, hatta Tevrat’ta (Yaktan) unvanıyla merkûm olduğu mezkûrdur. İsbât-ı müddeâ zımmında ezcümle (Târih-i Ebi'l-Fidâ)’nın ibâre-i âtiyesini gösterebilirim...”⁹⁴⁵

Tâhirü'l-Mevlevî burada Ebu'l-Fidâ'nın *Tarih*'inin birinci cildinin 66. sayfasını referans göstermek suretiyle Lütfullah Ahmed'in yazdıklarındaki hatayı ortaya koymaya çalışmıştır. Bu noktada dikkat çekici husus ise şudur; Tâhirü'l-Mevlevî: “Şu halde müellif-i muhteremin bahs ettiği (Kahtân) Himyer Mülûku’nun cedd-i a’lâsı olan Kahtân ise (İbn Habr) değil, İbn Âbir’dir. İhtimal ki (ayn) harfini telaffuz edemeyen bir Frenk muharriri o harfi (ha) harfine tebdil eylemiştir.”⁹⁴⁶ diyerek aslında Lütfullah Ahmed’in, eserini yazarken ana kaynaklardan değil de Batılı kaynaklardan bilgi edinmek suretiyle hareket ettiği imasında bulunmuştur. Bu durum ise Tâhirü'l-Mevlevî’nin, Lütfullah

⁹⁴⁴ Bu ismi Şemsettin Günaltay “Kahtân b. Âbir” değil “Kahtân b. Aiz” olarak almıştır. Bkz. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Sad. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2006, s. 104.

⁹⁴⁵ Tâhirü'l-Mevlevî, “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Ünvanlı Eser Hakkında -1-”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 20 Zilhicce 1331/7 Teşrinisani 1329, C. 11, S. 271, s. 166.

⁹⁴⁶ Tâhirü'l-Mevlevî, “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Ünvanlı Eser Hakkında -1-”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 20 Zilhicce 1331/7 Teşrinisani 1329, C. 11, S. 271, s. 166.

Ahmed'i birinci el kaynaklar yerine Batı hayranlığı ile onlara ait esere yönelmesini istihzalı bir şekilde tenkid ettiği hissi uyandırmaktadır.

Tâhirü'l-Mevlevî, eleştiri yazılarına *Sebîlü'r-Reşâd*'ın takip eden sayılarında da devam etmiştir.⁹⁴⁷ Bu yazılarında Lütfullah Ahmed'in kelimeleri, özellikle de şahıs ve yer isimlerini yanlış telaffuz ve yazımından kaynaklanan teknik hatalara değindiği gibi, olayları tarihlendirme noktasında yaptığı hatalara da yer vermiştir. Mevlevî bu hataları coğrafyacı, tarihçi, edip ve seyyah Yakut el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-Buldân*'ından, Firûzâbâdi'nin (ö. 817/1415) Mütercim Âsım Efendi (ö. 1235/1819) tarafından tercümesi yapılan *Kâmûsu'l-Muhît* ve yine aynı şekilde Şemseddin Sâmî'nin (ö. 1904) *Kâmûsu'l-Â'lâm* adlı eserlerinden ve meşhur tarihçi ve coğrafyacı Ebu'l-Fidâ'nın (ö. 732/1331) *Târih*'inden tetkik etmek suretiyle doğrularını ortaya koymaya çalışmıştır.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin eleştiri yazıları devam ederken, Lütfullah Ahmed de ona, aynı usul ile cevap verme gereği hissetmiş ve onun tenkitlerine yönelik *Sebîlü'r-Reşâd*'da cevabi bir yazı kaleme almıştır.⁹⁴⁸ Lütfullah Ahmed, kısa yazısında İslam'dan önceki dönemde Arapların yerleştikleri bölgelere göre aldıkları isimler konusunda tarih ilminde farklı görüşler olabileceğini ve net bir kesin bilgi olamayacağını beyan ettikten sonra bu farklı görüşlerin isteyenler tarafından istenildiği şekilde kabul edilebileceğini belirtmiştir. Son olarak da meşguliyetinin yoğunluğundan dolayı ilerleyen zamanlarda Tâhirü'l-Mevlevî tarafından yöneltilebilecek eleştirilere herhangi bir şekilde cevap

⁹⁴⁷ Tâhirü'l-Mevlevî'nin diğer eleştiri yazıları; “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Ünvanlı Eser Hakkında -2-”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 27 Zilhicce 1331/14 Teşrinisani 1329, C. 11, S. 272, s. 183-186; “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Ünvanlı Eser Hakkında -3-”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 5 Muharrem 1332/21 Teşrinisani 1329, C. 11, S. 273, s. 197-199; “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Hakkında Mütâlaât -4-”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 4 Safer 1332/19 Kanunusani 1329, C. 11, S. 277, s. 263-265; “Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Hakkında Tenkîdât (Mâ Ba'd)", *Sebîlü'r-Reşâd*, 18 Safer 1332/2 Kanunusani 1329, C. 11, S. 279, s. 295-296.

⁹⁴⁸ Lütfullah Ahmed, “Tâhirü'l-Mevlevî Beyefendi'ye”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 11 Muharrem 1332/28 Teşrinisani 1329, C. 11, S. 274, s. 215.

veremeyeceğini belirterek yazısını tamamlamıştır.⁹⁴⁹ Bu yazı üzerine Tâhirü'l-Mevlevî de yine *Sebîlü'r-Reşâd*'da, “Tenkîd ve Takrîz: Cevâbu'l-Cevâb Lütfullah Ahmed Beyefendiye” başlıklı bir yazı kaleme almıştır.⁹⁵⁰

Sebîlü'r-Reşâd'ın sonraki sayılarında Tâhirü'l-Mevlevî'nin, tenkid yazılarına devam ettiği görülmektedir. Son olarak 279. sayıda bir eleştiri yazısına rastlamaktayız. “Hayât-ı Hz. Muhammed (SAV) Hakkında Tenkîdât” başlıklı bu makalede Tâhirü'l-Mevlevî, eleştiri yazı dizisinin devam edeceğini belirtmesine rağmen bundan sonraki sayılarda konuyla alakalı başka bir yazıya rastlanılamamakta ve Tahîrû'l-Mevlevî'nin son yazısı olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵¹

Tâhirü'l-Mevlevî'nin yanı sıra *Sebîlü'r-Reşâd*'ın imtiyaz sahibi H. Eşref Edib (Fergan) (ö. 1971) de bir vesile ile Lütfullah Ahmed'i eleştirenler arasında yer almıştır. *Sebîlü'r-Reşâd*'ın 278. nüshasında “Şuûn” başlığı altında çeşitli hadiselerden bahsedilirken “Hayât-ı Hazret-i Muhammed Sâhibinin Garîb Bir Reklamı” alt başlığı ile Lütfullah Ahmed'e ve kaleme aldığı eserine yönelik birtakım görüşler beyan etmiştir.⁹⁵² Eşref Edib bu yazısında Lütfullah Ahmed'in, Meşrutiyet'ten beri ciddi manada bir eser neşredilmediğini, kendi eserinin ise böyle bir eksikliği gideren ve bu özelliği ile de büyük rağbet gören bir eser olduğundan bahsettiğini ifade etmiştir. Hâlbuki Bâbîâlî caddesindeki

⁹⁴⁹ Lütfullah Ahmed, “Tâhirü'l-Mevlevî Beyefendi'ye”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 11 Muharrem 1332/28 Teşrinisani 1329, C. 11, S. 274, s. 215.

⁹⁵⁰ Tâhirü'l-Mevlevî, Tenkîd ve Takrîz: “Cevâbü'l-Cevâb: Lütfullah Ahmed Beyefendi'ye”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 19 Muharrem 1332/5 Kanunuevvel 1329, C. 11, S. 275, s. 228-231.

⁹⁵¹ Bkz. Tâhirü'l-Mevlevî, “Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Hakkında Tenkîdât”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 18 Safer 1332/2 Kanunusani 1329, C. 11, S. 279, s. 296. Tefrika halinde yayımlanan bu eleştiri yazısı bazı *Sebîlü'r-Reşâd* okuyucuları tarafından da olumlu karşılanmıştır. Dergi yönetimine gönderilen bir okuyucu mektubunda:

“Sevmek San'atı” muharriri “Hayât-ı Hazret-i Muhammed aleyhisselâmi yazacağımı kim umardı? Bu eserin hatâ-âlûd olduğunu kaç kâri' bilecekti? Allah râzı olsun, Tâhirü'l-Mevlevî Bey hazretleri çıktı, tenkîdâtı ile müslümanları tenvîr etti. Muharririn mâhiyeti hangimizce ale'l-husûs biz taşralılarca belli olacaktı? Cenâb-ı Hak dâim etsin, Sebîlürreşâd'ın neşriyatı bizi âgâh-ı hakîkat eyledi.”

ifadelerine yer verilmiştir. Bkz. Saraybosnalı Semizzâde Hâc Mehmed, “Sebîlü'r-Reşâd Cerîde-i İslâmiyyesi'ne”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 14 Rebiülahir 1332/27 Şubat 1329, C. 12, S. 287, s. 18.

⁹⁵² H. Eşref Edib. “Şuûn: Hayât-ı Hazret-i Muhammed Sâhibinin Garîb Bir Reklamı”, *Sebîlü'r-Reşâd*, 11 Safer 1332/26 Kanunuevvel 1329, C. 11, S. 278, s. 285.

kitapçılarının vitrinlerinin dört-beş seneden beri dînî, siyâsî, edebî ve ilmî nice eserlerle dolu olduğunu belirten Eşref Edib, Lütfullah Ahmed'in kendi eserini övmek maksadıyla, neşrolunmuş diğer bütün eserleri yok saydığını bu tavrın ise hiç de doğru olmadığına dikkat çekmiştir. Bu durumun yanı sıra böylesine bir iddiaya sahip olan Lütfullah Ahmed'in *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*'de ele aldığı konuların büyük çoğunluğunun Mahmud Esad Seydişehirî'nin *Târîh-i Dîn-i İslâm* adlı eserinden ufak birtakım değişikliklerle birebir iktibas edildiği iddia edilmiştir. Hatta bu iktibas işi o derecede ileriye götürülmüştür ki *Târîh-i Dîn-i İslâm*'da sehven yanlış yazılan ifadeler bile Lütfullah Ahmed tarafından eserine aynıyla alınmıştır. Eşref Edib, Lütfullah Ahmed'in böylesine ileri derecede alıntılar yaptığı bu eseri ciddi bir eser olarak görmemesini hayretle karşılamıştır. Neredeyse harfi harfine iktibasta bulunduğu bir eseri bile kendi eserinin değerini artırmak ve bu yönde reklamını yapmak adına ciddi bir çalışma olarak kabul etmemesini açık bir ifade ile insafsızlık olarak değerlendirmiştir.⁹⁵³

Lütfullah Ahmed'e yöneltilen eleştiri yazılarından en dikkat çekici olanı belki de *Sebilü'r-Reşâd*'ın 279. sayısında yayınlanmış olanıdır. Bu sayıda yer alan isimsiz bir makalenin⁹⁵⁴ Lütfullah Ahmed'in kaleme aldığı esere yönelik değil de doğrudan doğruya müellifin şahsını hedef alan bir üslup içerisinde olduğu görülmektedir. “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hz. Muhammed (SAV) Müellifi Lütfullah Ahmed'in Mâhiyeti” başlıklı söz konusu bu yazıda Lütfullah Ahmed çok ağır ifadelerle eleştiri bombardımanına tutulmuştur.⁹⁵⁵ Bu makalede Lütfullah Ahmed tam anlamıyla, para için dînî hassasiyetleri kullanmak ve daha da vahimi bilim hırsızlığı olarak ifade edilen intihal ile suçlanmıştır. Bu noktada, Lütfullah Ahmed'in eserinin, yazım aşamasında istifade edilen kaynakların

⁹⁵³ H. Eşref Edib. “Şuûn: Hayât-ı Hazret-i Muhammed Sâhibinin Garîb Bir Reklamı”, *Sebilü'r-Reşâd*, 11 Safer 1332/26 Kanunuevvel 1329, C. 11, S. 278, s. 285.

⁹⁵⁴ Tâhîrî'l-Mevlevî'nin de başında bulunduğu *Sebilü'r-Reşâd* yönetimi tarafından kaleme alındığını düşünmekteyiz.

⁹⁵⁵ “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Müellifi Lütfullah Ahmed'in Mâhiyeti”, *Sebilü'r-Reşâd*, 18 Safer 1332/2 Kanunusani 1329, C. 11, S. 279, s. 293-295.

belirtildiği ilk bölümden itibaren Mahmud Esad Seydişehrî'nin *Târih-i Dîn-i İslâm*⁹⁵⁶ adlı eserinin küçük değişikliklerle birebir intihali olduğu söylenmektedir. Bu iddia;

“Eserin 33. sayfasında Menba'lar ünvanlı bahs ise bî çâre *Târih-i Dîn-i İslâm*'ın pek gaddarâne bir intihale ma'ruz olduğuna hiç şüphe bırakmıyordu. Bu bahsin mücerred Mahmûd Esad Efendi Hazretleri tarafından tertîb edilmiş olduğuna biz o kadar kâniyiz ki bunun aynen diğer herhangi bir eserde bulunduğunu isbât edene 100 lira mükâfaat veririz.”

şeklinde dile getirilmektedir. Hatta o kadar ki: “34. sayfanın son fıkrasında “Mes'ûd” şeklinde münderic bulunan isim “Mes'ûdî” olmak lazım gelirken, *Târih-i Dîn-i İslâm*'ın tab'ında sehven “yâ”nın sukûtuna bile müntehil müttali' olamamıştır.”⁹⁵⁷ denilerek Lütfullah Ahmed'in, Seydişehrî'nin *Târih-i Dîn-i İslâm* adlı eserindeki hatalı kısımları bile olduğu gibi kendi eserine geçirdiği ifade edilmiştir.⁹⁵⁸ Yine aynı şekilde *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*'in 253. sayfasından itibaren başlayan Miraç bahsinin de Seydişehrî'den olduğu gibi alındığı ve Lütfullah Ahmed'in zaman zaman bazı bölümlerde değişiklikler yapmak suretiyle intihalini gizlemeye çalıştığı iddia edilmiştir.⁹⁵⁹

Lütfullah Ahmed böylesine ağır ifadeler ve iddialar karşısında suskun kalmış ve bundan sonraki süreçte kendisine yöneltilen eleştirilere karşı herhangi bir cevabına rastlanılamamıştır. Osmanlı müellifleri arasında zaman zaman çok şiddetli reddiyeler yazıldığı bilinmektedir. Böylesine bir geleneğin olduğu bir ortamda, çok ağır ifade ve

⁹⁵⁶ Mahmud Esad Seydişehrî, *Târih-i Dîn-i İslâm*, Dersaadet (İstanbul), Matbaa-i Hayriye, 1329/1327, I, Medhal.

⁹⁵⁷ “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Müellifi Lütfullah Ahmed'in Mâhiyeti”, *Sebilü'r-Reşâd*, 18 Safer 1332/2 Kanunusani 1329, C. 11, S. 279, s. 294.

⁹⁵⁸ Krş. Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 34; Mahmud Esad Seydişehrî, *Târih-i Dîn-i İslâm*, I, Medhal, s. 13.

⁹⁵⁹ “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Müellifi Lütfullah Ahmed'in Mâhiyeti”, *Sebilü'r-Reşâd*, 18 Safer 1332/2 Kanunusani 1329, C. 11, S. 279, s. 294.

ithamlar karşısında Lütfullah Ahmed'in herhangi bir cevabının olmaması açıkçası düşündürücü bir durumdur.

2.2.2. *İntâk-ı Hakk (1332/1912)*–Mehmed Tevfik

Lütfullah Ahmed'in *Hayât-ı Hazret-i Muhammed* adlı eserine eleştiride bulunan isimlerden biri de, *İntâk-ı Hakk–Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Nâmıyla Münteşir Resâilin Görülen Bazı Türrehâtını Redd İçün Hasbeten Lillah Kaleme Alınmıştır*⁹⁶⁰ başlığıyla 14 sayfalık bir risale yazan Mehmed Tevfik'tir.⁹⁶¹ Mehmed Tevfik, risaleyi yazma sebebinin, yakın bir dostunun, kendisine *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*'in on birinci bölümünde geçen ve Ahmed Cevdet Paşa'dan naklen aktarılan bir meselenin doğru olup olmadığını sorması üzerine, mezkûr eserde anlatılan rivayetin tamamıyla uydurma bir haber olduğunu dile getirmek olduğunu belirtmiştir.⁹⁶²

Lütfullah Ahmed, Hz. Muhammed'e azılı bir şekilde düşmanlık besleyenlerden biri olan amcası Ebû Leheb ile hanımı Ümmü Cemil'in oğulları olan Utbe ve Uteybe'den bahsedilen bölümde Ahmed Cevdet Paşa'dan (ö. 1895) iktibasta bulunmuş ve mevzuyu onun kaleminden anlatmıştır.⁹⁶³ Mehmed Tevfik ise burada nakledilen haberlerin, güvenilir bir tarihçi olan Ahmed Cevdet Paşa tarafından dile getirilmiş olmasına rağmen, Lütfullah Ahmed'in kitabında Ümmü Cemil'in oğulları hakkında verilen bilgilerin Şii müelliflerden Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî'den (ö. 923) nakledilen yanlış bilgiler olduğunu savunmuştur.⁹⁶⁴ Bunun yanısıra Ahmed Cevdet

⁹⁶⁰ Mehmed Tevfik, *İntâk-ı Hakk*, İstanbul, Hikmet Matbaa-i İslâmiyyesi 1332 (1913).

⁹⁶¹ İsmi geçen Mehmed Tevfik'in kim olduğu tam olarak bilinmemektedir. Her ne kadar neşrettiği mizah dergisinin adından dolayı "Çaylak" lakabı ile şöhret bulan Mehmed Tevfik olabileceği akla gelse de onun ölüm tarihinin 1893 olması dolayısıyla *İntâk-ı Hakk*'ın yazarının bu isim olması mümkün değildir. Seyfettin Özege bu ismi Abdüllatif Zâde Mehmed Tevfik olarak kaydetmiştir. Bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, II, s. 734.

⁹⁶² Mehmed Tevfik, *İntâk-ı Hakk*, s. 2.

⁹⁶³ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 175-176. Krş. Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Dersaadet (İstanbul), Kanaat Matbaası, 1331, Cüz' 1-2, s. 80.

⁹⁶⁴ Mehmed Tevfik, *İntâk-ı Hakk*, s. 4. Krş. Ebu Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî, *Hadislerde Pak Züriyet (ez-Züriyetü't-Tâhire ve'l-Mutahhara)*, çev. Abdullah Nohut, İstanbul, Ocak Yayınları, 2008, s. 63.

Paşa'nın da esasen bu rivayetleri kullanırken nasıl hataya düştüğünü ve İbn Esir (1233), İbn Hacer el-Askalâni (ö. 1449), Suyûtî (ö. 1505) gibi müelliflerin anlatımlarından rivayetlerin doğrusunu açıklamaya çalışarak eleştirilerini dile getirmiştir. Dolayısıyla Mehmed Tevfik'in bu tenkîdî risalesi yalnızca Lütfullah Ahmed'in konu edindiği ve Ahmed Cevdet Paşa'dan alıntı ile değindiği tek bir konunun doğruluğunu ortaya çıkarma amacıyla ele alınmıştır.

2.3.Celal Nuri'nin *Hâtemü'l-Enbiyâ*'sı Hakkında Yazılanlar

Celâl Nûri'nin eseri daha basılmadan önce geniş çevrelerde büyük yankı uyandırmış ve kimileri tarafından övgüyle karşılanırken, kimileri tarafından da büyük eleştirilere maruz bırakılmıştır.

Kılıçzâde Hakkı, daha önce de değindiğimiz üzere 1911 yılında Düzceli Yusuf Suad tarafından kaleme alınan *Akvemü's-Siyer*'i, eser içerisinde anlatılan hadiseleri teker teker ele almak suretiyle eleştirmişti. Kılıçzâde bu eleştirilerinde *Akvemü's Siyer*'in hurafelerle dolu bir masal kitabı olduğunu söylerken, Hz. Muhammed'i hakikatiyle ele alan bir kitabın olmamasının kendisini üzdüğünü, ancak okuyucuların yakında Celâl Nûri tarafından neşredilecek *Hâtemü'l-Enbiyâ* adlı eseri okuyarak bu ateşi teskin edebileceklerini belirtmişti.⁹⁶⁵

Kılıçzâde, Düzceli Yusuf Sûad'a yönelttiği eleştirilerini teker teker sıraladıktan sonra; "İtikâd-ı kemterâneme göre, kâbil olsa da şu kitap huzûr-i Hz. Nebi'ye takdîm edilse, "bu benim tarihim değildir" itâbıyla red buyurulacaktır." ifadesiyle, eserin Hz. Peygamber'e sunulmasının mümkün olması halinde Hz. Peygamber'in bile böyle bir eseri kabul etmeyeceğini belirtmiş ve hemen ardından dipnot olarak yine Celâl Nûri'nin çok

⁹⁶⁵ Kılıçzâde bu düşüncesini, *İtikâdât-ı Bâtılaya İlan-ı Harb* adlı eserinin 1332 tarihli ikinci baskısında da dipnot olarak ifade etmiştir. Bkz. Kılıçzâde, *Akvemü's-Siyer*, *İctihâd*, 16 Mayıs 1329, S. 66, s. 1439; Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtılaya İlan-ı Harb*, Dersaadet (İstanbul), 1332, İkbâl Kütübhanesi [Matbaa-i Şems], İkinci Tab', s. 109.

yakında basılacak olan *Hâtemü'l-Enbiyâ*'sına işaret ederek: “Celal Nûri Bey biraderimiz “Fahr-i Kâinât” ünvanlı eser-i mübârek ve muhteşemleri ile bu noksanımızı bir dereceye kadar ikmâl buyurmuş oluyorlar.” ifadesini kullanarak tam da kendisinin arzu ettiği gibi modern ilim ve fennin kuralları göz önünde bulundurulmak suretiyle hakiki manada bir siyerin Celâl Nûri tarafından yazıldığını ve siyer konusundaki büyük bir eksikliğin bu şekilde onun tarafından giderildiğini belirtmiştir.⁹⁶⁶

Hâtemü'l-Enbiyâ'ya olumlu tepkilerden birisi de yazı heyeti içerisinde bizzat Celâl Nûri'nin de bulunduğu *Hürriyet-i Fikriyye Mecmuası*'nda⁹⁶⁷ yer almaktadır. Derginin ilk sayısında imzasız olarak (muhtemelen dergi sahibi ve başmuharriri olan Kılıçzâde Hakkı tarafından) *Hâtemü'l-Enbiyâ*'yı tanıtıcı mahiyette kaleme alınan “*Hâtemü'l-Enbiyâ*'dan” başlıklı bir yazıya rastlamaktayız. Bu yazıda eserin yakın bir zaman zarfında derginin de basım yeri olan Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitabhânesi tarafından neşrolunacağı bilgisi verilmektedir.

Bu makale bir bakıma *Hâtemü'l-Enbiyâ* için tanıtım yazısı olmuştur. Yazının devamında *Hâtemü'l-Enbiyâ* ile birlikte yeni bir tarih usulünün başladığından ve yalnızca Doğu'da değil, Batı'da dahi şimdiye kadar böylesine psikoloji esasına dayalı bir tarih eserinin yazılmadığı iddiasında bulunulmuştur. Derginin ilk sayısında teberrüken eserin mukaddimesine yer verilmek suretiyle okuyucuların eser hakkında bir fikir elde edebileceklerinden bahsedilmiştir. Ayrıca yine ileriki sayılarda *Hâtemü'l-Enbiyâ* hakkında farklı yazarlar tarafından kaleme alınan bazı tenkid ve tetkik yazılarına yer

⁹⁶⁶ Kılıçzâde burada, Celâl Nûri'nin henüz basım aşamasında olan eserinin adını *Fahr-i Kâinat* olarak vermiştir. Kılıçzâde, *İtikâdât-ı Bâtilaya İlân-ı Harb*, İkinci Tab', s. 125.

⁹⁶⁷ *Hürriyet-i Fikriyye Mecmuası*, Celâl Nûri'nin, Abdullah Cevdet'in çıkarmış olduğu *İctihâd* mecmuasındaki yazarlık görevinden ayrıldıktan sonra Kılıçzâde Hakkı ile birlikte çıkarmaya başladıkları dergidir. Celal Nûri'nin basın hayatı için bkz. Necmi Uyanık, *Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nûri (İleri)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 2003, s. 25-66.

verileceği de ifade edilmiştir.⁹⁶⁸ Yazının hemen ardından Celâl Nûri imzalı olarak “Mukaddime, Hâce-i Etemm-i Mahmûd Es’ad Efendi Hazretlerine” başlığı ile *Hâtemü’l-Enbiyâ*’nın 3-16. sayfaları arasında yer alan mukaddime kısmı eklenmiştir.⁹⁶⁹

Hürriyet-i Fikriyye Mecmuası’nın 1. sayısında belirtildiği üzere daha sonraki sayılarda *Hâtemü’l-Enbiyâ* hakkında birtakım yazılar yazılmıştır. Bunlardan biri Kılıçzâde Hakkı tarafından iki farklı sayıda kaleme alınan ve “Hâtemü’l-Enbiyâ ve Celâl Nûri Bey” başlıklı yazıdır. Bu yazının ilkinde, Hz. Muhammed’in hayatının, onun kudretini yüceltmek maksadıyla hurafe ve masallarla doldurulduğundan ve bu durumun din ve bilimin hakikatlerine aykırı olmasından dolayı büyük bir hata olduğundan, Celâl Nûri’nin ise birtakım çevrelerin şiddetli muhalefetini üzerine çekmeyi göze alarak Hz. Peygamberin sahip olduğu kıymeti olduğu gibi gözler önüne sermeye çalıştığından bahsedilmektedir. Bu eseri, 13 asırdan beri Hz. Peygamber’in şahsını çevreleyen hurafe ve masal bulutunu ortadan kaldıran hoş bir esinti olarak niteleyen Kılıçzâde, Hz. Peygamber’in hayatını tüm hakikati ile tanıtmaya çalışmasından dolayı Celâl Nûri’den büyük takdir ve övgü ile söz etmiştir.⁹⁷⁰

Kılıçzâde *Hürriyet-i Fikriyye*’de kaleme aldığı makalesinde, âlem-i İslâm’ın unutmaya yüz tuttuğu Hz. Peygamber’in ulvi meziyet ve faaliyetlerinin Celâl Nûri tarafından *Hâtemü’l-Enbiya* vesilesiyle yeniden hatırlatıldığını söylemiştir. Eser hakkında övgü dolu ifadelerden sonra Kılıçzâde, eser içerisindeki eksikliklerden de bahsederek, eseri eleştirmekten de geri durmamıştır. Hz. Peygamber hakkında yazılan bir eserde Hz. Muhammed’in siyasi maharetlerinden yalnızca kısa bir bölümde

⁹⁶⁸ Celâl Nûri, “Hâtemü’l-Enbiyâ”, *Hürriyet-i Fikriyye*, 3 Şubat 1329 (12 Şubat 1914), S. 1, s. 5. Bahsedilen bu yazılar biraz sonra değinilecek olan Kılıçzâde tarafından *Hürriyet-i Fikriyye*’nin 7. ve 8. nüshalarında yayımlanacak olan makalelerdir.

⁹⁶⁹ Celâl Nûri, “Mukaddime, Hâce-i Etemm-i Mahmûd Es’ad Efendi Hazretlerine” *Hürriyet-i Fikriyye*, 3 Şubat 1329 (12 Şubat 1914), S. 1, s. 5-8.

⁹⁷⁰ Kılıçzâde Hakkı, “Hâtemü’l-Enbiyâ ve Celâl Nûri Bey I”, *Hürriyet-i Fikriyye*, 20 Mart 1330 (2 Nisan 1914), S. 7, s. 2-4; “Hâtemü’l-Enbiyâ ve Celâl Nûri Bey II”, *Hürriyet-i Fikriyye*, 27 Mart 1330 (9 Nisan 1914), S. 8, s. 4-5.

bahsedilmesinin, onun siyasi yönünün ihmal edilmesinin, siyaset konusunda büyük bir deha olan Hz. Peygamber'in hayatının anlatımında büyük bir eksiklik olduğunu vurgulamıştır.⁹⁷¹

Celâl Nuri'nin eseri hakkında iyi düşünceler içinde olanlar olduğu gibi, esere ve eser merkezinde Celâl Nûri'nin Hz. Peygamber hakkındaki fikirlerine şiddetli eleştiriler yöneltenler de olmuştur. Bu noktada Lütfullah Ahmed müstear ismi ile *Hayât-ı Hazret-i Muhammed* adlı eserini neşreden Naci Kasım'ın, Dozy'nin eserini *Târih-i İslamiyye* adı ile tercüme eden Abdullah Cevdet'in ve Batıcı yönü ile ön plana çıkan Celâl Nûri'nin, *Sebîlü'r-Reşâd* dergisi ile yakın münasebeti olan ve "Modernist İslamcılar" olarak tanımlanan bir grubun sert bir şekilde hücumuna uğradıkları ifade edilmektedir.⁹⁷² Sözü edilen bu grupta en göze çarpanlarından biri, Osmanlı'nın son döneminde genellikle gezi yazıları ve tercümeleriyle tanınan, dini meselelerde hassas bir kaleme ve sağlam bir bilgiye sahip olduğu kabul edilen⁹⁷³ Ali Suad (ö. 1933)'tır.

Ali Suad, daha eser basılmadan önce *İctihâd* gazetesinin 28 Teşrinisani 1329 tarihli 82. sayısında Celâl Nûri tarafından yayımlanan "Zât-ı Hazret-i Muhammed–Hazret-i Peygamber'in Dehâsı" başlıklı yazıya,⁹⁷⁴ *Sebîlü'r-Reşâd*'da kaleme aldığı dört makalelik yazısı ile sert bir eleştiri yöneltmiştir.⁹⁷⁵

⁹⁷¹ Kılıçzâde Hakkı, "Siyaset-i Muhammediye", *Hürriyet-i Fikriyye*, 3 Nisan 1330 (16 Nisan 1914), S. 9, s. 4-6.

⁹⁷² Gottfried Hagen, "Kumandan Olarak Peygamber [Hz.] Muhammed: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlılar'da Siyer Yazıcılığı", çev. Gülgün Uyar, *İstem*, 2010, Yıl 8, S. 15, s. 336.

⁹⁷³ Ali Birinci, "Mehmed Suad Nâm-ı Diğer Ali Suad'ın Hikâyesi", *İstanbul Araştırmaları*, 1998, S. 4, s. 169.

⁹⁷⁴ Celâl Nûri, "Zât-ı Hazret-i Muhammed–Hazret-i Peygamber'in Dehası", *İctihâd*, 28 Teşrinisani (11 Aralık 1913), S. 82, s. 1803-1809.

⁹⁷⁵ Ali Suad, "Tenkîd ve Takrîz: Zât-ı Hz. Muhammed Makalesine Mütcellik–Celâl Nûri Beyefendi'ye", *Sebîlü'r-Reşâd*, 9 Rebiülevvel 1332/23 Kanunusani 1329, C. 11, S. 282, s. 342-345; Ali Suad, "Vicdân-ı İslâm: Zât-ı Hz. Muhammed Makalesi Münasebetiyle Celâl Nûri Bey'e İkinci Hitabım", *Sebîlü'r-Reşâd*, 16 Rebiülevvel 1332/30 Kanunusani 1329, C. 11, S. 283, s. 361-363; Ali Suad, "İntikâd: Zât-ı Hz. Muhammed Celâl Nûri Bey'e Üçüncü Hitabım", *Sebîlü'r-Reşâd*, 7 Rebiülahir 1332/20 Şubat 1329, C. 11, S. 286, s. 414-418. Ali Suad'ın kaleme aldığı bu eleştirel makalelerinin, Celâl Nûri'nin Müslümanları rencide eden yazılarına karşı vermiş olduğu sert ve kararlı cevaplar olması itibarıyla kendisine karşı muhafazakar kesimin hayranlığını kazandırdığı ifade edilmektedir. Bkz. Ali Birinci, "Ali Suad'ın Hikâyesi", *İstanbul Araştırmaları*, 1998, S. 4, s. 169.

Ali Suad *Sebîlü'r-Reşâd*'daki ilk makalesini Celâl Nûri'nin *İctihâd*'daki makalesinden iki ay sonra kaleme almıştır. Memuriyet işlerinin yoğunluğundan dolayı eleştiri yazısının geciktiğini belirten Ali Suad, Celâl Nûri'nin makalesinin hiçbir surette bir araştırma ürünü olmadığını ifade etmektedir. Celâl Nûri'nin, Hz. Peygamber'in dehası ile alakalı verdiği bilgileri Cesare Lombroso (ö. 1909) adlı bir araştırmacıya dayandırdığını, ancak bu kişinin deha ve dâhilik konusunda söz söylemeye yetkin bir kimse olmadığını belirterek Celâl Nûri'nin de yetersiz bilgisiyle Hz. Peygamber gibi önemli bir konu hakkında birtakım iddialarda bulunmasını eleştirmektedir.

Bu noktada Ali Suad, Celâl Nûri'nin Hz. Peygamber'in dünyaya getirmiş olduğu nizamı ve insanlık üzerinde elde etmiş olduğu tüm başarıları, Hz. Muhammed'in insani yönünü ön plana çıkarabilmek adına onun dehasına dayandırdığını oysaki Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendirildiğini ve onun yapıp ettiklerinin yalnızca kendi şahsi başarısı olarak telakki edilmesinin Hz. Muhammed'in peygamber olma vasfının yok sayılması anlamına geleceğini söylemektedir. Ali Suad nübüvvetin dehadan daha üstün bir vasıf olduğunu ifade ederek, Hz. Peygamber'in başarılarının yalnızca onun dehasına bağlamanın yanlışlığına vurgu yapmış ve bu noktadaki yorumları dolayısıyla Celâl Nûri'yi hastalıklı bir zihniyet olarak nitelendirmiştir.⁹⁷⁶

Ali Suad'ın ikinci makalesindeki ifadesine göre, ilk makalesinden sonraki yazısına karşılık Celâl Nûri'den bir cevap beklemesine rağmen herhangi bir cevap alamamış fakat yine de ilk makalede yarım bıraktığı noktaları tamamlamak için ikinci makalesini yazmaya karar verdiğini ifade etmiştir.⁹⁷⁷

⁹⁷⁶ Ali Suad, "Zât-ı Hz. Muhammed Makalesine Müteallik-Celâl Nûri Beyefendi'ye", *Sebîlü'r-Reşâd*, 9 Rebiülevvel 1332/23 Kanunusani 1329, C. 11, S. 282, s. 343-344.

⁹⁷⁷ Ali Suad, "Zât-ı Hz. Muhammed Makalesi Münasebetiyle Celâl Nûri Bey'e İkinci Hitabım", *Sebîlü'r-Reşâd*, 16 Rebiülevvel 1332/30 Kanunusani 1329, C. 11, S. 283, s. 361.

İlerleyen süreçte, eserine ve ortaya koyduğu fikirlerine itiraz edenlere karşı Celâl Nûri *Hürriyet-i Fikriyye*'nin ikinci sayısında “Muarızlarıma Cevabım” başlığı ile başta Ali Suad olmak üzere kendisine itiraz edenlerin hepsine yönelik bir yazı kaleme almıştır.⁹⁷⁸ İşte bu yazının ardından reddiyesine bir cevap geldiğini düşünen Ali Suad, üçüncü bir makale yazarak bu tartışmaya son noktayı koymaya çalışmıştır. Yapılan bu tartışmalar şunu gösteriyor ki, *Hâtemü'l-Enbiyâ* henüz baskıya girmeden, daha bazı bölümlerinin Celâl Nûri tarafından *Hürriyet-i Fikriyye*'de yayımlanmasının ardından ilim çevrelerinde fırtınalar koparmaya ve adından söz ettirmeye başlamış, eserin basımının ardından da bu eleştiriler çığ gibi büyümüştür.

Bu hususta Musa Carullah Bigiyef (ö. 1949), eseri 15 Mayıs 1914'te ilk defa gördüğünü ifade ettiği kitabın adının oldukça iddialı olmasından dolayı heyecanla okuduğunu fakat Batılılara ibadet derecesinde saygı gösterdiğini düşündüğü müellifin kendisini hayal kırıklığına uğrattığını söylemekte ve eleştirilerini sıralamaktadır.⁹⁷⁹ Görüldüğü üzere *Hâtemü'l-Enbiyâ*, daha bir bütün halinde neşredilmeden, müellifin eserin bölümlerinden bazı parçaları çeşitli gazete ve dergilerde yayınladığı andan itibaren fırtınalar koparırcasına büyük yankı bulmuş ve sert eleştirilere muhatap olmuştur. Celâl Nûri ise bu eleştirileri bir müddet sessizce takip ettikten sonra suskunluğunu *Muarızlara Cevabım*⁹⁸⁰ adı altında bir makale ile bozmuş ve yayınlanan bu makalesini olduğu gibi *Hâtemü'l-Enbiya*'nın da sonuna eklemiştir.⁹⁸¹

⁹⁷⁸ Celâl Nûri, “Muarızlarıma Cevabım”, *Hürriyet-i Fikriyye*, 10 Şubat 1329 (23 Şubat 1914), S. 2, s. 2-5. Celâl Nûri daha sonra kitabının basımının ardından bu makalesini olduğu gibi eserinin sonuna eklemiştir. Bkz. Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiya*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitabhânesi, 1332 (1914), s. 318-326.

⁹⁷⁹ Musa Carullah bu eleştirilerini *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler* adlı eserinin sonuna ek olarak almıştır. Musa Carullah (Bigiyef), *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, St. Petersburg, M. A. Maksudof Matbaası, 1914, s. 106-112. Bu eser daha sonra sadeleştirilerek günümüz Türkçesine kazandırılmıştır. Bkz. Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, Haz. Musa Bilgiz, Ankara, Kitabiyat Yayınları, 2001; Musa Carullah Bigiyef, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, Sad. ve Haz. Hafzullah Genç, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2019.

⁹⁸⁰ Celâl Nûri, *Muarızlara Cevabım –Hâtemü'l-Enbiya Ünvanlı Eserime Hâtîme, Bundan Sonra Yazacağım Kitâblara Mukaddime-*, *Hürriyet-i Fikriyye*, 10 Şubat 1329 (23 Şubat 1914), S. 2, s. 2-5.

⁹⁸¹ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiya*, s. 318-326.

Hâtemü'l-Enbiyâ'nın ne derece sert tepkilerle karşılandığının bir göstergesi de kitabın ilerleyen zamanlarda Enver Paşa'nın (ö. 1922) emriyle toplatılmasıdır. Bu durumu Celâl Nûri 29 Mart 1922 tarihinde *İleri Gazetesi*'nde kaleme aldığı yazısında dile getirmiştir.⁹⁸²

Celâl Nûri eserini bir siyer kitabı olarak kaleme almamıştır. Onun eseri daha ziyade bir siyer eserinin nasıl olması gerektiğini anlatmak amacıyla yazılmıştır. Hz. Peygamber'i daha doğru anlamak ve bu yönde daha doğru bir şekilde onun hayatını aktarmak amacıyla kaleme alınmış bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani daha açık bir ifade ile *Hâtemü'l-Enbiya* bir siyerden ziyade siyer usulüne dair yazılmış bir eserdir. Müellif, Hz. Peygamber'in tarih boyunca hem Doğu'da hem de Batı'da yanlış anlaşıldığı ve anlatıldığı düşüncesinden hareketle Hz. Peygamber algısının nasıl olması gerektiği sorusuna bu eseri ile cevap aramaya çalışmıştır.

Sonuç itibariyle; Celâl Nûri'nin eserde ortaya attığı tarihi iddia Hz. Muhammed'in tarihte görülen en büyük şahsiyet ve en büyük deha olduğudur. Fakat bu iddianın Şark'ın da Garb'ın da hoşuna gitmeyeceğini ifade etmiştir. Doğu toplumu sürekli kendisinin de bir insan olduğunun hatırlatıldığı ve insani özellikleri üzerinde sürekli vurgu yapılan Hz. Muhammed'i insanüstü bir varlık olarak görmüşlerdir. Batı toplumu ise Hz. Peygamber'in tarihteki konumunu küçülmüş ve görmezden gelmiştir. Celâl Nûri, bu açıdan kitabı için tercih ettiği başlık ile her ne kadar Hz. Muhammed'in son peygamber

⁹⁸² “*Hâtemü'l-Enbiyâ* ser-nâmesiyle neşrettiğim bir âciz eserimi bugün neşretmek de okumak da bundan maddî bir netice istihsâl etmek de müşkil değil muhâldir. Hâlbuki bundan sekiz sene akdem ben o kitabı kemâl-i hürriyetle yazmış, bastırmış, ekser nüshalarını satmışım. Bir aralık Enver Paşa'nın emriyle mütebâki nüshalar toplandı. Fakat müşârun ileyhın sukûtuyla o nüshalar istirdâd edilerek hemen tevzi' edildi.”

Bkz. Celâl Nûri, “Biraz Uyanıklık–Teşhîs”, *İleri*, 29 Mart 1338 (29 Mart 1922), S. 1493, s. 2. 1995 yılında bu eseri yayına hazırlayan Cemal Kutay da *Hâtemü'l-Enbiyâ*'nın 1913'te basılmasından hemen bir gün sonra toplatılarak Bâb-ı Fetvâ külhanında yakıldığını ve kitabın sadece iki nüshasının elde kaldığını söylemektedir. Ancak bu bilgi Celal Nuri'nin belirttiği ve kitabın nüshalarının bir müddet satılmış olduğu hususu ile uyuşmamaktadır. Bkz. Cemal Kutay, *Tarih Önünde İslam Peygamberi*, İstanbul, Aksoy Yayıncılık, 1998, s. 5.

oluşuna vurgu yapıyor olsa da içerikte onu tamamen bir sosyal reformcu yönü ile tanıtmaktadır.⁹⁸³

Celâl Nûri'nin neşrettiği *Hâtemü'l-Enbiyâ* adlı eser hem siyer ilmine getirdiği eleştirel bir usul hem de ihtiva ettiği konular itibariyle kaleme alındığı ilk günden itibaren bazı kesimler tarafından övgüyle, bazı kesimler tarafından ise eleştiri ile kendisinden söz ettirmiş bir eser olarak siyer literatürüne girmeyi başarmıştır.

3. Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Siyer Yazıcılığının Niteliği

İslam Medeniyetinin etkisi ile genel olarak Osmanlı'da da bilim/ilim dili Arapça olmuştur. Osmanlılar İslam Medeniyetinin bayraktarlığını yapmaya başladıktan sonra özellikle İslami ilimler sahasında dil kullanımı ile ilgili kendilerinden önceki durumu devam ettirmişlerdir. Belki de Arapçanın İslam dininin ana dili olması sebebiyle, devraldıkları ilmi miras üzerinde dil bakımından ilk dönemlerde herhangi bir değişiklik yapmayarak bu alanda Arapçayı kullanmaya devam etmişler ve bir tercüme hareketliliği içerisine de girmemişlerdir. Hatta tam aksine din ve bilim dili olan Arapçayı öğrenmeye gayret ederek yaptıkları çalışmaları da bu dilde vermeye başlamışlardır.⁹⁸⁴ Bu durum onlar için, Arapçanın İslam'ın ana dili telakki edilmesinden dolayı hem bir hassasiyet hem de bir prestij ve entelektüellik göstergesi olarak değerlendirilebilir. Zira Arapçanın medeniyet anlamında dünya üzerinde hâkim dil olmasının ve bilim dili olarak kullanılmasının onlara da prestij kazandıracağı düşünülebilir. O nedenle Osmanlı'nın ilk dönemlerinde dini ilimler sahasındaki çalışmalar genellikle Arapça kaleme alındığı görülmektedir.

⁹⁸³ Celâl Nûri, *Hâtemü'l-Enbiya*, s. 152; Gottfried Hagen, "Kumandan Olarak Peygamber [Hz.] Muhammed: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlılar'da Siyer Yazıcılığı", *İstem*, 2010, Yıl 8, S. 15, s. 332.

⁹⁸⁴ Bkz. Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, s. 256; Eyüp Baş, *Osmanlı Türklerinde Arapça Tarih Yazıcılığı*, Ankara, TDV Yayınları, 2006, s. 48, 56.

Osmanlı'da Tanzimat öncesi dönemden itibaren dinî ilimlerden halkın da istifade edebilmesi düşüncesinden hareketle özellikle Arapça eserler yavaş yavaş tercüme edilmeye ve yeni yapılan çalışmalar da Türkçe olarak kaleme alınmaya başlamıştır. Bunun dışında Batı dillerinde yazılmış eserlerin çevirileri hususundaki hareketliliğin de özellikle Müteferrika Matbaası'nın kuruluşunun ardından başladığı görülmektedir.⁹⁸⁵ Ancak İslami ilimler ve özellikle de siyer sahasında Arapça ve Farsça yazılan eserlerin Türkçeye kazandırılması veya yeni eserlerin Türkçe kaleme alınması gayretlerinin arzu edilen seviyelere çıkamadığı anlaşılmaktadır. Bu hususu dile getirenler de yine Osmanlı dönemi ilim çevreleri olmuştur. Tanzimat dönemi yazarlarından biri olan ve muteber kabul edilen bir siyer⁹⁸⁶ kaleme alan Eyüp Sabri Paşa bu hususa dikkat çekmiş ve eserini yazma sebebi olarak; kendi zamanına kadar Hz. Peygamber hakkında çok sayıda siyer yazıldığını ancak bunların birçok yönden eksikliklerinin bulunduğunu, bu nedenle de Osmanlı halkına Hz. Peygamber'in hayatını tüm yönleriyle öğretme maksadının tam olarak hâsıl olamadığını belirtmiştir.⁹⁸⁷ O döneme kadar yazılan siyerlerin, ya halkın anlayamayacağı dilde Arapça veya Farsça kaleme alındıklarını ve bunların ihtiva ettiği rivayetlerin pek de sağlam olmadığını ya da Türkçe yazılsalar bile halkın kolayca anlayabileceği türde sade ve akıcı bir üsluba sahip olmadıklarını söylemiştir.⁹⁸⁸ Bu tarzdaki eserlerin dil ve üslup açısından zor anlaşılması sebebiyle Osmanlı'da İslami

⁹⁸⁵ N. Berin Aksoy, "Teknik Çeviri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Aralık 1998, 15/2, s. 73.

⁹⁸⁶ Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, I, s. 592-593.

⁹⁸⁷ İlhami Oruçoğlu, *Başlangıcından Günümüze İslam Dünyasında Peygamber İmajı*, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2008, s. 36.

⁹⁸⁸ "Lâkin bunlardan ekserî lisân-ı Arabî ve birazları zebân-ı Fârisî üzere yazılmış olduğundan ebnâ-yı vatanımızın cüz-i a'zamı ıstıtlâ'-ı mezâyâlarından mahrûm ve lisân-ı Türkîde tasnîf olunmuş olanlardan bazıları mahsûs-ı nükte-şinâsân-ı havâss olan münşeat-ı belîga ve mustalahât-ı muakkade ile tahrîr olunmasıyla avâm için istikşâf-ı nikât ve mezâyâ-yı dakikaları muhâl ve ba'zıları dahî birtakım rivâyât-ı zaîfe ve akvâl-i sahîfeyi cami' olduğundan mütâlaaları cümleye mûris-i melâl u kelâl olduğu ma'lûm olub..." Bkz. Eyüp Sabri Paşa, *Mahmûdü's-Siyer*, İstanbul, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1287 (1870), s. 3.

ilimler sahasındaki çalışmaların halk nazarında bir karşılık bulabilmesi için Türkçe eserler kaleme alınması ayrı bir önem arz etmekteydi.⁹⁸⁹

Kataloglara bakıldığında ilk Türkçe siyerin 790'da (1388) Kadı Mustafa Darîr (ö. ?) tarafından Mısır'da kaleme alınmış olan *Sîretü'n-Nebi* adlı eseri olduğu görülmektedir. Ancak bu eser telif değil, Ebu'l Hasan el-Bekrî'nin (ö. 694/1294 yılı dolaylarında) *ez-Zirve fi's-Sîreti'n-Nebeviyye* adlı kitabının tercümesidir.⁹⁹⁰ Bunun yanı sıra Darir eserini, İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *Sîretü'n-Nebeviyye*'sinden de bazı kısımlar ilave ederek tamamlamıştır.⁹⁹¹ İlk telif siyer ise Alaşehirli Kadı Veysî'nin (ö. 1037/1627) *Dürretü't-Tâc fi Sîreti Sâhibi'l-Mi'râc*'ı olarak kayıtlara girmiştir.⁹⁹²

Osmanlılar'daki siyer yazıcılığı, siyer ilminin ilk ortaya çıktığı dönemlerde olduğu gibi Hz. Peygamber'i yakından tanımaya yönelik duygu ve düşüncelerle başlamıştır. Bunda, Kur'ân'ın, Hz. Muhammed'i Müslümanlara örnek göstermesi ve ona uyma çağrısı, Hz. Peygamber'i yakından tanıma şevk ve arzusu gibi sebepler etkili olmuştur. Hz. Peygamber'i görme imkanına erişememiş sahabe çocuklarının onun hayatını öğrenme istekleri gibi Osmanlı toplumu da İslam Peygamberi'ni yakından

⁹⁸⁹ Halka yönelik bir dil anlayışının geliştirilmesi gerekliliği Osmanlı'nın son dönemlerinde sürekli dile getirilen bir mevzu olmuştur. Bu dönemde dil ve üslup meselesine temas eden Mehmet Akif: "Yazılarımızın gerek mevzuunda, gerek üslubunda herşeyden evvel bütün Osmanlıları düşüneceğiz. Yani mümkün olduğu kadar halka söyleyecek eserler meydana getireceğiz. Yoksa havâ için yazı yazmaya yeltenecek derecede sersem değiliz! Zaten altıyüz bu kadar seneden beri yalnız havâssı düşününe düşününe avâm olup gitmişiz! Sade yazmak bizim için asıldır. Ne zaman bu asıldan ayrı düşmüşsek mutlaka muztar kalmışız." Mehmet Akif, "Edebiyat", *Sebîlü'r-Reşâd*, 19 Rebiülevvel 1330/24 Şubat 1327 (8 Mart 1912), C. 8, S. 183, s. 10.

⁹⁹⁰ Massad Süveylim Ali el-Shaman, *Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişâm'ın Siyeri'nin Türkçe Tercümesi*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Basılmamış Doktora Tezi), 1982, s. XXXVIII, XLI.

⁹⁹¹ Darîr'in eserini "İnceleme-Metin" şeklinde bir doktora çalışması ile ele alan Mustafa Erkan, Darîr'in İbn Hişâm, Vâkıdî ve Bekrî'den aldığı konuları yeni bir sentezle *Sîretü'n-Nebî*'sinde işlediğini ve yer yer şiirlerle de süsleyerek kitabını bir telif eser durumuna getirdiğini belirtmektedir. Mustafa Erkan, *Sîretü'n-Nebî (Tercümetü'z-Zarîr) İnceleme-Metin*, Ankara, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 1986, I, s. XVI-XVII; Yıldırım Kaplan, *Erzurumlu Kadı Mustafa Darîr'in Kitâb-ı Siyer-i Nebî'si*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 90.

⁹⁹² Nuran Öztürk, *Siyer Türü ve Siyer-i Veysî (Dürretü't-Tâc fi Sireti Sahibi'l-Mi'râc)*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 1997, s. 21-33.

tanımak, onun hal ve davranışlarını öğrenerek bunları kendi hayatlarında düstur edinmek gayesinde olmuşlardır.

Osmanlı'da siyer yazımının Tanzimat öncesinde şekil itibariyle daha ziyade manzum olduğu görülmektedir. Manzum metinlerin hem akılda tutulmasının kolay olması hem de nazmın akıcılığı sayesinde insanlar arasında büyük bir haz ve heyecan ile okunarak siyer metinlerinin halk nezdinde geniş çevrelere yayılmasını sağlamak amacıyla böyle bir usulün tercih edilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Erken dönem Osmanlı'daki manzum eserler, insanların sadece merak ve siyer öğrenme arzularına yönelik değil, aynı zamanda kalplerine ve duygularına da hitap eden eserler olarak karşımıza çıkmışlardır.⁹⁹³ Ahenkli ve müzikal bir yapısı bulunan manzum kitaplar ile Türk okuyucusunun anlayabileceği bir tarzda Hz. Peygamber'in hayatının toplumun her kesimine ulaştırılabilmesi hedeflenmektedir.⁹⁹⁴ Bu dönemin eserlerinde Hz. Peygamber'in üstün vasıfları, âleme rahmet olarak gönderilişi ve insanlığı kurtarıcı rolü, ahlakı, göstermiş olduğu mucizeleri gibi hususlar edebi bir üslupla kaleme alınmış, okunmuş ve dilden dile aktarılmıştır. Sohbet meclislerinde, evlerde geceleri tüm aile efradının bir arada olduğu zamanlarda, dinî gün ve gecelerde bu türden naat, mevlid gibi Hz. Peygamber'i anlatan eserler okunarak hem onun hayatı hakkında bilgi vermeye hem de insanların dinî coşku ve heyecanlarının artırılmasına çalışılmıştır.⁹⁹⁵

Kısmen efsane kısmen de destan mantığıyla kaleme alınan bu eserlerde, mutasavvıfların “Nûr-i Muhammedî” veya “Hakikat-i Muhammediyye”⁹⁹⁶ anlayışıyla

⁹⁹³ Mükrimin Halil Yinanç, 16. yüzyıla kadar Osmanlı'daki tarih kitaplarının bazı istisnalar dışında hikâye ve destan tarzında, halk dili ve zihniyetiyle yazılmış basit ve aynı zamanda da özet bilgiler barındıran vekayinâmeler olduğunu, tarih yazarlarının ise vakaları nakil, izah ve hatta tenkit etmiş olmalarına rağmen nakilci, hikayeci ve tasvirici birer tarihçi olmaktan öteye gidemediklerini belirtmektedir. Bu durumun Osmanlı'nın erken dönemlerinde yazılan siyer kitapları için de aynı olduğunu söyleyebiliriz. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, “Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat*, I, s. 573.

⁹⁹⁴ Ali Öztürk, “Türk Edebiyatında Manzum Siyerler”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, 20-22 Nisan 2007, Haz. Mahfuz Söylemez, Ankara, İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007, s. 216.

⁹⁹⁵ Ünal Kılıç, “Hz. Peygamber'i Anlama ve Anlatmada Kaynak ve Araştırmaların Yeri”, *İSTEM (İslâm, San'at, Tarih ve Mûsikîsi Dergisi)*, 2009, 7/13, s. 41.

⁹⁹⁶ Mehmet Demirci, “Hakikat-i Muhammediyye”, *DİA*, XV, s. 179-180.

birlikte, Hz. Peygamber'in hayatına dair tarihi bilgilerin aktarılmasından ziyade toplum kitlelerinin gönüllerine peygamber sevgisinin yerleştirilmesi amaçlanmaktadır.⁹⁹⁷ Ancak bu üslubun ne kadar ilmî olduğu tartışmalıdır. Bunların, tarihî malumat vermektense ziyade Müslümanlara Hz. Peygamber'i sevdirmek için onun hayatını menkıbevi bir şekilde sokarak adeta onun yaşantısını destanlaştırmak maksadıyla kaleme alınmış oldukları görülmektedir.⁹⁹⁸ Zira manzum eserlerin daha hikâyeci tarzda ve Hz. Peygamber sevgisini halk arasında yaygınlaştırmak amacıyla kaleme alınmış olduklarını ifade edebiliriz.⁹⁹⁹ Çünkü Tanzimat sonrası döneme kadar olan süreçte Osmanlı toplumunun Hz. Peygamber'in hayatını öğrenmelerindeki esas maksatları yalnızca samimi duygularla onu kendilerine rehber edinmek ve böylece İslam dinini daha anlaşılır bir şekilde kendi hayatlarına tatbik edebilmektir. Bu konuda yazılmış eserler, özellikle peygamber kıssaları ve tarihi hikayeleri insanların hayal dünyasına hitap ediyordu.¹⁰⁰⁰ Bu eserlerin ilmî açıdan herhangi bir değerlerinin olmadığı yönünde eleştiriler olsa da çağlar boyunca Osmanlı toplumunun kültürü ve hatta dinî hayatı üzerinde çok büyük tesirleri olduğu gerçeği de göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur.¹⁰⁰¹

Tanzimat sonrası süreçte gerek Osmanlı coğrafyasında ve gerekse Avrupa'da değişen dünya şartları sonucu ortaya çıkan çalkantılı siyâsî ve fikrî gelişmeler neticesinde ortaya çıkan ilmî havayı yakalayabilmek adına Osmanlı'da tarih anlayışında farklılaşmalar görülmektedir. Bununla birlikte Batı'da genelde Hz. Peygamber'i

⁹⁹⁷ Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", s. 140-141.

⁹⁹⁸ Mustafa Fayda, "Siyer ve Türkiye'de Siyer Yazıcılığı Meselesi", *Türkiye'de Sîret Yazıcılığı: Sîret Sempozyumu-I*, Yayına Hazırlayan Tahsin Koçyiğit, Ankara, TDV Yayınları, 2012, s. 33.

⁹⁹⁹ Mesela bu noktada akla gelen ilk eser elbette Hacı Bayram Veli'nin (ö. 1430) müritlerinden Yazıcıoğlu Mehmed'in (ö. 1451) H. 853/M. 1449'da Gelibolu'da kaleme aldığı 9008 beyitten müteşekkil hacimli bir eseri olan *Muhammediyye*'sidir. Yazıcıoğlu'nun daha önce kaleme aldığı *Megâribü'z-Zaman* adlı Arapça kitabının manzum, serbest bir tercümesidir. Kardeşi Ahmed Bîcan da *Megâribü'z-Zaman*'ı *Envâru'l-Âşîkîn* adıyla mensur olarak Türkçeye çevirmiştir. Ahmed Bîcan, *Envâru'l-Âşîkîn: Tercüme-i Megâribü'z-Zaman*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1261 (1845).

¹⁰⁰⁰ Mustafa Kara, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 1999, 12/2, s. 131.

¹⁰⁰¹ Tahsin Koçyiğit, "Türkiye'de Siyer Yazıcılığının Tematik Serüveni Üzerine Bazı Tespitler", *Türkiye'de Sîret Yazıcılığı: Sîret Sempozyumu-I*, s. 61.

karalayıcı tarzda kaleme alınan metinlerin tercümeler kanalıyla Osmanlı'da tanınması sonrasında bunlara karşı savunmacı yaklaşım sergilenmeye başlamıştır. Bu amaçla Osmanlı'da, siyer yazımında da hikâyeci anlatım tarzı terkedilerek daha ilmî düzeyde tartışmacı eserlerin yazıldığı dikkatleri çekmektedir. Bu da bize Osmanlı siyer yazıcılığında hikayeci bir tarih anlatımının yerine öğretici tarih anlayışının oluştuğunu ve şekil itibariyle de manzum yerine mensur eserlerin yazılmaya başladığını göstermektedir. Tanzimat'ın ardından siyere dair mensur eserlerin yazılmaya başlaması manzum siyer yazıcılığının tamamen terkedilmiş olduğu anlamına gelmemelidir. Bununla birlikte, yazılan eserlerin genel itibariyle manzum değil de mensur oluşu, Osmanlı'nın erken dönem siyer yazıcılığı ile son dönemi arasındaki en belirgin farklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanzimat sonrası siyer türü eserlerde karşımıza çıkan diğer bir farklılık da anlatım tarzı ve içerik konusunda görülen değişikliktir. İlk dönemlerde Osmanlı halkına Hz. Peygamber sevgisini aşılama amaçlı daha duygusal bir siyer yazıcılığı ele alınmıştır. O nedenle bu döneme ait eserler, bilimsel bir yazıcılıktan ziyade hikâyeye tarzında bir yazıcılık sergilemektedir. Bütün eserlerin bu şekilde olduğu iddia edilemese de genel tablo bizi bu düşünceye sevk etmektedir. Tanzimat sonrası siyerlere baktığımızda ise değişen dünya şartları ve toplum yapısı itibariyle önceki dönem siyer eserlerine nazaran daha ilmî nitelikte bir siyer yazıcılığı karşımıza çıkmaktadır. Zira Osmanlı son dönemlerinde siyer kitaplarının nasıl yazılması gerektiği de ayrı bir tartışma konusu haline gelmiştir. Eski eserlerde görülen ve Hz. Peygamber'in daha çok mucizevi özelliklerini ve insanüstü yönlerini ortaya koymaya yönelik bir yazım tarzından ziyade onun beşerî ve sosyal özelliklerini vurgulayan, kendisinin bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamber oluşundan dolayı ona ve tebliğine inanmanın gerekliliğini aklî ve mantıkî ölçülerle ifade etmeye çalışan eserlerin yazımı tercih edilmeye başlamıştır. Zira Batı Dünyası Reform ve Rönesans hareketleri neticesinde uyanışa geçmiş ve ilmî faaliyetler

içerisine girmişti. İslam Dünyası'nın 9. asırda başladığı tercüme hareketine, onlar da 13. yüzyıldan itibaren başlamışlar¹⁰⁰² ve ileriki dönemler boyunca İslami ilimler sahasındaki eserleri kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Bu ilmi hareketliliği gerçekleştirirken kendilerini ön plana çıkarabilmek, İslam düşüncesini ve onun değerlerini zayıflatabilmek maksadıyla kendi ideoloji ve düşünce yapıları çerçevesinde Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen eserler de yazmaya başlamışlardır. İşte Tanzimat ve sonrasında Müslüman müellifler, Batı toplumunun bu saldırılarına, özellikle de Hz. Peygamber'in şahsına ve aile hayatına yönelttikleri taarruzlara bir cevap teşkil etmesi, iftira ve yanlışlardan arındırılmış bir Hz. Peygamber tasavvuru oluşturulabilmesi amacıyla siyeri daha ilmî bir çerçevede ele alma ihtiyacı hatta zorunluluğu hissetmişlerdir.¹⁰⁰³ Erken dönem Osmanlı siyer yazıcılığı ile Tanzimat sonrası siyer yazıcılığını ayıran önemli yönlerden biri de işte bu husustur.

Tanzimat sonrası karşımıza çıkan siyer yazıcılığını bu noktada üç şekilde değerlendirmek mümkündür:

- 1- Geleneksel nitelikte ve erken dönem Osmanlı siyer yazıcılığının devamı şeklinde hikâyeci ve menkıbevî tarzda yazılan siyerler.
- 2- Tanzimat sonrası Batılılaşma ve yenileşmenin etkisi ile yeni bir tarih yazım metodolojisinin ortaya konulmaya çalışılması neticesinde siyerin yenilikçi bir bakış açısı ile hurafe ve menkıbelerden arındırılmış, olayların mantık süzgecinden geçirilerek daha gerçekçi bir tarzda kaleme alınan siyerler.

¹⁰⁰² Şevket Yıldız, "Avrupa'da İlk Çeviri Hareketleri", *ICANAS (38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Ankara, 2007, C. 4, s. 1974.

¹⁰⁰³ Bkz. Nihal Şahin Utku, "Prototip Modern Türkçe Siyerler ve Peygamber Algısı", *Siyer Edebiyat İlişkisi*, Haz. Şerif Eskin, İstanbul, Meridyen Kitaplığı, 2010, s. 66-67.

3- Batı toplumunun Hz. Peygamber'e yöneltmiş oldukları hakaretvârî düşünce ve yazılara cevap niteliğinde, biraz da savunmacı bir yaklaşımla ilmî yöntemlerle yazılan siyerler.

Bu dönemde birinci maddenin tam tersini iddia eden bazı müelliflerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Mesela Eyüp Sabri Paşa konu ile alakalı olarak, Osmanlı'nın eski dönemlerinde ortaya konmuş eserleri üslup bakımından tenkit ederek; kendi zamanına kadar yazılmış siyerlerin halkın anlayabileceğinden çok uzak ağdalı bir dille, genellikle Arapça veya Farsça olarak kaleme alınmış eserler olduğunu iddia ederek, kendi eserini halkın anlayabileceği bir dilde ve Türkçe olarak kaleme aldığını söylemiştir. Bu noktada Sabri Paşa eski tarzda bir siyer yazımının terkedilerek yeni ve toplumun dil, üslup ve anlayış yapısına uygun eserlerin yazılması gerektiğine dikkat çekmek istemektedir. Önceki dönem eserlerinin halkın anlayacağı tarzdan çok uzak, edebî ve ağdalı bir dille kaleme alınmış olmalarını eleştirmektedir. Sabri Paşa gibi düşünen müellifler hem dil hem de anlatım açısından halkın daha rahat anlayabileceği ve böylece Peygamber sevgisini daha rahat bir şekilde gönüllere nakşedebilecekleri tarzda eserler ortaya koymaya çalışmışlardır.

Son dönem Osmanlı siyer yazımında, siyasal, sosyal vb. alanlarda olduğu gibi fikrî yapıda da ortaya çıkan Batılılaşma anlayışı ile Hz. Peygamber'in hayatına mucizelerden uzak ve daha akılcıl bir tarzda bakma eğilimi ağırlık kazanmıştır. Mesela bu durumla alakalı olarak Celal Nuri (ö. 1936) *Hâtemü'l-Enbiya* adlı eserinde:

“Müslüman müelliflere gelince maalesef bunlar Hz. Peygamber'i beşer olarak muhakeme edememişler, doldurdukları ciltlerde, insanoğlu ve beşer oluşuyla iftihar eden Peygamber'i insanlığın üzerinde görerek akıl ve mantığa, değişmeyen tabiat kanunlarına aykırı ve çelişkilerle dolu binlerce çirkin mucizeyi kendisine isnad etmişlerdir. Siyer yazıcılarımıza teessüf ederim. Peygamber bugün bile

cihanın önemli bir kısmına hâkim bir din, Kur'an gibi sağlam bir düstur bırakmışken bunların dışında harikalar aramak cidden pusulayı şaşırmaştır.”¹⁰⁰⁴ demektedir.

Tanzimat sonrası bir kısım müellifler siyer yazımı hususunda bu düşünceleri taşımaktaydı. Diğer geri kalan kısım ise Celal Nuri gibi bu tarzda fikir beyan edenlere karşı savunmacı bir yaklaşımla siyer yazımında geleneksel Peygamber tasavvurunun devam etmesi gerektiğini savunmuşlardır. İşte Tanzimat sonrası dönemde böylesine fikir farklılıklarını bünyesinde barındıran bir siyer yazımından bahsetmek mümkündür.

Tanzimat dönemi ve sonrasında yazılan siyer ve siyeri bölümlerini de içeren genel İslam Tarihi kitaplarının bir kısmı ortaokul ve liseler için hazırlanmış ders kitabı niteliğinde olduğu için oldukça küçük hacimli eserlerdir. Bunlar, okul çağındaki çocuklar ve gençlerin Hz. Peygamber'i ve tebliğ ettiği genel ilkeleri en basit tarzda anlayabilmeleri ve hayatlarında bunları tatbik edebilmelerini temin etme adına hazırlanmış kitaplardır. Bu kitaplar da genel itibarıyla dönemin siyer anlayışı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan eserler olmuştur.

4. Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Yazılmış Siyerlerin Muhteva Analizi

Bu bölümde Tanzimat sonrası süreçte Osmanlı müellifleri tarafından telif edilmiş siyer eserlerinin genel olarak içeriklerinin incelemesi yapılacak ve Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınmış eserler üzerinden toplumunun zihninde oluşan Hz. Muhammed (sas) tasavvuru ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu durumun aynı zamanda Osmanlı'dan sonra Cumhuriyet dönemine nasıl bir siyer mirası bırakıldığına da dikkat çekeceği düşünülmektedir.

¹⁰⁰⁴ Celal Nuri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitabhanesi, 1332 (1914), s. 8.

Osmanlılar'da siyer yazıcılığı genel itibariyle üç farklı yönde gelişme göstermiştir. Birincisi geleneksel siyer yazıcılığının paralelinde bir seyir içerisinde rivayetçi-nakilci bir usul ile ve genel manada önceki kaynaklardan hareketle olayların fazla bir yorum yapılmadan aktarılması tarzında olmuştur. İkincisi ise özellikle Tanzimat sonrası şiddetli bir şekilde Osmanlı'yı da tesiri altına almış olan Batıcılık temayülü ile gelişen ve siyer yazımında da etkilerini hissettiren yaklaşımdır. Bu noktada özellikle Batılı yazarların İslâmiyet ve Hz. Muhammed hakkında yazılar ve eserler kaleme almaları ve tercüme kanalıyla İslam toplumunun bunlardan haberdar olması başrol oynamaktadır. Diğer alanlarda olduğu gibi siyer yazımında da daha çok akılcı ve felsefi bir yöntemi önceleyen Batılı yazarlar, Osmanlı için de ilerlemenin ve çağı yakalamanın yegâne yolunun Batı'da olduğu gibi nakilcilikten ziyade akılcılığı ön planda tutmak olduğunu düşünen Osmanlı müelliflerini etkileri altına almışlardır. Hz. Muhammed'in hayatını olağanüstülüklerden tamamen arındırılmış bir surette ve yalnızca maddi bir peygamber algısının oluşturulmaya çalışıldığı bu düşüncenin, bazı çevrelerce oldukça benimsendiği göze çarpmaktadır.¹⁰⁰⁵ Bu açıdan bakıldığında Tanzimat sonrası kaleme alınan bazı eserlerin öncekilere nazaran muhteva, metod ve yorum açısından birtakım farklılaşmalara uğradığı görülmektedir. Üçüncü olarak ise, geleneksel siyer yazımı ile yenileşmeyi tamamen reddetmeden ancak Batılı yazarlar ve onları sıkı sıkıya takip eden Batı yanlısı Osmanlı muharrirleri gibi değil de geleneksellikten kopmadan yenileşmeyi daha doğrusu siyerde yeni yorum arayışı içinde olmayı savunan kesimin geliştirmeye çalıştığı yöntemdir. Bu düşünce ile yapılmaya çalışılan şey, yenilikçi davranmak adına Hz. Peygamber'i tamamen manevi havadan çıkarıp sadece maddî bir surete büründürmeden, siyeri özünden koparmadan ve Hz. Peygamber'i, ilâhî ve insânî vasıfları ile birarada aktarmaktır.

¹⁰⁰⁵ Celal Nuri ve Kılıçzâde Hakkı gibi Batı taraftarı isimlerin bu düşünceyi savunanlardan oldukları hususuna daha önceki bölümlerde değinilmişti.

Çalışmanın bu kısmında Osmanlı siyer yazarlarının, eserlerini yazma sebepleri ve eserleri içerisinde Hz. Peygamber'in hayatına dair yer verdikleri konuları ele alış şekilleri üzerinden nasıl bir peygamber tasavvuru oluşturdukları incelenmeye çalışılacaktır. Bu noktada siyer içerisindeki bütün konuları tek tek ele almanın imkânsızlığı ve bundan da öte gereksizliğinden dolayı başlıkların daha ziyade siyer içerisindeki birtakım tartışmalı olarak görülen veya müelliflerin görüşlerinin farklılaştığı mevzulardan olması tercih edilmiştir.

4.1. Hz. Peygamber'in Doğumu ve Doğumu Öncesindeki Hadiseler

Siyer kitaplarında Hz. Peygamber'in doğumuyla alakalı bilgilere çok fazla rastlanılmamakla beraber, zaman zaman “Nûr-i Muhammedî” veya “Hakikat-i Muhammedî” olarak ifade edilen bir anlayış ile başlamaktadır. Daha ziyade sûfî bir inanış olan bu teori, Allah'ın ilk önce kendi nurundan Hz. Muhammed'i ve onun nurundan da diğer varlıkları yarattığı üzerine kurulmuştur.¹⁰⁰⁶ Hz. Muhammed'in doğumu konusunda bazı siyer müellifleri, onun ilk yaratılan varlık olduğu hususunu¹⁰⁰⁷ dile getirdikten sonra doğum gecesi vuku bulduğu iddia edilen olayları anlatmaya başlarlar.

Hz. Muhammed genel kabule göre milâdî 571 yılında ve Fil Olayından 55 gün sonra Rebiülevvel ayının 12'si pazartesi günü doğmuştur.¹⁰⁰⁸ Ancak Osmanlı siyer yazarlarının tamamının görüşünün ve hesaplamalarının bu doğrultuda olmadığını ve bazı farklı rivayetlerin bulunduğunu görmekteyiz. Mesela Mehmed Tefîk *Levâmiu'n-Nûr* adlı eserinde Hz. Muhammed'in doğum tarihi olarak genel kabul gören Fil Senesinde

¹⁰⁰⁶ Bkz. Mehmet Demirci, “Hakikat-i Muhammediye”, *DİA*, XV, s. 179-180.

¹⁰⁰⁷ Allah'ın, hiçbir şeyi yaratmadan yüz binlerce sene önce, zaman ve mekândan uzak olarak Hz. Muhammed'in nurunu yarattığı ifade edilmektedir. Bkz. Şeyh Hacı Muhammed Takî, *Târih-i Nûr-i Muhammedî*, Sivas, Sivas Matbaası, R. 1339/H. 1341 (M. 1922), 1. Cüz', s. 12.

¹⁰⁰⁸ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Thk. Mustafa es-Sakka vd., Beyrut, Dâru'l-Hayr, 1992, I, s. 130; Doğum tarihi ile alakalı farklı görüşler için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cîze, Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1997, III, s. 375.

Rebiülevvel'in 12. pazartesi gecesini işaret etmekle birlikte¹⁰⁰⁹ milâdî yıl hesabı olarak farklı bir görüş beyan ederek bu tarihin 569 yılına tesadüf ettiğini söylemektedir.¹⁰¹⁰ Ayrıca bu senenin İskender'in galibiyetinin 882. senesi, Babil Kralı Buhtu'n-Nasr'ın hükümdarlığa geçişinin 1316. senesi ve Sâsâni hükümdarı Kisra Enûşîrvân'ın tahta çıkışının 42. senesi olduğunu ve doğum gecesi ile Fil hadisesi arasındaki günlerin elliden fazla olduğunu söylemektedir.¹⁰¹¹ Buna benzer bir anlatımda bulunan Abdülatif Subhi Paşa *Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm*'ında, Hz. Peygamber'in doğum tarihinin İskender-i Rûm tarihinin 882. sene-i şemsiyesine ve Sâsâni İmparatoru Enûşîrvân'ın tahta çıkışının 40. senesine denk geldiğini belirtir.¹⁰¹² Diğer bir Osmanlı müellifi Hakkı, *Siyer-i Nebî* adlı eserinde doğumun, 12 Rebiülevvel'de değil Fil Vakası'ndan 50 gün sonra 8 Rebiülevvel Pazartesi gecesi gerçekleştiğini söylemiştir.¹⁰¹³ Yine tarih hususunda farklı bir görüşte olan bir diğer siyer yazarı da Zâkir Kadiri'dir. Zâkir Kadiri, Mısırlı astronomi âlimi Mahmûd Paşa el-Felekî'nin (ö. 1302/1885) araştırmalarına atıf ile Hz. Peygamber'in doğum tarihinin milâdî 20 Nisan 571 olduğunu, bunun ise hicrî takvime göre 8 veya 12 Rebiülevvel değil 9 Rebiülevvel'e isabet ettiğini belirtmektedir.¹⁰¹⁴ Abdullah Âtîf (Tüzüner) Efendi ise konu ile alakalı bazı âlimlerin Rebiülevvel'in ikinci, sekizinci ve onuncu günlerini zikretmiş olmalarına rağmen en doğru görüşün, doğumun milâdî 571 yılı Nisan'ın 20'sine rastlayan Rebiülevvel'in 12'si, pazartesi gecesi sabaha karşı gerçekleştiği yönünde olduğunu belirtmektedir.¹⁰¹⁵ Konu ile alakalı olarak farklı bir görüş sahibi olan Osmanlı müelliflerinden biri de Lütfullah Ahmed'dir. Hz. Peygamber'in doğum tarihi üzerinde çok farklı rivayetlerin bulunduğunu belirten

¹⁰⁰⁹ Mehmed Tevfik, *Levâmiu'n-Nûr*, s. 9.

¹⁰¹⁰ Mehmed Tevfik, *Levâmiu'n-Nûr*, s. 12.

¹⁰¹¹ Mehmed Tevfik, *Levâmiu'n-Nûr*, s. 9.

¹⁰¹² Abdülatif Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1297 (1880), s. 51.

¹⁰¹³ Hakkı, *Siyer-i Nebî*, Konstantiniyye (İstanbul), Matbaa-i EbuZZiya, 1305 (1887), s. 11.

¹⁰¹⁴ Zâkir Kadiri, *Hayat-ı Hz. Muhammed*, Kazan, V. J. Yrimiyef Hem A. Şaşabrinler Matbaası, 1911, s. 41.

¹⁰¹⁵ Abdullah Âtîf (Tüzüner), *Sîretü'n-Nebî*, İstanbul, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338/1341 (1922), s. 44.

Lütfullah Ahmed, kesin olmayan genel kabule göre Fil Yılı'nın başlarından itibaren 50 küsur gün sonra, milâdî 571 yılının 22 Nisan'ına denk gelen 12 Rebiülevvel pazartesi gecesi sabaha karşı Hz. Peygamber'in dünyaya geldiğini söylemektedir. Ayrıca bu tarihin Budâ'nın ortaya çıkışının 1000., İskender'in ölümünün 894. ve Hz. İsa'nın doğumunun 571. senesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁰¹⁶ Târih-i Osmânî Encümeni kurucularından Efdaleddin Bey ise daha farklı bir tarihlendirme yapmaktadır. Onun ifadesine göre Hz. Peygamber'in doğum tarihi kamerî aylara göre genel kabul gören tarih olan 12 Rebiülevvel Pazartesi olmakla birlikte, bu tarih milâdî olarak 570 yılının Nisan ayının birinci gününe denk gelmektedir. Aynı zamanda bu tarihin Fil Vakası'ndan 50 gün sonra ve Hicretten 52 yıl öncesi olduğunu da belirtmiştir.¹⁰¹⁷ Hz. Peygamber'in doğum tarihi olarak Miladî 570 yılını esas alan bir diğer siyer yazarı da İsmail Hakkı Paşa ile Mehmed Azmî'dir. *Muhtasar İslâm Tarihi* adlı eserlerinde 570 yılında, Rebiülevvel'in 12'sine rastlayan pazartesi gecesi doğum hadisesinin vuku bulduğunu söylemektedirler.¹⁰¹⁸ Bu görüşü benimseyenlerden biri de İbnü'n-Nüzhet Cevad'tır. O da doğum gecesinin milâdî 570 yılının Nisan ayına denk gelen Rebiülevvel'in 12'si pazartesi günü olduğunu söylemiş ve bu tarihin, Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın ölümünden 2 ay sonrası olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹⁹

Ahmed Rasim, Hz. Peygamber'in doğum günü ile alakalı tüm rivayetler içinde en doğrusunun Rebiülevvel'in 12. gecesi şeklindeki rivayetin olduğunu söylemektedir. Çünkü İslam dünyası bu rivayeti o şekilde kabul etmiş ve Osmanlı halifeleri tarafından da bu gece Mevlid-i Nebî olarak kabul edilerek bu yönde merasimlerin yapılması emrolunmuştur.¹⁰²⁰ Diğer ekseri Osmanlı siyer müellifleri de bu yönde bir kanaat ile Hz.

¹⁰¹⁶ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hz. Muhammed*, İstanbul, Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1331 (1912), I, s. 62.

¹⁰¹⁷ İbnü'l-Cevâd Efdaleddin, *Muhtasar İslâm Tarihi*, İstanbul, Kader Matbaası, R. 1326/H. 1328 (M. 1910), I, s. 39.

¹⁰¹⁸ İbrahim Hakkı, Mehmed Azmî, *Muhtasar İslâm Tarihi*, İstanbul, Karabet Matbaası, 1307 (1889), s. 4.

¹⁰¹⁹ İbnü'n-Nüzhet Cevad, *Târih-i İslâm'a Bir Nazar*, İstanbul, Kasbar Matbaası, 1329, s. 18.

¹⁰²⁰ Ahmed Rasim, *Menâkıb-ı İslâm, Dârü'l-Hilâfeti'l- Aliyye* (İstanbul), Matbaa-i Kitâbhâne-i Cihân-Kanaat Kitabhânesi, 1325 (1907), I, s. 8.

Peygamber'in doğum tarihini milâdî 571 yılı 20 Nisan'ına rastlayan Rebiülevvel'in 12. gecesi olarak eserlerine almışlardır. Osmanlı dönemini idrak eden, dönemin ilmî ve fikrî havasını teneffüs etmiş olan müelliflerden Ömer Rıza Doğrul, tercümesini yaptığı Hüseyin Heykel'in *Hz. Muhammed Mustafa* adlı eserine ilave ettiği notunda şu hususları belirtmektedir:

“Hz. Peygamber'in doğduğu gün, ay ve yıl üzerindeki bu ihtilafların hikmetini anlamak biraz da İslâm'ın ruhuna nüfuz etmeye bağlıdır. Bütün bu ihtilafları bertaraf etmek mümkündü. Çünkü Asr-ı Saadet'te bu değerli hâdise tahkik edilir ve kat'i tarihlere bağlanabilirdi. Peygamber'in hayatına ait en hürde (değerli) teferruatı veren nesil için bundan kolay bir iş tasavvur olunamazdı. O halde bu kolay iş niçin yapılmadı yahut niçin ihmal edildi?

Müslümanlıkta kudsiyet yalnız bir varlık üzerinde toplanmıştı. O da Hazret-i Allah'tır. Başka hiçbir varlığa kudsiyet vermek caiz değildir. Onun için İslâm anlayışında mukaddes hâtıra yoktur. Asr-ı Saadet Müslümanları, daha sonraki Müslümanları puta tapıcılığın herhangi şekline saptıracak hareketten sakınmışlar, Müslümanların birtakım görenekler vücuda getirmelerine engel olacak her tedbiri önceden almışlardır. Daha sonraki Müslümanlar da Peygamber'in doğduğu güne kudsiyet vermek arzusuyla hareket ederek araştırmalarda bulunmuşlar, bu yüzden ihtilaflara düşmüşlerdir.

...Asr-ı Saadet Müslümanları, mübarek tanıdığımız günlerden hiçbirinin tarihini tespit etmediler. Çünkü o mübarek günlerin hâtıralarını belli bir zamana bağlamak istemediler. Belki, Müslümanların o hâtıraları daima yaşamasını ve yaşatmasını öğretiler.

Daha sonraki Müslümanların, İslâm yaşayışını birtakım göreneklere bağlamak üzere, hakiki İslâm hayatı yerine birtakım merasim ve ayinleri yaşatmak için bazı tarihler tespitine kalkışmaları faydasızdır.”¹⁰²¹

Osmanlı siyer yazarlarının, Hz. Muhammed’in doğum tarihi üzerinde dile getirdikleri farklı düşünceler, Hz. Peygamber’in doğduğu gece vuku bulduğu iddia edilen olaylarda da kendisini göstermektedir. Klasik siyer kaynaklarına bakıldığında Hz. Peygamber’in doğumunun diğer peygamberler tarafından müjdelendiği görülmektedir. Öyle ki Hz. Muhammed’in gelişini sadece insanlar değil, bütün kâinat beklemektedir. Klasik siyerlerdeki anlatıma göre Peygamberimiz daha anne karnına düştüğü andan itibaren birtakım olağanüstü olaylar meydana gelmeye başlamıştır. Buna göre, Rasulullah’a hamile olduğu sırada Amine’ye rüyasında, kendisine hamile olduğu çocuğun yüceliği anlatılmış ve adını Muhammed olarak koymasını tenbih edilmiştir.¹⁰²² Yine çoğu erken devir siyerlerde Hz. Peygamber’in doğduğu gece ile alakalı olarak yer alan; bazı putların yere devrilmesi, Medâin’de bulunan Kisrâ sarayının 14 sütununun çökmesi, Mecûsîler’in İstahr-Âbad şehrinde bin yıldır yanan ateşlerinin sönmesi, Sâve Gölü’nün kuruması ve bin seneden beri su akmayan Semâve Vadisi’nde su taşkını görülmesi gibi mevzular Osmanlı dönemi siyerlerinin birçoğunda da aynen yer almaktadır.¹⁰²³ Bu rivayetlerle ilgili siyer konusunda modern anlayışı yansıtan bir telif sahibi olarak Mevlânâ Şiblî, aslında yıkılan şeylerin Kisraların sarayı değil, bütün İran’ın saltanat ve ihtişamı, Bizans’ın ezici kuvveti ve Çin’in azameti olduğunu belirtmiştir. Yine aynı şekilde sönen ateş, Mecûsîlerin mabedlerinde parlayan alevler değil, bütün

¹⁰²¹ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hazreti Muhammed Mustafa*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1948, s. 97, (Ömer Rıza Doğrul’un Notu).

¹⁰²² İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, s. 129; İbn İshak, *Siyer-i İbn İshak*, Haz. Muhammed Hamidullah, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2012, s. 92; Yusuf Suâd (Düzceli), *Mir’âtü’ş-Şuûn*, İstanbul, Asır Matbaası, 1317 (1899), I, s. 126; Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hz. Muhammed*, I, s. 63.

¹⁰²³ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü’s-Siyer*, İstanbul, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1287 (1870), s. 18; Yusuf Suâd (Düzceli), *Mir’âtü’ş-Şuûn*, I, s. 130; Hâfız Mehmed Zühdi, *Nazmu’s-Siyer-i Zühdi*, Trabzon, Serâsî Matbaası, 1324 (1906), s. 6; Düzceli Yusuf Suâd, *Akvemü’s-Siyer*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaası, R. 1327 (M. 1911), s. 110; Hacı Mustafa Takî, *Târih-i Nûr-i Muhammedî*, y.y., Ögüt Matbaası, 1339 (1920), 8. Cüz, s. 33, 34, 36, 37.

dünyadaki küfür ve dinsizlik ateşidir. Esasında kuruyan Sâve Gölü değil, putperestliğin zulmü, Zerdüştlüğün kuvveti ve Hıristiyanlığın tahakkümü idi.”¹⁰²⁴ Yani Hz. Peygamber’in doğumu, mucizevi anlamda birtakım olayların yaşanmasından ziyade insanoğlunun içine düşmüş olduğu çıkmazdan kurtulmasını sağlayacak olayların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu bakımdan Mevlânâ Şiblî, asıl mucizenin, yaşandığı iddia edilen bazı sıradışı olaylar olmadığını, insanlığı zulmetten kurtaracak olan Hz. Peygamber’in dünyaya gelişinin bizatihi kendisinin bir mucize oluşunu ifade etmeye çalışmıştır.

4.2. Şakkı-ı Sadr/Şerh-i Sadr

Klasik siyer kaynaklarında anlatılan en meşhur mucizevi hadiselerden biri de Hz. Peygamber’in göğsünün açılarak kalbinin temizlenmesi olarak bilinen “Şakk-ı Sadr” veya “Şerh-i Sadr”dır. Rivayete göre Hz. Peygamber sütannesi Halime’nin gözetimi altında iken bir gün kardeşleri ile dışarıda oynadıkları sırada yanına birtakım adamlar gelmiş ve Hz. Peygamber’in göğsünü açmak suretiyle kalbini dışarı çıkararak onu temizledikten sonra geri yerine koymuşlardır.¹⁰²⁵

Hz. Peygamber’den rivayet ile anlatılan bu olayın gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda İslam tarihi boyunca bir tartışma süregelmiştir. Belki de bu tartışmalara sebep olan en önemli etken, olayın farklı kaynaklarda farklı zamanlarda ve farklı şekillerde gerçekleştiği yönünde bilgiler bulunmasıdır. Zira Şakk-ı Sadr veya Şerh-i Sadr¹⁰²⁶ olarak adlandırılan hadisenin Hz. Peygamber 4, 10 ve/veya 20 yaşlarında iken, Cebrail’in kendisini ilk ziyareti esnasında (herhangi bir zaman verilmemekle birlikte Hz. Peygamber

¹⁰²⁴ Mevlânâ Şiblî, *İslâm Tarihi-Asr-ı Saâdet*, çev. Ömer Rızâ (Doğrul), İstanbul, Âmedi Matbaası, 1346 (1921), I, s. 188-189.

¹⁰²⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, s. 134.

¹⁰²⁶ Hz. Peygamber’in göğsünün yarılıp kalbinin çıkarılarak temizlenmesi olarak anlatılan olay esasında *Şakk-ı Sadr* ifadesi ile aktarılan olaydır. Kimi tefsircilerin, bu olayı Kur’an-ı Kerim’deki *İnşirah Suresi* ile irtibatlandırmalarından dolayı *Şerh-i Sadr* olarak da ifade etmişlerdir. Ancak iki hadisenin birbiriyle irtibatı bulunmamaktadır. Konuyla ilgili değerlendirme için bkz. Mehmet Azimli, *Siyer’i Farklı Okumak*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2011, s. 73

40 yaşında ilk vahiy esnasında Hira Mağarası'ndaki ilk karşılaşma kastedilmektedir) ve son olarak da Mirac hadisesi esnasında, toplamda beş farklı zamanda gerçekleştiği yönünde bilgiler yer almaktadır.¹⁰²⁷ Aynı malumatı Aksekili Mustafa Hakkı da eseri *Ecmeli's-Siyer li Ekmeli'l-Beşer* adlı eserinde dile getirmektedir.¹⁰²⁸

Olayın gerçekleşme şekli konusunda da farklı rivayetler söz konusudur. İbn İshak'ta yer alan rivayetlerden birine göre olay esnasında beyaz elbiseli iki adam Hz. Peygamber'in karnını yarıp kalbini çıkarmışlar ve temizledikten sonra tekrar eski haline döndürmüşlerdir. Diğer bir rivayete göre ise, Hz. Peygamber'e turna kuşu şeklinde iki melek gelerek biri göğsünü yarmış diğeri ise gagasıyla su püskürterek kalbini yıkamıştır.¹⁰²⁹

Genel olarak hem erken dönem kaynaklarda hem de Osmanlı siyer kitaplarında, farklı mevzularda Hz. Peygamber'in süt kardeşlerinin isimlerinin belirtilmesine rağmen,¹⁰³⁰ Şakk-ı Sadr meselesinin anlatımında hadiseye hangi sütkardeşinin şahit olduğu belirtilmemektedir. Osmanlı siyerlerinin birçoğunda da aynı şekilde herhangi bir isim zikredilmez iken bazılarında bu konuda farklı isimlerin varlığını görmekteyiz. Mesela Düzceli Yusuf Suâd *Mir'âtü's-Şuûn*'da Hz. Peygamber'in sütannesesi Halime'nin Âye ve Sadîka isminde iki kızının olduğunu ve Hz. Peygamber'in bu iki kız kardeşten

¹⁰²⁷ Düzceli Yusuf Suâd, *Akveümü's-Siyer*, s. 133; Aksekili Mustafa Hakkı b. Ahmed Rüşdî, *Ecmeli's-Siyer li Ekmeli'l-Beşer*, İzmir, Marifet Matbaası, 1340 (1920), s. 3; Süleyman Nedvî, *İslâm Tarihi-Asr-ı Saâdet*, çev. Ömer Rızâ (Doğrul), İstanbul, Âmedî Matbaası, 1347 (1928), III, s. 1526.

¹⁰²⁸ Diğer Osmanlı müellifleri olayın gerçekleştiği zamanları farklı zaman dilimleri olarak verirken Aksekili Mustafa Hakkı, bu operasyonun toplamda beş defa yapıldığını belirtmektedir. Buna göre; ilki Hz. Muhammed dört yaşında sütannesesiyle birlikteyken, ikincisi on yaşına geldiğinde, üçüncüsü Mirac gecesi vuku bulmuştur. Dördüncüsü yirmi yaşında ve beşincisi kırk yaşında olmak üzere toplamda beş farklı zamanda gerçekleşmiştir. Aksekili Mustafa Hakkı b. Ahmed Rüşdî, *Ecmeli's-Siyer li Ekmeli'l-Beşer*, s. 3.

¹⁰²⁹ İbn İshak, *Siyer-i İbn İshak*, s. 99-100.

¹⁰³⁰ Bkz. İbn İshak, *Siyer-i İbn İshak*, s. 98, 99; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, s. 134. Bu kaynaklarda Hz. Peygamber'in Halime'den dünyaya gelmiş olan sütkardeşlerinin isimleri şu şekilde geçmektedir: Abdullah b. el-Hâris, Üneyse binti Hâris ve daha ziyade Şeymâ olarak bilinen Huzâfe binti Hâris. İbn İshak, *Siyer-i İbn İshak*, s. 96; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, s. 134; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997, III, s. 408. Bu sütkardeşlerden Hz. Peygamber'le birlikte emzirilenin Abdullah olduğu kayıtlıdır. Bkz. İbn Hibban, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2017, s.48.

biri ile beraber koyunları otlattıkları sırada Şakk-ı Sadr'ın gerçekleştiğini söylemektedir.¹⁰³¹ Hatta onun ifadesine göre yanlarında birkaç arkadaşları da bulunmaktaydı. Düzceli olayın devamında, Halime'nin kocası Hâris'in, Hz. Muhammed'i bir kâhine götürdüğünü ve kâhinin de hem olup bitenlerden dolayı hem de Hz. Peygamber'in şekil ve şemaline dayanarak onun âhir zamanda gelecek peygamber olduğunu anladığını da belirtmektedir.¹⁰³² Düzceli, siyere dair kaleme aldığı ve *Mir'âtü's-Şuûn*'dan yaklaşık 10 sene sonra neşrettiği diğer eseri *Akvemü's-Siyer*'de ise çok daha farklı bilgiler serdetmektedir. Buna göre Hz. Peygamber kız kardeşlerinden biri ile değil erkek sütkardeşi olan Abdullah ile beraber oldukları bir öğle vaktinde Şakk-ı Sadr hadisesi vuku bulmuş ve kardeşi durumu anne ve babasına bildirmiştir.¹⁰³³

Şakk-ı Sadr meselesini ele alan Lütfullah Ahmed, olay esnasında Hz. Peygamber'in 4 yaşında olduğunu ve yanında da Zübeyr adındaki sütkardeşinin bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁰³⁴ Bundan başka Şakk-ı Sadr ile alakalı herhangi bir bilgi vermeyen Lütfullah Ahmed, konunun tafsilatının siyer kitaplarında yer aldığını söylemekle iktifa etmiştir. Şakk-ı Sadr hadisesini Halime'ye hangi sütkardeşin haber verdiği hususunda farklı bir isim zikredenlerden biri de Yusuf Ziya'dır (Yozgadî). O yaşanan bu hadisenin şahidinin Halime'nin Dumeyr ismindeki oğlu olduğunu söylemektedir.¹⁰³⁵ Hiçbir siyer kitabında karşılaşmadığımız bu ismi Yusuf Ziya'nın hangi kaynaktan aldığı bilinmemektedir.

¹⁰³¹ Düzceli bu bilgiye nereden ulaştığını bildirmemiştir. Bkz. Yusuf Suâd (Düzceli), *Mir'âtü's-Şuûn*, I, 141.

¹⁰³² Düzceli Yusuf Suâd, *Mir'âtü's-Şuûn*, I, 142-143.

¹⁰³³ Düzceli Yusuf Suâd, *Akvemü's-Siyer*, s. 137;

¹⁰³⁴ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hz. Muhammed*, I, s. 62. İlk dönem siyer kaynaklarında Hz. Peygamber'in bu isimde bir sütkardeşinin olduğu yönünde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

¹⁰³⁵ Yusuf Ziya (Yozgadî), *Mir'at-ı Muhammediye ve Menâkıb-ı Ahmediye*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1313 (1897), s. 23. Mahmud Esad Seydişehri de kendi kitabında bu ismi "Damre" olarak almış ve bunu Abdullah'ın diğer ismi olarak zikretmiştir. Seydişehri Hz. Peygamber'in Halime'den doğan sütkardeşlerini "Abdullah Damre, Üneyse ve Haddame" olarak sıralar ve Haddame'nin, kavmi içerisinde Şeyma olarak bilindiğini ifade eder. Bkz. Mahmud Esad Seydişehri, *Târih-i Dîn-i İslâm-Kısm-ı Mekkî*, İstanbul, Cihan Biraderler Matbaası, 1342 (1923), III, s. 14.

Yukarıdaki rivayetlerden çok farklı olarak Mustafa Fevzi Efendi *Şumûsu's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ* adlı manzum eserinde Şakk-ı Sadr olayının Hz. Peygamber 5 yaşında olduğu sırada vuku bulduğunu söylemektedir. Ayrıca göğsü yarma ve kalbi çıkarıp yıkama ve tekrar yerine yerleştirip dikme işlemlerini de herhangi bir melek değil bizzat Cebrail kendisi gerçekleştirmiştir. Mustafa Fevzi Efendi tüm bu olanları birçok siyer kitabında yazıldığı gibi Şakk-ı Sadr olarak değil de Şerh-i Sadr olarak tanımlamıştır.¹⁰³⁶

Şakk-ı Sadr hadisesi, olup olmadığı veya oldu ise mahiyeti hususunda sonraki dönemlerde oldukça tartışılan bir mesele olmuştur. Osmanlı siyer yazarlarına baktığımızda çoğunluğunun bu olayı eserlerine aldıkları görülmektedir. Yani olayın gerçekliği hususunda herhangi bir şüphe içinde olmadıkları ve meydana geldiği konusunda ittifak halinde oldukları söylenebilir. Konu üzerindeki ihtilaf noktası ne zaman ve ne şekilde olduğu hususundadır. Zira farklı zamanlarda birkaç defa olduğu ifade edilmesine rağmen, neredeyse bütün siyer kitaplarında sadece Hz. Peygamber'in sütannesinin yanında olduğu zamandaki göğüs yarılma hadisesinden bahsedilmektedir. Bunun dışında Hz. Peygamber'in ne 20. yaşındaki olaylar anlatılırken ne ilk vahiy anında ne de miraç bahsinde böyle bir durumdan söz edilmektedir.

Bu hadise genellikle Kur'an-ı Kerim'de İnşirah Suresi ile irtibatlandırılmıştır. *Mir'âtu's-Şuûn*'unda Düzceli Yusuf Suad, ayetteki "Şerh" kelimesinde biri maddî, diğeri manevî olmak üzere iki farklı anlam bulunduğunu ifade etmektedir. Birincisi; Hz. Peygamber'in, Halime'nin yanında iken maddi bir müdahale şeklinde vuku bulan göğüs yarılma hadisesidir. İkincisi ise; Şerh-i Sadr'dan, dünyanın değersizliğine karşı, ahiret hayatının güzellik derecesine dair Allah tarafından Hz. Peygamber'in kalbine doldurulmuş olan ilim kastedilmektedir.¹⁰³⁷

¹⁰³⁶ Mustafa Fevzi b. Numan, *Şumûsu's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ*, Dersaâdet (İstanbul), Tevsi'-i Tıbaat Matbaası, 1331 (1912), s. 20.

¹⁰³⁷ Yusuf Suâd (Düzceli), *Mir'âtu's-Şuûn*, I, s. 144, 145.

Düzceli, birinci kısımda değindiği kalbin maddi bir müdahale ile yarılması meselesine Kadı Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) üç şekilde muhalif olduğunu söylemektedir. Birincisi; Hz. Peygamber'in mucizelerinden addedilen bu Şakk-ı Sadr veya Şerh-i Sadr meselesi, peygamberlikten çok zaman önce meydana gelmiştir. Oysaki mucizelerin nübüvvetten sonra meydana gelmesi gerekirdi. O nedenle mucize olarak görülen bir hadisenin Hz. Muhammed'e peygamberliğin gelmesinden önce yaşanmış olması mümkün olamaz. Ancak Düzceli, bu durumun tam manasıyla mucizevi bir olay olduğu iddiasındadır. Hadisenin gerçekliğinden herhangi bir şüphesi olmayan Düzceli, Hz. Muhammed'in, kendisine peygamberlik gelmeden önce göstermiş olduğu olağanüstü olayların "İrhâsât"tan¹⁰³⁸ sayılması gerektiğini ve bunların nübüvvetten önce Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil teşkil ettiklerini belirtmektedir.¹⁰³⁹

İkinci olarak; Kadı Abdülcebbâr'a göre Şakk-ı Sadr meselesinde temizlikten kasıt, maddi kirlerin kalpten uzaklaştırılmasıdır. Oysaki günahlar maddi bir kir olmadığı için, kalbin su ve benzeri bir madde ile yıkanmasının günahların kalpten uzaklaştırılmasında herhangi bir etkisi olmayacaktır. Üçüncü olarak ise; kalbin, rivayet edildiği şekliyle Şakk-ı Sadr hadisesinin son aşamasında melekler tarafından ilim ile doldurulması mümkün ve gerçekçi değildir. Zira Allah, ilmi dışarıdan bir müdahale ile kalplere eklemeyi, onu direkt olarak kalbin içerisinde yaratır.¹⁰⁴⁰

İslam Tarihi boyunca tartışılmalı olan bu hadise hakkında Osmanlı ilmî ve fikrî sürecinde yetişmiş biri olan Ömer Rıza Doğrul (ö. 1952), olayın gerçekleşmiş olmasıyla alakalı herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde İslam ulemasının gerekli tahkikatı yapmış olduğunu belirtmektedir. Ona göre hadise Hz. Peygamber'in Mirac'a

¹⁰³⁸ İrhâsât: İrhâs'ın çoğulu. Bir peygamberin peygamberliğinden önce meydana gelen olağanüstü hallerine denir. Gerçekleşen bu mucizevi olayların, nübüvvetten önce peygamberliğin işaretleri olduğuna inanılır. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız v.d., *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1989, I, s. 226; Şaban Özkavukçu, *Siyer Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, İz Yayınları, 2015, s. 217.

¹⁰³⁹ Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer*, s. 137.

¹⁰⁴⁰ Yusuf Suâd (Düzceli), *Mir'âtü's-Şuûn*, I, s. 144, 145.

yükselmesinden önce vukubulmuştur. Şerh-i Sadr'dan maksat, göğsün yarılması değil, kalbin ilim ile doldurulmasıdır. Bu hadiseden murad edilen asıl husus ise Mirac olayından önce Hz. Peygamber'in miraca ait hakikatleri tam manasıyla kavrayabilmesi için bir ön hazırlık mahiyetinde bilgilerin kalbine nakşedilmesinden ibarettir.¹⁰⁴¹

Sonuç itibarıyla, eserlerinde konu ile alakalı herhangi bir şey söylemeyen yazarlar haricinde, Osmanlı siyer müellifleri Şakk-ı Sadr hadisesinin gerçekleşmiş olduğunda ittifak halindedirler. Konu hakkında ihtilafın olduğu nokta olayın gerçekleşme zamanı ve şekli hususunda olmuştur.

4.3. Rahip Bahîrâ Hadisesi

Siyer ilmi ve İslam Tarihi içerisinde olduğu kadar Hıristiyan âleminde de uzun dönemler oldukça yankı uyandırmış olan Rahip Bahîrâ Hadisesi'nin, Hz. Peygamber'in, amcası Ebû Tâlib ile birlikte çıktıkları Suriye seferi esnasında vukubulduğu ifade edilmektedir. Olayın Hz. Peygamber kaç yaşında iken gerçekleştiği hususu ilk dönem siyer kaynaklarında ihtilafıdır. Olayın zamanı ile alakalı olarak İbn İshak ve rivayeti ondan nakleden İbn Hişam (ö. 218/833), İbn Hibbân (ö. 354/965) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) herhangi bir bilgi vermezken, Taberî (ö. 310/923), amcası Ebû Tâlib'le birlikte Suriye Seferi'ne çıktığı zaman Hz. Peygamber'in 9 yaşında olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴² Bunun dışındaki rivayetlerde ise genellikle 12 yaşında olduğu vurgulanmış ve genel kabul

¹⁰⁴¹ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hazreti Muhammed Mustafa*, çev. Ömer Rıza Doğrul, s. 102, (Ömer Rıza Doğrul'un Notu).

¹⁰⁴² Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu't-Taberî: Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, Dâru'l-Maarif bi Mısır, 1387/1967, II, s. 278. Muhammed Hamidullah da bu görüşü benimseyenlerdendir. Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, Ankara, Beyan Yayınları, 2003, I, s. 47. Osmanlı siyer yazarlarından Düzceli Yusuf Suad, Hz. Peygamber'in Suriye seferine çıktığı zamanki yaşıyla alakalı olarak 9 ile 13 arasında değişen farklı rivayetlerden dolayı bir ihtilafın söz konusu olduğunu söylemekte ve kimi kaynaklarda yaşının 9 olduğu belirtilirken, kimi kaynaklarda ise Hz. Peygamber'in 12 yaş 2 ay ve 12 günlük olduğu şeklinde ifadelerin bulunduğunu belirterek bu haberi *Ravzatü'l-Ahbâb* adlı eserden aldığını belirtmektedir. Krş. Cemâlüddin Atâullah b. Fazlullah el-Hüseyinî eş-Şirâzî, *Ravzatü'l-Ahbâb fî Siyeri'n-Nebî ve'l-Âl ve'l-Ashâb*, çev. Benlizâde Mahmud Magnisâvî, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1288 (1871), I, s. 125; Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer*, s. 182.

de bu yönde olmuştur.¹⁰⁴³ Bu nedenle Osmanlı müellifleri içinde 12 yaş üzerinde duranların sayısı da az değildir.¹⁰⁴⁴

Bununla beraber Osmanlı dönemi siyer ve İslam tarihi kitaplarında çoğunlukla, ilk Suriye Seferi ve bu sefer esnasında gerçekleşen Rahip Bahîrâ hadisesinde Hz. Peygamber'in 13 yaşında olduğu yönünde genel bir kabulün bulunduğunu görmekteyiz. Osmanlı dönemi İslam Tarihi ve siyer müelliflerinden Lütfullah Ahmed, Aksekili Mustafa Hakkı, İbnü'l-Cevâd Efdaleddin, Abdullah Âtîf, Mahmud Esad Seydişehrî ile İbrahim Hakkı Paşa ve Mehmed Azmî gibi isimler eserlerinde bu olayı ele alırlarken Hz. Peygamber'in yaşının 13 olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁰⁴⁵ İbrahim Hakkı Paşa ile Mehmed Azmî'nin 1306 yılında birlikte kaleme aldıkları *Muhtasar İslam Tarihi* adlı eserde Bahîrâ hadisesinde Hz. Peygamber'in 12 yaşında olduğu ifade edilirken, Mehmed Azmî'nin, daha önce belirtildiği üzere 1322 yılında kendi adı ile neşrettiği fakat daha önce İbrahim Hakkı Paşa ile birlikte yayımladıkları kitabın tamamıyla aynısı olan *Muhtasar İslam Tarihi*'nde ise bu dönemde Hz. Muhammed'in yaşının 12 olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁴⁶

Siyer kaynaklarından öğrenildiği üzere Hz. Peygamber amcasıyla birlikte çıktığı bu seferde Şam yakınlarındaki Busra Kasabası'nda konaklamıştır. Kureyş kervanı burada bulunan bir manastıra¹⁰⁴⁷ yaklaştıkları süreç içerisinde bir bulutun kafilenin belirli bir

¹⁰⁴³ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 2001, I, s. 99.

¹⁰⁴⁴ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü's-Siyer*, İstanbul, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1287 (1870), s. 31; Yusuf Suâd (Düzceli), *Mir'âtü'ş-Şuûn*, I, s. 163; Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr fî Sîreti'n-Nebîyyi'l-Muhtâr*, Kazan, Matbaa-i Kerimiyye, 1905, s. 22; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Dersaadet (İstanbul), Kanaat Kütüphanesi, 1331 (1915), Cüz' 1-2 s. 65; Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslâm*, Konstantiniyye (İstanbul), Hikmet Matbaası, 1326 (1908), I, s. 149; Tâhirü'l-Mevlevî, *Hazret-i Peygamber ve Zamanı*, İstanbul, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1341 (1922), s. 4; Tayyibzâde Hafız Mehmed Zühdi, *Nazmu's-Siyer-i Zühdi*, Trabzon, Serâsi Matbaası, 1324 (1906), s. 12.

¹⁰⁴⁵ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hz. Muhammed*, I, s. 74; Aksekili Mustafa Hakkı, *Ecmelü's-Siyer li Ekmeli'l-Beşer*, s. 5; İbrahim Hakkı-Mehmed Azmî, *Muhtasar İslam Tarihi*, s. 10; İbnü'l-Cevâd Efdaleddin, *Muhtasar İslam Tarihi*, I, s. 43; Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebî*, s. 58; Mahmud Esad Seydişehrî, *Târih-i Dîn-i İslâm-Kısm-ı Mekkî*, III, s. 23.

¹⁰⁴⁶ Krş. İbrahim Hakkı-Mehmed Azmî, *Muhtasar İslam Tarihi*, s. 10; Mehmed Azmî, *Muhtasar İslam Tarihi*, s. 24.

¹⁰⁴⁷ Bu manastırın adını Osmanlı müellifleri zikretmezken yalnızca Hüseyin Hıfzî bu kilisenin adının "Kefr" olduğunu ifade etmiş ve siyer kitaplarında genellikle "Rahip Bahîrâ Hadisesi" olarak anılan bu olayın "Kefr Vak'ası" olarak isimlendirildiğini belirtmiştir. Bkz. Hüseyin Hıfzî, *Hulâsâ-i Tarih-i İslam*, İstanbul, Tefeyyüz Kitabhânesi Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1324 (1906), s. 7.

bölgesini sürekli gölgelemesi, kervanın konaklamadan önceki son geçtiği yerlerde taşların ve ağaçların secde haline gelmesi ve kervanı selamlaması gibi birtakım olağanüstü durumlarla karşılaşmıştır. Bu sıradışı olayları müşahede eden ve o dönemde Hz. İsa'nın ulûhiyetini inkâr ve vahdaniyetini tasdik eden Ariyus Mezhebi'ne mensup bulunan Bahîrâ ismindeki rahip, daha önce eski kitaplarda vasıfları anlatılan son peygamberin gelen bu kervan içerisinde olduğunu anlamıştır. Daha sonra, o zamana kadar hiç yapmadığı bir şekilde gelen kervan için bir yemek tertip etmiş ve yolcuları manastırına davet etmiştir. Bu yemek esnasında kervan mensupları içerisinde bulunduğunu anladığı son peygamber olacak kişi olan Hz. Muhammed'in vasıflarını okuduğu kitaplarda anlatılanlarla karşılaştırma fırsatı yakalamıştır. Yemeğin sonunda ise Hz. Peygamber'le bir görüşme gerçekleştiren Rahip Bahîrâ neticede onun gelecek olan son peygamber olduğunu tasdik etmiş ve bu durumu amcası Ebû Tâlib'e de bildirmiştir. Ebû Tâlib de bazı rivayetlere göre mallarını Busra'da satarak yeğenini Mekke'ye geri götürmüş, bazı rivayetlere göre ise Ebû Tâlib onu bazı kimselerle birlikte Mekke'ye göndermiş, kendisi ise ticaret seyahatine devam etmiştir. İkinci rivayete göre Hz. Peygamber'e Mekke'ye kadar refakat eden kişinin Ebû Bekir'in kölesi Bilal olduğu ifade edilmişse de Hz. Ebû Bekir'in Hz. Muhammed'den küçük olması ve Bilal'in ise daha doğmamış olması nedeniyle bu rivayetin gerçekliğinin olmadığı görüşü hâkim olmuştur.¹⁰⁴⁸

Klasik siyer kaynaklarında anlatılan bu olay,¹⁰⁴⁹ Osmanlı dönemi siyerlerinin de neredeyse tamamına yakınında da ele alınmıştır. Genel itibariyle olay, ana siyer kaynaklarında geçtiği ve yukarıda değindiğimiz şekliyle anlatılmıştır. Bu anlatımın dışında farklılık içeren iki anlatı Osman el-Ezherî'nin *Kifâyetü'l-Ahbâr*'ında ve İbnü'n-Nüzhet Cevâd'ın *Târih-i İslâm'a Bir Nazar* adlı eserinde görülmektedir. Ezherî'ye göre

¹⁰⁴⁸ Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer*, s. 190.

¹⁰⁴⁹ İbn Şihab ez-Zührî, *el-Megâzî*, Thk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk, Dâru'l-Fikr, 1401/1981, s. 40; İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, Thk. ve Neşir Muhammed Hamidullah, Konya, y.y., 1981, s. 53-55; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 147-149; Taberî, *Târihu't-Taberî*, II, 277-279.

Ebû Tâlib yeğeni ile birlikte Şam Seferi'ne çıktıklarında yolda ilk önce bir kilisede bulunan ve ismi belirtilmeyen bir rahip ile konuşmuşlar ve rahip daha önce okumuş olduğu kitaplardaki bilgiler çerçevesinde Hz. Muhammed'in vasıflarından onu tanımıştır. Rahip, Ebû Tâlib'e yanındaki çocuğun ileride peygamber olacağını ve ona iyi gözkulak olması gerektiğini tembihlemiştir. Bu kiliseden ayrılmalarından sonraki gün yolculuk esnasında bu defa başka bir rahibin evinde konaklamışlardır. Oradaki rahip de Hz. Peygamber'in hal ve tavırlarından onu tanıyıp çeşitli sorular sormuş ve neticede o da bu çocuğun ahir zaman peygamberi olduğunu tasdik etmiş ve aynı şekilde Ebû Tâlib'e yeğenini Yahudilerden koruması adına Şam tarafına gitmemeleri gerektiğini söylemiştir. Bundan sonra eserde Rahip Bahîrâ meselesine geçilerek olayın anlatımı tamamlanmıştır.¹⁰⁵⁰ İbnü'n-Nüzhet Cevâd da Ebû Tâlib ile Hz. Peygamber'in bu sefer esnasında hem Bahîrâ ile hem de Nastura isminde başka bir rahiple görüştiklerini, her ikisinin de Ebû Tâlib'e, yeğenini Şam bölgesine götürmemesi yönünde tembihatta bulduklarını aktarmaktadır.¹⁰⁵¹

Hem ilk dönem kaynaklarda hem de daha sonraki siyer kitaplarında ele alınan Rahip Bahîrâ hadisesi, siyer içerisinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Konu hakkındaki asıl tartışma mevzuu Bahîrâ hadisesinin gerçekleşip gerçekleşmediği değil de konunun sonraki dönemlerde özellikle müsteşrikler tarafından çarpıtılarak Hz. Muhammed'in peygamberlik ve din ile alakalı bilgileri Bahîrâ'dan aldığı yönünde ortaya atılan görüşlerde olmuştur. Osmanlı yazarlarının birçoğu böyle bir tartışmaya temas etme lüzumu bile görmemişler ve bu tür görüşleri eserlerine almamışlardır. Yalnızca bir iki müellif bu konuya değinerek, müsteşrikleri tarafından ortaya atılan bu fikri çürütme yönünde birtakım görüşler serdetmişlerdir. Bu müelliflerden biri olan Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, 12 yaşında bir çocuğa alfabeden ve okumanın başlangıcından

¹⁰⁵⁰ Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr fî Siyeri'n-Nebiyi'l-Muhtâr*, s. 22-23.

¹⁰⁵¹ İbnü'n-Nüzhet Cevâd, *Târih-i İslâm'a Bir Nazar*, s. 20.

başka bir şey öğretilmeyeceğinden dolayı böyle bir iddianın reddetmeye bile gerek duyulmayacak kadar değersiz olduğu düşüncesindedir.¹⁰⁵²

Şehbenderzâde gibi düşünen Mahmud Esad Seydişehrî de Avrupalı tarihçilerin Hz. Muhammed'in amcasıyla birlikte çıkmış olduğu bu ticari seferi farklı şekilde izah etmeye çalıştıklarını söylemektedir. Ona göre söz konusu yabancı tarihçiler Bahîrâ'nın, Hıristiyanlıkta sonradan ortaya çıkmış olan teslis inancını reddeden ve tevhid inancını devam ettirmeye çalışan, âlim, faziletli ve astronomi bilgisine sahip bir rahip olduğunu kabul etmektedirler. Bu rahip, Hz. İsa'nın ulûhiyetini inkâr eden Ariyus Mezhebi'nin fikirlerini savunduğundan dolayı mensubu bulunduğu kiliseden kovulmuş ve önce Tûr-i Sînâ'da bulunan bir kilisede ardından da Arap Yarımadası ile Şam bölgesi arasındaki kervan güzergâhı üzerinde bir manastırda ikamet etmeye başlamıştır. Bahîrâ burada bulunduğu müddetçe kervan yolu üzerinde gelip geçenleri tevhide davet etmiş ve Arapları putperestlikten uzaklaştırmaya çalışmıştır. İşte bu noktada Batılı tarihçilerin düşüncesine göre Rahip Bahîrâ, tevhid fikrini Arabistan'da yayması için Hz. Peygamber'e öğretmiştir.

Filibeli Ahmed Hilmi bu fikre karşı çıkararak tevhid ve teslis gibi o dönem için çok da anlaşılamayacak bir meselenin 12-13 yaşlarındaki bir çocuğun zihin dünyasına kesinlikle hitap etmeyeceği görüşünü savunmuştur. Bunun yanı sıra Mahmud Esad Seydişehrî de eğer geçmişte böyle bir mülakat gerçekleşmiş olsaydı, risalet görevi başladığı zaman o kervan içerisinde bulunan Mekkelilerin bu olayı hatırlamaları ve İslam adına tebliğ edilen ilkelerin esasında Bahîrâ'dan öğrenildiği iddiasını ortaya atmaları gerektiği düşüncesindedir.¹⁰⁵³

Esasında Hz. Peygamber'in ilk Suriye seferi ve o sefer esnasında vukubulan Rahip Bahîrâ Hadisesi ilk dönem Osmanlı müellifleri arasında pek de tetkike şayan bir husus

¹⁰⁵² Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslâm*, I, 149.

¹⁰⁵³ Mahmud Esad Seydişehrî, *Târih-i Dîn-i İslâm-Kısm-ı Mekkî*, III, s. 24-25.

olarak değerlendirilmemektedir. Zira siyer yazarları bu olaya, kendisine peygamberlik gelmeden önce Hz. Muhammed'i tasdik eden muvahhid bir Hıristiyan rahip ile basit bir görüşme şeklinde bakmakta idiler. Sonraki dönemde bu olayı bir tartışma konusu haline getiren şey, müsteşriklerin olay hakkında öne sürdükleri iddialar olmuş ve bundan sonraki süreçte Osmanlı uleması bu iddiaları reddetme mahiyetinde fikirler beyan etme gereği hissetmişlerdir. O nedenle incelemeye çalıştığımız Tanzimat sonrası siyer ve İslam Tarihi eserleri içerisinde konunun anlatılması dışında Bahîrâ hadisesinin tartışmalarına dâhil olan pek fazla müellif bulunmamaktadır.

4.4. Garânîk Meselesi

610 yılında vahyin başlamasının ardından Hz. Muhammed peygamberlik vazifesini üç yıl boyunca gizli bir şekilde yerine getirmiş ve nübüvvetin 4. yılında, nazil olan ayetlerin açık bir şekilde tüm insanlara bildirilmesini emreden “Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah’a ortak koşanlara aldırış etme”¹⁰⁵⁴ ayeti gelince de Hz. Peygamber açık davetine başlamıştır. Bundan sonra ilk başta yakın akrabalarını ve sonrasında tüm Mekke halkını Allah'ın emir ve yasaklarına uymaya davet etmiştir. Aleni davetin ardından ise Kureyşlilerin başta Hz. Peygamber olmak üzere diğer Müslümanlar üzerindeki baskı ve işkenceleri başlamıştır. Kureyş müşriklerinin Müslümanlara karşı uyguladıkları baskı ve işkencelerinin sürüp gittiği ve hatta şiddetlendiği bir dönemde Hz. Peygamber, dileyen müslümanların bu fitne ve zulümden kurtulabilmek için başında adil bir hükümdarın bulunduğu Habeşistan'a göç edebilecekleri tavsiyesinde bulunmuş ve bunun üzerine Müslümanlardan bazıları gruplar halinde Habeşistan'a doğru yola çıkmışlardır.¹⁰⁵⁵ Bu ilk hicretin ardından, siyer kaynaklarının birçoğunda Garânîk adı ile anılan bir hadiseden bahsedilmektedir.

¹⁰⁵⁴ Hicr, 15/94.

¹⁰⁵⁵ İbn İshak, *Siyer-i İbn İshak-Hz. Muhammed'in Hayatı*, Haz. Muhammed Hamidullah, çev. M. Şafi Billik, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2012, s. 278-279.

Habeş diyarına giden muhacirlerin yola çıkmalarından birkaç gün sonra “Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ’yı? Ve üçüncüleri olan Menat’ı” mealindeki Necm Sûresi’nin 19 ve 20. ayetlerin nazil olmasının akabinde Hz. Peygamber bu ayetleri Kureyşliler arasında okumuştur.¹⁰⁵⁶ Rivayetlere göre ayetin son kısmı okunduğu sırada şeytan; “(تلك الغرانيق العلى وإن شفاعتهن لترجى)“ “İşte onlar ulu kuğulardır (Garânîk) ve şüphesiz ki onların şefaatheleri umulmaktadır” mealindeki lafzı, okunan ayetin son kısmına eklemiş ve bunu orada bulunan Kureyş müşriklerine duyurmuş, bunun üzerine Kureyşliler de Hz. Muhammed’in, kendi putlarını övdüğü zannına kapılmışlardır. Hz. Peygamber ayetlerin sonundaki secde ayetinin bulunduğu yere geldiğinde secde etmiş ve müşrikler de heyecanla Hz. Peygamber’in ardından secdeye kapanmışlardır. Hadisenin geniş çevrelerde duyulması ve hatta Kureyş’in baskıları nedeniyle Habeşistan’a hicret etmek zorunda kalan bir kısım Müslümanlar’a kadar ulaşması neticesinde buradaki Müslümanlar, Kureyş’in İslâmiyet’i kabul ettiği zannı ile Mekke’ye geri dönmeye başlamışlardır. Bu rivayeti ilk dile getiren İbn İshak olmuştur.¹⁰⁵⁷ Siyerini İbn İshak’a dayandıran İbn Hişam ise Habeşistan’a hicret konusunu ele almış olmasına rağmen “Garânîk” adı verilen bu olaya temas etmemiştir.¹⁰⁵⁸

İslam Tarihinde en çok tartışılan konuların başında gelen bu hadise geç dönem müellifler tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Nakledilen rivayetlere göre olay üç farklı şekilde cereyan etmiştir;

Birincisi; Necm Suresi’ne ilave edilen ve putları öven ifadenin bizatihi Hz. Peygamber’in ağzından çıktığı iddiasıdır. Hz. Peygamber Kureyş müşriklerinin Müslümanlar üzerindeki baskı ve eziyetlerinden dolayı çok üzülüyordu. Bu nedenle hem bu durumun düzelmesini ve hem de kavmine olan düşkünlüğünden dolayı onların da

¹⁰⁵⁶ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdî’s-Siyer*, s. 52.

¹⁰⁵⁷ İbn İshak, *Siyer-i İbn İshak*, s. 240. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Garânîk”, *DİA*, XIII, s. 362.

¹⁰⁵⁸ İbn Hişam, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, s. 321-339.

Müslüman olmaları arzusuyla aralarındaki husumetin bir an evvel ortadan kalkmasını temenni ediyordu. Bundan dolayı da müşriklerin kutsalları olan putları yerecek tarzda ve aradaki nefreti daha da çoğaltacak şekilde ayetlerin gelmemesini istiyor ve böyle bir durumun Müslümanlarla müşriklerin aralarını yaklaştırmaya vesile olacağı ümidini taşıyordu. Bu ümitten dolayı Garânîk meselesinde yer alan ve putları öven ifadelerin bizatihi Hz. Peygamber'in ağzından döküldüğü iddiası ortaya atılmıştır.¹⁰⁵⁹ Bu iddia Müslüman müellifler tarafından kabul gören bir görüş olmamıştır.

Temelde Garânîk Hadisesi'nin vuku bulunduğunu kabul eden müelliflerin bir kısmı "Garânîk" sözünün geçtiği cümleyi söyleyenin Hz. Peygamber olmadığını, aksine bu olayın, Şeytanın Hz. Muhammed'in okumuş olduğu ayetlere müdahalesi ile ayette var olmayan lafızların müşriklerin kulaklarına varmış gibi duyurulmuş olduğu iddiasını dile getirmişlerdir.¹⁰⁶⁰ Diğer bir görüş de Hz. Peygamber tarafından okunan ayetlerin arasına "Garânîk" lafzını ekleyen, müşriklerden biridir. Zira Hz. Peygamber Kur'an okurken müşrikler devamlı olarak bağırıp çağırmak suretiyle gürültü yapıp Kur'an ayetlerine baskın çıkararak, okunanların duyulmasını engellemeye çalışmaktadırlar. Burada da aynı harekette bulunmuşlar ve son okunan ayette putlarının adlarının zikredildiğini duyduklarında, ayetin o putları kötüleceğinden endişeye kapılarak içlerinden birisi

¹⁰⁵⁹ Bu iddia genel olarak müsteşrikler tarafından ortaya atılmıştır. Reinhart Dozy eserinde bu konuyla alakalı şu görüşlere yer vermektedir; Mekke müşrikleri tamamen ekonomik ve politik nedenlere dayanarak, Mekke üzerindeki tahakkümlerinin devamını sağlayabilmek adına Hz. Muhammed'e, kendi putlarını tanıma şartı ile Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş hak peygamber olduğunu ve gönderilen dinin de en son ve hak din olduğunu tasdik edeceklerine dair söz vermişlerdir. Bunun sonucunda Hz. Muhammed de hem kendi kabilesine düşkünlüğünden hem de Müslümanlar üzerindeki baskıların ortadan kalkacağı ümidi ile müşriklerin bu önerisini kabul etme zayıflığına düşmüş ve nazil olan Necm Suresi ayetlerinin arasına Kureys putlarını övücü ibareler eklemiştir. Dozy'ye göre Hz. Peygamber yaptığı bu iş neticesinde bir zafer kazanmıştı. Zira bu sayede bütün Mekke halkı kendisini Allah'ın elçisi olarak tanımış ve kabul etmişti. Ancak o, bu zafer uğruna en kutsal değerlerini ve asıl mücadele ettiği dini ilkelerini feda etmişti. Çok geçmeden yaptığı için yanlış olduğunu anlayınca çok büyük bir pişmanlık hissetmiş ve yaptığı hatanın özrü için Cebrail kendisine gelmiş, Hz. Peygamber de talihsiz sözlerini geri almıştır. Bkz. Reinhart Pieter Anne Dozy, *Târih-i İslâmiyet*, çev. Abdullah Cevdet, Mısır, Matbaa-i İctihâd, 1908, I, s. 70-71.

¹⁰⁶⁰ Osman el-Ezherî, *Kifâyetü'l-Ahbâr fi Siyeri'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, Kazan, Matbaa-i Kerîmiyye, 1905, s. 35.

okunan lafzı kendi akideleri doğrultusunda değiştirme gayreti içerisinde olmuş ve araya “Garânik” sözünü karıştırmıştır.¹⁰⁶¹

Garânik Hadisesi’nin gerçekleştiğini fakat yukarıda değinildiği üzere mahiyetinin farklı olduğunu iddia eden Osmanlı siyer ve İşlam tarihi yazarları böyle bir olayın gerçekleştiğini söylemenin İşlam’a ve Hz. Peygamber’e büyük bir iftira olacağını belirtmişlerdir. Onlara göre, iddia edilen bu hadise Müslümanlığa karşı bir düşmanlık eseri olarak uydurulmuş bir hadisedir ve her ne Şekilde olursa olsun bunun gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁰⁶²

4.5. İnşikâk-ı Kamer/Şakk-ı Kamer Mucizesi

İşlam tarihinde Hz. Peygamber dönemiyle alakalı olarak gerçekleşip gerçekleşmediği üzerinde tartışma bulunan mevzulardan biri “İnşikâku’l-Kamer” veya “Őakku’l-Kamer” olarak ifade edilen ayın ikiye yarılması konusudur. Bu hadise muahhar Siyer ve İşlam Tarihi kitaplarında Mekke dönemi konuları içerisinde aktarılan ve Hz. Peygamber’in mucizeleri arasında yer aldığı rivayet edilen olaylardandır. Rivayete göre Mekke döneminde müşrikler Hz. Muhammed’in peygamberliğine dair kendisinden, geçmiş diğer peygamberlerde grldği gibi bir mucize göstermesini talep etmişler ve Hz. Peygamber de bu talep üzerine dolunay halinde olan ayı iki parçaya ayırmış ve daha sonra tekrar birleşmesini sağlamıştır. Ne var ki bazı hadis kitaplarından hareketle anlatılan bu rivayet bütün İşlam tarihi ve Siyer eserlerinde yer almamaktadır. Araştırmamızda ele aldığımız Osmanlı müellifleri içerisinde pek azı eserlerinde bu

¹⁰⁶¹ Ltfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, İstanbul, Resimli Kitab Matbaası, 1331 (1913), s. 159; Abdullah Âtîf, *Sîretü’n-Nebî*, İstanbul, Evkâf-ı İşlâmiye Matbaası, R. 1338/H. 1341 (M. 1922), s. 131.

¹⁰⁶² İzmirlî İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, Dârü’l-Hilâfe (İstanbul), Sebîlü’r-Reşâd Kütüphanesi, 1332 (1916), s. 115; Mevlânâ Şiblî, *İşlam Tarihi-Asr-ı Saâdet*, ev. Ömer Rıza (Doğrul), İstanbul, Âmedî Matbaası, 1346 (1921), I, s. 264.

hadiseden bahsetmişlerdir.¹⁰⁶³ Bunlar içinde de olayın zamanı hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır.

Konuyu ele alan Osmanlı müelliflerinden Ahmed Cevdet Paşa ayın ikiye yarılması hadisesinin nübüvvetin 8. yılında gerçekleştiğini söylerken,¹⁰⁶⁴ Düzceli Yusuf Suad ise 8 veya diğer bir rivayete göre 9. yılında vuku bulduğunu belirtmektedir.¹⁰⁶⁵ Konuyla alakalı olarak Lütfullah Ahmed, müverrihler ve siyernüvislerin ekserisinin, olayın tarihinin nübüvvetin 10. yılına tesadüf ettiğini söylediklerini ifade etmektedir.¹⁰⁶⁶ Şehbenderzâde, *Târih-i İslam* adlı eserinde Hz. Ömer'in İslam'a girişi konusunu anlattıktan sonra; "Bazı an'aneye göre bu devrede İnşikâk-ı Kâmer mucizesi vukua gelmiştir" diyerek tam tarih vermek yerine genel bir ifade kullanmıştır.¹⁰⁶⁷ Abdullah Âtîf ise eserinde herhangi bir tarih belirtmemektedir.

Bu genel kabule göre ayın ikiye yarılması hadisesi, Kureyş müşriklerinin Müslümanlara boykot uyguladıkları yıllara tesadüf etmekte ve bir defa gerçekleştiği üzerinde siyer alimlerinin ittifakı bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶⁸ Müşriklerin Müslümanlarla, konuşmak dâhil her türlü sosyal ilişkiye kestikleri böyle bir zaman dilimi içerisinde müşriklerin nasıl olup da Hz. Peygamber'le bir araya gelip böyle bir istekte buldukları sorusu akla gelmektedir. Osmanlı yazarları bu konu hakkında herhangi bir yorumda bulunmamışlarsa da haram aylarda boykotun uygulanmadığı ve bu hadisenin de

¹⁰⁶³ Yusuf Suad (Düzceli), *Mir'âtü 'ş-Şuûn*, I, s. 261-264; Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslam*, I, s. 187-188; Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 230-234; Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebi*, s. 124.

¹⁰⁶⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Cüz' 1-2 s. 91.

¹⁰⁶⁵ Yusuf Suad (Düzceli), *Mir'âtü 'ş-Şuûn*, I, s. 263.

¹⁰⁶⁶ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 230.

¹⁰⁶⁷ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslam*, I, s. 187.

¹⁰⁶⁸ Lütfullah Ahmed, hadis alimlerinden Ebu'l-Fazl Irakî'nin (ö. 1404) ayın ikiye yarılması hadisesinin iki defa gerçekleştiğini söylemiş olmasına rağmen İbn Hacer'in buna cevap olarak ulemâ-i hadisten bu mucizenin mükerreren vuku bulduğuna dair gelmiş herhangi bir bilgi bulunmadığını ifade ettiğini belirtmektedir. Bkz. Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 231.

üç yıl kadar süren boykot dönemindeki haram aylar içerisinde yaşadığı düşünülmüştür.¹⁰⁶⁹

İnşikâk-ı Kamer mevzusunu ele alan muahhar müelliflerde olduğu gibi Osmanlı siyer yazarları da Kamer Suresi ilk ayetini ayın yarılması mucizesine delil olarak addetmişlerdir. Rivayete göre müşriklerden Velîd b. Muğîre, Ebû Cehil, Âs b. Vâil es-Sehmî, Âs b. Hişâm, Esved b. Abdiyağûs, Esved b. Muttalib, Zem'a b. Esved b. Muttalib ve Nadr b. Hâris,¹⁰⁷⁰ ayın dolunay halinde bulunduğu bir gece Hz. Peygamber'den bir mucize göstermesini istemişler, o da ayı iki parçaya bölmüştür. Osmanlı siyer müelliflerinden, rivayet edilen olay hakkında en detaylı bilgi veren kişi Lütfullah Ahmed olmuştur. Hadiseye eserlerinde yer veren Osmanlı müellifleri, ayın yarılması ile ilgili rivayeti yalnızca aktarıp geçmişler ve bu mucizenin gerçekliği hususundaki tartışmalara hiçbir surette değinmemişlerdir. Oysa Lütfullah Ahmed, olay üzerindeki eleştiri ve tartışmaları da izah ederek ayın yarılması hadisesinin Hz. Peygamber tarafından gerçekleştirilen bir mucize olduğunu ispata gayret etmiştir.¹⁰⁷¹

Lütfullah Ahmed bu rivayetin gerçekliği hususunda herhangi bir şüphenin bulunmadığını ifade etmektedir. Ancak Kadı Beydâvî'nin tefsirinden hareketle olayı açıklamaya çalışarak ayette geçen “و إنشق القمر” ifadesinin zayıf bir rivayete göre geleceğe yani kıyamet gününde ayın yarılacağına dair bir işaret olarak değerlendirildiğine dikkat çekmektedir.¹⁰⁷² Lütfullah Ahmed; felsefeciler ile dinsizlerin bu mucizenin gerçekleşmediğine ve gerçekleşmesinin de aklen ve fiziken mümkün olmadığına¹⁰⁷³ ve

¹⁰⁶⁹ Mehmet Azimli, *Siyer'i Farklı Okumak*, s. 145.

¹⁰⁷⁰ Düzceli Yusuf Suad, *Mir'âtü's-Şuûn*, I, s. 261. Mucize talebinde bulunan bu müşriklerin isimleri konuyu ele alan diğer Osmanlı eserleri arasında yer almamaktadır.

¹⁰⁷¹ Lütfullah Ahmed, olayı büyük oranda İmam Kastallâni'nin *Mevâhibü'l-Ledünniyye* adlı eserinden aktarmaktadır. Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 231.

¹⁰⁷² Krş. Kadı Beydâvî, *Tefsîr-i Beydâvî-Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y., V, s. 164; Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 230-231.

¹⁰⁷³ Bu konuyla ilgili olarak Zekai Konrapa, meşhur astronomi âlimi Fransız Lalande'nin, ayın geçmiş hareketlerini incelerken İnşikâk-ı Kamer mucizesinin doğruluğunu kabul etmek zorunda kaldığını söylemiştir. Konrapa bu bilgiyi Mercân İdadisi'nde 1906-1907 Ders Yılı İlm-i Kelâm dersinde İstanbul

böyle bir olay gerçekleşmiş olsaydı bunun sadece birkaç Mekkeli tarafından değil de dünya üzerindeki birçok kişi tarafından görülmesi gerektiğine dair görüşlerine karşı cevap sadedinde fikirlerini öne sürmüştür. *Mevahibü'l-Ledünniyye* adlı eserden hareketle felsefeci ve akılcıların gök cisimlerinin parçalanıp tekrar birleşemeyecekleri iddialarının yersiz olduğu ve bunun hiç olmazsa kıyamet gününde mutlak surette gerçekleşeceğinin Kur'an ile sabit olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁴

İnşikâk-ı Kamer hakkında görüş beyan eden Osmanlı dönemi müelliflerinden biri de İsmail Fennî'dir (Ertuğrul) (ö. 1946). Her ne kadar kaleme aldığı eser bir siyer olmasa da konu itibariyle siyere dair bir husus olan İnşikâk-ı Kamer hadisesini ele almış olması sebebiyle burada konu hakkındaki fikirlerine değinilmeden geçilmemesi gerekmektedir. İsmail Fennî, *İzâle-i Şükûk* adlı eserinde ayın ikiye yarılmaya hadisesinin, hangisi olduğu belirtilmeyen bir ayın 14. gecesini, Kureyş'ten Velîd b. Muğîre, Ebû Cehil ve diğer bazı müşriklerin Mina'da buldukları bir zamanda Hz. Peygamber'den bir mucize olarak ayı ikiye bölmesini talep etmeleri üzerine gerçekleştiğini anlatmıştır. İsmail Fennî, Müslümanlardan bu olaya şahit olanların; Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Huzeýfe b. Yemân, Cübeyr b. Mut'im, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik gibi ashabın önde gelenleri olduğunu ifade etmiş ve ileriki bir dönemde Huzeýfe b. Yemân'ın, Medâin'de bulunduğu sıralarda -ki Hz. Ömer'in hilafetinde buraya vali olarak tayin edilmiştir-¹⁰⁷⁵ irad ettiği bir hutbede ayın Hz. Peygamber döneminde ikiye yarıldığını söylemiş olmasını bu hususa delil olarak getirmiştir.¹⁰⁷⁶

İsmail Fennî, Muhyiddin İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinden iktibasla olayın gerçekte vuku bulup bulmadığının ya da bu hadisenin esasında müşriklerin gözüne

eski müftülerinden Fehmî Efendi'nin anlattığını belirtmiştir. Bkz. Zekai Konrapa, *Peygamberimiz –İslam Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, İstanbul, Fatih Yayınevi, t.y., s. 131.

¹⁰⁷⁴ Krş. Ahmed b. Muhammed el-Kastallani, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi Minahi'l-Muhammediyye*, Thk. Me'mun b. Muhyiddin el-Cinânî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, II, s. 208; Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 233.

¹⁰⁷⁵ Bkz. Selman Başaran, "Huzeýfe b. Yemân", *DİA*, XXVIII, s. 434.

¹⁰⁷⁶ İsmail Fennî, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928, s. 116-117.

mi gerçekleşmiş gibi gösterildiği tartışılmasının bir önemi olmadığını vurgulamış ve her iki şekilde de açık bir mucizenin varlığını vurgulamıştır.¹⁰⁷⁷ Aynı zamanda, bazı kimselerin; ayın ikiye yarılması halinde bunun Mekke halkının çoğu tarafından görülmesi gerektiği yönündeki itirazlarına karşı da, Mekkeliler tarafından bu olayın görülmüş olsa dahi Cahiliye Devri'nde insanların şahit oldukları birtakım olağan dışı olayları sihirbazların, cinlerin ve şeytanların işi olarak telakki etmelerinden dolayı böylesine bir hadiseyi de bu tarzda bir durum olarak nitelendirip üzerinde durmamış olabilecekleri şeklinde cevap vermiştir.¹⁰⁷⁸ İnşikâk-ı Kamer veya Şakk-ı Kamer olarak adlandırılan ayın ikiye yarılması olayının Hz. Peygamber döneminde gerçekleştiğini cumhur ulema ve tefsircilerin kabul ettiğini bu nedenle kendisinin de olayın gerçekliği hususunda herhangi bir şüphesinin bulunmadığını belirtmektedir.¹⁰⁷⁹

Netice itibariyle İnşikâk-ı Kamer hadisesini, üzerinde herhangi bir şüpheye yer verilmeksizin doğruluğuna ve gerçekliğine inanarak eserlerinde zikreden Osmanlı siyer ve İslam tarihi yazarları şu hususlar üzerinde ittifak etmişlerdir:

- 1- Olay Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak Mekkeli müşriklerin talebi üzerine gerçekleşmiştir.
- 2- Hadisenin zamanı konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte Hicret'ten önce Mekke döneminde gerçekleşmiştir.
- 3- Bu mucize bir defa gerçekleşmiştir.
- 4- Ay Hz. Peygamber'i işaretleriyle ikiye ayrılıp parçaları Hira Dağı'nın iki farklı tarafında görülmüştür.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁷ İsmail Fennî, *Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli*, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928, s. 333-334.

¹⁰⁷⁸ İsmail Fennî, *Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli*, s. 337.

¹⁰⁷⁹ İsmail Fennî, *Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli*, s. 337.

¹⁰⁸⁰ Bu hususta yalnızca Abdullah Âtîf farklı bir görüş ileri sürerek ikiye ayrılan ayın bir parçasının Ebu Kubey's Dağı üzerinde diğer parçasının da Kuaykiân Dağı'nın üzerinde görüldüğünü söylemiştir. Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebi*, s. 124.

5- Bu olaya şahit olan müşrikler bunun gerçekliğine inanmayarak Hz. Peygamber'i sihir ve büyü yapmakla itham etmişlerdir.

4.6. İsrâ ve Mirac Hadisesi

İslam Tarihi boyunca siyer konuları içerisinde üzerinde en fazla yorum yapılan ve tartışılan mevzulardan biri de hiç şüphesiz İsrâ ve Mirac olayıdır. Bu tartışmalarda İsrâ hadisesinin Kur'an'da ayet ile sabit olmasından dolayı¹⁰⁸¹ gerçekleşip gerçekleşmediği üzerinde herhangi bir ihtilaf bulunmamakla birlikte Hz. Peygamber'in Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya gidişini ifade eden *İsrâ*'nın ne zaman ne şekilde ve hangi mekânlarda gerçekleştiği yönünde farklı düşünceler ortaya çıkmıştır.¹⁰⁸² Bu noktadaki asıl tartışma *İsrâ*'dan ziyade *Mirac Hadisesi* üzerinde yoğunlaşmaktadır.

İsrâ ve Mirac hadisesinin ne zaman gerçekleştiği hususunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra erken dönemlerden itibaren, bu olayın gerçekleşip gerçekleşmediği, gerçekleşmiş ise Hz. Peygamber'in bedenlen mi yoksa ruhen mi bu yolculuğa çıktığı noktasında da görüş ayrılıkları oluşmuştur. Genel itibariyle Mirac'ın vukuunda hemfikir olan Osmalı müellifleri ise hadisenin meydana geliş zamanı ve şekli üzerinde farklı görüş benimsemişlerdir. Buna göre Osmanlı dönemi siyer ve İslam tarihi kitaplarında bu olayın gerçekleştiği yıl olarak nübüvvetin 10. yılı,¹⁰⁸³ 11. yılı¹⁰⁸⁴, 12. yılı,¹⁰⁸⁵ ve 13. yılı¹⁰⁸⁶ şeklinde farklı tarihlendirmeler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra

¹⁰⁸¹ İsrâ, 17/1.

¹⁰⁸² İsrâ konusundaki farklı görüşler için bkz. Mehmet Azimli, "İsrâ ve Mirac Olayları Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Bilimname*, 2009/1, S. 16, s. 43-54.

¹⁰⁸³ Düzceli Yusuf Suad Mirac'ın nübüvvetin 10. ya da 12. senesinde gerçekleştiğini söylemektedir. Düzceli Yusuf Suad, *Mir'âtü's-Şuûn*, I, s. 312.

¹⁰⁸⁴ Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebî*, s. 131; Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 253.

¹⁰⁸⁵ Mehmed Tefvik, *Levâmiu'n-Nûr*, s. 14; Hüseyin Hıfzî, *Hulâsâ-i Târih-i İslam*, s. 14; Mustafa Takî, *Târih-i Nûr-i Muhammedî*, Cüz' 17, Haz. Fatih Çınar, y.y., 2011, Dilek Ofset Matbaası, s. 95.

¹⁰⁸⁶ Eyüb Sabri Paşa, Mirac'ın hicretten bir sene evvel yani peygamberliğin 13. yılı Rebiülevvelin 27'si pazartesi gecesi" şeklinde bir tarihlendirme yapmaktadır. Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü's-Siyer*, s. 77; Tayyibzâde Hafız Mehmed Zühdi, *Nazmu's-Siyer-i Zühdi*, s. 49.

“Hz. Peygamber 51 yaşında iken yani hicretten bir sene evvel”,¹⁰⁸⁷ “bi’setten 10 sene 9 ay sonra”¹⁰⁸⁸ gibi tarihlendirmeler de mevcuttur.

Mirac’ın tarihlendirmesi hususundaki farklı rivayetleri ayrıntılı bir şekilde tartışan Mahmud Esad Seydişehrî ve Lütfullah Ahmed olmuştur. Ancak iki müellifin ifadelerinin birebir aynı olması dolayısıyla Lütfullah Ahmed’in muhtemelen bu derinlemesine incelemeyi Seydişehrî’den iktibas ettiği düşünülmektedir. Zira çalışmamızın daha önceki bölümlerinde de değinildiği üzere Lütfullah Ahmed’in *Hayât-ı Hazret-i Muhammed* adlı eserinin çoğu kısımlarının Mahmud Esad Seydişehrî’den birebir kopya edildiği iddiaları bulunmaktadır.¹⁰⁸⁹

Seydişehrî Mirac’ın zamanı, mekânı, kaç kez olduğu ve gerçekleşme tarzı hususunda İslam tarihçileri arasında bir ihtilaf olduğunu dile getirerek teker teker bu farklı rivayetleri sıralamıştır. Bu noktada; hicretten 18 ay önce, nübüvvetten 12 sene sonra Ramazan’ın 17’sinde cuma, cumartesi veya pazartesi gecesi gerçekleştiği yönünde farklı rivayetler olduğu belirtilmiştir. İbn Abbas’ın Hz. Aişe’den aldığı rivayeti aktaran Seydişehrî, bu rivayete nazaran Mirac’ın hicretten bir sene önce Rebiülevvel’in 17. gecesi vuku bulduğunu söylemektedir. Yine aynı şekilde hicretten 6 ay önce olduğu yönünde bir farklı rivayetin de bulunduğunu belirtmiştir. Buna göre, Vakıdî’nin aktardığı şekliyle Ebû Tâlib ile Hz. Hatice’nin vefatından yaklaşık olarak 2 sene sonra olayın gerçekleştiğine dair bir rivayetten de bahsedilmiştir. Son olarak Zührî’nin; Mirac’ın Ebû Tâlib ile Hz. Hatice’nin vefatından önce, nübüvvetin 5. yılında gerçekleştiği yönündeki rivayetini değerlendiren Seydişehrî, Hz. Aişe’nin; Hz. Hatice’nin beş vakit namazın farz

¹⁰⁸⁷ Osman el-Ezherî, *Kifâyetü’l-Ahbâr fî Siyer-i Nebiyyi’l-Muhtâr*, s. 48.

¹⁰⁸⁸ Aksekili Mustafa Hakkı, *Ecmelü’s-Siyer li Ekmeli’l-Beşer*, s. 13.

¹⁰⁸⁹ Bkz. H. Eşref Edib. “Şuûn: Hayât-ı Hazret-i Muhammed Sâhibinin Garîb Bir Reklamı”, *Sebilü’r-Reşâd*, 11 Safer 1332/26 Kanunuevvel 1329, C. 11, S. 278, s. 285.

kılınmasından önce vefat ettiğine dair bir rivayeti bulunması dolayısıyla Zührî'nin bu naklinin gerçeği yansıtmadığı sonucuna ulaştığını belirtmiştir.¹⁰⁹⁰

Hem ilk dönem müellifleri hem de Osmanlı siyer ve İslam tarihi yazarlarının Mirac konusunda farklı görüşler içerisinde bulunduğu noktalardan biri de Mirac'ın başlangıç mekânıdır. Seydişehrî ve Lütfullah Ahmed bu mevzudaki farklı rivayetleri de karşılaştırmalı olarak ele almaya çalışmışlardır.¹⁰⁹¹

Mirac Hadisesi hakkındaki ihtilafa düşülen bir diğer husus da olayın ne şekilde gerçekleştiğidir. Osmanlı siyer ve İslam tarihi yazarlarında Mirac'ın keyfiyetiyle alakalı üç farklı görüş bulunmaktadır. Birincisi Mirac'ın cismani bir şekilde gerçekleşmiş olduğudur ki müelliflerin çoğunun görüşü bu yöndedir. Buna göre Hz. Peygamber uyanık iken ruh ve bedeniyle birlikte Mirac'a yükselmiştir.¹⁰⁹² Eyüb Sabri Paşa ve Abdullah Âtîf, Hz. Peygamber'in önce uykuda iken Cebrail tarafından uyandırıldığını ve daha sonra ruh ve bedeni ile birlikte Mirac yolculuğuna başladığını ifade etmişlerdir.¹⁰⁹³ Mirac konusunu derinlemesine tetkik eden Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre Mirac'ın vukuu kesindir ancak nasıllığı konusunda bir ihtilaf söz konusudur. Bu noktada o, Mirac'ın cismânî bir şekilde gerçekleştiğini iddia etmenin İslâmî hakikatlerle bağdaştırılamayacak birtakım tezatlar içerdiğini söylemiştir. Buna göre Hz. Peygamber cismâniyetinden ve dünyevî bağlarından sıyrılarak bu manevi yolculuğa çıkmıştır. Zira ona göre bir insanın cismâniyeti itibarıyla Allah'ın azametini görmesi mümkün değildir.¹⁰⁹⁴

Mirac'ın keyfiyeti ile alakalı ikinci görüş onun "Rüya-yı Sâdika" olması yönündedir. Bu hususta Hz. Âişe'nin: "Mirac gecesi Hz. Peygamber'in bedeni yerinden

¹⁰⁹⁰ Mahmud Esad Seydişehrî, *Târih-i Dîn-i İslam, Kısm-ı Mekkî*, III, s. 248; Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 254-255

¹⁰⁹¹ Mahmud Esad Seydişehrî, *Târih-i Dîn-i İslam, Kısm-ı Mekkî*, III, s. 248; Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 255.

¹⁰⁹² Mahmud Esad Seydişehrî, *Târih-i Dîn-i İslam, Kısm-ı Mekkî*, III, s. 249-250; Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 257-259.

¹⁰⁹³ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdü's-Siyer*, s. 77; Abdullah Âtîf, *Siretü'n-Nebî*, s. 131.

¹⁰⁹⁴ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslam*, s. 193

ayrılmamıştır” dediği rivayet olunmuştur. Yine bu husus için; “Sana gösterdiğimiz rüyayı insanlar arasında dedikoduya, münakaşa ve imtihana sebep olsun diye gösterdik” mealindeki İsrâ Suresi 60. ayet de delil olarak kullanılmıştır.¹⁰⁹⁵ Lütfullah Ahmed buradaki “Rüya” kelimesinin alelade görmek manasındaki “Rü’yet” olmadığına ve uyku esnasında görmek manasında kullanılan masdar olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca bu sâdik rüyanın, normal insanların gördükleri ile hiçbir surette kıyaslanamayacak bir rüya ve ilahi bir vahiy olduğunu da açıkça ifade etmiştir.¹⁰⁹⁶

Mirac’ın gerçekleşme şekli ile alakalı üçüncü görüş ise; bu yolculuğun ruh ile gerçekleştiği yönündedir. Bu görüşü daha ziyade tasavvuf erbabının benimsediğini belirten Seydişehrî ve ondan iktibas ile Lütfullah Ahmed, hicrî 8. asırda yaşamış mutasavvıflardan Alâüddevle Simnânî’nin şerh ve tefsirine göre; Allah’ın Hz. Peygamber’i merteye merteye cismânilikten ruhaniliğe doğru geçirdiğini ve nihayetinde Hz. Muhammed’deki bütün insani vasıfların tamamen ortadan kalkarak fenâ fillah makamına ulaşması neticesinde kendi varlığının Allah’ın varlığıyla bir bütün haline geldiğini söylemektedirler. Bundan sonra ise Hz. Muhammed’in Allah’ı görüp görmediği meselesi tartışılmış ve Hz. Peygamber’in tüm uzuvları ve kalbiyle Allah’ın zatını gördüğü kanaatine varmışlardır.¹⁰⁹⁷ Bu yönü ile yukarıda zikredilen görüşler esasında İsrâ ve Mirac hakkında siyer geleneğindeki yani öteden beri klasik siyerlerde zikredilen bilgilerin bir tekrarı niteliğindedir. Her ne kadar bu bilgiler orijinal manada Osmanlı müelliflerine ait bilgiler olmasa da ana siyer kaynaklarında konu ile ilgili yer alan farklı rivayetleri kendi eserlerine almak suretiyle mevzuyu aktarma gayreti içerisinde olmuşlardır.

Genel itibariyle Tanzimat sonrası kaleme alınan siyer ve İslam tarihi eserlerine bakıldığında Mirac konusunun, gelenekteki siyer yazımında ele alınan bilgi ve

¹⁰⁹⁵ Mahmud Esad Seydişehrî, *Târih-i Dîn-i İslam, Kısm-ı Mekkî*, III, s. 250.

¹⁰⁹⁶ Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 258-259.

¹⁰⁹⁷ Mahmud Esad Seydişehrî, *Târih-i Dîn-i İslam, Kısm-ı Mekkî*, III, s. 250-254; Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, I, s. 259-268.

rivayetlerin bir tekrarı olduğu gözlemlenmektedir. Osmanlı müelliflerinden bazıları, Mirac hadisesinin niteliğiyle alakalı klasik siyerlerde yer alan üç farklı görüşten kendilerine göre en doğru kabul ettiklerini eserlerine almışlardır. Diğer bir kısım Osmanlı siyer yazarları ise olayın gerçekleşme şekline dair farklı görüşlerin tamamına eserlerinde değinmek suretiyle, klasik siyer yazarlarının bu hadiseye bakış açılarını aktarmakla yetinerek herhangi bir değerlendirmede bulunmamışlar ve bu değerlendirmeyi okuyucuya bırakmışlardır.

4.7. İfk Hadisesi

Hiz. Âişe'ye zina iftirası olarak bilenen İfk hadisesi, vahiy ile açıklığa kavuşması hasebiyle tefsir kaynaklarında, Hiz. Âişe'nin anlatımları sebebiyle hadis edebiyatında ve Müstalikoğulları Gazvesi'nde gerçekleşen önemli bir olay olması hasebiyle de siyer ve İslam tarihinin temel kaynaklarında kendisine genişçe yer bulmuştur.¹⁰⁹⁸ Son dönem Osmanlı müelliflerinin büyük bir kısmı konuya temas etmiş ve Hiz. Âişe'nin anlattığı olay örgüsü çerçevesinde bu hadiseyi eserlerinde konu edinmişlerdir. Bu bağlamda Osmanlı siyer yazarlarının anlatımlarının, temel siyer ve İslam Tarihi kaynaklarındaki bilgilerle örtüştüğünü söylemek mümkündür.¹⁰⁹⁹

Benî Müstalik Gazvesi sonrası Medine'ye dönüş esnasında yaşanan İfk Hadisesi üzerinden incelediğimiz Osmanlı eserleri genel itibariyle konunun akışı ve anlatım bakımından birbiriyle örtüşmekle beraber farklılaştığı noktalar da bulunmaktadır. Örneğin ana siyer kaynaklarında anlatıldığı üzere; hadise karşısında üzüntü ve tereddüt içerisinde bulunan Hiz. Peygamber, hane halkından ve akrabalarından bazı kimselerle

¹⁰⁹⁸ Bkz. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Thk. Mustafa es-Sakkâ vd., Beyrut, Dâru'l-Hayr, Beyrut, 1412/1992, III, 232-240; Taberî, *Târîhü't-Taberî*, II, s. 610-620; Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, "Şehâdât, 51/15, *Sahîh-i Buhârî: el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîh*, Beyrut, Dâru't-Te'sil, 1433/2012, III, 508-516; Taberî, *Tefsîr-i Taberî min Kitâbihî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, İsmâ Fâris el-Harastânî, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994, s. 401-406.

¹⁰⁹⁹ Krş. Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbü'l-Meğâzi*, Thk. Marsden Jones, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1404/1984, II, s. 426-440; Taberî, *Târîhü't-Taberî*, II, s. 610-620.

konuyu istişare etmeye karar vermiştir. Hz. Peygamber'in istişare ettiği kimseler arasında Hz. Ali de bulunmaktadır. Hz. Ali: "Yâ Rasulallah! Allah senin evliliğine bir sınır koymamıştır; Âişe gibi pek çok kadın vardır, onu boşa ve başka biriyle evlen. Fakat yine de işin aslını öğrenmek için onun hizmetçisini sorguya çekmelisin" şeklinde görüş bildirmiştir.¹¹⁰⁰ Son dönem Osmanlı müelliflerinin büyük bir çoğunluğu hadisenin bu kısmına kadar genel itibariyle birleşmektedir. Hz. Ali'nin yukarıda zikrettiğimiz görüşü çerçevesinde *Hükûmât-ı İslamiye Tarihi* müellifi Ali Seydi (Armaner), Cemel Vakası'nda Hz. Âişe'nin Hz. Ali'ye karşı tutumunda bu olaydaki fikrinin en önemli unsur olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁰¹ *Hayat-ı Muhammed* müellifi Zâkir Kadiri Ugan ise bazı tarih âlimlerinin yine bu yönde görüş bildirdiklerini aktarmaktadır.¹¹⁰²

Hadisenin cereyan ettiği süreç düşünüldüğünde Hz. Âişe'nin Hz. Ali'nin sözlerine kırılıp incinmesi çok tabiidir. Ancak bu sözlerin hem Hz. Âişe ile Hz. Ali'nin münasebeti hem de Cemel Savaşı gibi İslam Tarihi'nin dönüm noktalarından birisi olan Cemel Savaşı gibi bir vakanın en önemli ya da tek sebebi olarak kabul etmek hatalı bir yorum olacaktır.

Eyüb Sabri Paşa ve Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre; Hz. Ali'nin düşüncesini dile getirmiş olması, Hz. Âişe'nin iffetinden yana herhangi bir şüpheye düşmesinden dolayı değildir. Zira Hz. Ali, bu hadisenin apaçık bir iftira olduğunu bilmesine rağmen yalnız Hz. Âişe'nin sözlerinden hareket edilmemesi dolayısıyla da konuyla alakalı bir tahkikatın yapılması gerektiğini belirtmekte, böylelikle hem Hz. Âişe'nin masumiyetinin ortaya çıkacağını hem de Hz. Peygamber'in üzüntüsünün giderilebileceğini ifade etmektedir.¹¹⁰³ Filibeli Ahmed Hilmi ayrıca Hz. Âişe'nin, Hz.

¹¹⁰⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, s. 329.

¹¹⁰¹ Ali Seydi, *Hükûmât-ı İslamiye Tarihi*, s. 179.

¹¹⁰² Zâkir Kadirî, *Hayat-ı Muhammed Aleyhi's-Selâm*, s. 91.

¹¹⁰³ Eyüb Sabri Paşa, *Mahmûdu's-Siyer*, 246; Şehbenderzâde Ahmed Hilmi *İslam Tarihi*, I, s. 236.

Ali'nin görüşündeki üstünlüğü ve maksadındaki yüceliği göremediği yorumunda bulunmaktadır.¹¹⁰⁴

Önemli gördüğümüz bir başka husus İfk Hadisesi'ne ismi karışan Hasân b. Sâbit, Hamne bint Cahş ve Mistah b. Üsâse ile ilgilidir. Son dönem Osmanlı müellifleri İfk Hadisesi'nde iftiranın yayılmasına etki eden kimi sahabiler hakkındaki düşünce ve üslupları yönüyle de birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bunlardan Şehbenderzâde ve Lütfullah Ahmed olaya isimleri karışan sahabileri hiç zikretmezlerken,¹¹⁰⁵ Abdullah Âtîf (Tüzüner): “Müslümanlardan bir kısmı”,¹¹⁰⁶ Zâkir Kâdiri (Ugan) ise; “*Bazı sahabîler*”¹¹⁰⁷ ifadelerini kullanarak söz konusu sahabeler hakkında herhangi bir malumat vermemişlerdir. Seydişehrî, *Târih-i Din-i İslam* isimli eserinde olaya müdahil olan sahabenin isimlerini zikretmiştir.¹¹⁰⁸ Ali Seydi de, eserinde olayda adı geçen sahabelerin isimlerini zikretmiş ve bu kimselerin hadisenin şiddetine kapılmak suretiyle dedikodunun yayılmasına etki ettiklerini belirterek Nûr Sûresi'ndeki ilgili ayetlerin nüzulünden sonra ise İfk Hadisesi'ne karışan bu kimselerin körü körüne bu işe dâhil olduklarını ve yaptıklarından dolayı utanç içinde bulduklarını beyan etmiştir.¹¹⁰⁹ Eyüp Sabri Paşa, dedikoduya karışan sahabilerin isimlerini vererek “*saf kalpli Müslümanlar*” olarak vasıflandırmakla beraber¹¹¹⁰, ayetler nazil olduktan sonra ise bu kimseleri küstah ve iftira suçu işlemeleri sebebiyle dudaklarının kirlendiğini ifade etmektedir.¹¹¹¹

Çalışma kapsamında araştırılan Osmanlı müelliflerinin İfk Hadisesi'ne yaklaşımları genel itibariyle erken dönem siyer müelliflerin yaklaşımı ile uyum içerisindedir. Öyle zannediyoruz ki bu konuyu ele alan yazarlar, hadise esnasında

¹¹⁰⁴ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, I, s. 236.

¹¹⁰⁵ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, I, s. 234-236; Lütfullah Ahmed, *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, III, s. 720-721.

¹¹⁰⁶ Abdullah Âtîf, *Sîretü'n-Nebi*, s. 217.

¹¹⁰⁷ Zâkir Kâdirî, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selâm*, s. 90.

¹¹⁰⁸ Mahmud Esad Seydişehrî, *Târih-i Din-i İslam*, s. 244.

¹¹⁰⁹ Ali Seydi, *Hükûmât-ı İslamiye Tarihi*, 179-180.

¹¹¹⁰ Eyüp Sabri Paşa, *Mahmûdu's-Siyer*, s. 245.

¹¹¹¹ Eyüp Sabri Paşa, *Mahmûdu's-Siyer*, s. 251.

dedikoduların artmasına sebep olan sahabilerin ismini zikretmemekle veyahut yalnızca ismini zikredip geniş malumat vermemekle, ashabın nezahetine leke sürülmesine engel olmak istememişlerdir. Esasında böyle korumacı bir yaklaşıma gerek yoktur. Nitekim münafıklar tarafından ortaya atılan bu çirkin iftirayı yaymakta ileri giden Hassân b. Sâbit, Hamne bint Cahş ve Mistah b. Üsâse bizzat Hz. Peygamber tarafından cezalandırılmışlar ve nazil olan ayet gereği¹¹¹² kendilerine ceza olarak seksen sopa vurularak bir daha bu isimlerin şahitlikleri kabul edilmemiştir.¹¹¹³ Osmanlı müellifleri de bu hadise neticesinde vuku bulan bu cezalandırma meselesini açık bir şekilde ifade etmişlerdir.¹¹¹⁴

Son olarak şu hususa dikkat çekmek isteriz ki; araştırma konusu olan müellifler, eserlerinde İfk Hadisesi'nin ana aktörlerinden yalnızca Hz. Âişe'ye yer vermiş, olayın diğer aktörü olan Safvân b. Muattal es-Sülemî hakkında herhangi bir yorumda bulunmayarak Hz. Âişe'nin Medine'ye getirilmesine kadar olan kısımda ondan sadece bir iki kelam ile yetinmişlerdir. Hadiseye onun nazarından bakan olmadığı gibi süreç boyunca yaşadıklarına ve halet-i ruhiyesine de değinilmemiş, olay yalnızca Hz. Âişe üzerinden bir okuma ile aktarılmıştır.

4.8. Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile Evliliği Meselesi

Erken dönem siyer ve İslam tarihi kaynaklarında Hz. Peygamber'in evlilikleri ve bunlar içerisinde halasının kızı Zeyneb bint Cahş ile olan evliliği çok sıradan bir olay olarak telakki edilmiş ve bu konu üzerinde herhangi bir tartışmaya gerek görülmemiştir. Ne var ki, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren İslam dünyasına yönelik siyasi ve askeri saldırılara ilaveten ilmî ve kültürel anlamda da taarruza geçen Batı ilmî çevrelerinde, Hz. Peygamber'in evlilikleri kendi şahsına ve İslam'a karşı bir iftira aracı

¹¹¹² Nûr, 24/4.

¹¹¹³ Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğazî*, II, s. 434; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, s. 330; Taberî, *Târihü't-Taberî*, II, s. 114.

¹¹¹⁴ Zâkir Kâdîri *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selâm*, s. 93; Mahmud Esad Seydişehirî, *Târih-i Dîn-i İslam, Cild-i Medenî*, Cüz' 4, s. 244.

olarak kullanılmaya başlanarak üzerinde çokça konuşulan ve eleştirilen bir konu haline getirilmeye çalışılmıştır. Batılı yazarların İslam'ın değerlerine ve onun peygamberine karşı saldırı amacı taşıyan bu çabalarında oldukça başarılı oldukları görülmektedir. Zira erken dönem siyer ve İslam tarihi kitaplarında üzerinde tartışmaya bile gerek duyulmayacak derecede normal bir hadise olarak karşılanan bu mevzuda, Osmanlı'nın son döneminden günümüze kadar geçen süre içerisinde birçok Müslüman ilim adamı, savunmacı bir yaklaşımla oryantalistlerin iddialarını çürütebilmek maksadıyla durumu izah etme ihtiyacı hissetmişler ve bu konu hakkında pek çok yazı kaleme almışlardır.

Hz. Peygamber'in evlilikleri, İslam karşıtı çevrelerce tarih boyunca hep bir tartışma konusu haline getirilmeye çalışılmıştır. Onun birden fazla hanımla evlenmiş olması özellikle müsteşrikler tarafından bir eleştiri mevzusu haline getirilerek gerçekleştirilen bu evliliklerin onun şehvetperest bir kişi olmasından kaynaklandığı şeklinde haddi aşan ifadeler ortaya çıkmıştır. Çünkü tek evliliğe alışmış toplumlar, Sâmi toplumlar arasında eskiden beri yaygın ve normal olan birden fazla kadınla evlenme meselesine, sadece kendi toplumsal yapılarına bakarak değerlendirme yapmaya çalıştıkları için bir anlam verememişlerdir.¹¹¹⁵ Oysa Hz. Peygamber'in çok evliliğinin sebebinin onun şehvetperest olması iddiası açık bir iftiradan başka bir şey değildir.¹¹¹⁶ Öyle ki onun bazı evliliklerinin birtakım siyasi, hukuki ve sosyal amaçlı olduğu bilinmektedir.¹¹¹⁷ Zira Hz. Hatice ile evliliği dışında yaptığı tüm evlilikler, toplum içindeki dostluk ilişkilerini artırmak ve toplumsal birliği sağlayarak İslam'ı insanlar arasında daha hızlı yaymak için bir nevi siyasi eylem olarak değerlendirilebilir.¹¹¹⁸

¹¹¹⁵ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târîh-i İslâm*, I, s. 230.

¹¹¹⁶ Zâkir Kâdîri *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selâm*, s. 124-125.

¹¹¹⁷ Mehmet Soysal, "Peygamber Efendimizin Evliliklerinin Sebep ve Hikmetleri", *Diyanet İlmî Dergi*, Ekim-Kasım-Aralık 2009, C. 45, S. 4, s. 141.

¹¹¹⁸ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târîh-i İslâm*, I, s. 232; W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, çev. Süleyman Kalkan, İstanbul, Kuramer Yayınları, 2016, s. 333-334.

Hız. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile olan evliliğinin arka planında da böylesine farklı bir amaç bulunmaktadır. Sadece sevgi veya karşıdaki kişiden hoşlanmaya dayalı bir evlilikten ziyade, Hız. Peygamber'in Cahiliye uygulamalarından kalma eski tabuları yıktığını gösterme amaçlı şer'i bir evlilik olduğu görülmektedir.¹¹¹⁹ Aynı durum Zeyneb bint Cahş'ın Hız. Peygamber'den önce Zeyd b. Hârise ile olan evliliğinde de görülmektedir. Hız. Peygamber, cahiliye döneminde sosyal sınıf ayrımı gözetilerek hür bir kadınla azat edilmiş bir kölenin evlenemeyeceği düşüncesini, Kureyş kabilesi içinde köklü bir aile olan Haşimoğulları'na mensup halasının kızı Zeyneb ile kendi azatlı kölesi ve evlatlığı Zeyd'i evlendirmek suretiyle aşmak istemiştir. Bu evliliğin birtakım sebeplerle devam etmemesi üzerine yine cahiliye dönemi Arap geleneklerine göre bir kişinin, evlatlığının boşadığı kadın ile evlenmesinin doğru karşılanmadığı düşüncesini, insanlara örnek teşkil etmesi adına bizzat kendisi uygulayarak ortadan kaldırmayı hedeflemiş ve nazil olan ayetler çerçevesinde Zeyneb ile evlenmiştir.¹¹²⁰ Ancak böyle bir cahiliye geleneğini ortadan kaldırmak için Allah'ın izniyle gerçekleşen bu evlilik, özellikle Batı menşeli farklı çevreler tarafından Hız. Peygamber'in Zeyneb'e meylinin bir sonucu olarak yorumlandığı görülmektedir. Bu düşüncenin tamamen haksız ve düşmanca bir yorum olduğu bazı insaf sahibi oryantalistler tarafından da açık bir dil ile itiraf edilmiştir.¹¹²¹

İlk dönem siyer ve İslam tarihi kaynaklarında üzerinde tartışmaya gerek duyulmayan normal bir hadise olarak anlatılan Hız. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile olan evliliği konusunun, Hız. Peygamber üzerinden İslam ve Müslümanlar'a karşı eleştiri mevzusu haline dönüştürülmesi, Fransız edebiyatçı Voltaire'in bu evliliği bir tiyatro eseri şeklinde dile getirmesinden kaynaklanmıştır. Voltaire'in kaleme aldığı ve birkaç kez Avrupa tiyatrolarında da sahnelenen *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete Tragedie*

¹¹¹⁹ Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Medine'de*, s. 363; Mustafa Necati Barış, "Zeyneb bint Cahş ve Hız. Peygamber'le Evliliği", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD), 10 (2), s. 189.

¹¹²⁰ Zâkir Kâdîri, *Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selâm*, 127.

¹¹²¹ Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Medine'de*, s. 328.

(*Fanatizm veya Peygamber Muhammed'in Bağnazlığı*)¹¹²² adlı piyesi, başta Osmanlı kamuoyu olmak üzere tüm İslam toplumunda büyük bir infial uyandırmıştır.

Müslüman toplumda büyük bir yankı uyandıran bu tiyatro oyununda Voltaire, Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş'la olan evliliği hakkında asılsız iddialarda bulunmaktadır. Zekai Konrapa (ö. 1969) Voltaire'in bu tiyatro eseri hakkında, 1910-1911 ders döneminde İstanbul Dârü'l-Fünûn Edebiyat Bölümü'nde iken hocası Ahmed Hikmet (Müftüoğlu) Bey'in (ö. 1927) ders notlarındaki bilgi ile şu malumatı vermektedir:

“Eser beş perdedir, manzumdur. İlk defa 1742'de oynanmıştır. İkinci oynanışta menedilmiş ise de dokuz sene sonra tekrar mevki-i temâşâyâ vaz' olunmuştur. Hîn-i tab'ında eseri, bir ithafiye ile Prusya Kralı Frederik'e göndermiştir. Bunda; vak'anın aslı olmadığını ve Zeyd'in zevcesini Hazret-i Peygamber'in tezevvücünden gayri, tarihe temas eden bir ciheti bulunmadığını itiraf ile maksadı, yalnız müsamaha-i dîniyyenin uhuvveti tesis ve taassubun redâeti tevlîd edeceğini göstermek olduğunu söylemiştir. Voltaire'in bununla Hıristiyanlıktaki taassubu tenkid ve telmih ettiği anlaşılabilir men'i cihetine gidilmişse de muharrir kurnazlık edip eserini Papa 13. Benova'ya¹¹²³ takdim ile takdis ettirip kendisini kurtarmıştır.”¹¹²⁴

Bahsi geçen bu hususta Şerefeddin Yaltkaya (ö. 1947), tiyatro eserinin o dönem Katolik kilisesinin başında bulunan papaya takdim edilmesindeki asıl amacın; Voltaire'in Hıristiyanlık içerisinde yer alan aşırı fanatizme karşı eleştiride bulunması sebebiyle Kilise ve dolayısıyla da Papa'nın tepkisini üzerine çekmemek için Hıristiyanlığa karşı olan

¹¹²² M. De Voltaire, *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete Tragedie*, Amsterdam, Jacques Derbordes, 1743.

¹¹²³ Aslında bu isim, 1740-1758 yılları arasında Papalık tahtında oturan Papa 14. Benedictus olmalıdır. Bkz. Robert L. Myers, *Mahomet The Prophet or Fanaticism*, New York, Frederick Ungar Publishing Co., 1964, s. vii; İbrahim Sarıçam, Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2011, s. 52.

¹¹²⁴ Zekai Konrapa, *Peygamberimiz İslam Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, İstanbul, Fatih Yayınevi, t.y., s. 486.

fikirlerini bu şekilde kamufle etmek olduğunu ifade etmiştir.¹¹²⁵ Bu noktaya Celal Nuri de değinerek; Voltaire'in, Hz. Peygamber'in tarihî önemini kavrayamadığını ve dönemin Papası'nı memnun etmek adına Müslümanlar için bir hiç hükmünde olan tiyatro eserini kaleme almak suretiyle edebiyat alanındaki itibarını yerle bir ettiğini ifade etmiştir.¹¹²⁶

Netice itibarıyla Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile evliliği hem ilk dönem ana kaynaklarda hem de Osmanlı dönemi siyer ve İslam tarihi kitaplarında hicrî 5. yıl hadiselerinin anlatıldığı bölümlerde, hadisenin yaşandığı dönem için gayet normal bir olay olarak ele alınmış ve üzerinde herhangi bir tartışma yapılmayarak eleştiri mevzusu telakki edilmemiştir.

¹¹²⁵ Şerefüddîn [Yaltkaya], "Zeyd ve Zeyneb Mes'alesi", *Sirât-ı Müstakîm*, 15 Ramazan 1327/17 Eylül 1325, C. 3, S. 56, s. 56.

¹¹²⁶ Celal Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1332, s. 7.

SONUÇ

Türkler, İslamiyet'i kabullerinin ardından dini yaşama ve yayma hususunda büyük bir gayret içinde olmuşlardır. Gösterdikleri bu hassasiyet İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed'e karşı duydukları sevgide de kendini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Özellikle Osmanlı devlet ve toplum hayatında Hz. Muhammed algısının çok büyük bir önem taşıdığı görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in tüm insanlığa örnek bir model şahsiyet olarak belirtilmesi Osmanlı halkının, önceki dönemlerdeki bütün Müslüman toplumlarda olduğu gibi onun hayatını yakından takip etmeleri gerekliliğini doğurmuştur. Hatta bu, bir gereklilikten ziyade Hz. Peygamber'e karşı duyulan bitmez tükenmez bir sevgiden kaynaklı olarak kendiliğinden gelişen, Müslümanların büyük bir şevk ve heyecanla arzu ettikleri bir durum olmuştur.

İlk dönemden itibaren Osmanlı toplumunda Hz. Muhammed'in hayatını ele alan siyerler yazılmaya başlamıştır. Tanzimat'ın ardından bu telifat sayısında hızlı bir artış gözlemlenmektedir. Bu artışta, Osmanlı'nın çöküşünün durdurulmasının ancak İslam'ın özüne dönüş ile bunun da kadim gelenekte yer aldığı şekliyle Hz. Peygamber'in topluma örneğinin doğru bir şekilde öğrenilmesiyle mümkün olabileceği düşüncesi hakimiyet kazanmıştır. Zira Hz. Peygamber'in bu örneğinin toplum içinde yaygınlaştırılması kadar onun devlet yönetimi ve askeri alandaki uygulamalarının Osmanlı devlet düzeni içinde de yer etmesi ve böylelikle yeniden güçlü bir İslam toplumu inşa çabası Osmanlı siyer yazıcılığında önemli etkenlerden biri idi.

Hz. Peygamber'in hayatı hakkındaki rivayetler Osmanlı'da iki farklı yazım şekli ortaya çıkarmıştır. Bunların ilki, Hz. Muhammed'in bütün Müslümanlar için ortaya koymuş olduğu hukukî ve amelî kuralların, Osmanlı'da medreselerde okutulan hadis, fıkıh gibi ilimler vasıtasıyla insanlara öğretildiği yazım tipidir. Bunlar kanalıyla insanlar Hz. Peygamber'in hem dinî hem de içtimâî alanda hangi mevzular üzerinde ne gibi

uygulamalarda bulunduğunu öğrenme imkânı elde etmişlerdir. İkincisi ise, Hz. Muhammed'in güzel ahlakının ve örnekliğinin Müslümanlara öğretilmesi maksadıyla ve şer'î kuralların dışında Hz. Peygamber'in gündelik hayatı ve meselelerdeki davranışlarını konu edinen yine hadis ve siyer ilimleri olmuştur.

Yabancı kültürlerle temasın artmasıyla birlikte ortaya çıkan siyâsî ve sosyolojik değişimler neticesinde 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da fert ve toplum bazında bozulmaların meydana geldiği, kurumların işleyişinde aksaklıkların gözlemlendiği gerçeği tarihçiler arasında hemen her dönemde tartışılan bir konu olmuştur. Bu çerçevede kimi âlim ve münevverler ideal toplum örnekliğini tarihteki geçmiş uygulamalarda arama yoluna gitmiş ve eserlerinde “kadim gelenekleri” referans göstermişlerdir. Yüzyıllara sâri bir şekilde incelendiği zaman birçok siyasetname ya da nasihatname türü eserlerde bir önceki döneme göre yaşanan zaman dilimi içerisinde bozulmaların arttığına dair ifadelere rastlamak mümkündür. Bu durum 19. asrın sonu ile 20. asrın başlarında Osmanlı toplumunda da yaşanmış ve içinden geçilen çalkantılı dönemde ortaya çıkan sıkıntıların sebepleri ele alınırken tarih ilmi ve tarihçilik anlayışı da tartışmalardan nasibini almıştır. Bu dönemde oryantalistler tarafından özellikle İslam tarihi ve tarih yazıcılığı ile ilgili yazılan kitapların Osmanlıcaya çevrilerek yayımlanmasının dönemin ilim ve fikir dünyasında olumsuz etkiler meydana getirdiği, özellikle genç nesillerin bu art niyetle kaleme alınan eserlerden kötü bir şekilde etkilendiği dile getirilmiştir. Buna karşı bir hamle olarak birçok alim tarafından reddiyeler yazılmış ve kamuoyunda hararetli tartışmalar yaşanmış, bu fikrî ve ilmî münazaralar dönemin kültür hayatına damgasını vurmuştur. Böyle bir ortamın neticesi olarak da İslam tarihi ve siyer ile ilgili yeni eserler kaleme alınmıştır.

Batılı araştırmacılar ve onların etkisinde kalan bazı Osmanlı müellifleri Hz. Peygamber'in nebevî yönünü, Allah ile olan irtibatını, tebliğinin Allah'ın kontrolünde ve

yardımla başarıya ulaştığını görmezden gelerek onu tarihsel şartların bir ürünü olan dünyevî bir ıslahatçı konumuna indirgemişlerdir. Bunu yapabilmek için bir yandan onun yaşadığı çevre şartlarını olabildiğince ön plana çıkararak başarılarına ekonomik, siyasî, sosyal veya tarihsel sebepler bulma yoluna giderken öte yandan kişisel birtakım özelliklerini örneğin çok iyi bir siyasetçi veya komutan olduğunu vurgulayarak onu övme çabasına girmişlerdir.

Son dönem Osmanlı siyer kaynaklarının birçoğunda Hz. Peygamber'in doğumundan önce ve peygamberlikle görevlendirildiği dönemde Arap Yarımadası'nın hatta dünyanın genel durumunun bir manzarasını çizen uzun bölümler yer almaktadır. Bu bölümlerde Arabistan'ın coğrafi konumu, tarihî ve siyasî durumu, civar bölgelerin ortamı ve bu bölgelerdeki toplumsal çöküş ve ahlaki yozlaşma gibi birçok konu ele alınarak insanlığın bir kurtarıcıya olan ihtiyacı vurgulanmaya çalışılmaktadır. Burada dikkat çeken husus; sosyal, siyasî, ekonomik ve ahlâkî açıdan içinde bulunulan ortamın kötü bir durumda olduğu düşüncesi ve böyle bir ortamda, insanlığı kurtarıcı olarak gönderilecek bir peygamberin, görevinde başarıya ulaşmasını temin edecek birtakım şartların halihazırda mevcut olduğunun ön plana çıkarılmasıdır.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Türklerinde Siyer Yazıcılığı (1839-1923) başlığı altındaki bu çalışmada Osmanlı'nın son döneminde siyer ilmine dair yapılan çalışmalar ele alınmış ve değerlendirilmiştir. İncelenen dönemde karşılaşılan siyer yazıcılığını şu şekilde tasnif etmek mümkündür: Hafız İbrahim, Manastırlı Mehmed Rifat, Düzceli Yusuf Suad, Zâkir Kâdirî, Lütfullah Ahmed, Aksekili Mustafa Hakkı, Mahmud Esad Seydişehrî gibi müellifler klasik tarzdaki siyer yazıcılığının dışına çıkmaksızın rivayetçi/nakilci bir yöntem izlemişlerdir. Bu isimler eserlerini kaleme alırken genel manada eleştirel tarih metodundan uzak kalmışlar, mevzular ve rivayetler üzerindeki değerlendirmeleri okuyucuya bırakmışlardır. Bu tür eserlerde menkıbevî

anlatımın yoğunlukta olduğu da görülmektedir. Bu tarz bir anlatımı benimseyen Eyüb Sabri Paşa ise anlatılan tarihi hadiseler rivayetçi/nakilci yaklaşımının yanı sıra neden/nasılıcı, öğretici ve tenkitçi tarih metotlarının hepsini birden eserinde kullanmayı başaran bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

19. yüzyılda siyâsî ve sosyal hayattaki değişimler neticesinde Osmanlı tarihçiliğinde olduğu gibi siyer yazımında da yenilikler görülmeye ve tarih anlayışının eleştirel bir bakış açısıyla ele alınması gerekliliği düşüncesi iyiden iyiye zihinlerde yer edinmeye başlamıştır. Osmanlı'da yenilikçi siyer yazıcılığını savunan kanatta yer alan Ahmed Cevdet Paşa, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Celal Nuri, Kılıçzâde Hakkı, İzmirli İsmail Hakkı gibi isimler ise, İslam tarihi ve siyer yazımında bir tarih metodolojisi geliştirme lüzumunu dile getirmeye çalışmışlar ve eserlerini bu minval üzere kaleme almışlardır. Bu müellifler siyer yazıcılığının klasik dönem siyerlerindeki hurafeci, menkıbevi ve uydurmacı anlatım tarzından kurtarılıp, Hz. Peygamber'i ve onun döneminde yaşanan olayları akıl ve mantık süzgecinden geçirerek tahlil ve tenkid yöntemiyle anlamaya çalışmanın gerekliliğini dile getirmişler ve ancak bu metodla Müslümanlarda ilmî tarihçiliğin gelişebileceğine vurgu yapmışlardır. İşte bu noktada, araştırmamızın ilk aşamalarında karşımıza çıkan; "Tanzimat sonrası siyer yazıcılığında erken dönem siyer yazıcılığına dair ne gibi eleştiriler yöneltilmiştir?" sorusuna bu zikredilen müelliflerin çalışmalarında cevap bulmaktayız. Çünkü genelde tarih, özelde ise siyer yazımında bir yenileşmenin olması gerektiğini savunan bu yazarlara göre salt rivayetlerin -ki bu rivayetler içerisinde çok fazla sayıda zayıf rivayetin bulunuyor olması yenilikçi düşünceye sahip müverrihlerin sürekli dile getirilen bir itiraftır- aktarımına dayalı bir tarih ve siyer yazımı, eserlerin içeriğini hurafelerle doldurmaktadır. Bu da Müslümanların itikatlarını zaafa uğratmanın yanı sıra İslam ve Müslümanlar aleyhinde bir tavır alan Avrupalılara da bu saldırıları adına oldukça fazla malzeme vermektedir. İşte tüm bu sebeplerden ötürü Osmanlı'nın son dönem modernist ve yenilikçi olarak

adlandırılan tarihçileri, geçmiş dönemlerde bir tarih telakkisi yazım şekli olarak kullanılan “Rivayetçi Tarih” usulünü eleştirerek bunu yerine olayların tahlil ve tenkidine dayalı bir tarih telakkisi olan “Araştırmacı Tarih” metodunun uygulanması gerektiğini savunmuşlardır.

Ayrıca bu müellifler, tesis edilmekte olan bu yeni tarih tarzını, doğru bilgiyi halka ulaştırmak niyet ve düşüncesiyle tarih kitaplarının dilinin, toplumun her kesiminin anlayabileceği bir şekilde edebî üslubun terkedilerek dilde sadeleşmenin gerekliliğini savunan isimler olmuşlardır. Ancak erken dönem Osmanlı siyer eserlerini üslup, dil ve muhteva açısından eleştiren Tanzimat sonrası yenilikçi siyer yazımı düşüncesi bilimsel tarih metodunu uygulama ve bu yönde eser verme gayret ve çabası, ilmî tarih ve siyer yazıcılığı gelişimine katkı sağlamakla birlikte bu dönemin şartları dolayısıyla bu katkı yukarıda zikredilen isimlerle sınırlı kalmıştır.

Bu hususlar açık bir şekilde gösteriyor ki; siyer yazımında yeniliği savunan Tanzimat dönemi müverrihleri, yalnızca üst zümreye hitap ettiği düşünülen klasik siyer yazıcılığının ifade tarzının ve muhtevasının, o dönemin şartlarına uygun olmamasından dolayı terkedilmesi gerektiğini ve menkıbelere dayalı siyer yazımının Hz. Peygamber’in hayatını aktarma noktasında yanlış ve yanıltıcı olduğunu ifade etmişlerdir.

Tanzimat sonrası dönemde karşımıza çıkan bir diğer siyer yazım türü de siyerde tasavvuf etkisinin görüldüğü bir siyer yazıcılığı şeklindedir. Nûr-i Muhammedî düşüncesinden hareket eden bu tarzda, bir metin tenkidi ve tahlili yapılmaksızın kadim siyer geleneğinden alınan tüm rivayetler olduğu kabul edilmekte ve siyerde daha ziyade Hz. Muhammed’in olağanüstü hallerine vurgu yapılmaktadır. Hz. Peygamber dönemini tasavvufî bir bakış açısı ile değerlendiren Osmanlı müelliflerinden Mustafa Takî ve Hüseyin Hıfzî konularla alakalı ulaştığı bütün rivayetleri eserlerine toplamış ve bu rivayetlerin sıhhati hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamışlardır. Tasavvufî

düşüncenin ağırlık kazandığı bu eserlerde, olaylar üzerinde mucizevî ve efsanevî bir peygamber portresinin bulunduğu görülmektedir.

Tanzimat sonrası yazılan siyerler arasında ders kitabı mahiyetinde kaleme alınan eserler de azımsanamayacak sayıdadır. Zira Osmanlı medreselerinde hadis ilminin bir alt dalı olarak okutulan siyer ve İslam tarihi dersleri bu dönemden itibaren müstakil bir ders olarak medrese eğitim öğretim müfredatına eklenmiştir. Bu eserler, okullardaki ders programları çerçevesinde ve hedef kitlenin özellikle orta öğretim öğrencileri olduğu gözetilerek hazırlanmıştır. Hz. Peygamber'in örneğinde iyi bir Müslüman nesil yetiştirmek maksadıyla Hz. Muhammed'in ahlâkî yönlerinin ön planda tutulduğu, sade bir dil ve üslup kullanılmak suretiyle kaleme alınan bu ders kitapları da Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki süreç içerisinde Osmanlılar tarafından siyer yazıcılığının ne şekilde ele alındığının göstergelerinden biri olmuştur.

Araştırma sürecinde aranacak cevaplardan bir olarak belirttiğimiz Tanzimat sonrası kaleme alınan siyerlerde dil ve üslubun kullanımı meselesinde ulaşılan sonuç şudur ki; Osmanlı siyer müelliflerinin neredeyse tamamı eserlerine en mükemmel ve sade bir dil ve üslupla hazırlanmış siyer yazıcılığı iddiası ile başlamışlardır. Bu noktada en çok eleştirilen husus, erken dönem siyer telifatının ağırlıklı olarak Arapça veya Farsça olduğu ve bunların halkın okuyup anlayabileceği tarzdan çok uzak olduğudur. Tanzimat sonrası siyer yazarları bu gerçeği dile getirip bu durumu kendi eserleri ile düzelteceklerini iddia etmiş olmalarına rağmen birkaç istisna dışında dilde sadeliğin tam manası ile yakalanamamış olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra yine dil, üslup ve içerik açısından en mükemmel ve farklı bir eser ortaya koyma gayreti ile hareket eden Tanzimat dönemi siyer müellifleri, genel itibarıyla birbirini yenileyen değil yineleyen bir tarz ortaya koymuşlardır. Siyer rivayetlerinin ele alınışı ve müelliflerin olaylar üzerinde tercih ettikleri rivayet farklılıkları araştırma sürecinde kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Bu

noktada, eserlerin çoğunluğunun kendi dönemleri içerisinde birbirlerinden etkilenen ve hatta birbirlerini tekrar eden eserler olduğu göze çarpmaktadır. Ancak yine de erken dönem Osmanlı siyer ve İslam tarihi yazıcılığı ile mukayese edildiğinde daha ilmî bir yazım tarzı benimsendiği de ifade edilmesi gereken bir husustur. Klasik Osmanlı dönemi siyerlerinde sıklıkla kullanılan mucizevi anlatımın, Tanzimat sonrasında yenileşme hareketlerinin de etkisi ile yavaş yavaş terk edilmeye başlandığı görülmektedir. Bilimsel düşüncenin tesiri ile ortaya çıkan bu atmosferde üretilen eserler ile klasik dönemde telif edilen eserler arasında yöntem, kaynak kullanımı ve içerik bakımından önemli farklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Klasik dönem siyerlerinde ağırlıklı kullanılan metafizik alana dair muhteva, tahlil ve tenkide tâbi tutulmuş ve siyer içeriklerindeki mucizevi rivayet ve anlatımlar birer hurafe ve uydurma olarak telakki edilerek bu tarzdaki siyer malzemeleri eserlerden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonunda Tanzimat sonrası Osmanlı toplumunda siyer yazıcılığının serüveni ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- 19. yüzyılda Avrupa'da hemen hemen tüm alanlarda görülen yenileşme hareketliliği Tanzimat'la birlikte Osmanlı coğrafyasında da kendisini hissettirmeye başlamıştır. Görülen bu hareketlilik Osmanlı'da genelde tarih ilmi, özelde de siyer ilmine bakış açısının da farklılaşmasına sebebiyet vermiştir.
- Bu süreçte Osmanlı siyer yazarları arasında, klasik şekliyle Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgilerin salt manada rivayetlerin aktarımı usulü ile siyer kaleme alan müellifler bulunmaktadır. Bu müellifler geleneksel olarak kabul edilen ve rivayetlerin kronolojik olarak sıralanması şeklinde oluşturulan siyer eserleri kaleme almışlardır. Diğer bir kısmı ise bu yenileşme hareketi neticesinde

Avrupa'da ortaya çıkan ilmî tarih usulünün Osmanlı tarih ve siyer yazıcılığında da uygulanması gerekliliğine vurgu yapmışlardır.

- Değınilen bu gereklilik neticesinde klasik siyer yazımı terkedilerek yanlış, uydurma ve hurafeye dayalı rivayetlerden arındırılmış, tahlil ve tenkide dayalı bir siyer yazıcılığının gerçekleştirilmesi gerektiğı üzerinde durulmuştur. Bu görüşü savunan siyer müellifleri eserlerinde bu hususu şiddetle savunmuşlardır.
- Kaleme alınan siyerlerde içerikte olduğı gibi dil ve üslupta da bir reformun gerekliliğı görüşü dillendirilmeye başlanmıştır.
- Tanzimat sonrası dönemde telif edilen siyerlerin kaleme alınma sebepleri şunlardır: **1-** Hz. Peygamber sevgisini toplumun gönlüne nakşetmek. **2-** Önceki dönemlerde yazılan siyerlerin dil ve üslup açısından halkın anlayamayacağı bir ifade tarzına sahip olmalarından dolayı dili sade ve anlaşılır siyerlerin kaleme alınması gerekliliğinin düşünülmesi. **3-** Siyer eserlerinin uydurma rivayetlerden kurtarılması arzusu, akıl ve mantık süzgecinden geçirilmiş rivayetlere dayalı en doğru ve güvenilir siyer yazma arzusu. **4-** Osmanlı toplumunun, Hz. Peygamber'in hayatını doğru aktarma hususunda tüm İslam âlemine karşı bir sorumluluğunun bulunduğı düşüncesi. **5-** Batı'da Hz. Peygamber'e karşı kaleme alınan çirkin, saygısız, münasebetsiz fikirlere karşı Hz. Peygamber'i savunmak ve bu yanlış iddiaları çürütmek. **6-** En doğru rivayetler ışığında aklî, mantıkî ve tarhî hiçbir gerçekliğe ters düşmeyecek bir Hz. Muhammed portresi sunabilmek. **7-** Osmanlı toplumunda eğitim çağında bulunan okul öğrencilerine Hz. Peygamber'i doğru bir şekilde tanıtılabilmek ve yeni neslin gönüllerine Hz. Peygamber sevgisi aşılayabilmek. **8-** Özellikle Batı menşeli yanlış Hz. Muhammed tasavvuruna karşı, devletin

en doğru ve güvenilir siyer yazılması gerektiği düşüncesi ve bu yöndeki teşvik ve direktifleri.

-

KAYNAKÇA

1. TELİF VE TERCÜME ESERLER

- Abdullah Âtîf, **Sîretü'n-Nebî**, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1338/1341.
- Abdurrahman Şeref, **Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye**, Mahmûd Bey Matbaası, İstanbul, 1301.
- Abdurrahman Şeref, **Târih-i Devlet-i Osmâniyye, I-II**, Karabet Matbaası, İstanbul, 1309-1312.
- Abdüllatif Subhi Paşa, **Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm**, Dâru't-Tıbbâtu'l-Âmire (Matbaa-i Âmire), İstanbul, 1297.
- Abdüllatif Subhi Paşa, **Hakâiku'l-Kelâm fî Târihi'l-İslâm, II**, Müstensih Mehmed Necîb, Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Ankara, Arşiv No: 06 Hk 3682, İstinsah Tarihi: 7 Şaban 1315/19 Kanunuevvel 1313.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım, **Bağcılar'dan İpek'e Kültür Köprüleri-Osmanlı Belgelerinde İpek**, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Ağırman, Cemal, **Sivas Mebusu Mustafa Takî Efendi, Hayatı, Eserleri ve Bazı Düşünceleri**, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas Valiliği Tarih ve Kültür Araştırmaları Merkezi, Sivas, 2006.
- Ahmed Bîcan, **Envâru'l-Âşıkîn: Tercüme-i Megâribü'z-Zaman**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1261.
- Ahmed Cevdet Paşa, **Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ, Cüz' 1-6**, Matbaai Âmire, Dikran Karabetyan Matbaası, İstanbul, 1291-1306.
- Ahmed Cevdet Paşa, **Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ, I-XII**, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1331.
- Ahmed Cevdet Paşa, **Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ, I-II**, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1966.

- Ahmed Cevdet Paşa, **Târih-i Cevdet (Tertîb-i Cedîd), I-XII**, Matbaa-i Osmaniyye, Dersaadet (İstanbul), 1309.
- Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir, I-IV**, Haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Ahmed Emin, **Duha'l-İslam, I-III**, Mektebetü'l-Üsra, y.y., 1997.
- Ahmed Midhat Efendi, **Her Peygamber'in Müjdesi, Son Peygamber Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye**, Haz. Mehdi Ali Seçkin, Seçkin Kitaplar (Kutupyıldızı Yayınları), İstanbul, 2007.
- Ahmed Midhat, **Beşâir (Sıdk-ı Muhammediyye)**, Kırk Anbar Matbaası, Dersaadet (İstanbul), 1312.
- Ahmed Midhat, **Menfâ**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul, 1293.
- Ahmed Midhat, **Târih-i Dîn-i İslâm**, Cemal Efendi Matbaası, Dersaadet, 1315.
- Ahmed Rasim, **Matbuat Hatıralarından Muharrir, Şair, Edip**, Haz. Kazım Yetiş, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.
- Ahmed Rasim, **Menâkıb-ı İslâm, I-II**, Matbaa-i Kitâbhâne-i Cihân – Kanaat Kitabhânesi, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye (İstanbul), 1325-1326.
- Ahmed Refik, **Büyük Tarih-i 'Umûmî, I-VI**, İbrahim Hilmi Matbaası, İstanbul 1328.
- Ak, Mahmut, "Ali Cevad", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, I-II**, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Akbayrak, Hasan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Aksekili Mustafa Hakkı b. Ahmed Rüşdî, **Ecmelü's-Siyer li Ekmeli'l-Beşer**, Marifet Matbaası, İzmir, 1340.
- Aktaş, Necati, **Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi) I-II**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2000.

Albayrak, Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması, I-V**, Millî Gazete Yayınları, İstanbul, 1982.

Ali Cevad (Çeviren), **Resimli Fezleke-i Coğrafya-yı Umûmî**, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307.

Ali Cevad, **Memâlik-i Osmâniyye'nin Musavver Târih ve Coğrafya Lugatı – Kısım-ı Evvel Lugat-ı Coğrafya**, Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1311.

Ali Cevad, **Memâlik-i Osmâniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı–Kısım-ı Sâni**, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1317.

Ali Cevad, **Muhtasar Târih-i İslâm**, Alem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1314.

Ali Cevad, **Muhtasar Târih-i İslâm**, Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1308.

Ali Cevad, **Ravzatü'l-Enbiyâ, Cüz' 1-5**, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1316.

Ali Reşâd, Ali Seydi, **Târih-i İslâm–Haritalı ve Resimli**, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1327.

Ali Seydi Bey, **Teşrifat ve Teşkilatımız**, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, y.y., t.y.

Ali Seydi, **Hükûmât-ı İslâmiyye Tarihi, I**, Artin Asaduryan Matbaası, Dârü'l-Hilâfe, 1327.

Ali Seydi, **Târih-i İslâm**, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1326.

Altaş, Eşref, “Fahreddin er-Râzî'nin Eserlerinin Kronolojisi”, **İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî**, Ed. Ömer Türker, Osman Demir, İSAM Yayınları, İstanbul, 2013, s. 91-166.

Apak, Adem, **İslam Tarihi Araştırmaları**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

Aydemir, İzzet, **Muhaceretteki Çerkes Aydınları**, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 1991.

Azimli, Mehmet, **Siyer'i Farklı Okumak**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.

- Babinger, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi: Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar, I-II**, MEB Yayınları, İstanbul, 1983.
- Baş, Derya, **Seyyid Ahmed el-Bedevisi Tarikatı ve İstanbul'da Bedeviyye**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Baş, Eyüp, **Osmanlı Tarih Yazarlarında Toplumsal Sorumluluk Bilinci**, İlâhiyât Yayınları, Ankara, 2006.
- Baş, Eyüp **Osmanlı Türklerinde Arapça Tarih Yazıcılığı**, TDV Yayınları, Ankara, 2006.
- Bayrak, Orhan, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2002.
- Bayraktar, M. Faruk, "Son Dönem Ahlâk Terbiyecilerinden Ali Seydi Bey", **Son Dönem Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi**, Ed. M. Faruk Bayraktar, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015.
- Baysal, Jale, **Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar 1729-1875**, Haz. Hasan S. Keseroğlu-İklim Mengülerek, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2010.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya, **Ensabü'l-Eşrâf, I-XII**, Thk. Süheyl Zekkâr, Riyaz Zirikli, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- Belâzurî, **Ensabü'l-Eşrâf, I-II**, çev. Hikmet Akdemir, İlk Harf Yayınları, İstanbul, 2018.
- Berzeg, Sefer Ersin, **Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü**, y.y., Samsun, 1995.
- Berzeg, Sefer Ersin., **Yusuf Suad Neğuç: Düzceden Kafkasya'ya Gerçek Bir "Dönüşçü'nün" Öyküsü**, Kuban Matbaacılık, Ankara, 2020.
- Brockelmann, Carl, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, çev. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **Sahîh-i Buhârî: el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîh, I-X**, Dâru't-Te'sil, Beyrut, 1433/2012.
- Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri, I-III**, Matbaa-i Âmire-Ali Şükrü Matbaası, İstanbul, 1333-1342.
- Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri, I-III**, Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, 1972.
- Carlyle, Thomas, **Kahramanlar**, çev. Behzat Tanç, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1976.
- Celâl Nûri, **Hâtemü'l-Enbiyâ**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitabhânesi, İstanbul, 1332.
- Celâl Nûri, **Hâtemü'l-Enbiyâ**, Sad. Feyza Betül Köse, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2016.
- Cemâlüddin Atâullah b. Fazlullah el-Hüseyinî eş-Şirâzî, **Tercüme-i Ravzatü'l-Ahbâb fî Siyeri'n-Nebî ve'l-âl ve'l-Ashâb, I-IV**, çev. Benlizâde Mahmud Magnisâvî, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1288.
- Çaylak Mehmet Tevfik, **Yadigâr-ı Macaristan Asr-ı Abdülhamid Han**, Haz. İsmail Tosun Saral, Fahri Sezer, Emre Saral, Türk Macar Dostluk Derneği Yayını, Ankara, 2009.
- Çınar, Fatih, **Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı**, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 2005.
- Danişmed, İsmail Hâmi, **İzahlı İslâm Tarihi Kronolojisi, I-IV**, Bâb-ı Âlî Yayınevi, İstanbul, 1960.
- Demiryürek, Mehmet, **Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendiyle Osmanlı Tarih Sohbetleri**, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2009.
- Develioğlu, Abdullah, **Büyük İnsanlar (Üç Bin Türk ve İslam Müellifi)**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1973.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Haz. Aydın Sami Güneçal, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002.

- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan, **Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfes-i Nefis, I-II**, Müessesetü Şa'bân, Beyrut, t.y.
- Dozy, Reinhardt Pieter Anne, **Târih-i İslâmiyet, I-II**, çev. Abdullah Cevdet, Matbaa-i İctihâd, Kahire, 1908.
- Duman, Hasan, **Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928, I-III**, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
- Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd, **Hadislerde Pak Züriyet (ez-Züriyetü't-Tâhire ve'l-Mutahhara)**, çev. Abdullah Nohut, Ocak Yayınları, İstanbul, 2008.
- Düzceli Yusuf Suad, **Akvemü's-Siyer, Cevâb: İctihâd Gazetesindeki Kılıçzâde Hakkı İmzalı Makaleye**, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331.
- Düzceli Yusuf Suad, **Akvemü's-Siyer, I**, Yeni Osmanlı Matbaası, Dersaadet, 1327.
- Düzceli Yusuf Suad, **Mir'atü'ş-Şuûn, I-III**, Asır Matbaası, İstanbul, 1317-1322.
- Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi, I-II**, Sad. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.
- Efdaleddin (Tekiner), **Abdurrahman Şeref Efendi-Terceme-i Hâli, Hayât-ı Resmîye ve Husûsiyesi**, Halk Matbaası, İstanbul, 1343.
- Efe, Necdet Rüştü, **Türk Nüktecileri**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1967.
- Er, Hamit, **İstanbul Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları**, Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1993.
- Ergin, Osman, **Türk Maarif Tarihi, I-V**, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Ertuğrul, İsmail Fenni, **Hakikat Nurları**, Haz. Osman Nuri Ergin, Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş., İstanbul, 1949.
- Eyüb Sabri Paşa, **Hac ve Umre Yolcularına Mekke-Medine Rehberi "Mir'at-ı Haremeyn"**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000.

- Eyüb Sabri Paşa, **Kâbe ve Mekke Tarihi**, Sad. Osman Erdem, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Eyüb Sabri Paşa, **Mahmûdü's-Siyer**, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul, 1287.
- Eyüb Sabri Paşa, **Mahmûdu's-Siyer Peygamber Efendimizin Hayatı**, Sad. Fatih Başpınar, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2010.
- Eyüb Sabri Paşa, **Miratü'l-Haremeyn, I-III**, Bahriye Matbaası, Konstantiniyye, 1301.
- Eyüb Sabri Paşa, **Mir'atü'l-Haremeyn–Haremeyn Tarihi, I-II**, Haz. Ömer Faruk Can-F. Zehra Can, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018.
- Eyüb Sabri Paşa, **Tarih-i Vehhâbiyyân (Vehhâbiler Tarihi)**, Haz. Süleyman Çelik, Bedir Yayınları, İstanbul, 1992.
- Fatma Aliye, **Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı**, Kanaat Matbaası, Dersaadet, 1332.
- Fatma Aliye, **Nisvân-ı İslâm**, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1309.
- Fevzi Numan, **Izhâr-ı Hakikat**, Tevsî'-i Tıbbât, y.y., 1331.
- Fidan, Mehmet Akif, **Eyüp Sabri Paşa ve Tarihçiliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- Gövsâ, İbrahim Alaattin, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyat, İstanbul, t.y.
- Günaltay, Şemsettin, **İslam Öncesi Arap Tarihi**, Sad. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.
- Hacı Mustafa Takî, **Târih-i Nûr-i Muhammedî, 8. Cüz**, Öğüt Matbaası, y.y., 1339.
- Hafız İbrahim, **Ahlâkî ve Edebî Yazılar**, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1346.
- Hafız İbrahim, **Cilâu'l-Kulûb fî Sîreti'n-Nebiyi'l-Mahbûb**, Mekteb-i Fünûn-Harbiyye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, İstanbul, 1292.
- Hafız İbrahim, **Cilâu'l-Kulûb fî Sîreti'n-Nebiyi'l-Mahbûb**, Sad. Cenap Ayık, Samer Yayınları, Kahramanmaraş, 2021.

- Hafız İbrahim, **Evâbid-i Kalemiyye**, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, Ağustos 1333/Şevval 1335.
- Hafız İbrahim, **Kenzü'l-Hikem**, Mekteb-i Harbiye Matbaası, Konstantiniyye, 1327/1325.
- Hafız Mehmed Zühdî, **Nazmu's-Siyer-i Zühdî**, Serâsî Matbaası, Trabzon, 1324.
- Hafız Mehmed Zühdî, **Nazmu's-Siyer**, Haz. Murat Yüksel, Renk-İş Ofset, İstanbul, 1990.
- Hakkı, **Siyer-i Nebî**, Matbaa-i Ebuzziya, Konstantiniyye, 1305.
- Halebî, İbrahim b. Mustafa el-Mudârî, **Tercüme-i Siyerü'l-Halebî-Nazmü's-Sîre**, çev. Mütercim Âsım Efendi, Bulak Matbaası, Bulak, 1248.
- Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi, I-II**, çev. Salih Tuğ, Beyan Yayınları, Ankara, 2003.
- Haydar Kemal, **Târih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nûri Bey**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitabhanesi, İstanbul, 1331.
- Heykel, Muhammed Hüseyin, **Hazreti Muhammed Mustafa**, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1948.
- Hizmetli, Sabri, **İsmail Hakkı İzmirli**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Hizmetli, Sabri, **İslam Tarihi-İlk Dönem**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.
- Horovitz, Josef, **İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu İlk Siyer/Megazi Müellifleri ve Eserleri**, çev. Ramazan Özmen, Ramazan Altınay, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2019.
- Hüseyin Hıfzî, **Hulâsâ-i Tarih-i İslam**, Tefeyyüz Kitabhânesi Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, İstanbul, 1324.
- Hüseyin Hıfzî, **Hulâsâ-i Târih-i Umûmî**, Haz. Faruk Gündüz, Hilal Ofset, Isparta, 2016.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, **Miftâhu'l-İber**, çev. Subhi Bey, Takvimhâne-i Âmire, İstanbul, 1276.

- İbn Hibban, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, çev. Harun Bekiroğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb, **es-Sîretü'n-Nebeviyye, I-IV**, Thk. Mustafa es-Sakkâ vd., Dâru'l-Hayr, Beyrut, 1412/1992.
- İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar, **Sîretü İbn İshak**, Thk. ve Neşir Muhammed Hamidullah, y.y., Konya, 1981.
- İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar, **Siyer-i İbn İshak-Hz. Muhammed'in Hayatı**, Haz. Muhammed Hamidullah, çev. M. Şafî Billik, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, **el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XXI**, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, Cize, 1418/1998.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr, I-XI**, Thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 2001.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri, **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr-Tabakât, I-XI**, Ed. Adnan Demircan, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015.
- İbn Şihab ez-Zührî, **el-Megâzi**, Thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1401/1981.
- İbnü'l-Cevâd Efdaleddîn, **Muhtasar İslam Tarihi, I**, Kader Matbaası, İstanbul, 1326/1328.
- İbnü'l-Cevâd Efdaleddîn, **Muhtasar İslâm Tarihi**, Sad. Mustafa İyidoğan, Samer Yayınları, Kahramanmaraş, 2020.
- İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemal-Hüseyn Hüsameddîn, **Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli**, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1335.

- İbnü'l-Emîn Mahmud Esad Seydişehrî, **Tarih-i Dîn-i İslâm –İslâm Tarihi– Cahiliye, Mekke, Medine, Dört Halife Devri ve Sonrası, I-II**, Sad. Önder Akıncı, Divan Yayınları, İstanbul, 1983.
- İbnü'n-Nüzhet Cevad, **Târih-i İslâm'a Bir Nazar**, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1329.
- İbrahim Hakkı–Mehmed Azmî, **Muhtasar İslam Tarihi**, Karabet Matbaası, İstanbul, 1306.
- İbrahim Hakkı–Mehmed Azmî, **Muhtasar İslam Tarihi**, Karabet Matbaası, İstanbul, 1313.
- İbrahim Hakkı–Mehmet Azmî, **Muhtasar İslâm Tarihi**, Sad. Şaban Öz, Gündüz Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (Ed.), **Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, I-II**, IRCICA (İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi), İstanbul, 2004.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (Ed.), **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi, I-II**, IRCICA (İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi), İstanbul, 2000.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Asır Türk Şairleri, I-IV**, Milli Eğitim Basımevi Devlet Kitapları, İstanbul, 1970.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar, I-IV**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.
- İsmail Fennî (Ertuğrul), **Kitâb-ı İzâle-i Şükûk**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928.
- İsmail Fennî (Ertuğrul), **Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928.
- İsmail Hakkı (Eldem), **Ondördüncü Asrın Türk Muharrirleri 3. Defter–Cevdet Paşa**, Âlem Matbaası, İstanbul, 1308.
- İsmail Hakkı (İzmirli), **Miyârü'l-Ulûm**, Yuvanaki Panayotidis Matbaası, İstanbul, 1315.
- İzmirli, Celaleddin, **İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı Eserleri, Dînî ve Felsefî İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı**, Hilmi Kitabevi, yy., 1946.

İzmirli İsmail Hakkı, **Siyer-i Celile-i Nebeviyye**, Sebülü'r-Reşâd Kütüphanesi, Dârü'l-Hilâfe, 1332.

İzmirli İsmail Hakkı, **Siyer-i Celile-i Nebeviyye-Mukaddimat**, Haz. İsmail Hakkı Uca, Esra Yayınları, İstanbul, 1996.

İzmirli İsmail Hakkı, **Tarihin Lüzumu**, Haz. Harun Çetin, Çizgi Kitabevi, Konya, 2020.

Kadı Beydâvî, Nâsırüddin Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Sirâzî eş-Şâfiî, **Tefsîr-i Beydâvî-Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, I-V**, Dârü'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

Kadı İyaz, Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi, **Şifâ-i Şerîf Tercümesi**, çev. Naim Erdoğan, Hüseyin S. Erdoğan, Bedir Yayınevi, İstanbul, t.y.

Kara, İsmail, **Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

Kara, İsmail, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, I-III**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.

Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, **Ravzatü'l-Ebrâr**, Bulak Matbaası, Bulak, 1832.

Karaferyeli Abdullah, **Istifâ' -Hayat ve Ahlâk-ı Fahr-i Kâinat İ'lâ-yı Kelime-i İslâm'a Dairdir-**, Ahmed Sâkî Bey Matbaası, Dersaadet, 1326.

Kastallani, Ahmed b. Muhammed, **el-Mevâhibü'l-Ledüniyye bi Minahi'l-Muhammediyye, I-II**, Thk. Me'mun b. Muhyiddin el-Cinânî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütübü'l-Arabiyye, I-IV**, Müessesetür'r-Risâle, Beyrut, 1993.

Kılıçzâde Hakkı, **İtikâdât-ı Bâtulaya İlân-ı Harb**, Sancakciyan Basımevi, İstanbul, 1329.

- Kılıçzâde Hakkı, **Akvemü's-Siyer Münasebetiyle Son Cevâb: Yusuf Suad Efendi'ye Tahsîsen Softalara Ta'mîmen**, Yeni Osmanlı Matbaası ve Kitabhanesi, İstanbul, 1331.
- Kılıçzâde Hakkı, **İtikâdât-ı Bâtlaya İlân-ı Harb, İkinci Tab'**, İkbâl Kütübhanesi [Matbaa-i Şems], Dersaadet, 1332.
- Konrapa, Zekai, **Peygamberimiz İslam Dini ve Aşere-i Mübeşşere**, Fatih Yayınevi, İstanbul, t.y.
- Kurdakul, Şükran, **Şairler ve Yazarlar Sözlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1971.
- Kutay, Cemal, **İnsanı "İnsan Yapmış" Bir İnsan ve Günümüze Mirası**, Namiş Ofset, yy., ty.
- Kutay, Cemal, **Tarih Önünde İslam Peygamberi**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Levend, Agâh Sırrı, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960.
- Lütfullah Ahmed, **Hayât-ı Hazret-i Muhammed, I**, Matbaa-i Ahmed Kâmil, İstanbul, 1331.
- Lütfullah Ahmed (Naci Kâsım), **Hayât-ı Hazret-i Muhammed, I**, Resimli Kitab Matbaası, İstanbul, 1331.
- Lütfullah Ahmed (Naci Kâsım), **Hayât-ı Hazret-i Muhammed, II**, Maarif Kitabhanesi, 1332.
- Lütfullah Ahmed (Naci Kâsım), **Hayât-ı Hazret-i Muhammed, III**, Kader Matbaası, 1332.
- Lütfullah Ahmed, **Hayât-ı Hulefâ-i Râşidîn Birinci Kitâb: Hayât-ı Hazret-i Ebû Bekir es-Sıddîk**, Maarif Kitabhânesi Necm-i İstikbâl Matbaası, Dersaadet, 1332.
- Lütfullah Ahmed, **Hayât-ı Hulefâ-i Râşidîn İkinci Kitâb: Hayât-ı Hazret-i Ömer el-Fârûk**, Maarif Kitabhânesi Necm-i İstikbâl Matbaası Dersaadet, 1332.

- Lütfullah Ahmed (Naci Kasım), **Hazreti Muhammed'in Hayatı ve Kurduğu Dinin Esasları, I-II**, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1975.
- Lütfullah Ahmed, "Teşekkür ve İ'tizâr", *Hayât-ı Hazret-i Muhammed*, **15. Cüz'**, Maarif Kütübhanesi, İstanbul, 1331.
- Mahmûd Paşa el-Felekî, **Kitâbu Netâicu'l-İfhâm fî Takvîmi'l-Arabî Kable'l-İslâm ve fî Tahkîki Mevlidi'n-Nebî ve Umrihî**, çev. Ahmed Zeki Efendi, Matbaatü'l-Kübra el-Emriyye, Bulak, 1305.
- Mahmud Esad, **İki Cihan Devleti Arasında Hz. Muhammed: Oryantalizme Karşı Hz. Muhammed Müdafaası**, Haz. Seyfettin Erşahin, Otto Yayınları, Ankara, 2017.
- Mahmut Esat, **İslâm Tarihi, I-II**, Sad. Sâdi Irmak, Tan Matbaası, İstanbul 1965.
- Manastırlı Mehmed Rıfat, **Tuhfetü'l-İslâm**, Suriye Vilayet Matbaası, Dımaşk, 1308.
- Manastırlı Mehmed Rıfat, **Tuhfetü'l-İslâm**, Cemal Efendi Matbaası, Dersaadet, 1315.
- Mehmed Azmî, **Muhtasar İslâm Tarihi**, Karabet Matbaası, İstanbul, 1322.
- Mehmed Cemâleddin, **Osmanlı Tarih ve Müellifleri –Âyîne-i Zurefâ–**, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Mehmed Esad, **Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiyye**, Artîn Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1310.
- Mehmed Hâlid, **Mufassal Târih-i İslâm, I**, Asır Matbaası, İstanbul, 1316.
- Mehmed Hâlid, **Mufassal Târih-i İslâm, I**, Türk Neşriyat Yurdu Şark ve Maarif Kütübhaneleri, İstanbul, 1928.
- Mehmed Nâil Tûmân, **Tuhfe-i Nâilî, I-II**, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Ankara, 06 Mil Yz. B 611/1.
- Mehmed Rıfat, **Tuhfetü'l-İslâm**, Suriye Vilayet Matbaası, Dımaşk, 1308.
- Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî, I-VI**, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Mehmed Tevfik, **İntâk-ı Hakk**, Hikmet Matbaa-i İslâmiyyesi, İstanbul, 1332.

- Mehmed Tevfik, **Levâmiu'n-Nur**, Matbaa-i Ebu'z-Ziya, Konstantiniyye, 1308.
- Mehmed Tevfik, **Yâdigâr-ı Macaristan Asr-ı Abdülhamid Han**, Mihran Matbaası, İstanbul, 1294.
- Mehmed Vecîhî, **Mufassal Târih-i İslâm, I**, (A. Asaduryan) Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1316.
- Mehmed Vecîhî, **Musavver Târih-i Harb**, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1315.
- Mehmed Zühdi, Tayyibzâde Hafız, **Nazmu's-Siyer-i Zühdi**, Serâsî Matbaası, Trabzon, 1324.
- Mevlânâ Şiblî, **İslam Tarihi-Asr-ı Saâdet, I-X**, çev. Ömer Rıza (Doğrul), Âmedî Matbaası, İstanbul, 1346.
- Mihrüddin Arûsî (Filibeli Ahmed Hilmi), **Beşeriyetin Fahr-i Ebedîsi Nebîmizi Bilelim**, Hikmet Matbaası, Konstantiniyye, 1331.
- Milli Kütüphane Başkanlığı, **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, I**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Mirhand, Hamidüddin Muhammed b. Burhaneddin Havendşah b. Kemaleddin, **Tarihu Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ**, Müessese-i Hayyam ve İntişarat-ı Piruz, Tahran, 1338.
- Muhammed Takî, **Târih-i Nûr-i Muhammedî, 1. Cüz'**, Sivas Matbaası, Sivas, 1339/1341.
- Musa Carullah (Bigiyef), **Büyük Mevzularda Ufak Fikirler**, M. A. Maksudof Matbaası, St. Petersburg, 1914.
- Musa Carullah (Bigiyef), **Büyük Mevzularda Ufak Fikirler**, Haz. Musa Bilgiz, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2001.
- Musa Carullah Bigiyef, **Büyük Mevzularda Ufak Fikirler**, Sad. ve Haz. Hafzullah Genç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2019.

- Musa Cârullah (Bigiyef), **Halk Nazarına Bir Niçe Mes'ele**, Nşr. Muhammed Âlim Efendi Maksudof, Elektro-Litografiya Ümidi-Ümid Matbaası, Kazan. 1912.
- Musa Cârullah (Bigiyef), **Uzun Günlerde Rûze**, Elektro-Litografiya Ümidi-Ümid Matbaası, Kazan, 1911.
- Mustafa Fevzi b. Nu'man, **Şümûsu's-Safâ fi Evsâfi'l- Mustafa**, Tevsi-i Tıbbât Matbaası, Dersaadet, 1331.
- Mustafa Hakkı b. Ahmed Rüşdî, **Ecmelü's-Siyer li Ekmeli'l-Beşer**, Ma'rifet Matbaası, İzmir, 1340.
- Mustafa Takî, **Tarih-i Nûr-ı Muhammedî-İsra ve Miraç**, Sad: İbrahim Argut, Sivas, y.y., t.y.
- Mustafa Takî Efendi, Selim Efendizâde, **Târîh-i Nûr-i Muhammedî**, Haz. Fatih Çınar, Dilek Ofset Matbaacılık, y.y., 2011.
- Mustafa Takî Efendi, **Varlığın Nuru-Târîh-i Nûr-i Muhammedî**, Haz. Fatih Çınar, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2016.
- Mücellidoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, I-VIII**, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969.
- Myers, Robert L., **Mahomet The Prophet or Fanaticism**, Frederick Ungar Publishing Co., New York, 1964.
- Namık Kemal, **Büyük İslam Tarihi**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975.
- Nişancızâde Muhammed b. Ahmed, **Mir'ât-ı Kâinât, I-II**, Sad. A. Faruk Meyan, Berakât Yayınevi, İstanbul, 1987.
- Okay, Orhan, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Osman el- Ezherî, **Kifâyetü'l-Ahbâr fi Siyer-i Nebiyyi'l-Muhtâr**, Matbaa-i Kerîmiye, Kazan, 1905.

- Öz, Şaban, **İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri**, İSAR (İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı) Yayınları, İstanbul, 2008.
- Özdalga, Elisabeth, **Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy**, Routledge Curzon, London, 2005.
- Özege, Seyfettin, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, I-V**, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1971-1979.
- Özkavukçu, Şaban, **Siyer Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Öztuna, Yılmaz, **Devletler ve Hanedanlar: Türkiye (1074-1990), I-V**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Pakalın, Mehmed Zeki, **Sicill-i Osmânî Zeyli, I-XIX**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- Ramazanzâde Mehmed Kudsi Nişancı, **Mir'atü'l-Kâinat, I-II**, Bulak Basımevi, Kahire, 1257.
- Recaizâde Ahmed Kâzım, **Seyf-i Rasûl**, Keşîşiyân Matbaası, İzmir, 1328.
- Sakin, Orhan, **Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Sarıçam, İbrahim, Özdemir, Mehmet, Erşahin, Seyfettin, **İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2011.
- Seignobos, Charles, **Târih-i Siyasî: (1814)'den (1896)'ya Kadar Asr-ı Hâzırda Avrupa, I-III**, çev. Ali Reşâd, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1324-1326.
- Seydişehrî, Mahmud Esad b. Emîn, **Târih-i Dîn-i İslâm**, Cemâl Efendi Matbaası, Dersaadet, 1315.

- Seydişehrî, Mahmud Esad, **Târih-i Dîn-i İslâm, Cild-i Mekkî, Cüz' 3**, Asır Matbaası, Dersaâdet, 1319.
- Seydişehrî, Mahmud Esad, **Târih-i Dîn-i İslâm: Cild-i Medenî, Cüz' 4**, Matbaa-i Hayriye, Dersaâdet, 1326/1328.
- Seydişehrî, Mahmud Esad İbn Emîn, **Târih-i Dîn-i İslâm, Medhal, I**, Matbaa-i Hayriye, Dersaâdet, 1329.
- Seydişehrî, Mahmud Esad, **Târih-i Dîn-i İslâm: Kısım-ı Mekkî**, Matbaa-i Hayriye, Dersaâdet, 1327/1329.
- Seydişehrî, Mahmud Esad, **Târih-i Dîn-i İslâm, I-III**, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1342.
- Seydişehrî, Mahmud Esad b. Emîn, **Târih-i İslâm**, Cemâl Efendi Matbaası ve Tevfik Efendi Şürekâsı, İstanbul, 1314.
- Seydişehrî, Mahmud Esad, **İslâm Tarihi–Tarih-i Dîn-i İslâm: İslâmiyet Öncesi Araplar Mekke Devri–Medine Devri**, Sad. Ahmed Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1983.
- Sezen, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2017.
- Subhi Paşa, **Tercümetü Kitâb-ı Hakâiku'l-Kelâm fi Târihi'l-İslâm**, çev. İskender Efendi, Matbaa-i Mahmud Bey, İstanbul, 1298.
- Sunguroğlu İshak, **Harput Yollarında, I-IV**, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1959.
- Süleyman Nedvî, **İslâm Tarihi–Asr-ı Saâdet, I-X**, çev. Ömer Rızâ (Doğrul), Âmedî Matbaası, İstanbul, 1347/1928.
- Süleyman Yapıcı, **Harput, Bir Havza Kültürünün Mânevi Hüviyeti Âlim-Müellif ve Mutasavvıfları, I-II**, Sistem Ofset Basım Yayın, Ankara, 2013.

- Şahin Utku, Nihal, “Prototip Modern Türkçe Siyerler ve Peygamber Algısı”, **Siyer Edebiyat İlişkisi**, Haz. Şerif Eskin, Meridyen Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 65-81.
- Şehbenderzade Ahmed Hilmi–Aksun, Ziya Nur, **İslam Tarihi I-III**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **Târih-i İslâm, I-II**, Hikmet Matbaası, Konstantiniyye, 1326.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **İslâm Tarihi**, Notlar ve Edisyon Cem Zorlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2005.
- Şentürk, A. Atilla, **Tâhirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- Şeşen, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İsar (İslamTarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı) Yayınları, İstanbul, 1998.
- Şulul, Kasım, **Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı**, Siyer Yayınları, İstanbul, 2011.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Târihu't-Taberî: Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk, I-IX**, Thk.Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Maarif bi Mısır, Kahire, 1387/1967.
- Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Tefsîr-i Taberî min Kitâbihî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Isâm Fâris el-Harastânî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1415/1994.
- Tâhirü'l-Mevlevî, **Hazret-i Peygamber ve Zamanı**, İstanbul Evkâf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1339/1341.
- Tâhirü'l-Mevlevî, **Hazret-i Peygamber ve Zamanı**, Sad. Ali Münifoğlu, Erguvan Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tâhirü'l-Mevlevî, **Hazret-i Peygamber ve Zamanı**, Derin Tarih Kültür Yayınları-14, İstanbul, 2014.

- Tâhirü'l-Mevlevî, **Hazret-i Peygamber ve Zamanı**, Haz. Semih Doğan, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017.
- Tâhirü'l-Mevlevî, **Hazret-i Peygamber ve Zamanı: Tâhirü'l-Mevlevî**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Haz. Abdullah Uçman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Tavşancıoğlu, Ali, **Yusuf Ziyâ Yozgâdi ve Kastamonu Küre İnebolu Temâşası**, Kün Yayıncılık, Yozgat, 2011.
- Tevetoğlu, Fethi, **Süleyman Paşa: Hayatı ve Eserleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Togan, Zeki Velidi, **Tarihte Usûl**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.
- Tüzüner, Abdullah Âtîf, **Siyretü'n-Nebî Sallallahu Aleyhi Vesellem (Peygamberimizin Hâl ve Hareketleri)**, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1973.
- Unat, Faik Reşit, **Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Us, Hakkı Tarık, **Bir Jübilenin İntıba'ları Ahmed Midhat'ı Anıyoruz**, Vakıf Yayınları, İstanbul, 1955.
- Us, Hakkı Tarık, **Elli Yıl: Türk Basınında Ellinci Yılı Dolduran Yazarlar**, Türk Basın Birliği Yayınları, İstanbul, 1943.
- Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 1994.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, **Kitâbü'l-Meğazî**, Thk. Marsden Jones, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1404/1984.
- Voltaire, François Marie Aroue, **Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete Tragedie**, Jacques Derbordes, Amsterdam 1743.

- Watt, W. Montgomery, **Hz. Muhammed Medine'de**, çev. Süleyman Kalkan, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2016.
- Yıldırım, Sema- Zeynel, Behçet Kemal (Ed.), **TBMM Albümü (1920-2010), I-IV**, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.
- Yıldız, Âlim, **Sivashlı Divan Şairleri**, y.y., İstanbul, 2017.
- Yıldız, Güllü, “İki Siyer Tek Müellif: Düzceli Yusuf Suad’ın Siyer Telifleri”, **Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar**, Haz. Abdulhamit Kırmızı, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.
- Yıldız, Hakkı Dursun, v.d., **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I-XIV**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.
- Yinanç, Mükrimin Halil, “Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Bizde Tarihçilik”, **Tanzimat, I**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940 s. 573-595.
- Yorgancıoğlu, Salim, **Üsküdar Dergâhları**, Haz. Ahmet Yüksel Özemre, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yusuf b. Osman el-Harpûtî, **Nasîhat-nâme**, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Nr. A. 3590, 1276.
- Yusuf Nâbi, **Zeyl-i Nâbi**, Bulak Matbaası, Bulak, 1248.
- Yusuf Suad, **Mir’âtü’ş-Şuûn, I-III**, Asır Matbaası, İstanbul, 1317-1322.
- Yusuf Suad, **Türkçe Akvemü’s-Siyer**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kitabhanesi, Dersaadet, 1327.
- Yusuf Şükrü b. Osman el-Harpûtî, **Nâmusu’l-Îkân fî Şerhi’l-Burhân**, Litografya Matbaası, İstanbul, 1274.
- Yusuf Şükrü b. Osman el-Harpûtî, **Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ**, el-Hâc Osman Efendi Matbaası, İstanbul, 1286.
- Yusuf Şükrü b. Osman el-Harpûtî, **Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ**, Bulak Matbaası, Bulak, 1287.

Yusuf Ziya (Yozgadî), **Mir'at-ı Muhammediye ve Menâkıb-ı Ahmediye**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1313.

Yücel, Hasan Ali, **Edebiyat Tarihimizden**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

Zâkir Kâdirî (Ugan), **Hayât-ı Muhammed Aleyhi's-Selam**, V. J. Yirmiyef Hem A. Şaşabrinler Matbaası, Kazan, 1911.

2. SÜRELİ YAYINLAR

Abdullatif Subhi Paşa, “Hâtem-i Şerîf Hâtem-i Nübüvvet”, **Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, C. 7, S. 42, İstanbul, 1332, s. 372-377.

“Acı Bir Kayıp: İsmail Hakkı İzmirli’yi Dün Kaybettik”, **Ulus Gazetesi**, 1 Şubat 1946
Cuma, s. 1, 5. <https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus/1946-02-01/1>. Erişim Tarihi: 28.08.2021.

Ahmed Midhad Efendi, “Şâyân-ı Takdîr Bir Eser-i Fütüvvet-Mendâne”, **Tercümân-ı Hakikat**, S. 5733, 24 Mart 1313/ 5 Nisan 1897, s. 1.

Ahmed Midhat, “Bir Eser-i Mühim-i Diyânetperverâne”, **Tercümân-ı Hakikat**, S. 5723, 24 Mart 1313/ 3 Zilkâde 1314/5 Nisan 1897, s. 1.

Ahmed Naim, “et-Tecrîdü’s-Sarîh, Hadis 172, **Sebîlü’r-Reşâd**, C. 6, S. 139, 5 Cemaziyelevvel 1327/10 Temmuz 1324, s. 131-132.

Ahmed Naim (Talebeden Lüleburgazlı), “Siyer-i Celîle-i Nebviyye: Sebîlü’r-Reşâd Cerîde-i İslâmiyyesi’ne”, **Sebîlü’r-Reşâd**, C. 12, S. 299, 10 Receb 1332/22 Mayıs 1330, s. 230.

Ahmed Şirânî, “Akvemü’s-Siyer Muharriri Yusuf Suad Efendi Hazretlerine”, **Medrese İtikadları**, S. 13, 12 Ramazan 1331/2 Ağustos 1329, s. 104-105.

Akalın, Şükrü Haluk, “Ali Seydi Bey ve Sözlükleri”, **STAD-Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 1, 2017, s. 1-7.

Akman, Zekeriya, “Kılıçzâde Hakkı’nın Siyer Yazıcılığı ile İlgili Görüşleri”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 14, S. 26, 2012/2, s. 66-71

- Aksoy, N. Berin, “Teknik Çeviri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, **15/2**, Aralık 1998, s. 71-80.
- “Akvemü’s-Siyer”, **Ğuaze**, **S. 2**, R. 28 Mart 1327/M. 10 Nisan 1911, s. 8.
- “Ali Reşat Bey”, **Türk Ansiklopedisi**, **II**, Ankara, 1946, Maarif Basımevi, s. 95;
- Ali Suad, “Tenkîd ve Tahrîz; Zât-ı Hz. Muhammed Makalesine Mûteallik –Celâl Nûri Beyefendi’ye”, **Sebîlü’r-Reşâd**, **C. 11**, **S. 282**, 23 Kânûn-ı Sâni 1329/5 Şubat 1914, s. 342-345.
- Ali Suad, “İntikâd; Zât-ı Hz. Muhammed Celâl Nûri Bey’e Üçüncü Hitabım”, **Sebîlü’r-Reşâd**, **C. 11**, **S. 286**, 20 Şubat 1329/5 Mart 1914, s. 414-418.
- Ali Suad, “Vicdân-ı İslâm; Zât-ı Hz. Muhammed Makalesi Münasebetiyle Celâl Nûri Bey’e İkinci Hitabım”, **Sebîlü’r-Reşâd**, **C. 11**, **S. 283**, 30 Kânûn-ı Sâni 1329/12 Şubat 1914, s. 361-363.
- “Ali Suavi”, **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, **V**, İstanbul, 1983, Anadolu Yayıncılık, s. 255.
- Alkan, Necmettin, “Tarihin Çağlara Ayrılmasında “Üç”lü Sistem ve Türk-İslam Tarihi’nin Çağ Taksimi Meselesi”, **TUHED-Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, **C. 3**, **S. 2**, 2014, s. 43-64.
- Alkan, Necmettin, “Tarihin Çağlara Ayrılmasında Üç’lü Sistem ve “Avrupa Merkezci” Tarih Kurgusu”, **Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research**, **C. 2**, **S. 9**, 2009, s. 23-42.
- Altın, Hamza, “II. Abdülhamid Döneminde Bir Eğitim Kurumu: Dârümuallimîn-i Âliye”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, **8/16**, Güz 2018, s. 93-111.
- Argun, Selim, “Bir Osmanlı Paşasının Kaleminden Hz. Peygamber (sav) ve Râşid Halifeler Dönemi: Abdüllatif Subhi Paşa ve Hakâiku’l-Kelâm fî Târihi’l-İslâm

- Adlı Eseri”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, **8/4**, 2019, s. 3167-3185.
- Arık, Şahmurat, “Şehbenderzâde’nin Hayatına Dair Yeni Bilgiler ve Osmanlı Sultanına İthaf Edilen Tek Türk Romanı”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, **11/1**, 2008, s. 93-101.
- “Âsâr-ı Münteşire: Hazret-i Peygamber ve Zamanı”, **Mahfil-Dînî, İlmî, Edebî, İctimâî Mecmûa-i İslâmîyesi-**, **C. 4, S. 41**, Rebiülevvel 1342, s. 92.
- Azimli, Mehmet, “İsra ve Miraç Olayları Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **Bilimname**, **C. 16**, 2009/1, s. 43-58.
- “Baba Oğul, İki Osmanlı Paşası”, <https://www.tarihvebilim.com/498-baba-ogul-iki-osmanli-pasasi/>, (Erişim Tarihi: 11.03.2021).
- Barış, Mustafa Necati, “Zeyneb bint Cahş ve Hz. Peygamber’le Evliliği”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)**, **10 (2)**, s. 177-192.
- Baş, Eyüp, “Tarih-i Osmânî Encümeni Kurucularından Efdaleddin (Tekiner) Bey’in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği Üzerine”, **AÜİF Dergisi**, **C. 46, S. 2**, 2005, s. 167-204.
- Berzeg, Sefer Ersin, “Yusuf Suad Neğuç Hakkında Bazı Notlar”, **Kafkas Vakfı Bülteni**, **S. 7**, Yaz 2001, s. 10-12.
- Beyaz, Yasin, “Tanzimat’tan Bugüne Siyerdeki Paradigmatik Değişimler”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, **S. 43**, Ocak 2015, s. 161-162.
- Birinci, Ali, “Mehmed Suad Nâm-ı Diğer Ali Suad’ın Hikâyesi”, **İstanbul Araştırmaları**, **S. 4**, Kış 1998, s. 159-180.
- “Büyükleri Hatırlayalım: Yusuf Suad Neğuç”, **Yeni Kafkas**, **Yıl 1, S. 5**, Eylül-Ekim 1957, s. 15.
- “Celâl Nûri Bey’le Mülakat”, **İleri Gazetesi**, **S. 1358**, 11 Teşrinisani 1337/10 Rebiülevvel 1340 (11 Kasım 1921), s. 1.

- Celâl Nûri, “Biraz Uyanıklık–Teşhîs”, **İleri**, **S. 1493**, 29 Mart 1338, s. 2.
- Celâl Nûri, “Hâtemü’l-Enbiyâ’ dan”, **Hürriyet-i Fikriyye**, **S. 1**, 3 Şubat 1329, s. 5-8.
- Celâl Nûri, “Muarızlara Cevabım –Hâtemü’l-Enbiya Ünvanlı Eserime Hâtıme, Bundan Sonra Yazacağım Kitâblara Mukaddime-”, **Hürriyet-i Fikriyye**, **S. 2**, 10 Şubat 1329, s. 2-5.
- Celâl Nûri, “Muarızlara Cevabım”, **Hürriyet-i Fikriyye**, **S. 2**, 10 Şubat 1329, s. 2-5.
- Celâl Nûri, “Muhît”, **Edebiyat-ı Umumiyye**, **C. 1, S. 25**, 29 Cemaziyelahir 1335/21 Nisan 1917, s. 420.
- Celâl Nûri, “Mukaddime, Havâce-i Etemm-i Mahmûd Es’ad Efendi Hazretlerine” **Hürriyet-i Fikriyye**, **S. 1**, 3 Şubat 1329, s. 5-8.
- Celâl Nûri, “Zât-ı Hazret-i Muhammed: Hazret-i Peygamber’in Dehası”, **İctihâd**, **S. 82**, 28 Teşrinisani, s. 1803-1809.
- Çapçioğlu, Fatma-Kalkan Açıkgöz, Öznur, “Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri”, **Bilimsel Araştırma Süreçleri**, Ed. Özcan Güngör, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s. 203-221.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “İsmail Hakkı İzmirli”, **Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları**, **S. 19**, 2011, s. 53-104.
- Çog, Mehmet, “Celâl Nûrî ve Hâtemü’l-Enbiya Adlı Eserine Göre Hz. Muhammed Tasavvuru”, **İSTEM (İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi)**, **Yıl 4, S. 7**, 2006, s. 87-92.
- Doğrul, Ömer Rıza, “İzmirli İsmail Hakkı”, **Yeni Selamet**, **C. 3, S. 72**, 2 Şubat 1949, s. 16.
- Düzceli Yusuf Suad, “Akvemü’s-Siyer”, **Ğuaze**, **S. 2**, 28 Mart 1327, s. 8.
- Düzceli Yusuf Suad, “Tâhiru’l-Mevlevî Beyefendi’ye”, **Ğuaze**, **S. 15**, 7 Temmuz 1327, s. 5.

- Erşahin, Seyfettin, “Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. 18, S. 3, 2005, s. 335-358.
- Eser, Gülşah, “Türkiye’de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi**, 13/2, 2012, s. 99-114.
- Eşref Edib, “Büyük Üstad İsmail Hakkı İzmirli’nin İlmî Hayatı ve Eserleri”, **İslâm-Türk Muhitülmaarif Mecmuası**, C. 1, S. 2, 1940, s. 2-4.
- Eyüb Sabri, “Tenkîd-i Âsâr: Eşneü’s-Siyer”, **İctihâd**, S. 69, 27 Haziran 1329, s. 1517-1519.
- Fahredden Celâleddin (Göktulga), “Mehmed Vecîhî Bey”, **Servet-i Fünûn Mecmuası**, C. 56, S. 1450, 18 Mart 1336/26 Cemaziyelahir 1328, s. 238.
- “Gelibolu Meb’usluğuna İntihâb Eden Ser Muharririmiz Celâl Nûri Bey”, **İleri Gazetesi**, S. 673, 29 Safer 1338/23 Teşrinisani 1335/23 Teşrinisani 1919, s. 1.
- Gökbilgin, Tayyib, “Kaybettiğimiz Değerler: Efdaleddin Tekiner”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) Belleteni**, S. 188, Ekim 1957, s. 3.
- Gündüz, Mustafa, “Ahmed Şirânî ve Medreseleri Hem Eleştiren Hem de Savunan Dergisi Medrese İtikadları”, **Folklor/Edebiyat**, C. 12, S. 46, 2002/2. s. 97-130.
- H. Eşref Edib, “Şuûn-Hayât-ı Hazret-i Muhammed Sâhibinin Garîb Bir Reklamı”, **Sebîlü’r-Reşâd**, C. 11, S. 278, 11 Safer 1332/26 Kanunuevvel 1329, s. 285.
- Hafız İbrahim (Beşiktaş’tan), “Makâlât-Büyük Üstad Hacı Zihni Efendi Merhûm”, **Sebîlü’r-Reşâd**, C. 11, S. 276, 26 Muharrem 1332/12 Kanunuevvel 1329, s. 247-248.
- Hafız İbrahim (Beşiktaşlı Yüzbaşı), “Sebîlürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesi Müdüriyeti’ne”, **Sebîlü’r-Reşâd**, C. 10, S. 250, 21 Receb 1331/26 Haziran 1913, s. 267.
- Hafız İbrahim, “Cihâd Hatıralarından: Bir Ketûbe-i İclâl”, **Sebîlü’r-Reşâd**, C. 13, S. 327, 3 Rebiülahir 1333/5 Şubat 1330, s. 135-137.

- Hafız İbrahim, “Muhârebe-i Hâzıra ve İçkiler”, **Sebîlü’r-Reşâd**, C. 14, S. 354, 12 Ramazan 1334/13 Temmuz 1916, s. 127-128.
- Hagen, Gottfried, “Kumandan Olarak Peygamber [Hz.] Muhammed: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlılar’da Siyer Yazıcılığı”, çev. Gülgûn Uyar, **İstem**, Yıl 8, S. 15, 2010, s. 321-343.
- Hakkı (İzmirli İsmail), “Sadr-ı İslam’a Bir Nazar”, **Sırât-ı Müstakîm**, C. 1, S. 10, 1 Şevval 1326/14 Teşrinievvel 1324, s. 152-153.
- Hüseyin Hıfzî, “İhtâr”, **Necm-i Terakkî Gazetesi**, S. 1, 23 Recep 1326/7 Ağustos 1324, s. 1.
- Hüseyin Rahmi (Gürpınar), “Muharrirler Nasıl Ölü?””, **Cumhuriyet Gazetesi**, S. 5593, 7 Kanunuevvel 1939, s. 5.
- İbrahim Cûdî, “Trabzon Meşâhirinden Tayyibzâde Hâfız Zühdî Efendi”, **Genç Anadolu**, Sene 1, S. 6, Mihalidi Matbaası, Trabzon, 31 Mart 1338, s. 3.
- Kara, Mustafa, “XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, 12/2, 1999, s. 130-148.
- Karabulut, Mustafa, “Tanzimat Döneminde Osmanlının Yenileşme Sürecine Bir Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 187, Ağustos 2010, s. 125-138.
- Karagözoğlu, Gülşen, Aydın, Osman, "Zakir Kadiri Ugan ve İslam Tarihine Dair Tercümeleri", **Usul İslam Araştırmaları**, C. 23, S. 23, Haziran 2015, s. 169-185.
- Karahasanoğlu, Subutay Hikmet, “Nazm-ı Siyer-i Zühdî”, **Tarih ve Toplum**, C. 15, S. 87, İstanbul, 1991, s. 61-63.
- Keleş, Erdoğan, “Abdurrahman Sami Paşa’nın Rumeli Teftişi”, **Asia Minor Studies**, 7/1, 2019, s. 46-71.
- Kemal, Ali, “Ömrüm”, **Peyâm-Haftalık Gazete**, S. 6, 2 Kanunusani 1329/15 Ocak 1914, s. 6.

- Kesenceli, Resul, “Mustafa Tâki Efendi (K.S.)’nin Bir Eseri, Târihi Nur-u Muhammedî”,
Somuncu Baba Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi, Yıl 7, S. 30, Ocak-Şubat 2001, s. 16-18.
- Kesenceli, Resul, “Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi’de Mebus Olmanın Nitelikleri”, **Somuncu Baba Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi, Yıl 7, S. 29**, Kasım-Aralık 2000, s. 14-17.
- Keskin, Mustafa, “Millî Mücadele Başlarken Anadolu’nun Demografik Yapısı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 3**, Kayseri, 1989, s. 469-482.
- Kılıç, Ünal, “Hz. Peygamber’i Anlama ve Anlatmada Kaynak ve Araştırmaların Yeri”, **İstem, 7/13**, 2009, s. 25-49.
- Kılıçzâde Hakkı, “Hâtemü’l-Enbiyâ ve Celâl Nûri Bey-1”, **Hürriyet-i Fikriyye, S. 7**, 20 Mart 1330, s. 2-4.
- Kılıçzâde Hakkı, “Hâtemü’l-Enbiyâ ve Celâl Nûri Bey-2”, **Hürriyet-i Fikriyye, S. 8**, 27 Mart 1330, s. 4-5.
- Kılıçzâde Hakkı, “Siyaset-i Muhammediye”, **Hürriyet-i Fikriyye, S. 9**, 3 Nisan 1330, s. 4-6.
- Kılıçzâde Hakkı, “Tenkîd-i Âsâr: Akvemü’s-Siyer”, **İctihâd, S. 66**, 16 Mayıs 1329, s. 1434-1439.
- Koşay, Hamit Zübeyr, “Zakir Kadiri Ugan: 1878-1954”, **Türk Yurdu, S. 239**, Aralık 1954, s. 430.
- Küçük, Sezai, “Halep Mevlevîhânesi”, **İLAM Araştırma Dergisi, 3/2**, Temmuz-Aralık 1998, s. 73-106.
- Levend, Agâh Sırrı, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, **Belleten, C. 27**, 1963, s. 89-115.
- Lütfullah Ahmed, “Tâhirü’l-Mevlevî Beyefendi’ye”, **Sebîlü’r-Reşâd, C. XI, S. 274**, 11 Muharrem 1332/28 Teşrinisani 1329, s. 215.

- Mehmet Akif, “Edebiyat”, **Sebîlü’r-Reşâd**, **C. 8, S. 183**, 19 Rebiülevvel 1330/24 Şubat 1327 (8 Mart 1912), s. 10-11.
- “Merhûm Şehbenderzâde Hilmi Bey”, **Sebîlü’r-Reşâd**, **C. 12, S. 312**, 9 Zilhicce 1332 / 16 Teşrinievvel 1330, s. 449.
- “Mesleğimiz”, **Ğuaze**, **Sene 1, S. 1**, 2 Nisan 1911, s. 1.
- Mustafa Takî, “Sâbikîn-i İslâm ve Keyfiyyet-i İntişâr-ı Din”, **Sebîlü’r-Reşâd**, **C. 20, S. 510**, 27 Zilkade 1340/22 Temmuz 1338, s. 183-185.
- “Müdâfaât-ı Dîniyye-Eşneü’s-Siyer Sâhibi Eyüb Sabri’ye”, **Sebîlü’r-Reşâd**, **C. 10, S. 253**, 12 Şaban 1331/3 Temmuz 1329, s. 302-309.
- Mükrimin Halil (Yinanç), “Abdurrahman Şeref Efendi”, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası (TTEM)**, **Sene 15, S. 9 (86)**, 1 Mayıs 1341, s. 211-214.
- “Mütenevvia–Cevdet Paşa”, **Hazine-i Fünûn Gazetesi**, **S. 49**, 10 Zilhicce 1312/22 Mayıs 1311, s. 392-395.
- “Naci Kasım Vefat İlanı”, **Milliyet Gazetesi**, 13 Mart 1963 Çarşamba, s. 2.
- “Naci Kasım”, **Saatli Maarif Takvimi**, 10 Mart 1999 Çarşamba Tarihli Takvim Yaprağı.
- Önal, Mehmet, “Popüler Bir Romancı Mehmed Vecîhî Bey”, **Türk Kültürü Aylık Dergi**, **S. 327**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Temmuz 1990, s. 418-423.
- Özdemir, Mehmet, “Siyer Yazıcılığı Üzerine”, **Milel ve Nihal**, **C. 4, S. 3**, Eylül-Aralık 2007, s. 129-162.
- Öztürk, Zehra, “Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, **C. 5, S. 9**, 2007, s. 401-445.
- Raif Necdet, “Yeni Lisan”, **Genç Kalemler**, **C. 3, S. 15**, 1 Şubat 1327, s. 49-51.
- Semizzâde Hâc Mehmed, “Sebîlü’r-Reşâd Cerîde-i İslâmiyyesine”, **Sebîlü’r-Reşâd**, **C. 12, S. 287**, 14 Rebiülahir 1332/27 Şubat 1329, s. 18.

- Sezgin, M. Fuad, “İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis’in Ehemmiyeti”, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, II, Cüz I**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1957, s. 19-36.
- Soydan, Tarık, Tüncel Mahmut, “Osmanlı’da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetimsel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi”, **Milli Eğitim Dergisi, 43/198**, 2013, s. 110-125.
- Soysal, Mehmet, “Peygamber Efendimizin Evliliklerinin Sebep ve Hikmetleri”, **Diyanet İlmi Dergi, C. 45, S. 4**, Ekim-Kasım-Aralık 2009, s. 127-142.
- Şahin Utku, Nihal, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 44 (2013/1)**, s. 263-290.
- “Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi’nin Vefatı İle Alakalı Gazete Haberi”, **İkdâm Gazetesi, S. 6342**, 27 Zilkade 1332/4 Teşrinievvel 1330/17 Teşrinievvel Efrencî (Ekim) 1914, s. 2.
- “Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi’nin Defnedilmesiyle Alakalı Gazete Haberi”, **İkdâm Gazetesi, S. 6343**, 28 Zilkade 1332/5 Teşrinievvel 1330/18 Teşrinievvel Efrencî (Ekim) 1914, s. 2.
- “Şehbenderzâde Hilmi Bey”, **Tasfîr-i Efkar, S. 1231**, 27 Zilkade 1332/4 Teşrinievvel 1330/ 17 Teşrinievvel 1914, s. 3.
- “Şehbenderzâde Hilmi”, **İkdâm, S. 6342**, 27 Zilkade 1332/4 Teşrinievvel 1330/17 Teşrinievvel Efrencî (Ekim) 1914, s. 2.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y., “Merhum Efdaleddin Tekiner”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) Belleteni, S. 189**, Ekim 1957, s. 5.
- Şenel, Cahid, “Hüseyin Hıfzî Efendi’nin Zübde-i Mantık Yahut Sualli Cevaplı İsagüci Adlı Eserinin Transkripti”, **İslâmi İlimler Dergisi, C. 7, S. 2**, Güz 2012, s. 141-179.

- Şerefüddîn [Yaltkaya], “Zeyd ve Zeyneb Mes’alesi-1”, **Sırât-ı Müstakîm, C. 3, S. 56**,
15 Ramazan 1327/17 Eylül 1325, s. 55-56.
- Şerefüddîn [Yaltkaya], “Zeyd ve Zeyneb Mes’alesi-2”, **Sırât-ı Müstakîm, C. 3, S. 57**,
22 Ramazan 1327/24 Eylül 1325, s. 69-70.
- Şerefüddîn [Yaltkaya], “Zeyd ve Zeyneb Mes’alesi-3”, **Sırât-ı Müstakîm, C. 3, S. 59**, 7
Şevval 1327/8 Teşrinievvel 1325, s. 104-105.
- Şerefüddîn [Yaltkaya], “Zeyd ve Zeyneb Mes’alesi-4”, **Sırât-ı Müstakîm, C. 3, S. 60**,
13 Şevval 1327/15 Teşrinievvel 1325, s. 118.
- Şimşek, Halil İbrahim, “Mustafa Takî es-Sivasî (K.S.)”, **Somuncu Baba, Aylık İlim,
Kültür ve Edebiyat Dergisi, Yıl 23, S. 190**, Ağustos 2016, s. 35-38.
- Şimşir, Mehmet, “Manastırlı Mehmet Rıfat’ın “Tuhfetü’l-İslâm” Adlı Eseri Özelinde
Osmanlı’da Türkçe Siyer Çalışmaları”, **İstem, Yıl 15, S. 30**, 2017, s. 311-332.
- Tâhirü’l-Mevlevî, “Açık Mektup: Yusuf Suad Efendi Hazretleri’ne”, **Beyânu’l-Hak, C.
5, S. 118**, 13 Receb 1329/27 Haziran 1327, s. 2155-2156.
- Tâhirü’l-Mevlevî, “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Ünvanlı Eser
Hakkında -1-”, **Sebîlü’r-Reşâd, C. 11, S. 271**, 20 Zilhicce 1331/5 Teşrinisani
1329, s. 165-167.
- Tâhirü’l-Mevlevî, “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Ünvanlı Eser
Hakkında -2-”, **Sebîlü’r-Reşâd, C. 11, S. 272**, 27 Zilhicce 1331/14 Teşrinisani
1329, s. 183-186.
- Tâhirü’l-Mevlevî, “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Ünvanlı Eser
Hakkında -3-”, **Sebîlü’r-Reşâd, C. 11, S. 273**, 5 Muharrem 1332/21 Teşrinisani
1329, s. 197-199.
- Tâhirü’l-Mevlevî, “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Hakkında
Mütâlaât -4-”, **Sebîlü’r-Reşâd, C. 11, S. 277**, 4 Safer 1332/19 Kanunuevvel 1329,
s. 263-265.

- Tâhirü'l-Mevlevî, “Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Hakkında Tenkîdât (Mâ Ba'd)”,
Sebîlü'r-Reşâd, C. 11, S. 279, 18 Safer 1332/2 Kanunusani 1329, s.295-296.
- Tâhirü'l-Mevlevî, Tenkîd ve Takrîz: “Cevâbü'l-Cevâb Lütfullah Ahmed Beyefendi'ye”,
Sebîlü'r-Reşâd, C. 11, s. 275, 19 Muharrem 1332/5 Kanunuevvel 1329, s. 228-231.
- Tâhirü'l-Mevlevî, “Hazret-i Peygamber ve Zamanı”, **Mahfil, C. 4, S. 41**, Rebiülevvel 1342, s. 92.
- “Takdîr-i Âsâr: “Mir'atü'ş-Şuûn”, **Musavver Terakkî, Sene 4, S. 8**, 24 Cemâziyelahir 1317/5 Teşrinievvel 1316, s. 61.
- “Târih-i İslam”, **Hikmet, S. 30**, 7 Zilkade 1328/28 Teşrinievvel 1326, Sayfa Numarası Yok.
- “Târih-i İslam”, **Hikmet, S. 33**, 28 Zilkade 1328/18 Teşrinisani 1326, Sayfa Numarası Yok.
- “Târih-i İslam”, **Hikmet, S. 50**, 29 Rebiülevvel 1329/17 Mart 1327, s. 8.
- “Târih-i İslam”, **Millet İle Musâhabe, S. 4**, 4 Ramazan 1329/15 Ağustos 1327/28 Ağustos Efrencî Sene 1911, s. 4.
- “Tenkîd ve Takrîz: Hayât-ı Hazret-i Muhammed (SAV) Müellifi Lütfullah Ahmed'in Mâhiyeti”, **Sebîlü'r-Reşâd, C. 11, S. 279**, 18 Safer 1332/2 Kanunusani 1329, s. 293-295.
- Ulunay, Refi Cevat, “Takvimden Bir Yaprak: Merhum Naci Kasım”, **Milliyet Gazetesi**, 17 Mart 1964, s. 3.
- “Vukûât-ı Resmîyye”, **Takvîm-i Vakayi', S. 449**, Fî Gurre Şaban (1 Şaban) 1267, s. 1-4.
- Yıldırım, İsmail, “Yusuf Ziyâ Yozgadî'nin Siyere Dair Bir Eseri: Mir'ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2019, C. 12, S. 67, s. 192-210.

Yıldırım, Yavuz, “İzmirli İsmail Hakkı'nın İslam Tarih Yazıcılığı ile İlgili Bir Yazma Eseri: İnceleme ve Çevrimyazı”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 12, İstanbul, 2005, s. 105-130.

Yıldız, Güllü, “II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad”, **Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C. 15, S. 29, İstanbul, 2010/2, s. 63-93.

Yılmaz, Yasin, “Filibeli Ahmet Hilmi'nin Tarih-i İslam Eserinde İslam Tarihçiliğine Katkıları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **TİDSAD (Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi)**, Yıl 4, S. 13, Eylül 2017, s. 65.

3. SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

Arpağuş, Hatice K., “Osmanlı Dönemi Sîret Yazıcılığında Peygamber Algısı”, **Türkiye’de Sîret Yazıcılığı: Sîret Sempozyumu-I**, Yayına Hazırlayan Tahsin Koçyiğit, TDV Yayınları, Ankara, 2012, s. 67-101.

Balcı, İsrail, “Sorunlu Mirasımız Siyer Yazıcılığı ve Siyer Algımız”, **Türkiye’de Tüm Yönleri İle Siyer Çalışmaları: Sempozyum Tebliğler Kitabı 1**, Meridyen Destek Derneği, İstanbul, 2016, s. 85-101.

Demircan, Adnan, “Cumhuriyet Dönemi (1923-2010) Siyer Çalışmaları”, **Türkiye’de Sîret Yazıcılığı: Sîret Sempozyumu-I**, Yayına Hazırlayan Tahsin Koçyiğit, TDV Yayınları, Ankara, 2012, s. 37-65.

Fayda, Mustafa, “Siyer ve Türkiye’de Siyer Yazıcılığı Meselesi”, **Türkiye’de Sîret Yazıcılığı: Sîret Sempozyumu-I**, Yayına Hazırlayan Tahsin Koçyiğit, TDV Yayınları, Ankara, 2012, s. 23-33.

Halaçoğlu, Yusuf, “Kendi Kaleminden Ahmed Cevdet Paşa”, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri Bildirileri (27-28 Mayıs 1985)**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986, s. 1-6.

Koçyiğit, Tahsin, “Türkiye’de Siyer Yazıcılığının Tematik Serüveni Üzerine Bazı Tespitler”, **Türkiye’de Sîret Yazıcılığı: Sîret Sempozyumu-I**, Yayına Hazırlayan Tahsin Koçyiğit, TDV Yayınları, Ankara, 2012, s. 59-65.

Kurtaran, Uğur, “Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, **ISHE (3. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı 25-27 Haziran 2014)**, Haz. Ahmet Şimşek, Selahattin Kaymakçı, İbrahim Turan, Sakarya, 2014 (e-kitap), s. 260-265.

https://drive.google.com/file/d/1_mYO1krwZp7Oa4J-tckhxnDbIUh_8pm6/view. Erişim Tarihi: 25.10.2021.

Özdemir, Mehmet, “Siyer Yazıcılığındaki Değişim Üzerine”, **Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm, 2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzâkereleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.

Özkan, Mustafa, “Mahmûdu’s-Siyer’in Son Dönem Osmanlı Siyer Mirası İçindeki Yeri Üzerine”, **Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Ed. Eyüp Baş v.d., Özel Ofset Basın Yayın Matbaası, Ankara, 2016, s. 407-412.

Öztürk, Ali, “Türk Edebiyatında Manzum Siyerler”, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu 20-22 Nisan 2007**, Haz. Mahfuz Söylemez, İslami İlimler Dergisi Yayınları, Ankara, 2007, s. 213-216.

Uyar, Gülgün, "Bir Peygamber Şeceresi Olarak Yûsuf Şükrü El-Harpûtî'nin Silsile-iSafâ Li-Muhammed Mustafâ Adlı Eseri ve Önemi," **Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu Elazığ 14-16 Mayıs 2015 Bildiriler, I-II**, Ed. Enver Çakar vd., Fırat Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ, 2016, s. 1-18.

Ülger, Nevzat, “Harput’ta Yetişen İlim Adamları (Yukarışehir’in Işık İnsanları)”, **Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu Elazığ 14-16**

Mayıs 2015 Bildiriler, I-II, Ed. Enver Çakar vd., Fırat Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ, 2016, s. 381-395.

Yıldız, Şevket, “Avrupa’da İlk Çeviri Hareketleri”, **ICANAS (38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), C. 4**, Ankara, 2007, s. 1974-1978.

4. ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

A. A. A., “İbrahim Hakkı Paşa”, **İ.A., C. 5/2**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, s. 892-894.

Akün, Ömer Faruk, “Çaylak Tevfik”, **DİA, VIII**, İstanbul, 1993, s. 240-244.

Akyıldız, Ali, “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti”, **DİA, XXVII**, s. 273-274.

Akyıldız, Ali, “Subhi Paşa, Abdülatif”, **DİA, XXXVII**, s. 450-452.

Arıkan, Zeki, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarihçilik”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, VI**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1583-1594.

Ateş, Ali Osman, “Dimyâtî, Abdülmü’min b. Halef”, **DİA, IX**, s. 310-312.

Ateşyürek, Remzi, “Mehmed Vehbi Efendi”, **DİA, XXVIII**, s. 540-541.

Aycan, İrfan, “Dahlân, Ahmed b. Zeynî”, **DİA, VIII**, s. 416-417.

Başaran, Selman, “Huzeyfe b. Yemân”, **DİA, XXVIII**, s. 434-435.

Bilgin, Azmi, “Üsküdarlı Sâfi”, **Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi**, Ed. Âlim Kahraman, Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müd. Yayınları, İstanbul, 2012, s. 381.

Birinci, Ali, “İzmirli İsmail Hakkı”, **DİA, XXIII**, s. 530-533.

Bozkurt, Nebi, Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Medine”, **DİA, XXVIII**, s. 305-311.

Cerrahoğlu, İsmail, “Garanik”, **DİA, XIII**, s. 361-366.

Çetin, Atilla, “Hikmet”, **DİA, XVII**, s. 519-520.

Demirci, Mehmet, “Hakikat-i Muhammediye”, **DİA, XV**, s. 179-180.

Duymaz, Recep, “Celâl Nûri İleri”, **DİA, VII**, s.242-245.

Erdem, İlhan, “Sprenger, Aloys”, **DİA, XXXVII**, s. 421-422.

- Erdoğdu, Ali, “Seydişehir”, **DİA, XXXVII**, s. 25-27.
- Fayda, Mustafa, “İbn Şebbe”, **DİA, XX**, s. 371-372.
- “Filip Efendi”, **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, XXXIX**, Anadolu Yayıncılık, y.y., t.y., s. 2170.
- Güner, Osman, “Ugan, Zâkir Kâdirî”, **DİA, XLII**, s. 44-45.
- Halaçoğlu, Yusuf-Aydın, M. Akif, “Cevdet Paşa”, **DİA, VII**, s. 443-450.
- İşık, İhsan, “Mahmud Esad Efendi (Seydişehir)”, **Resimli ve Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi, VI**, Elvan Yayınları, Ankara, 2007, s. 2399.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Teâlî-i İslam Cemiyeti”, **DİA, XXXX**, s. 207-208.
- Kahraman, Âlim, “Tâhirü'l-Mevlevî”, **DİA, XXXIX**, s. 407-409.
- Kahraman, Kemal, “Encümen”, **DİA, XI**, s. 175-176.
- Kandemir, M. Yaşar, “Kâdî İyâz”, **DİA, XXIV**, s. 116-118.
- Kanlıdere, Ahmet, “Mûsa Cârullah”, **DİA, XXXI**, s. 214-216.
- Kiel, Machiel–Gara, Eleni, “Karaferye”, **DİA, XXIV**, s. 391-394.
- Koçu, Reşad Ekrem, Akbay, Ali, “Ali Reşad Bey” **İstanbul Ansiklopedisi, II**, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1959, s. 701.
- Kut, Turgut, “Bulak”, **DİA, VI**, s. 387-390.
- Kut, Turgut, “Matbaa-i Ebüzziya”, **DİA, XXVIII**, s. 114-115.
- Kutluer, İlhan, “İlmü'n-Nefs”, **DİA, XXII**, s. 148-151.
- Menzel, Theodor, “Tevfik, Mehmed”, **İ.A. (MEB İslam Ansiklopedisi), XII/I**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 212-213.
- “Naci Kasım”, **Türk Ansiklopedisi, XXV**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977, s. 60.
- Okay, M. Orhan, “Ahmed Midhat Efendi”, **DİA, II**, s. 100-103.
- Ölmezoğlu, Ali, “Cevdet Paşa”, **İ.A. (MEB İslam Ansiklopedisi), III**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 114-123.

- Özaydın, Abdülkerim, “Caussin de Perceval, Armand Pierre”, **DİA**, **VII**, s. 170.
- Özaydın, Abdülkerim, “İbn Hallikân”, **DİA**, **XX**, s. 17-19.
- Özdemir, Mehmet, “Dozy, Reinhart Pieter Anne”, **DİA**, **IX**, s. 513-514.
- Öztürk, Cemil, “İdâdî”, **DİA**, **XXI**, s. 464-466.
- Seyyid, Eymen Fuad, “Makrîzî”, **DİA**, **XXVII**, s. 450.
- Süyavuşgil, Sabri Esat, “Ahmed Midhat Efendi”, **İ.A. (MEB İslam Ansiklopedisi)**, **I**,
Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, s. 185.
- Şenel, Abdülkadir, “Kastallânî, Ahmed b. Muhammed”, **DİA**, **XXIV**, s. 583-584.
- Tüzüner, M. Feyyaz, “Tüzüner, Abdullah Âtîf”, **DİA**, **XXXXII**, s. 10-11.
- Uçman, Abdullah, “Encümen-i Dâniş”, **DİA**, **XI**, s. 176-178.
- Uçman, Abdullah, “Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi”, **DİA**, **XXXVIII**, s. 424-425.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Ali Seydi Bey”, **DİA**, **II**, s. 442-445.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Fevzi Efendi, Kâtib”, **DİA**, **XII**, s. 509-510.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Nahîfî”, **DİA**, **XXXII**, s. 297-299.
- Woodhead, Christie, “Muir, Sir William”, **DİA**, **XXXI**, s. 94.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Fahredden er-Râzî”, **DİA**, **XII**, s. 89-95.
- “Ziya”, **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, **VIII**, Atatürk Kültür Merkezi
Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 735.

5. TEZLER

- Bozdoğan, Ahmet, **Manastırlı Mehmet Rıfat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme**,
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi),
Ankara, 2001.
- Çeloğlu, H. Hüseyin, **Harputlu Yusuf Şükrü Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Felsefi
Görüşleri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek
Lisans Tezi), Elazığ, 2013.

- Çiftçi, Güzide, **Mehmet Vecihî Efendi Hayatı-Şahsiyeti ve Eserleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999.
- Çog, Mehmet, **II. Meşrutiyet Dönemi İslam Tarihçiliği (1908-1918)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004.
- Demir, Habip, **Celal Nuri (İleri) ve İslam Tarihçiliği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 39.
- Demir, Yasemin, **Tayyib-Zâde Hâfız Mehmed Zühdî, Hayatı, Eserleri ve Nevbâbesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
- Ekici, M. Zeki, **II. Meşrutiyet Devri Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1997.
- Erdoğan, Ali, **Mahmud Esad Seydişehrî: Hayatı, Eserleri ve İslâm Tarihçiliğindeki Yeri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002.
- Erkan, Mustafa, **Sîretü'n-Nebî (Tercümetü'z-Zarîr) İnceleme-Metin, I-II**, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1986.
- Ertaş, Meryem, **Vecihî'ye Ait Mufassal Târih-i İslam'da Siyer Kısmı (İnceleme-Metin)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.
- Hacıismailoğlu, Muhammed İhsan, **Eyüp Sabri Paşa'nın Mahmûdü's-Siyer'i**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.
- İde, Fatih, **1911-1914 Yılları Arasında İstanbul'da Yayınlanan Ğuaze (Rehber) Gazetesi Işığında Osmanlı Devleti'nde Yaşayan Çerkeslerin Siyasi ve Sosyo-**

- Kültürel Faaliyetleri**, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, 2011.
- Kaplan, Yıldray, **Erzurumlu Kadı Mustafa Darîr'in Kitâb-ı Siyer-i Nebî'si**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.
- Karagözoğlu, Gülşen, **Zakir Kadiri Ugan'ın Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve İslam Tarihi Çalışmalarındaki Yeri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2015.
- Kaşıkırık, Ali, **Kitâbü'l-Mesâhif ve Kur'an Tarihi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999.
- Oruçoğlu, İlhami, **Başlangıcından Günümüze İslam Dünyasında Peygamber İmajı**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktoa Tezi), Bursa,2008.
- Önal, Mehmet, **Vecîhî Bey'in Hikâyelerindeki Fiktif Yapı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1985.
- Öztürk, Hakan, **Cumhuriyet Dönemi İslâm Tarihi Çalışmalarında Hz. Muhammed Tasavvuru (1923-1938)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011.
- Saylan, İbrahim, **Yusuf Şükrü Harpûtî ve Eserlerinin Hadis Açısından Değeri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2008.
- Shaman, Massad Süveylim Ali, **Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Türkçe Tercümesi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1982.

Tolak, Kübra, **Abdüllatif Subhi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri**, Marmara Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul,
2015.

Uyanık, Ercan, **Modernleşme Döneminde Türk Aydınının Eğitime Bakışı**, Dokuz
Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir,
2007.

Uyanık, Necmi, **Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nûri
(İleri)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi),
Konya, 2003.

6. ARŞİV BELGELERİ

**ATASE (Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı)
Arşivi**, Klasör 1840, Dosya 51-176, Fihrist 1-4.

BCA (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi), 30-60-6, Dosya Ek: 2-160, Tarih: 03.10.1928.

BCA (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi), 30-11-1-0/Bakanlıklar Arası Tayin Daire
Başkanlığı, 62-10-17, Tarih: 26.04.1931.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemî),
740-20-2, Tarih: R. 10 Haziran 1319.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH. SAİD. D. (Dâhiliye/Defterler), 50-27, Tarih: H.
29.12.1279.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH. SAİD.d. (Dâhiliye Defterler), 45-1, Tarih: H. 29
Zilhicce 1286.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH. SAİDd. (Sicill-i Ahval Defteri), 158-131, Tarih
H. 29 Zilhicce 1279.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH.SAİD.d. (Sicill-i Ahval Defteri), 183-100, Tarih
H. 29 Zilhicce 1279.

- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, DH.SAİD.d. (Sicill-i Ahval Defteri), 100-225, Tarih: H. 29.12.1285.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, HH. SAİD.MEM (Hazîne-i Hassâ Memur Sicil Zarfları), 12-10, Tarih: H. 29 Zilhice 1286.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, İ. DH. (İrade, Dâhiliye), 683-47628, Tarih: H. 5 Safer 1291.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, İ. DH. (İrade, Dâhiliye), 683-47628, Tarih: H. 5 Safer 1291.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, İ. DH. (İrade, Dâhiliye), 691-48291, Tarih: 19 Ramazan 1391.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, İ. DUİT (İrade, Dosya Usûlü), 136-46, Tarih: H. 21.07.1308.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, İ. TAL. (İrade-Taltifat), 284-87, Tarih: H. 1320
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, İ. TAL. (İrade-Taltifat), 408-86, Tarih: H. 1324.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, İ.DH. (İrade, Dâhiliye), 986. 77814, Tarih: H. 10.07.1303.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, MF. MKT (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-2, Tarih: R. 10 Haziran 1319.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, MF. MKT (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-1, Tarih: R. 7 Temmuz 1319.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, MF. MKT (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-3, Tarih: R. 20 Ağustos 1319.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, MF. MKT (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-4, Tarih: H. 8 Şaban 1321 ve R. 16 Teşrinievvel 1319.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)**, MF. MKT (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 152-76, Tarih: H. 8 Rebiülevvel 1310/R. 17 Teşrinievvel 1308.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-4, Tarih: R. 25 Teşrinievvel 1319.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi), 857-19, Tarih: H. 18 Rebiülevvel 1323.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi), 491-22, Tarih: H. 7 Zilkade 1317

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi), 498-38, Tarih: H. 23 Zilhicce 1317

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi), 500-10, Tarih: H. 26 Zilhicce 1317

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi), 529-52, Tarih: H. 15 Cemaziyelahir 1318

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi), 594-24, Tarih: H. 28 Şaban 1319.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi), 956-40, Tarih: H. 15 Şaban 1324;

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Mektubî Kalemi), 958-58, Tarih: H. 23 Şaban 1324.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 740-20-2, R. 10 Haziran 1319

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektubî Kalemi), 429-27, Tarih: H. 11.08.1316.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektubî Kalemi), 397-7, Tarih: H. 28 Zilkade 1315.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi, MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 1010-19, Tarih: H. 19.06.1325.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi, MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi), 1011-44, Tarih: H. 27.06.1325.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Sicill-i Ahval Defteri, Nr: 71, s. 83-84 ve Nr: 180, s. 149.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), ŞD. (Şûrâ-yı Devlet), 3117-23, Tarih: H. 18.05.1331.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Y. EE (Yıldız Esas Evrakı), 142-274, Tarih: H. 10 Safer 1291.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Y.EE. (Yıldız Esas Evrakı), 32-36, Tarih: H. 16.10.1307, s. 3-4.

DMA (Deniz Müzesi Arşivi), Künye Defteri, No:31, s. 21.

İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, “Mehmed Azmî Hakkında Biyografik Fiş”, Demirbaş No: Bel_Mtf (Müteferrik Evrak), 57851.

İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, “Mihridin Arûsî (Şehbenderzade Şeyh Ahmed Hilmi) ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş” Demirbaş No: Bel_Mtf (Müteferrik Evrak), 54354.

İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, “Naci Kasım ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş”, Demirbaş No: Bel_Mtf (Müteferrik Evrak), 54651.

İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, “Vecîhi ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş”, Demirbaş No: Bel_Mtf (Müteferrik Evrak), 56596.

İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, “Yusuf Suad (Düzceli) ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş”, Demirbaş No: Bel_Mtf (Müteferrik Evrak), 55797.

Meşihat Arşivi, “Memuriyet-i Ketebe ve Müstahdimînin Tescil Edilecek Terceme-i Hâllerinin Tahririne Mahsus Varaka”, 26 Mayıs 1326.

7. İNTERNET SAYFALARI

9 Mart 1969 Saatli Maarif Takvimi yaprağı; <https://www.dunyabizim.com/soylesi/haci-kasim-efendi-ve-ailesi-hakkinda-nedret-isli-ile-soylesi-h26095.html> (Erişim

Tarihi: 27 Haziran 2018).

“Meclis-i Mebusan 3. Dönem Mebuslar Listesi”,
https://www.wikiwand.com/tr/Meclisi_Mebusan_3._d%C3%B6nem_mebuslar%C4%B1_listesi, (Erişim Tarihi: 2 Şubat 2020).

“Naci Kasım”, <https://1000kitap.com/yazar/naci-kasim>, (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2019).

Çepni, Nurgül, “Naci Kasım (Ali Naci Açikel)”,
[http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/4267/Naci-Kasim-\(Ali-Naci-Acikel\).asp?LID=TR&ID=4267](http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/4267/Naci-Kasim-(Ali-Naci-Acikel).asp?LID=TR&ID=4267), (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2020).

Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha, “Tevfik, Mehmed Tevfik, Çaylak Tevfik, Çopur Tevfik, Mehmed Tevfik-i Dehlevî”, **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tevfik-mehmed-tevfik-caylak-tevfik>. (Erişim Tarihi: 05.02.2019).

Olgun, Ayşe, “Bâbıali’de 150 yıllık bir gelenek: Kitapçılık”,
<https://www.yenisafak.com/hayat/bbialide-150-yillik-bir-gelenek-kitapcilik-3451324>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2019).

Polovinkin, Tamar, “Şapsıg Ulusal Rayonu”, çev. İbrahim Çetao, 15 Haziran 2005,
<https://kaffed.org/bilgi-belge/tarih/item/151-sapsig-ulusal-rayonu.html>. (Erişim Tarihi: 18.10.2020).

Sami, Seniha, “Moralı Ailesi II-Subhi Paşa”,
<https://core.ac.uk/download/pdf/38318261.pdf>. (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

Tonga, Necati, “Vecihi-Vecihi Mehmet”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vecihi>, (Erişim Tarihi: 24.05.2019).

HACİİSMAİLOĞLU, Muhammed İhsan, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Türklerinde Siyer Yazıcılığı (1839-1923), Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Eyüp BAŞ, 368 s.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Tanzimat, Modernleşme, Siyer Yazıcılığı, Hz. Muhammed.

ÖZET

19. yüzyılın Osmanlı'da siyasî, iktisadî, sosyo-kültürel ve ilmî alanlarda yenileşme hareketinin yaşanmaya başladığı bir dönem olduğu görülmektedir. Bu değişim, tarih yazıcılığında da kendini göstermiştir. Osmanlı müellifleri de Batı'daki paradigmatik değişim ve yeni yöntemler çerçevesinde tarih algılarını yeniden inşa etme çabası içerisinde olmuşlardır. Erken dönem Osmanlı siyerlerindeki tarih yazımı ile bu dönemdeki eserlerde görülen tarih yazımının bir farklılaşma içinde olduğu açıktır.

Bu değişimler, kaynak tenkidi, tercih edilen metodoloji ve eserlerin muhtevalarında görülebilmektedir. Rasyonel bir bakış açısı ile kaynakların güvenilirliği tartışılmaya başlanmıştır. Osmanlı'da erken dönemde kaleme alınan siyerler, yanlış ve uydurma rivayetler içeren eserler olarak değerlendirilirken, kaynaklar ve onların ortaya koyduğu olayların tarihsel eleştirel bir metolla incelenmesi gerektiği vurgulanmaya başlamıştır. Dönemin şartlarına göre halk nazarında karşılık bulabilecek sadelikte bir dil kullanımının gerekliliği de bu dönemde dikkat çekilen hususlardan bir diğeridir.

Bu dönemin siyer müelliflerinden bir kısmı tarih yazımında yenilik arayışı içerisinde olurken diğer bir kısmı ise geleneğe bağlı kalmanın gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu noktada telif ettikleri eserlerde farklı Peygamber tasavvurlarına rastlanmaktadır. Siyer yazıcılığına uyarlanan bilimsel yöntemler sonucunda dil, üslup, muhteva ve kaynak kullanımında bir dönüşüm meydana gelmiştir. Sonuç itibarıyla bu çalışma, Tanzimat sonrası Osmanlı döneminde siyer yazıcılığında meydana gelen değişimi ele almaktadır.

HACIISMAILOGLU, Muhammed Ihsan, Sirah Writing in Ottoman Turks from the Tanzimat to the Republic (1839-1923), PH.D. Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Eyup BAS, 368 p.

Key Words: Ottoman, Tanzimat, Modernization, Sirah Writing, Prophet Mohammad.

ABSTRACT

It is seen that the 19th century was a period in which the innovation movement in the political, economic, socio-cultural and scientific fields began to be experienced in the Ottoman Empire. These innovations have also manifested themselves in sirah writing. Ottoman authors also attempted to reconstruct their perception of history within the framework of the paradigmatic change in the West and new methods. It is clear that the historiography in the early Ottoman sirahs and the historiography seen in the works of this period are in a differentiation.

These innovations can be discernible in many aspects such as source criticism, preferred methodology and contents of the works. From a rational point of view, the reliability of the sources has started to be discussed. While the sirahs written in the early Ottoman period were evaluated as works containing baseless and fabricated rumors, it was emphasized that the sources and the events they revealed should be analyzed with a historical critical method. The necessity of using a language that is simple enough to be accepted by the public according to the conditions of the period is another point that attracted attention in this period.

While some of the sirah authors of this period were in search of innovation in historiography and the others emphasized the necessity of sticking to the tradition. In this respect, different conceptions of the Prophet are encountered in the works they have written. As a result of the scientific methods adapted to Siyer writing, a transformation has occurred in language, style, content and use of resources. As a result, this study deals with the innovation in the sirah writing in the Ottoman period after the Tanzimat.